

SLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

1/2023

ROK 2023 • Ročník III • ČÍSLO 1 • ZALOŽENÝ 2021

Z OBSAHU

HOMZA, Martin: Svätoplukovská tematika v slovenskej historiografii

SKOVAJSA, František: Spolok svätého Vojtecha ako organizátor duchovných, národných a kultúrnych podujatí (1920 – 1945)

BOBÁK, Ján: Slovenská liga v Amerike a Slovenská republika 1939 – 1945

ŠMIGEL, Michal: Odvlečenie slovenských občanov a deportácie sovietskych príslušníkov do ZSSR v rokoch 1944 – 1946/1952

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Ignác Zelenka – knihovník Vatikánskej apoštolskej knižnice, básnik a mecén slovenskej kultúry v exile

ČERNÁK, Tomáš: Vzťah Vladimíra Clementisa k náboženskej otázke

VRTEL, Ladislav: K tvorbe štátnych symbolov v rokoch 1989 – 1993

HRNKO, Anton: Rudolf Schuster: Druhá strana mince. Spomienky na účinkovanie vo funkcii predsedu Slovenskej národnej rady

BOBÁK, Ján: Mediálny lynč historika Ľudovíta Holotíka v roku 1968

THE SLOVAK
HISTORICAL
REVIEW

SLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

Nadácia PRO PATRIA
Martinengova 4880/26
811 02 Bratislava – Staré Mesto
Email: propatriask@gmail.com
Registračné číslo: 203/na-2002/1218
IČO: 52766390

Hlavný redaktor: Anton Hrnko

Redakčná rada: Peter Bachmaier (Viedeň), Marta Dobrotková, Ľura Hardi (Nový Sad), Martin Homza (**predseda**), Emília Hrabovec, Peter Jašek, Beáta Katrebová Blehová, Stanislav J. Kirschbaum (Toronto), Matúš Kučera (**čestný predseda**), Martin Lacko, Ján Lukačka, Miloš Marek, Aleksej V. Martinjuk (Minsk), Radu Mârza (Kluž), Stanislav V. Morozov (Belgorod), Ivan Mrva, Ivan A. Petranský, Stanisław A. Sroka (Krakov), Marián Mark Stolárik (Ottawa), Massimiliano Valente (Rím), Martin Vašš, František Vnuk (Adelaide), Myroslav M. Vološčuk (Ivano-Frankivsk), Peter Žeňuch

Editor (zostavovateľ): Ján Bobák

Veternicová 17
841 05 Bratislava
Email: bojan2950@gmail.com

Vydalo Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
pre Nadáciu PRO PATRIA

Dátum vydania: júl 2023
Evidenčné číslo: EV 6001/21

Vyšlo s podporou PROMA, s. r. o.

Projektová príprava a riadenie výstavby

Vychádza dvakrát ročne vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma a objednávky do zahraničia vybavuje
Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.

Laurinská 2, 814 99 Bratislava
Email: vsss.s.r.o@gmail.com

Príspevky uverejnené v časopise sú recenzované.

Tlač: P + M, s. r. o., Turany

© Nadácia PRO PATRIA

ISSN 2729-9139

OBSAH

ŠTÚDIE

HOMZA, Martin: Svätoplukovská tematika v slovenskej historiografii posledného obdobia	3
SKOVAJSA, František: Spolok svätého Vojtecha ako organizátor duchovných, národných a kultúrnych podujatí (1920 – 1945)	19
BOBÁK, Ján: Slovenská liga v Amerike a Slovenská republika (1939 – 1945) 2. časť	78
ŠMIGEL, Michal: Odvlečenie slovenských občanov a deportácie sovietskych príslušníkov do ZSSR v rokoch 1944 – 1946/1952	141

ROZHLADY

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Ignác Zelenka – knihovník Vatikánskej apoštolskej knižnice, básnik a mecén slovenskej kultúry v exile	185
ČERNÁK, Tomáš: Vzťah Vladimíra Clementisa k náboženskej otázke a jeho angažovanie sa v proticirkevnej politike komunistického režimu	198

MATERIÁLY

VRTEL, Ladislav: K tvorbe štátnych symbolov v rokoch 1989 – 1993	217
--	-----

MEMOÁRE

HRNKO, Anton: Rudolf Schuster – Druhá strana mince. Spomienky na účinkovanie vo funkcii predsedu Slovenskej národnej rady	238
---	-----

DOKUMENTY

BOBÁK, Ján: Mediálny lynč historika Ľudovíta Holotíka v roku 1968	298
---	-----

RECENZIE

HEIMANNOVÁ, Mary: Československo – stát, který zklamal (Anton Hrnko)	368
PADEVĚT, Jiří: Kronika druhé republiky: vláda, Slovensko, Podkarpatská Rus, antisemitismus, ozbrojené střety, kultura (Rudolf Manik)	375
SOKOLOVIČ, Peter: Trnava v rokoch 1938 – 1945 (Martin Lacko)	380
KOSATÍK, Pavel: Slovensko 30 let poté (Roman Michelko)	386
Armádné múzeum Žižkov v Prahe v novom a po novom (Ján Masaryk)	392

KRONIKA

DOBROTKOVÁ, Marta: Historička zahraničných Slovákov Ľubica Bartalská	405
BARTALOSOVÁ, Lenka – KARTOUS, Peter: Archivár a historik Ladislav Vrtel	427
HRNKO, Anton: Za profesorom Matúšom Kučerom	435

CONTENTS

ARTICLES

HOMZA, Martin: The Svätopluk Theme in Slovak historiography in the Recent Period	3
SKOVAJSA, František: Saint Adalbert Association as an Organizer of Spiritual, National and Cultural Events (1920 – 1945)	19
BOBÁK, Ján: The Slovak League in America and Slovak Republic (1939 – 1945) 2 nd Part	78
ŠMIGEL, Michal: Haling Off of Slovak Citizens and Deportations of Soviet Citizens into the U.S.S.R. in the Years 1944 – 1946/1952	141

HORIZONS

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Ignác Zelenka – Librarian of the Vatican Apostolic Library, Poet and Maecenas of Slovak Culture in Exile	185
ČERNÁK, Tomáš: The Attitude of Vladimír Clementis to Religious Question and his Commitment in the Anti-Church Policy of the Communist Regime	198

MATERIALS

VRTEL, Ladislav: On the Creation of State Symbols in the Years 1989 – 1993	217
--	-----

MEMOIRS

HRNKO, Anton: SCHUSTER, Rudolf. The Other Side of the Coin. Memoirs of Performing the Function of the Parliamentary Speaker of the Slovak National Council	238
--	-----

DOCUMENTS

BOBÁK, Ján: Media Lynch of Historian Ľudovít Holotík in 1968	298
--	-----

REVIEWS

HEIMANNOVÁ, Mary: Czechoslovakia – The State That Failed (Anton Hrnko)	368
PADEVĚT, Jiří: Chronicles of the Second Republic: Government, Slovakia, Subcarpathian Ruthenia, Antisemitism, Armed Clashes, Culture (Rudolf Manik)	375
SOKOLOVIČ, Peter: Trnava in the Years 1938 – 1945 (Martin Lacko)	380
KOSATÍK, Pavel: Slovakia 30 Years After (Roman Michelko)	386
The Army Museum Žižkov in Prague in New Premises and in New Ways (Ján Masaryk)	392

CHRONICLES

DOBROTKOVÁ, Marta: Historian of Foreign Slovaks Ľubica Bartalská	405
BARTALOSOVÁ, Lenka – KARTOUS, Peter: Archivist and Historian Ladislav Vrtel	427
HRNKO, Anton: Obituary on Professor Matúš Kučera	435

ŠTÚDIE

SVÄTOPLUKOVSKÁ TEMATIKA V SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFII POSLEDNÉHO OBDOBIA

MARTIN HOMZA

HOMZA, Martin. The Svätopluk Theme in Slovak historiography in the Recent Period. *Slovenský časopis historický*, III., 2023, 1., 3 – 18 pp. This brief overview shows that an image and position of the king Svätopluk in Slovak historiography is not one-dimensional. Therefore it makes no sense to try simplify it and reduce it to “Slovak Republic World War 2 government” or “patriotic” concept from the period of Word War Two in Slovakia or to one equestrian statue in the Bratislava castle. The aim of this paper is to outline a relatively apparent direct proportion between national-emancipation and statehood ambitions of Slovaks and a number of historical re-evaluations and cases of updating of interpretations of the theme of the king Svätopluk in the recent period of Slovak historiography.

Key words: Svätopluk, king, prince, Great Moravian Empire, Regnum Sclavorum, tradition, interpretations, Slovaks

Pred takmer desiatimi rokmi v knihe *Svätopluk v európskom písomníctve* som sa pokúsil zmapovať svätoplukovskú tradíciu u Slovákov do konca stredoveku.¹ V tomto texte postúpim o niekoľko storočí ďalej, a to prakticky až do súčasného obdobia. Ak hovorím o historickej tradícii Svätopluka ako kráľa Slovákov, celkom priesačne bola sformulovaná v slovenskej historiografii už v poslednej tretine 17. storočia.² V umeleckej spisbe sa skon-

¹ HOMZA, Martin. Stredoveké korene svätoplukovskej tradície u Slovákov (čierna a biela svätoplukovská legenda), in *Svätopluk v európskom písomníctve: Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy*, ed. Martin Homza et. al. Bratislava: Post Scriptum, 2013, s. 48 – 141

² Súhrnne LABANCOVÁ, Nad'a. Svätoplukovská tradícia v slovenskej historiografii

centrovala a do školských učebníc nezmazateľne vstúpila s literárnym stereotypom Svätopluka ako kráľa Slovákov v dodnes neprekonanom epose Jána Hollého († 1849) *Svätopluk*. Ten vyšiel v roku 1833.³ Významný krok k chápaniu Svätopluka kráľa (moravsko-)slovenského urobila aj generácia Všeslávie. Z nej na poli historiografie najmä Pavol Jozef Šafárik († 1861) a literárno-esejisticky aj Ján Kollár († 1852).⁴

Pavol Jozef Šafárik, zakladateľ modernej slavistiky, sa Svätoplukovi venoval v na svoju dobu inovatívnych a z pramenného hľadiska prakticky vyčerpávajúcich dielach *Dejiny slovanskej reči a literatúry všetkých nárečí* (1826)⁵ a *Slovanské starožitnosti* (1837).⁶ Šafárik podal dovtedy najucelenejší historicko-kritický prehľad celej Svätoplukovej politickej kariéry. Svätoplukovu dŕžavu pritom chápal ako Moravu, aj preto k vlastnej Morave pričlenil aj Moravu na území dnešného Slovenska a Moravu v Zadunajsku. Vychádzal pritom zo zaužívanej predstavy výkladu dejín Veľkej Moravy, ako je známa napríklad z historicko-geografického diela Jána Tomku Sásku z roku 1751 *Úvod k starovekej a stredovekej geografii Uhorska (Parvus atlas Hungariae)*,⁷ ktorá sa prednášala na slovenských vyšších školách.

v 17. a v prvej polovici 18. storočia, in *ibidem*, s. 337 – 371 a PILLINGOVÁ, Martina. Svätoplukovská tradícia u Slovákov v druhej polovici 18. storočia, in *ibidem*, s. 371 – 406

³ Pozri poslednú edíciu, jej preklad do súčasnej slovenčiny a komentáre – Svätopluk/Svätopluk, trans. Jozef Mihalkovič a Štefan Moravčík, in HOLLÝ, Ján. *Dielo*, vol. II, ed. Ján Štibráný a Viliam Turčány. Bratislava: Slovenský Tatran, 1999, s. 178 – 555. Martin Homza a Vincent Múcska v spolupráci s Táňou Kusou pre RTVS v roku 2017 v rámci relácie Parnas odvysielali štyri relácie venované historickej interpretácii eposu *Svätopluk* <http://radio-arch-pp.stv.livebox.sk/a520/00/0013/001350/00135013-1.mp3>. Pozri tiež PODOLAN, Peter. Svätopluk v slovenskej historiografii 19. storočia, in *Svätopluk v európskom písomníctve*, s. 407 – 520 (tu pozri podkapitolu Svätopluk v diele Jána Hollého, s. 421 – 444)

⁴ PODOLAN, Peter. Svätopluk v slovenskej historiografii 19. storočia, s. 407 – 520 (tu pozri podkapitolu Svätopluk v historiografii generácie Všeslávie, s. 407 – 421)

⁵ SCHAFFARIK, Paul Joseph. *Geschichte der slawische Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: Mit Kön. Ung. Universitäts – Schriften, 1826. Pozri tiež edíciu ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, trans. Valéria Betáková a Rudolf Beták, ed. Valéria Betáková, Karol Rosenbaum a Rudolf Beták. Bratislava: SAV, 1963

⁶ ŠAFÁRIK, Pavel Jozef. *Slowanské starožitnosti*. Praha: Tiskem Jana Spurného, 1837, s. 793 – 831; PODOLAN, Peter. Svätopluk v slovenskej historiografii 19. storočia, s. 409 – 416

⁷ Pozri mapu SZASZKY, Johannes Tomka. *M Moraviae pars per Hunnian Occidentalem Extensa. Possonii 1751*, in *Introductio in Geographiam Hungariae antiquii et medii aevi e veteribus monumentis eruta et VI. tabulis illustrata*. Posonii: Typis Frncisci Augustini Patzko, 1781

Obyvateľstvo tejto Moravy však chápal ako primárne slovenské. Aj preto starú Moravu aj celé Slovensko so Slovákmi koncepcne začlenil vo svojich *Slovanských starožitnostiach* do jedného moravsko-slovenského oddielu (Okr. II. Čl. IX „O Morawanech a Slowacích“). Dodávam, že tento však nebol totožný s českým. Moravania na juhovýchodnej Morave niesli podľa zakladateľa slavistiky rovnaké meno ako Slováci: „Gméno, nářečj, tělesná i mravní powaha uherskských Slowakůw, (...) od nepamětných časůw neyaužegi ge spogowal s bratry gegich Morawany, kterýchžto gihowýchodní polowice, od stoku Dyge s Morawou až k Walachům se táhnoucj, až do dnes gméno Slowakůw sobě příkládá.“ V mnohých ohľadoch geniálny Šafárik teda rozhranie medzi českými a slovenskými nárečiami položil niekde uprostred dobovej historickej Moravskej krajiny.⁸ Tento názor nezostal v českej a slovenskej jazykovede ojedinelý.⁹ No a v slovenskej historiografii Šafárikov názor poslužil ako východiskový pre ďalších slovenských historikov.

V českej historiografii však Šafárikov slovensko-moravský koncept prevrstvil výklad jednotných *Dejín národu českého v Čechách a v Morave*. Postaral sa oň František Palacký († 1876). Toto dielo vyšlo najprv v roku 1836 po nemecky, v roku 1848 však už v prepracovanej podobe aj po česky. Aby Palacký nejakým spôsobom historicky a právne ospravedlnil svoj koncept, nechal v roku 871 Svätopluka oženiť so sestrou českého kniežaťa Borivoja. Česi následne: „...od tej doby svoje zbrane spájali s Moravanmi proti spoločným nepriateľom.“¹⁰ To, že takáto myšlienka bola len hypotézou Palackého, lebo je na základe existujúcich prameňov nemožné ju dokázať ako fakt, je druhá vec. Palacký, ktorý mimochodom študoval v Trenčíne i Bratislave, však konceptuálne ovplyvnil nielen smerovanie českej, ale aj jednej časti slovenskej historiografie.

Pritom, pokiaľ ide o celkové hodnotenie Svätopluka I., u Šafárika i Palackého nemožno medzi nimi nájsť významnejšie diskrepancie. Šafárik len o niečo viac na niekoľkých miestach zdôrazňuje pôvodný nitriansky údel Svätopluka I. V súvislosti s jeho vládcovskou nomenklatúrou ho nazýva v súlade s prameňmi, to znamená rex (kráľ). Častejšie však preňho užíva ti-

⁸ ŠAFAŘJK, Pavel Jozef. *Slowanské starožitnosti*, s. 794

⁹ Pozri prehľad podobne zmýšľajúcich českých a slovenských jazykovedcov aj s presnejším vymedzením hranice medzi slovenskými a českými nárečiami, DORULA, Ján. Odkaz diela Jána Stanislava, in *Ján Stanislav a slovenská slavistika*, ed. Ján Doruľa a Peter Žeňuch. Bratislava: Veda, 2016, s. 11 – 24 (tu s. 20 – 21)

¹⁰ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého w Čechách a w Moravě: Dle původních pramenů*, vol. 1/1: *Od prwówečnosti až do roku 1135*. Praha: J. G. Kalve a České Museum, 1848, s. 150 – 168 (citát zo s. 150)

tul veľkoknieža. Čo je však zaujímavé, evanjelik Šafárik venoval len minimálnu pozornosť pápežskej politike Svätopluka I. Podobne ako Ján Hollý, ale aj Ján Kollár, však vyzdvihoval každý protinemecký akcent politiky tohto vládata.

O petrifikáciu obrazu Svätopluka ako prvého kráľa Slovákov v historickom vedomí Slovákov sa pričínili aj matiční historici 19. storočia. Za všetkých treba spomenúť Jonáša Záborského a Franka Vítazoslava Sasinka. Obaja sa vo svojom diele veľmi intenzívne zaoberali veľkomoravským obdobím. V súlade s dovtedajšou slovenskou historiografickou tradíciou ho považovali za základ historizmu Slovákov. Starší z nich – Jonáš Záborský († 1876)¹¹ – bol neobyčajne vzdelaný a plodný autor. Jeho kľúčové dieło k slovenským dejinám *Dejiny Kráľovstva uhorského od počiatkov do časov Žigmundových* však v celku vyšlo až v roku 2010. Niektoré kľúčové state tohto autora vyšli už počas jeho života.¹² Záborský podobne ako Šafárik neupieral Svätoplukovej ríši názov Morava. Veľmi jasne však poukázal na to, že obyvateľstvo tohto politického útvaru samo seba nazývalo Slovenmi: „Všetci boli Moravani i Sloveni spolu. Meno Slovenov náležalo im ako národu; meno Moravanov ako príslušníkom državy Moravskej... (...) Aspoň tak to Nemci ponímali.“ Takto Svätopluka a veľkomoravské dejiny priradil Slovenom, teda Slovákom. Na druhej strane si však Záborský všimol aj dualitu vzťahu Morava a Nitriansko, ktoré nazýva termínom inak nedoloženým v prameňoch – „Kniežatstvo považské“. Vzťah Nitrianska a vlastnej Moravy porovnáva k vzťahu dobového Poľska k Rusku, „večný neza-hojiteľný vred na tele“. Svätopluk podľa Záborského začal svoju politickú kariéru práve v tomto kniežatstve zradou svojho strýka Rastislava. Celkové hodnotenie Svätopluka I. u Záborského je však rozporuplné. Na jednej strane oceňuje jeho úlohu pri vytvorení slovanskej konfederácie na strednom Dunaji, na druhej strane kritizuje jeho proríšsku politiku a pokladá ju za naivnú. Rovnako nevie prísť na chuť jeho cirkevnej prorímskej a latin-skej politike.

Mladším historikom matičného obdobia bol Franko Vítazoslav Sasi-

¹¹ MARSINA, Richard. Jonáš Záborský (1812 – 1876), in *Historický zborník*, roč. 23, 2012, s. 185 – 187

¹² ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatkov do časov Žigmundových*, ed. Timotej Kubiš. Bratislava: Slovart, 2010, s. 24 – 42. Pozri aj stránku <http://zaborsky.blogspot.com/> (citované podľa internetu 10. februára 2021). V roku 1873 vydal Idem Slováci a ich deje v IX. století, in *Letopis Matice slovenskej*, roč. 10, 1873, s. 16 – 41. V roku 1929 však vyšla podstatná časť Záborského textu pod titulom Idem. *Dejiny Veľkej Moravy a počiatky Uhorska*. Turčiansky svätý Martin, 1929, 15 s.

nek († 1914).¹³ Podobne ako Záborský bol aj on veľmi plodným autorom, pričom predmetnej témy Svätopluka I. sa dotkol v syntetizujúcich prácach venovaných počiatkom uhorských dejín. Menovite sú to diela *Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska* (1867) a *Država veľkomoravská* (1896).¹⁴ Oproti textom Záborského, ale aj Šafárika je v nich vidno určitý posun v chápaní svätoplukovskej tematiky. Ten sa prejavuje v chápaní veľkomoravských dejín ako takých. Na rozdiel od Šafárika, Záborského, ale aj českých a moravských historikov, tieto dejiny chápe ako dejiny „troch slovanských vetví, Moravanov v terajšej Morave, Slovákov v severo-západnom Uhorsku a Slovanov na západnom brehu Dunaja... (...) Krajiny od nich zaujaté, na oboch brehoch Dunaja ležiace, mali niekedy jedno spoločné meno: Slovensko (Sclavinia) a Veľká Morava (Magna Moravia).“ Na inom mieste, pri definícii nitrianskych Slovanov, však ďalej toto svoje tvrdenie spresňuje: „... časť Moravanov bereme tuná pod názvom Slovanov nitrianskych.“ Vo svojom neskoršom texte *Država veľkomoravská*, nie bez istej dávky racia, Sasinek určil rok 846 ako dátum nástupu Svätopluka I. na údelný nitriansky stolec. Malo sa tak stať v súvislosti s veľkou rošádou, ktorú Ľudovít Nemec potom, ako sa stal východofranským kráľom, vykonal medzi svojimi slovanskými podriadenými od rieky Labe po rieku Sávu. Ako je známe, východofranský kráľ vtedy zamenil Mojmíra I. za Rastislava, aby ho však udržal v šachu, Pribinovi daroval do dedičného vlastníctva Panóniu, no a Svätopluk mohol pri tej istej príležitosti dostať Nitriansko. K takejto hypotéze vedie Sasinka okrem iného i skutočnosť, že v roku 869 Svätopluk uzavrel mier s Karolmanom bez vedomia svojho strýka, čo by nemohol urobiť, keby bol do Nitry ustanovený ako vazal Rastislava.

Oproti Záborskému, ale aj Šafárikovi je u Sasinka ďalej viditeľné celkom jasné vymedzenie pôvodného *regnum* Svätopluka I., za ktoré uznal Nitrianske kniežatstvo.

Staršie názory, ktoré živili predstavu o Svätoplukovi ako kráľovi (starých) Slovákov, našli svoju živnú pôdu aj po vzniku prvej Česko-Slovenskej republiky. Prišlo k tomu v reakcii na pokusy z Bratislavy exportovať nové

¹³ HOLLÝ, Karol. Franko Vítázoslav Sasinek as the ‘historiographer of Slovaks’, in *Leidschrift*, roč. 25, 2010, s. 145 – 163. Tam aj ďalšia literatúra k téme Sasinka

¹⁴ SASINEK, Franko V. *Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska*. Skalica: Tlač F. X. Škarnilca synov, 1867, s. 164 – 173. Porovnaj historický zemepis Idem. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Skalica: Tlač F. X. Škarnilca synov, 1868, s. 217 – 220; Idem. *Die Slowaken: Eine ethnographische Skizze*. Turec Sct. Martin: Druck des Buchdruckerei – Actien – Vereines, 1875, s. 4 a 10 a Idem. *Država veľkomoravská*. Ružomberok: Tlačou a nákladom Kníhtlačiarne Karla Salvu, 1896, od s. 10

etasticky ponímanie tzv. československých dejín.¹⁵ Touto výsostne politickou úlohou bol poverený Václav Chaloupecký († 1951).¹⁶ Najznámejšie argumenty v prospech tohto nového dejinného konceptu sú dlhodobo známe z jeho najslávnejšej práce *Staré Slovensko*, ktorá vyšla v Bratislave už v roku 1923.¹⁷ Václav Chaloupecký bol žiakom Josefa Pekařa († 1937). Netajil sa svojím obdivom k Františkovi Palackému. Ako je známe, Václav Chaloupecký pôsobil okrem Čiech aj ako profesor novovytvoreného odboru štátnych, to jest československých dejín na Univerzite Komenského v hlavnom meste Slovenska v Bratislave. Strávil tu viac ako 15 rokov (1922 – 1938). Nikdy sa však na dejiny tejto krajiny a jej obyvateľov neprestal dívať českou optikou. Okrem iného sa to napríklad prejavilo aj podceňovaním významu Nitry a Nitrianskeho kniežatstva v kariére Svätopluka I. Václav Chaloupecký podobne ako jeho iní kolegovia vyznával tézu českého jazykovedca Františka Pastrneka o tom, že Česi, Moravia a Slováci tvorili z jazykového hľadiska jeden národ. Chaloupecký k tomuto „jazykovednému argumentu“ o jednote Čechov, Moravanov a Slovákov pridal argument „etnografický“. Problém však nastal s tým, že veľká časť obyvateľov dnešného Slovenska sídlacích južne od Karpát, ktorí sa označovali ako Slováci, najmä zo stredného a východoslovenského priestoru, sa do takto pojataj predstavy nevedela vtesnať. S Moravanmi a tobôž s Čechmi totiž nevykazovala ani jazykovú, ani etnografickú blízkosť. Chaloupecký si teda nejako musel vypomôcť a svoju „etnografickú“ aktualizáciu viac špecifikovať. V praxi to znamenalo vymedziť to, čo by možno aj naozaj podobné s českým mohlo byť. A tak mu zostala približne západná časť Slovenska. Takto sa stalo, že aj hranice Nitrianska, ktoré inak uznával za jadro Svätoplukovej državy (*regnum*), musel „priškrtiť“ na rieke Hron. Malo to aj iný, „historický“ dôvod. Spravil tak presne v intenciách stredovekého českého politického historického horizontu, ktorý sformuloval do podoby politickej tézy pre

¹⁵ CHALOUPECKÝ, Václav. Československé dějiny. (Rozšířená úvodní přednáška o dějinách národa československého na Komenského universitě v Bratislavě), in *Český časopis historický*, roč. 28, 1922, č. 1 – 2, s. 1 – 30. VAŠŠ, Martin. *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)*. Martin: Matica slovenská, 2011

¹⁶ Jeho najvýznamnejšie dielo *Idea československého státu*, vol. 1 – 2. Praha: Národní rada československá, 1936

¹⁷ Svätoplukovi sa venoval Chaloupecký vo svojej klasickej práci CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava: Filosofická fakulta University Komenského z podpory Ministerstva školství a národní osvěty, 1923, s. 10 – 11, ale tiež Idem. Svätopluk, Král moravský, in *Tvůrcové dějin*, vol. 2, ed.: Karel Stloukal. Praha: L. Mazáč, 1934, s. 61 – 68 a iné diela. Sumárne ako historika Chaloupeckého skúmal DUCHÁČEK, Milan. *Václav Chaloupecký: hledání československých dějin*. Praha: Karolinum, 2014, passim

českých Přemyslovcov prvý kronikár dejín Čechov Kozma Pražský. Podľa Chaloupeckého tak západné Slovensko patrilo z hľadiska etnografického a svojho sídliskového a jazykového charakteru k Slovanom západným, ergo „ku skupine kmeňov českých“. Svätopluk I. sa tak stal v zásade českým panovníkom.

Ako som už uviedol, tieto a ďalšie tézy Chaloupeckého sú dlhodo- bo známe z jeho najslávnejšej práce *Staré Slovensko*. Úlohou tejto knihy však nebolo len cez prizmu histórie obhájiť aktuálnu politickú dominanciu Čechov v priestore na východ od rieky Moravy, ale ju aj historicky-právne doložiť. Václav Chaloupecký vo svojom diele argumentoval v prospech vymedzenia Slovenského územia (krajiny) najmä proti maďarskému posttrian- nonskému historickému a politickému revizionizmu. S o to väčšou nalie- havosťou sa preto znovu a znovu musel vracáť k otázke miesta Svätopluka v dejinách historického politického Nitrianska. Takéto zadanie však nará- žalo na už zmienený nie celkom racionálny povýšenecký postoj k dejinám, ktoré české neboli, ale českými (československými) sa vďaka vzniku Česko -Slovenska mali stať. Je to viditeľné na príklade ironizovania počiatkov slo- venskej svätoplukovskej tradície, ktorú do *Starého Slovenska* kontextualizo- val aj s citátom Mateja Markoviča, slovenského luterána z roku 1745: „Tak se Slováckové slovenského krále jednou těž dožili v Slovenské krajině.“ Tento citát nie celkom bezúčelovo do svojej knihy vložil už na prvej strane svojej knihy.¹⁸ V súlade s dovtedajšou líniou českej historiografie Chalou- pecký Svätoplukovi kráľovský titul uznal. Odmietal ho však titulovať tak, ako to robila predchádzajúca slovenská historiografia, teda kráľ Slovákov, ale nazýval ho kráľom Moravanov.¹⁹

Chaloupeckého dielo venované výkladu najstarších dejín Slovenska (teda nie Slovákov!), hoci z profesionálneho hľadiska nepochybne na vyso- kej úrovni, vyvolalo nevôľu u slovenských vzdelancov i študentov historic- kých odborov Univerzity Komenského, ktorých chápanie slovenských dejín bolo založené na živej percepcii predchádzajúcej viac ako dvestoročnej tra- dícii slovenského dejepisectva. Slovenskej vedeckej i univerzitnej societe preto nie celkom konvenoval Chaloupeckého dobovo etatický prístup k slovenským dejinám. Ako je známe, najvýznamnejšieho oponenta získal Chaloupecký v osobe Daniela Rapanta († 1988), tvorcu konceptu osobitých slovenských dejín a najvýznamnejšieho slovenského historika 20. storočia.²⁰

¹⁸ CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*, s. 10 – 11

¹⁹ CHALOUPECKÝ, Václav. Svätopluk, Kráľ moravský, s. 61 – 68

²⁰ Pozri sumárne MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant – život a dielo (1897 – 1988 – 1997)*. Martin: Matica slovenská, 1998, passim. Názory Rapanta na chá-

Daniel Rapant však nebol jediný odporca Chaloupeckého konceptu „československých dejín“. Pre kruh protivníkov takéhoto výkladu sa, pochopiteľne, stalo dôležité vrátiť sa k interpretácii historického Svätopluka I. Najreprezentatívnejšieho kritika v tejto tematike našiel Chaloupecký v osobnosti Františka Hrušovského († 1956). Tento historik priamo i nepriamo spracoval postavu Svätopluka v niekoľkých dielach. Po prvý raz sa jej dotkol už vo svojej širšej štúdii *Velká Morava a Polsko*, ktorá vyšla v pamätnom zborníku *Ríša velkomoravská* v roku 1935.²¹ V roku 1939 v Matici slovenskej František Hrušovský vydal *Slovenské dejiny*. Svätoplukovi sa Hrušovský neskôr venoval aj po svojom odchode do exilu ešte v niekoľkých viac-menej vedecko-populárnych dielach.²² Na Svätopluka nazeral najmä optikou jeho výbojnej vojenskej politiky. Vytvoril obraz Svätopluka bezohľadného, nemorálneho, ale pragmatického vojvodu a dobyvateľa, ktorý nehľadá ani na kultúrne posolstvo svätého Metoda a jeho žiakov. V Hrušovského nazeraní je však Svätopluk predovšetkým prvým slovenským kráľom. V tomto názore potom vytrval až do konca života. Historické dielo Hrušovského býva hodnotené rôzne, okrem iného býva onálepkovaný aj ako „dvorný historik tzv. Slovenského štátu“.²³ Tí, ktorí takto píšú, však opomínajú výrazný antinemecký tón jeho diel, a to práve v súvislosti s hodnotením Svätopluka. Doba, v ktorej tento historik, ale tiež politik písal, si totiž priamo žiadala väčšie zdôrazňovanie Svätoplukovej proríšskej orientácie.

Aj vďaka dielu Hrušovského je teda celkom prirodzené konštatovať, že na konci tridsiatych rokov 20. storočia postava Svätopluka začala byť nielen emblematickou v slovenskom zápase o autonómiu, ale čoraz viac aj postavou symbolickou. V interpretáciách historického Svätopluka sa totiž začala nielen kumulovať energia nespokojnosti s praxou presadzovania

panie slovenských dejín pozri RAPANT, Daniel. Slováci v dejinách. Retrospektíva a perspektívy, in *Slovenské pohľady*, 1967, č. 4, s. 28 – 38. O vzťahu Chaloupeckého a Rapanta pozri DUCHÁČEK, Milan. Václav Chaloupecký a Daniel Rapant – trauma z blízkosti, in *Forum Historiae*, roč. 5, 2011, č. 1, s. 78 – 97

²¹ HRUŠOVSKÝ, František. Velká Morava a Polsko, in *Ríša velkomoravská*, ed. Ján Stanislav. Praha: L. Mazáč, 1935

²² Po profesorovi Danielovi Rapantovi druhého slovenského profesora histórie na Slovenskej univerzite v Bratislave (dnes znovu Univerzita Komenského). HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Martin: Matica slovenská, 1939, s. 46 – 51. Idem. *Obrázkové slovenské dejiny*. Martin: Matica slovenská, 1942, s. 23 – 26 a Idem. *Slovenskí vladári*. Scrantom [Pa]: Obrana Press, 1948, s. 173 – 225

²³ Tento viacvrstvový pohľad prekvapuje povrchné hodnotenie. Pozri tiež LYSÝ, Miroslav. Tituly Veľkomoravských panovníkov, in *Historia et theoria iuris*, roč. 5, 2013, č. 1, s. 24 – 33

ideológie jednotného československého národa, ale aj vôľa k slovenskej autonómii a kreovaniu vlastnej štátnosti.

So vznikom Slovenského štátu (14. marca 1939), od 21. júla 1939 Slovenskej republiky, sa z tohto dôvodu na svätoplukovskú dobu začalo vzhliadať ako na obdobie, ktoré malo historicky legitimizovať vznik nového politického útvaru. Vedecký punc tejto pragmatickej úlohe malo dať dielo *Idea Svätoplukovskej koruny* od Štefana Polakoviča († 1999). Vyšlo už v roku 1940 v *Slovenských pohľadoch*.²⁴ Mladá Slovenská republika mala cez postavu Svätopluka získať svoje historicko-právne opodstatnenie. Sledujúc tento zreteľ filozof Polakovič vo svojom texte málo dbal na analýzy historických prameňov. V jeho ponímaní svätoplukovská myšlienka mala byť rovnako myšlienkou národnou ako kresťanskou. Aj preto sa usiloval zmazať jej protikladnosť voči cyrilometodskej tradícii Slovákov. Navyše „svätoplukovská myšlienka“ u Slovákov mala v plnej miere substituovať svätoštefanskú ideu, ktorou sa Slováci hlásili v predchádzajúcich stáročiach k legitimizmu uhorských kráľov a jednote Uhorského kráľovstva. Polakovič sa vytvorením nového svätoplukovského konceptu tiež jasne vymedzil voči českej svätováclavskej idei. Komparatívnou výhodou svätoplukovskej myšlienky malo byť aj to, že bola časovo staršia. Polakovič tak zo Slovákov urobil najstarší stredoeurópsky národ. Polakovičova tematizácia vlády Svätopluka I. a jej transcendentné aktualizovanie na realitu prvej Slovenskej republiky sa tak zmenili na prvoplánovú politickú inštrumentalizáciu historickej témy. Akokoľvek pôvodne asi dobre myslený zámer v konečnom dôsledku bádaniu svätoplukovskej tematiky na Slovensku uškodil. Vytvoril totiž „krátke spojenie“ medzi historickou postavou Svätopluka I. a prvou Slovenskou republikou, ktoré sa v asociatívnej podobe objavuje pri hodnotení najvýznamnejšieho Mojmirovca do dnešných dní.²⁵ Na druhej strane však treba Polakovičovi priznať, že v niektorých svojich formuláciách sa dotkol podstaty veci, napríklad aj vtedy, keď sa zamyslel nad problematnosťou začlenenia Svätopluka do konceptu českej histórie. Tak podľa neho českí historici Svätopluka „nepočítali do svojich dejín, lebo to bol pre nich vždy cudzinec, a preto ani u českej historiografie nenašiel zvláštnej obľuby“.

²⁴ POLAKOVIČ, Štefan. *Idea Svätoplukovskej koruny*. (O symbole dejín), in *Slovenské pohľady*, roč. 56, 1940, s. 341 – 352

²⁵ Miroslav Lysý vo svojom článku vyberá len jednu časť z historiografie okolo témy Svätopluka I., aby tak poukázal na jeho súčasné aktualizácie. Z metodologického hľadiska to nie je šťastný prístup. (LYSÝ, Miroslav. I Svätopluk zaslúžil sa o Slovenský štát: Používanie stredovekých symbolov v 20. a 21. storočí, in *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2, s. 333 – 345

Prepojenie Svätoplukovho kráľovstva (starých) Slovákov s vojnovou slovenskou štátnosťou nezostalo bez reakcie v povojnovej slovenskej historiografii. Obrat o stoosemdesiat stupňov v hodnotení Svätopluka predznamovali už v roku 1945 články literárneho kritika a historika Michala Chorváta († 1982) v *Novom Slove*.²⁶ Jeho kritika Svätopluka bola v podstate kritikou predchádzajúceho takzvaného ľudáckeho poňatia tejto historickej osoby. Pred Svätoplukom ako vzorom nemeckého kolaborantstva uprednostnil Chorvát Rastislava. Dôvodom bol jeho údajný byzantský, to jest východný, rozumej sovietsky príklon.

Očista slovenského politického a tým aj kultúrneho života od slovenského klerikalizmu a nacionalizmu však týmto neskončila. Po slovenských katolíkoch prišli na rad všetci aspoň trochu slovensky zmýšľajúci intelektuáli a po nich v roku 1950 boli rozpútané procesy s buržoáznyimi nacionalistami. Práve v tom čase ako akýsi dodatok k času predchádzajúcemu, ale zároveň i príslub novej doby, vydal svoje hodnotenie Svätopluka I. Ján Dekan († 2007). Stalo sa tak v diele, ktoré neskôr predstavovalo kánon marxistickej historiografie. Ján Dekan ho ešte nazval *Slovenské dejiny: Začiatky slovenských dejín a Ríša Veľkomoravská*.²⁷ Autor týchto dejín sa však v samotnom texte v súvislosti s veľkomoravským obdobím a vládou Svätopluka striktne vyhol tomu čokoľvek nazvať slovenské. Namiesto toho uprednostnil termín „moravsko-slovienske“. Odmietol tak pojatie Václava Chaloupeckého o českom charaktere západnej časti Moravy a západného Slovenska po Považie v 9. storočí. Rovnako však spochybnil slovenskou historiografiou uprednostňovaný Šafárikov model riešenia otázky príslušnosti prechodných „moravsko-slovenských“ nárečí na juhozápadnej Morave k slovenským nárečiam. Dekan tak urobil s odôvodnením, že ide o obyvateľstvo, ktoré sa nasťahovalo do tohto priestoru po vlastnom páde Veľkej Moravy v 10. storočí a najmä počas kolonizácie v 13. storočí.

Dekanov obraz historického Svätopluka I. zostal na dlhú dobu najkomplexnejším v slovenskej historiografii. V súlade s dovtedajšou slovenskou historiografiou pokladal Svätopluka za údelné nitrianske knieža. Vzťah Moravy a Nitrianska chápal rovnako „tradične“ ako reláciu dvoch navzájom od seba nezávislých kniežatstiev. Vzťahu Nitry a Moravy pri-

²⁶ CHORVÁT, Michal. Nie Svätopluk, ale Rastislav!, in *Nové slovo*, roč. 2, č. 6, 6. júla 1945, s. 5 – 8

²⁷ DEKAN, Ján. *Slovenské dejiny*, vol. 2: *Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská*. Bratislava: SAVU, 1951, s. 113 – 183. Ján Dekan bol neskorší zakladateľ Archeologického ústavu SAV, vysokoškolský pedagóg a akademik ČSAV a dlhoročný dekan Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

znal, na rozdiel od starších i súčasných česko-moravských historikov, počas celej jeho existencie charakter „politicko-správneho dualizmu“. V súlade s požiadavkou svojej doby odsúdil Svätoplukovu cirkevnú politiku. Videl v nej predobraz reakčného katolíckeho klerikalizmu. O Svätoplukovi I. napísal: „Ak sa máme odvolávať na pokrokové prvky našich dejín a na nich budovať budúcnosť nášho ľudu, rozhodne nebudeme stavať na spiatočníckej a kolaborantskej tradícii svätoplukovskej, ale na hrdinnej a spoločensky i kultúrne pokrokovej tradícii rastislavovskej a cyrilometodskej.“²⁸ Ako je z týchto riadkov celkom jasné, Ján Dekan vytvoril na jednej strane na svoju dobu najucelenejší obraz Svätopluka I., na druhej strane však tento obraz vďaka ideologickému balastu svojej doby zatemnil. Čo je však najdôležitejšie, šlo v zásade o na dlhé roky „posledné slovo“ o Svätoplukovi v slovenskej historiografii. Vzhľadom na čoraz silnejšie sa presadzujúci čechoslovakizmus, tentoraz odetý do hábov proletárskeho internacionalizmu a neomylnnej marxisticko-leninskej dialektiky triedneho boja²⁹, sa svätoplukovská tematika v slovenskom dejepise stala na Slovensku na viac ako dve desaťročia politickým tabu.

To, čo platilo pred železnou oponou, nie celkom platilo za ňou. Slovenský exil si stihol za hranicami vychovať tiež svojich vlastných historikov. K tým najvýznamnejším patrí ideový pokračovateľ katolíckej línie slovenskej historiografie 20. storočia Františka Hrušovského a Štefana Polakoviča – Milan Stanislav Ďurica. Ten sa v zahraničí pokúšal o rozbitie „tradicionalistického“ chápania Veľkej Moravy ako prvého „štátneho“ útvaru Čechov, (Moravanov) a Slovákov. Znáмым sa stal jeho preslov na tému *Slovenský nacionalizmus v rámci európskeho vývoja*, ktorý odznel v roku 1976 na konferencii vo Švajčiarsku, organizovanej Československou spoločnosťou pro vědy a umění. Témou konferencie bola *Filozofia českých a slovenských dějin*.³⁰ V súvislosti s témou Svätopluka prišiel s radikálnou predstavou panovníka, ktorý po roku 890 anektoval Čechy. Svätoplukovi to Česi nemali zabudnúť a po jeho smrti aktívne prispeli k pádu Veľkej Moravy. Vo svojich textoch Ďurica nepochybuje o pôvodne nitrianskom pôsobení Svätopluka. Svätopluka striktne pokladá za kráľa starých Slovákov. Slovenský

²⁸ Ibidem, s. 182 – 83

²⁹ KAMENEC, Ivan. *Začiatky marxistického historického myslenia na Slovensku: historizmus a jeho úloha v slovenskom revolučnom robotníckom hnutí*. Bratislava: Veda, 1984, passim

³⁰ Bližšie RYDLO, Jozef M. Učenec z Padovy – muž, ktorý vrátil Slovákom ich národné dejiny, in *Scripti vobis*, vol. 1: *Výber z celoživotného diela slovenského historika Milana S. Ďuricu*, ed. Jozef M. Rydlo. Bratislava: Post Scriptum, 2019, s. 46 – 47

národ však vidí usadený po oboch brehoch rieky Moravy. Moravanov samotných chápe ako politickú reprezentáciu Slovákov, Moravu ako politický útvar starých Slovákov. V súvislosti so Svätoplukom vyzdvihuje najmä jeho zásluhy o rozvoj Moravsko-panónskej cirkvi. Všíma si Svätoplukove nadštandardné vzťahy so Svätou stolicou a na základe oslovenia Svätopluka unicus filius podľa vzoru Františka Dvorníka vyslovuje hypotézu o tom, že na osobu Svätopluka následníci svätého Petra v Ríme vzhládali ako na potenciálneho kandidáta na cisársky prestol.³¹

Mlčanie o Svätoplukovi v slovenskej marxistickej medievalistike zhodou okolností tiež definitívne skončilo v polovici sedemdesiatych rokov, presnejšie v roku 1977, keď v *Historickom časopise* Matúš Kučera vydal článok *O historickom vedomí Slovákov v stredoveku*.³² Na analýze stredovekých, nielen uhorských naratívov celkom spoľahlivo dokázal, že práve svätoplukovská tradícia je jedinou kontinuálnou, a preto konštruktívnou tradíciou stredovekého slovenského národa. Od striktne odborného ponímania svätoplukovskej problematiky sa Kučera už v polovici osemdesiatych rokov odklonil k jeho popularizácii. Urobil tak v diele *Postavy veľkomoravskej histórie*.³³ Po vzniku druhej Slovenskej republiky v roku 1993 sa Kučera k Svätoplukovi vracal už ako politik, ktorý podobne ako pred ním Štefan Polakovič hľadal historický legitimizmus novej republiky práve v najslávnejšej časti slovenských dejín, ktoré sú prepojené s panovaním kráľa Svätopluka. V súvislosti so vztýčením slávnostnej sochy Svätopluka na Bratislavskom hrade v roku 2010 nakoniec vyšla jeho populárna kniha *Kráľ Svätopluk (830? – 846 – 894)*.³⁴

Kučera však nebol jediný medievalista, ktorý sa v posledných rokoch socializmu odvážil venovať téme Svätopluka. Ďalším bol Peter Ratkoš († 1987). K veľkomoravskej téme začal veľmi opatrne pristupovať už začiatkom 60. rokov, teda v čase Bratislavského predjaria, ktoré so sebou prinieslo novú vlnu veľmi silného slovenského národno-emancipačného éto-

³¹ Súborne ĎURICA, Milan S. Sv. Konštantín a Metod: Dielo a dedičstvo u Slovákov, in *Scripti vobis*, vol. 2: *Výber z celoživotného diela slovenského historika Milana S. Ďuricu*, ed. Jozef M. Rydlo. Bratislava: Post Scriptum, 2019, s. 107 – 143 (tu s. 127 – 131). Podobne inde aj v iných prácach M. S. Ďuricu. Ako katolícky kňaz si všima najmä dielo svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda.

³² KUČERA, Matúš. O historickom vedomí Slovákov v stredoveku, in *Historický časopis*, roč. 25. 1977, s. 217 – 238

³³ Toto dielo vyšlo v niekoľkých edíciách, citujem podľa KUČERA, Matúš. *Postavy veľkomoravskej histórie*. Bratislava: Perfekt, 2005, s. 220 a nasledujúce

³⁴ KUČERA, Matúš. *Kráľ Svätopluk (830? – 846 – 894)*. Martin: Matica slovenská, 2010

su, ku ktorému patrila aj oživený záujem o najstaršiu históriu Slovákov.³⁵ Peter Ratkoš, podobne ako iní slovenskí historici, narábal so svätoplukovskou tematikou veľmi opatrne, vedomý si „Damoklovho meča buržoázných nacionalistov“, ktorý nad ním visel.³⁶ Preto aj Ratkoš vo svojich textoch pracoval v duchu marxisticko-leninskej filozofie dejín a nespochybnil tradicionalisticky chápaný výklad Veľkej Moravy ako spoločného štátu Čechov a Slovákov.³⁷ Popritom však v roku 1965 vydal *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*,³⁸ to jest preklady väčšiny najdôležitejších prameňov k Veľkej Morave. Touto zbierkou historických prameňov sprístupnil svätoplukovskú tematiku širšej verejnosti. Posmrtné v roku 1988 vyšlo jeho *Slovensko v dobe veľkomoravskej*.³⁹ V tomto diele aj Peter Ratkoš jednoznačne uznal kráľovský titul Svätopluka i jeho úzke naviazanie na Nitru. Vzhľadom na rok vydania tejto monografie sa však stále ostýchal označiť expresis verbis Svätopluka prívlastkom „slovenský“. Podobne ako u Kučeru sedemdesiatych a osemdesiatych rokov aj u Ratkoša je pri opise skutkov Svätopluka čitateľný srdečný pročecký tón, nápadný je však tiež jeho protinemecký (protiimperialistický) osten. V spore Svätopluka a žiakov svätého Metoda sa tak Ratkoš vymedzuje na strane staroslovienskej cirkvi. Rímsky rozmer politiky Svätopluka I. taktne obchádza.

Tretím z velikánov slovenskej medievalistiky posledných desaťročí je Richard Marsina († 2021). V roku 1100. výročia úmrtia Svätopluka I., teda v druhom roku existencie druhej Slovenskej republiky, stál za zorganizovaním medzinárodnej interdisciplinárnej konferencie, ktorou sa pokúsil priblížiť Svätopluka a jeho dobu súčasníkom.⁴⁰ Neskôr sa aj on aktívne zapojil do zápasu o slovenskú interpretáciu Svätopluka I. Urobil tak vo viacerých dielach. Najvýznamnejšie však azda v monografii *Metodov boj*. V súvislosti s českou historiografiou čoraz viac spochybňovaným titulom „kráľ“ a stále

³⁵ Bližšie *Slováci a ich národný vývin: Sborník materiálov z 5. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici*, ed. Július Mesároš. Bratislava: SAV, 1966

³⁶ Ďakujem za tento termín prof. Matúšovi Kučerovi.

³⁷ Pozri KARTOUS, Peter. Nedožité deväťdesiatiny Petra Ratkoša, in *Historický zborník*, roč. 22, 2011, s. 222 – 224

³⁸ *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, ed. a trans. Peter Ratkoš. Bratislava: SAV, 1968

³⁹ RATKOŠ, Peter. *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice: Vsl. vydavateľstvo, 1988, s. 107 – 119

⁴⁰ Pozri *Svätopluk 894 – 1994: Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV*, ed. Richard Marsina a Alexander Ruttkay. Nitra: AÚ SAV, 1997. Tu Marsinov text Svätopluk, legenda a skutočnosť, s. 155 – 165. Idem. 1100th Anniversary of the Death of Prince or King Svätopluk, in *Human Affairs*, roč. 4, 1994, č. 2, s. 161 – 169

viac zosmiešňovaným spojením „starých Slovákov“ Richard Marsina napísal: „V pápežských písomnostiach malo titulovanie Svätopluka hodnotovo vzostupnú tendenciu.“ A o pár strán k tomu dodal: „O pôvodnej etnografickej príslušnosti veľkej časti obyvateľstva dnešnej Moravy k slovenskému etniku svedčí lingvistická, etnografická a historická literatúra. Teda ani formuláciu, že Svätopluk bol kráľom starých Slovákov, nemožno pokladať za nenáležité.“⁴¹

Marsina chápe Svätopluka ako neodmysliteľnú časť nitrianskej tradície. V tomto ohľade názor Marsinu uzatvára veľmi jednoznačne jednomyseľnosť staršej časti súčasnej slovenskej medievalistiky v svätoplukovskej problematike. Zdalo by sa preto, že takýto postoj zostane nemenný. Svätoplukovskej tradícii u Slovákov totiž nechýba historická kontinuita a svojím spôsobom je to naozaj jediná dlhodobá historická tradícia Slovákov, ktorá ich aj v časoch trvania Uhorského kráľovstva oddeľovala od Maďarov; neskôr identickú funkciu plnila v časoch českého a komunistického ideového útlaku. Aktualizovala sa v obidvoch obdobiach, ktoré smerovali k vzniku slovenskej štátnosti v 20. storočí.⁴²

V duchu tejto tradície v roku 1990 písal ešte aj Ján Steinhübel v článku *Veľkomoravská historická tradícia zadunajských Slovákov*.⁴³ Z tradičnej koncepcie chápania Svätopluka nevyšiel ani v roku 2004, keď vydal svoje *Nitrianske kniežatstvo*.⁴⁴ Za zmienku pritom stojí, že sa touto monografiou vrátil k téme historickej kontinuity Nitrianskeho kniežatstva v Uhorskom kráľovstve, tak ako o nej písali ešte matiční historici 19. storočia. Pokiaľ ide o chápanie Svätopluka v tomto diele, možno konštatovať, že tu ešte Steinhübel neprekročil zaužívaný výklad Svätopluka v slovenskej historiografii. Jednoznačne priznáva jeho nitrianske pôsobenie, de facto⁴⁵ i jeho kráľovskú hodnosť. O jej uznaní de iure nepokladá za dôležité hovoriť. Rozhovoril

⁴¹ Idem. Svätopluk – Panovník Slovenov. In *Etnogenéza Slovákov: Kto sme a aké je naše meno*, ed.: Richard Marsina a Peter Mulík. Martin: Matica slovenská, 2011, s. 72 – 86. Idem. *Metodov boj*, 3. vyd. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2012, s. 104 – 126, tu s. 117

⁴² Idem. Knieža či kráľ Svätopluk a slovenské dejiny, in *Historický zborník*, roč. 24, 2014, s. 17 – 30

⁴³ STEINHÜBEL, Ján. Veľkomoravská historická tradícia zadunajských Slovákov, in *Historický časopis*, roč. 33, 1990, s. 693 – 705

⁴⁴ STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo: Počiatky stredovekého Slovenska: Rozprávania o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava: Veda a Rak, 2004, s. 165 – 186

⁴⁵ STEINHÜBEL, Ján. S chýrom i mocou kráľa: Svätopluk I., in *Kniha kráľov*, 4. vyd. Bratislava: SPN, 2010, s. 29 – 34

sa však o nej o niečo neskôr, iste pod vplyvom aktuálnej českej historiografie (Dušan Třeštík), ale tak trochu aj na politickú objednávku, no a v neposlednom rade sa zaiste chcel zapáčiť novej sile slovenskej spoločnosti – médiám. Ako azda vôbec prvý medievalista v slovenskej historiografii spochybnil kráľovský titul Svätopluka I. v texte *Bol Svätopluk kráľom starých Slovákov? Nápis na podstavci Svätoplukovej sochy*. Napísal ho ako posudok pre predsedu Národnej rady Slovenskej republiky (Richarda Sulíka).⁴⁶

Svojím postojom vyvolal v slovenskej medievalistike ostrú polemiku.⁴⁷ Odpovede sa Steinhüblovci dostalo aj od autora týchto riadkov.⁴⁸ Martin Homza tiež pripravil do tlače v roku 2013 knihu príspevkov so svätoplukovskou tematikou *Svätopluk v európskom písomníctve*, v ktorej sa však viac ako historickému Svätoplukovi spolu s ďalšími autormi venuje vzniku a vývoju svätoplukovskej legendy. Pod týmto termínom rozumie súbor rozprávacích a obrazových prameňov, ktoré sa k postave Svätopluka I. vracajú retrospektívne a s určitým zámerom. V snahe ukázať verejnosti variantnosť i dobové aktualizácie svätoplukovskej legendy Homza pokračuje do dnešných dní.⁴⁹

Z tradície výkladu Svätopluka v slovenskej historiografii sa dajú abstrahovať určité tendencie, ktorými sa chápanie Svätopluka u Slovákov líši

⁴⁶ STEINHÜBEL, Ján. *Bol Svätopluk kráľom starých Slovákov? Nápis na podstavci Svätoplukovej sochy: Posudok pre PNRSR*, 9 s.

⁴⁷ ULÍČNÝ, Ferdinand. Panovník Svätopluk I. – knieža či kráľ?, in *Studia historica Tyrnaviensia*, roč. 11 – 12, 2011, s. 39 – 50 a BARTL, Július. Opäť o kráľovskom titule Svätopluka, in *Historický časopis*, roč. 62, 2014, č. 2, s. 325 – 334. Na stranu Steinhübela sa pridá LYSÝ, Miroslav. *Moravia, Mojžírovci a Franská ríša*, Bratislava: Atticum, 2014, s. 227 – 249

⁴⁸ HOMZA, Martin. O kráľovskom titule Svätopluka I. († 894), in *Historický časopis*, 61, 2013, č. 4, s. 655 – 669. STEINHÜBEL, Ján. Bol alebo nebol Svätopluk kráľom?, in *Historický časopis*, roč. 61, 2013, č. 4, s. 671 – 685. HOMZA, Martin. Ešte raz k téme kráľovského titulu pre Svätopluka I. alebo odpoveď na odpoveď Jána Steinhübela, ale aj iným súčasným aj minulým antidosvätoplukiánom, in *Historický zborník*, roč. 26, 2016, č. 1, s. 139 – 163

⁴⁹ HOMZA, Martin. La Grande Moravia tra Occidente e Oriente, in *I santi Cirillo e Metodio e la loro eredità religiosa e culturale ponte tra Oriente e Occidente: raccolta di studi in occasione del 1150o anniversario della missione dei santi Cirillo e Metodio nella Grande Moravia (863 – 2013)*, ed. Emilia Hrabovec a Pierantonio Patti. Città del Vaticano: Tolomeo, Rita, 2015, s. 25 – 36. Idem. Some notes on the deliberate actualisation of the character of Svätopluk I (king of the Slavs) in European narratives, in *Atti dell'Accademia Polacca*, vol. 5, 2016, s. 109 – 120. Idem. Manufacturing of history alebo o „výrobe“ pamäte v stredoveku prípad Svätopluk, in *Operačná a externá pamäť v umení*. Bratislava: Nadácia NOVUM, 2020, s. 42 – 67, ďalšie texty v tlači

od oných okolitých interpretácií. Možno ich zhrnúť do niekoľkých bodov:

1. Svätopluk začal svoju politickú kariéru v Nitre a Nitra bola aj jeho sídelným mestom.

2. V Nitriansku, na Morave i v Zadunajsku žil ten istý ľud, ktorý sám seba nazýval Slovania (*Slovĕni*), ktorí sú predkami dnešných Slovákov.

3. Svätopluk sa najneskôr v polovici 80. rokov 9. storočia zaradil medzi iných zvrchovaných kresťanských vládcov Európy, čo vystihuje jeho titul známy z listiny pápeža Štefana V. rex Sclavorum, to jest „kráľ Slověnov“.

THE THEME OF KING SVĀTOPLUK IN SLOVAK HISTORIOGRAPHY IN THE RECENT PERIOD

MARTIN HOMZA

As Professor Matúš Kučera, who has recently passed away, the Svätopluk tradition is the only continuing historical tradition of Slovaks from the Middle Ages up to the present period. Also the previous development of understanding this theme Slovak historiography corresponds with this idea. One can deduce from an interpretation of Svätopluk in Slovak historiography certain tendencies, by which understanding of Svätopluk among Slovaks differs from historiographies in the neighbour countries. They may be summed up into three basic points:

1. Svätopluk started his political career in Nitra and this town was also the capital of his kingdom.

2. In the Nitra region, in Moravia and in the Transdanubian region there lived the same ethnic which called itself Slovens ("*Slovĕni*") who are ancestors of the present-day Slovaks.

3. Svätopluk at the very latest in 880s joined other sovereign Christian rulers of Europe which is expressed by his title from the deed of the pope Stephen V: rex Sclavorum, i. e. "the king of Slověns".

Prof. Martin Homza, Dr.

Katedra slovenských dejín FiF UK, Bratislava

Email: Martin.homza@fphil.uniba.sk

SPOLOK SVÄTÉHO VOJTECHA AKO ORGANIZÁTOR DUCHOVNÝCH, NÁRODNÝCH A KULTÚRNYCH PODUJATÍ (1920 – 1945)

FRANTIŠEK SKOVAJSA

SKOVAJSA, František. Saint Adalbert Association as an Organizer of Spiritual, National and Cultural Events (1920 – 1945). *Slovenský časopis historický*, III., 2023, 1., 19 – 77 pp.

Saint Adalbert Association in Trnava was established in 1870 and belonged for a long time among the most popular Slovak publishing institutions. It was active in many ways not only at home but also among Slovak expatriates all over the world. The author introduces this association as an agile organizer of spiritual, national and cultural events. Among the most mass events belonged its general assemblies. It organized hundreds of meetings, lectures and exhibitions in towns and in the countryside which contributed to the development of Slovak culture, and to spreading and strengthening of catholic faith, press and last but not least, also to increasing national and historical consciousness of Slovaks.

Key words: Saint Adalbert Association, Czechoslovakia, the first Slovak Republic (1938-1945), Slovak catholic Christians, cultural events

Spolok svätého Vojtecha (SSV) ako nepretržite jestvujúci spolok od svojho vzniku patril dlhé desaťročia medzi vydavateľsky najproduktívnejšie a počtom členov najmohutnejšie slovenské ustanovizne, hoci väčšinu svojej vyše 150-ročnej histórie prežil v obdobiach, kedy nemohol slobodne a naplno rozvinúť svoju činnosť.¹ Popri vydávaní a šírení literatúry (náboženskej, odbornej, poučno-zábavnej) usporadúval rozličné podu-

¹ Máme tu na mysli rakúsko-uhorskú éru (1870 – 1918) a obdobie komunistického režimu (1948 – 1989)

jatia s cieľom šíriť katolícku vieru, dvíhať mravnú a vzdelanostnú úroveň obyvateľstva, ale tiež prehľbovať historické a národné povedomie Slovákov. Prostredníctvom týchto osvetových aktivít výrazne rozšíril svoju organizačnú sieť a členskú základňu, pričom mu nemožno uprieť značný podiel na upevňovaní katolíckej kultúry a spisovného slovenského jazyka v domácom prostredí, ale i medzi krajanmi v zahraničí, pre ktorých vydania SSV v mnohých prípadoch predstavovali jediný kontakt so slovenskou knihou. V archíve Spolku a v jeho úradnom časopise *Pútnik* sa zachovalo množstvo ďakovných, neraz dojímavých vyznaní, v ktorých Slováci roztratení po svete opisovali svoje skúsenosti za hranicami domoviny a vďačne prijímali podielové knihy SSV, ktoré v slovenských diaspórach udržiavali katolíckeho a národného ducha. Pochopiteľne, tieto aktivity nemohol z rôznych dôvodov vyvíjať počas celej svojej existencie. Z tohto hľadiska za najplodnejšie možno označiť roky 1920 – 1945, teda obdobie od zvolenia novej správy Spolku na čele s Jánom Pöstényim po zánik prvej Slovenskej republiky. Tak ako v minulosti, aj dnes prevládajú tendencie redukovať činnosť SSV na vydávanie náboženských kníh pre „pospolitý ľud“, čo vyplýva jednak z nepochopenia jeho základného poslania v slovenskom národe, ako aj ignorovania jeho vedeckých, umeleckých a kultúrnych podnikov. Ku komplexnému pohľadu na zástoj Spolku v slovenských dejinách možno preto dospieť len po vyhodnotení práce na všetkých poliach jeho pôsobenia – náboženskom, národnom a kultúrnom –, ktoré sa navzájom prelínali. Keďže participácii SSV na rozvoji kultúrneho života sa doposiaľ nevenovala patričná pozornosť, v tomto príspevku sa pokúsime predstaviť tento celonárodný spolok ako organizátora duchovných, národných a kultúrnych podujatí v rokoch 1920 – 1945 tak na celoslovenskej, ako i regionálnej úrovni.

Valné zhromaždenia

Najväčšími podujatiami Spolku svätého Vojtecha boli jeho valné zhromaždenia. Podľa stanov sa mali konať každý rok v Trnave, no výnimočne aj inde. Popri každoročnom riadnom valnom zhromaždení stanov umožňovali usporadúvať slávnostné manifestačné a propagačné valné zhromaždenia.² Po zániku monarchie a vzniku Česko-Slovenska sa prvé valné zhromaždenie (ako mimoriadne) uskutočnilo 23. apríla 1919 v sídle SSV, na ktorom po zosnulom Martinovi Kollárovi za nového správcu zvolili Jána Damborského.³ Svojej pozície sa však čoskoro vzdal a už v októbri 1919 na

² Archív Spolku svätého Vojtecha v Trnave (ASSV), fond (f.) AS/A5a, fascikel (fasc.) 300. Stanovy Spolku sv. Vojtecha prijaté na 65. valnom zhromaždení 15. septembra 1935

³ ASSV, f. AS-B2. Zápisnica mimoriadneho valného zhromaždenia SSV z 23. apríla 1919

riadnom valnom zhromaždení na jeho miesto nastúpil (opäť len na niekoľko mesiacov) Rupert Rehák.⁴ Pri príležitosti 50. výročia založenia SSV sa 14. septembra 1920 v Trnave zišlo jubilejné valné zhromaždenie, ktoré však nemalo „temer nijakej ozveny“ a „nezachytilo vďačnosť nášho verejného života k Spolku v takej miere, ako si to Spolok zaslúžil“⁵. Na základe upravených stanov sa zvolil nový výbor, pozostávajúci z 24 členov. Polovicu z nich tvorilo duchovenstvo. K voľbe predsedníctva a iných funkcionárov sa prikročilo na mimoriadnom valnom zhromaždení 4. novembra 1920 v Trnave, ktorému predsedal staručký František Richard Osvald. Prítomných upozornil na veľký význam zasadnutia a žiadal ich, aby „hľadiac na dobro a zveľadenie Spolku spravodlivo jednali dľa hlasu vlastného svedomia“. Na návrh Ferdiša Jurigu zvolili za predsedu Andreja Hlinku,⁶ ktorého navrhovateľ označil za agilného, šľachetného a energického muža. Na miesto podpredsedu výborníci odporúčali Jozefa Budaya, Karola Nečesálka, Michala Bubniča a Pavla Blahu. Zvolený bol napokon Karol Nečesálek, v tom čase pôsobiaci ako farár-dekan v Borskom Svätom Mikuláši. Na post správcu kandidovali Ján Pöstényi, Ján Vanák, Augustín Raška a Jozef Sučan. Raška však svoju kandidatúru odvolal v prospech Pöstényiho. Juriga odporúchal voliť len takého kandidáta, ktorý by bol ochotný vzdať sa všetkých iných funkcií a úplne sa venovať záležitostiam SSV. Za Pöstényiho sa prihovárali Michal Bubnič a Ján Kovalík, odvolávajúci sa na jeho zásluhy. Dvihnutím rúk hlasovalo za Pöstényiho 89 osôb, za Vanáka 26.⁷ K tejto pamätnej voľbe v dejinách SSV s odstupom času nitriansky biskup Karol Kmeťko napísal: „Je to zriedkavosť, aby niekto ako päťročný kňaz bol zvolený na čelo takého významného spolku, akým je vojtešský. Dôvera predsedníctva a výboru Spolku bola v ňom veľká a hoci sme ho potrebovali aj v diecéznej službe, ochotne som ho prepustil na tento vznešený úrad. A nesklamali sme sa v našich nádejach. Súcejšieho, horlivejšieho, agilnejšieho by sme nemohli nikde nájsť. Bolo to riadenie Božie.“⁸

Z hľadiska propagácie a rozšírenia Spolku veľa znamenali valné zhromaždenia v rokoch 1921 – 1925, ktoré sa konali v Trenčíne, Prešove, Ban-

⁴ ASSV, f. AS-B2. Zápisnica valného zhromaždenia SSV z 1. októbra 1919

⁵ PÖSTÉNYI, Ján. *Dejiny Spolku sv. Vojtecha*. Trnava: SSV, 1930, s. 64

⁶ K spolupráci Andreja Hlinku so SSV pozri KATUNINEC, Milan. Andrej Hlinka a Spolok svätého Vojtecha. In *Studia Historica Tyrnaviensia* 16. Trnava – Kraków: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 517 – 551

⁷ ASSV, f. AS-B2. Zápisnica mimoriadneho valného zhromaždenia SSV zo 4. novembra 1920

⁸ *Msgr. Ján Pöstényi*. Trnava: SSV, 1940 (nestránkované)

skej Bystrici, Nitre a v Šaštíne. S myšlienkou, aby Spolok „vystúpil na verejnosť“, prišiel Andrej Hlinka v júni 1921 na výborovom zasadnutí, kde navrhol usporiadať najbližšie 51. valné zhromaždenie v Žiline, Trenčíne alebo Šaštíne.⁹ Voľba padla na Trenčín. V tejto veci prevzal iniciatívu správca Pöstényi, ktorý pre potreby valného zhromaždenia zabezpečil miestny hotel Alžbeta a dal vyhotoviť zvláštne legitimácie pre členov SSV, aby tak na zhromaždení vylúčil prítomnosť „nepovolaných“. Každý, kto sa preukázal touto legitimáciou, mal získať 33% zľavu na cestu vlakom do Trenčína.¹⁰ Pred samotnou slávnosťou publikoval Hlinka článok v denníku *Slovák*, v ktorom odôvodňoval výber mesta národnou a katolíckou starobylosťou a povzbudzoval verejnosť k hojnej účasti na tomto valnom zhromaždení: „Lepšieho a historickejšieho miesta sme voliť nemohli. Starobylosť slovenskú reprezentujú sutiny hradu starého Matúša. Starobylosť katolícku reprezentuje neďaleká Skalka s kláštorom našich svätých pustovníkov: Andreja a Benedikta. (...) Chceme byť vďačné deti veľkých otcov, a preto pôjdeme húfne do Trenčína. Zabudneme na boje každodenného života, zahĺbime sa do živej stariny, obnovíme sľub vernosti k tradíciám národným a katolíckym.“¹¹

Deň pred samotným valným zhromaždením dorazili do Trenčína na výborové zasadnutie Spolku predseda Andrej Hlinka a traja slovenskí biskupi (Ján Vojtaššák, Karol Kmeťko, Marián Blaha), ktorých miestna mládež privítala okázalým spôsobom. Mládenci vypriahli kone z ovenčeného koča a sami viezli vzácnu návštevu ulicami mesta.¹² Valné zhromaždenie sa konalo 28. augusta 1921 na hlavnom námestí, kde sv. omšu celebraval Karol Kmeťko a príležitostnú kázeň predniesol Andrej Hlinka. Mohutný zástup sa potom presunul za spevu mariánskych piesní na Sihoť. Tu prehovoril k davu trenčiansky župan Jozef Bellai, ktorý sa vyjadril, že „ľud trenčiansky jednomyselne považuje si za sviatok dnešný deň, keď Spolok sv. Vojtecha medzi múrmi prastarého mesta Trenčína svoje valné zhromaždenie odبavuje“¹³. Zazneli tiež príhovory všetkých troch biskupov. Z re-

⁹ ASSV, f. AS-B2. Zápisnica výborového zasadnutia SSV z 20. júna 1921

¹⁰ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica mimoriadneho výborového zasadnutia SSV z 25. júla 1921

¹¹ *Slovák*, 26. 8. 1921, s. 1. Tento článok vyšiel aj v ročenke, ktorú dostávali členovia SSV každý rok ako podielovú knihu. Vid' *Pútnik svätovojtešský na rok 1922*, 1921, roč. 50, s. 110 – 111

¹² *Slovák*, 1. 9. 1921, s. 2

¹³ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica valného zhromaždenia SSV z 28. augusta 1921. Jeho príhovor je uverejnený v kalendári *Pútnik svätovojtešský na rok 1922*, 1921, roč. 50, s. 112

ferátu správcu vysvitlo, že SSV získal za uplynulý hospodársky rok 1 243 nových členov a za predaj svojich publikácií utržil 742 819 Kčs. Združoval 31 211 členov. Zhromaždenie zvolilo 48 členov výboru a 12 náhradníkov.¹⁴ Veľmi kritické stanovisko k slávnosti zaujali *Trenčianske noviny*. Videli za ním ciele a zámery „vodcovstva ľudovej strany“ a okrem reči biskupa Blahu podujatie zanechalo dojem obyčajného stranického ľudáckeho zhromaždenia, na ktoré sa strana doposiaľ v Trenčíne neodvážila. Slávnosti podľa spomenutých novín prebehli bez incidentu a nezanechali po sebe žiadny významnejší dojem v obecnosti.¹⁵ V zápisnici valného zhromaždenia sa konštatuje, že ho sprevádzal slávnostný ruch a svedčilo o zaujatosti ľudu za Spolok.¹⁶

Za miesto ďalšieho valného zhromaždenia Hlinka navrhol Prešov, poukazujúc na „národnú neprebudenosť“ a ohrozenosť katolíckej viery na východe krajiny. Aj pri tejto príležitosti uverejnil článok, v ktorom pobádal na čo najväčšiu účasť: „Dnes znie pieseň naša o Prešove. Spolok sv. Vojtecha nás volá na 27. aug. do Prešova na svoje päťdesiate-druhé valné zhromaždenie. Pôjde ta celé Slovensko! Je tomu rok, čo sme sa zišli v Trenčíne prvý raz verejne na lúkach pod hradom Matúša Trenčianskeho. Tam sme videli, čo sme, kto sme a koľko nás je. Tam sme vypovedali, že pôjdeme o rok na východ. A tu sa nám ponúkal Prešov. (...) Pôjdeme dokázať svetu, že veríme v Boha Trojjediného. Ukážeme, že sme hrdí na svoju katolícku cirkev, ktorá je stĺpom a pevnosťou pravdy.“¹⁷ Organizačne sa mal záležitosti zhostiť spišský biskup Ján Vojtaššák, ktorý poverenie prijal, no argumentujúc tým, že v Prešove „je i sám neznámy“, navrhol usporiadať

¹⁴ Členmi výboru SSV sa stali: Jozef Bellai, Andrej Bielek, Karol Bielek, Michal Bránický, Edvard Brežný, Michal Bubnič, Matej Buček, Jozef Buday, Michal Buzalka, Andrej Cvinček, Matúš Čapkovič, Štefan Čavara, Ján Damborský, Oskár Dušek, Juraj Ďurčiansky, Eugen Filkom, Ján Gajdoš, Rudolf Galbavý, Marek Gažík, Ignác Grebáč Orlov, Anton Hromada, Vendelín Javorka, Ferdinand Juriga, Juraj Koza Matejov, Karol Krčméry, Pavel Macháček, Michal Majerník, Michal Matunák, Karol Medvecký, Štefan Mnoheľ, Martin Mičura, Viktor Ravasz, Štefan Ravasz, Ladislav Rehák, Gejza Rehák, Jozef Révay, Tomáš Ružička, kvardián trnavských františkánov, Vendelín Sahulčík, Jozef Sivák, Ferko Skyčák, Jozef Šrobár, Florián Tománek, Jozef Tiso, Michal Tomík, Ján Wágner, Karol Žeko a Pavel Žiška. Za náhradníkov boli zvolení: Tomáš Caban, Emil Funczik, Ján Gál, Jozef Janda, Franko Kabina, Štefan Kmeľ, Jozef Lazík, Ján Masárš, Matej Murín, Jozef Paňák, Pavel Pavlačka a Ján Podoba. *Pútnik svätovojtešský na rok 1922, 1921, roč. 50, s. 115 – 116*

¹⁵ *Trenčianske noviny*, 4. 9. 1921, s. 4

¹⁶ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica valného zhromaždenia SSV z 28. augusta 1921

¹⁷ *Slovák*, 26. 8. 1922, s. 2 – 3

valné zhromaždenie v Spišskom Podhradí alebo v Levoči, čo bolo napokon zamietnuté, evidentne pre dopravné ťažkosti s tým spojené.¹⁸ Spolku sv. Vojtecha sa zo strany mesta Prešov dostalo aj napriek nepriaznivému počasiu „utešeného privítania“¹⁹, na čo Hlinka nadšene reagoval, že „idea prísť s valným zhromaždením na východ mala sa už dávno uskutočniť, lebo okrem národnobuditeľského úspechu je to v istom ohľade kus Cyrillo-methodejskej idey, nakoľko dáva príležitosť k poznaniu a obohateniu sa dvoch slavianskych národov: katolíckych Slovákov a gréckokatolíckych Rusínov“²⁰. Deň pred slávnosťou výborové zasadnutie SSV schválilo návrh Ferdiša Jurigu, aby sa počas programu neorganizovali žiadne zbierky a zabránilo sa akejkoľvek politickej agitácii.

Valné zhromaždenie v Prešove sa konalo 27. augusta 1922. Prítomní boli biskupi Ján Vojtaššák, Marián Blaha, Augustín Fischer-Colbrie, trnavský apoštolský administrátor Pavol Jantusch, prešovský gréckokatolícky generálny vikár Mikuláš Russnák a tiež apoštolský nuncius Clemente Micara, ktorý nad podujatím prevzal protektorát a slúžil sv. omšu. Na valnom zhromaždení vystúpil biskup Marián Blaha s prednáškou o význame SSV v náboženskom a národnom živote. Vikár Mikuláš Russnák v prednáške Rusíni a SSV poukázal na to, že Spolok má už 320 členov Rusínov a „dá Boh, že tento počet behom krátkeho času vzrastie. Spolok sv. Vojtecha považuje za jediné stredisko, v ktorom sa stretnú Rusíni so Slovákami a vybudujú slaviansku katolícku vzájomnosť.“²¹ Posledný rečník Ferko Skyčák apeloval na slovenskú inteligenciu, aby všemožne podporovala SSV. V tom čase združoval celkovo 37 155 členov, z toho 9 365 na východnom Slovensku.²²

Tretie „výjazdové“ valné zhromaždenie prebiehalo v Banskej Bystrici a členov naň upozornil tajomník Spolku Juraj Hodál²³ v obnovenom ľudovom mesačníku *Pútník*.²⁴ Malo byť „opravdivým veľzjazdom“, na kto-

¹⁸ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica výborového zasadnutia SSV z 2. mája 1922

¹⁹ Po úradnom privítaní predstaviteľov Spolku sv. Vojtecha a cirkevných hodnostárov sa veľkolepý sprievod zo železničnej stanice pohol smerom k farskému kostolu: „Na čele sprievodu 120 jazdcov šlo v národných krojoch na vyparádených koňoch. Za nimi šli na automobiloch a povozoch hodnostári a za povozmi tisícové davy ľudu. V sprievode hrala orolská hudba z Rajca. Mesto je celé nádherne ozdobené, všade vlajú národné a pápežské prapory.“ (*Slovák*, 30. 8. 1922, s. 3)

²⁰ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica výborového zasadnutia SSV z 26. augusta 1922

²¹ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica valného zhromaždenia SSV z 27. augusta 1922. Počet účastníkov valného zhromaždenia SSV v Prešove sa odhadoval na 17 000 – 20 000

²² *Pútník svätovojtešský na rok 1923*, 1922, roč. 51, s. 122 – 123

²³ Juraj Hodál (1888 – 1963) pôsobil ako tajomník Spolku sv. Vojtecha v rokoch 1921 – 1926

²⁴ Časopis *Pútník* patrí medzi najstaršie periodiká SSV, založil ho správca Andrej Kubina

rom „bez všetkých politických rozdielov podajú si slovenskí katolíci ruku, aby v láske a svornosti poradili sa o veciach, ktoré sú nám slovenským katolíkom, všetkým jednako sväté.“²⁵ Program sa začal 18. augusta 1923, tradične deň pred samotným valným zhromaždením, kedy v Banskej Bystrici zasadal výbor v malej dvorane Domu Katolíckeho tovarišského spolku.²⁶ Večer sa konal lampiónový pochod orolskej mládeže a umelecká akadémia na počesť Spolku, v ktorej účinkovali banskobystričky spevokol a spolok ružomerských akademikov. Valnému zhromaždeniu v nasledujúci deň predchádzala sv. omša. Za „ešte nedošlého“ apoštolského nuncia Francesca Marmaggiho ju celebroidal Marián Blaha, pričom kázeň predniesol predseda SSV Andrej Hlinka. Na stretnutí zazneli prednášky Pavla Jantauscha („Význam Spolku sv. Vojtecha u katolíckych Slovákov“), Karola Antona Medveckého („Cyrill a Method slavianskí apoštolovia ako príklady nášho členstva“), Antona Hancka („Katolícka literatúra vo službe zdravej výchovy“), Jozefa Budaya („Katolícke školy a Spolok sv. Vojtecha“), Michala Majerníka („Čo môže slovenský ľud ďakovať Spolku sv. Vojtecha“) a Viktora Ravasza („Povinnosti slovenských katolíkov ku katolíckej spisbe“). Členmi užšieho výboru SSV sa stali Eugen Filkorn, Michal Buzalka, Karol Krčméry st., Rudolf Galbavý, Štefan Zlatoš, Vendelín Javorka a Florián Tománek. Do dozorného výboru boli delegovaní Jozef Makás, Jozef Buday, Jozef Révay, Andrej Cvinček, Ladislav Rehák, Jozef Tiso a Karol Žeko. Prítomní odhlasovali, že nasledujúce valné zhromaždenie sa uskutoční v Bratislave a „nakolko by to nebolo možno, tak v Nitre“. V rámci slávnosti predstavitelia SSV položili vence na hrob Štefana Moysesu v neďalekom Hronskom Sv. Kríži (dnes Žiar nad Hronom) a kyticu na hrob Františka Šujanského v Selciach s nápisom „Zakladateľovi Spolku Vojtešského vďační ctiteľia“. Počet účastníkov tohto valného zhromaždenia sa odhadoval na 15 000 – 20 000.²⁷

v roku 1888 ako úradný tlačový orgán SSV. Už v roku 1900 však prestal vychádzať pre finančné a organizačné ťažkosti. Po viac ako dvoch desaťročiach ho obnovil správca SSV Ján Pöstényi, ktorý ho redigoval v slovenskom národnom duchu. Prinášal informácie o aktuálnej činnosti SSV, duchovné a poučné články, rozličné zaujímavosti či správy o živote Slovákov v zahraničí. Roku 1945 ho nahradil dvojtyždenník *Pútnik cyrilometodejský*, ktorého obsah však výrazne poznačilo povojnové obdobie a orientácia obnoveného československého štátu na Sovietsky zväz. SKOVAJSA, František. Katolícky časopis *Pútnik cyrilometodejský* (1945 – 1948). In *Acheron*, 2020, roč. 10, vol. 16, s. 55 – 64

²⁵ *Pútnik*, 1923, roč. 14, č. 7, s. 1

²⁶ V súčasnosti je známy ako Dom misijného hnutia.

²⁷ *Pútnik svätovojtešský na rok 1924*, 1923, roč. 52, s. 130 – 132

Nasledujúce 54. valné zhromaždenie sa zišlo v Nitre 10. augusta 1924 a navštívila ho aj delegácia francúzskych katolíkov. Slávnostnú bohoslužbu pred piaristickým kostolom sv. Ladislava viedol miestny biskup Karol Kmeťko. Kázal Andrej Hlinka, ktorý nezabudol spomenúť smutnú udalosť, keď v Nitre roku 1871 maďarskí šovinisti rozbili 2. valné zhromaždenie a fyzicky napádali jeho účastníkov. Podľa Hlinku nepriatelia chceli, aby sa Spolok „schoval do katakomb, no Spolok do katakomb nešiel a ani nikdy nepôjde“, lebo za ním stoja všetci „roduverní“ katolícki Slováci.²⁸ Na stretnutí rečnili tiež Jozef Buday, Jozef Tiso, Anton Hancko a biskupi.²⁹ Ján Vojtaššák na zasadnutí zhromaždenia v priestoroch štátneho reálneho gymnázia dal do pozornosti myšlienku rozšírenia spolupráce s mladou slovenskou inteligenciou, ktorá sa mala realizovať prostredníctvom založenia Slovenskej katolíckej akadémie v „lone“ SSV. Správa Spolku túto žiadosť odobrila a zaviazala sa, že „prvé pokusy k vybudovaniu našej Akadémie hneď započne“³⁰. Valné zhromaždenie poslalo pozdrav pápežovi Piovi XI.: „Katolíci Slovenského Národa z 54. valného zhromaždenia svojej katolíckej literárnej matice, Spolku sv. Vojtecha, posielajú Vašej Svätosti svoj úprimný hold a sľubujú oddanosť a vernosť ku Sv. Stolicy.“³¹

S miestom konania 55. valného zhromaždenia prišiel správca Ján Pöstényi na zasadnutí spolkového výboru. Do pozornosti dal pútnické mestiečko Šaštín, kde by sa usporiadalo na počesť šaštínskeho dekanátu, ktorý si získal veľké zásluhy o založenie a udržanie Spolku. V rámci primeranej slávnosti navrhol v deň stretnutia položiť v Kútoch veniec na hrob zakladateľa SSV Andreja Radlinského. Slávnosť mala byť „rozdvojená“ ako v predošlý rok na katolícke verejné zhromaždenie a samotné valné zhromaždenie, pričom by boli do Šaštína pozvané aj ostatné katolícke organizácie, aby sa tak tento deň stal skutočným katolíckym dňom Slovenska. Výbor návrh schválil okrem poslednej požiadavky, nakoľko „sú tie neni na to prichystané a s vecou uzročené“. Valné zhromaždenie malo podľa rozhodnutia výboru na žiadosť predsedu Andreja Hlinku zaujať jasné stanovisko vo veci konfliktu Československa s Vatikánom a protestovať proti šikanovaniu Spolku vládou.³²

Šaštín vítal 14. augusta 1925 prvých prichádzajúcich pútnikov slá-

²⁸ V tejto súvislosti zaujali prítomných spomienky očitého svedka nitrianskej udalosti Karola Riznera.

²⁹ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica valného zhromaždenia SSV z 10. augusta 1924

³⁰ *Pútnik svätovojtešský na rok 1925*, 1924, roč. 53, s. 138 – 139

³¹ *Pútnik*, 1924, roč. 15, č. 8, s. 6

³² ASSV, f. AS/B3. Zápisnica výborového zasadnutia SSV z 21. júla 1925

vobránami a zástavami, ktoré zdobili aj súkromné domy. Na vežiach pútnického chrámu viali veľké pápežské a národné zástavy. Členovia výboru sa toho večera zišli na zasadnutí v saleziánskom kláštore, aby si vypočuli správu o činnosti SSV za uplynulý rok a prerokovali niektoré dôležitejšie otázky. Likavský farár Štefan Janovčík tu navrhoval zmenu stanov v tom zmysle, aby sa valné zhromaždenia konali vždy v sídle Spolku vo všedný deň, čím sa mala podľa neho dosiahnuť väčšia účasť kňazov pôsobiacich v pastorácii. Listom tento návrh podporil čestný predseda SSV František Richard Osvald.³³ Keďže návrh bol vnímaný ako tendenčný, namierený proti Spolku a pochádzal od člena, ktorý sa o záležitosti SSV doposiaľ nezaujímal a nechodil na zhromaždenia, výbor ho jednohlasne zamietol a nad „podludným pokračovaním“ Štefana Janovčíka výbor vyslovil svoje pohoršenie.³⁴ Hlinka mu oponoval, že práve tieto „vandrovne“ zhromaždenia umožňujú okolitému kňazstvu zúčastniť sa na nich a prispievajú k rozšíreniu SSV. Zvolávať zhromaždenia počas všedných dní označil za nezmysel, pretože v lete by sa ich kvôli poľným prácam nemohol zúčastniť ľud, pre ktorý sú tieto slávnosti v prvom rade určené. Janovčíkov návrh sa výbor napokon rozhodol predložiť valnému zhromaždeniu, no neodporúčal ho prijať.³⁵

Po večeri sa ešte dlho neformálne diskutovalo o slovenskej katolíckej literatúre a práci katolíckych národovcov za spisovnú slovenčinu v minulosti. Diskutujúci sa zhodli, že bude treba prikročiť k očiste slovenského jazyka od čechizmov, aby sa tak zachovala neporušená mladému pokoleniu, ktoré „češtine i nevedome najviac podlieha“. Zároveň sa zaviazali intenzívne pracovať na ustanovení Slovenskej katolíckej akadémie, ktorá mala byť akýmsi centrom katolíckeho literárneho ruchu a strážkyňou spisovnej slovenčiny. Deň valného zhromaždenia sa začal 15. augusta sv. omšou pred chrámom Sedembolestnej Panny Márie za účasti mnohých veriacich z okolitých obcí i delegácie Slovákov z USA. Zastúpenie tu mali tiež Sdruženie kresťanskej mládeže (Omladina), orolské jednoty, ženské katolícke spolky a mariánske kongregácie. Po bohoslužbe sa prihovril k davom Andrej Hlinka, poukazujúc na ťažké časy katolíkov v Československu a odchod apoštolského nuncia Marmaggiho z Prahy kvôli provokatívnym husitským slávnostiam. Na základe rozhodnutia spolkového výboru bola prečítaná a prijatá *Šaštínska rezolúcia*, ktorá obsahovala žiadosti, týkajúce sa úpravy pomeru Cirkvi a štátu, cirkevných škôl, vyučovania náboženstva, prinavrátenia cirkevných

³³ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica výborového zasadnutia SSV zo 14. augusta 1925

³⁴ *Slovák*, 18. 8. 1925, s. 1

³⁵ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica výborového zasadnutia SSV zo 14. augusta 1925

majetkov či zrušenia pamätného dňa Jána Husa na Slovensku.³⁶ Po Hlinkovi vystúpilo ešte päť rečníkov – Ferdiš Juriga („Prečo sme prišli do Šaštína“), Jozef Buday („Dnešná doba žiada verejné vyznanie Krista“), Florián Tománek („Roľník dáva chlieb a chráni mravy národa“), Jozef Sivák („Škola musí dať kresťanskú výchovu“) a Jozef Tiso („Prečo sa má starať rodina o katolícku spisbu“). Samotné valné zhromaždenie, prístupné len pre členov SSV, sa konalo po verejnom ľudovom zhromaždení v saleziánskom kláštore. Prítomní sa uzniesli postaviť Andrejovi Radlinskému sochu v Trnave a pomník na cintoríne v Kútoch, založiť Slovenskú katolícku akadémiu a odhaliť sochu Antonovi Bernolákovi v Nových Zámkoch. Program v Šaštíne vyvrcholil divadelným predstavením a sviečkovým sprievodom veriacich okolo chrámu. Na druhý deň predstavitelia Spolku navštívili susedné Kúty, kde po slávnostnej bohoslužbe, príhovoroch a recitáciách žiakov položili vence na hrob Andreja Radlinského. Zídené obecnstvo „do slz pohnuté v krásnych slovách národnej hymny *Hej Slováci* sľúbilo vernosť zásadám“, ktoré Radlinský hlásal.³⁷

Priebeh slávností Spolku sv. Vojtecha v Šaštíne narušil smutný incident, vďaka ktorému si ich podrobnejšie všimla aj nekatolícka a provládna tlač. Po skončení zhromaždenia 15. augusta popoludní, kedy sa predstavenstvo

³⁶ Rezolúciu uverejnil denník *Slovák*: „1. Žiadame, aby sa úprava pomeru Cirkvi a štátu konala iba po predbežnej dohode s reprezentantmi Cirkvi katolíckej; 2. Žiadame ďalšie udržiavanie našich cirkevných škôl a prispievanie na ne z daní katolíckeho ľudu. Podobne žiadame prinavrátenie všetkých škôl, na ktoré si svoje právo podržujeme a proti pokračovaniu vlády sa pred celým kultúrnym svetom čo najrozhodnejšie ohradzujeme; 3. Žiadame, aby na štátnych školách ako na nižších, tak na vyšších triedach náboženstvo vyučované bolo, aby mravná úroveň nášho ľudu neklesala na stupeň, na ktorý klesla v zemiach historických; 4. Žiadame okamžité odvolanie eksponovaných učiteľov, ktorí sú bez vyznania, keďže svojím pôsobením na Slovensku otravujú ducha našej mládeže; 5. Žiadame, aby pri štátnych a verejnoprávných úradoch katolíci svojmu počtu a váhe zastúpení boli a protestujeme, aby nám i do najvyšších úradov natiskani boli evanjelici a bezverci; 6. Čo najrozhodnejšie žiadame, aby naše cirkevné majetky, ktoré našimi otcami na cirkevné ciele ustanovené boli a ktoré vláda neoprávnene má v držbe, reprezentantom Cirkvi hneď prinavrátené boli, aby z nich bolo nám verejne účtované, aby takto katolícka verejnosť bola uspokojená, že sa ich dôchodky nevenovali na nečestné osobné, alebo vládne ciele; 7. Čo najdôraznejšie zatracujeme nekultúrny postup vlády v otázke nunciusa msgr. Marmaggiho a žiadame, aby zástupcovi Svätej Stolice dané bolo primerané zadost'učinenie; 8. Žiadame zrušenie pamätného dňa Jána Husa, ktorý je na Slovensku veľmi neblahej pamiatky a ohradzujeme sa proti natiskaniu jeho kultu pre nás nezmyselného; 9. Stotožňujeme sa úplne s pokračovaním diplomacie Sv. Stolice voči nášmu zahraničnému ministrovi, ktorému vyslovujeme nedôveru.“ *Slovák*, 18. 8. 1925, s. 4

³⁷ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica valného zhromaždenia SSV z 15. augusta 1925

Spolku zišlo v miestnom hostinci na spoločnom obede, došlo na námestí k inzultácii kňaza a bývalého správcu SSV Jána Vanáka. V úradnej správe o tejto udalosti sa okrem iného písalo: „...Vanák predávajúc na námestí svoje brožúrky bol opýtaný podstarostom Lakatošom, čo predáva, a bol týmto vyzvaný, aby sa legitimoval. Vanák mu odpovedal, že sa bude legitimovať len na obecnom úrade alebo četníctvu. Lakatoš išiel toto oznámiť poslancovi Hlinkovi, ktorý práve obedoval. Na toto vrátil sa na námestie a okolo stojacim povedal, že Vanák nie je ľudák a že ho môžu biť. Vanáka povalili na zem a zbili.“³⁸ Podľa ľudáckej tlače Vanák predával na námestí brožúrky o svojej politickej strane namierené proti ľudovej strane, pričom o tom dopredu neinformoval usporiadateľov zhromaždenia. Týmto straníckym činom kazil slávnostnú náladu, a preto ho napadli prítomní robotníci.³⁹

Všetky spomenuté „putovné“ valné zhromaždenia mali slávnostný charakter a nemalou mierou prispeli k propagácii činnosti Spolku a rozšíreniu jeho členskej základne. Zároveň ich možno vnímať aj ako manifestácie, prostredníctvom ktorých sa slovenskí katolíci postavili na obranu svojich národných a náboženských práv, deklarovali svoju oddanosť Svätej stolici a vyjadrili nesúhlas s protikatolíckou orientáciou mladého československého štátu.

Veľkú príležitosť ešte viac zviditeľniť a rozšíriť pôsobenie Spolku sv. Vojtecha medzi Slovákmí v zahraničí priniesol rok 1930, kedy Spolok slávil 60. výročie svojej existencie. Toto jubileum malo verejnosti pripomenúť jeho zástoj v cirkevnom, národnom a kultúrnom živote, pritiahnuť pozornosť k jeho vydavateľskej produkcii a v neposlednom rade aj prostredníctvom konštituovania literárno-vedeckého odboru osloviť mladú generáciu slovenskej inteligencie, ktorá z viacerých dôvodov o Spolok javila minimálny záujem. Jubilejné slávnosti oficiálne začali 1. júna privítaním výpravy amerických Slovákov v Prahe a vyvrcholili 4. augusta valným zhromaždením SSV v Trnave. Spreádzali ich početné duchovné a kultúrno-spoločenské podujatia nielen na Slovensku, ale aj v európskom zahraničí a zámorí – odhaľovanie pamätných tabúl, sôch a pomníkov, výstavy (knihy, časopisy, obrazy, keramika, výšivky), akadémia a púte.

V rámci príprav svätovojtešského jubilea sa v marci 1929 slovenskí biskupi rozhodli dať slávnostným spôsobom preniesť časť ostatkov sv. Vojtecha, patróna SSV, z pražského chrámu sv. Víta do kaplnky Spolku v Trnave.⁴⁰ Význam osláv mali zvýrazniť aj delegácie Slovákov zo Spojených

³⁸ *Slovenský denník*, 18. 8. 1925, s. 2

³⁹ *Slovák*, 19. 8. 1925, s. 5

⁴⁰ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica II. riadneho výborového zasadnutia SSV zo 17. apríla 1929

štátov amerických, Maďarska, Rakúska, Rumunska, Belgicka, Francúzska, Juhoslávie a ďalších krajín. Za účelom propagácie pripravovaného jubilea vyslal správca SSV do Ameriky úradníka Jozefa Stermenského, ktorého úlohou bolo pomáhať tamajšiemu hlavnému jednatelovi Spolku rev. Štefanovi Kočišovi s organizáciou výpravy na Slovensko,⁴¹ oboznámiť krajanov s aktuálnou vydavateľskou produkciou Spolku (išlo najmä o významné diela *Dejiny výtvarného umenia na Slovensku* od Vladimíra Wagnera a *Slovenský prevrat* od Karola Medveckého) a usporiadať výstavy slovenskej literatúry v Scrantone, Pittsburghu a Clevelande. O svojej činnosti na americkej pôde si mal viesť denník a písať týždenné výkazy.⁴² Organizačné práce spočiatku narážali na viaceré prekážky, okrem iných aj zo strany československého vyslanectva v New Yorku, ktoré sa zdráhalo niektorým účastníkom vydať cestovné pasy, na čo reagovalo vedenie Spolku intervenciou na Ministerstve zahraničných vecí.⁴³ S podobným poslaním bol na návrh kanonika Jozefa Šrobára vyslaný samotný správca Ján Pöstényi medzi viedenských Slovákov.⁴⁴

Podrobný program osláv pod protektorátom slovenských biskupov a prezidenta Slovenskej krajiny Jána Drobného predložil správca na zasadnutí správneho výboru Spolku v apríli 1930.⁴⁵ V máji ho schválil trnavský apoštolský administrátor, biskup Pavol Jantausch.⁴⁶ Široká verejnosť sa o pripravovaných podujatiach mohla dozvedieť z dennej tlače, ale aj propagačných plagátov, ktoré Spolok poslal na adresu každého svojho jednatelstva.⁴⁷ Členovia SSV si mohli zároveň lacno zaobstarať umelecky vy-

⁴¹ Technickú a administratívnu agendu jubilejnej výpravy prevzala dopravná spoločnosť Doubrava – Sperakus.

⁴² ASSV, f. AS/C2. Zápisnica zo zasadnutia správneho výboru SSV z 24. novembra 1929

⁴³ ASSV, f. AS/C2. Zápisnica zo zasadnutia správneho výboru SSV z 22. apríla 1930. Na jubilejné slávnosti sa nemohli dostaviť niektorí Slováci z Maďarska, keďže im nevydali pasy. *Slovenská politika*, 1. 7. 1930, s. 2

⁴⁴ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica výborového zasadnutia SSV zo 4. februára 1930

⁴⁵ *Program jubilejných osláv Spolku sv. Vojtecha 1870 – 1930*. Trnava: SSV, 1930. Program bol publikovaný v náklade 1 000 exemplárov

⁴⁶ ASSV, f. SSV Intranea, 1930 (nespracované)

⁴⁷ Pod termínom „jednatelstvo“ sa rozumie miestny odbor Spolku sv. Vojtecha (dnes je to miestna skupina), na čele ktorého stál „jednatel“ (dnes vedúci miestnej skupiny) ako zástupca Spolku v konkrétnej obci alebo obciach. SSV mal svoje jednatelstvá zriadené takmer v každej väčšej slovenskej obci, kde žili obyvatelia katolíckeho vierovyznania, resp. členovia SSV (pre ilustráciu – v roku 1935 mal SSV celkovo 1 708 jednatelstiev). Činnosť v nich sa zameriavala na usporadúvanie osvetových prednášok, knižných výstav, zakladanie verejných knižníc či propagáciu aktivít trnavského ústredia Spolku. Miestni jednatelia – v drvivej väčšine jednoduchí roľníci a robotníci – pred vianočnými sviatka-

hotovené jubilejné odznaky. Organizovala sa aj zbierka na jubilejný fond, z úrokov ktorého sa mali vypisovať súbehy na slovenské literárne, vedecké a výtvarno-umelecké diela. Založenie jubilejného fondu SSV odôvodnil Ján Pöstényi nasledovne: „Potrebu takýchto prostriedkov kultúry vyžaduje dnes katolícka, národná a kultúrno-existenčná otázka slovenského národa. Vedomí sme si toho, že v tomto úsilí nenájdeme podpory iba v národe samom, lebo ide tu o vieru, mravy, írečitosť a rázovitosť slovenského národa. My chceme žiť a chceme, aby žili aj budúce pokolenia v našom štáte slovensko-národne podľa večitých tradícií viery a mravov. A preto, že chceme žiť a že chceme tvoriť, odkázaní sme na vlastné sily, ktoré musíme zoskupiť pri každej príležitosti, ktorá vzbudzuje v nás hrdosť katolíckeho a národného povedomia. Takouto príležitosťou je aj jubileum Spolku sv. Vojtecha. Toto jubileum využívame na obrodienie a na obetu národa, ktorá má slúžiť lepšej budúcnosti národa samého.“ Fond významne podporili zahraniční Slováci, osobnosti politického života a zvlášť slovenskí biskupi. Tak napríklad apoštolský administrátor Rožňavského biskupstva a titulárny biskup Michal Bubnič prispel sumou 2 000 Kčs.⁴⁸ SSV vysielal po celom Slovensku svojich „agentov“, ktorí mali zbierať nových členov a sprostredkovať objednávky na spolkové vydania. V tejto súvislosti upozornil verejnosť na rozličných podvodníkov, ktorí zneužívajúc meno Spolku „klamú a vydierajú náš dobrý ľud. Od každého takéhoto agenta vyžiadať si legítimáciu, vystavenú Spolkom sv. Vojtecha, keďže každý náš cestujúci musí mať takúto legítimáciu. Ktorý takejto nemá, to je podvodník, patriaci do rúk žandárov.“⁴⁹

Slováci z USA na čele s rev. Štefanom Kočišom sa vybrali osláviť jubileum SSV už 24. mája, kedy odcestovali z New Yorku na parníku Leviathan do francúzskeho prístavného mesta Cherbourg. Po jednodňovej prehliadke Paríža pokračovali do Československa, kam dorazili 1. júna. Už na hraniciach v Chebe ich vítal bývalý minister Marko Gažík a v Prahe nitriansky kanonik Jozef Buday spolu so zástupcami mesta, ministerstva zahraničia a rozličných spolkov.⁵⁰ Vzácní hostia sa nasledujúci deň ráno zúčastnili sv. omše v chráme sv. Víta, počas ktorej spievali slovenské duchovné piesne. Na ich počesť usporiadal Spolok slovenských katolíckych akademikov

mi odovzdávali členom podielové knihy (dobovo sa označovali aj ako „členovské“), získavali nových členov a propagovali knižné novinky z dielne SSV. Stávali sa tak šíriteľmi osvety, katolíckej kultúry a národného povedomia.

⁴⁸ ASSV, f. SSV Intranea, 1930 (nespracované)

⁴⁹ *Pútnik*, 1930, roč. 21, č. 6, s. 14

⁵⁰ *Slovenská pravda*, 6. 6. 1930, s. 1

Považan slávnosť s bohatým kultúrnym programom.⁵¹ Výprava s pozostatkami sv. Vojtecha⁵² odcestovala napokon 3. júna do Bratislavy, kde ju čakalo krátke privítanie zástupcov mesta, tlače, spolkov a skautov. V ten istý deň vo večerných hodinách dorazila jej menšia časť⁵³ do slávnostne vyzdobenej Trnavy, kde ju pozdravili biskup Pavol Jantusch, prezident Slovenskej krajiny Ján Drobný, okresný náčelník Ján Beňovský a námestník starostu Dezider Plechlo.⁵⁴ Podľa správcu Jána Pöstényiho bolo toto stretnutie s americkými Slovákmi „až do slz dojmavé, lebo sme v nich vítali udržiavateľov a záchrancov nášho Spolku.“⁵⁵ Relikviár s pozostatkami sv. Vojtecha niesli kňazi na nosidlách vo veľkolepom sprievode do kaplnky v centre SSV: „Na predku šlo banderium na krásnych koňoch, na čele ktorého nesená bola národná zástava. Za banderiom šla skupina dievčienec v národných malebných krojoch. Za nimi hudba Hasičského zboru, za ktorou pochodoval Zbor hasičov, potom miestny Spolok veteránov, miestna Telocvičná jednota Orla, Odbočka trnavských Skautov, školská mládež. Za spanilým podrostrom dievčienec kráčala hierarchia a klérus Slovenska so skupinou nesúcou sv. Ostatky. Americkí hostia s americkou zástavou. Zástupcovia úradov s personálom zamestnanectva Spolku sv. Vojtecha a konečne mohutné zástupy obecnstva, slávnostne naladeného a jasajúceho radosťou.“⁵⁶ V budove SSV privítal hostí predseda Andrej Hlinka. Počet zúčastnených sa odhadoval na 10 000.⁵⁷

K zvýšeniu slávnostného rázu svätovojtešského jubilea mali prispieť veľké púte do Ríma a Oberammergau, pričom sa počítalo najmä s účasťou zahraničných Slovákov. Spolok pripravil pre nich osobitné brožúrky s de-

⁵¹ NÄGL, Weis Anton (ed.). *Ústredie slovenského katolíckeho študentstva. Zpráva o činnosti za rok 1929 – 1930*. Bratislava: Vlastným nákladom, 1930, s. 34

⁵² Pozostatky uložili do masívneho strieborného relikviára, na ktorom je nápis: „Túto časťku pozostatkov sv. Vojtecha, biskupa-mučeníka, sme preniesli za okázalých slávností z chrámu sv. Víta v Prahe s jubilejnou výpravou amerických Slovákov z príležitosti 60-ročného trvania Spolku sv. Vojtecha, ktorý počíta dnes 85.000 členov a tak je najsilnejšou kultúrnou organizáciou tlačovou na Slovensku, ktorá je pod ochranou mocného patróna, sv. Vojtecha.“ Pod textom sú podpísaní Andrej Hlinka ako predseda SSV a Ján Pöstényi ako správca

⁵³ Na Slovensko prišlo v rámci svätovojtešskej výpravy z USA celkovo 574 osôb a väčšina z nich sa hneď vybrala za svojimi príbuznými

⁵⁴ *Ludová politika*, 5. 6. 1930, s. 1

⁵⁵ ASSV, fasc. 381, č. 7a. PÖSTÉNYI, Ján. Spolok sv. Vojtecha a americkí Slováci, s. 11

⁵⁶ *Slovenský denník*, 5. 6. 1930, s. 2

⁵⁷ ASSV, f. AS/C2. Zápisnica 60. riadneho jubilejného valného zhromaždenia zo 4. augusta 1930

tailným programom. Púť na tradičné pašiové hry do Oberammergau (južné Nemecko) sa mala konať v dňoch 20. – 26. júna a účastníci si okrem svetoznámych hier v rámci programu mohli prehliadnuť Mníchov, kráľovský kaštieľ Linderhof, Salzburg, Königsee a Viedeň. Púť sa však napokon neuskutočnila.⁵⁸

Púť do Ríma organizovali z poverenia Spolku ako dobrí znalci Talianska saleziáni zo Šaštína. Celkovo sa prihlásilo 57 osôb. K nim sa pripojili biskup Jozef Čársky, Amand Kopáč, OFM, Marcel Horniak, SDB a hlavný jednatel' SSV Štefan Schultz.⁵⁹ Duchovným vodcom výpravy sa stal Jozef Čársky: „Radosť a vďačnosť amerických bratov svedčila, že biskup Jozef Čársky šikovne viedol svojich zbožných pútnikov do Večného mesta.“⁶⁰ Cestovalo sa bez prestupovania, pričom za zájazd 2. triedou sa platilo 3 300 Kčs a 3. triedou 2 300 Kčs. O pútnikov malo byť dobre postarané: „Ubytovanie je prvotriedne, stravovanie európske a tiež prvotriedne.“ Účastníci mohli spoločne pristúpiť k sv. prijímaniu v chráme sv. Petra a individuálne pri každej zastávke.⁶¹ Spolok ich vopred prostredníctvom ilustrovanej brožúry zoznámil s najvýznamnejšími pamiatkami talianskych miest, ktorými mali prechádzať, a pripravil im slovník najpotrebnejších talianskych výrazov. Štefan Schultz venoval pri tejto príležitosti americkým Slovákom tieto slová: „Dnes, keď moderný svet, moderné myšlienkové prúdy stále hlásajú: ‚Preč od Ríma!‘, musíme práve ako za najjasnejšiu odpoveď sa k tomu nimi nenávidenému Rímu tým vrúcnejšie privinúť. Na ich zovšednelé už heslo odpovedajme smelo jasným, dunivým hlasom: Bližšie, len bližšie, k Večnému Mestu, k sedmobrežnému Rímu! (...) Príďte zložiť svoj hold viditeľnej hlave Cirkvi, príďte pozrieť krvou herosov cirkve voľakedy akoby živiadou miazgou skropenú zem, príďte pozrieť tie podzemné diery, tie katakomby tmavé, odkiaľ tým mohutnejšie vyšlo jej mohutné svitanie...“⁶²

Výprava opustila Bratislavu 7. júla a do Večného mesta sa dostala cez Viedeň, Terst, Benátky, Padovu, Anconu, Loreto a Assisi 12. júla. Účastníci si prezreli baziliky Panny Márie Snežnej, sv. Petra, sv. Pavla, sv. Klimenta, sv. Jána, Kapitol, Koloseum, katakomby a mnohé iné pamiatky. Slovenských pútnikov prijal na audiencii pápež Pius XI. Toto vzácne stretnutie opísal

⁵⁸ *Púť amerických Slovákov na pašiové hry v Oberammergau z príležitosti 60. výročia trvania Spolku sv. Vojtecha*. Trnava: SSV, 1930

⁵⁹ ASSV, f. SSV Intranea, 1930 (nespracované)

⁶⁰ J. E. Jozef Čársky, biskup. *K jeho šesťdesiatinám*. Trnava: SSV, 1946, s. 63

⁶¹ ASSV, f. SSV Intranea, 1930 (nespracované)

⁶² *Svätovojtešská púť do Ríma z príležitosti 60-ročného jubilea založenia Spolku sv. Vojtecha*. Trnava: SSV, 1930

jeden z účastníkov: „Keď sa (pápež – pozn. F. S.) konečne objavil vo dverách, každému srdce zabúchalo od radosti. Milý jeho zjav elektrizoval srdcia. Zraky všetkých spočívali na ňom počas celej tejto pamätnej chvíle. Bol trochu bledý, prepracovaný. No milo každému podal ruku a nakoniec prehovoril krátko, ale dojemne. Vyjadril opravdivú otcovskú radosť nad touto púťou, žehnal jej a celému národu slovenskému, zdôrazniac, že mu je dobre známa prítulnosť Slovákov k sv. stolici. Prial si, aby naše milé Slovensko zostalo verné tradíciám otcovským, ktoré sú našou chľúbou a chľúbou cirkvi.“⁶³ Na spiatocnej ceste sa pútnici zastavili v „meste umenia“, vo Florencii, kde obdivovali architektúru a pamiatky. Posledné chvíle na talianskej pôde nostalgicky zvečnil Štefan Schultz: „Krásne bolo to, že my všetci pútnici, tak americkí Slováci, ktorých bola väčšina, ako i my domáci sme boli akoby jedna rodina. Ťažko sme sa lúčili a veru, keď náš tak milý biskup Čársky – známy i ako vtipný človek, ktorý, keď je na to čas, rád si i zažartuje – poslednú svoju kázeň vo Florencii hovoril – nielen naše, ale i jeho milé oči sa naplnili slzami...“⁶⁴

Medzi ústredné body programu svätovojtešských slávností patrila národná púť do Šaštína: „Ideme do Šaštína v tej nezlomnej a pevnej dôvere, že Sedembolestná Panna Mária, ako dobrá Matka a Patrónka slovenského národa, vyprosí hojnú odmenu všetkým tým horlivým a neúnavným Slovákom a katolíkom, ktorí svojou obetavou prítomnosťou zúčastnia sa tejto jubilárnej púti. Hor’ sa teda do Šaštína, kde sa posilníme v našej svätej viere a kde verejne preukážeme našu úctu Panne Márii a úprimnú poklonu Troj-jedinému Bohu.“⁶⁵ Púť sa uskutočnila 29. júna na sviatok sv. Petra a Pavla a zúčastnili sa jej aj Slováci z Ameriky, Rakúska, Rumunska a Maďarska. Poľnú sv. omšu pri saleziánskom kláštore slúžil biskup Michal Bubnič, kázal Andrej Hlinka. Niekoľkotisícová⁶⁶ eucharistická procesia, v ktorej okrem iných významných osobností slovenského verejného života nechýbal ani prezident Slovenskej krajiny Ján Drobny, sa pohla na námestie, kde prítomní „za dunenia mažiarov a za vyzváňania všetkých šaštínskych zvonov“ dostali biskupské požehnanie. Po spoločnom obede so zahraničnými Slovákami v miestnom kláštore sa účastníci púte presunuli do neďalekého Borského sv. Mikuláša, kde odhalili pomník básnikovi Jánovi Hollému.⁶⁷

V spolupráci s farárom Alexandrom Šindelárom a piešťanskou poboč-

⁶³ *Slovák*, 22. 7. 1930, s. 6

⁶⁴ *Pútnik svätovojtešský na rok 1931*, 1930, roč. 59, s. 62

⁶⁵ *Pútnik*, 1930, roč. 21, č. 5, s. 12

⁶⁶ Počet účastníkov sa odhadoval na 12 000 – 25 000.

⁶⁷ *Slovenský denník*, 1. 7. 1930, s. 2

kou telovýchovnej organizácie Orol, ktorá si pripomínala 10. výročie svojho vzniku, usporiadal SSV 27. júla národopisný deň v Piešťanoch. Milovníci umenia mali možnosť pozrieť si výstavu obrazov od popredných maliarov, inštalovanú vo veľkej sieni Kúpeľnej dvorany (Kursalon).⁶⁸ Slávnostný program dňa vyplňala pontifikálna sv. omša, celebrowaná biskupom Michalom Bubničom, posviacka novej budovy piešťanského Orla a hodnotné kultúrne predstavenie v kúpeľnom parku.⁶⁹

Jubilejné oslavy vyvrcholili začiatkom augusta. Spolkový výbor slávnostne zasadal 2. augusta v Trnave za účasti Slovákov z USA a chorvátskej delegácie na čele s opátom Ľudovítom Knježičom, ktorá pri tejto príležitosti odovzdala predsedovi SSV Andrejovi Hlinkovi bronzovú plaketu trnavského rodáka, kardinála Juraja Haulíka.⁷⁰ Na novej budove Spolku spoločne odhalili pamätnú tabuľu s nápisom: „Povstal som z obetí národa, zdvihla ma svojej americkej, žijem pre môj národ slovenský 1870 – 1930.“⁷¹ Za amerických Slovákov prehovoril rev. Štefan Kočíš, ktorý predstavil myšlienku založiť v Amerike kanceláriu SSV so stálou pracovnou silou, čo výbor vďačne privítal.⁷² Správca Ján Pöstényi konštatoval, že program jubilejných osláv sa podarilo naplniť do najmenších podrobností, čoho výsledkom je mohutný vzrast členstva a obstojný príjem členských príspevkov a darov. Za uplynulý obchodný rok sa členská základňa SSV rozšírila o 11 635 osôb.⁷³ Spolok vydal 340 kníh a tlačív v náklade takmer 2 milióny exemplárov. Predložil tiež návrh, aby bol na jeho pôde ustanovený literárno-vedecký odbor, pozostávajúci zo združenia slovenských katolíckych spisovateľov a vydavateľstva ročných katolíckych kníh pre inteligenciu, čo výbor jednohlasne schválil a odporučil prijať nasledujúcemu valnému zhromaždeniu. S porozumením sa stretli aj jeho návrhy na zriadenie systematizácie spolkového úradníctva a utvorenie hlavného jednatelstva pre cudzinu. Jozef Andrič z chorvátskej delegácie odporúčal, aby hlavné jednatelstvo SSV pre Juhosláviu prevzal Spolok sv. Hieronyma v Záhrebe a podobný spolok v Lublane, pričom oba spolky mienili distribuovať svoje vydania v Československu prostredníctvom Spolku sv. Vojtecha. Týmto

⁶⁸ Táto budova z konca 19. storočia sa nachádza v mestskom parku a v súčasnosti v nej sídli Balneologické múzeum Imricha Wintera.

⁶⁹ *Slovák*, 29. 7. 1930, s. 3

⁷⁰ Juraj Haulík (1788 – 1869) medzi Chorvátmi pôsobil vyše tridsať rokov ako biskup, arcibiskup a napokon kardinál.

⁷¹ Autorom pamätnej tabule je Ján Koniarek (1878 – 1952).

⁷² ASSV, f. AS/C2. Zápisnica riadneho výborového zasadnutia SSV z 2. augusta 1930

⁷³ Spolok sv. Vojtecha v roku 1930 združoval 84 000 členov.

spôsobom malo byť upevnené duchovné puto, spájajúce Slovákov s Chorvátmi a Slovincami.

Program v nasledujúci deň (nedeľa) sa začal sv. omšou v Dóme sv. Mikuláša. Paralelne sa konala slávnostná bohoslužba aj na námestí pred chrámom. Celebroval ju Andrej Hlinka a homíliu predniesol Jozef Tiso. Na verejnom zhromaždení biskup Jozef Čársky okrem iného vyzdvihol Spolok ako šíriteľa vzdelanosti a obrancu viery, ktorá „nebola nikdy tak napádaná, ako je v dnešných časoch, keď všemožnými spôsobmi očkovaný je protináboženský jed do srdc slovenských“. Proti tomuto „jedu“ mal Spolok bojovať vydávaním publikácií tak pre ľud, ako aj pre inteligenciu. Po odhalení pamätnej tabule niekdajšiemu správcovi Andrejovi Kubinovi⁷⁴ na budove jezuitského kláštora sa zhromaždení presunuli na starý cintorín, kde odhalili náhrobný pomník dlhoročnému čestnému predsedovi SSV Františkovi Richardovi Osvaldovi. Popoludní program pokračoval verejným cvičením Orla, ktoré zahájil jeho krajinský starosta Augustín Raška.⁷⁵

Samotné jubilejné valné zhromaždenie sa uskutočnilo 4. augusta vo veľkej dvorane trnavského seminára za účasti biskupov Pavla Jantauscha, Michala Bubniča, Mariána Blahu a Jozefa Čárskeho. Predsedajúci biskup Jantausch na úvod prečítal a preložil latinský prípis pražského nuncia Pietra Ciriaciho, v ktorom ocenil význam Spolku a poslal prítomným požehnanie. S prítvetmi vystúpilo viacero hostov, napríklad Karol Anton Medvecký (za Muzeálnu slovenskú spoločnosť), Jozef Škultéty (za Maticu slovenskú), Ján Kovalík (za klub poslancov a senátorov HSLS) či rev. Štefan Kočiš (za amerických Slovákov). Pri celkovom hodnotení osláv Ján Pöstényi vo svojej správe konštatoval, že celá slovenská a česká verejnosť sa o nich vyjadrovala prajne a novinári o nich písali objektívne.⁷⁶

Súčasťou valného zhromaždenia bolo aj ustanovenie literárno-vedeckého odboru pri SSV⁷⁷, ktorý mal byť financovaný z úrokov jubilejného fondu. Za predsedu aklamačne zvolili biskupa Mariána Blahu, podpredsedami sa stali Jozef Buday a Karol Krčméry. Organizačnú činnosť prevzala päťčlenná komisia (Jozef Buday, Karol Krčméry, Jozef Tiso, Karol Kör-

⁷⁴ Andrej Kubina spravoval SSV v rokoch 1885 – 1891.

⁷⁵ *Slovák*, 5. 8. 1930, s. 1 – 2

⁷⁶ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica 60. riadneho jubilejného valného zhromaždenia SSV zo 4. augusta 1930

⁷⁷ Podrobnejšie pozri KATUNINEC, Milan. Literárny a vedecký odbor Spolku svätého Vojtecha. In *Studia Historica Tyrnaviensia II*. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, 2002, s. 172 – 183; SCHULTZ, Števo. Literárno-vedecký odbor S.S.V. In *Literárne listy*, 1930, roč. 19, č. 3, s. 87 – 89

per, Karol Sidor) a tridsaťčlenný výbor.⁷⁸ Novoutvorenému odboru vytýčili za cieľ uplatnenie záujmov katolicizmu v literatúre a obranu „slovenskosti nášho národa“ na podklade čistoty spisovnej slovenčiny. Tento cieľ sa mal dosiahnuť vydávaním vedeckého časopisu a podielových kníh pre inteligenciu, kritikou literárnych a vedeckých rukopisov, umožňovaním študijných ciest doma i v zahraničí, usporadúvaním kurzov, zjazdov a prednášok, ako aj odhaľovaním pamätných tabúl a pomníkov národným dejateľom. Novými členmi odboru⁷⁹ sa mohli stať inteligenti bez ohľadu na vek a povolanie po odporúčaní minimálne dvoch členov, pričom sa od nich raz ročne očakávala aspoň jedna literárna práca z krásnej prózy alebo ktoréhokoľvek iného vedeckého odboru.⁸⁰ Kým v decembri 1930 odbor združoval 685 členov, o rok ich počet vzrástol na 1 831. Odbor ku koncu roka 1930 obnovil vydávanie časopisu *Kultúra*⁸¹ a od roku 1933 vydával ročenku *Sborník Literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha* (celkovo vyšli štyri ročníky, a to v redakcii Jána Pöstényiho a Antona Augustína Baníka).

Založením literárno-vedeckého odboru sa podľa Štefana Hozu predišlo mnohým nedorozumeniam, ktoré stavali SSV do nepriaznivého svetla, neprajúceho slovenskej katolíckej laickej inteligencii. Poprevratový Spolok totiž venoval drvivú väčšinu svojich síl mravnému a kultúrnemu pozdvihnutiu jednoduchého ľudu a nestačil na to, aby vyhovel aktuálnym potrebám inteligencie, čím sa pre ňu stal terra incognita. Preto vítal vznik literárneho združenia katolíckych spisovateľov na pôde Spolku, tento „prvý pilier, ktorý bude nie deliť, ale podporovať, oduševňovať ku spoločnej práci duchovenstvo, laikov i inteligenciu“⁸².

Jubilejné oslavy zavŕšilo 3. valné zhromaždenie spolku slovenských bohoslovcov, ktorí sa stretli 5. augusta v ústredí SSV. Biskup Karol Kmeťko v otváracíj reči na margo duchovnej spolupráce s Čechmi uviedol, že o vzájomnom zbližovaní je ironické hovoriť po toľkých rokoch spojenia v spoločnom štáte a treba skôr diskutovať o možnostiach spolupráce všetkých

⁷⁸ Jeho členmi sa stali významné osobnosti slovenského vedeckého, kultúrneho a spoločenského života ako Jozef Branecký, Elena Brestenská-Gessayová, Karol Sidor, Štefan Hoza, Milo Urban, Jozef Ciger-Hronský či Mikuláš Schneider-Trnavský.

⁷⁹ Odbor mal čestných, zakladajúcich a riadnych členov. Riadni členovia mohli byť podporujúci alebo literárno-vedeckí pracovníci.

⁸⁰ KRČMĚRY, Karol. Literárno-vedecký odbor S.S.V. In *Katolícke Slovensko 833 – 1933*. Trnava: SSV, 1933, s. 551 – 557

⁸¹ *Kultúra* s podtitulom Časopis slovenskej inteligencie vznikla ako mesačník v roku 1926, avšak už v máji 1927 zanikla. Následne bola vydávaná v rokoch 1931 – 1944. Po vojne SSV namiesto nej začal vydávať dvojtyždenník *Nová práca* (1945 – 1948).

⁸² *Slovák*, 12. 8. 1930, s. 3

slovanských bohoslovcov. Podpredseda spolku slovenských bohoslovcov Alojz Gocník tu navrhol primknutie spolku k SSV na spôsob pobočky v literárno-vedeckom odbore. Spoluprácu s českými bohoslovcami privítal, avšak formálne spojenie odmietol z obavy, že by z toho nastalo „veľké politické prejudicium i nevôľa vodcov doma.“ Bohoslovcov privítal aj správca Ján Pöstényi, ktorý im ponúkol možnosť spolupráce. Ak by chceli vlastný časopis, SSV by ho vydal a finančne podporil. Po ďalších prívetoch si prítomní vypočuli prednášku Karola Körpera na tému „Úkol bohoslovca v dnešnom kultúrno-náboženskom živote“. Druhý prednášajúci V. Skalník hovoril o možnostiach spolupráce českých a slovenských bohoslovcov. Napokon biskup Pavol Jantusch vypísal pre bohoslovcov a laickú inteligenciu súbeh v hodnote 1 000 Kčs na témy: „Bohoslovie a národnosť“, „Styky Slovákov-kňazov s Čechmi-kňazmi (v minulosti)“ a „Prečo a ako máme sa navzájom milovať Česi a Slováci?“⁸³ Popoludní sa predstavitelia SSV rozlúčili s delegáciami zahraničných Slovákov, ktorí „utvrdení v láske ku nášmu Spolku odcestovali do svojho domova“⁸⁴.

Príkladom participácie SSV na udalostiach celoslovenského, resp. celoštátneho významu v medzivojnovom období je jeho účasť na mohutných oslavách 1100. výročia vysvätenia prvého kresťanského chrámu na území dnešného Slovenska salzburským arcibiskupom Adalramom.⁸⁵ V lete 1932 sa prípravný výbor jubilejných slávností obrátil na Spolok, aby pri príležitosti osláv usporiadal svoje valné zhromaždenie v Nitre,⁸⁶ čo výbor SSV schválil, pričom záverečné slovo o konkrétnom spôsobe účasti ponechal správe.⁸⁷ Rozhodlo sa tiež o tom, že v rámci osláv sa uskutoční v Nitre aj valné zhromaždenie literárno-vedeckého odboru a slávnostná akadémia. Za SSV mal s prejavom a kázňou vystúpiť predseda Andrej Hlinka.⁸⁸ Podrobný program bol zverejnený v augustovom čísle organizačného časopisu.

⁸³ *Slovák*, 8. 8. 1930, s. 5

⁸⁴ *Pútnik svätovojtešský na rok 1931*, 1930, roč. 59, s. 52

⁸⁵ V danej dobe sa totiž predpokladalo, že k vysväteniu chrámu na Pribinovom majetku v Nitre došlo roku 833. Výbor cirkevno-národných slávností v Nitre vydal roku 1930 publikáciu historika Juraja Hodála, ktorý v nej kladie konsekráciu do rokov 825 – 836, pričom za najpravdepodobnejšie pokladá roky 830 alebo 833: „Berie sa už tak akosi konvencionálne za dátum vysviacky r. 830, no možno, že bolo to prv, a možno, že neskôr, hádam tak r. 833, kedy sa prvý raz spomína Ratbod, ochranca Privinov.“ HODÁL, Juraj. *Kostol kniežaťa Privinu v Nitre (830 – 1930)*. Nitra: Výbor cirkevno-národných slávností v Nitre, 1930, s. 14. V súčasnosti sa udalosť datuje najčastejšie rokom 828.

⁸⁶ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica zasadnutia širšieho výboru SSV z 27. augusta 1932

⁸⁷ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica správneho výboru SSV z 9. januára 1933

⁸⁸ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica správneho výboru SSV z 29. júna 1933

pisu *Pútnik*. SSV upozornil na toto veľké slovenské národno-cirkevné jubileum svojich členov koncom roka 1932 aj prostredníctvom svojej ročenky *Pútnika svätovojtešského*: „Slovensko sa chystá na sviatok! Chystá sa na taký sviatok, akého si – odhliadnuc od jediných Nemcov – ani jeden susedný národ, ani Čech, ani Maďar, ani Poliak alebo Rumun, dopriať nemôže. Chystá sa osláviť jedenáststoročnú pamiatku tej významnej udalosti, že národ slovenský vstúpil do radu kresťanských kultúrnych národov. (...) V dobe, keď naši súkmeňovci a susedia ešte v tme pohanstva sedeli, na vysokom hrade nitrianskom zažiarili prvé lúče kresťanskej civilizácie.“⁸⁹

O tom, aký význam prikladal SSV jubileu, svedčí aj jeho vydavateľská činnosť v roku 1933. V edícii *Vatra* vyšla „príručka na usporiadanie slávností z príležitosti 1100 ročnej pamiatky založenia prvého kresťanského chrámu slovenským kniežaťom Pribinom v Nitre“ s názvom *Slnce nad Nitrou*, ktorú ilustroval Alojz Struhár. Tvorila ju dejepisná úvaha „Ranný vek Slovákov a Pribina“ (Ján Mešťančík) a príležitostné básne a piesne od domácich autorov (Ignác Grebáč-Orlov, Rudolf Dilong, Matej Jevjak, Ján Kovalík-Ústiansky, Dlhomír Poľský, Ján Pöstényi a iní).⁹⁰ Dejiny biskupstva v Nitre od najstarších čias až do konca stredoveku zachytil mladý historik Albert Stránsky v diele *Dejiny biskupstva nitrianskeho*. Druhá časť ponúka krátke životopisy nitrianskych biskupov od roku 1500 (Štefan Cserenyey).⁹¹ V II. sérii edície *Dobrá kniha* vyšiel vedecký zborník *Nitra. Dejiny a umenie nitrianskeho zámku. Na pamiatku kniežaťa Pribinu*, do ktorého prispelo šesť autorov (Ján Eisner, Rudolf Formánek, Ján Hofman, Štefan Janšák, Václav Mencl a Vladimír Wagner).⁹² Bezpochyby najpozoruhodnejší vydavateľský počín SSV v danom roku predstavuje vyše 700-stranová publikácia *Katolícke Slovensko*, ktorá predostrela čitateľom „obraz katolíckej aktivity na Slovensku“. Editor knihy Ján Pöstényi uvádza, že bola zostavená pričinením sa všetkých zložiek nášho katolíckeho verejného života.⁹³ SSV chcel týmto rozsiahlym dielom „dať katolícky a slovenský ráz Pribinovým slávnostiam, poukážuc na sústavnú prácu katolíckej akcie na Slovensku tým cieľom, aby sme takto súborne poznajúc svoje hodnoty, na základe týchto sa vyvíjali a ukázali svetu katolíckemu, že za 1100 rokov od

⁸⁹ *Pútnik svätovojtešský na rok 1933, 1932*, roč. 61, s. 37

⁹⁰ *Slnce nad Nitrou*. Trnava: SSV, 1933

⁹¹ STRÁNSKY, Albert – CSERENYEY, Štefan. *Dejiny biskupstva nitrianskeho*. Trnava: SSV, 1933

⁹² Kolektív autorov. *Nitra. Dejiny a umenie nitrianskeho zámku. Na pamiatku kniežaťa Pribinu*. Trnava: SSV, 1933

⁹³ PÖSTÉNYI, Ján (ed.). *Katolícke Slovensko*. Trnava: SSV, 1933, s. 6

založenia prvej kresťanskej svätyne v staroslávnej Nitre i pri ťažkých bojoch o život katolícky a slovensko-národný jednako sme si ako národ udržali svoju pozíciu na kultúrnej úrovni ostatných národov.“⁹⁴ SSV vydal aj hudobné diela *Pribinov pochod*⁹⁵ pre dychovú hudbu, *Spevníček „Nitra“ k Pribinovým oslavám*⁹⁶ a zbierku básní *Roky pod slnkom*⁹⁷ od Rudolfa Dilonga.

Okrem kníh si verejnosť mohla zaobstarať z dielne SSV pohľadnice s reprodukciami obrazov známych slovenských umelcov a fotografických snímok pamätihodností starobylej Nitry. Predávali sa v sérii⁹⁸ po 15 kusoch za 10 Kčs a vyobrazovali výjavy zo slovenského stredoveku – napríklad stavbu Pribinovho chrámu v Nitre, jeho konsekráciu Adalramom, Pribinovo tiahnutie z nitrianskeho hradu do boja, príchod sv. Metoda na Devín, kázeň sv. Metoda v Pribinovom chráme v prítomnosti Svätopluka a jeho synov, kláštorň život na Zobore v 11. storočí či mučenícku smrť sv. Bystríka z roku 1046. Fotografické snímky dokumentovali nitriansky hrad, Pribinov kostolík a umelecké pamiatky nitrianskej katedrály. Pohľadnice si záujemci mohli kúpiť v kníhkupectvách po celom Slovensku. Spolok ďalej vydal pamätnú plaketu s vyobrazením Pribinovho profilu (averz) a vysvätenia jeho chrámu (reverz),⁹⁹ ktorej pôvodcom je trnavský sochár Ján Koniarik. Plaketu vyhotovila Štátna mincovňa v Kremnici v striebornej a bronzovej verzii. Cennú pamiatku na Pribinove slávnosti v Nitre si mohol od SSV zadovážiť prakticky každý prostredníctvom odznakov, zhotovených podľa diela akademického sochára Vojtecha Ihriského.

Valnému zhromaždeniu predchádzalo 14. augusta zasadnutie širšieho výboru SSV v Nitre. Hlinka tu spomínal udalosti týchto historických dní, ktoré ukázali svetu, že ten „zaznávaný slovenský národ má 1100-ročnú minulosť, že mal dávno už kresťanskú kultúru, že mal svoje kniežatstvo na čele s Pribinom, že mal svoju samostatnú krajinu a ďakuje Bohu, že nám dnes doprial osláviť tak mohutne túto pamiatku“¹⁰⁰. V popoludňajších hodinách zasadalo valné zhromaždenie literárno-vedeckého odboru, ktoré otvoril biskup Marián Blaha. Prítomní si vypočuli správu o činnosti odboru a redaktorskú správu o časopise *Kultúra* (Karol Krčméry). Program po-

⁹⁴ *Pútnik svätovojtešský na rok 1934*, 1933, roč. 62, s. 128

⁹⁵ ECKER, František. *Pribinov pochod*. Trnava: SSV, 1933

⁹⁶ *Spevníček „Nitra“ k Pribinovým oslavám*. Trnava: SSV, 1933

⁹⁷ DILONG, Rudolf. *Roky pod slnkom*. Trnava: SSV, 1933

⁹⁸ Túto sériu vydal SSV v náklade 5 000 ks.

⁹⁹ Vyobrazenia lemuje latinský nápis: „PRIBINA, DUX SLOVACORUM NITRIAE FUND. (IT) ET ADALRAMUS CONSECRAVIT ECCLESIAM – DCCCXXXIII – 1933“

¹⁰⁰ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica širšieho výboru SSV zo 14. augusta 1933

kračoval slávnostnou akadémiou odboru s hodnotnými umeleckými výstupmi Mikuláša Schneidera-Trnavského, Štefana Hozu a vojenskej hudby 27. pešieho pluku z Bratislavy. Slávnostný rečník Jozef Tiso vystúpil s prednáškou „Katolicizmus a nacionalizmus“, ktorú vysielal aj rozhlas.¹⁰¹ 63. valné zhromaždenie SSV sa konalo 15. augusta vo veľkej dvorane miestneho Okresného domu za účasti celého slovenského episkopátu. Vzácnymi hosťami stretnutia boli poľský prímas kardinál August Hlond, SDB, ktorý odovzdal Slovákom pozdrav poľských katolíkov, diplomat a poľský konzul v Bratislave Waclaw Łaciński, starosta mesta František Mojto či slovensko-americkí kňazi Anton Gracík a Štefan Bašovský.¹⁰² Ján Pöstényi v správe o činnosti Spolku oznámil, že z iniciatívy správneho výboru sa konštituovala redakčná komisia za účelom systematického postupu v nakladateľských aktivitách a redigovaní časopisov. Stala sa poradným orgánom správneho výboru, spájala činnosť literárno-vedeckého odboru a spolkového nakladateľstva. Jej programom bolo združovať katolíckych spisovateľov a umelcov, navrhovať autorsko-vydavateľské zmluvy, prejednávať články, ktoré mali byť uverejnené v spolkových časopisoch, a tiež posudzovať všetky rukopisy budúcich knižných vydání. Do opatery komisie spadala aj spolková knižnica, múzeum a archív.¹⁰³

Prvé valné zhromaždenie SSV po vzniku Slovenského štátu sa zišlo 6. augusta 1939 v Trnave za účasti splnomocneného vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora, prezidiálneho šéfa ministerstva zahraničia Bohdana Galvána, zástupcu Slovenskej ligy Imricha Kružliaka, zástupcu Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov Alojza Miškoviča, či Jána Futáka, reprezentujúceho slovenských vysťahovalcov vo Francúzsku a Belgicku.¹⁰⁴ Valné zhromaždenie, pripravené slávnostnejšie ako zvyčajne, malo byť pôvodne vysielané Slovenským rozhlasom,¹⁰⁵ čo sa však napokon z finančných dôvodov nerealizovalo.¹⁰⁶ Nástupca Andreja Hlinku na poste predsedu Jozef Buday¹⁰⁷ vytýčil Spolku úlohu zjednocovať všetkých kresťanov

¹⁰¹ Celá prednáška in *Kultúra*, 1933, roč. 6, č. 9, s. 643 – 650

¹⁰² ASSV, f. AS/B3. Zápisnica 63. valného zhromaždenia SSV z 15. augusta 1933

¹⁰³ *Pútnik svätovojtešský na rok 1934*, 1933, roč. 62, s. 128 – 129

¹⁰⁴ ASSV, f. AS/B4. Zápisnica 69. valného zhromaždenia SSV zo 6. augusta 1939

¹⁰⁵ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 27. júna 1939

¹⁰⁶ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 26. septembra 1939

¹⁰⁷ Jozef Buday nadviazal kontakty so SSV už ako bohoslovec. V roku 1901 ho na návrh Pavla Prihodu zvolili za tajomníka. Na zásah uhorskej cirkevnej vrchnosti však tento post nemohol zaujať. Postupne sa stal podpredsedom SSV (1927), podpredsedom jeho literárno-vedeckého odboru (1930) a predsedom Muzeálnej spoločnosti Františka Richarda Osvalda, ktorý sa konštituoval v rámci Spolku roku 1934. Po smrti Andreja Hlinku

nov bez rozdielu vyznania, naďalej udržiavať kontakty so slovenskými krajanmi a prehĺbiť spoluprácu s katolíckymi organizáciami v zahraničí. Za prvý krok k získaniu nekatolíckych kresťanov na boj proti nevere označil vydávanie školských učebníc SSV. Prítomných v krátkom prejave pozdravil Karol Sidor a spomenul, že „u sv. Otca máme dobrého ochrancu. Uviedol, aké krásne slová mu sv. Otec povedal pri jeho nástupnej audiencii rýdzou slovenčinou. Náš pomer k svätej Stolicy je ten najúprimnejší a náš život bude vždy v znamení, pod ktorým národ vytrval v porobe a s ktorým dosiahol slobody.“ Podľa správy o činnosti k 1. júlu 1939 SSV vydržoval 1 825 miestnych odborov (z toho 519 v zahraničí) a združoval 110 873 členov (z toho 17 379 v zahraničí).¹⁰⁸

Pamätným medzníkom v dejinách Spolku svätého Vojtecha sa stal rok 1940, kedy sa viacerými celoslovenskými i regionálnymi podujatiami oslávilo 70. výročie jeho založenia. Správca pri tejto príležitosti navrhol zvolať na Slovensko kongres zahraničných Slovákov, na príprave ktorého sa mal podieľať rev. Štefan Kočiš z Ameriky.¹⁰⁹ V rámci jubilejných osláv padlo rozhodnutie zvolať slávnostné výborové a valné zhromaždenie, odhaliť v Nitre náhrobný pomník zomrelému predsedovi Jozefovi Budayovi, viaceré pamätné tabule národným dejateľom a pripraviť výstavy spolkových kníh a časopisov.¹¹⁰ SSV vypísal tiež literárnu súťaž na témy: „Dejiny katolicizmu na Slovensku“, „román z čias Pribinových alebo Cyrilometodských“ a „román zo slovenského života v stredoveku alebo v storočiach XVI. – XVIII.“, pričom lehota na podanie rukopisu sa stanovila do konca roka 1940.¹¹¹

V máji 1940 sa SSV zapojil do príprav slovenskej národnej púte k hrobu sv. Cyrila v Ríme, a to pri príležitosti 60. výročia vydania encykliky *Grande munus*.¹¹² Ako upozorňuje Milan S. Ďurica, myšlienkou slovenskej národnej púte do Ríma sa zaoberal predseda slovenskej vlády Jozef Tiso už v apríli 1939.¹¹³ Po vypuknutí vojny v septembri nebolo možné púť realizovať, no táto idea „ďalej žila v biskupskom zbore a v slovenskej vláde“

v auguste 1938 ho 68. valné zhromaždenie jednohlasne zvolilo za predsedu SSV.

¹⁰⁸ *Pútnik*, 1939, roč. 30, č. 9, s. 130

¹⁰⁹ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 9. marca 1939

¹¹⁰ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 25. januára 1940

¹¹¹ ASSV, fond SSV Intranea, 1940a (nespracované)

¹¹² Encykliku vydal pápež Lev XIII. 30. septembra 1880, aby prostredníctvom nej oboznámil svet s misionárskym dielom sv. Cyrila a Metoda u Slovanov a rozšíril ich sviatok pre celú Katolícku cirkev (5. júl).

¹¹³ ĎURICA, Milan S. *Slovenská republika a jej vzťahy k Svätej stolici (1939 – 1940)*. Bratislava: Lúč, 2007, s. 89

a tak po istej stabilizácii pomerov v apríli 1940 slovenský vyslanec vo Vatikáne Karol Sidor informoval Ministerstvo zahraničných vecí v Bratislave, že pápež Pius XII. prijme slovenských pútnikov s najväčšou radosťou a potešením.¹¹⁴ Starostlivo pripravovaná púť, ktorú organizovala Ústredná katolícka školská kancelária (ÚKŠK) pod duchovným vedením slovenských biskupov,¹¹⁵ sa mala konať v dňoch 19. – 29 mája za účasti predsedu vlády Vojtecha Tuku, ministrov, predstaviteľov štátnych a verejných úradov a ďalších činiteľov politického, hospodárskeho a kultúrneho života na Slovensku, pričom štátni a verejní zamestnanci, učitelia a profesori, ktorí sa chceli pridať, dostali na základe uznesenia vlády Slovenskej republiky mimoriadnu dovolenku, aby tak púť vyznela dôstojne a stala sa mohutnou manifestáciou Slovákov. Organizátori vyzvali k účasti aj nekatolíkov. Záujemci sa mohli po predĺžení pôvodného termínu prihlásiť najneskôr do 10. mája v kancelárii ÚKŠK v Bratislave (Svoradov).¹¹⁶ O tom, či sa má SSV púte aj oficiálne zúčastniť a kto ho v takom prípade bude reprezentovať, sa rokovalo začiatkom mája na zasadnutí správneho výboru. Rozhodlo sa, že za Spolok sa púte zúčastnia podpredseda Viktor Dušek, referent Mikuláš Mišík, člen výboru Ján Dafčík a správca Ján Pöstényi,¹¹⁷ ktorí pri tejto príležitosti hodlali darovať pápežovi vybrané reprezentatívne vydania SSV, jeho adresu a striebornú Pribinovu plaketu, vyhotovenú v Kremnici.¹¹⁸ Správa poverila slovenských saleziánov, aby v Ríme objednali 1 800 pamätných obrázkov pre apoštolské požehnanie a následne ich rozdali jednatelom SSV. Zahraničným jednatelom sa tieto obrázky s ich menami mali poslať priamo z Ríma, domácom po skončení púte z hlavného jednatelstva v Trnave.¹¹⁹

Pripravovaná akcia vzbudila veľmi živý záujem – do 14. mája sa usporiadateľom prihlásilo okolo 2 500 záujemcov, čo dvojnásobne prekročilo pôvodne očakávaný počet účastníkov. Táto skutočnosť neunikla ani dobre informovaným nemeckým tajným službám, ktoré v máji hlásili do Berlína, že okrem prezidenta Jozefa Tisa sa púte zúčastnia takmer všetci členovia vlády: „Na tento čas bolo vydaných asi 70 diplomatických pasov. Zaujímavá je skutočnosť, že sa na tejto ceste zúčastnia aj židia a protestanti. Národná banka dostala príkaz, aby pre túto cestu dala k dispozícii čo najviac devíz. Cesta tam povedie cez Budapešť, spiatočná cesta cez Vie-

¹¹⁴ SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Bratislava: Post Scriptum, 2012, s. 89, 91

¹¹⁵ Svoju účasť potvrdili Karol Kmeťko, Ján Vojtaššák a Andrej Škrábik.

¹¹⁶ Cestovanie 1. triedou vyčísľili na 2 552 Ks a 2. triedou na 1 957 Ks.

¹¹⁷ Ján Pöstényi svoju účasť napokon zo zdravotných dôvodov odvolal.

¹¹⁸ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 3. mája 1940

¹¹⁹ ASSV, fond SSV Intranea, 1940a (nespracované)

deň. Na púti sa zúčastnia: Tuka, Stano, Medrický, Ďurčanský, Klinovský, Kirschbaum a iní.¹²⁰

Púť spropagoval v dennej tlači Ján Pöstényi, ktorý pripomenul styky Slovákov so Svätou stolicou v stredoveku počas pontifikátov Mikuláša I., Hadriána II., Jána VIII. a Hadriána III., ale aj púť SSV do Ríma za pápežom Levom XIII. roku 1887. Hneď v úvode článku zdôraznil historický význam a jedinečnosť nadchádzajúcej púte v súvislosti so vznikom Slovenského štátu, prvého samostatného štátu Slovákov v moderných dejinách: „Katolícki Slováci touto púťou prvý raz sa predstavujú vo Vatikáne neodvisle, sami. Isteže je to historický krok v dejinách katolicizmu na Slovensku.“¹²¹ V podobnom duchu sa vyjadril Karol Körper, ktorý poukázal na známu vernosť a veľkú oddanosť slovenských katolíkov pápežovi: „My pôjdeme do Ríma tohto roku už ako slobodný národ, žijúci svojským životom – kresťanským a národným – bez tútorstva a bez útľaku. K tomuto životu patrí naša vernosť ku kresťanským tradíciám a vernosť ku každému, kto v nás tieto kresťanské tradície pestuje a napomáha, teda v prvom rade vernosť k pápežovi, námestníkovi Ježiša Krista na zemi.“¹²² Pre neistý politický vývoj a bezprostredné prípravy Talianska na vstup do vojny ministerstvo zahraničných vecí pod vedením Ferdinanda Ďurčanského však napokon púť odvolalo na dobu neurčitú,¹²³ na čo Ústredná katolícka školská kancelária všetkých prihlásených záujemcov informovala, že púť sa uskutoční v najkratšom možnom čase, len čo to medzinárodná situácia dovoľí.

V súvislosti s uprázdneným predsedníckym miestom po náhlej smrti Jozefa Budaya¹²⁴ vedenie SSV oslovilo biskupa Jozefa Čárskeho,¹²⁵ či by prevzal post predsedu. Ján Pöstényi v liste biskupovi výber odôvodnil tým, že spolkový výbor ho považuje za najpovolanejšiu osobnosť, ktorá by vyjadrovala tradíciu a smernice SSV. Jozef Čársky odpovedal na list zamietavo s poukazom na svoju veľkú zaujatosť pastoračnou činnosťou, ktorá by mu bránila zodpovedne vykonávať túto funkciu. Napriek tomu výbor v apríli

¹²⁰ ĎURICA, Milan S. (ed.). *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov*. Trnava: SSV, 2001, s. 32

¹²¹ *Slovák*, 8. 5. 1940, s. 1

¹²² *Slovák*, 7. 5. 1940, s. 3

¹²³ SIDOR, *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 92; KUBÍK, Petr. *Slovensko-talianske vzťahy 1939 – 1945*. Bratislava: ÚPN, 2010, s. 68

¹²⁴ Predseda SSV Jozef Buday zomrel náhle 15. novembra 1939 v Leopoldove, keď vystupoval z vlaku. V závete odkázal celú svoju pozostalosť výhradne SSV.

¹²⁵ Jozef Čársky sa stal členom SSV roku 1909, kedy pôsobil ako kaplán v Monoku (v súčasnosti malá obec neďaleko Miškovca v Maďarsku). Spolok podporoval a širil aj počas svojho pôsobenia v Širokom a v Košiciach.

vyslal k biskupovi do Prešova deputáciu¹²⁶ s prosbou o prijatie predsedníctva.¹²⁷ Pri príležitosti voľby nového predsedu bolo do Prešova zvolané mimoriadne valné zhromaždenie, no keďže v rovnakom termíne sa v meste mal konať aj zjazd Ústredia slovenského katolíckeho študentstva (ÚSKŠ) za účasti prezidenta a ministrov, usporiadatelia sa dohodli pripraviť spoločné katolícke manifestačné zhromaždenie.¹²⁸

Spolkovému zhromaždeniu v Prešove dňa 30. júna 1940 predchádzala svätá omša na námestí pred kostolom. Celebroval ju biskup Jozef Čársky, homíliu predniesol duchovný správca ÚSKŠ Eugen Filkorn. Počas nasledujúceho katolíckeho manifestačného zhromaždenia sa prihovorili davu prezident Jozef Tiso, gréckokatolícky biskup Pavol Gojdič, za SSV minister pravosúdia Gejza Fritz,¹²⁹ generálny tajomník HSLŠ Jozef Kirschbaum a predseda ÚSKŠ Štefan Mikula. Jozef Tiso tu objasnil svoje prezidentské heslo „Verní sebe – svorne napred“ a poukázal na význam katolíckej viery pre národ a štát. Konštatoval, že slovenský katolicizmus predstavoval vždy tvorivý element a patrí rovnako do chrámu, ako aj do verejného života vrátane politiky. Dôležité je, aby v národe u jednotlivcov nepanovalo sebecko, lebo ono je kliatbou národov. Zo svätovojtešských rodín vyšlo aj katolícke študentstvo a katolícka inteligencia, ktorá sa nesmie odcudziť svojmu slovenskému koreňu. Katolíci si majú byť vedomí svojich práv, a to bez utláčania príslušníkov iných národností a vierovyznaní v štáte: „Katolicizmus v našom štáte nechce utláčať nijakú národnosť, nijaké náboženstvo, ale je si vedomý svojich práv.“¹³⁰ Gejza Fritz rečnil o zásluhách SSV a jeho konkrétnych jednatel'ov na rozvoji východného Slovenska. Na starej budove Krajského súdu následne odhalili pamätnú tabuľu dlhoročnému jednatel'ovi Spolku a národovcovi Jánovi Strakovi (1858 – 1934). Tabuľa niesla nápis: „Verný svojmu rodu, v nepriaznivých časoch kriesil národ na týchto krajoch slovom, písmom i knihou. Vďaka a večná pamäť mu v národe milom.“

Popoludní sa v telocvičnej sieni ústavu Sancta Mária zišlo mimoriadne valné zhromaždenie, ktoré si osvojilo návrh výboru a zvolilo biskupa Jozefa Čárskeho za nového predsedu SSV. Biskup túto voľbu označil za veľké významenie a hoci „zo začiatku váhal, či to miesto pri svojej veľkej zauja-

¹²⁶ Tvorili ju Viktor Dušek, Karol Körper, Michal Tarek a Ján Pöstényi.

¹²⁷ ASSV, fond SSV Intranea, 1940a (nespracované)

¹²⁸ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 27. júna 1940

¹²⁹ Gejza Fritz bol členom výboru SSV.

¹³⁰ *Pútnik*, 1940, roč. 31, č. 7, s. 100 – 101. Celú reč prezidenta publikoval *Slovák*, 2. 7. 1940, s. 1

tosti má prijať – ale predsa ho prijal. Povedal, že nechce byť nepracujúcim predsedom, taký, ktorý len podpisuje, ale že sa vynasnaží, aby zo spolkovkej práce bral tiež svoj podiel.“ Novozvolenému predsedovi a zhromaždenému členstvu udelil požehnanie prostredníctvom telegramu pápež Pius XII. Telegramom pozdravili zhromaždenie aj Karol Sidor, Ferdinand Mondok a biskupi Pavol Jantausch a Michal Buzalka.¹³¹

Zvolanie mimoriadneho valného zhromaždenia do metropoly slovenského východu, ktorou sa po Viedenskej arbitráži a následnej strate Košíc v prospech Maďarska stal Prešov, nesúviselo len s voľbou nového predsedu, ale aj so snahou rozšíriť tamojšie členstvo SSV,¹³² posilniť národné povedomie a získať pre svätovojtešské hnutie aj gréckokatolíckych Rusínov. Činnosť SSV na východe a zvlášť medzi rusínskym obyvateľstvom podporoval prešovský gréckokatolícky biskup Pavol Gojdič, ktorý vyzval svojich kňazov, aby sa stali jeho členmi a šírili jeho vydania medzi veriacimi. V júli 1940 sa obrátil na správcu Pöstényiho so žiadosťou, aby Spolok venoval zvýšenú pozornosť Rusínom a v záujme odvrátenia pravoslávneho a komunistického vplyvu vydával pre nich v tomto zmysle rôzne brožúrky, ktoré by upevnili ich katolícku vieru a morálku, hoci predpokladal, že pre SSV by to nebola práve najrentabilnejšia investícia.¹³³ Tento návrh si spolkový výbor osvojil a poveril správu, aby začala rokovať s Gréckokatolíckym ordinariátom v Prešove vo veci založenia odbočky hlavného jednatel'stva pre gréckokatolíckych členov a aby zriadila redakčný zbor pre vydávanie náboženských publikácií pre gréckokatolíckych Slovákov a Rusínov. Na tento cieľ SSV vyčlenil 100 000 Ks.¹³⁴

Prešov sa mal stať hlavným strediskom a jednatel'stvom SSV na východe. Za účelom efektívnejšieho rozšírenia členskej základne a vydání SSV a na „všeobecnú a dávnu žiadosť i v záujme národnom“¹³⁵ bola v roku 1940 na Hlinkovej ulici č. 83 pri miestnom farskom kostole zriadená spolková kancelária a kníhkupectvo s papiernictvom, o čo sa významne zaslúžil tamojší generálny vikár Štefan Hések. Návštevníci si tu mohli zakúpiť kni-

¹³¹ ASSV, fond SSV Intranea, 1940a (nespracované)

¹³² V dôsledku maďarskej okupácie južného územia Slovenskej krajiny stratil SSV na domácej pôde do 6 000 svojich členov, pričom až 2 500 z nich žilo na východnom Slovensku. V roku 1940 združoval SSV na východe okolo 15 000 členov v 398 jednatel'stvách. Počtom členov najväčšími tamojšími jednatel'stvami boli Spišská Nová Ves, Prešov, Spišská Kapitula, Bardejov a Levoča. *Pútnik*, 1940, roč. 31, č. 7, s. 104

¹³³ ASSV, fond SSV Intranea, 1940a (nespracované)

¹³⁴ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 24. apríla 1941

¹³⁵ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 3. mája 1940

hy a časopisy SSV, devocionálie, učebnice, učebné pomôcky a kancelárske potreby.

V deň mimoriadneho valného zhromaždenia prijal pápež Pius XII. vyslanca Karola Sidora na osobitnej audiencii. Sidor pri tejto príležitosti odovzdal Svätému Otcovi dar Spolku svätého Vojtecha, ktorý mu pôvodne chcela priniesť spolková delegácia v rámci slovenskej národnej púte do Ríma. Dar obsahoval päť reprezentatívnych, prepychovo viazaných kníh, vydaných nákladom SSV (*Písmo sväté v obrazoch*, *Katolícke Slovensko*, *Jednotný katolícky spevník*, *Život Panny Márie* a *Dejiny Spolku sv. Vojtecha*) a latinsky písanú pozdravnú adresu, podpísanú 15. júna 1940 v Trnave Pavlom Jantauschom a Jánom Pöstényim. Pápežovi v nej stručne predstavili dejiny slovenského národa a zástoj slovenských katolíkov v národno-kultúrnom vývoji na Slovensku. Slováci sú tu charakterizovaní ako národ s tichou a pokojamilovnou povahou. V dokumente sa spomínajú počiatky slovenskej štátnosti, vybudovanie prvého chrámu na Pribinovom majetku v Nitre, cirkevno-kultúrna misia sv. Cyrila a Metoda, styky kráľa Svätopluka so Svätou stolicou, zakladanie kapitúl a kláštorov, zásluhy trnavskej univerzity na rekatolizácii strednej Európy, činnosť SSV a dielo jednotlivých zložiek Katolíckej akcie na Slovensku, ktorým „môžeme ďakovať, že sme vedeli zlomiť nepriateľov našej duše ako sú falošné prúdy liberalizmu, socializmu, pseudodemokracie a z nej vyvierajúceho indiferentizmu, ateistického bolševizmu, neopodstatneného supernacionalizmu“. Sidor odovzdal pápežovi aj dar Katolíckej ženskej jednoty, knihu *Pius XII., pápež pokoja*, ktorú do slovenského jazyka preložil Vojtech Bucko. V závere audiencie Svätý Otec udelil apoštolské požehnanie celému slovenskému národu a všetkým slovenským katolíckym spolkom na Slovensku i v Amerike.¹³⁶

Oslavy 70. výročia založenia SSV vyvrcholili 14. a 15. septembra 1940 v Trnave. V prvý deň osláv sa zišiel výbor a predstavitelia SSV položili vence na hroby piatich slovenských národovcov a zakladajúcich členov Spolku (Martin Tomaškovič, František Richard Osvald, Franko Veselovský, František Matzenauer, Rudolf Galbavý). V nedeľu 15. septembra ráno privítali zástupcovia mesta prezidenta Jozefa Tisa v sprievode ministrov Vojtecha Tuku, Alexandra Macha, Jozefa Siváka, Júliusa Stana a diplomatického zástupcu Svätej stolice na Slovensku Jozefa Burzia. Pontifikálnu sv. omšu slúžil v Dóme sv. Mikuláša biskup Jozef Čársky a sprevádzal ju domáci cirkevný spevokol pod taktovkou Mikuláša Schneidera-Trnavského, kto-

¹³⁶ ASSV, fond SSV Intranea, 1940a (nespracované); porovnaj SIDOR, *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 103 – 104

ry spieval piesne z prvého tlačeneho slovenského katolíckeho kancionála *Cantus Catholici*, zostaveného v roku 1655 Benediktom Szölösym, SJ.

Jubilejné 70. valné zhromaždenie¹³⁷ sa konalo na dvore katolíckeho gymnázia za účasti prezidenta, ministrov, biskupov, nuncia, predsedu Štátnej rady, zástupcov úradov, spolkov a mnohých členov. Prezident Jozef Tiso ako prvý slávnostný rečník načrtol zástoj SSV v minulosti, označiac ho za vychovávateľa ducha a charakteru slovenského národa, pričom nezabudol vyzdvihnúť jeho zásluhy o udržanie slovenčiny v ťažkých časoch národnostného útľaku: „Bol predovšetkým nábožensko-mravným spolkom nielen preto, že na tomto základe trúfal si preukázať národu najvzácnejšie služby, ale i preto, lebo týmto zameraním svojej činnosti vedel vnútiť aspoň toleranciu k nenávidenej slovenčine.“ V priaznivejších podmienkach po vyhlásení samostatnosti videl jeho poslanie najmä v usmerňovaní budovateľskej práce Slovákov v Slovenskej republike.¹³⁸ Nuncius vo svojom príhovore po slovensky vyjadril hlbokú radosť a uspokojenie nad oddaným prejavom úprimnosti voči Svätej stolici a odovzdal obecenstvu požehnanie pápeža Pia XII. Minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák konštatoval, že SSV sa stal strediskom slovenskej katolíckej literatúry a dôstojným reprezentantom katolíckeho Slovenska. Zaslúžil sa o vydanie a šírenie *Svätého Písma*, o slovenský národ a Slovenskú republiku. Pre nepriaznivé počasie pokračoval program vo veľkej dvorane saleziánov, kde odovzdali pozdravy zástupcovia rozličných spolkov a organizácií, medzi nimi Ľudovít Novák (Slovenská učená spoločnosť), Anton Augustín Baník (Matica slovenská), Jozef Šrobár (Slovenská liga), Alojz Miškovič (Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov), Alojz Macek (Hlinkova mládež), Belo Schuman (Katolícka tlačová kancelária), Imrich Kotvan (Spolok profesorov Slovákov), Štefan Mikula (Ústredie slovenského katolíckeho študentstva), Ján Geryk (Muzeálna slovenská spoločnosť) a ďalší. Z referátu správcu vyplynulo, že SSV k 1. júlu 1940 združoval 114 010 členov, z ktorých viac ako 16 000 nemohlo dostať pre vojnové pomery podielové knihy.¹³⁹ K oslavám sa pripojil Slovenský rozhlas. Poslucháčom priblížil nielen samotné valné zhromaždenie, ale vysielal aj príležitostnú prednášku „Spolok svätého Vojtecha a školstvo“ (Mikuláš Mišík) a pásmo o rušných udalostiach založenia

¹³⁷ Podrobný program osláv s obrazovou prílohou vyšiel aj tlačou: *Pod'akovné bohoslužby pri 70. (jubilejnom) valnom zhromaždení Spolku sv. Vojtecha v chráme sv. Mikuláša v Trnave 15. septembra 1940*. Trnava: SSV, 1940

¹³⁸ Celá prednáška bola publikovaná v *Kultúra*, 1940, roč. 12, č. 9 – 10, s. 289 – 291

¹³⁹ ASSV, f. AS/B4. Zápisnica 70. jubilejného valného zhromaždenia SSV z 15. septembra 1940

SSV a jeho mnohostrannej činnosti.¹⁴⁰ Valné zhromaždenie filmovala a neskôr premietala v kinách spoločnosť Nástup.

Medzi hlavné body programu jubilejných osláv patrilo ustanovujúce zhromaždenie Katolíckej akadémie. Jej vznik bol prezentovaný ako obnovenie Slovenského učeného tovarišstva, založeného bernolákovcami v roku 1792 v Trnave, pričom za prvý vážny pokus realizovať túto ideu možno pokladať konštituovanie literárno-vedeckého odboru SSV v roku 1930. Stretnutie otvoril spišský biskup Ján Vojtaššák, ktorý hovoril o pôvode myšlienky založenia Katolíckej akadémie, o borbe katolíkov za svoje práva v minulosti a vyznačil potrebu novovzniknutej inštitúcie nielen v slovenskom cirkevnom, ale aj celonárodnom živote. S prejavom vystúpil aj predseda vlády a rektor Slovenskej univerzity Vojtech Tuka, ktorý si neodpustil efemérne politické odbočenie o slovenskom národnom socializme. Katolícku akadémiu označil za „nového spojenca, ktorý bude napomáhať slovenskú revolúciu, aby slovenský národný socializmus šiel a sa vyvinul pravým smerom.“ Avšak prízvukoval, že slovenský národný socializmus musí byť naplnený jedine kresťanským duchom, aby sa znemožnilo uplatnenie protikresťanských prvkov a živlov.¹⁴¹ Práve vystúpenie Vojtecha Tuku bolo podľa referenta SSV Mikuláša Mišíka dôvodom, že prezident Jozef Tiso sa ustanovujúceho zhromaždenia Katolíckej akadémie nezúčastnil, no zároveň dodáva, že Tiso príčinu svojej neprítomnosti nevysvetlil. Katolícka akadémia si podľa prijatých stanov vytýčila za cieľ „pestovať vedu, literatúru a umenie v katolíckom duchu a na dosiahnutie tohoto cieľa zoskupuje učencov, spisovateľov a umelcov katolíckeho ducha do svojich sekcií (odborov).“ Na jej pôde sa utvorilo päť sekcií: 1. Bohoveda a filozofia, 2. Dejiny, právo a štátoveda, 3. Jazykoveda, literatúra a literárne dejiny, 4. Prírodné vedy, 5. Výtvarné a hudobné umenie a dejiny umenia. Akadémia združovala 115 členov. Na každú sekciu pripadalo 20 riadnych členov a traja čestní. Funkcionármi Katolíckej akadémie sa stali Jozef Tiso (predseda), Ján Kovalík (podpredseda) a Štefan Zlatoš (generálny tajomník). Do hospodárskeho výboru prítomní delegovali Jána Vojtaššáka, Jozefa Siváka, Karola Krčméryho, Eugena Filkorna a Juraja Hodála. Jozef Tiso prijal predsedníctvo na požiadanie prípravného výboru tvoriacej sa Katolíckej akadémie, čím sa malo zabrániť zvoleniu Vojtecha Tuku, ktorý dával už dlhšie členom výboru dosť zreteľne na vedomie, že by ho potešila kandidatúra na post predsedu. Členovia prípravného výboru sa tak ocitli v „prekérnom postavení“, nakoľko málokto na Slovensku veril v Tukovo národné

¹⁴⁰ *Slovenský rozhlas*, 1940, roč. 1, č. 30, s. 5

¹⁴¹ Prejav bol publikovaný v *Kultúra*, 1940, roč. 12, č. 9 – 10, s. 296 – 297

cítanie a jeho osoba v čele akadémie by mohla ľahko prekaziť pripravované dielo, najmä po tom, čo začal forsírovať slovenský národný socializmus. Tiso spočiatku kandidatúru odmietal s odôvodnením, že na čele Katolíckej akadémie by nemala stáť politicky exponovaná osoba, no nakoniec uznal „neprijemnú dilemu“, ktorej by prípravný výbor čelil v prípade, že by nekandidoval a jediným kandidátom by sa tak stal Vojtech Tuka. Tiso teda post predsedu prijal, avšak s podmienkou, že sa ho zriekne, len čo „prejde Katolícka akadémia toto ťažké osobné úskalie“. Funkcie sa vzdal 25. novembra 1943 na slávnostnom celoakademickom zasadnutí akadémie a jeho miesto zaujal banskobystrický biskup Andrej Škrábik.¹⁴² Tiso tu bol zvolený za prvého čestného člena Katolíckej akadémie a naďalej zostal jej riadnym členom (sekcia bohovedy a filozofie).¹⁴³

Nová ustanovizeň sídlila v Trnave, avšak jej činnosť sa koncentrovala v Bratislave, v centre vedeckého života. V roku 1942 prenajal hospodársky výbor Katolíckej akadémie štýlovú budovu na Panenskej ulici č. 31 a po nevyhnutných adaptačných prácach bol do služieb akadémie prijatý na post riaditeľa jej kancelárie Mikuláš Šprinc. Postupne sa v budove zriadili byty, hosťovské izby, moderné kancelárie, zasadacia sieň, klubová miestnosť, čítárne, študovňa, fotografické laboratórium, archív a knižnica. Kapacita bibliotéky postačovala na prijatie 50 000 kníh, ktoré sem presťahovali z Trnavy. Vyhradený priestor tu mali tiež Ústredné jednatelstvo SSV pre Bratislavu, Propagačné oddelenie SSV, starajúce sa o recenznú propagáciu spolkových knižných vydaní, správna rada bratislavského kníhkupectva SSV a redakcia *Kultúry*. Katolícka akadémia sa stala dôležitým duchovným a organizačným centrom vedeckých pracovníkov, spisovateľov a umelcov bez ohľadu na ich konfesiónálnu príslušnosť.¹⁴⁴

Jubilejné slávnosti v roku 1940 možno zaradiť medzi najmasovejšie podujatia v dejinách SSV a najväčšie nepolitické celonárodné manifestácie Slovákov v rokoch prvej Slovenskej republiky. Toto okružhle jubileum sa stalo zároveň pamätným aj tým, že po prvýkrát sa oslavovalo v spoločnosti

¹⁴² ASSV, fasc. 319, č. 9. MIŠÍK, Mikuláš. *Slovenská katolícka akadémia*, s. 9 – 11

¹⁴³ Okrem Jozefa Tisa boli členmi tejto sekcie: Jozef Búda, Štefan Faith, Emil Funczik, Ján Jalovecký, Karol Körper, Michal Salatňay, Alexander Spesz, Juraj Šimalčík, Andrej Škrábik, Mikuláš Višňovský a Štefan Zlatoš.

¹⁴⁴ K vzniku a činnosti Katolíckej akadémie podrobnejšie pozri KATUNINEC, Milan. Slovenská katolícka akadémia pri Spolku svätého Vojtecha. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 4, s. 627 – 646; HORNÍK, Ladislav. *Slovenská katolícka akadémia pri Spolku sv. Vojtecha*. Dizertačná práca. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2009. Súhrne SKO-VAJSA, František. Slovenská katolícka akadémia. In *Kultúra*, 2020, roč. 23, č. 21, s. 9

najvyšších predstaviteľov štátu. Podľa hlavného jednatľa Štefana Schultza prítomnosť hlavy štátu a ministrov „vysoko pozdvihla naše jubilejné valné zhromaždenie, dodala mu lesku a hlavne bola dôkazom, že vedenie vlastného štátu váži si práce Spolku sv. Vojtecha, že uznáva jeho prácu v minulosti a jeho význam pre dnešok“. Slávnosti podobne pozdvihla prítomnosť zástupcu Svätej stolice na Slovensku, ktorý sa zúčastňoval každej významnejšej katolíckej slávnosti a manifestácie.¹⁴⁵ Obširne o nich referovala a vysoko ich hodnotila domáca aj zahraničná tlač. SSV dostal množstvo pozdravných listov a telegramov od slovenských krajanov v Európe, USA či Kanade. Hlavný jednatel' pre USA a Kanadu rev. Štefan Kočiš blahoželal Slovensku k druhému roku národnej samostatnosti a vyjadril nádej, že slovenský národ navždy zostane slobodným a samostatným v rodine slobodných národov. V liste ďalej ocenil činnosť Spolku v prospech amerických Slovákov, vďaka ktorému pulzoval medzi nimi čulý slovenský katolícky život, prejavujúci sa v ich organizáciách, farnostiach a vzdelanostných ústavoch. Pozdravný list prišiel aj zo slovenského vyslanectva pri Svätej stolici od Karola Sidora, ktorý sa pre svoje úradné povinnosti nemohol osobne zúčastniť valného zhromaždenia. Sidor v ňom okrem iného priblížil dojmy zo svojej nedávnej audiencie u pápeža: „Námestník Ježiša Krista na zemi, sv. Otec pápež Pius XII., mal skutočnú radosť, keď som mu pri mojej nedávnej audiencii hovoril o vzraste katolíckej literatúry slovenskej, o stálosti katolíckeho ducha slovenského a o dobre vedenej organizácii SSV. Videl som ako vychodí radosť na utrápenú tvár sv. Otca, keď som ho za Vás všetkých ubezpečoval, že náš slovenský národ ostane vždy verný Skale Petrovej a kvôli nijakým svetským a teda dočasným výhodám nedá sa od nej odtrhnúť.“¹⁴⁶

V rokoch prvej Slovenskej republiky sa zišlo celkovo päť riadnych valných zhromaždení SSV (1939, 1940, 1941, 1942, 1943) a jedno mimoriadne (1940). V roku 1944 bolo valné zhromaždenie zvolané do Trnavy na 17. septembra,¹⁴⁷ no vzhľadom na vypuknutie povstania a následné „najvyššie pohnuté vojnové pomery“ sa nekonalo a odročilo sa na pokojnejšie časy, keď „cestovaniu nebude prekážané“¹⁴⁸. Valné zhromaždenie sa nerealizovalo ani v roku 1945, hoci sa správny výbor jednohlasne uzniesol usporiadať ho 2. augusta.¹⁴⁹ Proti jeho zvolaniu protestoval prítomný kultúrny

¹⁴⁵ *Pútnik*, 1940, roč. 31, č. 10, s. 145

¹⁴⁶ ASSV, fond SSV Intranea, 1940b (nespracované)

¹⁴⁷ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 27. júna 1944

¹⁴⁸ *Pútnik svätovojtešský na rok 1945*, 1944, roč. 73, s. 145

¹⁴⁹ ASSV, f. AS/C6. Zápisnica správneho výboru SSV z 29. mája 1945

referent pri Povereníctve Slovenskej národnej rady pre školstvo a osvetu Jozef Straka, prostredníctvom ktorého uvedené povereníctvo zasiahlo do vedenia SSV tým, že zbavilo doživotne zvoleného správcu Jána Pöstényiho funkcie¹⁵⁰ a rozpustilo dovtedajší správny výbor, namiesto ktorého ustanovilo správnu komisiu na čele s Augustínom Raškom.¹⁵¹ Tento krok mal byť „dočasnou očístou“, kým komisia nepredloží povereníctvu zoznam nových výborníkov na schválenie.¹⁵² Jozef Straka so zvaním zhromaždenia nesúhlasil z dôvodu, že by mohla vzniknúť „nová pribiniáda a potom potrebné je aj členstvo SSV preveriť, aby na valnom zhromaždení nemohol hlasovať ktokoľvek“. V tomto zmysle navrhol upraviť stanovy. Oponoval mu Ambróz Lazík, odvolávajúci sa na platné stanovy a na práva členov. SSV sa podľa neho pri prijímaní nových členov v minulosti nepozeral na ich stranícku príslušnosť, a preto sa vyslovil proti preverovaniu členstva, hoci s previerkou výborníkov súhlasil. Predseda Augustín Raška pokladal za vylúčené preverovať vyše 100 000 členov SSV a keby sa to aj podarilo, počet členstva by mohol takto silno klesnúť. Na stranu Jozefa Straku sa priklonil Augustín Pozdech, podľa ktorého by bolo riskantné usporiadať valné zhromaždenie, nakoľko mohol vypuknúť škandál: „Sú tu technické a zásobovacie ťažkosti a neisté časy. Nie je potrebné riskovať také zhromaždenie, do ktorého by musela prípadne aj polícia zasiahnuť.“ V krajnom prípade navrhol zvolať ho do Bratislavy. Nakoniec padlo rozhodnutie, že sa pre „komunikačné, zásobovacie a iné ťažkosti“ neuskutoční.¹⁵³ Najbližšie valné zhromaždenie sa zišlo až 8. septembra 1946 v Trnave za účasti predsedu SNR Jozefa Lettricha či rektora Slovenskej univerzity a člena SSV Antona Štefánka.¹⁵⁴

Odhaľovanie pamätných tabúl, sôch a pomníkov
Spolok sv. Vojtecha naplňal svoje duchovné a osvetové poslanie v zmysle stanov nielen vydávaním kníh, učebníc a časopisov, ale tiež usporadúva-

¹⁵⁰ Univerzitný profesor a člen výboru SSV Emil Funczik označil tento akt za „revolučný prehmat“. ASSV, f. AS/C6. Zápisnica správneho výboru SSV z 31. januára 1946

¹⁵¹ ASSV, f. AS/C6. Zápisnica správneho výboru SSV z 11. júna 1945

¹⁵² ASSV, f. AS/C6. Zápisnica správnej komisie SSV z 9. júla 1945

¹⁵³ ASSV, f. AS/C6. Zápisnica z 1. schôdzky užšej správnej komisie SSV z 25. júla 1945

¹⁵⁴ *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 15, s. 228 – 233. K politickým zásahom do činnosti SSV v roku 1945 pozri Slovenský národný archív v Bratislave, fond Úrad Predsedníctva SNR, inventárne číslo 428, kartón 471; KATUNINEC, Milan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*. Trnava: FF TU v Trnave, 2004, s. 107 – 112; HANAKOVIČ, Štefan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*. Trnava: SSV, 2005, s. 327 – 341; SKOVAJSA, František. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha v rokoch 1939 – 1945. Zástoj Spolku v cirkevnom, národnom a kultúrnom živote Slovákov*. Nitra: Nákladom autora, 2020, s. 56 – 66

ním poučných prednášok, akademií a výstav. Prostredníctvom odhaľovania pamätných tabúl, pomníkov či sôch slovenským katolíckym dejateľom sa zaslúžil o uchovanie ich pamiatky v národe a upevnenie národného povedomia Slovákov. SSV odhaľoval pamätné tabule predovšetkým svojim zkladateľom, mecénom a významným predstaviteľom a finančne i osobnou účasťou sa podieľal na podobných akciách iných organizácií a spolkov.

V októbri 1923 zorganizoval odhalenie sochy katolíckemu kňazovi a básnikovi Jánovi Hollému v Maduniciach, kde pôsobil ako farár v rokoch 1813 – 1843: „Bol tam chudobným katolíckym farárom a za tých tridsať rokov, čo tam medzi chudobným slovenským ľudom účinkoval, obdaroval svoj vtedy ešte len prebúdžajúci sa malý slovenský národ s tak hojnou, citove a myšlienkovite bohatou a národne tak povzbudzujúcou básnickou spisbou, že stal sa ňou opravdivým vešcom a najväčším buditelom nášho národa, tak že jeho meno so zlatými literami má byť povždy zapísané v srdci každého Slováka.“¹⁵⁵ Slávnosť sa konala 14. októbra za účasti zástupcov vlády, úradov, spolkov a tlače. Napriek pochmúrnemu jesennému počasiu sa do Maduníc dostavilo okolo 10 000 – 15 000 ľudí prevažne z okolia Nitry, Piešťan a Trnavy: „Svätovojtešský spolok s celým svojím aparátom a menovite pomocou niekoľkých horlivých katolíckych kňazov postaral sa dôkladne, aby sa slávnosti ľud slovenský v čím hojnejšom počte zúčastnil. Vlaky v pravom slova zmysle sypali ľud v pekných krojoch...“¹⁵⁶ Prítomná bola tiež deputácia moravských Slovákov z Kunovic. Hostov vítali na miestnej vlakovej stanici hudbou, odkiaľ ich previezli kočom cez slávobrány až pred kostol, kde stál oltár s obrazom sv. Cyrila a Metoda zhotovený z duba, pod ktorým Hollý kedysi písal svoje básne. Sv. omšu tu odslúžil Pavol Jantausch, kázal Andrej Hlinka. Spevom ju sprevádzal Spevokol slovenských učiteľov,¹⁵⁷ ktorý tu mal premiéru pod vedením Miloša Ruppeldta. Zhromaždení si po bohoslužbe vypočuli prednášky od bojnického farára a prepošta Karola Antona Medveckého („Život a dieľo Jána Hollého“), správcu Matice slovenskej Jozefa Škultétyho („Ján Hollý a jeho význam v národnom živote slovenskom“) a tajomníka SSV Juraja Hodála („Pamiatka Jána Hollého“).¹⁵⁸ Následne došlo k odhaleniu sochy pred kostolom, kde sa vyníma dodnes.

Celú akciu inicioval ctiteľ veľkého básnika a jeho nástupca na madu-

¹⁵⁵ *Pútnik*, 1923, roč. 14, č. 8, s. 1

¹⁵⁶ *Slovenský denník*, 16. 10. 1923, s. 1

¹⁵⁷ Dnes Spevácky zbor slovenských učiteľov

¹⁵⁸ *Pútnik*, 1923, roč. 14, č. 9, s. 6 – 7

nickej fare Michal Bubnič.¹⁵⁹ V tejto veci oslovil pražského sochára Čeněka Vosmíka, ktorý život a dielo Jána Hollého poznal. Vosmík ponuku prijal a projekt vyčíslil na 38 000 Kčs. Finančné prostriedky na toto monumentálne dielo zháňal Bubnič aj medzi americkými Slovákmi, no neúspešne. Potrebný obnos napokon získal vďaka štedrosti mariánskych pútnikov. Sám o tom napísal: „V roku 1922, v máji, vybrali sme sa jako obyčejne z nášho okolia na pút do Mariacellu.“¹⁶⁰ Inokedy chodilo nás asi 50 ľudí. Tu ale naraz prihlásilo sa vyše 900 ľudí. Cena našej koruny postúpila, tak že neočakávane veľký obnos peňazí ostal. V Mariacelle po dokončených dojímavých pobožností pútnici sa uzniesli pred hlavným oltárom, že všetko to venujú na pomník Jána Hollého.“¹⁶¹ Verejnú zbierku medzi inými podporil aj Ján Vojtaššák. Na soche je básnik vyobrazený s perom v pravej ruke a knihou v ľavej, pričom tvárou je obrátený ku kostolu. Socha bola zhotovená z kvalitného horického pieskovca v nadživotnej veľkosti a spolu s podstavcom merala 6,4 metra. Spredu sa čnel nápis: „Ján Hollý, 1785 – 1849. Pestujte lásku k Bohu i rodu, bystrí Slováci – kde Váh, kde ostrý buble Hron – kde i preohromné do nebeskej výšky hrdými temenami Tatry vbiehajú. Pieseň I. 26.“¹⁶²

V roku 1924 dal SSV zhotoviť na hrobe svojho niekdajšieho správcu Martina Kollára v Nádaši (dnes Trstín)¹⁶³ pomník, postavený „obetavosťou spolkových členov a nádašských občanov“¹⁶⁴. Slávnostného odhalenia sa dočkal 26. októbra. Podujatia sa zúčastnila aj sestra zosnulého z Čárov a jeho osobní priatelia-kňazi Ladislav Rehák, Koloman Haroš či Vojtech Plechlo. Miestny farár Vendelín Krištúfek privítal hostí na stanici, odkiaľ ich dopravili do obce ovenčené vozy. Sv. omšu pri Kollárovom hrobe celebraval s veľkou asistenciou apoštolský administrátor Pavol Jantausch, homíliu predniesol Andrej Hlinka. V mene SSV odhalil pomník jeho podpredseda Karol Nečesálek. Za „starých spolubojovníkov“ predniesol príhovor svojím príslovečným prejavom Ferdiš Juriga, ktorý tu spomenul „milé rozpomienky zo života Kollárovho; v jeho čnostiach a celom jeho živote zrkadlili sa všetky krásne vlastnosti slovenskej duše; jeho dobrosrdečnosť,

¹⁵⁹ V Maduniciach účinkoval v rokoch 1908 – 1923 a v čase odhalenia sochy bol už farárom v Topoľčanoch.

¹⁶⁰ Mariazell je známe rakúske pútnické miesto.

¹⁶¹ *Slovák*, 14. 10. 1923, s. 4

¹⁶² LACKO, Martin. *Michal Bubnič – rožňavský biskup a mučeník (1877 – 1945)*. Bratislava: Lúč, 2020, s. 12

¹⁶³ Martin Kollár spravoval SSV v rokoch 1901 – 1919.

¹⁶⁴ *Pútnik*, 1924, roč. 15, č. 10, s. 6

jemnosť, pracovitosť, ale keď bolo potrebné i odbojnosť proti nepriateľovi. Pripomenul slová tohoto nezlomného, nepoddajného Slováka a veľkého Slaviana, povedané na smrteľnej posteli, keď vyslovil svoju obavu nad tou skazou, ktorá sa k nám valí z Prahy a z Čiech.¹⁶⁵ Na pomníku je reliéf s podobizňou Martina Kollára v mladom veku, nad ktorou je umiestnený misál s kalichom a Eucharistiou. Hrob zdobí text niekdajšieho tajomníka SSV Ferka Urbánka: „Čo si aj pošiel v tiché spočinutie, my chceme teba stále spomínať a každý podnik, každé nové hnutie, v spomienke na ťa chceme začínať, hoci nie telom, lež duchom si s nami, potomkom našim ešte budeš známy. Kto život dielam veľkým posvätil, ten drahú hrivnu žitia nestratil.“

V auguste 1929 sa prostredníctvom listu obrátil na SSV tajomník Spolku sv. Hieronyma Jozef Andrič, ktorý navrhoval uctiť si pamiatku trnavského rodáka Juraja Haulíka „zvláštnym spôsobom a dokázať svoju príslušnosť slovenskému národu, ktorý nám Horvatom dal tak veľkého muža a génia“¹⁶⁶. Spolok sv. Hieronyma požiadal SSV, aby Haulíkovi spoločne odhalili pamätnú tabuľu na jeho rodnom dome v Trnave a v deň slávnosti spolu zasadli výbory oboch spolkov, prípadne aj delegáti iných podobných slovanských organizácií, čo výbor Spolku prijal s „veľkým oduševnením“ a odhlasoval akcii finančnú podporu.¹⁶⁷ Dňa 21. septembra 1929 pricestovala do Bratislavy 30-členná chorvátska delegácia, vedená záhrebským arcibiskupom-metropolitom Antonom Bauerom a mostarským biskupom Alojzom Mišičom, ktorú na nádraží privítali prezident Slovenskej krajiny Ján Drobny, starosta mesta Ľudovít Okánik, splnomocnený minister a juhoslovanský vyslanec v Prahe Andjelinovič, Alojz Kolísek, Karol Michal Nečesálek, Jozef Šrobár a ďalší predstavitelia politického a cirkevného života. SSV tu zastupoval kvardián Pavol Rafael Fidrik, OFM. Po srdečnom prijatí v staničnom salóniku sa hostia odobrali do hotela Savoy na banket, usporiadaný predstaviteľmi Bratislavy. Delegácia si potom prezrela niektoré pamätihodnosti mesta, navštívila práve sa zotavujúceho Roberta Setona-Watsona a večer odcestovala vlakom do Trnavy.¹⁶⁸ Na stanici ju vítal Pavol Jantausch a predstavitelia mesta. Hostia prechádzali v sprievode slávnostne vyzdobenými ulicami okolo mestskej veže, na ktorej visel osvetlený transparent s nápisom: „Vítame Vás!“ Mesto na počesť vzácnej návštevy pripra-

¹⁶⁵ *Slovák*, 28. 10. 1924, s. 2

¹⁶⁶ *Slovák*, 24. 8. 1929, s. 6

¹⁶⁷ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica riadneho výborového zasadnutia SSV zo 17. augusta 1929. SSV napokon podujatie podporil sumou vo výške 45 000 Kčs. ASSV, f. AS/C2. Zápisnica zo zasadnutia správneho výboru SSV z 24. novembra 1929

¹⁶⁸ *Slovák*, 22. 9. 1929, s. 4

vilu aj ohňostroj. Mestská radnica, žiariaca v „záplave“ elektrických svetiel, vyvesila pri tejto príležitosti štátne, slovenské, chorvátske, juhoslovanské a pápežské zástavy. S arcibiskupom Bauerom sa stretla deputácia malženickej mládeže a odovzdala mu veniec s prosbou, aby ho nechal položiť na hrob záhrebského biskupa Alexandra Alagoviča¹⁶⁹, rodáka z Malženíc. Delegáciu privítal v centre SSV predseda Andrej Hlinka. Tajomník Spolku sv. Hieronyma sa neskôr vyjadril, že Slováci na čele s Hlinkom privítali chorvátsku delegáciu „priam kráľovsky“¹⁷⁰.

V nedeľu ráno 22. septembra sa v Trnave zišli tisíce ľudí v rázovitých národných krojoch, ktoré vzbudzovali živú pozornosť Chorvátov. Prítomné boli tiež dobrovoľné hasičské zbory z Trnavy, Borovej, Hrnčiaroviec, Cífera, Šelpíc, Horných Orešian, Kátloviec, Bolerázu, Smoleníc a ďalších okolitých obcí. Program sa začal pred budovou SSV, odkiaľ tiahol veľkolepý zástup s hudbou a krojovanými skupinami do Dómu sv. Mikuláša, kde pontifikálnu sv. omšu, sprevádzanú staroslovanským chorálom, celebraval arcibiskup Bauer. Pred chrámom súčasne slúžil bohoslužbu biskup Mišič. Po bohoslužbách sa zhromaždenie presunulo na Kapitulskú ulicu pred rodný dom Juraja Haulíka, kde vystúpili s príhovormi Pavol Jantausch a minister školstva a národnej osvety Anton Štefánek. Minister sa vo svojej reči zameral na Haulíkovu politickú a národnú činnosť. Videl v ňom muža mimoriadnych politických schopností, ktorý vedel svojimi hlbokými vedomosťami, politickým a spoločenským taktom, zvláštnou štátnickou predvídavosťou a „nadovšetko horúcou a nezištnou láskou k Slovanstvu a zvlášť k Horvatom vykonať pre svoj národ skutky nehynúce.“ Hoci sa všeobecne konštatuje, že ako politik účinkoval „neobyčajne šťastne, predsa sa mu nepodarilo primäť národ k tomu, aby oboslal ríšsku radu vo Viedni. Na tom, čo nasledovalo roku 1867, nenesie on najmenej viny. Za vernú službu dožil sa odplaty podobnej ako Strossmayer.¹⁷¹ Tento veľký politik, ktorý šťastne viedol svoj národ, ako kňaz i ako štátny hodnostár, viac než 30 rokov, musel na konci života svojho prizerať, ako bezduchý šovinizmus ma-

¹⁶⁹ Alexander Alagovič (1760 – 1837) pôsobil najprv ako farár v Močenku, Galante a Bratislave. Roku 1822 sa stal prepoštom v Záhrebe, zástupcom chorvátskeho bána a roku 1829 záhrebským sídelným biskupom. Bol zakladajúcim členom a podporovateľom Slovenského učeného tovaríšstva.

¹⁷⁰ ANDRIČ, Josip. Andrej Hlinka a Chorváti. In BIELIK, František – BOROVSÝ, Štefan (ed.). *Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách*. Bratislava: Vydavateľstvo DaVel, 1991, s. 148

¹⁷¹ Josip Juraj Strossmayer (1815 – 1905) bol chorvátsky biskup, národný buditeľ, spisovateľ a politik.

ďarský ubíja národ pomocou maďarofilských zradcov horvatsko-srbských.“ Na záver vyslovil prianie, aby spoločným heslom bolo: „Spojovať a nie roz-
dvojovať!“¹⁷² Zo zhromaždenia odoslali pozdravné telegramy pápežovi Piovi XI., Alexandrovi I., kráľovi Srbov, Chorvátov a Slovincov, a prezidentovi Masarykovi. Na tribúne sa ako rečníci ďalej vystriedali Ján Drobný, chorvátsky spisovateľ a autor Haulíkovej biografie Velemír Deželič, Andrej Hlinka, predseda Spolku sv. Hieronyma Ľudovít Knježič, Jozef Škultéty za Maticu slovenskú a Ján Gajdoš za mesto. Hlinka vyjadril nádej v lepšiu budúcnosť Slovanstva a prízvukoval, že Slováci, Chorváti, Česi, Poliaci a Slovinci vždy budú dobrými vlastencami, lebo sú si vedomí, že vlastenectvo rastie „na úrodnej, krvou ľudskou skropenej pôde kresťanskej. My katolíci nedáme sa ničím odvrátiť od toho, aby sme neboli dobrými Slovanmi, vlastencami a elementom štátotvorným, my chceme a budeme tu na území československej republiky konštruktívne pracovať za povznesenie Slovanstva a víťazstvo kresťanskej myšlienky. Naša spolupráca s bratmi Horvatmi na národa roli dedičnej, matky Slavie a matky Cirkvi, naše staré priateľstvo nikdy sa nezmení a neprestane.“¹⁷³

Na poludnie odhalil arcibiskup Anton Bauer na rodnom dome Juraja Haulíka pamätnú tabuľu a vojenská hudba zahrala štátnu a juhoslovanskú hymnu. Na počesť hostí sa konal banket, pri ktorom odznelo viacero prejavov za slovensko-chorvátsku spoluprácu a bratstvo. Program pokračoval spoločným výborovým zasadnutím Spolku sv. Vojtecha a Spolku sv. Hieronyma. Vo večerných hodinách bola v mestskom divadle usporiadaná slávnostná akadémia pod vedením Mikuláša Schneidera-Trnavského, kde príležitostný prejav predniesol biskup Marián Blaha. Chorvátska delegácia na ďalší deň odcestovala na Velehrad, do Olomouca a do Prahy, kde sa mala zúčastniť svätováclavských slávností.

V roku 1930, kedy SSV za účasti zahraničných Slovákov veľkolepo oslavoval 60. výročie svojho založenia, sa počítalo s osadením pamätných tabúľ 25 osobnostiam: Šimon Klempa (Trnava), Martin Čulen (Kláštorec pod Znievom), Martin Medňanský (Beckov), Móric Alster (Račisdorf), Andrej Rojko (Liptovský Sv. Peter), Martin Kollár (Čáry), Július Plošic, Andrej Kubina (Trnava), Jozef Ignác Bajza (Predmier), Anton Bielek (Kysucké Nové Mesto), František Matzenauer (Trnava), František Veselovský, Jozef Ščasný (Močonok), Ambro Pietor (Turčiansky Sv. Martin), Ján Juri-ga (Gbely), Ján Mallý (Skalica), Štefan Mišík, Andrej Trúchly (Prievidza),

¹⁷² *Slovenský denník*, 24. 9. 1929, s. 2

¹⁷³ *Slovák*, 24. 9. 1929, s. 6

Štefan Závodník (Pružina), Rupert Rehák (Smolinské), Ján Donoval (Šaštín), Gabriel Zaymus (Bytčica), Štefan Tvrđý (Žilina), Štefan Bezák (Malženice) a Jozef Kozáček. Spolu išlo teda o 25 pamätných tabúl z mramoru s rozmermi 60x80 cm v hodnote 13 750 Kčs.¹⁷⁴ Nové pomníky mali byť odhalené Andrejovi Radlinskému v Kútoch, Jánovi Hollému v Borskom Sv. Mikuláši a Františkovi Richardovi Osvaldovi v Trnave.¹⁷⁵

V súvislosti s odhalením mohutného pomníka Andrejovi Radlinskému v Kútoch sa SSV obrátil na verejnosť s prosbou o finančnú pomoc: „Práce na pomníku sú už v plnom prúde a doba jubilejných slávností – teda i doba odhalenia tohoto pomníku – sa blíži. Prosíme slovenskú verejnosť, aby nás v tejto práci napomáhala a i keď je to dnes nie ľahké – aby obetovala na tento pomník. Kto na tento pomník obetuje, koná čin naozaj národný a šľachetný – lebo málokto si ten pomník tak zaslúži, ako práve dr. Andrej Radlinský. Kto na tento pomník obetuje – obetuje katolícko-národnej myšlienke. Spolok sv. Vojtecha sám si je úplne vedomý svojich povinností voči svojmu zakladateľovi a obetuje na tento cieľ toľko, koľko len môže, koľko len vládze. Ale pomoc celej slovenskej katolíckej verejnosti je Spolku potrebná.“¹⁷⁶

Dlhoročné snahy o postavenie dôstojného pomníka zakladateľovi SSV a okolnosti jeho vzniku v jubilejnom roku 1930 priblížil Ján Pöstényi. So zbierkami začali už Osvald, Kubina a Kollár, no tieto akcie nepriniesli dostatočný finančný obnos. Istým podnetom na ďalšie aktivity v tomto smere sa stalo 100. výročie narodenia Radlinského v roku 1917, kedy organizovali zbierku Andrej Hlinka a Štefan Mnoheľ prostredníctvom kňazského časopisu *Duchovný pastier*.¹⁷⁷ Pri príležitosti 50. výročia vzniku SSV v roku 1920 slovenské katolícke časopisy písali o potrebe vybudovať Radlinskému pomník, ale „slovo sa rozletelo, idea prešla novinami, neobetoval nik, zabudlo sa na to, čo sa hlásalo“. V roku 1925 sa na valnom zhromaždení SSV v Šaštíne urobila na pomník medzi prítomnými zbierka. Najväčšiu „obetu“ však v tomto smere priniesli kútski rodáci, žijúci vo Viedni a v Amerike, ako aj obec Kúty. Pre vtedajšie pomery bolo príznačné, že „pospolitý ľud je verný a vďačný svojim buditelom, a preto si žiada, aby pomníky našich buditelov boli budované na dedinách, kým naše mestá z dobročinných príspevkov jednotlivcov, najmä slovenskej inteligencie nemôžu vybudovať

¹⁷⁴ ASSV, f. SSV Intranea, 1930 (nespracované)

¹⁷⁵ ASSV, f. AS/C2. Zápisnica z výborového zasadnutia SSV zo 4. februára 1930

¹⁷⁶ *Slovák*, 8. 3. 1930, s. 6

¹⁷⁷ Krátka výzva bola uverejnená v *Duchovný pastier*, 1917, roč. 1, č. 1 a v nasledujúcich číslach časopisu.

pomníky, hoci hospodárska kríza dneška v prvom rade ubíja náš ubiedený roľnícky ľud na dedine.“¹⁷⁸

Slávnosť odhalenia nového pomníka sa uskutočnila v nedeľu 20. júla 1930 v prítomnosti biskupov Jána Vojtaššáka a Mariána Blahu, zástupcu krajinského prezidenta Jozefa Bellaia, delegácie amerických a viedenských Slovákov, moravských orolských jednôt a ďalších významných hostí. Celkový počet účastníkov sa odhadoval na 5 000.¹⁷⁹ Od skorého rána vládla v uliciach sviatočná nálada: „Od včasných raňajších hodín vyzerali včera Kúty ako mesto, kde sa chystá niečo veľkého. Námestie dr. Andreja Radlinského bolo takrečeno preplnené sviatočne naladeným ľudom.“ Hlavného rečníka Jána Vojtaššáka a jeho tajomníka Jozefa Kapalu vítal pri slávobráne starosta obce Matúš Hések. Po slávnostnej sv. omši na námestí a zaspievaní hymny *Hej, Slováci* privítal zhromaždených miestny farár Jozef Käsmaier a odovzdal slovo Jánovi Vojtaššákovi. Biskup vo svojej reči načrtnol Radlinského úsilie o jazykovú a národnú jednotu Slovákov, pričom za jeho najväčšie dielo označil založenie SSV, ktorý sa stal v „mnohých časoch skoro jediným udržiavateľom slovenského národného povedomia a ochrancom slovenských duší“. Vojtaššák napokon za sprievodu štátnych hymien odhalil samotný pomník, zhotovený akademickým sochárom Andrejom Kováčikom, ktorý bol na podujatí osobne prítomný. Príhovory povedali tiež Marián Blaha (Matica slovenská), Ján Pöstényi (SSV), Ivan Urbánek (Slovenská liga), Ján Kovalík (klub slovenských poslancov a senátorov) a iní. Marián Blaha sa zaoberal predovšetkým duchovným významom veľkého literárneho diela Andreja Radlinského pre slovenský národ: „*Nábožné výlevy* stali sa dedičstvom, ktoré prechádzalo v slovenských rodinách z pokolenia na pokolenie. Duša moderného človeka je nespokojná. Moderný človek nevie nájsť smer života v dnešných časoch, nikto ho nevie uchľácholiť a niet lieku na uspokojenie jeho duše. A že slovenský ľud, slovenská inteligencia nie je ešte tak bezradná, že život na Slovensku má svoje ciele a úprimný pomer k Bohu i k blíznym, to môžeme ďakovať jedine *Nábožným výlevom*, ktoré boli a sú liekom oproti skaze modernizmu, sú zbraňou, ktorou v ruke ľud je v stave zachovať si istotu a bezpečnosť svojho tuzemského života a nádej v život večný.“ *Nábožné výlevy* boli podľa neho tým „prameňom sily a statočnosti slovenského ľudu, ktorou vedel odolať nástrahám bolševizmu a všetkým mladý štát ohrozujúcim prúdom“. Za amerických Slovákov rečnil rev. Štefan Kočiš. Podobne vyzdvihol Radlinského

¹⁷⁸ *Slovák*, 20. 7. 1930, s. 3

¹⁷⁹ ASSV, f. AS/B3. Zápisnica zo slávnosti odhalenia pomníka Dr. Andrejovi Radlinskému v Kútoch dňa 20. júla 1930

Nábožné výlevy, ktoré sú „najcennejším domácim priateľom vystahovavších sa Slovákov, sú v mnohých prípadoch jediným ich duševným pokrmom, ktorý môžu čerpať v ďalekej Amerike, v kraji úplne cudzom, vo vlastnej materinskej reči“. Po prívetoch starosta Kútov prevzal pomník do opatery obce a slávnosť bola zakončená zaspievaním pápežských hymien. V popoludňajších hodinách sa uskutočnilo spoločné verejné cvičenie slovenských a moravských Orlov.¹⁸⁰

Mohutný pieskovcový pomník v Kútoch znázorňuje sediaceho dlhovlasého roľníka v čižmách a halene s otvorenou modlitebnou knihou (*Nábožné výlevy* od Radlinského). O jeho pravé rameno sa opiera malé bosé dievčatko v ľudovom odeve. Nad ním sa týči v nadživotnej veľkosti postava Andreja Radlinského v kňazskej reverende, ktorá v pravej ruke drží noviny a ľavú má položenú na pleci roľníka. Na zadnej strane podstavca pomníka je umiestnená tabuľa s nápisom: „Tento pomník je vybudovaný obeťami Spolku sv. Vojtecha, miestnej obce Kúty, príspevkami kútskych rodákov žijúcich vo Viedni a v Amerike a podporou Slovenskej krajiny 1930.“ Celkové náklady na zhotovenie tohto diela dosiahli sumu 88 500 Kčs.¹⁸¹

V roku 1935 sa pri príležitosti 150. výročia narodenia Jána Hollého uskutočnilo viacero kultúrno-spoločenských podujatí. SSV sa zúčastnil osláv v Maduniciach, Dobrej Vode a Borskom Sv. Mikuláši. Spomienková slávnosť v Maduniciach sa konala 30. mája. Rannú sv. omšu tu slúžil Ján Pöstényi, ktorý neskôr vystúpil s prednáškou o význame Hollého v národných dejinách. Program obohatili národné piesne v podaní speváckych zborov Slovenskej ligy z Piešťan a Vrbového a recitácia príležitostnej básne od Vladimíra Roya. Slávnosť sadenia duba na mieste, kde sa v minulosti rozprestieral básnikov obľúbený háj Mlieč (Mlích), sa pre nepriaznivé počasie konala na námestí pred kostolom. S príhovorom tu vystúpil tajomník Slovenskej ligy Jozef Cieker, ktorý hovoril o symbolickom význame duba Jána Hollého, a ďalší rečníci. Počas podujatia krúžilo nad Madunicami lietadlo piešťanského leteckého pluku a zhodilo veniec k pomníku Hollého. A hoci daždivé počasie mnohým nedovolilo zúčastniť sa tejto národnej manifestácie, jednak sa dostavili „tisíce ľudí, prišli zástupcovia úradov, aby vzdali česť nesmrteľnému básnikovi Jánovi Hollému“¹⁸².

Druhá časť osláv prebiehala 2. júna 1935 v Dobrej Vode, kde sa po požiari na madunickej fare od roku 1843 zdržiaval Ján Hollý u svojho priateľa

¹⁸⁰ *Slovák*, 22. 7. 1930, s. 1 – 2

¹⁸¹ DRŠKA, Richard. Pomník Andreja Radlinského. In *Kúty – sprievodca obcou*. Kúty: Obec Kúty, 2017, s. 20

¹⁸² *Slovák*, 1. 6. 1935, s. 2; *Pútnik*, 1935, roč. 26, č. 7, s. 3

teľa a bernolákovca, dekana Martina Lackoviča. Pri sv. omši, ktorú slúžil piešťanský farár Alexander Šindelár, spieval dobrovodský spevokol pod vedením učiteľa Jozefa Janečka. Slávnostnú reč predniesol okresný náčelník Vojtech Skyčák, ktorý na priečelí miestnej fary odhalil pamätnú dosku Hollému, vyhotovenú sochárom Jozefom Pospíšilom, a odovzdal ju do opatery miestnemu farárovi Štefanovi Rácovi. Zhromaždenie sa potom presunulo k Hollého hrobu, kde odzneli početné príhovory zástupcov úradov a spolkov. Stretnutie zakľúčil v mene Slovenskej ligy jej tajomník Vojtech Brestenský.¹⁸³

Oslavy 150. výročia narodenia Jána Hollého vyvrcholili 19. júna 1935 v jeho rodisku, Borskom Sv. Mikuláši, kde zhromaždený dav privítal farár Augustín Karmaš. V hojnom počte sa ich zúčastnili žiaci z okolitých obcí, ktorí spievali a recitovali národné piesne a básne. Program zahájil zaspievaním staroslovenského Otčenáša zbor žiakov šaštínskych ľudových škôl, na čo sa prihovorili obecnstvu slávnostní rečníci Jozef Cieker, skalický farár Tomáš Caban, Štefan Schultz či Ferdiš Juriga.¹⁸⁴

SSV sa zapojil do osláv 100. výročia narodenia katolíckeho kňaza a spisovateľa Jozefa Kompánka¹⁸⁵ vo Veľkých Ostraticiach, kde mu pred budovou fary na návrh bývalého senátora Jána Podobu¹⁸⁶ odhalili pomník. Slávnosť začala 13. septembra 1936 sv. omšou, ktorú slúžil Ján Pöstényi. V kázni sa prihováral mládeži a vystríhal ju pred skazonosnými modernými myšlienkovými prúdmi. Následne v miestnom kultúrnom dome obširne prednášal o Kompánkovom živote Juraj Hodál, ktorý poukazoval na jeho „roduvernosť a nebojácnosť“. Vyzdvihol najmä jeho krásnu slovenskú reč. Po spoločnom obede v novej škole mal pri odhalení pomníka rečniť Jozef Tiso, no keďže neprichádzal, zastúpil ho správca SSV, ktorý hovoril „o osude veľkých mužov národa a spomínal najmä tých, medzi ktorých patrila aj oslávenec, tých, na ktorých sa pozabudlo a ktorí svojou drobnou prácou posiali kus úhora slovenského“. Počas jeho vystúpenia sa na zhromaždenie dostavil Tiso, prichádzajúci priamo z politického stretnutia v Prievidzi. Vo svojom prejave konštatoval, že slovenská minulosť je v historických prá-

¹⁸³ *Pútník*, 1935, roč. 26, č. 7, s. 3 – 4

¹⁸⁴ *Slovenský denník*, 23. 6. 1935, s. 6; *Pútník*, 1935, roč. 26, č. 7, s. 4

¹⁸⁵ Jozef Kompánek (1836 – 1917) študoval teológiu na Pázmaneu vo Viedni. Po viacerých kaplárskych staniach pôsobil ako farár v Pruskom a vo Veľkých Ostraticiach (1872 – 1917). Literárny činný bol už ako bohoslovec, publikoval básne, kázne a množstvo článkov v *Katolíckych novinách*, *Literárnych listoch*, *Národných novinách* a inde.

¹⁸⁶ Ján Podoba (1875 – 1947) bol senátorom Národného zhromaždenia v rokoch 1925 – 1929 za HSĽS a od roku 1921 členom výboru SSV.

cach falšovaná, pretože sa v nich mlčí o slovenských katolíckych národovcoch, ktorí v nej zohrali vynikajúcu úlohu a že slovenskí katolíci sa starali aj o pamiatku veľikánov národa z evanjelických radov. Po ďalších prívetoch bolo podujatie zakľúčené zaspievaním hymny *Hej, Slováci*. Umelecky ho sprevádzali miestni hudobníci a spojený spevokol katolíckych a evanjelických učiteľov, ktorí predviedli skladby Mikuláša Schneidera-Trnavského a Jána Levoslava Bellu. Zúčastnilo sa ho asi 3 000 ľudí.¹⁸⁷

V jubilejnom roku 1940 si SSV dal za cieľ odhaliť náhrobný pomník Jozefovi Budayovi (Nitra), pamätné tabule zakladateľom a členom Slovenského učeného tovaríšťa (Nitra), Jánovi Baltazárovi Maginovi a Ondrejovi Mesárošovi (Dubnica), Hugolínovi Gavlovičovi (Pruské), slovenským pedagógom a národovcom (Banská Bystrica), slovenskému učiteľstvu „pre jeho národnú prácu v rokoch 1843 – 1880“ (Spišská Kapitula), slovenským literátom a buditeľom (Bratislava), Jánovi Strakovi, šarišským jednatelom a národným pracovníkom SSV (Prešov), Pavlovi Blahovi a Karolovi Nečesáľkovi (Bratislava), Martinovi Kollárovi (Nádaš) a Jozefovi Kohuthovi (Dolný Kubín). Pri príležitosti valného zhromaždenia mala byť v Trnave osadená pamätná tabuľa na bývalom učiteľskom ústave, kde pôsobili Jozef Zelliger či František Matzenauer.¹⁸⁸

Na návrh referenta Mikuláša Mišíka správny výbor prijal rozhodnutie osadiť pamätnú tabuľu bývalému správcovi SSV Martinovi Kollárovi v Nádaši.¹⁸⁹ V súvislosti s prípravou tejto slávnosti oznámil Ján Pöstényi listom miestnemu správcovi farnosti Andrejovi Ďurišovi, že pozvanie prijal minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák a viacerí hostia z Bratislavy. Udalosť mu radil propagovať v súčinnosti s okolitými farskými úradmi, a to prostredníctvom plagátov a nedeľných oznamov na bohoslužbách: „Organizujte si krojované skupiny, v každej obci majte niekoho, kto sa postará o to, aby plagáty boli vyvesené, obecnstvo na ne upozorňované a aby sa po celej dedine rozprávalo, že aká slávnosť bude v Nádaši. Musíte si vyhľadať po okolitých dedinách dvoch-troch ľudí, ktorí občanov zverbujú na tieto slávnosti. Len takáto organizovaná práca privedie ľudí na slávnosť. Keď vec ponecháte len na plagát a na oznam v kostoloch, ľud si toho nie veľmi všimne a len niektorí horlivci prídu.“¹⁹⁰

Slávnosť sa konala v nedeľu 25. augusta 1940 za účasti biskupov Pav-

¹⁸⁷ *Pútnik*, 1936, roč. 27, č. 10, s. 3 – 4

¹⁸⁸ ASSV, fond SSV Intranea, 1940b (nespracované); ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 10. júna 1940

¹⁸⁹ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 27. júna 1939

¹⁹⁰ ASSV, fond SSV Intranea, 1940b (nespracované)

la Jantauscha a Michala Buzalku, zástupcu Svätej stolice chargé d'affaires Jozefa Burzia, ministra Jozefa Siváka, predsedu Štátnej rady Viktora Ravaša, zástupcu hlavného veliteľa Hlinkovej gardy Otomara Kubalu, zástupcov úradov, spolkov a početného duchovenstva. Počet účastníkov sa odhadoval na 6 000. Sv. omšu pred obnoveným kostolom celebroid Michal Buzalka, príležitostnú homíliu predniesol miestny rodák, generálny vikár Ambróz Lazík. Po bohoslužbe sa prítomní zhromaždili pred budovou fary, kde odhalili Kollárovi pamätnú tabuľu s textom: „Z tohto domu pobral sa na večnosť Martin Kollár, 23. X. 1853 – 26. I. 1919, spisovateľ, buditel' a verný strážca katolíckeho a národného dedičstva našich otcov. Vďaka mu za to a večná spomienka v národe drahom.“¹⁹¹ Následne si obecenstvo vypočulo viaceré prejavy. Minister Jozef Sivák poukázal na význam Kollára v národnom živote, jeho nesmierne bohatú a všestrannú činnosť či už ako kňaza, spisovateľa, organizátora a poslanca Uhorského snemu. Kollára predstavil ako tichého pracovitého kňaza: „Naproti všetkej zlobe a zášti ľudskej ujal sa smeľe svojho rodu v pešťianskom sneme, aby vyzval pozornosť vtedajších pánov moci na slovenskú ubiedenosť sociálnu, kultúrnu a hospodársku. Tvrdé a kruté boli časy, keď Martin Kollár žil a pracoval, ale i tým tvrdšia bola jeho odhodlanosť dať sa do služieb národnej veci a pomáhať národu podľa svojich najlepších schopností. Pamiatka Martina Kollára svieti podnes ako jasný vzor slovenskej húževnatosti, vytrvanlivosti, pracovnosti, poctivosti a skromnosti.“¹⁹² Ján Pöstényi v krátkosti predstavil životné osudy svojho predchodcu v správcovskom kresle a konštoval, že „dnes prichádza k hrobu tohoto znamenitého Slováka zástupca večného Ríma, aby uznal jeho dielo“¹⁹³. Zo zhromaždenia odoslali pozdravné telegramy pápežovi Piovi XII., prezidentovi Jozefovi Tisovi, predsedovi vlády Vojtechovi Tukovi a ministrovi vnútra Alexandrovi Machovi. Po zaspievaní štátnej hymny sa dav presunul na miestny cintorín ku Kollárovmu hrobu, kde rečnil biskup Michal Buzalka. Následne sa v Hlinkovom dome podával spoločný obed, pri ktorom obsluhovali hostí nádašské dievčatá v krojoch. Prítomní búrlivým potleskom ocenili prípitok Jozefa Burzia, ktorý hovoril po slovensky a spamäti. Podujatie napokon vyvrcholilo národnou veselicoú.¹⁹⁴

¹⁹¹ ASSV, fond SSV Intranea, 1940b (nespracované). Autorom tabule je sochár Ján Dunajský.

¹⁹² *Slovák*, 28. 8. 1940, s. 4

¹⁹³ *Trnavské noviny*, 31. 8. 1940, s. 2

¹⁹⁴ *Pútnik*, 1940, roč. 31, č. 9, s. 130 – 131

Spolkové schôdzky, prednášky, výstavy

SSV každoročne usporadúval desiatky, ba stovky schôdzok, prednášok a výstav. Ich cieľom bolo rozširovať svätovojtešské hnutie, vzdelávať, poučovať a upevňovať národné povedomie a katolícku kultúru. Konali sa najmä na žiadosť duchovenstva a miestnych jednatel'ov, ktorí pozývali do svojich obcí prednášateľov z trnavského ústredia Spolku. Najčastejšie na týchto podujatiach ako slávnostní rečníci vystupovali Ján Pöstényi, Štefan Schultz, Mikuláš Mišík či Valér Vnuk, ktorí prednášali o význame katolíckej tlače, aktuálnej vydavateľskej činnosti SSV či diani v Katolíckej cirkvi vo svete.

Ján Pöstényi na týchto stretnutiach predstavoval životné osudy a diela slovenských buditeľov a približoval zásadné historické udalosti z národných dejín. Štefan Schultz rečnil najmä o katolíckej tlači, vysvetľoval jej dôležitosť pri šírení viery a všade povzbudzoval k jej podpore, či už formou predplácania, finančných príspevkov alebo jej rozširovania. O svojich skúsenostiach a dojmach z týchto stretnutí napísal: „Kde som na týchto schôdzach rečnil, všade som našiel pochopenie, našiel záujem o vec, ale som aj skúsil, nakoľko ešte dnes dostatočne sa nechápe význam katolíckej tlače. Nakoľko sme v tomto ohľade ešte zaslepení! Ľud nepozná najmä nebezpečenstvo takzvanej indiferentnej (nestrannej) tlače, kde je jed protikresťanský len šikovne medzi riadkami.“ Spolkové zhromaždenia označil za dôležitý apoštolát praktickej Katolíckej akcie. Zdôrazňoval, že SSV je spolkom všetkých slovenských katolíkov bez rozdielu politického presvedčenia: „Práve na to boli Spolkové schôdze dobré, aby poukázali na katolícku nepolitickú prácu, na prácu katolícko-národnú, úplne bez politiky.“ Rečníci na schôdzkach pripomínali aj národný význam SSV, ktorý sa usiloval „opravovať slovenskú históriu, ktorá ešte katolícku prácu dľa zásluhy neoceňuje, ktorá by chcela tvrdiť, že katolíci ani v minulosti vo veci národa nevykonali toľko, koľko mali, čo nezodpovedá pravde. Spolok vydáva knihy a v novinách uverejňuje články o slovenských dejateľoch katolíckych, odhaľuje im sochy a pamätné tabule, neľutujúc pri tom finančných obetí. Spolok dokazuje, že my, slovenskí katolíci, sme tu vždy boli, že naše slovo, naša práca mala svoju váhu aj v minulosti, má ju dnes a chce ju mať aj v budúcnosti a pri silnej katolíckej tlači bude ju mať stále väčšiu.“¹⁹⁵

SSV upozorňoval na svoje schôdzky aj prostredníctvom svojho úradného časopisu: „Preto prosíme miestnych duchovných a p. jednatel'ov tak v mestách, ako aj obciach, kde majú záujem o myšlienku spolkovú, aby nám

¹⁹⁵ *Pútnik svätovojtešský na rok 1938, 1937, roč. 66, s. 52 – 54*

napísali, že by chceli mať schôdzku – a v hraniciach možnosti postupne im vyhovie. Nech im nerobí starosti, že je miesto azda ďaleko od Trnavy. My vďaka prideme aj na slovenský východ, lebo chceme, aby sa myšlienka svätovojtešská čo najviac rozramenila po celom Slovensku.“¹⁹⁶ Usporiadatelia pozývali na tieto podujatia aj celoslovensky známe osobnosti, spisovateľov, básnikov, hudobníkov či spevákov, čím vedeli pritiahnuť pozornosť aj nekatolíkov. Do programu sa ochotne zapájali žiaci a študenti, ktorí recitovali diela slovenských básnikov a spievali národné piesne. Spolkové zhromaždenia sa tak stávali významnými kultúrno-spoločenskými udalosťami, zvlášť na vidieku. Účastníci sa tu mohli informovať o vydavateľských aktivitách SSV, knižných novinkách a prostredníctvom spolkových úradníkov aj o celej aktuálnej činnosti na poli katolíckej tlače a ľudovýchovy.¹⁹⁷

Spolkové schôdzky, spojené s prednáškami, sa usporadúvali najmä od druhej polovice tridsiatych rokov a v období prvej Slovenskej republiky, čo nepochybne súviselo s finančným i organizačným rozmachom SSV a snahou o jeho ďalšie rozšírenie a tým aj o rozšírenie katolíckej literatúry a tlače. Medzi prvými sa konala schôdza v Čachticiach 1. mája 1935 na žiadosť tamojších členov. Organizačne ju zabezpečil miestny farár Jozef Jarábok (Jarabek). Zástupca SSV Štefan Schultz tu prednášal o katolíckej tlači, ktorá je v porovnaní s „nepriateľskou“ tlačou oveľa slabšia. Za nebezpečnejšiu tlač označil tú, ktorá na Katolícku cirkev neútočí priamo, lebo táto na rozdiel od vyslovene protikatolíckej „nepozorovane otravuje duše“. Vyzdvihol SSV ako najväčšiu slovenskú katolícku ustanovizeň, ktorá sa postarala o preklad *Svätého Písma*, modlitebné knihy a školské učebnice, pričom nezabudla ani na pamiatku veľikánov národa. Na návrh jedného z členov zvolili spomedzi seba spolkových dôverníkov a poverili ich úlohou rozšíriť v Čachticiach členstvo SSV a jeho časopisy.¹⁹⁸

Z iniciatívy Ladislava Hanusa sa podobnú akciu podarilo zorganizovať 11. novembra 1936 v Ružomberku. Usporiadatelia ju zvolali do miestnosti Orla v kultúrnom dome, kde slávnostného rečníka Štefana Schultza privítal miestny farár a predseda SSV Andrej Hlinka. Prednášajúci dal do pozornosti vysoký percentuálny podiel katolíkov na Slovensku, ktorý sa však nijako neodrážal na sile ich tlače. Rozmach protikatolíckej tlače dával za vinu samotným katolíkom, lebo „my ju kupujeme. Keby sme ju nekupovali my sami, nemohla by vychádzať vo veľkých nákladoch a nemohla by byť lacná. Teda týmto my katolíci sami zabíjame svoju tlač.“ V ďalšej

¹⁹⁶ *Pútník*, 1944, roč. 35, č. 2, s. 18

¹⁹⁷ SKOVAJSA, *Dejiny Spolku svätého Vojtecha v rokoch 1939 – 1945*, s. 122

¹⁹⁸ *Pútník*, 1935, roč. 26, č. 6, s. 2 – 3

časti prednášky poukázal na nebyvalý rozvoj SSV po prevrate, hoci Spolok nedostával finančné prostriedky zo štátneho rozpočtu. Za jeho aktuálnu hlavnú úlohu vytýčil spravodlivo „odkrývať“ slovenskú minulosť, aby Slovákom nikto nemohol povedať, že sme vo svojej minulosti nemali dosť katolíckych národovcov a kultúrnych pracovníkov. SSV vydal ich životopisy a mnohým odhalil sochy a pamätné tabule po celom Slovensku. Vystríhal obecnstvo pred podceňovaním významu tlače, poukazujúc na situáciu v Španielsku: „Španielsko je čiste katolícky štát, kde je iného vyznania len vyše 20 000 a predsa sa tam mohol zahniezdiť bolševizmus, predsa mohli petrolejom zapáľovať kostoly a vyháňať mníšky a kňazov.“ Svetové tlačové kancelárie sú v „slobodomurárskych rukách a tak vyzerajú aj ich správy, proti nim tiež potrebujeme katolícku tlač, lebo len ňou ostaneme navždy silným a povedomím katolíckym Slovenskom“¹⁹⁹.

S podobnou prednáškou vystúpil Štefan Schultz 27. februára 1938 v Novom Meste nad Váhom. Tento deň sa začal rannou sv. omšou v miestnom chráme, na ktorej predniesol homíliu o katolíckej tlači Ján Pöstényi. Pre hosťov zo SSV bolo „milým prekvapením, že v kostole sa ozývali piesne podľa nového Jednotného katolíckeho spevníka“, ktorý len nedávno vyšiel.²⁰⁰ Zhromaždenie vo veľkej sieni kláštora sestier Notre Dame otvoril miestny administrátor Vojtech Žilinčan. Po prednáškach Jána Pöstényiho a Štefana Schultza prehovoril tajomník SSV Valér Vnuk, dávajúci do pozornosti spolkové časopisy. Okrem iného poukázal na to, ako sú „naše časopisy prenasledované, najmä časopis pre mládež Plameň, ktorého je on sám redaktorom.“ Program pokračoval akadémiou, pripravenou sestrami Notre Dame. Novomestské žiačky tu predniesli básne, národné piesne a tance, sprevádzané harmóniom. Toto podujatie zožalo úspech a do SSV sa prihlásilo takmer sto nových členov.²⁰¹

SSV usporadúval aj organizačné (poradné) schôdzky. Ich cieľom bolo efektívne riadiť a intenzívne propagovať jeho činnosť v jednotlivých regiónoch. Takáto porada sa uskutočnila napríklad 21. novembra 1942 v úradných miestnostiach Katolíckej akadémie v Bratislave, kde pozvali všetkých miestnych členov výboru SSV, kňazov, predstavených reholí a jednatel'ov. Hoci Bratislava bola hlavným a najväčším mestom Slovenskej republiky, SSV tu registroval iba 1 017 svojich členov. Práve preto sa ukázalo potrebným „rozvíriť organizačný pohyb“. Od tejto schôdze sa očakávalo zriade-

¹⁹⁹ *Pútnik*, 1936, roč. 27, č. 12, s. 8 – 9

²⁰⁰ *Jednotný katolícky spevník* vydal SSV v roku 1937 a do roku 1945 vyšiel celkovo v 12 vydaniach. V súčasnosti (2023) je k dispozícii najnovšie 81. vydanie z roku 2022.

²⁰¹ *Pútnik*, 1938, roč. 29, č. 4, s. 53 – 55

nie osobitného organizačného výboru, ktorý mal pritiahnuť inteligenciu a pomocou nej aj ľudové vrstvy do SSV, pričom cieľom bolo za spolupráce všetkých miestnych farských úradov a horlivých jednotlivcov získať 10 000 členov, najmä z radov robotníkov. Spolok sa snažil získať v Bratislave aspoň 100 zakladajúcich členov.²⁰² V budove Katolíckej akadémie na Panenskej ulici našlo sídlo Ústredné jednatel'stvo pre Bratislavu. Stále miesto tu mala mať výstava vydaní SSV, ktorú by si mohol každý záujemca kedykoľvek voľne prezrieť. Na schôdzke sa rozprúdila plodná debata. Zapojili sa do nej členovia výboru SSV Štefan Odler a Ján Dafčík, podpredseda Viktor Dušek, Pavol Čarnogurský a miestni jednatelia, ktorí podali veľa vecných návrhov, ako efektívnejšie šíriť svätovojtešské hnutie v hlavnom meste.²⁰³ Činnosť podľa schválenej rezolúcie čoskoro priniesla ovocie a do apríla 1943 vzrástol počet bratislavských členov SSV na 2 023. Bratislava sa tak stala najväčším jednatel'stvom SSV.²⁰⁴

Spolok usporadúval schôdzky a prednáškové večery aj na požiadanie iných inštitúcií či spolkov. Viaceré mravno-osvetové prednášky zorganizoval priamo medzi trestancami v Leopoldove či slepcami v Kadlického ústave v Báhoni. Tieto zariadenia disponovali vlastnými jednatel'stvami. 15. marca 1943 prednášal hlavný jednatel' na čajovom večierku Katolíckej jednoty žien v Bratislave na tému „Žena a katolícka tlač“. Na pozvanie farského úradu a miestnej skupiny Katolíckej jednoty žien prednášal Štefan Schultz 26. marca 1944 v Turčianskom Sv. Martine na tému „Katolícka propaganda a Spolok sv. Vojtecha“. V úvode poznamenal, že sa netreba „ľakať toho slova ‚propaganda‘ ani vo veci katolíckej Cirkvi. Propagandu vždy Cirkev mala a ju aj má. Lenže musíme tu odlišovať vlastnú propagandu, ktorá záleží najmä v misiách. My myslíme na propagandu laických členov Cirkvi, na propagandu vo verejnom živote. Tu laici musia vystúpiť do popredia, lebo v boji vo verejnom živote je veľa prachu aj blata, ktoré kňazská reverenda znáša ťažšie ako šaty laika.“ Poukázal na slabú angažovanosť katolíckej inteligencie a dôsledky nedostatočného chápania významu tlače. V tejto súvislosti upozornil, že „protikatolícku ofenzívu zahájili vždy tlačou, tou chceli podryvať naše základy. Aj katolíci musia vedieť vyjsť na

²⁰² V roku 1942 ich v hlavnom meste združoval dvadsaťtri.

²⁰³ *Pútnik*, 1942, roč. 33, č. 12, s. 182; *Katolícke noviny*, 1942, roč. 57, č. 48, s. 4

²⁰⁴ *Pútnik*, 1943, roč. 34, č. 5, s. 72. Členov v Bratislave združovalo päť jednatel'stiev. Ústredné jednatel'stvo sa nachádzalo v priestoroch Katolíckej akadémie. Ďalšie miestne jednatel'stvá spravovali Vilma Kovačičová (ulica Janka Kráľa č. 15), Bohumil Halenár (Kňazský seminár sv. Cyrila a Metoda) a Janka Lampertová (Kozia ulica č. 31). Piate jednatel'stvo sa nachádzalo v Saleziánskom ústave (Miletičova ulica č. 597).

barikády, keď si to žiada vec katolíckeho presvedčenia. Žijeme dnes v samostatnom štáte, ktorý má kresťanskú ústavu, ale nesmieme zabúdať, že jediná chvíľka môže všetko zmeniť, a preto katolíci musia byť svorní, aby ich každý otras našiel pripravených.“ Rečník v závere svojej prednášky predostrel poslucháčom podrobný prehľad o aktuálnej organizačnej a vydavateľskej práci SSV.²⁰⁵

Predstavitelia SSV v prednáškach často reagovali na aktuálne problémy v oblasti školstva, výchovy, kultúry, hospodárstva, umenia, filozofie, literatúry, jazyka či slovanskej vzájomnosti. K rastu národného povedomia napomáhala popularizácia slovenských dejín a osobností. Mimoriadny záujem vzbudzovali aj prednášky o zahraničných Slovákoch.

Značné aktivity v tomto smere vyvinuli členovia literárno-vedeckého odboru pri SSV, ktorí prednášali po celom Slovensku. Prvý prednáškový večierok usporiadali 8. decembra 1932 v malej dvorane bratislavskej Reduty, kde prehovorili Jozef Buday a Henrich Bartek. Akcie sa hojne zúčastnila miestna katolícka inteligencia, pričom čestné miesto medzi poslucháčmi zaujal nestor slovenských spisovateľov a niekdajší tajomník SSV Ferko Urbánek. Jozef Buday sa zaoberal úpadkom viery a vlnou neverectva, ktorá v Čechách a na Morave „pohltila už veľmi mnoho hodnôt, znivelizovala ich alebo odstránila“. Proti tejto vlne mohla Slovensko ubrániť jedine „ochranná hať v podobe silného katolíckeho presvedčenia slovenskej inteligencie“. Príkladmi z dejín poukazoval na Cirkev a pápeža ako na najspoľahlivejšie opory národov. Program spestrilo umelecké vystúpenie Terézie Proschingerovej, členky Slovenského národného divadla, ktorej spev na klavíri sprevádzala Ružena Karácsonyiová. Druhý rečník sa zaoberal otázkou samostatnosti slovenčiny a tézou o údajnej existencii „československého jazyka“. Bartek ako jazykovedec vyhlásil, že „československý jazyk nikdy nejestvoval a jeho forsírovanie je nie žiadna veda, ale číročistá politika.“²⁰⁶

Prednáškové turné pokračovalo 11. decembra v Ružomberku. Organizátori usporiadali večierok vo veľkej divadelnej sieni kultúrneho domu s kapacitou vyše 2 000 osôb. Sieň bola napriek tomu „úplne obsadená slovenskou inteligenciou a ružomberskými mešťanmi“. Zhromaždenie otvoril Andrej Hlinka a následne odovzdal slovo prvému rečníkovi. Rozhľadený filozof a teológ Alexander Spesz predstúpil s pútavou prednáškou o bavorskej mystičke a stigmatičke Terézii Neumannovej, po ktorom rečnil na tému „Poliaci a Poľsko“ šéfredaktor denníka *Slovák* a známy polonofil

²⁰⁵ *Pútnik*, 1944, roč. 35, č. 5, s. 68 – 69

²⁰⁶ *Slovák*, 10. 12. 1932, s. 2

Karol Sidor, vyzdvihujúci priateľské styky medzi Slovákami a Poliakmi, zrkadliace sa aj v slovenskej literatúre. Ružomerský regenschori Alojz Pavčo potom v sprievode klavíra zaspieval pieseň poľských legionárov a poľské ľudové piesne, na čo miestny kaplán Eduard Bugár vyzval prítomných, aby sa stali členmi literárno-vedeckého odboru SSV. Večierok bol zakľúčenný zaspievaním hymny *Hej, Slováci*.²⁰⁷

Ďalšie večerné prednáškové stretnutie sa konalo v Nových Zámkoch 18. decembra v priestoroch hotela Zlatý lev, a to pri príležitosti 120. výročia smrti Antona Bernoláka, ktorý v posledných rokoch svojho života pôsobil v tomto meste ako farár a dekan. Riaditeľ meštianskej školy v Slovenskej Ľupči Ján Mihál tu prednášal o význame Bernoláka pre slovenský národ, ako aj o Ľudovítovi Štúrovi a Samuelovi Czambelovi, ktorí „zdokonaľovali náš najdrahší dar od Boha, našu materinskú reč“. Pôvodne tu mal vystúpiť aj Karol Krčméry s prednáškou „Proč jste se odtrhli?“, no nakoniec sa pre náhle ochorenie podujatia nemohol nezúčastniť. Program dopĺňali recitácie a spievanie ľudových piesní.²⁰⁸

Ďalšie prednášky sa uskutočnili v Žiline (Juraj Šimalčík: „Nesmrtelnost duše z ohľadu prírodovedy, filozofie a teológie“, Ján Kovalík: „Katolícka tlač“), Banskej Štiavnici (Pavol Florek: „Kultúrno-národný význam katolicizmu na Slovensku“, Ján Mihál: „Slavianska vzájomnosť“), Banskej Bystrici (Henrich Bartek: „O pôvode jazyka slovenského“, Ján Kovalík: „O slovenskej poprevratovej literatúre, umení a katolíckej tlači“), Spišskej Novej Vsi (Ján Ferencík: „Vývin moderného človeka“, Karol Sidor: „O príčinách, pre ktoré treba nám poznávať Poliakov“) a Liptovskej Teplej (Mikuláš Pružinský: „Útoky nepriateľa na katolícku cirkev“, Eduard Bugár: „Katolícke školstvo na Slovensku“).

Ján Pöstényi ako dobrý znalec slovenských cirkevných a kultúrnych dejín 18. a 19. storočia často vystupoval s popularizačnými prednáškami na podujatiach SSV a iných celonárodných spolkov. Tak napríklad 10. novembra 1934 na pozvanie spolku slovenských žien Živeny prednášal na literárno-umeleckom večierku v piešťanskom hoteli Royal²⁰⁹ na tému „Dolné Považie a Piešťany v histórii“. Obecenstvu tu podal chronologický obraz osídľovania Dolného Považia so zreteľom na Piešťany a okolie, pričom si všimol aj vývoj miestnych liečivých prameňov.²¹⁰ O kultúrnej a národnej budúcnosti amerických Slovákov prednášal 22. marca 1938 v Národ-

²⁰⁷ *Slovák*, 13. 12. 1932, s. 3

²⁰⁸ *Slovák*, 21. 12. 1932, s. 6

²⁰⁹ Dnes chátrajúci hotel Slovan, nachádzajúci sa v mestskom parku Sad Andreja Kmeťa.

²¹⁰ *Slovák*, 14. 11. 1934, s. 5

nom dome Slovenskej ligy v Bratislave ako jeden z delegovaných členov tretej svätovojeťskej výpravy do USA, ktorá sa na Slovensko vrátila v novembri 1937. Jej ďalší delegát Karol Körper tu prednášal o účasti Slovákov na americkom živote.²¹¹

Predstavitelia SSV sprostredkúvali mnohé prednášky poslucháčom doma i v zahraničí aj prostredníctvom rozhlasového vysielania. V súvislosti s prípravami na vydanie *Jednotného katolíckeho spevníka* sa rozhodli priblížiť verejnosti vývoj cirkevnej piesne na Slovensku (prednášateľ Ján Pöstényi) spolu so speváckymi a hudobnými ukážkami pod dirigovaním Mikuláša Schneidera-Trnavského.²¹² Program vysielali 11. decembra 1932 z trnavského Dómu sv. Mikuláša bratislavskou a košickou vysielaczkou. Prednáška a ukážky vzbudili veľmi pozitívnu odozvu nielen doma, ale aj medzi zahraničnými Slovákami v Taliansku, Francúzsku, Rakúsku či Poľsku. Slovenský bohoslovec v Štrasburgu Jozef Šátek v odozve okrem iného napísal: „Úvod pána správcu bolo veľmi dobre rozumieť, ba dokonca aj spev sme rozumeli, čo je zriedkavé. Bolo vidieť, že pán Schneider si dal veľkú prácu s nacvičením zborov. Prednes bol dokonalejší ako u strasburgských katolíckych zborov. Aj piesne sa nám veľmi páčili. Netrpezlive očakávame prvé výtlaky spevníku.“ Za Slovákov v Innsbrucku poslal ďakovný list SSV bohoslovec Valentín Kalinay: „Počúvali sme prednášku a milo sme boli prekvapení neporušenou, hlboko založenou krásou prevedených ukážok. Nie, nemusíme sa hanbiť za našich predkov. Krásna duša Slováka prejavila sa v piesni.“²¹³ Pri príležitosti 70. výročia založenia SSV boli vysielané prednášky Mikuláša Mišíka na tému „Spolok sv. Vojtecha a školstvo“ a Jána Pöstényiho o konštituovaní Katolíckej akadémie. V marci 1942 referoval o nových vydania SSV Jozef Kútnik Šmálov. V septembri 1942 prehovoril v rozhlas Jozef Machala na tému „Spolok sv. Vojtecha na východe štátu.“ V januári 1944 sa poslucháčom prihovorili priamo z centra SSV Ján Pöstényi, Mikuláš Mišík a Valér Vnuk, pričom odznali aj národné piesne v podaní trnavského spevokolu Dómu sv. Mikuláša, ktorý dirigoval Mikuláš Schneider-Trnavský. Rozhlas vysielal aj valné zhromaždenia SSV.

12. februára 1941 sprostredkoval rozhlas slávnostnú prednášku Jána Pöstényiho „Z dávnych dejín našich troch biskupstiev a 20. výročie vysviacky ich biskupov“, ktorú predniesol na pôde Katolíckej bohosloveckej fakulty v Bratislave v predvečer pamätného 20. výročia vysvätenia prvých slovenských biskupov v Nitre. Prítomní boli prezident Jozef Tiso, chargé

²¹¹ Pöstényiho prednášku publikoval *Slovák*, 24. 3. 1938, s. 4; *Slovák*, 25. 3. 1938, s. 4

²¹² ASSV, f. AS/C2. Zápisnica správneho výboru zo 7. novembra 1932

²¹³ *Pútník*, 1933, roč. 24, č. 1, s. 14

d'affaires Jozef Burzio, biskupi, ministri, správca Matice slovenskej Jozef Škultéty a popredné osobnosti verejného a vedeckého života. Večerný program otvorili Spevokol katolíckych bohoslovcov zaspievaním hymnickej piesne *Bože, čoś ráčil* od Mikuláša Schneidera-Trnavského a dekan fakulty Štefan Zlatoš. Rečník načrel hlboko do slovenských cirkevných dejín, spomínajúc jedinečný význam starobylej Nitry v cyrilo-metodskom období a Trnavy v krušných časoch tureckých nájazdov do Európy. Priblížil tiež vývoj cirkevnej správy na území Slovenska a pripomenul biskupov slovenského pôvodu Štefana Moysesu a Ladislava Zábojského, ktorí „dovršili tradíciu slovenských kultúrnych snažení“. V závere vyzdvihol význam vysviacky prvých slovenských biskupov v roku 1921 a súčasný slovenský život, ktorý „dovrší svoj boj o samosprávu v slobodnom svojom štáte, keď je už natoľko vyspelý, že rozličné duševné prúdy zo sveta nemusia prijímať cez lievik maďarský alebo český, ale vie ich v kresťansko-katolíckom duchu usmerňovať podľa svojej tradície, povahy a svojráznosti“²¹⁴.

Od roku 1941 usporadúvala po celom Slovensku extenzie Katolícka akadémia pri SSV, a to najmä vo vianočnom a veľkonočnom období. S prvou prednáškou na tému „Verejné a súkromné vlastníctvo“ vystúpil 23. januára 1941 v Bratislave biskup Andrej Škrábik. Ďalšie prednášky sa konali v Žiline (Štefan Zlatoš: „Z dejín Žiliny a okolia“), Bratislave (Jozef Branický: „Ctibor, pán Beckova vo svetle historickom“), Spišskej Novej Vsi (Jozef Špirko: „Spišský historik Jozef Hradský“), Banskej Bystrici (Ján Kovalík: „Dejiny slovenského nacionalizmu v Banskej Bystrici v minulosti“), Liptovskom Sv. Mikulášu (Jozef Búda: „Obrana biblie v dnešných časoch“), Ružomberku (Ladislav Stanček: „Hudba ako mocný činiteľ v kultúrnej spoločnosti“), Spišskej Novej Vsi (Alojz Miškovič: „Najnovší spôsob maďarizácie Slovákov“), Banskej Bystrici (Jozef Búda: „Kristus od vekov“), Bratislave (Karol Körper: „Katolícka akcia a jej terajší stav“) a inde.

Na tému „Úroveň slovenskej kultúry“ prednášal 23. marca 1941 v Ružomberku Ján Kovalík, ktorý tu podal prierez dejinami slovenskej kultúry od najstarších čias. Za vonkajšie znaky jej vyspelosti označil naše hrady, mestá, obce, chrámy, školy, múzeá s hodnotnými zbierkami, radnice, kláštory, zámky či kaštieľy s umeleckými predmetmi. Nadanie a schopnosť Slovákov dokumentoval aj pomocou štatistiky, podľa ktorej „slovenské žiactvo vo vyšších školách v cudzine často prevýšilo žiakov cudzích kultúrnych štátov. Nadanosť slovenského národa dokazuje aj jeho umelecký cit, jeho krásne ľudové piesne, fantázie plné povesti, svojrázne ľudové umenie, tvorby jeho

²¹⁴ *Slovák*, 15. 2. 1941, s. 5

starších a novších učencov, spisovateľov, umelcov.“ Sociálna a hospodárska činnosť sa zase prejavuje v rozličných spolkoch, družstvách a združeniach, akými sú Hlinkova garda, Hlinkova mládež či Združenie katolíckej mládeže.²¹⁵

Spolok sv. Vojtecha sa do čulého kultúrneho života v rokoch medzivojnovnej ČSR a prvej SR zapájal aj usporadúvaním knižných, časopiseckých a obrazových výstav, cieľom ktorých bolo rozširovať domácu a prekladovú katolícku literatúru, prezentovať svätovojtešské vydania, oboznamovať širokú verejnosť s aktivitami SSV a zároveň demonštrovať skutočnosť, že jeho vydateľská činnosť nie je jednostranne zameraná na „pospolitý ľud“, ale orientuje sa aj na vydávanie odbornej a vedeckej literatúry pre inteligenciu. SSV zriaďoval výstavy pri rozličných príležitostiach, najmä však v rámci väčších duchovných, národných a kultúrnych podujatí či v predvianočnom období, kedy bol dopyt po knihách, prirodzene, najvyšší. Literatúru vystavoval samostatne, ale často tiež v spolupráci s katolíckymi nakladateľstvami (Posol Božského Srdca Ježišovho, Misijné kníhkupectvo v Nitre) a celonárodnými ustanovizňami (Matica slovenská, Transcius, Slovenská liga). Takéto spoločné výstavy sa konali napríklad pri slávnostných pripomienkach národných buditeľov a významných historických udalostí, pričom ich spravidla sprevádzal bohatý kultúrny program v podobe hodnotných prednášok, hudobných či recitačných výstupov.

SSV každý rok pred vianočnými sviatkami usporadúval za podpory slovenských biskupov celoslovenskú propagačnú akciu pod názvom „Týždeň slovenskej knihy“, ktorej cieľom bolo rozšíriť vydania SSV a získať nových členov. Z tohto hľadiska medzi najviac úspešné akcie patrili „Týždeň slovenskej knihy“ v roku 1927, kedy si SSV vytýčil za úlohu získať aspoň 10 000 členov. Spolok poslal svoje vydania viac ako štyridsiatim kníhkupcom a pripravil päť samostatných výstav. Najviac kníh sa podarilo predáť v Holíči, Zvolene, Spišskej Novej Vsi, Prievidzi, Banskej Bystrici, Trenčíne, Nitre či v Košiciach. V Bratislave sa knihy SSV propagovali na rušných miestach v kioskoch pred kaviarňou Štefánka, Michalskou bránou, Slovenským národným divadlom a hotelom Carlton, no napriek tomu sa tu úspech nedostavil, keďže sa predali iba „3 sošitky“. Členská základňa sa rozšírila o takmer 12 000 nových členov.²¹⁶

V roku 1930 organizoval Spolok pri príležitosti 60. výročia svojho vzniku výstavy slovenskej literatúry v USA (Pittsburgh, Scranton, Cleveland, Chicago), Kanade, Francúzsku, Rakúsku, Maďarsku, Juhoslávii, Rumun-

²¹⁵ *Slovák*, 26. 3. 1941, s. 7

²¹⁶ *Pútnik*, 1928, roč. 19, č. 1, s. 14

sku a na domácej pôde v Trnave, Banskej Bystrici a v Košiciach.²¹⁷ V jubilejnom roku 1940 sa mala konať výstava katolíckej tlače v každej väčšej farnosti. SSV prezentoval svoje vydania aj v tomto roku v spolupráci s inými celoslovenskými inštitúciami. Spomedzi takýchto spoločných podujatí možno spomenúť napríklad marcovú výstavu slovenskej knihy v Račištorfe,²¹⁸ pripravenú Miestnym odborom Matice slovenskej. Slávnostne ju otvoril miestny dekan-farár Vojtech Rudroff, s prednáškou „Kniha a slovenský národ“ vystúpil predseda Spolku slovenských spisovateľov, básnik Valentín Beniak. Návštevníci si mohli prehliadnuť viac ako 300 kníh a časopisov, ktoré dodali SSV, Matica slovenská a Slovenská liga.²¹⁹ Na prelome januára a februára 1941 sa SSV zapojil do veľkej výstavy tlače, ktorá sa konala pod protektorátom provinciála Jozefa Bokora, SDB u saleziánov na Miletičovej ulici v Bratislave. V troch oddeleniach sa tu prezentoval rozvoj katechetiky, misií a tlače. Prvé oddelenie zachytávalo vývoj katolíckeho náboženstva od jeho založenia a znázorňovalo praktické vyučovanie na ľudových, meštianskych a stredných školách. Druhé oddelenie podávalo ucelený pohľad na prácu misií, na život misionárov a predovšetkým misionárske dielo slovenských saleziánov. V treťom oddelení vystavovali katolícku a saleziánsku tlač. SSV tu mal umiestnených vyše 500 svojich vydaní.²²⁰ V decembri prebiehala samostatná výstava spolkových vydaní v Seredi zásluhou tamajšieho správcu školy a známeho hudobného skladateľa Jána Fischera. V rámci výstavy si hostia mohli pozrieť aj nedávno objavené starobylé nádoby a urny, vzácne dokumenty z farského archívu a okolo 30 najstarších kníh z miestnej farskej knižnice.²²¹

Vysokú návštevnosť priniesli predvianočné výstavy roku 1941 v Žiline, Banskej Bystrici a Nitre. Od 30. novembra do 5. decembra 1941 vystavoval SSV v priestoroch kultúrneho domu v Nitre, a to pri príležitosti 70. výročia búrlivého valného zhromaždenia v Nitre roku 1871, ktoré napadli a rozbili protislovenskí šovinisti. SSV prostredníctvom tejto výstavy dával do pozornosti „iba hrstku z tých hodnôt duševných“, ktoré prevzal a opatroval, no už aj z tohto malého výberu bolo možné vidieť „veľkú prácu našich otcov za združovanie slovenskej rodiny a za jej povznášanie do kultúrnej vyspelosti a civilizácie. Čo len krátkym nazretím do vystavených vecí vytvára sa v našej mysli milá spomienka na tých, ktorí pracovali za sloven-

²¹⁷ ASSV, fond SSV Intranea, 1930 (nespracované)

²¹⁸ V tom čase samostatná obec, dnes tvorí miestnu časť Bratislavy (Rača).

²¹⁹ *Slovák*, 7. 3. 1940, s. 8

²²⁰ *Gardista*, 28. 1. 1941, s. 5

²²¹ *Katolícke noviny*, 1940, roč. 55, č. 9, s. 2; *Pútnik*, 1941, roč. 32, č. 1, s. 4

ský národ, aby mu bolo lepšie, aby sám spravoval svoje osudy.“ Návštevníci tu našli cenné slovenské diela bývalej trnavskej univerzity, katolícky spevník *Cantus Catholici*, literárne práce nitrianskeho „stánku“ Slovenského učeného tovaríšstva a jeho obrázkovú galériu, tvorbu literárnych skupín okolo Martina Hamuljaka a Andreja Radlinského, dokumenty k založeniu SSV s prvými zápisnicami a stanovami, podielové knihy pre členov SSV z rokov 1870 – 1942 (spolu 187 zväzkov), mapy zahraničného členstva, grafikony vzrastu jeho organizácie a knižno-vydavateľskej činnosti, učebnice a učebné pomôcky, literatúru pre školskú mládež, náboženskú literatúru, odborné publikácie pre inteligenciu, literárno-vedecké úvahy a životopisy národných dejateľov, časopisy a dielo historika Františka Víťazoslava Sasinka.²²² Výstava vzbudila veľký záujem a navštívili ju poprední predstavitelia mesta a župy, okrem iných biskup Karol Kmeťko, župan Štefan Hašík, vládny komisár František Mojto či kanonik Rudolf Formánek. O hojnú účasť sa postarali aj riaditelia nitrianskych škôl. Dobový odhad udáva okolo 6 000 hostí, medzi nimi vyše 1 000 vojakov.²²³

Vo februári 1942 usporiadal SSV veľkú výstavu katolíckej tlače v Prešove pod protektorátom biskupov Jozefa Čárskeho a Pavla Gojdiča. Prípravnému výboru predsedal generálny vikár Štefan Hések. Do príprav sa zapojili zástupcovia rímskokatolíckeho a gréckokatolíckeho biskupského úradu, vládny komisár Prešova, zástupcovia župy, okresu, vojska, Slovenského rozhlasu, stredných, odborných a ľudových škôl, HSLŠ a ďalšie organizácie. Výstavu zahájili slávnostnou akadémiou 28. februára, ktorú vysielal Slovenský rozhlas. S prejavom predstúpil pred obecenstvo Ján Pöstényi. Okrem iného podčiarkol význam SSV pri prebúdzaní a udržiavaní národného povedomia: „Keď slovenské slovo nemalo miesta v škole a v úrade, bola to práve náboženská literatúra SSV, ktorá udržovala v národe povedomie spolupatričnosti, jednoty a sily. Vďaka a vrúcna spomienka patrí tým mnohým neznámym roľníkom, remeselníkom a živnostníkom, ktorí rozširovaním kníh SSV preukázali národu neoceniteľné služby.“²²⁴ V priebehu výstavy sa konali kultúrne večierky, spojené s prednáškami. Rečnili tu Štefan Hések („O potrebe viery v národnom živote“), riaditeľ Rádiožurnálu v Prešove Anton Prídavok („Po stopách Spolku sv. Vojtecha na východe štátu“) a hlavný jednatel SSV Štefan Schultz („Spolok sv. Vojtecha – ľud a inteligencia“). Program dopĺňali hodnotné umelecké výstupy.

²²² *Výstava Spolku sv. Vojtecha v Nitre*. Trnava: SSV, 1941, s. 10 – 12

²²³ *Pútnik*, 1942, roč. 33, č. 1, s. 15; *Slovák*, 5. 12. 1941, s. 5

²²⁴ *Katolícke noviny*, 1942, roč. 57, č. 10, s. 2

Návštevníci mali jedinečnú možnosť prehliadnuť si nielen vydania Spolku, ale tiež rozličné vzácne knihy, listiny a obrazové materiály, dokumentujúce aktivity slovenského národného hnutia v minulosti. Našli tu okrem iného literárne diela jazykovedcov Jozefa Viktorina, Martina Hattalu a Andreja Radlinského, práce historika Františka Víťazoslava Sasinka, rukopisné pozostalosti po Jánovi Hollom, Hamuljakovom literárnom spolku, Osvaldovej družine a Slovenskej literárnej škole bohoslovcov v Ostrihome, učebnice a učebné pomôcky pre slovenské katolícke školstvo, literatúru pre mládež, knihy „všeobecného vzdelania“ pre mládež, podielové knihy SSV z rokov 1870 – 1942, náboženskú literatúru, knihy pre „náuku hospodársku“ a „prehľbovanie náuky katolíckej“, literárno-vedecké úvahy, životopisy národných dejateľov, vydania Katolíckej akadémie pri SSV a časopisy. Obrazovú časť výstavy tvorila galéria slovenských katolíckych spisovateľov a nositeľov cyrilo-metodskej tradície, mapy členstva SSV doma i v zahraničí, grafikony vzrastu jeho organizácie a knižno-vydavateľskej činnosti, fotografie jeho budov v Trnave, ale tiež portréty rozširovateľov slovenskej katolíckej kultúry, priaznivcov a osvetových pracovníkov v Amerike.²²⁵ Štefan Schultz o tejto výstave napísal: „Kto navštívi túto výstavu a pozorne si ju preštuduje, nájde veľa vecí, ktoré mu boli neznáme, a vtedy pochopí význam tejto organizácie a podčiarkujeme: kultúrnej organizácie, ktorej národný význam je jedinečný a stále vzrastá.“²²⁶ Pôvodne mala byť otvorená do 8. marca, no napokon ju pre vysoký záujem verejnosti predĺžili až do 14. marca. Počet návštevníkov sa odhadoval na 15 000.²²⁷

Na druhej strane musel SSV neustále zápasit s rozrastajúcim sa materializmom, duchovnou apatiou a hmotnou biedou, ťažko dopadajúcou na plecia najmä jednoduchých roľníkov a robotníkov, ktorí tvorili väčšinu jeho členskej základne. V mnohých regiónoch preto SSV nemohol počítať s dobrým predajom svojich publikácií a časopisov, hoci ich ponúkal za minimálne ceny. Tak napríklad bojnický farár Lukáš Petráš v súvislosti s organizovaním výstavy v Bojniciach roku 1940 správe SSV napísal: „Náš ľud, už či murári v Bojniciach a či roľníci po dedinách, nateraz je bez haliera. Ani tie najpotrebnejšie veci si nemajú za čo kúpiť, nie ešte knihu.“ Vzhľadom na aktuálne finančné pomery miestneho obyvateľstva odporúčal výstavu kníh pripraviť v jesenných mesiacoch: „Na jeseň však majú peniaze aj murári, aj roľníci a tiež aj robotníci prídu s peniazmi z robôt, a vtedy aj na

²²⁵ *Sprievodca výstavou Spolku sv. Vojtecha v Prešove*. Trnava: SSV, 1942, s. 10 – 12

²²⁶ *Slovák*, 1. 3. 1942, s. 6

²²⁷ *Pútník*, 1942, roč. 33, č. 4, s. 52

zakúpenie poučnej knihy skorej venujú nejakú korunku, aby mali cez zimu čo čítať. Teda ja len na jeseň sa prihlasujem k usporiadaniu Vami projektovanej tlačovej malej výstavy, lebo dľa mojej mienky len vtedy môže mať aj finančný úspech.“ Farský úrad v Badíne pri príležitosti organizovania jubilejných výstav roku 1940 SSV oznámil, že „tu v Badíne, in partibus infidelium, neni vôbec možné za terajších okolností podobnú výstavu usporiadať, lebo je to všetko zmaterializované“. Kaplán v Novej Bani Michal Slivka sa zase vyjadril, že tamojší obyvateľ „radšej si dá oko vyklatť, ako by si kúpil poučnú alebo zábavnú knihu“²²⁸.

Pred Vianocami 1942 usporiadal Spolok 83 výstav prevažne na západnom Slovensku, na ktorých sa z predaja kníh utržilo takmer 250 000 Ks.²²⁹ V nasledujúci rok sa podarilo zrealizovať dokonca až 194 predvianočných výstav s rekordným ziskom 820 000 Ks, hoci väčšiu časť z nich zriadili v malých obciach.²³⁰

SAINT ADALBERT ASSOCIATION AS AN ORGANIZER OF SPIRITUAL, NATIONAL AND CULTURAL EVENTS (1920 – 1945)

FRANTIŠEK SKOVAJSA

Saint Adalbert Association as a catholic publishing association fulfilled its goals in Slovak nation by way of publishing religious, professional and scientific popularizing books, textbooks and journals for all age categories. Since it was established it aimed at creating and maintaining contacts also with Slovak who due to bad social and economic situation in their country since the end of the 19th century were emigrating first of all overseas. It could develop its own universal publishing, scholarly and popularizing activity only after 1918, after the new management in November 1920 was elected, led by young and ambitious manager Ján Pöstényi, and a subsequent internal consolidation. The post-war reconstruction of the association was in a great degree enabled by financial gifts by American Slovaks. It developed its organization network in the whole area of Slovakia by organizing various events with a national and regional impact. One can declare its general assemblies as the greatest events joined also by delegations of foreign Slovaks in the jubilee years. Historical and national consciousness was cemented by the association also by inaugurating memorial tablets, statues and

²²⁸ ASSV, fond SSV Intranea, 1940b (nespracované)

²²⁹ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 11. februára 1943

²³⁰ ASSV, f. AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV z 9. februára 1944

memorials commemorating outstanding Slovak catholic personalities by which it also supported artists at home. Representatives of the association, its literary-scholarly division and the Catholic Academy (1940) were organizing lectures, also lectures by university professors for wide public with an extensive thematic range. These lectures touched topical questions in the field of press, education, culture, literature, linguistics, music or Slavonic mutual relationships. Adult education of the association was manifested also by organizing exhibitions of books and journals, thanks to which catholic literature was advertised and spread in a degree unheard of before.

Mgr. František Skovajsa

Email: frantisekskovajsa@gmail.com

SLOVENSKÁ LIGA V AMERIKE A SLOVENSKÁ REPUBLIKA (1939 – 1945) 2. časť

JÁN BOBÁK

BOBÁK, Ján. The Slovak League in America and Slovak Republic (1939 – 1945) 2nd part. Slovenský časopis historický, III., 2023, 1., 78 – 140 pp.

The author deals in his paper with the relationship of the Slovak League in America in the years 1939 – 1945, namely from the point of view of an attitude to Slovak statehood. The issues of Slovak statehood are examined also from the point of view of Slovak, Czechoslovak and Czech exile movement, as well as from that of domestic and foreign communist movement. He also takes into account development of the situation in Europe marked by war conflicts provoked by Germany, Italy and the Soviet Union. Second crucial theme is the development of relationships between American Slovaks represented by the Slovak League in America and the movement for the restoration of Czechoslovakia led by Edvard Beneš, in the eve of the U.S.S.R. and the U.S.A. joining the war.

Key words: The Slovak League in America, Slovak Republic, Communist International, Czechoslovakism, Jozef Hušek, Milan Hodža, Jozef Tiso, Vojtech Tuka, Edvard Beneš, Ján Papánek

Slovenská štátnosť v exile a disente

Vojenská expanzia Nemecka, Sovietskeho zväzu a Talianska v rokoch 1939 – 1941 podstatne zmenila politickú mapu Európy. Berlín, Moskva a Rím zasadili rozhodujúci úder versaillskému systému usporiadania štátov, vytvorenému po prvej svetovej vojne. Dominantnou veľmocou v Európe sa stávalo Nemecko. Pri svojich plánoch na upevnenie svojho hegemonného postavenia v Európe sa Berlín mohol spoliehať na spojenectvo s Ta-

lianskom, pakt o neútočení so ZSSR, ako aj na prehlbujúce sa hospodárske styky so spojeneckými a neutrálnymi štátmi. Mierové posolstvá amerického prezidenta Franklina D. Roosevelta, adresované Adolfovi Hitlerovi a Benitovi Mussolinimu, sa míňali svojho cieľa. Počas nemeckého ťaženia do Poľska podpísal Roosevelt 5. septembra 1939 vyhlásenie o neutralite Spojených štátov amerických. Po porážke Poľska a jeho rozdelení medzi Nemecko a ZSSR Roosevelt podpísal 5. novembra 1939 zákon o neutralite USA. Washington dal Nemecku zelenú pre jeho ťaženie na Východ. Na rozdiel od USA Kanada vyhlásila 10. septembra 1939 vojnu Nemecku. Už 3. septembra 1939 vyhlásili vojnu Nemecku aj Austrália, Nový Zéland, Britská India a Južná Afrika. Neutralita USA a politika ústupkov (appeasementu) Veľkej Británie a Francúzska umožnili Nemecku jeho ťaženie do strednej a východnej Európy. Po kapitulácii Poľska sa Francúzsko a Veľká Británia stali hlavnou prekážkou nemeckých plánov na nové usporiadanie Európy (Neuordnung Europas), ktoré malo nahradiť bývalý versaillský systém. V rokoch 1938 – 1939 sa Londýn a Paríž stávali centrami odporu proti nemeckým plánom na ovládnutie Európy, do ktorých prúdili početné skupiny politických emigrantov a rôznych utečencov nielen z Nemecka, ale aj zo štátov okupovaných či už Nemeckom alebo ZSSR.

Po dohode s Berlínom, počas nemeckého ťaženia, vstúpila Červená armáda 17. septembra 1939 na poľské územie. Poľská armáda sa ocitla v kliešťach Hitlera a Stalina a poľská vláda bola nútená presunúť sa do Rumunska. Pod vedením gen. W. Sikorského bola už 30. septembra 1939 ustanovená v Paríži poľská exilová vláda. O dva mesiace neskôr, 17. novembra 1939, bol v Paríži vytvorený aj osemčlenný Československý národný výbor (E. Beneš, gen. S. Ingr, Š. Osuský, E. Outrata, H. Ripka, J. Slávik, Msgr. J. Šrámek a gen. R. Viest), v ktorom, podľa Beneša, boli zastúpené rôzne skupiny „československého národa“¹. Parížsky Národný výbor bol akousi uzavretou sektou Benešových prívržencov, ktorí rozhodovali o tom, kto bude v tomto orgáne zastupovať Slovákov, Rusínov alebo príslušníkov národnostných menšín. Ustanovenie Československého národného výboru bolo východiskom z núdze. Francúzska vláda totiž odmietala uznať česko-slovenskú exilovú vládu, pokiaľ v nej bude figurovať kontroverzný Beneš a pokiaľ v nej nebudú zastúpené všetky relevantné politické sily bývalého Česko-Slovenska. Paríž zaujal odmietavé stanovisko aj k členstvu Beneša v Národnom výbore a formálne ho viedol kontroverzný katolícky kňaz Msgr. Jan Šrámek.

¹ *Bojující Československo 1938 – 1945*. Praha – Košice: Vladimír Žikeš, 1945, s. 45

S výnimkou Štefana Osuského, bývalého česko-slovenského vyslanca v Paríži, členmi Národného výboru boli prívrženci ideológie česko-slovakizmu. Neboli v ňom zastúpení predstavitelia rusínskeho národa či nemeckej, poľskej alebo maďarskej menšiny². Hlavnou prekážkou vytvorenia širšej akčnej jednoty exilových síl bol český šovinizmus, ktorý v exile reprezentoval bývalý prezident Beneš. Bývalý predseda česko-slovenskej vlády a vedúca osobnosť agrárnej strany Milan Hodža, bývalý vyslanec Štefan Osuský, bývalý predseda SNS Ján Paulíny-Tóth, novinár Peter Prídavok, bývalý agrárnický politik Ján Lichner a ďalší presadzovali v exile ako minimálny program akceptovanie Pittsburskej dohody, respektíve autonómii Slovenska v rámci ČSR. Beneš a českí nacionalisti, ktorými sa obklopil, nechceli o autonómii nič počuť. To bol hlavný dôvod vzniku Slovenskej národnej rady, o založenie ktorej sa významnou mierou zaslúžil bývalý šéf Tlačového odboru predsedníctva slovenskej autonómnej vlády Peter Prídavok.³ Predstavitelia slovenského exilového hnutia založili 22. novembra 1939 Slovenskú národnú radu v Paríži. Vedenie SNR bolo ustanovené v zložení: predseda Milan Hodža, tajomník Peter Prídavok, členovia Ján Paulíny-Tóth a Milan Janota. Slovenská národná rada sa čoskoro spojila s prípravným výborom Českej národnej rady (predseda František Schwarz) do spoločnej organizácie pod názvom Česko-Slovenská národná rada. Zakladajúca schôdza Č-SNR sa konala 28. januára 1940. Predsedom sa stal významný slovenský a česko-slovenský politik Milan Hodža.

Český šovinizmus bol hlavnou príčinou, že do zahraničnej akcie za obnovu Česko-Slovenska sa nezapojili významní predstavitelia slovenského autonomistického hnutia najmä z radov HSLS. V rokoch 1939 – 1940 sa v Benešovom tábore kalkulovalo najmä s Karolom Sidorom. Beneš v liste adresovanom tajomníkovi ministerstva zahraničných vecí Ormeovi G. Sargentovi informoval Londýn, že v pripravovanej exilovej vláde majú rezervované miesto aj pre „slovenského katolíckeho politika“, Bruce Lockhart bol v správe pre ministerstvo zahraničných vecí konkrétnejší. Na základe rozhovorov s E. Benešom a J. Masarykom informoval Londýn, že česko-slovenská dočasná vláda „dúfa získať pre toto neobsadené slovenské ministerské kreslo Karola Sidora, ktorý bol kedysi pravou rukou Andreja Hlin-

² Príslušníci maďarskej menšiny si 5. 2. 1940 založili v Paríži Zväz Maďarov z Česko-Slovenska. Predsedom sa stal J. Esterházy a tajomníkom L. Ternyei. Na ustanovujúcom zhromaždení sa zúčastnil aj P. Prídavok. Zväz sa pripojil k Hodžovej Česko-slovenskej národnej rade.

³ VNUK, František. *Slovenská otázka na západe v rokoch 1939 – 1940*. Cleveland: PKSJ, 1974, s. 210

ku⁴. Snahy zapojiť Sidora do česko-slovenského exilového hnutia však vyšli naprázdno. Dôvodom Sidorovho odmietavého postoja zapojiť sa do Benešovej zahraničnej akcie bola otázka slovenskej štátnosti ako zásadný problém. Karol Sidor v liste Prídavkovi v roku 1940 píše, že rozdiel medzi Msgr. Janom Šrámkom (ČSNV) a Milanom Hodžom (Č-SNR) spočíva len v tom, že Msgr. Šrámek chce predmníchovskú ČSR a Hodža Č-SR po 6. októbri 1938. „Ani jeden a ani druhý smer nechce počítať so skutočnosťou slovenského štátu. S tou ja chcem počítať i pre budúcnosť.“⁵ V priebehu vojny, keď si veľmoci vytýčili za cieľ obnovenie ČSR, Sidor korigoval tento svoj postoj.

Napriek rozsiahlej propagande to benešovci v rokoch 1939 – 1941 vôbec nemali vyhrať. Rovnako ako francúzska vláda aj anglická vláda odmietala uznať česko-slovenskú exilovú vládu „pokiaľ existuje protektorátna vláda v Prahe“ a bezpodmienečne trvali na jednotnom česko-slovenskom fronte.⁶ Rozpútal sa zápas o vedenie česko-slovenskej zahraničnej akcie, ktorý vyvolal ostrú polarizáciu. Podstatou týchto sporov bola ideológia čechoslovakizmu a český nacionalizmus. V opozícii voči etnickému čechoslovakizmu (tzv. československému národu) a politike českého centralizmu stáli v exile nielen Slováci, sudetskí Nemci, ale aj časť českého exilu (gen. Lev Prchala, František Schwarz, Karel Lochner, Vladimír Ležák-Borin, Josef Malík a ďalší). Najsilnejšou opozičnou silou v zahraničí boli americkí Slováci, a to ako z hľadiska svojej početnosti, tak aj organizovanosti (spolky, časopisy). Táto rôznorodá demokratická opozícia však nemala charakter „protibenešovskej opozície“, ako sa to tendenčne uvádza aj v súčasnej českej historiografii⁷. Predmetom ostrých sporov nebola osoba kontroverzného Beneša, ale šovinistická ideológia čechoslovakizmu a politiky českého centralizmu, ktorú reprezentoval.

Česko-slovenská politická emigrácia si priniesla do Paríža a Londýna neblahé dedičstvo Mníchova, poznamenané nielen politikárčením, ale predovšetkým ideológiou čechoslovakizmu, ktorá naďalej otravovala a zaťažovala nielen slovensko-české vzťahy, ale aj vzťahy k národnostným menšinám,

⁴ VNUK, František. *Slovenská otázka na západe v rokoch 1939 – 1940*. Cleveland: PKSJ, 1974, s. 214

⁵ VNUK, František. *Slovenská otázka na západe v rokoch 1939 – 1940*. Cleveland: PKSJ, 1974, s. 215

⁶ NA (A ÚML ÚV KSČ) Praha, fond č. 38, a. j. 11. *Zápisnica zo zasadania Česko-Slovenskej národnej rady v Paríži dňa 25. 5. 1940*

⁷ Bližšie KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945*. Praha: Karolinum, 2004

najmä k najpočetnejšej nemeckej menšine. To bol hlavný dôvod, prečo bývalý prezident Edvard Beneš nebol schopný a ani ochotný ustanoviť v exile skutočný reprezentatívny orgán, pozostávajúci so zástupcov českého, slovenského a rusínskeho národa, ako aj z predstaviteľov nemeckej, maďarskej a poľskej menšiny. Beneš sa vôbec nepoučil z Mníchova a v exile opäť kriesil ducha ideológie čechoslovakizmu, ktorý sa stal hrobárom prvej ČSR. Svoju zahraničnú akciu za obnovenie ČSR a jej predmníchovského režimu začínali benešovci ako militantná sekta, ktorá nemilosrdne likviduje všetkých inovercov, čo nesúhlasia s jej ideológiou a politikou. Organizovanie kampaní, ohováranie, zákerné denunciácie benešovcov na svojich politických oponentov z ich údajnej podpory a sympatií s nacizmom znamenali pre niektorých z nich aj niekoľkoročné pobyty v anglických internačných táboroch. Hlavnými metódami boja benešovcov s demokratickou opozíciou boli dezinformácie, vydieranie a vyhrážanie sa krvavou odplatou a šibenicami.

Kľúčovou otázkou nového Česko-Slovenska, ako na to poukazoval Štefan Osuský, bolo postavenie Slovenska ako politického subjektu česko-slovenskej štátnosti.⁸ Na rozdiel od benešovcov sa v českom exile ozývali aj hlasy demokratickej opozície volajúce po slovensko-českom dorozumení. Konštruktívny postoj zaujal aj Český akčný výbor v Londýne (I. Marek, V. Myslivec, V. Titěra): „Žádáme smír, dohodu a vyrovnání s našimi bratry Slováky. Jsme pro uznání a zaručení všech práv jim plynoucích z Pittsburské smlouvy, kterou jim podepsal náš pan Prezident Osvoboditel T. G. Masaryk.“⁹ Stanovisko Českého akčného výboru bolo benešovcami odmietnuté a hodnotené ako trieštenie odboja. Jeho aktéri čoskoro pocítili Benešove intrigy a pomstu. Benešovi totiž nešlo o slovensko-české vyrovnanie na princípe rovného s rovným, ale o obnovenie nedemokratického predmníchovského režimu pod hegemoniou tzv. československého (českého) národa. Beneš so svojou skupinou sa usiloval za každú cenu dokázať, že sa s T. G. Masarykom nemýlili, že prvá ČSR, postavená na ideológii čechoslovakizmu a politike českého centralizmu, bola osvedčená a správna cesta. Kriesenie mŕtveho čechoslovakizmu narazilo v exile nielen na odpor demokratických síl a slovenských krajanských komunít, ale aj na odpor vládnych, ako aj opozičných kruhov v Slovenskej republike.

Benešov politický extrémizmus mal svoje korene v jeho osobnom zlyhaní ako politika a štátnika nesúceho hlavnú zodpovednosť za Mníchov

⁸ OSUSKÝ, Štefan. Slováci za republiku. In *Slovenský chýrnik* (Paríž), 2, 1940, č. 1 – 2

⁹ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond č. 39, a. j. 11

a rozpad Česko-Slovenska. Na rozdiel od rakúskeho spolkového kancelára Kurta Schuschnigga, ktorý verejne protestoval proti „anšlusu“ Rakúska, Beneš nemal odvahu protestovať proti mníchovskému diktátu. V deň vynesenia mníchovského verdiktu neabdikoval. Práve naopak. Zotrval vo funkcii prezidenta a legitimizoval pomníkovský vývoj – nemeckú a poľskú okupáciu česko-slovenského územia po 1. októbri 1938. V deň svojej abdikácie (5. 10. 1938) vymenoval vládu gen. Jana Syrového, ktorá si za svoju prvoradú úlohu vytýčila lojálne plniť rozhodnutie štyroch veľmocí v Mníchove. V súlade s platnou Ústavou ČSR sa Beneš vzdal postu prezidenta republiky. Akceptoval voľbu Emila Háchu do funkcie prezidenta, s ktorým, ako aj s niektorými členmi vlády, úzko spolupracoval. Vo svojom abdikačnom rozhlasovom prejave nazval vládu gen. Syrového „vládou klidu a poriadku“. Ako uvádza Hubert Ripka: „Beneš z funkcie prezidenta odstúpil z vlastnej vôle a urobil to bez akéhokoľvek nátlaku.“¹⁰ Beneš priviedol svojou katastrofálnou politikou Česko-Slovenskú republiku k zániku. Keď mu začala horieť pôda pod nohami, ušiel do zahraničia, kde pôsobil ako súkromná osoba. Predtým si však nechal previesť milióny libier na svoje konto v londýnskej banke.¹¹ Ak si odmyslíme zahranično-politické faktory, boli to práve výdatné finančné zdroje a zlaté rezervy bývalého česko-slovenského štátu uložené v Londýne, ktoré v rozhodujúcej miere pomohli Benešovi presadiť sa do čela zahraničnej akcie, zjednotiť čechoslovácky exilový tábor pod svojím vedením, umlčať a eliminovať demokratickú opozíciu.

Spojenectvo ZSSR s Nemeckom vytvorilo v rokoch 1939 – 1941 špecifickú situáciu v komunistickom hnutí, ktorá znemožňovala zapojenie sa komunistických strán do boja proti nemeckej agresii v Európe. Politika Komunistickej internacionály negatívne poznamenala činnosť takých masových komunistických strán, akými boli Komunistická strana Nemecka, Komunistická strana Francúzska či Komunistická strana Československa. V Komunistickej internacionále a v komunistickom hnutí opäť dominovala sektárska politická línia: trieda proti triede, vrátane negatívneho postoja k sociálnym demokratom (sociálfašistom). Sektárska politika Komunistickej internacionály mala tragické dôsledky najmä v Nemecku. Vedenie Komunistickej strany Nemecka hodnotilo volebné víťazstvo NSDAP a nástup Adolfa Hitlera k moci v roku 1933 len ako dočasnú, prechodnú záležitosť a v súlade s politikou Komunistickej internacionály všetku svoju energiu sústredilo na boj proti svojmu úhlavnému nepriateľovi, proti tzv. sociálfašistom – nemeckým sociálnym demokratom.

¹⁰ RIPKA, Hubert. *Munich, before und after*. London 1939, s. 237

¹¹ PACNER, Karel. *Osudové okamžiky Československa*. Praha: BRÁNA, 2012, s. 173

Po uzavretí paktu Stalina s Hitlerom si nemeckí komunisti upevnili v Komunistickej internacionále svoje privilegované postavenie. Nemčina si udržala pozíciu jedného z hlavných dorozumievajúcich jazykov. A paradoxne, v súlade s politikou nacistického Nemecka, sa bojovým heslom aj Komunistickej internacionály stalo heslo: Anglicko – verejný nepriateľ číslo 1. Čo v krajinách ohrozovaných a okupovaných Nemeckom narazilo na silný odpor, najmä medzi radovými členmi komunistických strán.¹² Víťazné ťaženie nemeckej armády v strednej a západnej Európe zdvihlo veľkú vlnu „vlasteneckého nadšenia“ v Nemecku, voči ktorej neboli imúnni ani nemeckí komunisti či sociálni demokrati. Otvorene bojovať proti politike Moskvy (Komunistickej internacionále) bolo však v komunistickom hnutí veľkým rizikom, najmä pre vedúcich funkcionárov. Už aj to najmenšie zaváhanie (prípád V. Clementisa, ktorého začiatkom 50. rokov dobehla vlastná minulosť) sa nekompromisne postihovalo. Zradu Moskva kruto trestala a neodpúšťala. Ani vtedy, keď vývoj dal „zradcom“ za pravdu. Stalinské čistky mali v komunistickom hnutí tragické následky – od rozpustenia komunistickej strany až po fyzickú likvidáciu skutočných či domnelých odporcov politiky Moskvy. Nemeckí komunisti zaujímali v komunistickom hnutí privilegované postavenie. Aj po nástupe Hitlera k moci udržali si na Západe svoje predvojnové spojenia. Vedenie medzinárodných skupín ovládajúcich Internationale Rote Hilfe (Международная организация помощи борцам революции), ktorá mala svoje organizácie v takmer dvadsiatich štátoch sveta, mali vo svojich rukách väčšinou nemeckí komunisti. A týmto ovládali významné finančné zdroje. Tak ako začiatkom dvadsiatych rokov, aj po nástupe Hitlera k moci sa v politike Moskvy stávali nemeckí komunisti apoštolmi svetovej komunistickej revolúcie, ktorú malo vo vojnu rozvrátenej Európe vyvolať Hitlerove ťaženie na Západ. Majákom komunistickej revolúcie v Európe sa malo opäť stať Nemecko. Obdobie rokov 1939 – 1941 je v dejinách komunistického hnutia špecifickým obdobím, ktoré v plnej nahote odhaľuje jeho samotnú podstatu.

Najväčším problémom komunistického hnutia bolo, že stratégiu a taktiku komunistických strán direktívne určovala Komunistická internacionála, ktorá od svojho založenia stotožňovala takzvaný proletársky internacionalizmus so štátnymi záujmami ZSSR, čo vyvolávalo vážne problémy. Po uzavretí paktu Hitlera so Stalinom Sovietsky zväz a Komunistická internacionála opodstatnene kalkulovali s tým, že Nemecko zameria svoje

¹² SNA (A ÚML ÚV KSS) Bratislava, fond Komunistická internacionála, a. j. 1595. *Správa o činnosti československej skupiny komunistov vo Francúzsku od porážky Francúzska do roku 1940*

výboje na Západ, kde, podobne ako počas prvej svetovej vojny, uviazne v dlhotrvajúcom, vyčerpávajúcom konflikte. Dlhotrvalí vojnový konflikt medzi Nemeckom a západnými demokraciami (Francúzsko, Veľká Británia) mal zrevolucionizovať nielen znepriatelené armády, ale aj civilné obyvateľstvo a vytvoriť živnú pôdu pre nástup komunizmu. Zároveň mal otriasť základmi britského a francúzskeho impéria a podnietiť národnoslobodzovacie hnutia ako súčasti svetovej komunistickej revolúcie. Zo strany Komunistickej internacionály to bol pokus o reparát z neúspešnej svetovej komunistickej revolúcie v rokoch 1917 – 1923. Naďalej sa kalkulovalo aj s „internacionálnou pomocou“ Červenej armády komunistickým stranám v zápase o zjednotenú, socialistickú Európu. Komunistické strany (národné sekcie Komunistickej internacionály) sa ako politické expozitúry Moskvy dostávali do ostrého konfliktu s národno-štátnymi záujmami najmä v tých štátoch, ktoré sa dostali do vojenského konfliktu s nemeckou alebo sovietskou expanziou, respektíve sa ocitli pod ich hegemoniou. Exemplárnymi príkladmi boli Poľsko, Litva, Lotyšsko, Estónsko či Fínsko. V záujme ochrany demokracie sa protištátna činnosť komunistických strán stávala predmetom všeobecného záujmu. To bol jeden z hlavných dôvodov, prečo bola 5. októbra 1939 zakázaná jedna z najmasovejších európskych komunistických strán – Komunistická strana Francúzska a rok predtým aj Komunistická strana Československa.

V Smerniciach I. ilegálneho vedenia Komunistickej strany Slovenska (KSS), koncipovaných v Prahe v októbri 1939, bol pozitívne hodnotený pakt Stalina s Hitlerom. Pozitívne boli hodnotené aj agresívne plány Nemecka na ovládnutie Európy, lebo rozvracajú „kapitalistické pevnosti“. Nemecký nacizmus sa v plánoch Komunistickej internacionály stal jedným z hlavných faktorov pripravujúcich pôdu pre víťazstvo svetovej komunistickej revolúcie. Červená armáda „sa môže bez strát pripraviť na zásah v najvhodnejšej chvíli a na najvhodnejšom mieste proti oslabenému nepriateľovi“¹³. Klement Gottwald vyzýval vo svojich nemecky písaných depešiach z Moskvy v roku 1940 českých komunistov v Protektoráte, aby „sa postavili s nemeckým proletariátom do jednej línie proti západnému imperializmu ako agresorovi“¹⁴. Podľa Komunistickej internacionály agresorom v Európe nebolo nacistické Nemecko, ale Francúzsko a Veľká Británia.

Komunistická internacionála nevylučovala ani transformáciu nemeckého národosocialistického režimu na režim socialistický, sovietskeho typu.

¹³ BOBÁK, Ján. Slovenská otázka v politike českej emigrácie v rokoch 1939 – 1945. In *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Ed. Ján Bobák. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 70

¹⁴ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond Komunistická internacionála, a. j. 1540

V informatívnom liste I. ilegálneho ÚV KSS (apríl 1940), určenom výhradne len členom KSS, sa uvádza: „Predovšetkým treba jasne pochopiť, že vnútorná premena Nemecka a bratská spolupráca s nemeckým pracujúcim ľudom po boku ZSSR dáva perspektívu nadozrielych možností...“¹⁵ Pakt Stalina s Hitlerom, ako aj sovietska agresia proti Fínsku bezprostredne po porážke Poľska a jeho rozdelení medzi Nemecko a ZSSR, vyvolali veľké rozpory v komunistickom hnutí. V KSS je známy najmä prípad Vladimíra Clementisa, ktorý na zahraničnom sekretariáte KSČ v Paríži, v úzkom kruhu funkcionárov KSČ (J. Šverma, V. Široký, B. Köhler), zapochyboval o správnosti zahraničnej politiky Moskvy. Na základe denunciácií (V. Široký, J. Šverma) bol Clementis okamžite vylúčený z KSČ. K. Gottwald informoval depešou z Moskvy ilegálne vedenie KSČ v Prahe, že „Vilo [Široký] upovedomil slovenských súdruhov, že Clementis je pre nás mŕtv“¹⁶. Clementisova „zrada“ Sovietskeho zväzu a komunizmu spočívala podľa Gottwalda v tom, že vo vojnovom konflikte sa postavil na stranu Veľkej Británie a Francúzska proti agresii nacistického Nemecka a v exile spolupracoval s Milanom Hodžom a Štefanom Osuským. Nemecko totiž bolo spojencom ZSSR. Pre Moskvu a Komunistickú internacionálu nebolo nepriateľom č. 1 nacistické Nemecko, ale Veľká Británia.

Začiatkom januára 1940 Klement Gottwald upozorňoval ilegálny ÚV KSČ v Prahe, že dovtedajšie ústredné heslo na Slovensku *Za slobodné Slovensko v slobodnom Československu* je diskutabilné.¹⁷ Inštruoval komunistov v Protektoráte, aby vo svojej propagande odmietali heslo „obnovy Československa“, za ktorým sa skrývajú imperialistické a protisovietske plány. Apeloval, aby v mene robotníckej triedy otvorene vystupovali proti Benešovi a spol. v Londýne a ich „kontrarevolučným machináciám“. Podľa Gottwalda sa národnostná otázka zredukovala na problém Čechov a Slovákov. Pritom však zdôrazňoval, že „právo na sebaurčenie [národa] znamená právo na samostatnú štátnu existenciu“. Podľa Gottwaldových direktív úlohou KSS bolo bojovať „za úplnú suverenitu terajšieho slovenského štátu“¹⁸. Zápas za právo národov na sebaurčenie odlišoval, podľa Gottwalda, politiku KSČ od politiky imperialismu. V depeši z 15. marca 1940 sa Gottwald vyjadril k otázke vzťahov Slovákov a Čechov: „Pomer medzi Čechmi

¹⁵ BOBÁK, Ján. Slovenská otázka v politike českej emigrácie..., c. d., s. 70

¹⁶ NA Praha, f. 115, a. j. 2. Moskva „zradu“ nikomu neodpustila. Napriek snahe G. Husáka Moskva odmietla udeliť v roku 1969 V. Clementisovi Leninov rad. Dostali ho len Gustáv Husák a Ladislav Novomeský.

¹⁷ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond 115, a. j. 5

¹⁸ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond Komunistická internacionála, a. j. 1540

a Slovákmi stojí na nových základoch. Slovenský separatizmus zohráva teraz inú úlohu. Preto staré heslá o Slovensku neplatia. Slovenský štát je danou základňou boja za plnú slobodu Slovákov. Budúci pomer medzi českým a slovenským štátom je otázkou sebaurčenia oboch národov a závisí od vývoja vojnových udalostí. Termín Česko-Slovensko chápať v etnografickom zmysle a ako výraz oslobodzovacieho hnutia oboch národov. Na Slovensku boj za vnútornú demokratizáciu, v prvom rade za legálne práva robotníckeho hnutia. Ovplyvňovanie slovenského robotníctva je pre nás základom pre politický zásah do nového slovenského vývoja. Zdôrazňovať potrebu samostatnej politiky pre Slovensko.“¹⁹

Pomníchovský vývoj v Česko-Slovensku ovplyvnil aj organizačnú štruktúru KSČ. Vláda Rudolfa Berana rozpustila 27. decembra 1938 KSČ a komunisti prešli do ilegality, na ktorú sa na základe direktív Komunistickej internacionály dlhodobo pripravovali. Väčšina členov politbyra ÚV KSČ, na čele s Klementom Gottwaldom, odišla do moskovského exilu. Na základe rozhodnutia Exekutívy Komunistickej internacionály vo februári 1939 bola ustanovená Komunistická strana Slovenska, v podstate ako územná organizácia jednotnej KSČ. Názov Komunistická strana Slovenska sa začal oficiálne používať hneď po vzniku Slovenskej republiky. Miera autonómnosti, „samostatnosti“ KSS bola predmetom vášnivých sporov už medzi prvým ilegálnym Ústredným výborom KSČ (E. Urx) a členmi ilegálneho vedenia KSS (J. Osoha). V snahe upokojiť a skonsolidovať situáciu v KSS vyslala Komunistická internacionála v lete 1941 na Slovensko (po Karolovi Bacílkovi a Karolovi Černockom) bývalého vedúceho celoslovenského vedenia KSČ Viliama Širokého, ktorý bol však zakrátko, aj s celým novovytvoreným ilegálnym ÚV KSS, zatknutý. Uniknúť sa podarilo jedine Jánovi Osohovi, ktorý dôsledne presadzoval autonómnu politiku KSS, prihliadajúcu k špecifickým podmienkam Slovenska. Komunistická strana Slovenska sa však ani po vzniku Slovenskej republiky nestala samostatnou sekciou Komunistickej internacionály, ale zostala organizačnou súčasťou KSČ. Riadilo ju dvanásťčlenné moskovské vedenie KSČ na čele s Klementom Gottwaldom. Z nich bol len jeden Slovák – Viliam Široký. Pozoruhodná bola i skutočnosť, že komunisti na okupovanom slovenskom juhu sa stali súčasťou Komunistickej strany Maďarska, ale komunisti v Súdetchách zostali súčasťou KSČ.

Vznikom Slovenskej republiky prebehol v Komunistickej strane Slovenska prirodzený slovakizačný proces. Gottwaldovu stalinskú gardu čes-

¹⁹ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond 115, a. j. 5

kých, maďarských a židovských funkcionárov začala nahrádzať vzdelaná, mladá ľavicová generácia. Komunistická strana Slovenska sa v otázke slovenskej štátnosti dostala do otvoreného konfliktu s pražským centrom. Už v lete 1939 prepukla medzi slovenskými a českými komunistami pomlčková vojna v otázke písania názvu Česko-Slovensko. Člen I. ilegálneho ÚV KSČ Viktor Synek žiadal Jána Osohu, aby KSS presadzovala programové heslo *Za nové Československo* (naviac bez pomlčky), čo Osoha odmietol. Ako uvádza Karol Bacilek v správe pre moskovské vedenie KSČ, heslo *Za nové Československo* bolo odmietnuté aj na zasadnutí ilegálneho vedenia KSS v Banskej Bystrici s tým, že je pre Slovensko neprijateľné.²⁰ Nepomohli príkazy ilegálneho ÚV KSČ v Prahe a ani intervencie člena ilegálneho ÚV KSS Júliusa Ďuriša, ktorý mal na starosti styk medzi ÚV KSS a ÚV KSČ. Ďuriš sa bezvýsledne usiloval presadiť v KSS prijatie hesla *Za nové Československo*. Väčšina funkcionárskeho aktívu a členskej základne KSS sa postavila na stranu Osohu a odmietla heslo *Za nové Československo*. Vedenie KSS a jej členská základňa, rovnako ako aj celá slovenská spoločnosť, sa stotožnili so štátnou samostatnosťou Slovenskej republiky. Ján Osoha sa pokúšal dosiahnuť maximálnu mieru autonómnosti KSS a odmietal bezduché podriaďovanie sa smerniciam ilegálneho ÚV KSČ v Prahe. Slovenskí komunisti pozitívne hodnotili opätovné pripojenie slovenských obcí na Hornej Orave a severnom Spiši k Slovenskej republike v roku 1939 a kritizovali „priateľstvo“ Slovenskej republiky s Nemeckom, ktoré Slovensku neprinieslo návrat okupovaných južných území.²¹

Otvorený spor medzi ilegálnymi vedeniami KSS a KSČ prepukol v júli 1940. Július Ďuriš a Emanuel Klíma poslali na Slovensko smernicu, v ktorej poukazovali na „vnútornú demokratizáciu Nemecka a na povinnosť slovenského proletariátu bojovať spolu s nemeckým proletariátom proti západnému imperializmu“²². Smernica bola v súlade s Gottwaldovými moskovskými depešami, v ktorých žiadal českých komunistov „postaviť sa do jedného radu s nemeckým proletariátom proti západnému imperializmu ako agresorovi“²³. Vedenie KSS však odmietlo plniť túto smernicu a žiadalo ilegálny ÚV KSČ, aby si priznal chybu a potrestal vinníkov. Činnosť KSS počas vojny komplikovala absencia priameho spojenia s Moskvou. Gottwaldovi a spol., ako sa zdá, vyhovovalo, že monopol na styk s Moskvou mal ilegálny ÚV KSČ v Prahe, čo veľmi znevýhodňovalo slovenských komu-

²⁰ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond 115, a. j. 104. *Správa Karola Bacilka*, 24. 5. 1940

²¹ SNA (A ÚML ÚV KSS), fond 10 (ÚŠB), a. j. 76

²² NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond 115, a. j. 104. *Správa Karola Bacilka*, 24. 5. 1940

²³ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond Komunistická internacionála, a. j. 1540

nistov. Ilegálny ÚV KSS bol v nerovnocennom postavení, plne závislom na ilegálnom ÚV KSČ. Nebolo v silách KSS nadviazať priamy kontakt s Moskvou. S iniciatívou totiž musela prísť Komunistická internacionála, ktorá veľmi dobre poznala situáciu v KSS, neponáhľala sa ju však zmeniť.

Komunistická strana Slovenska si v jeseni 1939 vytýčila programové heslo *Za samostatné, nezávislé Slovensko, za ľudovú vládu*. Významnú úlohu pri tom zohralo aj uznanie Slovenskej republiky zo strany Moskvy a príchod vyslanca G. M. Puškina do Bratislavy. Moskva vyslala na Slovensko početnú kolóniu s ktorou nadviazalo vedenie KSS kontakty. Okrem nich pôsobila na Slovensku aj ilegálna agentúrna sieť sovietskych tajných služieb. Medzi Slovenskou republikou a ZSSR sa vo veľmi krátkej dobe rozvinuli čulé styky. Uvedené programové heslo KSS bolo prezentované v brožúre *Ohlas k slovenskému ľudu*, ktorá vzbudila všeobecnú pozornosť. Rovnako ako aj brožúra *Samostatné Slovensko*.²⁴ Pravdepodobne pod vplyvom Komunistickej internacionály ilegálny ÚV KSČ v Prahe nakoniec kapituloval a potvrdil správnosť hesla vytýčeného vedením KSS. V tomto čase sa prvýkrát objavilo aj heslo *Za sovietske Slovensko*.²⁵ Slovenská republika predstavovala pre KSS prirodzenú platformu, v rámci ktorej realizovala svoju politiku, zodpovedajúcu slovenským podmienkam. Heslá *Za samostatné a nezávislé Slovensko* či *Sovietske Slovensko* boli však v politike KSS ponímané v kontexte zápasu o politickú moc, ktorého zavŕšením bolo začlenenie sovietskeho Slovenska do rámca ZSSR ako jednej z jeho zväzových republík.

V Prevolaní KSS *Za úplne slobodné a samostatné Slovensko* (15. jún 1940) vedenie KSS otvorene odmietalo heslo obnovenia „nového Československa“, ktoré v súlade s direktívami Komunistickej internacionály hodnotilo ako súčasť „protisovietskych plánov západných kapitalistov“²⁶. V tejto súvislosti odmietalo aj exilovú činnosť Edvarda Beneša, Milana Hodžu, Štefana Osuského a Jána Paulínyho-Tótha, ktorí v službách západných imperialistov vykonávajú „protinárodnú a protiľudovú prácu“. Po vzniku Slovenskej republiky sa ilegálna KSS stala na svoj spôsob „štátotvornou stranou“. Obhajovala slovenskú štátnosť, jej suverenitu a kriticky sa stavala k politike vlády a jej závislosti na Nemecku. Programovým cieľom slovenských komunistov nebola likvidácia slovenskej štátnosti, ale zmena režimu

²⁴ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond 115, a. j. 105. ČERNOCKÝ, Karol. *Meine Tätigkeit von VIII. 1940 bis III. 1941*

²⁵ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond 115, a. j. 104. *Správa Karola Bacilka*, 24. 5. 1940

²⁶ Prevolanie KSS, 15. 6. 1940 *Za úplne slobodné a samostatné Slovensko*. In *Hlas ľudu*, jún 1940

Slovenskej republiky, ktorý hodnotili ako „autoritatívny režim“ a nie ako fašistický! (Tento prokurátorský prívlastok bol Slovenskej republike vo všeobecnosti prisúdený Prahou až po roku 1945.) Komunisti pozitívne hodnotili aj Ústavu Slovenskej republiky, ktorá im poskytovala politický rámec na presadzovanie sociálnych a politických požiadaviek. Jednou z hlavných úloh, ktorú si KSS vytýčila, bolo upevňovanie suverenity Slovenskej republiky a obmedzovanie politickej závislosti na Nemecku. „Skúsenosti posledných rokov umožňujú, aby sme sa od ľudáka až po komunistu dohodli na spoločnom postupe a tak svorne spolu v širokom hnutí celého národa ... vyviedli slovenský ľud na cestu lepšieho a slobodného života.“²⁷ V letákoch *Bratia gardisti, bratia ľudáci!* vyzývalo vedenie KSS príslušníkov Hlinkovej gardy a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, aby sa v akčnej jednote s komunistami zapojili do realizácie spravodlivej pozemkovej reformy, takej, aká bola na Ukrajine.²⁸ Programovým heslom bolo *Pôdu do rúk tým, ktorí na nej pracujú!* Komunistická strana Slovenska si popri hesle *Za mier, chlieb a slobodu* aj naďalej vytyčovala heslo *Za samostatné a nezávislé Slovensko*.²⁹ Tieto heslá rozširovali komunisti vo svojej ilegálnej tlači, na rôznych zhromaždeniach, demonštráciách, manifestáciách.

Veľkú časť slovenských komunistov a sociálnych demokratov, pôsobiacich najmä na miestnej a regionálnej úrovni, priviedol po roku 1939 ich sociálny radikalizmus do HSLŠ – Strany slovenskej národnej jednoty a najmä do Hlinkovej gardy. Vedenie KSS sa usilovalo využiť aj odpor v HSLŠ a Hlinkovej garde proti rozširujúcej sa nemeckej supremácii v Slovenskej republike, ktorý mal vyústiť do spoločného zápasu za štátnu nezávislosť Slovenska. Kalkulovali pritom aj so zásahom Červenej armády do vojenského konfliktu v Európe, ktorý mal nakoniec rozhodnúť o jej víťazovi. Zo štátoprávneho hľadiska sa vedenie KSS postavilo za uchovanie slovenskej štátnosti vo forme socialistickej republiky. Navrhovali, aby sa Slovenská socialistická republika, podobne ako Litva, Lotyšsko a Estónsko, stala súčasťou ZSSR.³⁰ Rovnaké stanoviská zaujímali v Protektoráte aj českí komunisti, ktorí upozorňovali verejnosť, že Veľká Británia ani Nemecko neprinavrátia slobodu českému národu, ale bude to jedine ZSSR. V „zápolení kapitálu“ (nemecké ťaženie na Západ v roku 1940) bude mať Sovietsky zväz „posledné a rozhodujúce slovo“³¹. Českí komunisti neodsudzovali ne-

²⁷ TAMŽE

²⁸ SNA Bratislava, fond ÚV/1, a. j. 266

²⁹ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond 115, a. j. 104. *Správa Karola Bacilka*, 24. 5. 1940

³⁰ SNA Bratislava, fond ÚV/1, a. j. 42 a a. j. 280; pozri tiež *Hlas ľudu*, január 1940

³¹ NA Praha, fond Ministerstvo vnútra, šk. č. 12036

mecké ťaženie na Západ. Vo všeobecnosti hodnotili vojnu ako nespravodlivú, imperialistickú. Vyzývali robotnícku triedu jednotlivých krajín, aby nebojovala za záujmy imperialistov, respektíve aby obrátila zbrane proti vlastnej buržoázii a bojovala za nastolenie sovietskych. Komunistická internacionála svojou sektárskou politikou napomáhala nemeckej agresii v západnej Európe. Pritom ZSSR bol jeden z hlavných dodávateľov surovín pre nacistické Nemecko. V rokoch 1939 – 1941 plnili komunistické strany funkciu piatej kolóny hitlerovského Nemecka. Tie komunistické strany, ktoré sa nechceli podrobiť diktátu Komunistickej internacionály, Stalin rozpustil a jej vedúci funkcionári boli fyzicky zlikvidovaní, alebo skončili v gulagoch. Státisíce komunistov padlo za obeť boľševickému teroru.

V Prahe a jej širšom okolí rozširovala KSČ v roku 1940 heslá v českom a nemeckom jazyku: *Věřte SSSR. Kominternu zvíťezí; Sovětské Německo dá nám svobodu!; Pryč s imperialistickou válkou!; Sověty všude, svoboda bude!; Za svobodné a socialistické Československo!*³² Podobne ako slovenskí, aj českí komunisti si v Protektoráte vytýčili programové heslo *Za socialistické Československo* ako súčasť ZSSR. V letáku *Českému lidu!*, rozširovanom v Protektoráte koncom roka 1940 (po porážke Francúzska), komunisti apelovali na verejnosť: „*Pryč s imperialistickou válkou – Ať žije Sovětský svaz, jehož součástí chce být i český lid.*“³³ Tieto extrémistické heslá doznievali v českom komunistickom hnutí až do roku 1945. Bola to pôvodná predstava Komunistickej internacionály o rozširovaní sociálnej základne boľševickej (komunistickej) revolúcie s cieľom nastoliť svetovú diktatúru proletariátu (svetovú republiku rád), riadenú z moskovského centra. Predstavy, že po nastolení diktatúry proletariátu sa štát víťazného proletariátu automaticky stane súčasťou ZSSR, dominovali v komunistickom hnutí do napadnutia ZSSR Nemeckom v roku 1941. Sektárstvo bolo v komunistickom hnutí hlboko zakorenené a pretrvávalo až do roku 1945.

Slovenská liga v Amerike je bezvýhradne za slovenský štát

Národnostná otázka vystúpila do popredia v období nástupu talianskeho fašizmu, spojeného so snahou o revíziu mierových zmlúv a likvidáciou versaillského systému. Štátna suverenita a národnostná otázka zohrávali kľúčovú úlohu nielen v štátoch, ktoré si podrobili Nemecko či ZSSR, ale aj v exilovom hnutí. V tomto rozporuplnom období, keď sa rozpadal versaill-

³² NA Praha, fond Ministerstvo vnútra, šk. č. 12035

³³ NA Praha, fond Ministerstvo vnútra, šk. č. 12036

ský systém, vznikla Slovenská republika, ktorá bola prirodzene akceptovaná nielen na medzinárodnej politickej scéne, ale aj krajanskými komunitami v zahraničí. Najvýznamnejšou a najpočetnejšou komunitou boli americkí Slováci, ktorí od čias Uhorska významnou mierou ovplyvňovali slovenskú politiku. Na rozdiel od obdobia prvej svetovej vojny, keď americkí Slováci stáli na pozícii česko-slovenskej štátnosti, sa po Mníchove začal postoj slovenskej Ameriky zásadne meniť. Hlavným dôvodom tejto zásadnej zmeny bola dvadsaťročná skúsenosť slovenského národa s českým šovinizmom, ktorý neuznával existenciu samobytného slovenského národa a ani jeho právo na vlastné sebaurčenie. Vzťah amerických Slovákov k slovenskému národu a slovenskej štátnosti, reprezentovaných Slovenskou ligou v Amerike, prešiel v rokoch 1918 – 1939 zložitým a rozporuplným vývojom.

Proces podpory a všeobecného akceptovania Slovenskej republiky bol v Slovenskej lige završený na XXII. kongrese, ktorý sa konal 14. – 15. novembra 1939 v Clevelande. Prezident Tiso poslal prostredníctvom kábelogramu osobný pozdrav účastníkom kongresu, ktorý prečítal čestný predseda Peter P. Hletko. Delegáti búrlivým potleskom prijali prezidentov pozdrav a uzniesli sa ho opätovať. V prijatej rezolúcii bolo deklarované: „Slovenská liga je za slovenský štát bezvýhradne.“³⁴ Delegáti kongresu schválili nasledovné stanovisko k Slovenskej republike: „Slovenská liga v Amerike ako organizácia celonárodná, pozostávajúca z amerických občanov slovenského pôvodu, teší sa z utvorenia nového samostatného štátu, Slovenskej republiky, v ktorom štáte suverénny slovenský národ dúfa nájsť možnosť pre svoj voľný rozvoj a život.“³⁵ Delegáti prijali uznesenie, ktoré uložilo Hlavnému úradu Slovenskej ligy „podniknúť potrebné kroky, aby Spojené štáty americké čím skorej uznali de facto et de jure samostatný slovenský štát“³⁶. Zvolili Hlavný úrad Slovenskej ligy v zložení: predseda Jozef Hušek (Middletown), podpredseda Pavol Jamriška (Pittsburgh), tajomník Ján A. Kocúr (Springdale), pokladník Anton M. Palkovič (Youngstown). Výkonný výbor pozostával z troch členov: Peter P. Hletko (Chicago), Ivan Bielek (Wilkes-Barre) a Msgr. Štefan Kočiš (Youngstown). Vedúcou Informačného centra sídliaceho v Pittsburghu sa stala dcéra Jozefa Huška, Štefánia O. Hušeková. Delegáti kongresu zvolili aj personálne zloženie jednotlivých výborov na najbližšie funkčné obdobie. V Slovenskej

³⁴ *Jednota (USA)*, 49, 29. 11. 1939. Pozri tiež SNA Bratislava, fond Slovenská liga v Amerike, šk. č. 5

³⁵ TAMŽE

³⁶ TAMŽE

lige bolo v roku 1940 asociovaných desať významných krajanských spolkov a organizácií a deväť časopisov: *Jednota* (Middletown), *Katolícky sokol* (Pasaic), *Bratstvo* (Wilkes-Barre), *Slovenská obrana* (Scranton), *Ženská jednota* (Cleveland), *Slovák v Amerike* (New York), *Osadné hlasy* (Chicago), *Clevelandská jednota* (Cleveland) a *Zornička* (Wilkes-Barre). Slovenská liga mala takmer 450 000 členov a prívržencov združených v asociovaných organizáciách. Túto organizovanú silu nebolo možné prehliadať nielen na americkej vnútropolitickej scéne, ale ani v exilovom hnutí.

Novozvolený predseda Slovenskej ligy Jozef Hušek nasledovne zhodnotil na stránkach *Slovenskej obrany* výsledky rokovania XXII. kongresu: „Slovenská liga je za slovenský štát, je za samobytnosť slovenského národa a proti akcii Benešovej.“³⁷ Toto stanovisko Slovenskej ligy zopakoval 30. januára 1940 poslanec Konštantín Čulen aj na zasadnutí snemu Slovenskej republiky. Z poverenia XXII. kongresu Slovenskej ligy odovzdal poslancom Snemu pozdrav amerických Slovákov a prečítal pozdravný list, adresovaný prezidentovi Jozefovi Tisovi. Čulen oboznámil poslancov s referátom novozvoleného predsedu Slovenskej ligy Jozefa Huška, ktorý na kongrese Slovenskej ligy deklaroval jednoznačnú podporu amerických Slovákov Slovenskej republike. Americkí Slováci vyjadrili všeobecný súhlas s prinavrátením slovenských obcí Hornej Oravy a severného Spiša k Slovensku a zároveň pripomenuli poslancom, aby nezabúdali ani na Slovákov v Maďarsku. „Netrhajte žiadne puto s nimi, oduševňujte ich, starajte sa o ich osudy. Ich osud, to je náš starý osud. V minulosti len my americkí Slováci sme mohli ísť so slovenským menom a požiadavkami pred svet. Bol to ťažký boj, lebo slovenského mena nebolo na európskej mape. Slovenský dvor nebol ohraňovaný plotom. Dnes práca na tomto poli je o to ľahšia, že slovenské meno je známe v širom svete, máme náš štát a povinnosťou nás všetkých je túto boľavú ranu slovenského života ukázať svet, aby sa našiel lekár, ktorý ju zahojí. ... Slovenský štát je jedinou záchrannou kotvou slovenského národa ... A pri tejto kotve nech je aj nádej odtrhnutých bratov.“³⁸ V pozdravnom liste adresovanom prezidentovi vyjadrili americkí Slováci svoje presvedčenie, že slovenský národ našiel v Jozefovi Tisovi odhodlaného bojovníka „za práva a za lepšiu budúcnosť slovenského národa“³⁹. Za rezolučný výbor XXII. kongresu Slovenskej ligy: Ivan Bielek, Pavol Jamriška, rev. Miloš Mlynarovič, Jozef Pruša, Eduard Váczy, Ján Pekár a Ján Kocúr.

³⁷ HUŠEK, Jozef. Po kongrese. In *Slovenská obrana*, 24. 11. 1939. Citované podľa SIDOR, Karik. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Scranton, (Pa.): Obrana Press Inc. 1947, s. 85

³⁸ <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/024schuz/s024001.htm>

³⁹ <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/024schuz/s024001.htm>

Názory amerických a kanadských Slovákov na dianie v Európe vrátane Slovenskej republiky ovplyvňoval aj formujúci sa česko-slovenský exil, ktorý sa hneď na začiatku rozdelil na dva tábory: na etnických a etatistických čechoslovákov. Etnickí čechoslováci, na čele s kontroverzným Edvardom Benešom, nielenže odmietali ex post uznať legitímnosť vývoja v Česko-Slovensku po Mníchove (vrátane Benešovej dobrovoľnej abdikácie z funkcie prezidenta), ale vo svojom programe naďalej presadzovali ideológiu čechoslovakizmu. Táto uzavretá skupina nacionalistov vychádzala vo svojej politike z Benešovej kontroverznej tézy „o právnej a politickej kontinuite“ predmníchovskej ČSR. Etatistickí čechoslováci, reprezentovaní Milanom Hodžom, Štefanom Osuským a gen. Levom Prchalom, uznávali legitimitu vývoja po Mníchove, najmä pokiaľ išlo riešenie slovensko-českých vzťahov (autonómia). A zásadne odmietali šovinistickú ideológiu čechoslovakizmu a politiku českého centralizmu. Po tragických skúsenostiach z predmníchovskej ČSR navrhovali riešiť slovensko-české vzťahy v obnovenej Česko-Slovenskej republike na demokratických princípoch federácie, respektíve konfederácie (federácie) v rámci stredoeurópskeho či európskeho usporiadania.

V exilovom hnutí za obnovu nového Česko-Slovenska sa vo všeobecnosti počítalo aj s účasťou predstaviteľov slovenského autonomistického hnutia, ktorí mali reprezentovať Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu a Slovenskú národnú stranu. Predseda SNR Milan Hodža vyhlásil na porade zástupcov niektorých nekomunistických zložiek v Paríži, 14. januára 1940, že predbežne nechce vstúpiť do Československého národného výboru, a to z dôvodu, aby v ňom bolo miesto pre zástupcov HSĽS a SNS. Hodža vo svojom vystúpení odmietol kritické hlasy benešovcov adresované Slovenskej národnej rade v Paríži, že vo svojej politike „improvizuje na základe Žilinskej dohody“⁴⁰. Argumentoval tým, že už ako predseda česko-slovenskej vlády urobil v rokoch 1937 – 1938 prvé kroky k autonómnemu usporiadaniu Slovenska v rámci ČSR. Po demisii vlády odovzdal 1. októbra 1938 svoj písomný návrh na politické reformy Jozefovi Tisovi. Ako v tejto súvislosti poznamenal, rozdiel medzi jeho návrhom na reformy v porovnaní s ústavným zákonom o autonómii Slovenska „je po stránke formálnej patrný, ale po stránke vecnej nie [je] taký, že by z toho musela vzniknúť kríza“. Milan Hodža si osvojil Hlinkov autonomistický program a v exile ho presadzoval v ostrej konfrontácii s českými centralistami.

Slovenská národná rada sa pribratím zástupcov českého exilu zmenila

⁴⁰ NA (A ÚML ÚV KSČ) Praha, fond 38, a. j. 11

28. januára 1940 na Česko-Slovenskú národnú radu v Paríži, vedenú Milanom Hodžom. V *Prevolaní* prijatom na ustanovujúcom zhromaždení si Č-SNR stanovila prvé kroky po obnovení Česko-Slovenska: počnúc čo najskoršími voľbami do Ústavodarného Národného zhromaždenia (s inštitútom zákazu majorizácie Slovenska) cez autonómiou Slovenska až po prijatie novej česko-slovenskej ústavy, ktorá zabezpečí slovenskú autonómiu. Súčasťou *Prevolania* bol aj *Slovenský program*:

„Slovenská národná rada v Paríži ako jediná oprávnená predstaviteľka reprezentujúca na pôde Spojencov politický život na Slovensku trvá na týchto zásadách štátoprávneho usporiadania pomeru Slovenska k budúcej Česko-Slovenskej republike, prijatých na základoch schôdze dňa 22. novembra 1939 a dňa 5. decembra 1939 oznámených Česko-Slovenskému národnému výboru ako základ pre rokovanie a dohody s politickými zástupcami slovenského národa:

Vychádzajúc z pevného presvedčenia, že je nevyhnutne potrebné, aby dnešný stav slovenského národného uvedomenia našiel výraz v úprave moci zákonodarnej, výkonnej i sudcovskej – a na druhej strane, že je tak isto potrebné zabezpečiť ústrednej vláde dostatočnú právomoc pre udržanie jednoty a bezpečnosti štátu, Slovenská národná rada trvá na takom usporiadaní novej Česko-Slovenskej republiky, ktoré jedine vyhovie obom vyššie uvedeným zásadám a ktoré je vlastne legálnym pokračovaním a dobudovaním toho, čo slovenskému národu zabezpečuje ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny, vynesенý v duchu Pittsburskej dohody zo dňa 30. mája 1918 a v duchu Martinskej deklarácie zo dňa 30. októbra 1918.

V zmysle týchto zásad spoločnými orgánmi obnovenej Česko-Slovenskej republiky budú:

1. Národné zhromaždenie;
2. Hlava štátu;
3. Ústavný súd;
4. Ústredná vláda.

Zákonodarná moc Národného zhromaždenia vzťahuje sa na:

1. ustanovenie Národného zhromaždenia a voľbu hlavy štátu, na ustanovenie ústavného súdu, ako aj ústrednej vlády;
2. vzťahy hospodárske i politické k zahraničiu;
3. veci národnej obrany;
4. zásady všeobecnej dopravnej politiky a tarifovania v doprave;
5. justičné zákonodarstvo;
6. financovanie týchto spoločných odborov.

V dôsledku toho sa ústredná vláda skladá z ministerstva pre veci za-

hraničné, národnej obrany, dopravy, spoločných financií a po dobu potreby i pre veci hospodárskej a finančnej obnovy.

Pri tom však otázky personálne v odbore dopravy spadajú výlučne do kompetencie krajinských (zemských) vlád.

Všetky ostatné veci po stránke zákonodarnej i správnej patria výlučne do kompetencie krajinských (zemských) snemov a vlád, tak menovite veci vnútra (administratívy v úzkom zmysle), verejných prác, sociálnej starostlivosti, zdravotníctva, poľnohospodárstva, obchodu, priemyslu a živností, školstva, národnej osvety a kultu, pôšt, telegrafov a železníc, spravodlivosti a financií vzťahujúcich sa na tieto odbory.

Štátoprávny pomer národa slovenského k národu českému upraví sa dohodou väčšiny zvolených zástupcov národa českého s väčšinou zvolených zástupcov národa slovenského, a to tak, aby jednostranné majorizovanie v spoločnom Národnom zhromaždení bolo vylúčené.⁴¹

Na rozdiel od asymetrickej autonómie Slovenskej krajiny (6. 10. 1938) Hodžov návrh obsahuje prvky symetrického usporiadanie slovensko-českých vzťahov na národnom princípe. Významný bol i federalizačný princíp – inštitút zákazu majorizácie. Hodžov *Slovenský program* narazil na silný odpor E. Beneša a jeho prívržencov. V exile podporovali Hodžov slovenský program len tie združenia, spolky či osobnosti, ktoré sa kriticky stavali k šovinistickej politike E. Beneša. Patril k nim aj Český akčný výbor v Londýne (I. Marek, V. Myslivec, V. Titěra), ktorý 26. marca 1940 reagoval na intrigy benešovcov, ktorí sa stali hlavnou prekážkou na ustanovenie demokratickej platformy za obnovenie nového Česko-Slovenska. „Žádáme smír, dohodu a vyrovnání s našimi bratry Slováky. Jsme pro uznání a zaručení všech práv jim plynoucí z Pittsburské smlouvy, kterou jim podepsal náš pan President Osvoboditel T. G. Masaryk.“⁴² Na stranu Milana Hodžu sa postavil aj člen Československého národného výboru Štefan Osuský, proti ktorému benešovci zorganizovali ohováračskú, diskreditačnú kampaň, označujúc ho za „prívrženca spolupráce s Hitlerom“.

Začiatkom roka 1940 sa Beneš rozhodol rozšíriť Československý národný výbor o J. Masaryka, J. Nečasa a L. Feierabenda, aby v exile izoloval Š. Osuského a M. Hodžu. Benešovci rozpútali proti Hodžovi a Osuskému rozsiahlu diskreditačnú kampaň so zámerom politicky a morálne ich skompromitovať a vyradiť z politického života. Podľa Beneša činnosť Osuského v exile je „daleko horší“ než bola činnosť prezidenta Emila Háchu, keď asis-

⁴¹ NA (A ÚML ÚV KSČ) Praha, fond 38, a. j. 38

⁴² NA (A ÚML ÚV KSČ) Praha, fond 38, a. j. 11

toval Hitlerovi pri vzniku Protektorátu Čiech a Moravy. „Hácha byl sám, nezkušený, zemi zradili Spojenci, rozdvojili ji Slováci. Jak se měl bránit? ... Slováci nás v rozhodující chvíli zradili. Na to se nesmí zapomenout.“⁴³ Najväčším hriechom Slovákov bolo, že vraj v službách Nemecka zničili „svůj vlastní stát a národ“⁴⁴. (Rozumej unitárnu ČSR s oficiálnou ideológiou čechoslovakizmu a etnický československý národ.) Politický oportunista Ján Čaplovič, v snahe dostať sa do priazne benešovcov, pranieroval zločiny Slovákov, že „po predchádzajúcom popieraní národnej jednoty Slovákov s Čechmi, rozbili aj štátnu jednotu s nimi...“⁴⁵ Dokonca kritizoval aj slovenské revizionistické hnutie proti Poľsku. Obhajoval územné zisky Beckovského Poľska, ktoré si na úkor Slovenska vydobylo v roku 1938 v Mníchove. Politizujúce kreatúry, akou bol aj Čaplovič, pasovali benešovci v exile za predstaviteľov Slovenska a slovenského národa.

Beneš principiálne odmietal priznať totálne zlyhanie ideológie čechoslovakizmu a politiky českého centralizmu. Práve naopak. V exile arrogantne vyhlasoval, že na svojej politike do roku 1938 nemusí nič meniť. Odvolával sa pritom na vývoj Č-SR po Mníchove, ktorý vraj potvrdzuje správnosť jeho politiky. Odmietol snahy Štefana Osuského, Milana Hodžu či Petra Prídavka o slovensko-české vyrovnanie na princípe rovného s rovným. Najväčšie obavy mal Beneš z Milana Hodžu, ktorý na rozdiel od Osuského bol na Slovensku známy a agrárna strana tu mala silné pozície. Hodža sa v roku 1940 jednoznačne postavil na pozície slovenského autonomizmu, čo vyvolalo v čechoslováckom tábore priam hystériu. Vo svojej bezmocnosti sa Beneš začal Hodžovi zákerne vyhrážať korešpondenciou ako „strašnými dôkazmi“ proti nemu. Beneš v snahe skompromitovať Hodžu podplácal nielen zahraničných novinárov, ale nasadil proti nemu aj česko-slovenskú spravodajskú službu.⁴⁶ Pre alkoholom zmoreného Jana Masaryka bol Hodža len obyčajným „dráteníkom“, ako sa o ňom s dešpektom vyjadroval. V snahe odvrátiť pozornosť od svojich osobných zlyhaní, či už ako ministra zahraničných vecí alebo prezidenta, začal Beneš intenzívne hľadať vinníkov hanebnej mníchovskej kapitulácie. Nachádzal ich všade, len nie u seba. Z vnútroštátneho hľadiska boli podľa Beneša hlavnými vinníkmi Mnícho-

⁴³ *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1945*. OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (eds.) Zv. 1., Praha: Akademie, 1966, s. 173

⁴⁴ BENEŠ, Edvard. *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938 – 1945*. Praha: Orbis, 1946, s. 125

⁴⁵ Dr. J. Č. Smutné slovenské výročie. In *Čechoslovák*, 2, 30. 8. 1940, č. 35

⁴⁶ Bližšie MORAVEC, František. *Špión, jemuž nevěřili*. Praha: Rozmluvy, 1990, s. 232 – 234

va a zániku ČSR sudetskí Nemci a Slováci. V snahe prekryť vlastné zlyhanie začal sa im vyhrážať krvavou pomstou a šibenicami.

Československý národný výbor v Paríži vo svojom novoročnom *Vyhlásení* v roku 1940 sám seba deklaroval za jediného predstaviteľa československej štátnej moci v zahraničí, ktorú po skončení vojny hodlá odovzdať do rúk „československému ľudu“. Pritom v rozpore s politickou praxou demagogicky deklarovali vo svojom ústrednom tlačovom orgáne *Československý boj* „v duchu Masarykovom a Štefánikovom, v duchu svojich národných buditeľov a mučeníkov ideme do boja jednotne. Neznajúc tu rozdielov ani straníckych, ani stavovských a iných, sme odhodlaní vybojovať a zabezpečiť slobodnú, demokratickú, československú republiku, spravodlivú ku všetkým národnostiam svojho štátu. Chceme mať Československú republiku sociálne spravodlivú, vybudovanú na rovnakých právach a rovnakých povinnostiach všetkých jej obyvateľov. I o novom vnútornom usporiadaní štátu, o pomere slobodných Čechov k slobodným Slovákom rozhodne si väčšina slobodných Čechov a väčšina slobodných Slovákov demokratickou formou a v bratskom dorozumení podľa zásady rovnosti v právach a v povinnostiach.“⁴⁷ V závere *Vyhlásenia* vyzval Československý národný výbor všetkých česko-slovenských občanov k jednote a svornosti v boji „za slobodné Československo v slobodnej Európe“.

V dňoch 19. a 20. apríla 1940 sa v Chicagu konal zjazd Československej národnej rady, ktorá v propagande benešovcov bola prezentovaná ako predstaviteľka drvivej väčšiny amerických Slovákov a Čechov, resp. amerických čechoslovákov. Na zhromaždení bola prijatá rezolúcia, ktorou ČSNR schválila a bez výhrad podporila činnosť Československého národného výboru v Paríži. Zároveň zjazd schválil uznesenie o podpore ČSNR kandidatúry F. D. Roosevelta na post prezidenta USA. „Toto uznesení má značný význam pro vnitřní americkou politiku, neboť zaručuje při presidentských volbách přibližně asi milión československých hlasů pro presidenta Roosevelta...“⁴⁸ Bol to typický príklad goebbelsovskej propagandy. Tvrdenie, že ČSNR podporuje takmer milión amerických Slovákov a Čechov, ktorí v novembrových presidentských voľbách v roku 1940 podporia F. D. Roosevelta, bolo obyčajnou lžou. ČSNR totiž nikdy reálne nedisponovala takou masovou podporou amerických krajanov. V rezolúcii o slovenskej otázke sa ČSNR stotožnila s novoročným *Vyhlásením Československého národného vý-*

⁴⁷ Prohlášení Národního výboru československého. In *Československý boj* (Paríž), 2, 12. 1. 1940, č. 1

⁴⁸ Sjezd Československé národní rady v Americe. In *Československý boj* (Paríž), 2, 26. 4. 1940, č. 16

boru v Paríži. V praxi to znamenalo, že „o novém vnitřním uspořádání státu rozhodne svobodný lid doma“⁴⁹. No a týmto Beneš a spol. považovali slovenskú otázku v exile za definitívne vyriešenú.

Po skúsenostiach s Pittsburskou dohodou, ktorú Beneš vytýkal T. G. Masarykovi ako jeho najväčší omyl, sa Beneš v exile nechcel k ničomu zaväzovať. Z pomníkovského vývoja si benešovci vyvodili také poučenie, že ČSR sa rozpadla preto, lebo bola príliš decentralizovaná (krajinské zriadenie, autonómia). Slovákom a sudetským Nemcom sa pritom vyhrážali nielen pomstou za „rozbitie“ Česko-Slovenska, ale aj nastolením ešte tuhšieho centralizačného režimu s cieľom upevniť hegemoniu českého národa v obnovennej republike. Čechoslovácky exil, reprezentovaný Benešom, žil mimo objektívnej reality. Alexander Kunoši (Kohn) tvrdil, že vraj 75% Slovákov je „proti všetkým formám separatizmu, ba aj autonomizmu“⁵⁰. Slováci v Slovenskej republike vraj netúžia po ničom inom, než po obnovení českého centralizmu predmníchovskej republiky. A najmä veľmi túžia po splynutí s Čechmi do etnicky jednotného „československého národa“, ktorého sa už nevedia dočkať. Podľa Juraja Slávika sama Božia prozreteľnosť odsúdila slovenský národ na večné spolužitie s Čechmi: „Československá republika vyjde z tejto vojny silná a jednotná. Čo Boh spojil – človek nerozdvojí.“⁵¹ Ako napísal Msgr. Pavel Macháček v otvorenom liste krajanskému funkcionárovi v USA, rev. Milošovi K. Mlynarovičovi: „Budúcnosť slovenského národa je zabezpečená len v rámci Československej republiky.“⁵²

Vrcholom pokrytectva celej tejto protislovenskej propagandy bolo tvrdenie, že nielen celý slovenský národ, ale aj celá slovenská Amerika vraj jednoznačne stojí za svojím milovaným vodcom Edvardom Benešom. Ako napísal známy politický extrémista Andrew J. Valúšek z New Yorku, americkí Slováci považujú Beneša „za najväčšieho žijúceho syna národa modernej doby, za jediného, ktorý svojím vplyvom a významom, ako medzinárodná osobnosť, môže dosiahnuť toho, za čím každý demokratický Slovák túži. Nielen to – je dnes jediný, ktorý má neobmedzenú dôveru nášho demokratického Slováka v Amerike a je zárukou nového, slobod-

⁴⁹ Američti Čechoslováci za Národním výborem. In *In Československý boj* (Paríž), 2, 24. 5. 1940, č. 20

⁵⁰ KUNOŠI, Alexander. Dnešný politický postoj Slovákov. In *In Československý boj* (Paríž), 2, 1. 3. 1940, č. 8

⁵¹ SLÁVIK, Juraj. Marec 1939 na Slovensku, II. časť In *In Československý boj* (Paríž), 2, 22. 3. 1940, č. 11

⁵² MACHÁČEK, Pavel. Otvorený list M. Mlynarovičovi, slovenskému spisovateľovi a farárovi v Amerike. In *In Československý boj* (Paríž), 2, 26. 4. 1940, č. 16

ného, demokratického Československa.⁵³ Benešove finančné fondy, z ktorých výdatne čerpal aj A. J. Valúšek, robili skutočné zázraky. Základným omylom čechoslováckej, ako aj komunistickej propagandy bolo, že odpor voči naoktrojovanej nemeckej hegemonii v Slovenskej republike, a to či už vo vládných kruhoch, alebo v občianskej spoločnosti, si prisvojovali a tendenčne interpretovali ako otvorenú podporu či už Benešovej zahraničnej akcie, alebo politiky ilegálnej KSS. Táto falošná fixná idea, dominujúca v propagande počas vojny, bola typickým príkladom, keď sa prianie začalo vydávať za skutočnosť.

V období, keď Nemecko, Taliansko a ZSSR rozpútali v Európe lokálne vojny za rozšírenie svojho životného priestoru, sa zraky demokratických štátov upierali predovšetkým na svetovú veľmoc, Spojené štáty americké. Výnimkou neboli ani exilové skupiny pôsobiace v Paríži, Londýne či v neutrálnych štátoch. Americko-český novinár žijúci v New Yorku, Jan Münzer, upozorňoval v tejto súvislosti benešovcov, že „velké sympatie, jež chová Amerika k Československu, neznamenaají ovšem, že by Amerika počítala s obnovením Československa ve své původní podobě jako s jedinou možností. ... nejlepším řešením by snad mohla být federalizace celé Evropy. Obnovou československé samostatnosti myslí se zde tudíž především svoboda československého národa, třebas v rámci širší federace.“⁵⁴ Otázka postavenia Slovenska v obnovenom Česko-Slovensku bola však v čechoslováckom exile tabu. Benešovci sa nielenže nechceli Slovákom k ničomu zaväzovať, ale svoje nacionalistické plány dôkladne tajili. „Je zlomyslnou lží, tvrdí-li se, že Češi chtějí nebou budou chtít cokoli násilím vnucovat Slovákům: ti se budou moci stejně jako Češi svobodně rozhodovat o příštím uspořádání svých věcí a nepochybujeme, že se rozhodnou tak, aby zájem slovenský byl harmonicky sloučen s celostátním zájmem obnoveného společného státu, který musí být zřízen tak, aby byl ještě silnější, zdravější a pevnější, než byla první republika.“⁵⁵ Keďže podpora Benešovej exilovej skupiny bola zo strany Paríža, Londýna či Washingtonu skôr symbolická, východisko z medzinárodnej izolácie hľadali v prezentácii rôznych plánov na vytvorenie povojnových federácií či konfederácií. V roku 1940 vystúpila do popredia československo-poľská federácia (konfederácia), ktorá však po vstupe ZSSR do vojny bola veľmi rýchlo odsúvaná do úzadia. Beneš

⁵³ VALÚŠEK, Andrew, J. Dr. Beneš a americkí Slováci. In *Československý boj* (Paríž), 2, 12. 4. 1940, č. 14

⁵⁴ MÜNZER, Jan. Amerika a Československo. In *Československý boj* (Paríž), 2, 19. 1. 1940, č. 2

⁵⁵ RIPKA, Hubert. Jsme jednotni. In *Československý boj* (Paríž), 2, 10. 5. 1940, č. 18

totiž našiel v Stalinovi svojho najväčšieho spojenca na realizáciu svojich nacionalistických plánov. ZSSR sa stával novou „Schutzmacht“ budúcej Masarykovej republiky ako súčasť sovietskej sféry vplyvu. Spojenci rešpektovali toto svojvoľné rozhodnutie Beneša a jeho exilovej vlády, a to aj napriek tomu, že nemali na to žiaden mandát.

Po vzniku Slovenskej republiky sa jednotlivé združenia a spolky amerických Slovákov vyhraňovali voči sebe na základe vzťahu k slovenskej štátnosti. Etnický čechoslovakizmus, ako tomu bolo v dvadsiatych rokoch, už nebol deliacou čiarou medzi americkými Slovákami. Po vzniku Slovenskej republiky obhajovali v USA a Kanade existenciu tzv. československého národa len politickí extrémisti, ktorí boli výdatne financovaní zo zdrojov Benešovej zahraničnej akcie. Po roku 1939 o Slovákoch ako o národe už v USA nikto nepochyboval. Tento pozitívny vývoj bol výsledkom existencie Slovenskej republiky, v ktorej sa slovenský národ prvýkrát vo svojej histórii skonštitoval ako politický, štátoporný národ. Menšia časť krajanov, predovšetkým slovenskí evanjelici, stála zo štátoprávneho hľadiska na pozícii česko-slovenskej štátnosti (autonomisti). Katolíci podporovali vo svojej drvivej väčšine štátnu samostatnosť Slovenskej republiky. Slovenských katolíkov a evanjelikov však spájalo ich odmietavé stanovisko k etnickému čechoslovakizmu a obhajoba národnej svojbytnosti Slovákov. Názory evanjelikov ovplyvňovali najmä takí prominentní politickí exulantskí emigranti z radov evanjelikov, akými boli Milan Hodža a krajan Štefan Osuský. A práve v tomto spočíval zásadný rozdiel situácie, aká bola v krajanskom hnutí v Amerike po roku 1939 v porovnaní so situáciou v období prvej svetovej vojny. Beneš a Československý národný výbor si pred touto realitou však zatvárali oči, jednoducho ju ignorovali. Americkí Slováci boli v zahraničí najvýznamnejšou organizovanou opozičnou silou proti Benešovej protislovenskej ideológii čechoslovakizmu.

V snahe znesváriť amerických Slovákov na základe ich konfesionalnej príslušnosti a predovšetkým eliminovať odpor amerických Slovákov voči ideológii čechoslovakizmu a politike českého centralizmu sa čechoslovácka propaganda sústredila proti Slovenskej lige v Amerike a jej vedúcim predstaviteľom. Hlavnou metódou tejto propagandy šírenej z Paríža, Londýna či Washingtonu bola demagógia a lož. Podobne ako pri diskreditácii Štefana Osuského tvrdili, že vraj predseda Slovenskej ligy v Amerike Jozef Hušek je v službách nacizmu. Jozef Hušek „dvacet let se svou ligou, jež jest jeho osobním nástrojem v činnosti podstatně rozkladné, pracoval marně proti Československu a dnes, kdy celá československá Amerika se vzchopila k novému boji nejrychleji ze všech zahraničných větví Čechů a Slováků“.

ků, nemá tento renegát nejmenší naděje na úspěch, i když pracuje za nacistické peníze“⁵⁶. Bola to typická čechoslovácka podlá lož. Rovnaké zákerné metody používali benešovci proti predstaviteľom Slovenskej ligy, keď podávali rôzne falošné udania na FBI, v ktorých ich označovali ako „nacistických agentov“. Žiadna podlosť a zákernosť im neboli cudzie. Čechoslováci sa usilovali za každú cenu „skompromitovať“ najmä Huška a neštítali sa štváť proti nemu Slovákov poukazovaním na jeho český pôvod. Vo svojej bezmocnosti označovali Slovenskú ligu ako „bezvýznamný spolok Čecha Huška, narodeného na Slovensku“⁵⁷. Ako vo svojich pamfletoch vypisoval Ján Papánek „... prichodí so zármutkom zdôrazniť, že predseda Ligy Jozef Hušek, syn českých rodičov, narodený na Slovensku a žijúci tridsať rokov z mozoľov amerických Slovákov katolíkov, má najväčší podiel na rozklade americko-slovenského života. Budúci dejepisec sa bude stretať s týmto menom všade tam, kde sa jednalo o rozklad.“⁵⁸ Čechoslovácka propaganda svojou lživou demagógiou prekonávala aj ríšskeho ministra propagandy Josepha Goebbelsa, keď začala prezentovať bývalého česko-slovenského vyslanca v USA, Vladimíra L. Hurbana, ako jedného z najvýznamnejších slovenských vodcov v Spojených štátoch amerických.

Jozef Hušek bol jedným z najvýznamnejších predstaviteľov amerických Slovákov v prvej polovici minulého storočia. Ako o ňom napísal Jozef Paučo: „Bol dušou všetkých národných podujatí. Jeho zásluhou aktivizovala sa Slovenská liga v Amerike a jeho pričinením vznikol rad iných organizácií národného charakteru ako napríklad Matica školská a Priatelia Slovenskej slobody. Jozef Hušek zasahoval i do slovenskej politiky jednak ako spolupracovník s vedúcimi slovenskými dejateľmi a jednak ako obhajca osobitosti slovenského národa a zásad Pittsburskej dohody, ktorej bol podpisovateľom a osnovateľom jej základných bodov.“⁵⁹ Jozef Hušek bol vynikajúci novinár. Nezmazateľne vtlačil svoju pečať slovenskej žurnalistike v USA. Statočne a nekompromisne obhajoval národnú svojbytnosť slovenského národa a štátnu samostatnosť Slovenska. Na americkej pôde patrila k neúprosným kritikom čechoslovakizmu a českého centralizmu. Keď

⁵⁶ Co je Slovenská Liga v Americe. In *Československý boj* (Paríž), 2, 2. 2. 1940, č. 4. (Anonymný článok)

⁵⁷ Americkí Slováci a „slobodné“ Slovensko. In *Čechoslovák v Anglii* (Londýn), 2, 5. 4. 1940, č. 14

⁵⁸ PAPÁNEK, Ján. Americkí Slováci v boji za slobodu Československa. In *Čechoslovák* (Londýn), 2, 25. 10. 1940, č. 43

⁵⁹ PAUČO, Jozef. *Slovenskí priekopníci v Amerike*. Cleveland: Prvá katolícka slovenská jednota, 1972, s. 150

v roku 1931 vrcholil v Česko-Slovensku zápas o autonómiu Slovenska, odkazoval z USA koryfejom čechoslovakizmu, T. G. Masarykovi a E. Benešovi, že „čechoslovácka ideológia dáva všetko Čechom a berie všetko Slovákom. Ak je to spravodlivosť, to je spravodlivosť, ktorej miesto je na šibenici a v – pekle. Neboli sme maďarskými Slovákami, nebudeme ani českými Slovákami, ani poľskými, ani ruskými, ani vôbec nijakej inej národnosti Slovákami, ale len slovenskými Slovákami.“⁶⁰ Hušekova kritika čechoslovakizmu bola zdrvivá: „Najnemorálnejšou je ozaj čechoslovácka morálka. Mravní degeneráti! To je vaše meno, čechoslováci!“, „Čechoslovakizmus je prosté rakušactvo. Jeho heslom je germánske heslo: moc je právo, jeho otcom je pančeská megalománia, imperializmus.“⁶¹ Meno Jozefa Huška, významného publicistu, organizátora krajanského života a bojovníka za slovenskú slobodu je na Slovensku neznáme. Dokonale bol vymazaný zo slovenských dejín a z pamäte národa. Za predchádzajúceho režimu, tak ako aj mnohí iní, bol onálepkovaný ako „klérofašista“ či „ľudácky nacionalista“. Tento ideologicky zdeformovaný, prokurátorský pohľad na slovenské dejiny doznieva aj v súčasnosti. Cenzúra či autocenzúra zabránili tomu, aby heslo Jozef Hušek bolo zaradené do *Slovenského biografického slovníka*. Rozsiahle životné dielo tohto vynikajúceho Slováka, rodáka z Okoličného (dnes súčasť Liptovského Mikuláša), si však zaslúži našu úctu a uznanie.

Štvavá kampaň proti Slovenskej lige prekročila hranice USA a sústredila sa najmä na Jozefa Huška s evidentným zámerom zdiskreditovať ho a vyradiť z verejného života. Hušek, u ktorého sa začali prejavovať vážne zdravotné problémy, statočne odolával týmto tlakom. Napriek tomu, že špinavá kampaň neušetrila ani jeho rodinu, nemienil kapitulovať. Hušek statočne bránil Slovenskú ligu. V *Správe predsedu Slovenskej ligy Jozefa Huška*, publikovanej v tlačovom orgáne Prvej katolíckej slovenskej jednoty, v týždenníku *Jednota* (neoficiálny tlačový orgán Slovenskej ligy), sa konštatuje, že protivníci sa rozhodli „za každú cenu zničiť Slovenskú ligu“⁶². Tým v oku sa stali prehlbujúce sa vzťahy medzi Slovenskou ligou a Slovenskou republikou, ako aj prehlbujúce sa vzťahy k Slovenskej republike a jej predstaviteľom zo strany najpočetnejšej katolíckej organizácie, Prvej katolíckej slovenskej jednoty, ktorá bola asociovaným členom Slovenskej ligy. Obe organizácie, podobne ako aj ďalšie slovenské spolky, organizácie, inštitúcie či jednotlivci, pozdravili Slovenskú republiku pri prvom výročí jej

⁶⁰ TAMŽE, s. 168

⁶¹ TAMŽE, s. 164

⁶² Správa predsedu Slovenskej ligy Jozefa Huška. In *Jednota* (USA), 50, 2. 7. 1941

vzniku. Slovenská liga vo svojom pozdrave, adresovanom vedúcim predstaviteľom Slovenskej republiky, s uznaním a obdivom hodnotila cestu, ktorú si mladý štát razil na politickej mape sveta. „Za prvý rok svojej existencie dokázal takú silu ducha a nezlomnú vôľu vydobýť si miesto medzi kultúrnymi národmi, že si získal dôveru, obdiv a úctu vo svete.“⁶³ Čechoslovácka propaganda pritom zaručene prognózovala totálny hospodársky kolaps Slovenskej republiky a jej skorý zánik. Vývoj nedával za pravdu týmto pseudoprognózam, v ktorých prianie sa vydávalo za skutočnosť. Hlavný úrad Prvej katolíckej slovenskej jednoty pozdravil prezidenta Tisa a vyslovil presvedčenie, že Slovenská republika – „drahý poklad slobody a národnej suverenity“ – sa zachová aj pre budúce generácie.

Washingtonská konferencia Slovenskej ligy

Benešova exilová vláda nebola schopná prostredníctvom propagandy osloviť slovenskú komunitu v USA a Kanade. V snahe marginalizovať Slovenskú ligu prezentovali Slovenské národné združenie ako reprezentanta amerických Slovákov. Podľa Jána Papánka Slovenské národné združenie vzniklo takým spôsobom, že miestna organizácia v Chicagu (Americko-slovenské združenie) bola po marci 1939 „pretvorená na celoamerickú národnú ustanovizeň – Slovenské národné združenie – ako jedna zo zložiek Československej národnej rady. ... V Slovenskom národnom združení našli americkí Slováci konečne inštitúciu, ktorá vnútorne i navonok vyjadruje ich zmýšľanie. Ona ich predstavuje voči americkej vláde a hovorí ich menom k tejto vláde, napravujúc tak očisťuje slovenské meno, špinené podporovateľmi nacizmu v Lige.“⁶⁴ Papánek ľživo tvrdil, že Slovenské národné združenie vraj podporujú dve tretiny amerických Slovákov⁶⁵. „Až na agentov okolo Slovenskej Ligy slúžiacich cudzím záujmom ... sa čo najrozhodnejšie stavajú proti akýmkoľvek myšlienkam a snahám, aby pomer československý bol teraz v zahraničí nejakými novými dohodami upravovaný.“⁶⁶ Tlačovým orgánom Slovenského národného združenia, financovaný benešovcami, bol mesačník *Roduverný Slovák*, ktorý šíril v USA ľživú propagandu. Podstata tejto protislovenskej propagandy bola založená na tvrdení: slovenský národ neexistuje – existuje len jednotný etnický českosloven-

⁶³ K prvému výročiu Slovenskej republiky. In *Jednota* (USA), 50, 13. 3. 1940

⁶⁴ PAPÁNEK, Ján. Americkí Slováci v boji za slobodu Československa. In *Čechoslovák* (Londýn), 2, 25. 10. 1940, č. 43

⁶⁵ TAMŽE

⁶⁶ PAPÁNEK, Ján. Do sústredeného boja. In *Československý boj* (Paríž), 2, 9. 2. 1940, č. 5

ský (český) národ. Slováci ako súčasť takzvaného československého národa môžu dosiahnuť slobodu a prosperitu len v spoločnom štáte s Čechmi. Podľa Papánka iná cesta pre neštátotvorný slovenský národ neexistuje! Od časopisu *Roduverný Slovák* sa pre jeho extrémizmus verejne dištancoval jeho redaktor, rev. Ján S. Bradáč⁶⁷, a väčšina slovenských evanjelikov v USA začala podporovať slovenský autonomistický program Milana Hodžu.

Slovenskí evanjelici sa rovnako ako katolíci ocitli pod mimoriadne silným tlakom benešovcov. Vyhrážky, mediálne škandalizovanie, denunciacie na FBI, korupcia, politika cukru a biča boli hlavnými metódami benešovcov na americkom kontinente. Na druhej strane vedenie Národného slovenského spolku a najmä jeho tlačový orgán *Národné noviny* (National News) sa zapojili do mediálnej kampane proti Slovenskej lige, organizovanej vedúcim Československej informačnej kancelárie v Chicagu Jánom Papánkom. Redaktor *Národných novín*, Jozef Žáry uverejnil na stránkach časopisu osočujúci pamflet židovskej lobistickej organizácie Non Sectarian Anti-Nazi League, obviňujúci Ligu z rozširovania „nacistickej ideológie“⁶⁸ na americkej pôde. Podľa Mikuláša Šprinca „Dr. Benešovi išlo o to, zničiť jednoducho Ligu, diskreditovať ju vo Washingtone, udrieť na ňu pečať nacizmu, označiť ju ako podporovateľku Hitlera, a teda nepriateľa Spojených štátov a Spojených národov“.⁶⁹ Táto diskreditačná kampaň nadobudla také rozmery, že vedenie Ligy bolo nútené zvolať konferenciu Američanov slovenského pôvodu, aby sa vyjadrili k mediálnej kampani proti Slovenskej lige a jej predstaviteľom. Do kampane sa totiž zapojili nielen prívrženci E. Beneša, ale aj liberálna a komunistická tlač, ktorej prekážal národný, kresťanský a protikomunistický program Slovenskej ligy. Na zákernú kampaň, ktorú vyprovokovala židovská organizácia Non Sectarian Anti-Nazi League, boli nútení reagovať aj predstavitelia slovenských spolkov a organizácií. Rozhodli sa zaujať verejné stanovisko k lživým tvrdeniam židovskej

⁶⁷ ČULEN, Konštantín. *Slovenské časopisy v Amerike*. Cleveland: Prvá katolícka slovenská jednota, 1970, s. 104

⁶⁸ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 6

⁶⁹ ŠPRINC, Mikuláš. *Tvárou k slnku*. Cambridge (Ont.): Dobrá kniha 1975, s. 129. Stotožňovať tzv. ľudáctvo s nacizmom a z tohto falošného hľadiska hodnotiť po roku 1939 aj činnosť Slovenskej ligy ako „agentury lidáckeho, a tým i nacistického vlivu v USA“ bolo štandardné v česko-slovenskej marxistickej historiografii. (KŘEN, Jan. *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938 – 1939*. Praha: Naše vojsko 1969, s. 456. Tieto politicky tendenčné názory dožívajú aj v súčasnosti. Slavomír Michálek stotožňuje politický režim a štátnosť a tvrdí, že vraj „Slovenská liga otvorene podporovala politiku Dr. Tisa“. PAPÁNEK, Ján. *Za vojny Edvardovi Benešovi (výber dokumentov 1939 – 1945)*. Zost. Slavomír Michálek. Bratislava: SAV 1997, s. 139)

organizácie, že Slovenská liga je v službách nacizmu, ktoré nekriticky preberala aj časť americkej tlače.

Z iniciatívy vedenia Slovenskej ligy sa 17. – 18. októbra 1940 konala vo Washingtone konferencia Američanov slovenského pôvodu. Na konferencii sa zúčastnilo 160 osôb z rôznych kútov USA. Okrem početných predstaviteľov slovenského spolkového, kultúrneho a verejného života pozvanie prijali aj členovia amerického kongresu Michael J. Kirwan z Youngstownu, Jammes J. Davis z Pennsylvánie, Harold Pason zastupujúci senátora Jamesa M. Meada z New Yorku a ďalší. Početní členovia kongresu, ako aj významné osobnosti amerického verejného a kultúrneho života poslali konferencii svoje písomné pozdravy.⁷⁰ Zasadanie konferencie otvoril dopoludnia 17. októbra 1940 čestný predseda Slovenskej ligy Peter P. Hletko. Informoval delegátov o dôvodoch konania konferencie: „Zišli sme sa v hlavnom meste preto, aby sme dokumentovali našu silu a lojálnosť k tejto drahej vlasti pred najpovolanejšími kruhmi. ... americkí Slováci sú si vedomí svojich občianskych povinností, sú najlojálnejší občania Spojených štátov, ale to neznamená, aby sa za svoju starú mať – rodnú vlasť – mali hanbiť a ju nemilovať ... sme Slováci a náš národ vrele milujeme a Slovensku prajeme z celej duše rozkvet a požehnanie.“⁷¹

Na úvodný príhovor Petra P. Hletka nadviazal predseda Slovenskej ligy Jozef Hušek. Vo svojom prívete odmietol štvavú kampaň vedenú proti Slovenskej lige. Po príhovoroch čestného predsedu a predsedu Slovenskej ligy si delegáti zvolili predsedajúceho konferencie (P. P. Hletko), ako aj personálne zloženie šiestich pracovných výborov. Členmi programového výboru sa stali Adam Podkrivacký, Ivan Bielek, Ján A. Kocúr, Helena Kočanová a Jolana Kostolníková; členmi rezolučného výboru Gabriela Vavreková, Jozef Hušek, Ján Weber, Filip Hrobák a Florián Tylka a do tlačového výboru bola zvolená Štefánia Ol'ga Hušeková. Keďže organizátori opodstatnene očakávali zo strany čechoslovákov provokácie, bezpečnosť delegátov mal na starosti Ján P. Stankovič. Zo zbierky, ktorá sa konala na konferencii, sa delegáti rozhodli kúpiť veniec, ktorý ešte dopoludnia položili na hrob neznámeho vojaka na Arlingtonskom národnom cintoríne. Na pietnom akte sa zúčastnili všetci delegáti, aby si uctili pamiatku tých, ktorí položili svoje životy za slobodu.

⁷⁰ *Zápisnica Konferencie Američanov slovenského pôvodu svolanej Slovenskou ligou v Amerike a vydržiavanej v hlavnom meste Spojených štátov vo Washingtone, D. C. v dňoch 17. a 18. októbra 1940 v hoteli Washington. Middletown (Pa): Slovenská liga v Amerike (1940)*

⁷¹ *Zápisnica Konferencie Američanov slovenského pôvodu, c. d., s. 4*

Popoludní, 17. októbra 1940, pokračovalo pracovné rokovanie. Výsledkom diskusie bolo prijatie rezolúcie, v ktorej delegáti deklarovali svoju oddanosť Spojeným štátom americkým a americkej demokracii. Odsúdili „nepredvídané sily“, ktoré sa objavili na medzinárodnej politickej scéne, ohrozujúce „základy kresťanskej civilizácie a smerujú k zničeniu demokracie“. Ďalej delegáti deklarovali: „Bezpodmienečne odsudzujeme komunizmus, nacizmus a fašizmus, a všetky iné diktátorské, protidemokratické a neamerické -izmy, ktoré znižujú dôstojnosť človeka a vykorisťujú jeho fyzické sily a duševné schopnosti v záujme sebeckých a deštruktívnych ambícií⁷² ... urobíme všetko, čo bude v našej moci, aby sme zabránili šíreniu takýchto podkopných ideológií v Spojených štátoch amerických.“ Reid Lewis, riaditeľ Common Council for American Unity, vo svojom rozsiahlom referáte informoval delegátov o činnosti Spoločnej rady za americkú jednotu a vyzval delegátov k spolupráci. Na adresu pomoci Slovenskej republike zo strany amerických Slovákov vyhlásil, že najviac urobia, keď sa budú snažiť, „aby sa Amerika postavila za isté princípy v medzinárodnej politike, zásady sebaurčovania a slobody nielen pre Slovákov v Európe, ale pre všetky národnosti“⁷³. Vyzval delegátov, aby sa viacej angažovali pri rozširovaní slovenskej kultúry a slovenského školstva na americkej pôde. Po prejave Donalda Perryho (Department Alien Registration) prečítal predseda Hušek hanopis židovskej organizácie Non Sectarian Anti-Nazi League, ktorý bol rozposlaný do redakcií amerických časopisov. Slovenská liga bola v ňom ľživo označená za „nacistickú organizáciu“. Delegáti rozhorčene reagovali na medializovaný hanopis. Hodnotili ho ako „podlú intrigu čechoslovácku“ a rozhodli sa naň reagovať. Zvolili si výbor v zložení Michal J. S. Stoner, Peter P. Jurčák, velp. Anton Gracík, Jozef Hušek a Peter P. Hletko, ktorý mal pripraviť návrh stanoviska.

Rokovanie konferencie pokračovalo ráno 18. októbra 1940 referátom predsedu J. Hušeka o hanopise Non Sectarian Anti-Nazi League a návrhu rezolúcie. V prijatej rezolúcii delegáti odmietli hanopis ako snahu zdiskreditovať Slovenskú ligu a asociované organizácie. Rozhodli sa, aby Amerikanizačný výbor (Americanization Committee) vydal konferencii osvedčenie „vyjadrujúce zmysľanie tohto telesa a pohoršenie nad protiamerickým útokom urobeným proti členom tejto konferencie“. Zároveň vyjadrili súhlas, aby predseda Amerikanizačného výboru „predložil túto záležitosť k dôkladnému vyšetreniu Department of Justice za cieľom udržiavania americ-

⁷² Zopakovali svoje stanovisko k neamerickým ideológiám obsiahnuté v rezolúcii prijatej 29. 4. 1938 v Pittsburghu na XX. kongrese Slovenskej ligy v Amerike.

⁷³ Zápisnica Konferencie Ameríkanov slovenského pôvodu, c. d., s. 12 – 13

kej jednoty, za ktorú všetci stojíme“⁷⁴. Súčasťou rezolúcie bolo aj osvedčenie predsedu Amerikanizačného výboru Michala J. S. Stoneyho, ktorý označil hanopis Non Sectarian Anti-Nazi League ako „typickú podkopnú propagandu, namierenú k zničeniu tej americkej jednoty, ktorá je dnes v Amerike tak potrebná a tej solidarity, ktorú všetci sa usilujeme dosiahnuť... Ako predseda nášho výboru nebudem mať pokoja, kým Federal Bureau of Investigation nepodujme potrebné kroky, aby znemožnil takúto zbabelú činnosť.“⁷⁵ Účastníci konferencie ostro kritizovali v prijatých rezolúciách Non Sectarian Anti-Nazi League⁷⁶ za jej ohováračskú kampaň. Stotožnili sa so senátorom Jammesom J. Davisom, ktorý vo svojom prejave vysoko vyzdvihol Slovenskú ligu ako americkú vlasteneckú organizáciu, na ktorú sa „všetci Slováci v Spojených štátoch pozerajú ... ako na jedinú národnú organizáciu oprávnenú hovoriť v mene jedného milióna Slovákov v Amerike“.⁷⁷ Senátor Davison vyzval amerických Slovákov, aby naďalej prechovávali lásku k svojej pôvodnej vlasti a svojmu rodu. Vedúca Informačnej kancelárie Slovenskej ligy Štefánia Oľga Hušeková podala správu o činnosti kancelárie. Zdôraznila pritom naliehavú potrebu informovať americkú verejnosť o Slovákoch. V tejto súvislosti delegáti odporučili vedeniu Slovenskej ligy, aby Liga vydávala časopis pre širokú verejnosť.⁷⁸ Počas rokovania konferencie prijal prezident USA F. D. Roosevelt dvanásťčlennú delegáciu predstaviteľov najvýznamnejších slovenských spolkov, ktorú viedol čestný predseda Slovenskej ligy Peter P. Hletko. Americkým Slovákom boli známe vyhlásenia prezidenta Roosevelta, že ak sa má civilizácia udržať, musia byť rešpektované práva malých národov na nezávislosť. Členovia delegácie vyzvali prezidenta, aby USA naďalej podporovali právo národov na sebaurčenie a vzali pod svoju ochranu početne malé národy.

⁷⁴ Zápisnica Konferencie Amerikánov slovenského pôvodu, c. d., s. 14

⁷⁵ Zápisnica Konferencie Amerikánov slovenského pôvodu, c. d., s. 15. Pozri tiež *Proceedings of the Conference of Americans of Slovak descent called by The Slovak League of America. Washington, D. C. October 17 – 18 1940*. Vydal Information Service of the Slovak League of America

⁷⁶ Židovská organizácia Non Sectarian Anti-Nazi League bola založená v roku 1933 v New Yorku, s úlohou organizovať hospodársky bojkot Nemecka. Venovala aj prejavom antisemitizmu v USA. Zanikla v roku 1975.

⁷⁷ *Zápisnica Konferencie Amerikánov slovenského pôvodu svolanej Slovenskou ligou v Amerike a vydržiavanej v hlavnom meste Spoj.[ených] štátov, vo Washingtone, D. C.* Vydala Slovenská liga v Amerike, s. 17. (Bez uvedenia miesta a roku vydania)

⁷⁸ Ústredná správa Slovenskej ligy rozhodla 13. 11. 1942 o vydávaní slovensko-anglického časopisu *Slovak Record*. V roku 1946 bol nahradený anglicko-jazyčnými časopismi *Slovak Review* a *Slovak Digest*.

Konferenciu pozdravili písomne a telegramom známe osobnosti amerického života: mešťanosta New Yorku Fiorelo H. La Guardia, vedúci predstaviteľ Demokratickej strany James A. Farley, členovia kongresu a poslanci Andrew L. Sommers, Matthew J. Merritt, J. Harold Flannery, James H. Cronwell, Emanuel Cellar, Eugene J. Keogh, Caroline O'Day, Thomas H. Cullen, Bruce Barton a ďalší významní predstavitelia politického, verejného a kultúrneho diania.

Prijatie delegácie amerických Slovákov prezidentom Rooseveltom vyvolalo pozornosť nielen v Slovenskej republike, ale aj v čechoslováckom tábore, kde prepukla panika a hystéria. Ján Čaplovič demagogicky zneužil zahranično-politickú situáciu, v akej sa ocitla Slovenská republika, a vyzval amerických Slovákov, aby sa zapojili do „frontu“ vedeného Benešom.⁷⁹ Veľký rozruch vyvolali najmä správy, že Slovenská liga pripravuje vydávanie časopisu v anglickom jazyku, ktorý bude odhaľovať lživú čechoslovácku propagandu. Nová mediálna kampaň sa sústredila na predsedu Slovenskej ligy a jeho dcéru Štefániu O. Hušekovú, vedúcu Informačnej kancelárie Slovenskej ligy (Information service of the Slovak League of America). Zámerom kampane bolo zastrašiť Hušekovcov, znevážiť ich a morálne zdiskreditovať. Extrémistická židovská organizácia Non Sectarian Anti-Nazi League pokračovala vo svojom provokačnom ťažení proti Slovenskej lige a požiadala Washington, „aby bola prozkoumaná otázka zaměstnání dcery pittsburgského vůdce Huška, Olgy Huškové, ve slovenském zahraničním ministerstvu. Dotaz byl učiněn pro podezření z podvrtné činnosti (fifth column danger).“⁸⁰ Tlačový orgán Benešovej zahraničnej akcie v Londýne, *Čechoslovák*, odvolávajúci sa na *New Yorkský denník*, financovaný z Benešových fondov, rozširoval lži, že Informačná kancelária Slovenskej ligy je podobná inštitúcia, akou sú German Library of Information a Italian Library of Information v New Yorku, „kde chodia gestapáci a fašisti dávať svoje porady a inštrukcie. ... Nuž nevieme, či táto pittsburská kancelária je na rozkaz či len náhodile sa podobá italskej a nemeckej?“⁸¹

Čechoslováci sa rozhodli znevážiť pozitívny ohlas washingtonskej konferencie v americkej spoločnosti. Neboli im cudzie žiadne špinavé praktiky – od rozširovania lží, ohovárania až po zákerné provokácie a denunciácie na FBI. V časopise *Čechoslovák* bola uverejnená informácia o akomsi „taj-

⁷⁹ ČAPLOVIČ, Ján. Hletkovci vyhlášení za benešovcov. Delegácia americkej Slovenskej ligy u Roosevelta. In *Čechoslovák* (Londýn), 2, 1. 11. 1940, č. 44

⁸⁰ Náš americký kabelogram. New York, 11. prosince 1940. In *Čechoslovák* (Londýn), 2, 13. 12. 1940, č. 50

⁸¹ Americana. In *Čechoslovák* (Londýn), 2, 18. 10. 1940, č. 42

nom letáku Slovenskej ligy“ (napísanom v „československom jazyku“), ktorým chceli benešovci poštvať proti Lige nielen amerických Slovákov, ale aj americkú verejnosť. „Slovenští renegáti v Americe sněmovali. Je to skupina bývalého předsedy takzv. Slovenské ligy Huška. Zatím co naši krajané v Chicagu se modlili za svobodu své staré vlasti a za skončení hrozného utrpení našich doma, slovenští autonomisti oslavovali výročí rozbití Československé republiky a svého vodcu Adolfa Hitlera, který im dal slobodný štát“. Na konferenci v Pittsburghu⁸² se rozdával tajně rozmnožený leták, po kterém později pátralo i Investigation Bureau. Leták se náhodou dostal do rukou jednomu z našich krajanů, který jej odovzdal redakci New-Yorských listů, jež tento dokument pro informaci krajanské veřejnosti doslova přetiskli. Leták byl asi také příčinou Huškovy melancholie a jeho nynějšího mlčení. Každé slovo letáku je velezradou na československém lidu i na americké demokracii, o které se tam tak posměšne mluví. Ligisti píší, že jsou šťastni, že „mohli po boku Slovenskej ligy v Amerike pomáhať slávnemu vodcovi Adolfu Hitlerovi utvoriť pod jeho svastikou slobodný štát slovenský“ a sľubujú, že v Hitlerovč duchu budú nadále pomáhať svým americkým vůdcům, Huškovi, Hletkovi, Hrobákovi, Sinčákovi a jiným v jejich záslužné práci. Současně upozorňují členstvo, aby se nedalo zmásti veřejnými projevy lojality k americké demokracii Huškovým dopisem prezidentu Rooseveltovi, atd., které slúžia len na zakrytie nášho pravého stanoviska, aby náhodou neprišlo do umu zúrivým americkým demokratom vsunúť našu Katolícku slovenskú jednotu do piatej kolóny.“⁸³ Nikto tak neškodil americkým Slovákom ako Benešov „minister propagandy“ Ján Papánek. Ako píše Jozef Paučo, „veci v českém táboře zašli tak d'aleko, že si získali aj niektorých českých kňazov, ktorí sa vyhrážali slovenským kňazom vo verejnom živote šibenícami...“⁸⁴

Po skončení washingtonskej konferencie sa 26. októbra 1940 konal v Pittsburghu kongres Slovenského národného združenia, na ktorom čechoslováci demonštrovali svoju podporu ideológii českoslovakizmu a dočasnej exilovej vláde v Londýne. Na kongrese vystúpili bývalý vyslanec v USA Vladimír Hurban, vedúci Československej informačnej kancelárie Ján Papánek, zamestnanec česko-slovenského konzulátu v Pittsburghu a výkonný tajomník Slovenského národného združenia Jozef Žák-Maru-

⁸² V dňoch 2. 9. – 7. 9. 1940 sa v Pittsburghu konala XXVII. konvencia Prvej katolíckej slovenskej jednoty.

⁸³ Americana. In *Čechoslovák* (Londýn), 2, 22. 11. 1940, č. 47

⁸⁴ PAUČO, Jozef. *75 rokov Prvej katolíckej slovenskej jednoty 1890 – 1965*. Cleveland: PKSJ, 1965, s. 327

šiak, novinár Michal Múdry-Šebík. Kongres pozdravil aj predseda exilovej vlády v Londýne Msgr. Jan Šrámek. Účastníci kongresu v prijatej rezolúcii podporili Benešovu zahraničnú akciu a prihlásili sa za obnovenie ČSR. Z kongresu boli poslané telegramy prezidentovi F. D. Rooseveltovi, E. Benešovi, premiérovi W. Churchillovi a kanadskému premiérovi W. Mackenzie Kingovi. Prioritným poslaním kongresu bola propagačná úloha predovšetkým k zahraničiu. Mal navonok demonštrovať, že celá krajanská Amerika podporuje Beneša a jeho snahu obnoviť centralizovanú, unitárnu Masarykovu republiku. Ako v tejto súvislosti napísal chicagský časopis *Verný Slovák*, „obrovská väčšina národa stojí za Československou republikou“, ktorý priniesol priam senzačnú správu o tom, že „autonomičtí američtí Slováci mění své přesvědčení a stávají se přívrženci Československa“⁸⁵. Hlavnou metódou čechoslováckej propagandy bola lož, „... slovenskí katolíci a evanjelici, združení v tejto jednotnej organizácii americkej Slovače, postavili [sa] svorne na líniu odboja ... Slovenské národné združenie v Spojených štátoch má už 85 zborov v jednotlivých dôležitých strediskách amerických Slovákov, predovšetkým v priemyslových krajochoch. Hušek, ktorý sa rád vydáva za „vodcu“ všetkých katolíckych Slovákov, na zjazde pochopiteľne nebol, ale jeho línia utrpela predsa porážku, lebo zjazd vyhlásil jednotne, že nové slobodné Slovensko je mysliteľné iba ako nedeliteľná súčasť slobodného Československa.“⁸⁶

Rovnakej eufórii prepadal aj Ján Papánek, ktorý vykresľoval Benešovi situáciu v americkom krajanskom hnutí takú, akú ju chcel Beneš vidieť. „Pod tlakom vývoja vecí sa začínajú obracať aj slovenské autonomistické kruhy a naznačujú ochotu k spolupráci. U vedúcich to nie je úprimné, ale tlak je zdola od malého človeka, ktorý sa obáva, že začne byť zaraďovaný medzi nepriateľov demokracie a tým i vlády Spojených štátov. Situácia zatiaľ ešte nie je zrelá k riešeniu a boli sme upozornení, že bude snaha najskôr niektorých činiteľov odstrániť z predsedníctva Ligy, napr. Hušeka, a potom že by mohla nastať otvorená spolupráca. Sme v styku s niektorými kňazmi a vedúcimi organizácie. Hušek toto sám pociťuje a keď bol odstránený zo všetkých pozícií medzi katolíckymi Slovákmí⁸⁷, snaží sa zachrániť svoju pozíciu aspoň v Lige. Navštívil aj vyslanca Hurbana, ktorý vám o tom asi podal správu, a preto tiež zvolal aj s Dr. Hletkom schôdzu Slovákov pria-

⁸⁵ Náš americký kabelogram. In *Čechoslovák* (Londýn), 2, 13. 12. 1940, č. 50

⁸⁶ Úspešný zjazd Slovákov v Amerike. In *Čechoslovák* (Londýn), 2, 13. 12. 1940, č. 50

⁸⁷ Ján Papánek poukazuje na výsledky XXVII. konvencie Prvej katolíckej slovenskej jednoty (2. 9. – 7. 9. 1940). Predsedom sa stal Michal J. Vargovič. Jozef Hušek nebol zvolený za člena Hlavného úradu I. KSJ.

teľsky naklonených Lige do Washingtonu, kde si chcel zaistiť ďalšiu pozíciu. Navštívil tiež prezidenta Roosevelta, ktorý im povedal, že Spojené štáty budú trvať na oslobodení malých národov a aj Československa, takže odišli odtiaľ dosť skropení.⁸⁸ Na marginálny vplyv Slovenského národného združenia na amerických Slovákov poukázal aj jeden z účastníkov kongresu Michal Múdry-Šebík, ktorý spochybnil lživé „štatistiky“ čechoslováckej propagandy. „[Slovenské národné] združenie ani vo svojom najväčšom rozkvetu a po najväčšom organizačnom úsilí nebolo v stave získať viac priamych členov ako 5 000. ... To malo svoje príčiny najmä v neujasnení pomeru česko-slovenského.“⁸⁹ Raz toľko organizovaných členov v USA, než ich malo Slovenské národné združenie mal Spolok sv. Vojtecha v Trnave. K 1. júlu 1940 mal Spolok sv. Vojtecha v zahraničí celkovo 160 000 členov, z nich bolo 8 900 členov v Spojených štátoch amerických.⁹⁰

V správe z 31. marca 1941 Papánek nadšene v informoval Beneša, že bezvýznamná organizácia, akou bolo Slovenské národné združenie, sa vraj v USA stala „organizáciou všetkých Slovákov“. I keď pripúšťa, že ešte „veľký počet organizovaných katolíkov stojí mimo a i proti nej. Na určitom zblížení a prípadne spolupráci sa stále pracuje. Hlavnou prekážkou toho sú niektoré osoby najmä okolo Slovenskej ligy, ktorá je dnes pre svoju pronacistickú činnosť vyšetrovaná. S touto organizáciou sa však za žiadnych okolností jednať nedá, pretože by bola celá doterajšia práca zdiskreditovaná. Nadväzujú sa styky preto s [Prvou] katolíckou [slovenskou] jednotou, najväčšou slovenskou podpornou organizáciou. V styku sme tiež so Združením slovenských katolíkov. Vo svojom celku však slovenské katolícke kňazstvo stojí ešte stále za Tisom. Dnes sa už ale začína všeobecne pripúšťať, že Slovensko môže byť zachránené len v československej spolupráci. Hlavné námietky sa sústreďujú len proti Vám [Beneš neuznával Slovákov za národ], ale i toto sa postupne prekoná.“⁹¹ I keď sa Papánkovi nepodarilo získať slovenských katolíkov pre Benešovu akciu, veľa si sľuboval najmä od rokovaní s Msgr. Štefanom Krasulom a Michalom J. Vargovičom. „Súhlasia, že treba sa zjednotiť, ale necítia sa dosť silní, aby mohli medzi kato-

⁸⁸ PAPÁNEK, Ján. *Za vojny Edvardovi Benešovi (výber dokumentov 1939 – 1945)*. Zost. Slavomír Michálek. Bratislava : SAV 1997, s. 57 – 58

⁸⁹ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, Inc., 1949, s. 20 – 21

⁹⁰ Výkaz členov Spolku sv. Vojtecha k 1. júlu 1941. In *Pútnik*, 32, máj 1941, č. 5. V počte 160 000 zahraničných členov SSV je zahrnutých aj 5 300 členov v Maďarsku. Oficiálne boli pod správou Spolku sv. Vojtecha v Maďarsku, ktorý viedol správca Alexander Horák.

⁹¹ PAPÁNEK, Ján. *Za vojny Edvardovi Benešovi...*, c. d., s. 72

líkmi takúto akciu začať.“⁹² Papánkovi stáli v ceste „rozkladné elementy“, akými boli predseda Slovenskej ligy Jozef Hušek, bývalý predseda Združenia slovenských katolíkov rev. Klement J. Hrtánek a redaktor *Jednoty* Filip A. Hrobák. Veľa si však sľuboval od Beneševho emisára Ján Lichnera, ktorý mal v krátkej dobe absolvovať v USA prednáškové turné. V slovenskej a českej historiografii sa v období komunizmu bagatelizoval vplyv amerických Slovákov a ich organizácií v americkej spoločnosti. Dvadsaťročné úsilie amerických Slovákov o naplnenie zásad Pittsburskej dohody a podpora štátnej nezávislosti Slovenska boli označované rôznymi ideologickými nálepkami, alebo ich oficiálna historiografia ignorovala. Tieto ideologické hodnotenia dožívajú aj v súčasnosti, a to či už na akademickej alebo univerzitnej pôde.⁹³

„Neuordnung Europas“ verzus socialistická Európa

Počas leteckej bitky o Veľkú Britániu bol v septembri 1940 uzavretý v Berlíne Pakt troch mocností (Nemecko, Japonsko, Taliansko). Odporcovia politiky izolacionizmu začali v USA nadobúdať prevahu. Prispela k tomu aj porážka Nemecka v leteckej bitke o Veľkú Britániu a najmä súperenie medzi Japonskom a USA o nadvládu v Pacifiku. Americká snemovňa reprezentantov 11. marca 1941 definitívne schválila (317 hlasov proti 71 hlasov) zákon o pomoci Veľkej Británii a na druhý deň USA postúpili Veľkej Británii 99 vojnových lodí. Následne prezident Roosevelt vyjadril súhlas s konfiškáciou nemeckých, talianskych a dánskych lodí nachádzajúcich sa v amerických prístavoch. Vzťahy medzi USA a Nemeckom sa začali vyhrocovať. Dňa 12. júna 1941 sa v Londýne konala prvá spojenecká konferencia za účasti štrnástich predstaviteľov vlád, z toho deviatich zástupcov exilových vlád (belgickej, česko-slovenskej, francúzskej, gréckej, holandskej, juhoslovanskej, luxemburskej, malajzijskej a poľskej). Výsledkom londýnskeho samitu bolo vytvorenie Antihitlerovskej koalície. Spojenecké štáty sa dohodli neuzatvárať s Nemeckom a Talianskom kompromisný mier a pokračovať vo vojne až do víťazného konca. Washington vyzval v júni 1941 Nemecko a Taliansko, aby uzavreli všetky svoje konzu-

⁹² PAPÁNEK, Ján. Za vojny Edvardovi Benešovi..., c. d., s. 79

⁹³ Podľa mylného názoru českého historika Jana Rychlíka politický význam amerických Slovákov v Spojených štátoch amerických bol vraj v období vojny nulový. [Slovensko na konci Druhej svetovej vojny, (stav, východiská, perspektívy). Eds. Bystrický, Valerián. – Fano, Štefan. Bratislava 1993, s. 124]

láty v USA. Berlín po protestoch voči postupu americkej vlády pristúpil k recipročnému kroku a zároveň prijal aj opatrenia voči americkým pohľadávkam v Nemecku. Nemecká vláda požiadala 19. júna 1941 Spojené štáty americké, aby uzavreli svoje konzuláty v Nemecku a na obsadených územiach vrátane Protektorátu Čiech a Moravy. Fínsko a Rumunsko vyhlásili v júni 1941 všeobecnú mobilizáciu a v Európe sa začal črtáť nový vojenský konflikt.

Zväz sovietskych socialistických republík nebol v tomto období súčasťou antihitlerovskej koalície. Moskva po uzavretí paktu medzi Stalinom a Hitlerom bola lojálnym spojencom nacistického Nemecka. Podobne ako USA sa aj Sovietsky zväz prezentoval ako neutrálny štát. Oficiálna propaganda Komunistickej internacionály označovala rozrastajúci sa vojenský konflikt v Európe v rokoch 1939 – 1941 za nespravodlivú vojnu imperialistických štátov. Vyzývala komunistické strany, aby aktívne vystupovali proti imperialistickej vojne, respektíve aby zmenili jej charakter na boj za nastolenie sovietskej moci. Počas ťaženia nemeckej armády do Poľska, západnej a severnej Európy a na Balkán Sovietsky zväz výdatne zásoboval Nemecko strategickými surovinami a potravinami. V snahe vyhnúť sa vojne na dvoch frontoch ZSSR a Japonsko, po dvoch rokoch pohraničných konfliktov, uzavreli 13. apríla 1941 v Moskve pakt o neútočení a neutralite. Paktmi uzavretými s Nemeckom a Japonskom si Moskva zabezpečila svoje západné a východné hranice. Intenzívne zbrojila a pripravovala sa na deň D – na víťazné ťaženie Červenej armády do vojnou vyčerpanej a rozvrátenej Európy s cieľom nastoliť sovietsku moc a vytvoriť jednotnú socialistickú Európu.

V depeši zaslanej 3. januára 1941 informoval Klement Gottwald ilegálny ÚV KSČ v Prahe, že „súčasná etapa vojny sa vyznačuje zosilnenou tendenciou rozširovania sa [„k svetovej vojne“ v depeši prečiarknuté, pozn. J. B.]. Do zápasu o nové rozdelenie sveta sú fakticky zapletené všetky imperialistické veľmoci. Propaganda o už istom víťazstve Nemecka je blufom. Aj takzvané nové usporiadanie Európy pod vedením Nemecka je len vysnívané prianie nacistov. Všetko závisí od ďalšieho priebehu vojny, ktorý vyčerpá sily oboch imperialistických protivníkov, zatiaľ čo revolučné sily budú rásť. [Veta „Sovietsky zväz zostane naďalej vo vojne neutrálny a bdely“ bola v depeši opravená, pozn. J. B.] Postoj Sovietskeho zväzu bude naďalej samostatný a bdely.“⁹⁴ V depeši zo 6. januára 1941 Gottwald inštruoval českých komunistov, že naďalej je v platnosti zápas za národné oslobodenie

⁹⁴ NA Praha (A ÚML ÚV KSČ), fond 115, a. j. 6

českého ľudu. Upozorňoval ich, aby národné a sociálne oslobodenie spájali s národnou slobodou a socializmom. V depeši z 10. januára 1941 dôrazne upozorňoval ilegálne vedenie KSČ v Protektoráte, že „v danej situácii sa strana neorientuje na otvorené akcie proti okupantom, akou bola akcia 28. októbra 1939...“⁹⁵ Vyzýval českých komunistov do otvoreného boja proti nemeckej okupácii, domácej českej buržoázii, ako aj proti Benešovi a spol. v exile. Zároveň ich však upozorňoval, aby si „zásadne premysleli formy a metódy ... pôsobenia na nemeckých vojakov a robotníkov. Z hľadiska revolučnej perspektívy je to veľmi dôležitá úloha.“⁹⁶

Zápas za nastolenie sovietskeho systému bol dominantným nielen v politike KSČ, ale v celom komunistickom hnutí vrátane Komunistickej strany Slovenska. Ilegálne vedenie KSS si začiatkom roka 1941 vytýčilo strategické heslo – boj za Slovenskú sovietsku socialistickú republiku. „Soviety znamenajú rady – výbory robotníkov, roľníkov, vojakov a pracujúcej inteligencie. ... Slovenský Ústredný soviety bude zákonodarným i výkonným orgánom ľudu. Takto o všetkých orgánoch ľudu bude rozhodovať sám ľud. Výkonnými orgánmi budú aj miestne a okresné soviety. Voľby sa budú prevádzať podľa závodov, roľníckych kolchozov a kasární...“⁹⁷ V *Prevolaní k 1. máju*, uverejnenom v tlačovom orgáne KSS *Hlas ľudu*, si komunisti vytýčili na prvom mieste zápas za sociálne požiadavky. Z politických požiadaviek to boli sloboda pre robotnícke organizácie a požiadavka „za vládu ľudu a proti nemeckému útlaku“⁹⁸. Ilegálna KSS vyzdvihovala ako revolučný vzor odbojové hnutie v bývalej Juhoslávii proti nemeckým, talianskym, maďarským a bulharským okupačným jednotkám. „Vláda bola zmetená a ministri i zavretí. Ohrozený národ sa tu vedel postaviť na obranu svojej slobody a samostatnosti proti jednej imperialistickej skupine.“⁹⁹ Tak ako po skončení prvej svetovej vojny, aj v rokoch 1939 – 1941 Moskva kalkulovala, že nemecká armáda uviazne na Západe v novom „Verdune“. Po devastačnom, vyčerpávajúcom vojnovom konflikte nastane v západnej Európe hlboká hospodárska kríza, sociálne nepokoje, rozvrat a chaos. Nemecská robotnícka trieda a nemecká armáda zohrávali v plánoch Moskvy na vytvorenie sovietskej Európy významnú (ak nie kľúčovú) úlohu.

⁹⁵ TAMŽE

⁹⁶ TAMŽE

⁹⁷ *Ako budú organizované slovenské soviety*. In SNA Bratislava (A ÚML ÚV KSS), fond ÚV/1, a. j. 239

⁹⁸ *Prevolanie KSS k 1. máju*. In *Hlas ľudu*, 2, máj 1941

⁹⁹ *Balkán a imperialistická vojna*. In *Hlas ľudu*, 2, apríl 1941

Americkí Slováci a vstup USA do vojny

Hlavnou metódou probenešovskej propagandy v USA bola lož a šírenie dezinformácií. V predvečer svojej európskej misie prijal 16. februára 1940 podtajomník ministerstva zahraničných vecí Summer Welles delegáciu amerických čechoslovakistov, ktorí mu odovzdali *Memorandum amerických Čechoslovákov*, obsahujúce krivdy spáchané na československom ľude. Signatármi memoranda boli Jan Bartůňek, Andrej Valúšek, Frank Svoboda, rev. Andrej Kaňuch a William Schwanda. Čechoslovácka propaganda bombasticky prezentovala signatárov memoranda ako hovorcov milióna amerických občanov českého a slovenského pôvodu, podporujúcich Benešovu zahraničnú akciu. Prepiaty optimizmus mimo reality rezonoval aj v slovách: „Nemějte, přátelé a krajané českoslovenští, obav, nemějte úzkosti! ... s celou československou Amerikou ... jdeme a půjdeme až do konečného vítězství za velikou ideou svobodné Evropy a svobodného Československa.“¹⁰⁰ Dňa 26. januára 1940 začal Welles rozhovory v Ríme, Paríži, Londýne, ukončil ich v Berlíne a 20. marca 1940 opustil Európu. Zvláštna európska misia Summera Wellesa súvisela skôr s blížiacimi sa prezidentskými voľbami v USA než so skutočnou mierovou misiou. Washington a ani Londýn nemali záujem o taký mier, ktorý by viedol ku konsolidácii nemeckej hegemonie nad Európou alebo nad jej časťou. „Takýto „Super-Mníchov“ sa Rooseveltovi javil ako najhorší zo všetkých možných variantov. Na druhej strane Hitler bol by pripravený na mierové rokovania len za týchto predpokladov.“¹⁰¹ Po návrate Wellesa do USA Roosevelt vyhlásil, že za daných okolností neexistujú žiadne výhľady na okamžitý mier v Európe, čo bolo zrejmé už vtedy, keď sa Welles pripravoval na svoje európske turné. V apríli 1940 obsadila nemecká armáda Dánsko a Nórsko, v máji 1940 Belgicko, Holandsko a Luxembursko a 14. júna 1940 vtiahli nemecké vojská do Paríža. Dňa 10. júla 1940 sa začala letecká bitka o Veľkú Britániu. Moskva využila túto situáciu a Červená armáda anektovala pobaltské štáty a „novozvolené“ parlamenty Litvy, Lotyšska a Estónska sa rozhodli 21. júla 1940 pripojiť k ZSSR. Začiatkom augusta 1940 bola rozhodnutím Najvyššieho sovietu Besarábia pričlenená k ZSSR.

Vzťahy medzi americkými Slovákmi sa začali v rokoch 1940 – 1941 polarizovať v súvislosti s formovaním sa vojenských blokov, ktoré viedli vojnu o nové prerozdelenie sfér vplyvu vo svete. Pozornosť USA, ZSSR,

¹⁰⁰ *Bojující Československo 1938 – 1945*. Praha – Košice: Vladimír Žikeš, 1945, s. 50

¹⁰¹ JUNKER, Detlef. *Deutschland und die USA 1871 – 2021*. Heidelberg: Universitäts-Bibliothek, 2021, s. 121 – 122

Nemecka, Talianska a Japonska priťahovalo najmä rozsiahle britské impérium a francúzske kolónie. Slovenská republika, ako aj celá stredná a juhovýchodná Európa, sa v dôsledku geopolitických zmien po Mníchove stali súčasťou nemeckej záujmovej sféry. Z iniciatívy Adolfa Hitlera bol 27. septembra 1940 vytvorený v Berlíne Pakt troch mocností (Nemecko, Taliansko a Japonsko). Signatári stanovili z globálneho hľadiska hranice svojich záujmových sfér vo svete. Japonsko uznalo vedúcu úlohu Nemecka a Talianska pri novom usporiadaní Európy (čl. 1). A na druhej strane Nemecko a Taliansko uznalo a rešpektovalo vedúcu úlohu Japonska pri novom usporiadaní veľkoázijského priestoru (čl. 2). Pakt troch mocností nechal po otvorené dvere aj pre vstup ZSSR. Signatári deklarovali, že pakt nie je namierený proti Sovietskemu zväzu a rešpektujú status quo vytvorené medzi Nemeckom, Talianskom, Japonskom a ZSSR (čl. 5).¹⁰² Nemecko, Taliansko a Japonsko uznali anexie území, ktorých sa Moskva zmocnila v rokoch 1939 – 1940. Už v priebehu rokovania o *Pakte Hitlera so Stalinom* (august 1939) bola Sovietskemu zväzu ponúknutá spoluúčasť na novom usporiadaní Európy. Stalin ponuku akceptoval a zároveň definoval sovietskú záujmovú sféru (Fínsko, Estónsko, Lotyšsko, Litva, východné Poľsko, Besarábia). Koncom septembra 1939 bola v Moskve podpísaná *Nemecko-sovietska zmluva o priateľstve a vymedzení hraníc*. Demarkačnú čiaru rozdeleného Poľska mali tvoriť rieky Narva, Visla a San. To bol základný kameň Hitlerovho nového usporiadania Európy (Neuordnung Europas) na Východe.

Adolf Hitler oficiálne ponúkol sovietskemu ministrovi zahraničných vecí Viačeslavovi M. Molotovovi počas jeho oficiálnej návštevy Berlína 12. – 14. novembra 1940 členstvo Sovietskemu zväzu členstvo v pakte, ktorý by sa rozšíril na Pakt štyroch mocností.¹⁰³ Molotov bol pripravený na túto ponuku a označil Hitlerov návrh „v princípe za naskrz prijateľný“. Okamžite si však stanovil podmienku, že „Rusko bude [v pakte] spolupôsobiť ako [rovnocenný] partner a nie len ako objekt“¹⁰⁴. Členstvo ZSSR v Pakte troch mocností sa týmto stalo pre Hitlera bezpredmetným. Uvedomil si, že Stalinovi nestačí, že Nemecko, Taliansko a Japonsko garantujú

¹⁰² Dreimächtepakt zwischen Deutschland, Italien und Japan. In *Reichsgesetzblatt*. 28. November 1940, Teil II.

¹⁰³ SCHMIDT, Paul. *Statist auf diplomatischer Bühne 1923 – 1945*. Bonn: Athenäum, 1950, s. 515 – 543

¹⁰⁴ FLEISCHHAUER, Ingeborg. *Diplomatischer Widerstand gegen „Unternehmen Barbarossa“*. Die Friedensbemühungen der Deutschen Botschaft Moskau 1939 – 1941. Frankfurt am Main: Ullstein, 1991

SIDOR, Karol. *Vatikánsky denník. II*. Bratislava: ÚPN 2012, s. 237

status quo – akceptujú územné anexie ZSSR z rokov 1939 – 1940. Nakoniec pristúpenie ZSSR k paktu zlyhalo na ďalších imperiálnych požiadavkách, ktoré stanovila sovietska vláda v nóte 25. novembra 1940. Znamenali totiž značné rozšírenie mocenskej sféry Sovietskeho zväzu najmä na Balkáne (Rumunsko, Bulharsko) a na Blízkom východe (úžiny Bospor a Dardanely, Perzia). Pre Hitlera bola zvlášť neprijateľná požiadavka Moskvy na zaradenie Fínska do sovietskej sféry vplyvu. Stalin sa totiž usiloval obnoviť hranice bývalého Ruského impéria. Závery, ktoré si Hitler vyvodil z Molotovovej návštevy, ho pravdepodobne podnietili k urýchleniu príprav vojenského ťaženia proti ZSSR.¹⁰⁵ Hitler si uvedomil, že v Stalinovi má nebezpečného protivníka v zápase o ovládnutie európskeho kontinentu. Ako uvádza vo svojich pamätiach hlavný tlmočník nemeckého ministerstva zahraničných vecí Paul Schmidt, „medzi novembrom 1940 a marcom 1941 padlo osudné rozhodnutie Hitlera napadnúť Rusko, ktoré spečatilo koniec Nemecka“¹⁰⁶. Súčasťou Hitlerových príprav na vojenské ťaženie proti ZSSR sa stalo aj rozširovanie Paktu troch mocností o štáty, ktoré sa nachádzali v nemeckej záujmovej sfére. Už mesiac po Molotovovej návšteve Berlína sa koncom novembra 1940 stali členmi tohto vojenského paktu Maďarsko, Rumunsko a Slovensko a v roku 1941 ich nasledovali Bulharsko, Chorvátsko, Fínsko.

Rozpoltenosť slovenskej politiky (Jozef Tiso – Vojtech Tuka) využilo Nemecko na bezprecedentné zásahy do vnútropolitického života na Slovensku. Závery nemecko-slovenského samitu v Salzburgu (28. júla 1940) znamenali v konečnom dôsledku upevnenie nemeckej hegemonie v Slovenskej republike s fatálnym dopadom nielen na vnútornú, ale aj zahraničnú politiku. Slovenská politická reprezentácia na čele s prezidentom Tisom bola v Salzburgu prinútená akceptovať jednostrannú zahraničnopolitickú orientáciu Slovenskej republiky na Nemecko, ktorej hlavným garantom a protagonistom sa stal predseda vlády a minister zahraničných vecí Vojtech Tuka. Po zbavení Ferdinanda Ďurčanského funkcie ministra zahraničných vecí riadil aj toto ministerstvo. Vojtech Tuka v nebývalej miere skoncentroval politickú moc vo svojich rukách, čo malo katastrofálny dopad na ďalší vývoj Slovenska. Tak ako Emil Hácha v roku 1939 „s dôverou vložil osud českého lidu a země do rukou Vůdce“ Hitlera¹⁰⁷ a v roku 1943

¹⁰⁵ FLEISCHHAUER, Ingeborg. C. d.

¹⁰⁶ SIDOR, Karol. *Vatikánsky denník. II.* C. d., s. 257

SCHMIDT, Paul. *Statist auf diplomatischer Bühne 1923 – 1945.* C. d., s. 518 a 515

¹⁰⁷ MORAVEC, František. *Špión, jemuž nevěřili.* Praha: Rozmluvy 1990, s. 223; STEINERTOVÁ, Marlis. *Hitler.* Český Těšín: KMa s.r.o, 2007, s. 338. Je pozoruhodné, ako česká

Edvard Beneš „dal sebe i Československo úplně na pospas sovětskému diktátorovi“ Stalinovi¹⁰⁸, aj Vojtech Tuka, ako to deklaroval v roku 1942 vo svojom expoze na zasadaní zahraničného výboru slovenského Snemu, položil budúcnosť a život slovenského národa na jednu jedinú kartu – na kartu nemeckú¹⁰⁹. Hazardná zahraničná politika Vojtecha Tuku bola postavená na maximálnej ústretovosti Berlínu v snahe obnoviť územnú integritu Slovenska spred 2. novembra 1938 a zabezpečiť budúcnosť Slovenskej republiky v novom usporiadaní Európy pod vedením Tretej ríše. Pronemecká orientácia na slavianofilskom Slovensku narazila na odpor a ostrú kritiku nielen politických a kultúrnych elít, ale aj širokej verejnosti. Ako to výstižne napísal Mikuláš Gacek, „Tukovi dôverujú Nemci, ale nedôveruje mu národ“¹¹⁰. Vojtech Tuka sa po Salzburgu stal najnepopulárnejším slovenským politikom a vďačným terčom ľudového humoru. V snahe získať si verejnosť na svoju stranu sa začal štylizovať do pozície akéhosi „mesiáša“, ktorého si vybrala sama prozreteľnosť, aby zabezpečil budúcnosť Slovenskej republiky v novej Európe. Dôsledkom Tukovej hazardnej politiky boli aj jeho bizarné preteky s Budapešťou v otázke ústretovosti voči nemeckým požiadavkám, čo Berlín dokázal šikovne zúročiť.

Jedným z najkontroverzejších rozhodnutí Vojtecha Tuku bolo zapojenie Slovenskej republiky, po boku Nemecka a jeho spojencov, do vojnového konfliktu so Sovietskym zväzom a takzvané vyhlásenie vojny USA a Veľkej Británii 12. decembra 1941. Tuka pri svojich jednostranných rozhodnutiach obišiel vládu¹¹¹, Snem a prezidenta Slovenskej republiky a postavil

spoločnosť dokázala rehabilitovať prezidenta Protektorátu Čiech a Moravy, Emila Háchu. (Bližšie MACHÁLEK, Vít. *Prezident lidskosti: Životní příběh Emila Háchy*. Praha: Academia, 2020; PASÁK, Tomáš. *JUDr. Emil Hácha (1938 – 1945)*. Praha: Horizont, 1997). Pritom Hácha nielenže s dôverou vložil osud českého národa do rúk Hitlera, ale ne-rezignoval zo svojho postu ani v čase heydrichiády. Zhanobil obete teroru (Lidice, Ležáky) tým, že s celou protektorátnou vládou sa v Berlíne, spolu s Hitlerom, demonštratívne zúčastnil na pohrebe Heydricha. Pod Háchovým vedením Protektorát Čechy a Morava (ušetrený od ničivých spojeneckých náletov) sa stal najvýznamnejšou Hitlerovou zbrojnicou, spoľahlivým dodávateľom pracovných síl, nerastných surovín, poľnohospodárskych produktov. Skutočným symbolom zrady, kolaborácie, zbabelosti a morálneho úpadku nie je Vidkun Quisling (quislingovčina), ale Emil Hácha – háchovčina.

¹⁰⁸ MORAVEC, František. C. d., s. 345

¹⁰⁹ Bližšie IRVING, David. *Hitlers Weg zum Krieg 1933 – 1939*. München: Wilhelm Heyne Verlag, 1981, s. 342

¹¹⁰ GACEK, Mikuláš. *Surová býva vše pravda života... Denníkové zápisky z rokov 1937 – 1944*. Dolný Kubín: Peter Huba 1996, s.

¹¹¹ Karol Sidor nesprávne uvádza, že na vypovedaní vojny USA sa vraj uzniesla slovenská vláda. (SIDOR, Karol. *Vatikánsky denník. II*. Bratislava: ÚPN 2012, s. 519 – 520)

ich pred hotovú vec. Takzvané vyhlásenie vojny ZSSR sa podľa Tukovej interpretácie uskutočnilo nasledovným spôsobom. Keď 22. júna 1941 Nemecko napadlo Sovietsky zväz, predseda vlády Vojtech Tuka poslal do Berlína telegram, že Slovenská republika si splní svoje záväzky vyplývajúce jej z Paktu troch mocností. Svoju úlohu pritom zohrali aj Tukove preteky s Budapešťou o priazeň Hitlera. Nasledujúci deň navštívil Tuku nemecký vyslanec na Slovensku Hanns Ludin a oznámil mu, že nemecká vláda vzala na vedomie rozhodnutie Slovenskej republiky podieľať sa na vojenskom ťažení proti ZSSR. Tuka postavil slovenských ústavných činiteľov pred hotovú vec. „Tukova vojna“ vyvolala veľké napätie nielen v spoločnosti, ale aj na slovenskej politickej scéne. Vojna proti ZSSR, chápaná v širokých vrstvách ako vojna proti slovanskému, ruskému národu, nebola na Slovensku populárna, nemala takmer žiadnu podporu v národe. Naviac, Tukove konanie bolo v príkrom rozpore nielen s Ústavou Slovenskej republiky (§ 38), ktorá jasne určovala legitímny spôsob vyhlásenia vojnového stavu, ale aj s Paktom troch mocností (čl. 3). Svoje nelegitímne konanie sa Tuka usiloval obhajovať pred poslancami slovenského Snemu tézou o „obmedzenej suverenite Slovenskej republiky“. Tvrdil, že Slovenská republika sa vraj musela zapojiť do vojnového konfliktu po boku Nemecka a jeho spojencov proti ZSSR a vyhlásiť vojnu Spojeným štátom americkým a Veľkej Británii, keďže táto povinnosť jej vraj vyplývala z pristúpenia Slovenska k Paktu troch mocností, ktoré schválil Snem.¹¹² Zo strany Tuku to však bolo nepravdivé tvrdenie.

Pakt troch mocností bol koncipovaný ako obranný pakt. Zúčastnené strany sa zaviazali vzájomne sa podporovať všetkými politickými, hospodárskymi a vojenskými prostriedkami v prípade ak jeden z nich sa stane predmetom agresie zo strany iného štátu. A naviac, táto povinnosť nevplývala zúčastneným štátom ani v prípade aktuálneho vojnového konfliktu v Európe a ani čínsko-japonského konfliktu (čl. 3).¹¹³ V prípade vojny s Veľkou Britániou a so ZSSR však agresorom bolo Nemecko a v prípade vojny s USA Japonsko. ZSSR a ani USA vojensky nenapadli žiadneho z účastníkov Paktu troch mocností. V snahe vydobýť si s podporou Hitlera dominantné postavenie na slovenskej politickej scéne sa Tuka usiloval získať si priazeň Hitlera. Vojtech Tuka bol po roku 1939 rozporuplnou, tragickou postavou na slovenskej politickej scéne. Pre svoje osobné ciele

¹¹² Prístupový protokol Slovenskej republiky k Paktu troch mocností z 24. 11. 1940. In *Slovenský zákonník*, 1941, č. 32

¹¹³ Dreimächtepakt zwischen Deutschland, Italien und Japan. In *Reichsgesetzblatt*. 28. November 1940, Teil II.

vykonával nadprácu v prospech Nemecka, ktorá v konečnom dôsledku fatálne poškodila národno-štátne záujmy Slovenskej republiky. Príkladom je aj tzv. vypovedanie vojny Veľkej Británii. Pričom Pakt troch mocností neukladal povinnosť zúčastneným štátom zapojiť sa do vojnových konfliktov, ktoré v Európe a Ázii viedli Nemecko, Taliansko či Japonsko pred uzavretím paktu (čl. 3).

Takzvané vyhlásenie vojny Slovenskou republikou Spojeným štátom americkým a Veľkej Británii bolo z hľadiska vnútorného a medzinárodného práva nelegitímne a bezpredmetné. To bol aj hlavný dôvod, prečo vlády USA a Veľkej Británie nereagovali na Tukove „teatrálne aktivity“. Nemali totiž na čo reagovať.¹¹⁴ Vláda USA mala z tzv. vyhlásenia vojny Slovenskom k dispozícii len správu oficiálnej nemeckej tlačovej agentúry Deutsches Nachrichten büro (DNB), ktorú jej dodal predseda Slovenského národného združenia Ján Jaroslav Pelikán, kazateľ ev. a. v. zboru sv. Trojice v Chicagu. Možno reálne predpokladať, že Pelikán konal v koordinácii s vedúcim Československej informačnej kancelárie v USA Jánom Papánkom. Tlačová správa DNB mala vyprovokovať zásah americkej vlády proti Slovenskej lige a jej vedúcim predstaviteľom a rozpútať ďalšie kolá intríg a dezinformačných kampaní. Vnútropolitická situácia v USA bola po nečakanom japonskom útoku na havajský prístav Pearl Harbor poznačená silným nacionalizmom, šovinizmom a rasizmom, čo malo veľmi tragický dopad na Američanov japonského, nemeckého a talianskeho pôvodu. Zatiaľ čo proti Japoncom sa uplatňoval rasový princíp a princíp kolektívnej viny, voči Nemcom a Talianom to bol individuálny prístup. Japonci boli presídľovaní zo západného pobrežia USA do vnútrozemia a viac ako 110 000 z nich (muži, ženy, deti) sa ocitlo v koncentračných táboroch. V roku 1941 žilo v USA 50 miliónov Američanov nemeckého pôvodu a ďalších 1,5 milióna malo nemeckú národnosť. Okrem Ku-Klux-Klanu boli pronacisticky orientovaní Američania organizovaní najmä v Nemecko-americkom spolku (Amerikadeutscher Bund) vedenom Fritzom Kuhnom. I keď išlo o ma-

¹¹⁴ Po skončení vojny sa Slovenská liga usilovala vyjasniť otázku tzv. vypovedania vojny Slovenskou republikou Spojeným štátom americkým, pre ktorú bola počas vojny benešovcami denunciovaná a mediálne lynčovaná. Zástupca amerického ministerstva zahraničných vecí informoval v roku 1947 predsedu Ligy Filipa Hrobáka, že USA nedisponujú žiadnym vyhlásením vojny zo strany Slovenskej republiky. V roku 1951 požiadal americkú vládu o vyjasnenie tejto otázky aj guvernér a senátor za štát Pennsylvánia James H. Duff. Z odpovede, ktorú dostal z ministerstva zahraničných vecí, vyplýva, že zo strany kompetentných miest Slovenskej republiky nedošlo k vyhláseniu vojny USA a že medzi USA a Slovenskou republikou nejestvoval v rokoch 1941 – 1945 vojnový stav. [Bližšie *Pohľady* (Montreal), č. 14/1991]

sovú organizáciu, počas vojny bolo v USA internovaných len 11 000 Nemcov a 3 000 Talianov. Rôzne denunciácie benešovcov proti Slovenskej lige, adresované najmä FBI, sledovali nielen jej rozpustenie, ale rovnako ako v prípade Japoncov, Nemcov a Talianov chceli dosiahnuť zaistenie vedúcich predstaviteľov Ligy a ich internáciu spolu rodinnými príslušníkmi, do amerických koncentračných táborov. Militantná židovská lobistická organizácia Non Sectarian Anti-Nazi League, podporujúca Benešovu zahraničnú akciu, poslala americkej vláde telegram, v ktorom žiadala, aby Slovenská liga bola v USA vedená, ako sú vedení „zahraniční agenti, šíriaci medzi americkou verejnosťou nacismus“¹¹⁵. Benešovi sa podarilo vo Veľkej Británii denunciaciami a zákernými intrigami eliminovať opozíciu. V prípade Slovenskej ligy v Spojených štátoch nebol úspešný.

Tukove „vyhlásenie vojny“ bolo pre Benešovu exilovú vládu v Londýne priam darom z nebies. Stalo sa vďačnou témou na rozpútanie rozsiahlej kampane proti slovenskej štátnosti¹¹⁶ a značne skomplikovala vzťahy amerických Slovákov so Slovenskom. Čechoslováci v USA triumfovali. Minister exilovej vlády Ján Lichner prečítal 27. júna 1941 v londýnskom rozhlasovom vysielaní *Manifest Slovákov. K Tukovmu vyhláseniu vojny Rusku*, na ktorom sa uzniesli „slovenskí politickí predstavitelia všetkých smerov žijúci v Londýne“ zapojení do Benešovej zahraničnej akcie. Manifest apeloval na občanov Slovenskej republiky, aby nezradili sami seba. „Radšej obráťte zbrane proti zradcom a proti odvekým nepriateľom, Germánom. Vytrvajte vo vernosti Československej republike, svojej skutočnej vlasti, a pomôžte vydobýť jej i svoju novú slobodu.“¹¹⁷ Londýnska propaganda interpretovala zapojenie sa jednotiek Slovenskej armády do vojenského ťaženia proti ZSSR ako rozhodnutie slovenskej vlády. Nezakladá sa na pravde ani tvrdenie člena Štátnej rady v Londýne Jána Čaploviča, že vraj „Tukova vláda už aj priamo vyhlásila vojnu Rusku“¹¹⁸. Nebolo totiž v kompetencii slovenskej vlády vyhlásiť vojnu. Na rozdiel od Slovenskej republiky, iná bola situácia v Protektoráte Čiech a Moravy. „Hácha prohlašuje, že je národní povinností všech Čechů pracovat v naprostém klidu se zdvojnásobeným úsilím, aby byl splněn vyživovací a výzbrojní program říše. Národní souročenství vydalo výzvu k českému národu, aby každý občan plnil svou povinnost a aby

¹¹⁵ Americký kabelogram. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 10. 1. 1941, č. 2

¹¹⁶ Pozri MASARYK Jan. *Volá Londýn*. Londýn 1945; CLEMENTIS, Vladimír. *Odkazy z Londýna*. Bratislava: Obroda 1947

¹¹⁷ *Manifest Slovákov. K Tukovmu vyhláseniu vojny Rusku*. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 4. 7. 1941, č. 27

¹¹⁸ Nový zločin na slovenskom ľude. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 4. 7. 1941, č. 27

svou rozvahou zaručil největší výrobnost a pořádek. Německo prý vede boj o ochranu Evropy a tím také boj o ochranu českého národa.¹¹⁹ Vo *Vyznání víry prezidenta Dr. E. Beneše*, adresovanom do Protektorátu Čiech a Moravy po porážke Francúzska, Beneš vyzýval Čechov v Protektoráte: „Události evropské jdou a půjdou tudíž dál. Vyčkávejte jich v klidu a v důvěře!“¹²⁰ Rovnaký oportunizmus a výzvy ku kolaborácii ako Emil Hácha hlásal Beneš aj vo svojom veľkonočnom posolstve roku 1941: „Nevolám vás dnes ani ke vzpouře, ani k nerozvážným činům. Nechce žádných zbytečných obětí. ... Nechají-li vás v klidu – vyčkejte! Vaše chvíle přijde později!“¹²¹ Tá chvíľa prišla začiatkom mája 1945. (Nemecká armáda kapitulovala 2. mája 1945 v Taliansku a 7. mája 1945 podpísalo v Remeši Hlavné velenie Wehrmachtu (OKW), gen. Alfred Jodl, bezpodmienečnú kapituláciu Nemecka. Zopakovala sa situácia z roku 1918 a 5. mája 1945 povstali obyvatelia Prahy).

Po vpáde nemeckej armády do Sovietskeho zväzu začala meniť svoju rétoriku aj benešovská propaganda, ktorá na rozdiel od poľskej nebola až tak militantne protisovietska či protiruská. Minister zahraničných vecí Jan Masaryk upozorňoval vo svojom expoé na zasadaní Štátnej rady 7. marca 1941, že exilová vláda sa bude musieť dohodnúť aj so Sovietskym zväzom. Štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí, Hubert Ripka, informoval členov Štátnej rady, že nebudú robiť politiku proti Sovietskemu zväzu, pokiaľ tento nebude vystupovať proti exilovej vláde v Londýne. Vyslovil sa za dohodu s poľskou exilovou vládou: „Spojuje nás odmietavé stanovisko proti komunizmu a výbojným plánům Komunistické internacionály. Chceme být přehradou proti pangermanismu i proti výbojnému světovému bolševictví.“¹²² Pre Ripku predstavoval bolševizmus oveľa väčšie nebezpečenstvo než nacizmus. V tejto súvislosti vyhlásil: „Naší thesí je, že neválčíme proti nacismu, nýbrž proti pangermánskemu imperialismu. Zde, jak se zdá, nebude velkých diferencí mezi stanoviskem naším a polským.“¹²³ Po nemeckom vpáde do ZSSR však už všetko bolo inak. Z Ripkovej „přehrady proti výbojnému světovému bolševictví“ sa z budúcej ČSR stal z večera na ráno „most mezi Východem a Západem“.

Precitli aj Komunistická internacionála a predstavitelia komunistických strán a zrazu zistili, že nepriateľom číslo jedna už nie je Veľká Británia,

¹¹⁹ Protektorát a válka na východě. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 4. 7. 1941, č. 27

¹²⁰ Bojující Československo 1938 – 1945. Praha – Košice: Vladimír Žikeš, 1945, s. 49

¹²¹ TAMŽE, s. 75

¹²² NA Praha (A ÚML ÚV KSČH) Praha, f. č. 38, a. j. 21. Zápis zo 4. zasadnutia plenárnej schôdze Štátnej rady 7. 3. 1941

¹²³ TAMŽE

ale Nemecko. Ako sa uvádza v správe o činnosti česko-slovenskej skupiny komunistov vo Francúzsku¹²⁴, nemecké ťaženie proti ZSSR ich postavilo pred nové úlohy. Zastavili organizovanie odchodov bývalých španielskych interbrigadistov z Francúzska domov. V lete 1941 začali v Paríži vytvárať z interbrigadistov prvé gerilové jednotky na ozbrojený boj s nemeckými okupantmi.¹²⁵ Komunistická strana Slovenska vo svojom vyhlásení k prepadnutiu ZSSR nemeckou armádou vyzvala slovenský národ, aby povstal, revolučne zúčtoval s utláčateľmi a zmenil vojnu na revolučný boj za slobodu a víťazstvo socializmu. *Prevolanie Komunistickej strany Slovenska* bolo ukončené výzvou do boja za „slobodnú, sovietsku a socialistickú republiku Slovenska“¹²⁶. Už nie Veľká Británia a Francúzsko, ale Nemecko sa aj pre KSS stalo „predvojom najreakčnejších síl svetového kapitálu“¹²⁷. Vo vyhlásení *Po boku ZSSR. Za slobodu slovenského národa!* vyzvala KSS robotníkov, roľníkov, vojakov a inteligenciu, aby boli pod vedením KSS a Komunistickej internacionály a po boku Červenej armády boli pripravení ku konečnému boju „za slobodnú a šťastnú Slovenskú sovietsku socialistickú republiku“¹²⁸. Tieto sektárske výkriky do tmy nikoho na Slovensku neoslovovali a zostali bez akejkoľvek odozvy.

Potupne aj do programu KSS začala prenikať česko-slovenská myšlienka, ako sa vyvíjal postoj Moskvy k obnove ČSR a Benešovej zahraničnej akcii. V *Programu KSS* (máj 1941) pretrvávala, v súlade s líniou Komunistickej internacionály, bezprostredná orientácia komunistov na socialistickú revolúciu a zotrvávanie na koncepcii Slovenskej socialistickej republiky. Vedenie KSS si bolo vedomé, že občania Slovenskej republiky pozitívne akceptujú slovenskú štátnosť a svoj program, a preto politiku prispôbilo tejto objektívnej realite. Slovensko-české vzťahy navrhovali riešiť formou referenda: „O otázke spolunažívania s bratským národom českým rozhodne sám sociálne oslobodený ľud Slovenska svojím ľudovým hlasovaním.“¹²⁹ Po podpísaní dohody medzi česko-slovenskou exilovou vládou a Sovietskym zväzom (18. júl 1941) prechádzala KSS postupne na česko-slovenskú platformu. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že myšlienka spoloč-

¹²⁵ SNA (A Ú MML ÚV KSS) Bratislava, fond Komunistická internacionála, a. j. 1595. *Správa o činnosti československej skupiny komunistov vo Francúzsku, od porážky Francúzska do roku 1940*

¹²⁶ *Hlas ľudu*, 2, jún 1941

¹²⁷ TAMŽE

¹²⁸ Prevolanie KSS: Po boku ZSSR. Za slobodu slovenského národa. In *Hlas ľudu*, 2, júl 1941

¹²⁹ SNA Bratislava, fond ÚV/1, a. j. 86. Program KSS

ného česko-slovenského štátu nebola v slovenskom komunistickom hnutí populárna, nebola prijímaná pozitívne. Nielen slovenský národ, ale aj slovenskí komunisti sa zžili so slovenskou štátnosťou. Ilegálne vedenie KSS chápalo národnostnú otázku ako súčasť európskej komunistickej revolúcie a jej riešenie odsúvalo na obdobie po nastolení sovietskeho systému. „Pakt Sovietskeho zväzu so zahraničnou vládou ČSR chápe [KSS] nie ako pakt s vládou budúceho štátu s určitými hranicami a s určitým režimom, ktorý by bol utvorený pomimo účasti a vôle pracujúceho ľudu Slovenska, ale ako pakt, ktorý určuje základňu spoločného boja Čechov a Slovákov proti spoločnému nepriateľovi ... otázka samostatného štátu, autonómie, alebo federácie s bratským národom českým je dnes otázkou druhoradou a bude sa riešiť až po porážke a zničení nemeckého imperializmu. ... toto je dnes hlavné a rozhodujúce.“¹³⁰ V stanovisku II. ilegálneho ÚV KSS k podpísaniu sovietsko-československej dohody (18. 7. 1941) sa uvádza, že Benešova exilová vláda v Londýne „nijako nezaručuje spravodlivé riešenie slovenskej otázky“¹³¹. Pri riešení národnostnej otázky ilegálne vedenie KSS naďalej presadzovalo myšlienku práva národov na sebaurčenie až do oddelenia. A vrátilo sa aj k myšlienke všeľudového referenda. „Slovenský národ ... sám svojou väčšinou slobodne sa rozhodne, ako mu lepšie žiť, či už v samostatnom štáte, alebo v autonómnom, alebo federatívnom zväzku s bratským národom českým.“¹³² Konceptia Slovenskej socialistickej republiky ako súčasť ZSSR, respektíve myšlienka európskej komunistickej revolúcie žila v slovenskom komunistickom hnutí až do roku 1945. Jedným z hlavných dôvodov bol Benešov šovinizmus. Pod tlakom Komunistickej internacionály (K. Gottwald) sa národnostná otázka v politike KSS nestala po roku 1941 jednou z prioritných otázok a jej riešenie bolo odsunuté na obdobie po víťazstve socialistickej revolúcie.

Absurdnú situáciu okolo tzv. vyhlásenia vojny Slovenskou republikou Spojeným štátom americkým okamžite využil Papáňkov úrad propagandy s neskrývaným zámerom zdiskreditovať v očiach Američanov Slovenskú ligu a jej predstaviteľov a definitívne ju umlčať. Refrén čechoslováckej propagandy znel: „Za Beneše, pro Masarykovu republiku!“ Výkonný výbor Slovenského národného združenia na čele s kontroverzným Jánom J. Pelikánom prijal deklaráciu proti vyhláseniu vojny ZSSR slovenskou vlá-

¹³⁰ JAVOR. Poraziť nepriateľa to je hlavné a rozhodujúce. In *Hlas ľudu*, 2, september 1941. (Zvýraznené v texte, poznámka J. B.)

¹³¹ SNA Bratislava, fond ÚV/1, a. j. 472

¹³² SNA Bratislava, fond ÚV/1, a. j. 472; *Hlas ľudu*, 2, september 1941

dou. Vyzývala všetkých amerických Slovákov, „aby odčinili zhanobenie slovenského mena tým, že budú podporovať všetkými silami vládu Spojených štátov a súčasne poskytnú najdokonalejšiu podporu oslobodzovaciemu hnutiu československému“¹³³. Charakteristickým znakom tejto propagandy bolo, že sa prianie vydávalo za skutočnosť. „Činnosť separatistických spolkov klesá, členstvo rapídne odpadáva, takže už dnes jedine Slovenské národné združenie stáva sa mluvčím amerických Slovákov.“¹³⁴ Zámerom bola mediálna poprava predsedu Slovenskej ligy Jozefa Hušeka, o ktorom Ján Čaplovič z Londýna demagogicky tvrdil, že Nemci ho vraj považujú za „Führera“ amerických Slovákov.¹³⁵ Zo strany Čaploviča bolo zákerné a podlé klásť Slovenskú ligu na roveň s nacistickým Nemecko-americkým spolkom a Jozefa Hušeka s Fritzom Kuhncom. V snahe za každú cenu „zdiskreditovať“ Jozefa Hušeka medzi americkými Slovákami sa neštítali ničoho. Označovali ho za „falešného Slováka“¹³⁶, pripomínajúc mu jeho český pôvod.

Americkí Slováci, napriek tomu, že nepoznali skutočnosti okolo Tukovho takzvaného vyhlásenia vojny USA, dokázali vzdorovať agresívnej čechoslováckej propagande, ktorá ich donekonečna vykresľovala ako „fašistov, nacistov či nacistických kolaborantov“. Napriek enormnému mediálnemu tlaku odmietali verejne odsúdiť Slovenskú republiku a prezidenta Tisa, ako to od nich ultimatívne požadovali aj niektorí vedúci predstavitelia Office of War Information (OWI).¹³⁷ Office of War Information bol od svojho založenia pod silným vplyvom bývalých amerických komunistov, ideologických prívržencov ZSSR a agentov NKVD. Riaditeľ Office of War Information, Elmer Davis, sa s veľkými sympatiami vyjadroval na adresu Benešovej prosovetskej politiky: „Již před delší dobou ukázal presi-

¹³³ Americkí Slováci proti novému zločinu bratislavskej vlády. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 11. 7. 1941, č. 28

¹³⁴ VALÚŠEK, A. J. „Samostatní“ Slováci v USA na ústupe. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 25. 4. 1941, č. 17

¹³⁵ jč. Hleťko v Tukovom objatí. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 16. 5. 1941, č. 20

¹³⁶ ZOČIL, K. Jedovaté listy. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 6. 6. 1941, č. 23

¹³⁷ Office of War Information (Vojnová informačná služba) – agentúra na vedenie vojnovej propagandy. Pôsobila v rokoch 1942 – 1945, jej riaditeľom bol Elmer Holmes Davis (1890 – 1958). Agentúru infiltrovali bývalí členovia KS USA, prívrženci ZSSR a agenti NKVD, ktorí obsadili aj vedúce funkcie (Ernestine Evans, Alan Cranston, Peter Rhodes, Archibald MacLeish, Christina Krotkova, Philip Keeney, David Harold Karr, Owen Latimore, Flora Wovschin). Davis bol ideologickým prívržencom ZSSR. V 50. rokoch bol vyšetrovaný pre komunistickú infiltráciu vládnych orgánov. Ľudovodemokratická ČSR mu udelila najvyššie štátne vyznamenanie, Rad Bieleho leva.

dent Československa, že demokracie môže spolupracovať se socialistickým Ruskem v mezinárodní politice a že tato spolupráce může být prospěšná pro kolektivní bezpečnost, aniž znamená nebezpečí pro vlastní demokracii a pro zájmy jiných demokracií ... Spolupráce Spojených států a Sovětského svazu je možná. Dr. Beneš, více než kdo jiný, to dokázal.“¹³⁸ Americká liberálna tlač a rozhlas, na čele s OWI, nekriticky propagovali socialistické zriadenie v ZSSR a ospevovali „ľudskú tvár“ strýčka Joea (J. V. Stalina).

V dôsledku stupňujúceho sa nátlaku Office of War Information, pričom nechýbali ani otvorené vyhrážky, časť predstaviteľov slovenských spolkov združených v Slovenskej lige síce odmietala podporiť Benešom presadzovanú obnovu Masarykovej republiky – obnovenie unitárneho štátu s ideológiu protislovenského čechoslovakizmu a politikou českého centralizmu –, ale žiadala od exilovej vlády v Londýne oficiálny prísľub slovenskej autonómie (Pittsburská dohoda). To bol akýsi minimálny program menšej časti amerických Slovákov, združených najmä okolo Slovenského katolíckeho Sokola (Jozef G. Pruša), ochotných spolupracovať s Benešom. Beneš však odmietal uznať existenciu slovenského národa a žiadal od Slovákov úplné podriadenie sa jeho šovinistickej ideológii. Zneužíval najmä skutočnosť, že štáty antihitlerovskej koalície si vytýčili za jeden zo svojich vojnových cieľov obnovenie česko-slovenského štátu. Podľa názoru väčšiny funkcionárov spolkov združených v Slovenskej lige a vedenia Slovenskej ligy sa po vzniku Slovenskej republiky stala Pittsburská dohoda historickým dokumentom, ktorý bol vývojom prekonaný a ku ktorému sa po negatívnych skúsenostiach s českým centralizmom už nechceli vracieť.

Slovenská liga sa, v snahe zabezpečiť z medzinárodno-politického hľadiska slovenskú štátnosť po skončení vojny, začala hlásiť k demokratickým princípom *Atlantickej charty*, vyhlásenej v auguste 1941 prezidentom USA a predsedom vlády Spojeného kráľovstva. Spojenci svojimi podpismi pod Atlantickú chartu stanovili svoje základné vojnové ciele a zaviazali sa, že nebudú akceptovať imperialistickú politiku územných anexií a budú rešpektovať právo všetkých národov na sebaurčenie. V Benešovom táboře to vyvolalo priam hystériu a paniku. Demokratické princípy Atlantickej charty, najmä vzhľadom na Slovákov a sudetských Nemcov, nevyhovovali Benešovej exilovej vláde, ktorá s výhradami pripojila svoj podpis pod tento medzinárodne záväzný dokument. Svoje výhrady vyslovila najmä k článku 2

¹³⁸ KALVODA, Josef. *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno: Dílo 1999, s. 153. Pozri tiež MORAVEC, František. *Špión, jemuž nevěřili*. Praha: Rozmluvy, 1990, s. 324

Atlantickej charty, v ktorom sa uvádza, že USA a Veľká Británia „si neželajú, aby došlo k územným zmenám, ktoré nezodpovedajú slobodne vysloveným prianiam príslušných národov“¹³⁹. Ako v tejto súvislosti deklaroval Beneš v poslanstve v Štátnej rade, vláda svoje výhrady k Atlantickej charte zdôvodnila tým, že nechce, aby v tejto vojne opäť vznikli tie isté spory o princíp sebaurčenia národov a národných minorít.¹⁴⁰ Arogantné postoje Beneša v otázke „nového“ Česko-Slovenska vyplývali zo skutočnosti, že pri presadzovaní svojich imperiálnych, šovinistických plánov na vytvorenie veľkého Česka, ktorého súčasťou sa mala stať aj Lužica a Kladsko, sa mohol pri plánovanej parcelácii Nemecka oprieť o silnú podporu J. V. Stalina.

Misia Milana Hodžu v Spojených štátoch amerických

Koncom roka 1941 prišiel do USA Milan Hodža s vopred avizovanou ambíciou zjednotiť slovenskú Ameriku a získať amerických Slovákov pre svoj program decentralizovanej Česko-Slovenskej republiky, v ktorej Slovensko bude mať zabezpečený autonómny štatút. Súčasne chcel sondovať aj názory predstaviteľov USA na otázku povojnového usporiadania strednej Európy. Podľa šéfa spravodajskej služby pri exilovej vláde gen. Františka Moravca „Beneš pobádal Hodžu, aby se odebral do Spojených států a organizoval tam podporu pro československú věc. Hodža odmítl, jelikož jasně viděl, že se skrývá za touto nabídkou pravý Benešův záměr, jak se ho zbavit“¹⁴¹. Gen. Moravec vo svojich memoároch opisuje, ako sa mu podarilo vydieraním a vyhrážkami dosiahnuť, aby Hodža opustil Londýn a vycestoval do USA. Pochvala od Beneša ho neminula. Pred Hodžom absolvoval v septembri 1941 až januári 1942 americko-kanadské prednáškové turné jeho blízky exilový spolupracovník, ktorý sa zapojil do Benešovej zahraničnej akcie, agrárnik Ján Lichner. Podľa názoru Ladislava K. Feierabenda, ministra financií v exilovej londýnskej vláde, „Lichner jel do Ameriky, aby spacificoval Slováky, kteří sympatizovali s Tisovým Slovenskem. Referoval ve vládě, že se mu podařilo rozdvójit separatistické hnutí, že Huškovi Slováci¹⁴² nyní jdou s naší vládou a zásluhu o to má také Hodža.“¹⁴³ V rozpore s týmto Feierabendovým tvrdením Lichner po návrate do Londýna

¹³⁹ Bližšie *Listiny slobody. Dejinné vyhlásenia o zásadách Spojených štátov*. Zbierka dokumentov vydaná v USA bez uvedenia vydavateľa, miesta a roku vydania (1943?)

¹⁴⁰ *Třetí poselství presidenta Státní radě*. Londýn: Politická knihovna Čechoslováka, 1942, sv. 14

¹⁴¹ MORAVEC, František. *Špión, jemuž nevěřili*. Praha: Rozmluvy 1990, s. 233

¹⁴² Slováci združení v Slovenskej lige v Amerike

¹⁴³ FEIERABEND, Ladislav K. *Politické vzpomínky II*. Brno: Atlantis 1994, s. 254

vo svojich článkoch o svojom americko-kanadskom prednáškovom turné napísal, že pokiaľ Česi podporujú Benešovu zahraničnú akciu, v prípade amerických Slovákov a Rusínov tomu tak nie je. Za hlavného oponenta čechoslovakizmu v USA označil Slovenskú ligu. Lichner na základe svojich čerstvých poznatkov rozdelil amerických Slovákov do troch skupín. Pričom „tretia skupina, a tá je najväčšia, nielenže nepodporovala náš odboj, ale určitá časť, napríklad Slovenská liga, pracovala priamo proti našim snahám. ... Moje úsilie bolo vniknúť medzi týchto a informáciami ich presvedčiť, že národ doma očakáva od nich aktívnu činnosť v podpore našich odbojových snáh. ... Po vstupe Ameriky do vojny ... sa v tejto skupine prejavovali snahy zúčastniť sa aktívne na tejto podpore. Iniciatívu k tomu dal Slovenský katolícky sokol.“¹⁴⁴ Beneš bol s Lichnerovou misiou v USA a Kanade vcelku spokojný. Napriek tomu, že Lichner patril k Hodžovým prívržencom, získal si jeho dôveru. Po návrate do Londýna sa stal ministrom poľnohospodárstva v exilovej vláde. Po vypuknutí povstania na Slovensku sa však Lichner pre svoje výhrady k českému šovinizmu (etnický čechoslovakizmus) a verejnú obhajobu Hodžovej koncepcie obnovenia Česko-Slovenska na princípe autonómie (federácie) dostal do ostrého konfliktu s Benešom a jeho militantnými prívržencami.¹⁴⁵ Podobne ako v prípade Milana Hodžu sa aj Lichnera Beneš pokúsil rôznymi intrigami zdiskreditovať a izolovať, keďže už nezapadal do jeho nacionalistických plánov obnovenia Masarykovej republiky. Čechoslovácka propaganda pasovala za „mluvčí Slovákov“ v Štátnej rade Msgr. Pavla Macháčka, Jána Čaploviča, Jána Bečka a Alexandra Vida, o ktorých na Slovensku nikto ani len netušil, že existujú. Benešov nacionalistický program podporovali v Londýne najmä Msgr. Pavel Macháček, Ján Čaplovič a Vladimír Clementis. Podpredseda Štátnej rady Msgr. Macháček sa vo svojom expozé 2. júla 1941 odvolával na *Martinskú deklaráciu* a tvrdil, že Slováci sa dobrovoľne spojili s Čechmi do spoločnej vlasti, aby mohol demagogicky rezultovať: „My Slováci pôjdeme s bratmi Čechmi. Toto naše neodvolateľné rozhodnutie diktujú nám dejiny, hospodárske sily a najmä naše slavianské, bratské srdcia.“¹⁴⁶ Podľa Msgr.

¹⁴⁴ LICHNER, Ján. Slováci v Amerike. In *Nové časy*. 1, Londýn 1. 8. 1942, č. 2. *Nové časy* bol ľavicovo liberálny časopis. Majiteľom a vydavateľom časopisu bol Theo H. Florin. Hlavným tajomníkom Slovenského katolíckeho sokola bol Jozef G. Pruša

¹⁴⁵ BOBÁK, Ján. Slovenská štátnosť v bystrickom povstaní a v politike českej emigrácie v rokoch 1943 – 1945. In *Na ceste k štátnej samostatnosti*. Zborník na pamiatku 140. výročia Memoranda národa slovenského. Zost. J. Bobák. Martin: Matica slovenská 2002

¹⁴⁶ Slovensko za Československú republiku. In *Čechoslovák* (Londýn), 3, 11. 7. 1941, č. 28

Macháčka Slováci sú priam osudom predurčení žiť „s Čechmi na večné časy a nikdy inak“. Pozícia Clementisa, vylúčeného z KSČ, bola v Londýne veľmi špecifická. Svojím prepiatym čechoslovakizmom, ktorý hlásal z londýnskeho rozhlasu, sa usiloval vydobýť si stratenú dôveru u londýnskych komunistov, najmä u Klementa Gottwalda. Komunisti v londýnskom exile na čele s Václavom Noskom ho úplne ignorovali. Označovali ho za zradcu a odpadlíka. Na druhej strane Msgr. Pavel Macháček a Ján Čaplovič boli exemplárnymi príkladmi korupcie a politického oportunizmu.

Lichnerove prednáškové turné v USA organizovalo Slovenské národné združenie. Na cestách ho sprevádzal tajomník združenia Michal Múdry. Lichner sa na adresu Slovenského národného združenia, jeho predsedu Jána Jaroslava Pelikána, ako aj na adresu Jána Papánka vyjadroval so značným dešpektom: „Papánek si dal zvoliť za predsedu Slovenského národného združenia ľahotára, hazardného kartára a nemravným životom žijúceho ev.[anjelického] farára Pelikána preto, pretože ho mohol svojimi finančnými prostriedkami udržiavať a dirigovať tak, ako sa to jeho zámerom hodilo, pričom ešte Pelikánovi sľuboval, že po oslobodení sa stane univerzitným profesorom v Bratislave.¹⁴⁷ Preto nemal ani Papánek a ani Pelikán zvláštnu dôveru našich krajanov a [Papánek] udržiaval sa tým, že sa vydával za zástupcu prezidenta Beneša [v USA]. S Papánkom som sa nedohodol na otázke československej a to stačilo k tomu, aby sme jeden voči druhému boli nedôverčiví. Rozišiel som sa s ním ešte v Amerike ... Staval som sa proti jeho menovaniu [po roku 1945 za vyslanca ČSR v USA] preto, pretože som ho považoval za obyčajného intrigánskeho gangstra, korupčníka vo veľkom a jednoduchého podvodníka.“¹⁴⁸ Ján Lichner počas svojho pôsobenia v USA pochopil, že Slovenské národné združenie je bezvýznamnou organizáciou a má marginálny vplyv medzi slovenskými krajanmi. Slovenské národné združenie udržiavali pri živote len výdatné Papánkove finančné dotácie. Na intrigy a korupciu, ako jednu z hlavných metód Benešovej exilovej činnosti, upozorňoval aj český historik Josef Kalvoda: „... celá rada jednotlivcov v Anglii a jinde Beneše jako vůdce odboje neuznala; avšak Beneš soustředil ve svých rukou finančné zdroje, t. j. mohl své spolupracovníky platit, a byl uznán Anglií jako mluvčí odboje, ač ne ako hlava

¹⁴⁷ Ako vyslanec slovenskej synody v USA pôsobil Pelikán v rokoch 1921 – 1923 na Slovensku, v obci Veľká (dnes súčasť Popradu). V roku 1920 založil Slobodnú evanjelickú a. v. cirkev. V cirkvi presadzoval ortodoxný smer a vyvolal ostré rozpory. Vrátil sa do USA a pôsobil na univerzite v Yale.

¹⁴⁸ *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí.* 1. diel. Ed. BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. Bratislava: AEP, 2007, s. 243

státu o jehož rozsahu a formě anglická vláda chtěla diskutovať až teprve na mírové konferenci po skončení války.¹⁴⁹ Podobné stanovisko ako anglická vláda zaujala k Benešovi a jeho londýnskej exilovej skupine aj americká vláda.

Prednáškové turné Milana Hodžu v Spojených štátoch amerických stalo sa stredobodom pozornosti nielen exilovej vlády v Londýne, ale aj Benešových amerických agentov.¹⁵⁰ Hodžove turné pútalo pozornosť aj amerických Slovákov a amerických vládnych kruhov.¹⁵¹ Od svojho odchodu do exilu sa Hodža prezentoval ako politický reprezentant Slovenska, čo narazilo na silný odpor Beneša.¹⁵² Pred svojím odchodom z USA do Londýna sa Ján Lichner stretol s Hodžom na pracovnom rokovaní v New Yorku. Milan Hodža sa už v druhej polovici 30. rokov začal prikláňať na stranu slovenského autonomizmu a kriticky sa staval k ideológii etnického čechoslovakizmu.¹⁵³ To bol aj jeden z hlavných dôvodov jeho zmierenia sa s Andrejom Hlinkom, niekdajším politickým rivalom. Hodža sa ešte pred vojnou stal známym kritikom Benešovej zahraničnopolitickej orientácie na ZSSR. V spolupráci so Štefanom Osuským založil v roku 1939 Slovenskú národnú radu v Paríži a zreteľne sa vyhraňoval voči Benešovej šovinistickej politike. Zo slovenských exilových politikov sa Milan Hodža a Peter Prídavok stali protagonistami európskej integrácie. A to či už na regionálnom (stredoeurópska, dunajská federácia či konfederácia), alebo na celoeurópskom základe. V úvahách o vytvorení povojnových integračných celkov Hodža určitým spôsobom nadväzoval aj na medzivojnovú poľskú integračnú koncepciu Intermarum (Medzimorie). Na rozdiel od Józefa K. Piłsudského však Milan Hodža svoju predstavu o únii stredoeurópskych a bal-

¹⁴⁹ KALVODA, Josef. *Z bojů o zítřek. III. díl. Historické eseje*. Beroun: Dílo, 1998, s. 114

¹⁵⁰ Podľa Kalvodu „ve Spojených státech činnost Benešových odpůrců, včetně Osuského a Hodži, sledovalo 350 Benešových zpravodajských agentů. Poněvadž někteří z nich byli komunisty, mělo o nich zájem FBI.“ (KALVODA, Josef. *Z bojů o zítřek. III. díl. Historické eseje*. Beroun: Dílo 1998, s. 124)

¹⁵¹ MÚDRY ŠEBÍK, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press 1949

¹⁵² Po odchode Hodžu do USA rozpútal Beneš kampaň proti Štefanovi Osuskému. Zin-scenoval proti nemu politický proces, podobný procesom v Stalinovom Rusku, ktorý mal aj svoju súdnu dohru. Začiatkom roka 1942 bol Osuský zbavený všetkých funkcií v exilovej vláde. V dôsledku Benešových intríg a intervencií mohol Osuský vycestovať z Veľkej Británie do USA až v septembri 1945, po ustanovujúcej konferencii OSN v San Franciscu.

¹⁵³ HODŽA, Milan. *Články, reči, štúdie. Zv. VII. Slovensko a Republika*. Bratislava 1934. Pozri tiež spomienky Hodžových spolupracovníkov MÚDRY ŠEBÍK, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949; URSÍNÝ, Ján. *Z môjho života*. Martin: Matica slovenská 2000, s. 116 – 117, 219

kánskych štátov zasadzoval do celoeurópskeho integračného rámca. Hodža bol prívržencom spolužitia štátov s rôznym spoločenským zriadením. Európu rozdelil na tri základné integračné celky – západoeurópsky priestor, stredoeurópsky a balkánsky priestor a tretím priestorom bol ZSSR –, ktoré mali vzájomne kooperovať. Povoynové Nemecko sa malo stať súčasťou západoeurópskeho integračného (federatívneho) celku.

Jadro veľkej stredoeurópskej federácie mali, podľa Hodžu, tvoriť tri slovanské štáty: Poľsko, Slovensko a Česko. Stredoeurópsku federáciu malo tvoriť osem štátov – štyri slovanské a štyri neslovanské. Hodžov plán predpokladal aj spoločnú federálnu vládu a prezidenta federácie. Tieto Hodžove predstavy o integrácii strednej Európy mali pozitívny ohlas aj na Slovensku.¹⁵⁴ Hlavným protagonistom a ideológom európskej integrácie v Slovenskej republike bol Ferdinand Ďurčanský, ktorý začiatkom roka 1944 publikoval svoje predstavy v renomovanom švajčiarskom časopise *Revue de droit international, de science diplomatiques et politiques*.¹⁵⁵ Podľa Ďurčanského povojnová stredná Európa musí byť zorganizovaná na iných základoch, než tomu bolo v roku 1918. Ďurčanský, na rozdiel od Hodžu, odmietal, aby sa európsky integračný proces realizoval na federálnom základe. Za najlepšiu formu európskej integrácie považoval národný štát. Podľa Ďurčanského európsky integračný proces „nemôže prekročiť rámec konfederácie, spolupráce to medzi nezávislými štátmi, spravujúcej sa normami medzinárodného práva. Toto riešenie [konfederácia] dáva záruky nezávislosti a slobody národom strednej Európy, umožňuje riešenie prípadných sporov, ktoré by mohli vzniknúť medzi jednotlivými štátmi konfederácie, a na druhej strane chráni strednú Európu proti útokom zvonku.“¹⁵⁶ Prof. Ďurčanský ako uznávaný odborník na medzinárodné právo teoreticky rozpracoval koncepciu európskej integrácie a prezentoval ju vo svojom fundamentálnom diele *Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov*.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Pozri recenziu KIRSCHBAUM, Jozef. Hodžov plán stredoeurópskej integrácie. In *Slovák*, 20. 8. 1944

¹⁵⁵ Bližšie *Revue de droit international, de science diplomatiques et politiques*, 22, 1944, č. 1

¹⁵⁶ KIRSCHBAUM, Jozef. *Náš boj o samostatnosť Slovenska*. Clevelande: Slovenský ústav 1958, s. 159

¹⁵⁷ Bližšie Zjednotená Európa riešením budúcnosti. In ĎURČANSKÝ, Ferdinand. Pohľad na minulosť a budúcnosť Strednej Európy. In *Vo vyhnanstve*. Sborník slovenských utečencov. Scranton (Pa): Slovenská obrana 1947; KIRSCHBAUM, Jozef. Federalistické tendencie v strednej Európe. In *Nádej víťazná*. Sborník slovenských spisovateľov v emigrácii o literatúre, vede a umení. Scranton (Pa): Obrana Press 1947

Hodžove projekty európskej integrácie¹⁵⁸ vzbudzovali pozornosť aj v oficiálnych vládnych kruhoch na Slovensku, Maďarsku alebo v Rumunsku. Najväčšími odporcami európskej integrácie, a to či už na regionálnej alebo celoeurópskej úrovni, boli J. V. Stalin a po roku 1941 aj jeho politický spojenec E. Beneš. To bol aj jeden z dôvodov, prečo Beneš a jeho exilová vláda v Londýne pozerali na Hodžove americké turné so značnou nedôverou. S podporou Moskvy sa ho usilovali zdiskreditovať, politicky i morálne skompromitovať nielen medzi krajanmi, ale aj v amerických vládnych kruhoch. V rozpore s tvrdením gen. Moravca Beneš adresoval ostrý protest ministrom zahraničných vecí A. Edenovi, že vláda Veľkej Británie povolila Hodžovi vycestovať do USA. Vo svojom protestnom liste označil Hodžu za „najnebezpečnejšieho nepriateľa Československa“. V americkej liberálnej a komunistickej tlači bol Hodža označovaný ako „nemecký špión“, ktorý sa v USA vraj politicky angažuje z poverenia Gestapa. Podľa čechoslováckych extrémistov prejavom fašizmu bolo už aj písanie názvu Česko-Slovensko so spojovníkom. Do špinavej kampane proti Milanovi Hodžovi, ktorého označovali za „bývalého pronacistického ministerského predsedu Česko-Slovenska“, sa aktívne zapojili aj česko-slovenský vyslanec v USA Vladimír Hurban¹⁵⁹ a Ján Papánek, ktorý viedol v New Yorku Benešov úrad propagandy. Keďže primitívne útoky benešovcov sa míňali svojho účinku, začali Hodžu pre jeho podporu európskej integrácie biľagovať ako „agenta Otta Habsburského“¹⁶⁰. V tejto štvavej kampani sa mohli vždy oprieť o podporu Moskvy a komunistov. V exilových kruhoch nebolo totiž žiadnym tajomstvom, že Beneš, tak ako v tzv. Masarykovej republike, aj v emigrácii naďalej používal zákerné metódy denunciacie, vydierania, korupcie na diskreditáciu a likvidáciu svojich politických oponentov.

Milan Hodža našiel v Spojených štátoch amerických podporu najmä medzi predstaviteľmi evanjelických spolkov a organizácií. Pre Hodžov kritický postoj k Benešovej šovinistickej politike s ním sympatizovala aj časť predstaviteľov Slovenskej ligy a katolíckych spolkov. Hodžove ambície zjednotiť slovenskú Ameriku pod svojím vedením vyvolali v Benešovom tábore priam hystériu. Beneš si veľmi dobre uvedomoval svoju labil-

¹⁵⁸ Počas pobytu v USA vyšla Hodžovi vo Veľkej Británii publikácia *Federation in Central Europe*. London: Jarrolds Publisher 1942, ktorá vyvolala veľkú pozornosť v politických kruhoch. Hodža v nej načrtol aj svoj návrh ústavy stredoeurópskeho spoločenstva.

¹⁵⁹ Hodžova odpoveď na prehlásenie vyslanca Hurbana. In *Jednota (USA)*, 51, 3. 6. 1942

¹⁶⁰ KRAJČOVIČ, Milan. *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936 – 1940/1944*. Maďarské dokumenty v porovnaní s dokumentmi v Bonne, Bukurešti, Viedni a Prahe. Bratislava: SAP 2008, s. 415

nú pozíciu nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí, ktorú mu komplikovali najmä Hodža a Osuský. V najhoršom položení sa však Beneš nachádzal na Slovensku, kde okrem naturalizovaných Čechov, z ktorých značná časť sa po 14. marci 1939 konjunktúrne prihlásila k nemeckej národnosti, nemal absolútne žiadnu podporu. To bol jeden z hlavných dôvod, prečo Beneš vnímal v exile Hodžu ako svojho najväčšieho politického rivala, ktorý mu komplikuje plány na obnovenie ČSR s ideológiou čechoslovakizmu a politiky českého centralizmu. Milan Hodža svojimi aktivitami spochybňoval ambície Beneša vystupovať v zahraničí ako jediný legitímny predstaviteľ nielen Čechov, ale aj Slovákov. So zámerom eliminovať vplyv Hodžu v amerických vládnych kruhoch, ako aj medzi americkými Slovákami, zorganizoval proti nemu Ján Papánek, vedúci Československej informačnej kancelárie v New Yorku, rozsiahlu dezinformačnú kampaň, a to už od prvého dňa jeho príchodu do USA. Čechoslováci a komunisti zo Slovenského národného združenia privítali Hodžu na americkej pôde s pamfletom *Persona non grata?*¹⁶¹. Zámerom autorov pamfletu bolo znevážiť Hodžu nielen medzi krajanmi, ale aj v americkej verejnosti. Následne Slovenské národné združenie verejne odmietlo podieľať sa na organizovaní Hodžových prednášok. Toto bola jedna z nespočetných Papánkových intríg rozpútaných proti Hodžovi. Organizácie Hodžovho prednáškového turné sa nakoniec ujal evanjelický Národný slovenský spolok a osobne jeho predseda Vendel S. Plátek. Národný slovenský spolok patrila k najvýznamnejším slovenským evanjelickým spolkom v USA. V roku 1941 mal vo svojich radoch takmer 35 000 dospelých a 11 000 mládeže. Majetok spolku mal hodnotu viac ako 7 miliónov USD.¹⁶² Slovenské evanjelické spolky vystúpili zo Slovenského národného združenia. Z pôvodných členov zostalo v ňom len torzo, pozostávajúce z militantných čechoslovákov a komunistov.

Do napadnutia ZSSR Nemeckom komunisti ostro pranierovali americký imperializmus, plutokraciu, liberalizmus, ako aj „skrachovaného politika“ Beneša a jeho politických spolupútnikov v službách medzinárodnej reakcie a medzinárodného imperializmu.¹⁶³ Po prepadnutí ZSSR Nemeck-

¹⁶¹ *Persona non grata?* [Vydané pravdepodobne v Chicagu, (Il.), v roku 1941, 24 s.] Pamflet pripravili Ján Vološinec, Štefan Krall, Ľudevít Krč, Ján Jaroslav Pelikán, Jozef Saladiak, Andrej Valušek, Helena Vráblová, rev. František Uherka, Ján Zeman a Ján Zemanovič.

¹⁶² *Dejiny a Pamätnica Národného slovenského spolku 1890 – 1950*. Eds. Juraj J. Nižňanský a V. S. Plátek. Pittsburgh: NSS 1950, s. 156

¹⁶³ Bližšie BUK, P. *Tragédia Československa. Dokumentárny náčrt dejín o zapredaní ČSR*. Chicago 1940

kom zmenili komunisti svoju politiku o 180°. Na príkaz Komunistickej internacionály sa komunisti spojili s benešovcami proti spoločnému nepriateľovi Milanovi Hodžovi a Štefanovi Osuskému. Hodžove prednášky v USA o riešení slovenskej otázky v budúcom Česko-Slovensku na princípe „rovného s rovným“ a o povojnovom usporiadaní strednej Európy boli systematicky rušené rôznymi provokáciami, škandálmi a vulgárnymi osobnými útokmi najatými agentmi z radov čechoslovákov, komunistov a členov Slovenského národného združenia. Tieto agresívne útoky boli zamerané nielen proti samotnému Hodžovi, ale aj proti predsedovi Národného slovenského spolku Vendelovi S. Plátekovi a predsedovi Slovenskej evanjelickej jednoty Jánovi S. Bradáčovi. Ako sa to v exile neraz potvrdilo, Benešove peniaze dokázali robiť zázraky aj v Spojených štátoch amerických. Evidentné to bolo najmä v kúpenej americkej tlači, ktorej stránky zaplňali vulgárne útoky proti Hodžovi a jeho stúpencom.

V tomto zložitom období eskalujúceho vojnového konfliktu pripravovala Slovenská liga svoj XXII. kongres. Predseda Jozef Hušek vytýčil niekoľko základných bodov do pripravovaného programu. Prvým a hlavným bodom činnosti Slovenskej ligy v USA bolo prispievať k porážke Nemicka. Slovenská liga mala na kongrese opätovne potvrdiť svoje odmietavé stanovisko k dvom hlavným totalitám 20. storočia: k nacizmu (fašizmu) a komunizmu. Odvolávajúc sa na Atlantickú chartu mal kongres podporiť právo všetkých národov, teda aj slovenského národa, na vlastné sebaurčenie. Podľa návrhu Jozefa Hušeka mal kongres podporiť aj úsilie o nové mierové usporiadanie sveta založené na demokracii, spravodlivosti a uznaní práva každého národa na „samosvojský život“.¹⁶⁴ XXII. kongres Slovenskej ligy sa konal 19. – 20. júna 1941 v meste Youngstown (Ohio), nachádzajúcom sa v centre slovenského života v Spojených štátoch amerických, medzi Clevelandom a Pittsburghom. Delegáti kongresu opätovne potvrdili Jozefa Hušeka vo funkcii predsedu Slovenskej ligy. Zvolili štyroch podpredsedov (Pavol Jamriška, Júlia Krajčovičová, Mária Pisoňová, Katarína Vološinová), tajomníka (Ján A. Kocúr) a pokladníka (Anton M. Palkovič), ktorí tvorili Hlavný úrad Slovenskej ligy. Členmi exekutívneho výboru sa stali Peter P. Hletko, Mons. Štefan Kočíš a Ivan Bielek. Na kongrese boli zvolení aj vedúci a členovia jednotlivých výborov Slovenskej ligy. V snahe skvalitniť a zintenzívniť svoju propagačnú činnosť Slovenská liga v roku 1940 založila Informačnú kanceláriu so sídlom v Pittsburghu. Správkyňou kan-

¹⁶⁴ SNA Bratislava, fond Slovenská liga v Amerike, šk. č. 6. List predsedu Slovenskej ligy v Amerike Jozefa Hušeka, 8. 11. 1941, adresovaný tajomníkovi Jánovi A. Kocúrovi

celárie sa stala Štefánia Ol'ga Hušeková, dcéra Jozefa Hušeka.¹⁶⁵ I napriek obmedzeným finančným možnostiam Informačná kancelária zohrala významnú úlohu pri prezentovaní Slovenska, jeho kultúry a histórie v Spojených štátoch amerických. Kongres sa konal tesne pred nemeckou inváziou do ZSSR a prostredníctvom krátkovlnnej vysielacky poslal delegátom kongresu svoje pozdravné posolstvo aj prezident Jozef Tiso. Posolstvo prezidenta Tisa bolo po nemeckom útoku na ZSSR čechoslovákmi zákerne zneužitú na rozpútanie novej kampane proti Slovenskej lige a na zastrašovanie Slovákov a ich rodinných príslušníkov, ktorým sa čechoslováci začali vyhrážať americkými koncentračnými tábormi.

Denunciácie benešovcov na FBI

Vedenie Slovenskej ligy vynakladalo veľa energie a prostriedkov nielen na vytváranie pozitívneho obrazu o Slovensku a Slovákoch v USA, ale aj na eliminovanie dezinformačných a ohováračských kampaní, ktoré organizovala Československá informačná kancelária v New Yorku na čele s Jánom Papánkom. Rovnaké metódy ako vo Veľkej Británii používali Benešovi prívrženci aj v USA. Na základe rôznych falošných udaní FBI vyšetrovala v rokoch 1940 – 1943 vedúcich funkcionárov Slovenskej ligy. Napriek veľkému úsiliu čechoslovákov sa však FBI nepodarilo získať objektívne dôkazy, na základe ktorých by mohli obviňovať vedenie Slovenskej ligy z porušenia amerických zákonov. Agentov FBI najviac zaujímalo, či funkcionári Slovenskej ligy, v súvislosti so žiadosťou o uznanie Slovenskej republiky vládou USA, konali na základe iniciatívy slovenskej vlády, či majú so slovenskou vládou priame styky a či slovenská vláda financuje činnosť Slovenskej ligy v Amerike.

Najkritickejším bol rok 1942, keď sa FBI pre nedostatok konkrétnych dôkazov rozhodla požiadať ministerstvo spravodlivosti, aby nakoniec súd vypočul predsedu Slovenskej ligy Jozefa Hušeka a formou krížových výsluchov sa pokúsil získať dôkazy o porušení amerických zákonov. Jozef Hušek však už predtým, bez rozhodnutia súdu, dobrovoľne súhlasil s prehliadkou svojho bytu. Následne agenti FBI vykonali dôkladnú prehliadku jeho bytu. Zadržali jeho osobný archív, korešpondenciu a ďalší písomný materiál. Čechoslováci sa usilovali využiť túto mimoriadne zložitú situáciu na roz-

¹⁶⁵ Po odstúpení Jozefa Hušeka z funkcie predsedu, začiatkom decembra 1942, bolo v roku 1943 sídlo kancelárie prenesené do Passaicu (N.Y.). Správcom Informačnej kancelárie sa stal kontroverzný Jozef G. Pruša, ktorý sa stal aj redaktorom tlačového orgánu Slovenskej ligy, časopisu *Slovak Record*.

bitie Slovenskej ligy a na zastrašenie jej členov a funkcionárov. Pod vedením Jána Papánka zorganizovali rozsiahlu kampaň proti Hušekovi, hraničiacu s psychickým terorom, pričom vôbec nešetrili ani jeho rodinu. Agenti FBI vyšetrovali aj zamestnancov Slovenskej ligy, skúmali dokumenty a korešpondenciu uloženú najmä v pracovni tajomníka Jána A. Kocúra. Keďže prevažná časť materiálu bola v slovenčine, zaistený materiál previezli na analýzu do Washingtonu. Postup pracovníkov FBI bol typickou zastrašovacou akciou. Táto čechoslovácka provokácia značne znepokojila nielen zamestnancov a funkcionárov, ale aj samotných členov Slovenskej ligy. Vyhrážky adresované členom Slovenskej ligy a mediálny lynč funkcionárov a zamestnancov boli na dennom poriadku. Ich mená, ako aj mená ich rodinných príslušníkov, boli škandalizované v americkej tlači. Opodstatnene sa začali obávať, že ako „nepriatelia USA“ skončia aj so svojimi rodinami v amerických koncentračných táboroch, tak ako sa to stalo japonským, nemeckým či talianskym rodinám.¹⁶⁶ Toto štátom organizované násilie voči vlastným občanom, pohybujúcim sa na hrane zákona, vrcholilo práve v čase príprav XXV. kongresu Slovenskej ligy, čo veľmi skomplikovalo situáciu nielen v samotnej Lige, ale aj v pridružených spolkoch.

Vedenie Slovenskej ligy si bolo vedomé, že neporušilo americkú ústavu a ani zákony. Uvedomovalo si, že pravda je na ich strane a že celá tá štvavá kampaň, ako aj vyšetrovanie funkcionárov Ligy pracovníkmi FBI boli iniciované na základe zákerných udaní papánkovcov, ktorí nachádzali podporu nielen medzi liberálnymi a komunistickými kruhmi, ale aj v časti vládnych kruhoch vo Washingtone. Napriek tomu, že čechoslováci mediálne škandalizovali Hušeka a vyhrážali sa mu súdmi, predseda Ligy sa vôbec nebránil vyšetrovaniu, práve naopak. V liste tajomníkovi J. A. Kocúrovi napísal: „Zdôrazňujem znova: nie sme proti vyšetrovaniu, sme zaň. Je to jediný prostriedok [ako] umlčať hlasy zlomyseľných ľudí.“¹⁶⁷ Ak čechoslováci kalkulovali s tým, že vedenie Slovenskej ligy zastrašia, Liga sa rozpadne a vystúpi z nej katolícke organizácie a spolky, tak sa veľmi zmýlili. Vedenie Slovenskej ligy, napriek rozsiahlej kampani, ktorá bola proti Lige zorganizovaná, naďalej malo podporu nielen vo fraternalistických organizáciách, združených v Slovenskej lige, ale aj vo svojej vlastnej členskej základni.

Permanentný tlak oficiálnych kruhov vo Washingtone vyvíjaný na

¹⁶⁶ Vyšetrovanie činnosti Slovenskej ligy pracovníkmi FBI neprinieslo žiadne dôkazy o porušení zákonov USA a celá škandálna kampaň čechoslovákov sa skončila veľkým fiaskom.

¹⁶⁷ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 6. List predsedu SLvA J. Hušeka, 14. 3. 1942, adresovaný tajomníkovi SLvA J. A. Kocúrovi

Slovenskú ligu však vyvolal v jej radoch určitú polarizáciu. Do úvahy je potrebné vziať skutočnosť, že po vstupe ZSSR a USA do vojnového konfliktu sa otázka obnovenia česko-slovenského štátu stávala jedným zo spojeneckých vojnových cieľov. V tejto zložitej situácii sa aj vo vedení Slovenskej ligy začala formovať akási „česko-slovenská platforma“, ktorá však nemala organizovaný charakter a ani oficiálny štatút. Vedúcim predstaviteľom tejto „platformy“ sa stal hlavný tajomník Slovenského katolíckeho sokola Jozef G. Pruša, ktorý úzko spolupracoval s Office of War Information. Činnosť Prušu, narúšajúca jednotu Slovenskej ligy, bola známa aj vedúcim predstaviteľom slovenského krajanského hnutia. Peter Hletko v roku 1942 ostro protestoval na zasadnutí Hlavného úradu Slovenského katolíckeho sokola proti tomu, aby sa Slovenský katolícky sokol stal „hrobárom Slovenskej ligy“¹⁶⁸. Hletkova kritika J. G. Prušu mala svoje opodstatnenie a jeho deštruktívna činnosť sa v plnej nahote prejavila v roku 1945 v súvislosti s tzv. *Washingtonskou rezolúciou*.¹⁶⁹

So zámerom vnútorne rozložiť Slovenskú ligu a paralyzovať jej činnosť prejavoval veľký záujem o spoluprácu s Prušom najmä Benešov exponent v USA Ján Papánek. Podľa Papánka sa Pruša začiatkom roka 1942 „... odpútal od politiky Slovenskej ligy a postavil sa za československú vládu v Londýne. Slovenské národné združenie s ním bolo v styku aj v minulosti, pretože i s Vargovičom, predsedom Prvej katolíckej slovenskej jednoty, bol najmenej exponovaný proti československej veci. Predseda [Slovenského národného združenia] Pelikán mal s ním dlhý rozhovor dňa 7. januára 1942, kde sa dohodli na postupe, ako zapojiť organizovaných katolíkov do [Slovenského národného] združenia. Pelikán Prušovi odporúčal, aby sa zišiel aj s ministrom Lichnerom. Títo sa potom zišli v [Slovenskom] katolíckom sokole...“¹⁷⁰ Papánek upozorňoval Beneša aj na Prušov článok uverejnený v *Katolíckom sokole* (21. januára 1942), v ktorom zhrnul výsledky rokovania s Lichnerom. Podstatou článku bolo, že ak Beneš a spol. garantujú autonómiu Slovenska v rámci nového Česko-Slovenska, v takom prípade by americkí Slováci podporili Benešovu zahraničnú akciu. Pre Beneša to však bolo absolútne neakceptovateľné, neuznával totiž existenciu slovenského národa.

¹⁶⁸ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 7

¹⁶⁹ Bližšie BOBÁK, Ján. Slovenská štátnosť v politike Slovenskej ligy v Amerike 1945 – 1951. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: UCM, 2015

¹⁷⁰ PAPÁNEK, Ján. *Za vojny Edvardovi Benešovi (výber dokumentov 1939 – 1945)*. Zost. Slavomír Michálek. Bratislava: SAV 1997, s. 95 – 96

Členovia vedenia Slovenskej ligy v snahe nevyhrocovať napätú situáciu podporovali „exponenta“ Office of War Information Jozefa G. Pruša z prípadu na prípad. Slovenský katolícky Sokol a jeho tlačový orgán *Katolícky sokol* boli asociovanými organizáciami v rámci Slovenskej ligy. Podľa spomienok Lichnera ho počas jeho prednáškového turné v USA (september 1941 – január 1942) osobne navštívil Pruša, „ktorý sa verejne osvedčil za obnovenie republiky a s ktorým som sa zhodol v tom, že bude v svojom časopise propagovať obnovenie Československej republiky a upravil som ho, aby sa dohodol s vedením Slovenského národného združenia o spolupráci“.¹⁷¹ V súlade s oficiálnou politikou Washingtonu Pruša síce akceptoval obnovenie Česko-Slovenska, ale na druhej strane odmietal akceptovať etnický čechoslovakizmus (takzvaný československý národ). V podstate podporoval Hodžov program obnovy Česko-Slovenska. Usiloval sa oprášiť Pittsburskú dohodu, ale pre jej naplnenie nenašiel v čechoslováckom táboře v USA žiadneho spojenca. Pre program slovenskej autonómie získal len „priaznivcov“ v Office of War Information, ale nie medzi prívržencami Beneša. Toto Prušove politikárčenie bolo svojím spôsobom dôsledkom štvorých kampaní proti Slovenskej lige a reakciou na vyšetrovanie jej činnosti orgánmi Federal Bureau of Investigation (FBI), ktoré spolu s Office of War Information zadávali Prušovi úlohy.

Po americkom turné Jána Lichnera a Milana Hodžu pozitívne hodnotil Prušove politické aktivity hlavný exponent čechoslovakizmu v Spojených štátoch amerických Ján Papánek, ktorý informoval Beneša, že sa mu vraj podarilo rozložiť Slovenskú ligu v Amerike. Ako to už bývalo pravidlom, aj v tomto prípade sa pranie vydávalo za skutočnosť. Bola to typická Papánkova lož, akými zásoboval Beneša a spol. v Londýne. Z pochopiteľných dôvodov nezabúdal vo svojich správach do Londýna zdôrazňovať predovšetkým svoje osobné zásluhy. Táto jeho sebaštylizácia nebola vôbec nezištná. V snahe demonštrovať svoju úplnú oddanosť Benešovi a jeho protislovenskej ideológii sa veľmi kriticky vyjadroval k názorom Hodžu a Lichnera na riešenie slovenskej otázky. Nikdy nezabudol zdôrazniť, že on osobne s ich názormi zásadne nesúhlasí a dištancuje sa od akejkoľvek podoby slovenskej štátnosti. Ján Papánek sa za dlhé roky spolupráce so samolúbym Benešom dokonale naučil, čo chce Beneš počuť.

¹⁷¹ *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. I. diel.* Eds. BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej. Bratislava: AEP 2007, s. 240 – 241

THE SLOVAK LEAGUE IN AMERICA AND SLOVAK REPUBLIC (1939 – 1945) 2nd PART

JÁN BOBÁK

The Slovak League in America associated among its members a majority of Slovak community in the U.S.A. In 1918 it gained extraordinary credits for the foundation of Czechoslovak Republic and among American Slovaks it achieved a great authority. In the years 1918 – 1938 The Slovak League in America actively participated in the Slovak autonomy movement, in the struggle for the fulfilling of the Pittsburgh Agreement. Czech political representation led by president Masaryk, however, not only refused to fulfil its promises resulting from the Pittsburgh Agreement, but it refused to recognize the existence of the Slovak nation but also its right for its own self-determination. The rise of Slovak Republic (March 14, 1939) meant finishing of the constitution of the Slovak nation from an ethnic into a political nation. The Slovak League in America after the initial coping with the issue of the break-up of Czechoslovakia and the rise of Slovak Republic, ranged itself with the Slovak Republic and its representatives. After 1939 the Slovak League in America entered an open conflict with the Beneš foreign movement for the restoration of the state of the former Czechoslovak Republic. The League refused to support Beneš and his supporters because of his chauvinistic ideology of Czechoslovakism (not recognizing Slovaks as a nation) and the policy of Czech centralism. Abroad the Slovak League in America was the strongest opponent of Beneš's plans for the restoration of the unitary Czechoslovakia, from the point of view of the number of its members as well as of its organizing capabilities. Beneš's exile government used all accessible devices to silence and liquidate democratic opposition, especially among Slovaks and Sudeten Germans refusing Czech nationalism.

PhDr. Ján Bobák, CSc.

Bratislava

Email: bojan2950@gmail.com

ODVLEČENIE SLOVENSKÝCH OBČANOV
A DEPORTÁCIE SOVIETSKYCH PRÍSLUŠNÍKOV
ZO SLOVENSKA DO ZSSR V ROKOCH
1944 – 1946/1952

MICHAL ŠMIGEL

ŠMIGEL, Michal. Haling off of Slovak Citizens and Deportations of Soviet Citizens into the U. S. S. R. in the Years 1944 – 1946/1952. *Slovenský časopis historický*, III., 2023, 1., 141 – 185 pp.

Occupying the area of Czechoslovakia by armies of the Red Army in the years 1944 – 1945 did not mean only liberation from German occupation but it was also accompanied by forcible haling off of some people into the U.S.S.R. which was carried out by rear organs of the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD) and the military counter-intelligence agency SMERSH. All countries of the then future Soviet block experienced the same tragic events. The author aimed at evaluation of the contemporary state of research of activities of the Soviet security organs in the area of Slovakia connected with haling off of its citizens and implementation of repatriation into the U. S. S. R. These problems are examined in a wider Czechoslovak context, and are identified their crucial aspects and this article extends present knowledge with results of his own research.

Key words: deportations of citizens of Slovakia, Soviet repatriation operation (1944 – 1952), liberation of Czechoslovakia, post-war Slovakia, NKVD, SMERSH, GULAG

Vstup vojsk Červenej armády do strednej Európy na jeseň 1944 neznamenal iba oslobodenie od nemeckej okupácie a sovielizáciu stredo-

* Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/0639/20

európskych krajín, ale sprevádzali ho aj masové zatýkania kolaborantov, skutočných a domnelých odporcov komunistickej ideológie a sovietskeho systému, ako aj nevinných civilistov a ich deportácie na nútené práce do sovietskych gulagov. Touto periódou „červeného teroru“ v rokoch 1944 – 1945 prešli Poľsko, Československo a Maďarsko, samozrejme, s istými špecifikami. Podľa niektorých zdrojov sovietske NKVD a NKGB vypracovali rôzne varianty prístupu k jednotlivým stredoeurópskym štátom ešte v rokoch 1942 – 1943.¹ Dokonca aj v prípade jednotlivých krajín Československa badať odlišný prístup Sovietov: zatiaľ čo na území Podkarpatskej Rusi² a Slovenska zaistovanie a odvlečenia ľudí malo masovejší charakter, na území Čiech a Moravy bolo zatýkanie väčšinou selektívne, vopred pripravené a cielené.³ Súbežne s týmito operáciami sovietskych bezpečnostných orgánov prebiehali na celom území Československa odsuny osôb sovietskej príslušnosti, resp. pôvodom z vtedajšieho územia ZSSR, oficiálne nazývané sovietskou repatriálnou akciou.

Tieto mimoriadne zaujímavé, dlhodobé zamlčované a súčasne aj citlivé témy sa vynorili začiatkom 90. rokov minulého storočia a v slovenskej historiografii sa bohužiaľ nestretli s veľkým záujmom historikov. Ich súčasné poznanie je ešte stále poskromnejšie, v domácej vedeckej literatúre zastúpené nevelkým počtom prác. Pokiaľ hovoríme o občanoch Slovenska odvlečených do ZSSR, sú to staršie štúdie od Michala Barnovského, Róberta Letza, Vladimíra Hospodára, Ladislava Boroňa a niektorých regionálnych historikov. Dopĺňované sú aj prekladovými prácami, literatúrou faktu, zbierkami svedectiev (v tejto súvislosti predovšetkým záslužné dielo Petra Juščáka) a memoárovou literatúrou. Podobná je situácia aj v českej historiografii – systematickejší historický výskum únosov československých občanov sa tu začal realizovať na prelome storočí skupinou historikov pod vedením Mečislava Boráka, ako aj historičkou Miladou Polišen-skou a nepochybne aj novinárom a publicistom Vladimírom Bystrovom. Záujem o problematiku odvlečených do ZSSR na konci 2. svetovej vojny sa

¹ LETZ, Róbert. Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945. In *Slovensko na konci Druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Eds. V. Bystrický, Š. Fano. Bratislava: Historický ústav SAV, 1994, s. 106

² GAJDOŠ, Marián – VIDŇANSKYJ, Stepan V. Niektoré osobitosti nastolenia totalitného režimu v Zakarpatskej Ukrajine. In *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953*. Ed. M. Barnovský. Bratislava: VEDA, 1995, s. 80 – 87

³ BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 7 – 9, 23 – 34 a n.

však sporadicky obnovuje, čomu nasvedčuje aj najnovší zborník z vedeckej konferencie „Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľstva z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945“⁴, ktorá sa konala v Košiciach v roku 2016. Z nášho pohľadu je problémom to, že doterajším prácam slovenských autorov chýba širší kontext (z tohto hľadiska je potrebné uvítať vyššie uvedený zborník). Naopak niektorí českí bádatelia proces odvlečenia občanov ČSR do sovietskych gulagov niekedy spájajú s prelínajúcim sa procesom repatriácie osôb sovietskej príslušnosti, resp. pôvodu, realizovaný tými istými sovietskymi bezpečnostnými orgánmi; ide o prípady tzv. bielych medzivojnových emigrantov, ktorí (ne)mali československé občianstvo. V menšej miere sa venujú udalostiam na Slovensku, ako aj širšiemu záberu problematiky sovietskej repatriačnej operácie v povojnovej Európe (napr. na základe výsledkov výskumu ruských historikov). V podstate práve sovietska repatriácia (ako aj iné operácie NKVD na území ČSR) patrí k radu problematík, ktoré na Slovensku a v Čechách čakajú na svoje dôkladné spracovanie, hoci náznaky potreby rozpracovania témy sa v niektorých publikáciách objavujú.⁵ Vzhľadom na vyššie uvedené je účelom tohto príspevku poukázať na súčasný stav poznania uvedených operácií sovietskych bezpečnostných orgánov na území Slovenska, spojených s prechodom východného frontu a oslobodením (obsadením) krajiny Červenou armádou (ČA), sledovať ich v širšom kontexte (situácie na Podkarpatskej Rusi a v českých krajinách), identifikovať ich kľúčové aspekty a rozšíriť o informácie z vlastného výskumu.

* * *

V súvislosti s približovaním sa sovietskych vojsk k hraniciam Slovenska bolo už na prelome rokov 1943 – 1944 medzi obyvateľstvom zaznamenané šírenie mýtov o slovanskej vzájomnosti, osloboditeľskej misii Rusov,

⁴ PEKÁR, Martin – SIMON, Attila – TOKÁROVÁ, Zuzana (eds.). *Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľstva z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945*. Šamorín – Košice: Fórum inštitút pre výskum menšín – Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2017

⁵ Pozri napr. štúdie autora: ŠMIGEL', Michal – HALCZAK, Bohdan. Repatriacja czy deportacja? Radziecka akcja repatriacyjna na Słowacji w latach 1945-1948. In: *Pamięć i sprawiedliwość*, 2010, T. 9, Nr. 1(15), s. 253 – 261; ШМИГЕЛЬ, Михал. Советская репатриационная операция в Словакии (1944 – 1950 гг.) как фактор последствий войны. In *Социальные последствия войн и конфликтов XX века: историческая память*. Москва – Санкт-Петербург: Институт славяноведения РАН, Изд. Нестор-История, 2014, s. 257 – 269; ŠMIGEL', Michal. Sovietska repatriačná akcia a jej špecifika na Slovensku (1944 – 1952). In ŠMIGEL', Michal – TIŠLIAR, Pavol a kol. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 452 – 471

ako aj spravodlivosti v komunizme. „Túžobne a netrpezlivo sme čakali svojho veľkého brata Rusa, ktorý v potu krvi pomaly, ale isto postupoval z východu na západ, aby nás mohol tiež oslobodiť,“ vyšlo v povojnovej tlačí na Slovensku.⁶ Hlavne v nižších sociálnych vrstvách „boli Rusi očakávaní priam ako spasitelia, osloboditelia a nositelia idey sociálnej rovnosti“.⁷ Istý nepokoj a nepochopenie medzi slovenským obyvateľstvom však vyvolali sovietski utečenci prichádzajúci v tisíckach na Slovensko v júli – auguste 1944, ktorí s podporou nemeckých tylových služieb utekali pred postupujúcim východným frontom a získali azyl na území Slovenskej republiky. „Akože tak, aj sú Rusi, aj pred Rusmi utekajú,“ – vrtalo v hlavách nejedného slovenského obyvateľa.⁸

Vytriezvením z viery v ZSSR bol samotný prechod frontu územím Slovenska. Ukázalo sa, že sovietski vojaci už neboli tými „dobrými“ ruskými vojakmi z čias Brusilovovej ofenzívy v období Prvej svetovej vojny. „Na sovietskych vojakov sa čakalo ako na spásu. (...) Ľudia sa tešili na pokoj, na mier (...) aké však bolo ich prekvapenie, keď sa na jeseň 1944 zjavili prví červenoarmejci na východe republiky...“⁹ Obyvateľstvo očakávalo sovietskych vojakov s otvoreným náručím, ale namiesto bratského objatia dostalo „studenú sprchu“ vo forme nedôvery a hrubosti, hromadných krádeží, znásilnenia žien, zatýkaní, ba aj popráv v prípade najmenšieho náznaku odporu. Evidentne aspoň pre časť dotknutého obyvateľstva Slovenska, po prvých osobných kontaktoch s predstaviteľmi ZSSR, musel nastať zvrät, vytriezvenie z rusofilských nálad a aj isté obavy z budúcnosti.

Síce v roku 1943 bola medzi ČSR a ZSSR podpísaná dohoda „o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci“, ktorá medzi iným hovorila aj o „vzájomnom rešpektovaní zvrchovanosti“, avšak vzhľadom na očakávané zahájenie oslobodzovania československého územia vznikla po-

⁶ Ozvena, 1. september 1946

⁷ LACKO, Martin. K otázke chápania slovanstva v slovenskej spoločnosti 1939 – 1945. In HRODEK, Dominik et al. *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha: Libri, 2004, s. 161 – 162

⁸ Koncom leta roku 1944 vláda Slovenskej republiky (1939 – 1945) po dohode s nemeckými tylovými úradmi prijala na svoje územie 18 000 utečencov zo ZSSR (predovšetkým z ukrajinskej Haliče), ktorým udelila azyl a právo trvalého pobytu na Slovensku. Do konca roku 1944 však väčšina z nich slovenské územie opustila v dôsledku približujúceho sa východného frontu, obáv z deportácie a sovietskych represii. (Bližšie ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter. *Evakuácia v znamení úteku: Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944*. Banská Bystrica: UMB, 2006)

⁹ JUŠČÁK, Peter. *Odvlečení. Osudy občanov Československa odvečených do pracovních táborov GULAG v ZSSR*. Bratislava: Kalligram, 2001, s. 19

treba vymedzenia právomocí Červenej armády počas postupu československým územím a usporiadania pomerov na oslobodenom území. Podľa československo-sovietskej dohody „o pomeroch medzi československou správou a sovietskym vrchným velením po vstupe vojsk Červenej armády na územie Československa“, uzatvorenej 8. mája 1944 v Londýne, veliteľstvu sovietskych vojsk prislúchala v zóne vojenských operácií najvyššia moc a trestné činy namierené proti sovietskym vojakom spadali pod jurisdikciu sovietskeho velenia (sporné prípady sa mali riešiť vzájomnou dohodou). Československé vládne orgány v tomto operačnom pásme, ktoré sa tiahlo až do hĺbky 70 km od frontovej línie, mali udržiavať len kontakty so sovietskym vrchným velením, a to prostredníctvom vládneho delegáta ČSR.¹⁰

Teda v 70-kilometrovom operačnom pásme mali sovietske vojenské a bezpečnostné orgány doslova „rozviazané ruky“. Mohli zatýkať, vyšetrovať, trestať (podľa sovietskeho zákonodarstva) a deportovať z ich pohľadu podozrivých československých občanov, ktorí ohrozovali, resp. mohli ohrozovať vojnové úsilie ČA oslobodzujúcej Československo spod nemeckej okupácie.

Sovietske orgány, najmä tylové vojská NKVD¹¹ a špeciálne oddiely SMERŠ¹² si túto právomoc vysvetľovali po svojom a využívali ju vo veľmi

¹⁰ HANZLÍK, František. *Tajné služby na cestě KSČ k moci 1945 – 1948*. Praha: Academia, 2021, s. 14 – 16

¹¹ Vojská NKVD na ochranu frontového tyla – formácie vojsk NKVD ZSSR, ktoré počas 2. svetovej vojny vykonávali obranu a ochranu tyla sovietskej armády a námorníctva. Vznikli v júni 1941 na základe nariadenia Rady ľudových komisárov ZSSR o pridelení úloh NKVD ZSSR na ochranu tyla činnjej ČA. Zloženie vojsk ochrany tyla na každom fronte určoval Generálny štáb ČA a NKVD ZSSR. Vedenie operačno-služobnej a bojovej činnosti týchto vojsk v rámci frontu vykonával náčelník vojsk tylovej ochrany frontu. Z operačného hľadiska bol náčelník vojsk tylovej ochrany frontu podriadený Vojenskej rade frontu a vykonával všetky jej pokyny na organizáciu ochrany tyla frontu. Úlohou tylových vojsk NKVD bolo odhalenie, zaistenie, resp. likvidácia nepriateľských agentov pôsobiacich v tylovom pásme, zradcov a nemeckých kolaborantov na územiach oslobodených od nemeckej okupácie; potlačenie všetkých druhov protisovietskych prejavov a odporu, zaistenie organizátorov a účastníkov týchto prejavov; boj proti dezerciam a sabotážam; spolu s vojenskými sovietskymi frontovými a miestnymi orgánmi vykonávanie opatrení na organizáciu prifrontového režimu (presídlenia, čistky atď.); ochrana komunikácií, objektov a internačno-tranzitných stredísk ČA a NKVD. V júli 1945 Správa vojsk NKVD na ochranu tyla zrušených frontov bola stiahnutá do zálohy Hlavnej správy vojsk NKVD ZSSR a v októbri 1945 boli jednotky zrušené a mužstvo presunuté do vnútorných vojsk NKVD ZSSR.

¹² SMERŠ – názov zvláštnych oddielov vojenskej kontrarozvedky ZSSR v období 2. svetovej vojny, vytvorený kryptonymom z ruských slov „smert' špiónam“ (smrť špiónom). Oddiely SMERŠ vznikli v roku 1942 najprv za účelom bojovať proti porazenec-

širokej miere – vlastne rozhodovali o tom, čo sa stane s tým ktorým „oslobodeným“ občanom ČSR, koho sa deportácia nebude týkať a kto bude odvečený do sovietskych táborov na otrocké práce. Evidentne – v máji 1944, keď bola spomínaná dohoda uzavretá – nikto na československej strane nepočítal s takýmto správaním Sovietov na území spojeneckého štátu.¹³

Sovietske bezpečnostné štruktúry pôsobiace pri jednotlivých frontoch ČA sa riadili vopred určenými direktívami. Začiatkom januára 1945 bol vydaný Rozkaz NKVD ZSSR č. 0016 „o opatreniach na očistenie tyla postupujúcej Červenej armády od nepriateľských živlov“. Predmetný rozkaz vlastne vymedzoval represívne opatrenia pre tylové orgány na obsadenom území:

tvu v sovietskej armáde a likvidovať „špiónov“ – filtrovať vojakov ČA a odhaľovať medzi nimi zradcov, špiónov a diverzantov. V apríli 1943 boli tri hlavné oddiely SMERŠ vyčlenené zo Správy zvláštnych oddelení NKVD ZSSR a podriadené rezortom ľudových komisariátov – Hlavná správa kontrarozvedky SMERŠ Ľudového komisariátu obrany ZSSR, Správa kontrarozvedky SMERŠ Ľudového komisariátu vojenského námorníctva a Oddelenie kontrarozvedky SMERŠ Ľudového komisariátu vnútra ZSSR. Hlavná správa kontrarozvedky SMERŠ pod vedením Viktora Abakumova bola podriadená priamo J. Stalinovi (najvyššiemu veliteľovi). Hlavná správa mala 11 operatívnych odborov. Oddiely SMERŠ tvorili rovnako ako vojská NKVD profesionálne ozbrojené jednotky. Boli však ťažko identifikovateľné (mali štandardné vojenské hodnosti a uniformy). Na oslobodené územia vstupovali oddiely SMERŠ neutajené a pôsobili v druhom slede vojenských formácií, spravidla v rámci jednotlivých frontov. Po vstupe ČA do iných krajín bola hlavným poslaním SMERŠ predbežná „čistka“ prifrontového pásma od nemeckej agentúry a antisovietskych elementov (spolu s oddielmi NKVD na ochranu tyla ČA a teritoriálnymi orgánmi NKVD). SMERŠ sa aktívne podieľal na vyhľadávaní, zatýkaní a vyšetrovaní všetkých relevantných a potenciálnych nepriateľov komunistickej ideológie a sovietskeho systému na obsadenom území. Od januára 1945 sa pri štáboch frontov zriaďovali oddelenia pre veci repatriácie sovietskych príslušníkov, na ktorých sa podieľali štruktúry SMERŠ. Vytvárali internačno-tranzitné strediská na prijímanie a filtráciu sovietskych občanov, ktorí boli zadržaní na územiach predtým ovládaných nemeckým vojskom i okupačnou správou a boli obsadzované postupujúcou ČA. Začiatkom mája 1946 bola činnosť SMERŠ uznesením ÚV VKS(b) oficiálne ukončená, resp. Hlavná správa kontrarozvedky SMERŠ Ľudového komisariátu obrany ZSSR bola presunutá pod Ministerstvo štátnej bezpečnosti (MGB) ZSSR. Bližšie BIRSTEIN, Vadim. *SMERSH: Stalin's Secret Weapon, Soviet Military Counterintelligence in WWII*. London: Biteback Publishing, 2012; *Смерш. Исторические очерки и документы I – III*. Авт. кол. В. С. Христофоров и др. Москва: Изд-во Главархива Москвы, 2003, 2005, 2010; LITERA, Bohuslav. SMĚŘ. K činnosti sovětské vojenské kontrarozvědky za druhé světové války. In *Slovanský přehled. Review for Central, Eastern and Southeastern European History*, 2000, roč. 86, č. 1, s. 1 – 24

¹³ SYRNÝ, Marek. Odtajnené dokumenty o činnosti NKVD na Slovensku. In *Denník N*, 20. februára 2020. Online: <https://dennikn.sk/1764926/odtajnene-dokumenty-o-cinnosti-nkvd-na-slovensku/>

„Splnomocnenci NKVD ZSSR pri frontoch podľa postupu vojsk Čer-
vene armády na teritóriách oslobodených od vojsk nepriateľa okamžite vy-
konávajú potrebné čekistické opatrenia zamerané na odhalenie a zaistenie
výzvedno-diverznej agentúry nemeckej rozviedky a kontrarozviedky, tero-
ristov, príslušníkov rôznych nepriateľských organizácií, banditsko-povsta-
leckých skupín bez ohľadu na ich národnosť a štátnu príslušnosť (...)“

Osobitnú pozornosť venovať zabezpečeniu uvedených opatrení v mes-
tách, veľkých sídlach, železničných uzloch a priemyselných podnikoch
s cieľom zbaviť agentov nepriateľa možnosti vykonávať podvratnú činnosť.

Taktiež zatýkať aj veliteľsko-operatívny personál policajných zložiek,
vedenie väzníc, koncentračných táborov, veliteľov komandatúr, prokurá-
torov, vyšetrovateľov, členov vojenských súdov, tribunálov, predsedov kraj-
ských, okresných a obecných správ a úradov, mestských a obecných staros-
tov, členov fašistických organizácií, vedúcich pracovníkov hospodárskych
a správnych organizácií, redaktorov novín, časopisov, autorov antisoviet-
skych publikácií a vydavateľstiev, veliteľov a vojakov armád bojujúcich pro-
ti ZSSR krajín a tzv. Ruskej osloboditeľskej armády a iné podozrivé živly.

Pri organizovaní opatrení na vyčistenie území oslobodených od nepri-
ateľských vojsk brať do úvahy, že pred svojím ústupom nemecká rozviedka
starostlivo maskuje zanechávanú agentúru.

Pri vykonávaní týchto opatrení splnomocnencami NKVD ZSSR vo
veľkej miere využívať orgány „Smerš“ na jednotlivých frontoch.“¹⁴

Inými slovami uvedený rozkaz NKVD ZSSR ustanovil pomerne široké
spektrum skutočných a imaginárnych nepriateľov ZSSR, ktorých bolo po-
trebné zneškodniť. Pritom na zabezpečenie opatrení stanovených mal podľa
nariadenia zástupca ľudového komisára vnútra ZSSR gen. Boris Obruč-
nikov dať k dispozícii každému zo splnomocnencov NKVD pri frontoch
150 skúsených čekistov a na zabezpečenie čekisticko-vojenských opatrení
(b) podriaďovať splnomocnencom NKVD pri frontoch na operačné využitie
tylového vojska NKVD v počte 31 099 osôb a dodatočne vyčleniť na ich
posilnenie 27 900 osôb.

Splnomocnencom NKVD pri 4. ukrajinskom fronte, vojská ktorého
zohrali kľúčovú úlohu pri oslobodení podstatnej časti Československa, bol
menovaný (na základe citovaného rozkazu) generálporučík Nikolaj Seli-

¹⁴ Приказ НКВД СССР №0016 о мероприятиях по очистке фронтовых тылов Крас-
ной Армии от вражеских элементов и о назначении уполномоченных НКВД СССР
по фронтам. 11 января 1945 г. In *Архив новейшей истории России. Серия «Публика-
ции». Т. II. Специальные лагеря НКВД-МВД СССР в Германии. 1945 – 1950 гг. Сбор-
ник документов и статей.* Москва: РОССПЭН, 2001, s. 11 – 13

vanovskij (zástupca náčelníka Hlavnjej správy „Smerš“ Ľudového komisaariátu obrany ZSSR) a jeho zástupcami generálporučík Nikolaj Kovaľčuk (náčelník Správy kontrarozvedky „Smerš“ 4. ukrajinského frontu) a generálmajor Fadejev (náčelník vojsk NKVD pre tylovú ochranu 4. ukrajinského frontu). Pre splnomocnenca NKVD pri 4. ukrajinskom fronte sa predpokladalo posilnenie o 9 456 príslušníkov z jednotlivých útvarov NKVD ZSSR.¹⁵ V apríli 1945 bol vyššie uvedený príkaz Lavrentiom Berijou dodatočne aktualizovaný (najmä v otázke vytvárania väzení a táborov pri frontoch).¹⁶

Aktivity tylových vojsk NKVD a oddielov SMERŠ v Československu sa dajú v zásade rozdeliť do niekoľkých fáz, odpovedajúcich postupnému prenikaniu Červenej armády na jednotlivé územia obnovujúcej sa ČSR.

V popredí sa ocitla Podkarpatská Rus, ktorú vojská 4. ukrajinského frontu gen. Ivana Petrova obsadili (v rámci Karpatsko-užhorodskej operácie) pomerne rýchlo v druhej polovici októbra 1944. Aj keď v okamihu vstupu sovietskych vojsk na Podkarpatsko sa toto územie (podľa zásady platnosti československých predmníchovských hraníc) opäť stalo súčasťou Československej republiky, sovietska moc, resp. prosovietski aktivisti, infiltrovaní do podkarpatskej spoločnosti a chránení ČA, a taktiež agenti NKVD znemožnili plnohodnotné obnovenie československej správy. Československá vládna delegácia na čele s ministrom Františkom Němcem, ktorú Sovietsi usadili v Chuste (110 km vzdialenom od Užhorodu), ostala neprijemne prekvapená rozdelením krajiny na sovietsku (zónu vojnových operácií) a československú zónu (asi len 1/3 územia, jeho juhovýchodná hornatá časť bez spojenia so Slovenskom). No ani na vyčlenenom území nemal vládny delegát F. Němec plnú moc a všade vládli sovietske komandatúry.¹⁷

Pod kuratelou generálplukovníka Leva Mechlisa (Stalinov blízky dôverník, člen Vojenskej rady 4. ukrajinského frontu) a generálporučíka N. Selivanovského (zástupcu náčelníka Hlavnjej správy SMERŠ, náčelníka diverzno-špionážneho odboru a splnomocnenca NKVD pri 4. ukrajinskom fronte) boli na území Podkarpatska nastoľované prosovietske ná-

¹⁵ TAMŽE

¹⁶ Приказ НКВД СССР № 00315 о частичном изменении приказа НКВД СССР № 0016 от 11 января 1945 г.; об организации уполномоченными НКВД СССР по фронтам тюрем и лагерей и о категориях лиц, подлежащих аресту на территории, освобожденной от войск противника. 18 апреля 1945 г. In TAMŽE, s. 16 – 17

¹⁷ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2020, s. 213

rodné výbory so silným zastúpením komunistov a umelo vyvolané ľudové hnutie, požadujúce pričlenenie regiónu do ZSSR. Následne prosovietska Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny (na čele s agentom NKVD Ivanom Turjanicom) vyhostila z krajiny úrad vládneho delegáta (8. decembra 1945 F. Němec definitívne odletel do Moskvy). Súčasne sa rozbehlo masové zatýkanie a deportácie osôb, ktoré pri nastolovaní sovietskych pomerov nemali prekážať. Hlavným cieľom bola teda likvidácia všetkých potenciálnych odporcov ZSSR a predstaviteľov demokratických, občianskych a politických kruhov, zastrašenie pročeskoslovenskej, maďarskej či ukrajinsky nacionálne orientovanej verejnosti, ako aj zabránenie akýmkoľvek náladám, ohrozujúcim pripravované pripojenie podkarpatoruského územia do ZSSR a jeho sovielizáciu.¹⁸

V prvom rade išlo o zaistenie mužskej populácie maďarskej a nemeckej národnosti vo veku 18 – 50 rokov sovietskymi bezpečnostnými orgánmi.¹⁹ Zadržaní boli vyhlásení za vojnových zajatcov.²⁰ Na tento účel bol už 18. novembra 1944 sovietskou vojenskou administratívou zriadený koncentračný tábor v Svalave (celkovo v regióne vzniklo šesť takých táborov) a do konca roku 1944 v ňom bolo internovaných okolo 23-tisíc osôb.²¹ Medzi inými aj množstvo maďarsky alebo nemecky hovoriacich židov²² a Ró-

¹⁸ BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955*, s. 7 a 24

¹⁹ Predchádzal tomu prísne tajný rozkaz Vojenskej rady 4. ukrajinského frontu č. 0036 z 12. novembra 1944: „Treba spísať zoznam všetkých Maďarov a Nemcov vo veku 18 – 50 rokov podliehajúcich vojenskej povinnosti, ktorí v súčasnosti žijú na území oslobodenej Zakarpatskej Ukrajiny. (...) Vojenský velitelia majú povinnosť počas súpisu dať na vedomie príslušným osobám, že 18. novembra sú povinní opäť sa dostaviť (...) Osoby žijúce na oslobodenom území Zakarpatskej Ukrajiny treba v osobitných oddieloch, podľa zoznamu, v konvojoch nasmerovať do zajateckých zberných táborov“. (MOLNÁR, Erzsébet. *Odvlečenie obyvateľstva z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945*, s. 106) Pozri aj ДОВГАНІЧ, О. Д. – КОРСУН, О. М. Акція командування 4-го Українського фронту і військ НКВС по затриманню та ізоляції військовозобов'язаних угорців і німців Закарпаття. In *Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга 1*. Ужгород: БАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2003, s. 57 – 62

²⁰ DVOŘÁK, Jan. Úvodní studie. In SINĚVIRSKIJ, Nikolaj. *SMERŠ. Rok v táboře nepřítelů*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, s. 23 – 24

²¹ ДОВГАНІЧ, О. Д. – КОРСУН, О. М. Акція командування 4-го Українського фронту і військ НКВС по затриманню та ізоляції військовозобов'язаних угорців і німців Закарпаття, s. 58

²² Bližšie DVOŘÁK, Jan – FORMÁNEK, Jaroslav – HRADILEK, Adam. *Čechoslová-*

mov²³. Neskoršie údaje z júla 1945 svedčia o tom, že v zajateckých a pracovných táboroch bolo uväznených až 28 098 podkarpatských obyvateľov maďarskej a nemeckej národnosti.²⁴ Podľa iných údajov – len obyvateľov maďarskej národnosti bolo 25-tisíc.²⁵

Príslušníci NKVD a SMERŠ zároveň masovo zatýkali členov ukrajinských nacionalistických organizácií, predstaviteľov rusínskej nekomunistickej inteligencie (bývalých poslancov a senátorov Národného zhromaždenia, právnikov, notárov a sudcov, riaditeľov podnikov, úradníkov maďarskej administratívy atď., ktorí sa nepridali na stranu komunistov), ako aj tých, ktorí prejavovali pročeskoslovenské postoje a nesúhlasili so sovietskym tlakom na československú vládu, aby Podkarpatská Rus bola pripojená k ZSSR. Internovaných (len v januári – februári 1945 okolo 2 400 osôb²⁶) následne deportovali na Donbas a do iných „vzdialených“ regiónov ZSSR na nútené práce pre obnovenie vojnou zničeného hospodárstva a infraštruktúry. To všetko sa dialo pod zámienkou „začistenia tylov“ Červenej armády.²⁷ Súčasne na ich miesto šiel príliv straníckych pracovníkov a aktivistov z Kyjeva a iných sovietskych regiónov, ktorý koordinoval prvý tajomník ÚV VKS(b) Ukrajiny Nikita Chruščov, náčelníci politickej správy 4. ukrajinského frontu gen. N. Pronin, plk. S. Ťulpanov, plk. L. Brežnev, ako aj plk. I. Grabčenko (SMERŠ), ktorý stál na čele ukrajinského aparátu splnomocnencov pre pripojenie Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu.²⁸

Je evidentné, že z územia Podkarpatskej Rusi do sovietskych gulagov bolo od konca roku 1944 do polovice roku 1945 odsunutých prinajmenšom 30-tisíc²⁹ vtedy *de jure* ešte stále československých občanov. „Pripoje-

ci v Gulagu. Životní osudy krajanů postižených politickými represemi v Sovětském svazu. Praha: Česká televize – Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 153 – 165

²³ MOLNÁR, Erzsébet. Odvlečení maďarského obyvatelstva z územia Podkarpatskej Rusi. s. 105

²⁴ TAMŽE, s. 110

²⁵ *Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура/україномовний варіант українсько-угорського видання/*. Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, s. 284

²⁶ ДОВГАНІЧ, О. Д. – КОРСУН, О. М. Акція командування 4-го Українського фронту і військ НКВС по затриманню та ізоляції військовозобов'язаних угорців і німців Закарпаття, s. 58

²⁷ POP, Ivan. Malé dejiny Rusínov, s. 214 – 215

²⁸ ГОДЬМАШ, Петр – ГОДЬМАШ, Сергей. *История республики Подкарпатская Русь*. Ужгород: БАТ “Патент”, 2008, s. 367a 369

²⁹ *Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура...*, s. 290. Porovnaj GAJDOŠ, M. – VIDŇANSKYJ, S. V. *Niektoré osobitosti nastolenia totalitného režimu v*

nie Podkarpatskej Rusi k ZSSR bolo proklamované ako „spontánne“, v skutočnosti však prosovietska agitácia zďaleka nemala takú podporu, s akou Sovietsi pôvodne počítali. Nadšenie z príchodu osloboditeľov totiž čoskoro vystriedalo rozčarovanie a zmar plynúci zo správania sovietskej vojenskej správy, sovietskych vojakov aj čekistov.“³⁰ Z pohľadu Sovietov bolo potrebné spoločnosť bývalého Podkarpatska prečistiť od „buržoázno-česko-slovenského“, nacionalistického i antisovietskeho živlu a napokon pokoriť. Zatýkaní a odvečení do vnútrozemia Sovietskeho zväzu boli podkarpatskí Rusíni a Ukrajinci, Česi a Slováci, Maďari a Nemci, židia a Rómovia. Deportácie však pokračovali aj v tej druhej fáze – po definitívnom odovzdaní Podkarpatska do lona sovietskej veľmoci (po podpísaní zmluvy o odstúpení Podkarpatskej Rusi medzi ČSR a ZSSR 29. júna 1945 v Moskve). Ako konštatoval V. Bystrov, vyčlenenie jednotlivých kategórií deportovaných osôb „z masy všetkých vtedajších obetí sovietskeho represívneho molochu je však zrejme nemožné. A ich skutočný počet sa preto nikdy nedozvieme.“³¹

Medzitým sa východný front prevalil na územie Slovenska a na niektorých miestach krajiny (podobne ako na Podkarpatsku) nastali „divé časy“. Hneď po prechode frontovej línie začali v tyle armády snoriť oddiely NKVD a zvláštne protišpiónážne jednotky SMERŠ. Ihneď po obsadení dediny alebo mesta vyhľadávali a zaisťovali organizovaných protivníkov sovietskeho systému a komunistickej ideológie.³² Všade hľadali „nepriateľských špiónov“, „domácich fašistov“ – aktívnych a nominálnych predstaviteľov ľudáckeho režimu a slovenskej štátnosti (gardisti a funkcionári Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, vojaci, žandári, sudcovia, učitelia, riaditelia rôznych štátnych inštitúcií i podnikov atď.), nemeckých a maďarských „kolaborantov“, vyslovene vojnových zločincov a absolventov rôznych nemeckých vojenských kurzov či príslušníkov pronemeckých vojnových formácií. Pátrali aj po zbehlých, kolaborantských a zajatých červenoarmejcoch, sovietskych utečencoch a zbytkoch bývalej tzv. bielej emigrácie, kto-

Zakarpatskej Ukrajine, s. 80 – 87

³⁰ DVORÁK, J. Úvodní studie. In SINEVIRSKIJ, Nikolaj: *SMERŠ. Rok v táboře nepřítelů*, s. 21

³¹ BYSTROV, Vladimír. Aktivita zvláštních oddílů Lidového komisariátu vnitra SSSR. In *Aktivita NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 – 1989, II. sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 19 – 21. listopadu 2008*. Ed. K. Volná. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 68 – 69

³² LETZ, Róbert. Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945, s. 107

rých okamžite deportovali do ZSSR (nazývajúc to repatriáciou).³³ Pritom sovietske komandá doslova uskutočňovali poľovačky na práceschopných mužov, zaisťovali a do sovietskych lágrov vyvážali tisíce civilistov – zväčša nevinných občanov Slovenska.

Ako svedčia dátumy zaistenia obyvateľov Slovenska, konštatoval slovenský historik M. Barnovský, títo boli spravidla zatýkaní v operačnom pásme sovietskych vojsk. Pričom otázne je, koľkí z nich spáchali trestný čin alebo sa inak previnili voči Sovietskemu zväzu a jeho armáde, resp. čo sa pokladalo za trestný čin. „Zrejme práve v tom sovietske vojenské orgány rozširovali výklad medzinárodných dohôd o defašizácii a očisťovaní tyla,“ podotkol M. Barnovský.³⁴

Celkovo sovietske bezpečnostné orgány hrubým spôsobom zasahovali do politického života na Slovensku, dosadzovali komunistov a za spolupráce poniektorých z nich zaviedli po prechode frontu neznesiteľný teror.³⁵ „Svojvôli sovietskych zložiek pri naplňovaní vlastných záujmov nedokázali zabrániť, príp. ju aspoň usmerňovať ani miestne orgány, ani spojenecká československá vláda. Obdobie na prelome vojny a mieru prinášalo obyvateľom Slovenska so sebou spolu s oslobodením teda i nové tragédie, ktoré postihli cielene kolaborantov a politických odporcov komunistickej ideológie, rovnako ako náhodne vybrané nevinné civilné obete.“³⁶ Do akej miery to boli civilné skupiny „náhodne vybrané“ (?), sa pokúsime vyjasniť v nasledujúcich riadkoch. Nepochybne istý podiel na zatýkaní a deportáciách obyvateľov Slovenska do ZSSR mali aj jednotliví slovenskí občania zverbovaní do služieb NKVD v rokoch 1944 – 1945. Ako dokazujú najnovšie výskumy (autora tejto štúdie), počas Slovenského národného povstania a do príchodu frontu bolo na územie Slovenska presunutých takmer 20 diverzno-prieskumných a operatívno-čekistických skupín, vytvorených 4. správou NKVD Ukrajinskej SSR. Medzi ich hlavné úlohy patrilo monitorovanie situácie na Slovensku, vytváranie agentúry a predpolia pre po-

³³ Pozri BYSTROV, Vladimír. *Z Prahy do Gulagu aneb překáželi*. Praha: Bystrov a synové, 1999

³⁴ BARNOVSKÝ, Michal. Odvlečení občanů ČSR ze Slovenska do pracovních táborů v ZSSR v letech 1944 – 1945. In *V tieni totality: Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953*. Ed. Jan Pešek. Bratislava: Historický ústav SAV, 1996, s. 19

³⁵ LETTRICH, Jozef. *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava: Archa, 1993, s. 181 – 182

³⁶ SYRNÝ, Marek – PEKÁR, Martin. Európa na prelome. Sonda do pomerov v karpatskom priestore v rokoch 1944 – 1945 so zreteľom na územie Slovenska. In *Cena víťazstva. Odvlečení obyvateľstva z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945...*, s. 9

stupujúce jednotky Červenej armády.³⁷ Očividne práve títo domáci agenti boli oporou akcií oddielov NKVD pri „čistkách frontového tyla“ na prelome rokov 1944 – 1945 a minimálne do mája 1945. Okrem iného zostavovali zoznamy miestnych predstaviteľov „ľudáckeho“ režimu, príslušníkov Hlinkovej gardy, vojakov slovenskej armády, ktorí bojovali na východnom fronte, príslušníkov slovenského žandárstva atď.

Popri naverbovanej sovietskej agentúre sa podieľali na označovaní spoluobčanov za exponentov predchádzajúceho režimu, nespoľahlivé osoby, kolaborantov atď. aj niektorí radikálnejší odbojármi a komunisti. Niektorí si týmto klasickým udavačstvom vyrovnávali účty so susedmi, žandármi, nadriadenými a pod.³⁸ Avšak rozhodovanie a výkon deportácie si prisvojili NKVD a SMERŠ bez ohľadu na spomínanú dohodu a formujúce sa orgány obnovenej ČSR. Teda zatknutie, sústredenie, eskortovanie, prípadne odsúdenie (povestnými tzv. trojkami, trojčlennými tribunálmi) a deportovanie zaistených osôb uskutočňovali príslušníci sovietskych tajných služieb. Veď NKVD mala s takouto „prácou“ bohaté i pestré skúsenosti a už predviedla svoje „prednosti“ (nielen) na Podkarpatskej Rusi.

Metodiku zatýkania civilných osôb ovládali orgány NKVD a SMERŠ dokonale. Brilantne ju opísal Alexander Solženicin vo svojom diele *Súostrovie GULAG* a v podmienkach Slovenska zase Dušan Slobodník v knihe *Paragraf: Polárny kruh*³⁹, ako aj ďalší autori⁴⁰. Zatýkania prebiehali ráno a večer, vo dne a v noci, v domácnostiach a na ulici, od stolov a z postelí, v lokomotívnom depe, v úrade, v továrni či na poli.⁴¹

Na Slovensku boli deportáciami najviac postihnuté východné, severné a južné regióny, menej – stred a západ krajiny. Súviselo to so samotným pohybom východného frontu územím krajiny. Príslušníci NKVD a SMERŠ sa pohybovali v tyle oslobodeného územia, v dostatočnej vzdialenosti od frontových línií. Keď frontové boje a postup ČA viazol, bolo viac času na začistenie tylu. Naopak, keď sa frontová línia pohybovala rýchlo, tak aj dru-

³⁷ JUŠČAK, Peter. Spisovatelia zoznamov. In *Udavačstvo*. Ed. M. Pollák. Levoča – Bratislava: OZ Krásny Spiš – Kalligram, 2016, s. 204 – 208

³⁸ JUŠČAK, Peter. Spisovatelia zoznamov. In *Udavačstvo*. Ed. M. Pollák. Levoča – Bratislava: OZ Krásny Spiš – Kalligram, 2016, s. 204 – 208

³⁹ SLOBODNÍK, Dušan. *Paragraf: Polárny kruh*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1991

⁴⁰ DANÁŠ Kornel. *V pazúroch NKVD*. Bratislava: SANO, 1995; KOŠÚT, Ján. *Cez červený očištec*. Bratislava: SANO, 1995; TEKELI, Jozef. *Novodobé galeje prežité v rokoch 1945 – 1953*. Poprad: SZBČPV, 2009

⁴¹ BOROŇ, Ladislav. *Násilne odvlčení do Sovietskeho zväzu*. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989*. Zv. 1. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 340

hosledové jednotky čekistov sa pohybovali narychlo a nemali toľko času (niekedy žiaden) na výkon „svojej práce“.

Frontové operácie na východnom a severnom Slovensku boli dlhodo-
bejšie, podľa toho aj činnosť NKVD tu bola intenzívnejšia a na tomto úze-
mí bolo zadržaných a deportovaných omnoho viac ľudí v pomere k iným
časťam Slovenska. Napriek tomu frontové operácie na západnom Sloven-
sku sa pohybovali rýchlo a preklopili sa na Moravu – akcie NKVD tu boli
minimálne (pozri tabuľku č. 1). Napríklad zo západoslovenských okre-
sov Trnava, Piešťany, Malacky, Senica atď. sa neodvlieklo takmer žiadne
obyvateľstvo, naopak z niektorých východoslovenských a južných okresov
Trebišov, Košice, Prešov, Levoča, Spišská Nová Ves, Poprad, Rimavská So-
bota atď. mizli ľudia po stovkách.⁴²

Tab. č. 1. Prehľad (neúplný) odvečených obyvateľov z jednotlivých okre-
sov Slovenska (v dnešnom administratívnom členení) v rokoch 1944 – 1945

Okres	Počet odvečených	Okres	Počet odvečených
Banská Bystrica	11	Nové Zámky	48
Banská Štiavnica	3	Poprad	851
Bardejov	71	Považská Bystrica	1
Bratislava	23	Prešov	322
Čadca	17	Prievidza	8
Dunajská Streda	13	Rimavská Sobota	329
Dolný Kubín	68	Rožňava	87
Galanta	3	Spišská Nová Ves	556
Humenné	61	Topoľčany	1
Komárno	46	Trebišov	2 768
Košice	911	Trenčín	48
Levice	30	Trnava	7
Liptovský Mikuláš	76	Žiar nad Hronom	8
Lučenec	20	Žilina	14
Martin	25	Zvolen	13
Michalovce	71	Nezistený okres	54
Nitra	2	SPOLU	6 566

Zdroj: BIELIK, Peter. Ako bolo Slovensko postihnuté deportáciami do ZSSR. In *Svedectvo*, č. 2/2001, s. 14.

Dostupné aj online (s počtom odvečených podľa obcí a okresov Slovenska): www.szcpv.org/sno06/pocty.html

⁴² TAMŽE, s. 341

Zatýkalo sa ako v mestách, tak aj na dedinách (po desiatkach osôb). Zaisťovaní a odvlčení boli najmä muži (niekedy aj mladiství od 13 – 14 rokov) schopní pracovného nasadenia, sporadicky aj ženy. Najfrekventovanejší vek odvlčených do ZSSR bol 20 – 40 rokov. Sociálna skladba deportovaných bola pestrá – od roľníkov a robotníkov cez inteligenciu (sudcov, učiteľov, lekárov, úradníkov, riaditeľov podnikov, ako aj obchodníkov a živnostníkov) až po príslušníkov slovenského žandárstva a armády.⁴³ Keďže deportácie do ZSSR postihli najmä obyvateľov východného, južného a severného Slovenska, boli medzi odvlčenými ako Slováci, tak aj občania nemeckej, maďarskej a rusínskej národnosti. V maďarských obciach na východe a juhu Slovenska orgány NKVD zaisťovali mužov po stovkách. Napríklad len z Malého Horeša neďaleko Kráľovského Chlmca odvieďli 168 mužov. Rovnako sa postupovalo v mestách a obciach s nemeckým obyvateľstvom na Spiši a v podtatranskej oblasti. Napríklad z Medzeva a okolia odvieďli okolo 200 a zo Smolníka 150 ľudí, predovšetkým etnických Nemcov.⁴⁴

Deportácie občanov Slovenska do ZSSR sledovali dva ciele a podľa toho je možné odvlčených rozdeliť do dvoch skupín.

Prvú skupinu tvorili vopred vytipované osoby z radov politicky exponovaných a fašistických zločincov (zo sovietskeho uhla pohľadu). Ďalej tí, ktorí mohli ohrozovať sovietsky režim a jeho ideológiu, resp. ktorí by mohli prekážať miestnym komunistom pri získaní kľúčových pozícií v tvoriacich sa národných výboroch, bezpečnostných zložkách a pod.⁴⁵ Ich odstránením sa uvoľňoval priestor pre komunistické sily, resp. nástup komunistického režimu v krajine. Dôvody pre internáciu, tresty a následnú deportáciu boli stručné – „spriahnutie sa s fašizmom a nepriateľstvo k Sovietskemu zväzu“. Ľahšie tresty nútených prác za skutočné a domnelé zločiny sa pohybovali od 3 do 5 rokov. Ťažké tresty vo výške 10 – 15 rokov dostávali tzv. špióni, nepriatelia ZSSR, fašisti, kolaboranti a ich pomáhači a celá plejáda osôb, na ktorú padol tieň podozrenia.⁴⁶

⁴³ TAMŽE, s. 341 – 342

⁴⁴ JUŠČÁK, Peter. GULAG a ženský fenomén. Skúsenosti žien z bývalého Československa v pracovných táboroch GULAG v ZSSR. In *Cena víťazstva. Odvlčenie obyvateľstva z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945...*, s. 55

⁴⁵ LETZ, Róbert. *Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945*, s. 109

⁴⁶ JUŠČÁK, Peter. GULAG a ženský fenomén. Skúsenosti žien z bývalého Československa v pracovných táboroch GULAG v ZSSR, s. 55

V prípade druhej skupiny išlo jednoducho o masovo odvlečených občanov Slovenska – politicky a sociálne indiferentné obyvateľstvo, predovšetkým z menších miest a vidieka. Do sovietskych táborov putovali ako otrocká pracovná sila na obnovu znivočeného sovietskeho hospodárstva a ako náhrada za vysoké straty na životoch, ktoré si vyžiadala vojna v ZSSR. V tomto prípade – ako podotýka historik Attila Simon – však môžeme hovoriť aj o etnickom špecifiku, pretože tento typ masových deportácií sa na území Slovenska týkal vo veľkej miere maďarského a nemeckého obyvateľstva (t. j. na princípe kolektívnej viny).⁴⁷ Sovietski čekisti ich zvyčajne zhromažďovali pod zámienkou, že pôjdu na „maleňkuju rabotu“ – na niekoľko dní opravovať komunikácie, alebo odpratávať sneh či trosky budov. Napríklad iba z troch malých gemerských obcí Vyšný Blh, Nižný Blh a Uzovská Panica takto v januári 1945 odvliekli vyše 150 ľudí, z toho 50 žien.⁴⁸ Výnimočne však nebolo ani náhodné a svojvoľné zatýkanie – pokiaľ totiž niektorá osoba zaradená do transportu zomrela alebo utiekla, musel ju nahradiť niekto iný. Títo mali tú smolu, že náhodou boli poruke sovietskej eskorte, ktorá potrebovala naplniť počty zajateckých kontingentov.

Zaistených len na nevyhnutne krátky čas sústreďovali v regiónoch (v budovách súdov, škôl, pri sovietskych veliteľstvách) a následne prepravovali do sovietskych internačných a filtračných táborov v Poľsku, Rakúsku a Maďarsku. Po roztriedení boli následne transportovaní do jednotlivých lágrov na území ZSSR. Prepravu v nevykurovaných a natlačených dobytých železničných vozňoch niektorí skrátka neprežili.

Tí, ktorí transportovanie prežili a dostali sa do miesta určenia v Sovietskom zväze, hrdlačili a pracovali v neľudských podmienkach v baniach, pri obnove zničených sovietskych miest, závodov a komunikácií, alebo ich zaradili na lesné a poľnohospodárske práce. Väčšina občanov odvlečených zo Slovenska do ZSSR bola nasadená na Donbase, Kaukaze a na Sibíri. Väčší počet Slovákov bol sústredený v mestách a táboroch Džanakijevo (Donbas), Čerepovec, Borovka, Vologda, Severodvinsk (Jagrinlag), Izma, Pečora (Pečorlag), Ozerlag, Michajlovo, Krasnouralsk a ďalších.⁴⁹ Podľa niektorých údajov odvlečení občania Slovenska sa nachádzali v 70 gulagoch po

⁴⁷ SIMON, Attila. „Malenkij robot“ a plány o československom národnom štáte. In *Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľstva z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945*, s. 70

⁴⁸ BORONĚ, Ladislav. *Násilne odvlečení do Sovietskeho zväzu*, s. 341; SIMON, A. „Malenkij robot“ a plány o československom národnom štáte, s. 71.

⁴⁹ LETZ, Róbert. *Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945*, s. 109 – 110. Podrobnejšie vid' www.szcpv.org/sno06/zoznam.html

celom ZSSR.⁵⁰ V ťažkých životných a otrockých pracovných podmienkach prežili iba tí najzdatnejší a najodolnejší. Je známe, že úmrtnosť v lágroch bola obrovská.

Väzni boli sužovaní tvrdou prácou, krutým zaobchádzaním zo strany dozorcov, podvýživou, infekčnými chorobami a parazitmi. V zime boli vystavení silným mrazom a v lete neznesiteľnému teplu. Ženy čelili sexuálnemu zneužívaniu zo strany dozorcov a lágrového kriminálu. Mnoho väzňov zomrelo na zranenia a vyčerpanie, niektorí spáchali samovraždu – nedokázali znášať utrpenie.⁵¹ V snahe prežiť sa správanie odvedených prispôbilo táborovému sloganu: „Ak budeš pracovať – zdochneš od roboty, ak nebudeš pracovať – zdochneš od hladu. Nevadí, aj tak zdochneš.“⁵²

Údaje o celkovom počte obyvateľov Slovenska deportovaných v rokoch 1944 – 1945 do gulagov sa značne rozchádzajú. V rokoch 1945 – 1946 niektorí československí politici a štátne orgány Československa odhadovali, že sa v sovietskych táboroch nachádzalo 12 000 až 70 000 československých občanov. Podľa R. Letza rôznorodosť údajov je spôsobená nepresnosťou vlastnej evidencie (zakázanej Gustávom Husákom ešte v roku 1946) deportovaných do ZSSR, ako aj nedostatočnou diferenciáciou jednotlivých kategórií deportovaných. Okrem civilistov odvedených do táborov totiž existovala kategória zajatcov, t. j. príslušníkov nemeckej, maďarskej a slovenskej armády, zajatých bez zbrane na Slovensku aj mimo krajiny (aj tu sa však vyskytuje množstvo sporných prípadov). Ďalším neprehliadnuteľným kritériom je národnosť deportovaných (posledný číselný údaj nezohľadňuje žiadne z vyššie uvedených kritérií a týka sa osôb z českých krajín, Slovenska a Podkarpatskej Rusi).⁵³ Podľa odhadov slovenských historikov z 90. rokov minulého storočia sa počet odvedených zo Slovenska pohyboval medzi 5 000 až 7 000,⁵⁴ resp. 6 000⁵⁵ až 10 000⁵⁶ osôb (iba civilní občania zo slovenského územia bez rozdielu národnosti).

⁵⁰ DOMANIČ, Andrej. *Deportácia*. Prešov: PETRA, n. o., 2015, s. 5

⁵¹ Odvlečení do gulagov v Sovietskom zväze. In *Múzeum obetí komunizmu*. Online: https://mok.sk/kategorie_obeti/odvleceni-do-gulagov/

⁵² POLLÁK, Miroslav. Gulagovské exody na Spiši. In *Spišské exody v 20. storočí*. Eds. M. Pollák, P. Švorc. Rozšírené vydanie. Levoča: OZ Krasný Spiš, 2017, s. 252

⁵³ LETZ, Róbert. Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945, s. 110 – 111

⁵⁴ BORONĚ, Ladislav. Násilne odvlečení do Sovietskeho zväzu, s. 364

⁵⁵ BARNOVSKÝ, Michal. Odvlečenie občanov ČSR zo Slovenska do pracovných táborov v ZSSR v rokoch 1944 – 1945, s. 16

⁵⁶ LETZ, Róbert. Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945, s. 110 – 111

Presný počet odvlečených zo Slovenska do stalinských lágrov na konci 2. svetovej vojny nie je známy (je skôr orientačný) a zrejme ani známy v dohľadnej dobe nebude (vyžadovalo by to sprístupnenie ruských archívov). Podľa údajov Svetového združenia bývalých československých politických väzňov – sekcia násilne odvlečených do bývalého ZSSR, bolo v rokoch 1944 – 1945 do gulagov odvlečených 6 973 občanov Slovenska, z toho 210 žien. Asi 610 z nich sa už nikdy nevrátilo domov.⁵⁷ V zásade sa toto číslo (takmer 7 000 ľudí) približne zhoduje s nasledujúcim zverejneným údajom.

V súčasnosti slovenský Ústav pamäti národa (ÚPN) publikuje na svojej webstránke zoznam 7 422 odvlečených osôb z bývalého Československa (tento zoznam zostavila a poskytla ÚPN česká historička M. Polišenská a obsahuje počet odvlečených zo Slovenska a českých krajín spolu). „Napriek tomu, že uvedený prehľad osôb odvlečených do sovietskych gulagov nie je kompletný, ponúka dosiaľ najobsiahlejší zoznam obetí sovietskych bezpečnostných zložiek na území Československa po roku 1945,“ uvádza sa na webe ÚPN.⁵⁸ Podľa údajov českých historikov bolo v tomto období deportovaných z územia českých krajín do ZSSR asi 295 – 327 občanov.⁵⁹ Po odpočítaní týchto osôb (zo zverejneného údaju ÚPN), tak počet deportovaných do ZSSR len z územia Slovenska predstavuje asi 7 100 ľudí.

Logicky sa ponúka otázka, prečo z českých krajín (v porovnaní so Slovenskom) deportovali taký neporovnateľne nízky počet osôb do ZSSR. Evidentne to súviselo s pohybom frontu, ktorý sa preválil do západnej časti republiky až v posledných mesiacoch vojny (na rozdiel od Slovenska, kde tylové orgány NKVD a oddiely SMERŠ pôsobili takmer sedem mesiacov), so statusom okupovaného českého územia (teda z pohľadu Sovietov Česi sa neprevinili tak ako „zradní ľudácki“ Slováci) a zrejme aj s prebiehajúcim divokým odsunom Nemcov z krajiny. Tylové oddiely NKVD preventív-

⁵⁷ Zoznamy odvlečených do ZSSR. In *Svetové združenie bývalých československých politických väzňov – Sekcia násilne odvlečených do bývalého ZSSR*.

Online: www.szcpv.org/sno06/zoznam.html

⁵⁸ Zoznam osôb odvlečených do gulagov. In *Ústav pamäti národa*.

Online: <https://www.upn.gov.sk/sk/zoznam-osob-odvlečených-do-gulagov/>

⁵⁹ ČUKA, Petr. Únosy lidí z Československa sovětskou KGB. In *Securitas imperii 7*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2001, s. 209 – 210; BYSTROV, Vladimír. *Sovětská brutální svévole a československý ustrašený králíček: pokus o esejistický výklad stále nepřilíh známého zločinu z r. 1945*. Praha: Euroslavica, 2009, s. 122; DVORÁK, Jan. Zavlákání československých občanů z dnešního území České republiky do SSSR po roce 1945. In *Cena vítězstva. Odvlečení obyvatelstva z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945...*, s. 49

ne zasiahli v Českom Sliezsku, na území, ktoré bolo z veľkej časti koncom 30. rokov násilne odtrhnuté od Československa a od jesene roku 1939 pripojené k Ríši. „Vzhľadom na to, že mnohí miestni obyvatelia v priebehu vojny dobrovoľne či pod nátlakom narukovali do nemeckej armády, alebo pracovali v ríšskom priemysle, mohli ich sovietske orgány bez problémov obviníť zo spolupráce s nemeckou rozviedkou a následne deportovať do ZSSR.“⁶⁰ Počet deportovaných obyvateľov Sliezska sa nedá určiť, keďže neraz sa prekryvali s masou zajatých príslušníkov nemeckej armády.⁶¹

Hlavná „korist“ však čakala na území bývalého Protektorátu Čiech a Moravy. Predovšetkým v Prahe, Brne a v ďalších českých a moravských mestách začali zatýkania a deportácie ľudí hneď po príchode čekistov. Išlo o ciele akcie, opierajúce sa o vopred pripravené zoznamy, a viaceré svedectvá potvrdzujú, že príslušníci NKVD, resp. SMERŠ disponovali informáciami o pohybe a činnosti zaistených, podrobnosťami o ich živote atď. Tieto operácie sa predovšetkým sústredili na vytypované osobnosti politického a verejného života na Podkarpatskej Rusi z 30. rokov (československej, karpatorusínskej a ukrajinskej orientácie), členov autonómnej vlády Podkarpatskej Rusi od roku 1938 a reprezentantov jednodňovej republiky Karpatská Ukrajina z roku 1939 (pre Sovietov potenciálne nebezpečného presvedčenia), ktorí sa po maďarskej okupácii krajiny uchýlili do Protektorátu. Napríklad v májových dňoch roku 1945 SMERŠ uskutočnil v Prahe rozsiahlu akciu zaistenia a únosu do ZSSR viacerých prominentov z bývalej Podkarpatskej Rusi, medzi iným Mons. Augustina Vološina (rusínsky kňaz, profesor, poslanec NZ ČSR, minister a predseda vlády autonómnej Podkarpatskej Rusi, prezident Karpatskej Ukrajiny), ministrov jeho vlády Stepana Kločuráka, Jurija Perevuznyka, Mykolu Dolynaja a ďalších bývalých karpatorusínskych politikov.⁶²

Okrem toho zatýkali osobnosti bývalej ukrajinskej a ruskej antibolševickej emigrácie (zrejme niekoľko sto osôb), ktoré žili v Československu od počiatku 20. rokov 20. storočia. Niektorí sa integrovali do československej medzivojnovnej spoločnosti. Viacerí z nich získali československé občianstvo, mali životných partnerov českej, resp. inej „československej“

⁶⁰ DVOŘÁK, J. Úvodní studie. In SINĚVIRSKIJ, Nikolaj. SMERŠ. Rok v táboře nepřítelů, s. 24

⁶¹ BYSTROV, V. Aktivita zvláštních oddílů Lidového komisariátu vnitra SSSR, s. 71

⁶² BYSTROV, Vladimír. Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955, s. 63 – 64; ДОВГАНІЧ, О. Д. – КОПСУН, О. М. Акція командування 4-го Українського фронту і військ НКВС по затриманню та ізоляції військовозобов'язаних угорців і німців Закарпаття, s. 62 a n.

národnosti a s nimi aj deti (medzi nimi dôstojníci československej brannej moci, predstavitelia akademickej sféry, lekári, inžinieri, úradníci, podnikatelia atď.).⁶³ V niektorých prípadoch boli postihnuté aj osoby českej národnosti (napr. českí reemigranti z Ruska), ktoré sa z nejakého dôvodu znepáčili Červenej armáde alebo boli zatknuté na základe udania.⁶⁴ Nepochybne počet odvlečených do ZSSR zo západnej časti republiky bol vyšší (než vyššie uvedených 295 – 327 osôb) a je možné ho odhadnúť na približne tisíc osôb.⁶⁵

V tomto období sa v hľadáčiku SMERŠ ocitli aj vojaci Červenej armády, ktorí sa „previnili“ tým, že padli do nemeckého zajatia, resp. zbehovia, ale aj vojnoví utečenci zo ZSSR. Najhorší osud čakal vojakov „zapredaneckej“ Ruskej oslobodeneckej armády. Ani výrazná pomoc vlasovcov Pražskému povstaniu v jeho perných začiatkoch nemohla zmazať ich predošlé „hriechy“ boja proti stalinizmu.⁶⁶ Avšak ich otázka sa už riešila v rámci ďalšej akcie sovietskych bezpečnostných štruktúr na území republiky, t. j. nie tylovými orgánmi NKVD pri jednotlivých frontoch a jednotkami SMERŠ, tie sa postupne rušili. Aj keď sa často spájajú, resp. prelínajú s odvlečením občanov ČSR, boli však objektom sovietskej repatriácie akcie. Tá prebiehala súbežne a rovnako ju realizovali štruktúry NKVD a SMERŠ, pokračovala však na území republiky aj v povojnovom období (viď ďalšiu časť štúdie). Tzv. repatriáciu sovietskych príslušníkov preto nie je vhodné spájať s problematikou odvlečených občanov Československa.

Činnosť sovietskych bezpečnostných zložiek na Slovensku vyvolala vlnu nespokojnosti medzi obyvateľstvom krajiny. Spolu s postupom sovietskych

⁶³ BYSTROV, Vladimír. Z Prahy do Gulagu aneb překáželi. Praha: Bystrov a synové, 1999, s. 127. Podľa dostupných informácií nikto z nich nebol obviňovaný zo spolupráce s nemeckým nepriateľom, ale dôvodom ich zaistenia a následného odsúdenia sovietskymi súdmi boli napospol podľa čl. 58 vtedajšieho trestného zákonníka RSFSR – tzv. kontrarevolučné činy (t. j. za účasť v občianskej vojne v Rusku (1918 – 1920) na strane „bielych“, odchod do emigrácie, resp. príslušnosť k niektorým politickým či krajanským emigrantským zoskupeniam). (BYSTROV, Vladimír. Aktivita zvláštních oddílů Lidového komisariátu vnitra SSSR, s. 69)

⁶⁴ Pozri BYSTROV, Vladimír. Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955, s. 33 – 86

⁶⁵ BORÁK, Mečislav. Českoslovenští občané z území dnešní České republiky perzekvovaní v SSSR. In BORÁK, Mečislav a kol. Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Sborník příspěvků. Sešity ÚSD AV ČR sv. 38. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, s. 98 – 99

⁶⁶ DVORÁK, J. Úvodní studie. In SINĚVIRSKIJ, Nikolaj. SMERŠ. Rok v táboře nepřítelů, s. 25

oddielov a oslobodzovaním jednotlivých regiónov Slovenska stúpali nielen počty zaistených a odvedených ľudí, ale rovnako aj počty sťažností, žiadostí, intervencií od ich príbuzných, hlásení a protestov miestnych orgánov vlády a iných organizácií. Dokonca protestovali aj niektoré miestne komunistické organizácie. To prekvapilo aj vedúcich predstaviteľov Komunistickej strany Slovenska, ktorí sa snažili varovať sovietske velenie, že odvedenie a deportácia slovenského obyvateľstva môže vážne ohroziť politické záujmy ZSSR v Československu.⁶⁷

V kyjevskom Archíve Bezpečnostnej služby Ukrajiny objavili pozoruhodný dokument, datovaný začiatkom mája 1945. V správe náčelníka oddelenia riadenia vojenských komandátúr (veliteľstiev) podplukovníka Jepifanova, adresovanej hlavnému vojensko-politickému komisárovi 4. ukrajinského frontu genplk. L. Mechlisovi, sa poukazuje na „drzé a ultimatívne“ správanie sa predsedu Okresného národného výboru (ONV) v Medzilaborciach z polovice apríla 1945. Konštatuje sa, že ten si dovoľil požadovať od predstaviteľov NKVD dislokovaných v meste, aby mu do dvoch dní predložili zoznam všetkých „politických previnilcov“ z okresu dovtedy odvedených NKVD aj s udaním miesta ich bydliska a dôvodov ich zatknutia. Zároveň predseda ONV upozornil sovietske bezpečnostné orgány, že ak ešte niekedy budú zatýkať bez jeho povolenia, ponesú si za to zodpovednosť a o každom takomto prípade bude okamžite informovať 2. oddelenie (spravodajsko-politické) ministerstva vnútra v Košiciach. V správe sa táto aktivita predstaviteľa ONV v Medzilaborciach hodnotila ako typický prejav priameho krytia „vojnových zločincov“ československými regionálnymi štruktúrami. V jazyku dokumentu: „Na území Československa sa zo strany miestnej správy vyskytujú skutočnosti priamej záštity kriminálno-nepriateľských živlov a zjavného odporu voči štátno-bezpečnostným zločkám ZSSR.“⁶⁸

Aj keď je dnes nemožné rekonštruovať, aké boli ďalšie osudy tejto sťažnosti a aký mali vplyv na jej miestnych aktérov, v každom prípade poukazuje na dve dôležité skutočnosti, ktoré sa v historiografii doteraz málo akceptovali – na Slovensku sa zdvihla vlna nesúhlasu a našli sa aj ľudia, ktorých arogancia sovietskej moci nezatlačila do polohy „vystrašených krá-

⁶⁷ BYSTROV, Vladimír. Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955, s. 29

⁶⁸ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 86751. 928А Закарпатская Украина. Литерное дело. 1944 – 1953 гг., Т. 2, арк. 137 – 138; SYRNÝ, M. Odtajnené dokumenty o činnosti NKVD na Slovensku. In: *Denník N*, 20. februára 2020. Online: <https://dennikn.sk/1764926/odtajnene-dokumenty-o-cinnosti-nkvd-na-slovensku/>

likov“. Napríklad v máji 1945 sa náčelník hlavného štábu československej brannej moci gen. Bohumil Boček obrátil na ministerstvo zahraničných vecí s razantným apelom: „Stále sa opakujú prípady, že na území republiky sú orgánmi ČA zatýkaní a deportovaní za československé hranice naši štátni občania. Prosím o zakročenie u veľvyslanca ZSSR, aby v zmysle článku 7 dohody medzi ZSSR a ČSR bolo zaistenie a zatýkanie čs. štátnych občanov zastavené a tiež aby tí, ktorí boli doposiaľ zaistení či deportovaní, boli bez odkladu vydaní čs. bezpečnostným orgánom.“⁶⁹ Napokon aj v zahraničí, v prostredí slovenskej emigrácie, sa zdvihla vlna odporu. Napríklad Róbert Letz poukazuje, že v prospech Slovákov odvlečených do ZSSR vyvíjal veľmi agilnú činnosť Slovenský akčný výbor, ktorý roku 1946 vytvorila časť slovenskej emigrácie pod vedením Ferdinanda Ďurčanského. O správaní sa Sovietov a o únosoch ľudí informovali medzinárodné organizácie, diplomatické zastupiteľstvá, osobnosti západnej politiky atď.⁷⁰

Príbuzní deportovaných občanov Slovenska sa obracali so žiadosťami o pomoc na všetky orgány obnovennej československej moci – československú vládu, prezidenta republiky, pražské ministerstvá vnútra a zahraničia, Slovenskú národnú radu a bratislavské povereníctva, sovietske zastupiteľské orgány v ČSR. Vyvíjali tak koncentrovaný tlak, zostavovali miestne zoznamy vyvezených ľudí do ZSSR a požadovali zabezpečiť návrat odvlečených osôb. Spočiatku boli názory česko-slovenských politikov na deportácie tisíc občanov do ZSSR vyhyľbavé, opatrné, resp. zbabelé. Väčšina z nich sa neodvážila otvorene kritizovať Sovietsky zväz, jeho armádu a NKVD.⁷¹

Na ilustráciu – zástupcovia obce Dovalovo vtedajšieho okresu Liptovský sv. Mikuláš odovzdali prezidentovi republiky žiadosť, ktorú podpísalo 62 obyvateľov obce a v ktorej prosili o pomoc pri oslobodení 12 rodákov. Tých 18. februára 1945 odviekla NKVD na neznáme miesto. Išlo o vojakov Slovenského štátu, ktorí po vypuknutí Povstania od augusta do októbra 1944 bojovali v povstaleckých jednotkách a po jeho potlačení prešli do aktívnej partizánskej vojny s Nemcami. „Slovenská národná rada v Košiciach a veliteľstvo československej brigády,“ ako sa konštatovalo v žiadosti, „obdobnej žiadosti nevyhoveli.“⁷²

⁶⁹ BYSTROV, Vladimír. Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955, s. 117

⁷⁰ LETZ, Róbert. Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945, s. 111 – 112

⁷¹ TAMŽE, s. 112

⁷² BYSTROV, Vladimír. Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955, s. 30

Nasledujúce úsilie československej diplomacie o repatriáciu československých občanov však narážalo na obštrukcie alebo úplnú ignoranciu zo sovietskej strany. Moskva neskôr oficiálne priznala deportáciu len 1 232 československých obyvateľov s tým, že do konca roku 1945 už bolo prepustených 482 osôb, v blízkej dobe sľubovali prepustiť 237 osôb a pred sovietskymi súdmi sa chystali postaviť 513 osôb.⁷³ Pokusy o hromadný návrat deportovaných do Československa boli neúspešné. Sovietska strana požadovala, aby zoznamy deportovaných predložila sama Praha a aby sa repatriácia posudzovala len individuálne, s čím československá diplomacia napokon súhlasila. Predložila Kremľu vlastné zoznamy 5 128 ľudí deportovaných do ZSSR, z toho 1 462 Slovákov a Čechov, 1 300 Nemcov a 2 366 Maďarov.⁷⁴ Československo-sovietske rokovania o repatriácii deportovaných zo ZSSR podrobne opísala M. Polišínská vo svojej knihe z roku 2006. Autorka dospela k záveru, že československý štát neurobil pre repatriáciu svojich občanov z táborov GULAG všetko, čo mohol a najmä mal urobiť. Naopak, zneužil situáciu na to, aby sa zbavil národnostne problematických ľudí – návrat československých Nemcov a Maďarov nebol prioritou československej politiky.⁷⁵ K podobnému názoru dospel aj V. Bystrov, podľa neho československá verejnosť nebola pripravená na sovietsku aroganciu a politická reprezentácia ostala zaskočená týmto stretom s podstatou sovietskej skutočnosti. Napokon určitým skupinám akcie sovietskych bezpečnostných zložiek aj vyhovovali (sami pritom asistovali, resp. z nich ťažili pre upevňovanie svojich pozícií), prispievalo to k likvidácii ideových odporcov presadzujúcej sa celospoločenskej ľavicovej orientácie a následnej sovielizácii československej spoločnosti. Nielenže nebolo prijaté žiadne zásadné politické rozhodnutie, ktoré by zabránilo svojvôli NKVD, ale ani nebolo vyslovené žiadne zásadné odmietnutie tohto porušenia medzinárodného práva a suverenity ČSR. Akciu repatriácie československých občanov zo ZSSR zviadli na úroveň administratívneho zúradovania (pod taktovkou komunistu a štátneho tajomníka rezortu zahraničia Vladimira Clementisa), aj to pod tlakom slovenskej strany usilujúcej sa o návrat deportovaných Slovákov, keďže počet odvečených Čechov bol zanedbateľný a Nemci a Maďari vládu veľmi netrápili.⁷⁶ Napríklad o niečo neskôr československý repatričný splnomoc-

⁷³ BARNOVSKÝ, Michal. *Odvlečenie občanov ČSR zo Slovenska do pracovných táborov v ZSSR v rokoch 1944 – 1945*, s. 13 – 14

⁷⁴ POLIŠENSKÁ, Milada. *Čechoslováci v GULAGU a československá diplomacie 1945 – 1953*. Praha – Bratislava: Libri – ÚPN, 2006, s. 53

⁷⁵ TAMŽE, s. 446

⁷⁶ BYSTROV, Vladimír. Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955, s. 115 – 116 a n.

nenec v tranzitnom tábore Marmara-Sziget (Rumunsko) odmietol prijať transport s repatriantmi maďarskej národnosti (1600 osôb), ktorí boli nakoniec transportovaní do Maďarska. Odtiaľ ľudia legálne aj nelegálne prekračovali hranice, aby sa dostali domov na Slovensko.⁷⁷ Nebol to ojedinelý prípad, často aj československí občania nemeckej národnosti končili odtransportovaním do Nemecka a následne zdĺhavo putovali do svojich domovov na Slovensku.

Prvá časť deportovaných, išlo najmä o ženy a invalidov, ktorí nemohli podávať dostatočný pracovný výkon, bola prepustená zo stalinských lágrov na prelome rokov 1945 – 1946. Ďalší boli posielaní do vlasti postupne v priebehu nasledujúcich rokov. Mnohí si však museli počkať na sovietsku amnestiu v roku 1953. Posledné, už len sporadické návraty repatriantov prebiehali v roku 1955. Nešlo o hromadné návratné transporty ako v predchádzajúcich rokoch, ale len o skupinky niekoľkých osôb, prípadne jednotlivcov.

Aj po návrate do vlasti niesli odvlčení občania biľag kriminálnikov a nepriateľov komunistického režimu. Niektorých dodatočne uväznili, ďalších ešte dlhé roky vyšetrovala Štátna bezpečnosť a ich rodiny čelili prenasledovaniu a diskriminácii. „Tí, ktorým sa podarilo vrátiť do rodnej vlasti, museli mlčať, zostali vo svojom vnútri osamotení, keď mnohokrát ani ľudia v ich najbližšom okolí nesmeli poznať pravdu o ich osude. 45 rokov trvalo toto neľudské tajomstvo...“⁷⁸ Úplnej rehabilitácie sa obeť stalinských gulagov dočkali až po novembri 1989.⁷⁹

* * *

Ako už bolo spomenuté, na rozdiel od akcie odvlčenia československých občanov do ZSSR (skutočných a domnelých nepriateľov sovietskej moci a zdroja lacnej pracovnej sily pre vojnou zruinované sovietske hospodárstvo), uskutočnenej tylovými orgánmi NKVD a oddielmi vojenskej kontrarozviedky SMERŠ pri oslobodzovaní Československa, však tzv. sovietska repatriačná akcia (1944 – 1952) bola zameraná na vyhľadávanie, zistenie a návrat sovietskych štátnych príslušníkov do ZSSR. T.j. tých, ktorí počas vojny (1939 – 1945) z rôznych príčin opustili sovietske územie (boli zajatí či odvlčení na práce do Tretej ríše, kolaborovali, resp. prešli na bojujúcu nemeckú stranu, emigrovali, resp. z územia ZSSR utiekli) a po jej

⁷⁷ SIMON, A. „*Malenij robot*“ a plány o československom národnom štáte, s. 75

⁷⁸ DOMANIČ, A. *Deportácia*, s. 6

⁷⁹ Odvlčení do gulagov v Sovietskom zväze. In *Múzeum obetí komunizmu*
Online: https://mok.sk/kategorie_obeti/odvleceni-do-gulagov/

skončení ostali (usadili sa) predovšetkým v krajinách strednej a západnej Európy, Československo nevynímajúc.⁸⁰

Úrad splnomocnenca Rady ľudových komisárov (RLK) ZSSR pre repatriáciu, ktorý vznikol v októbri 1944 a na jeho čele stál generálplukovník Filip Golikov (bývalý veliteľ vojenskej rozvedky Generálneho štábu ČA), disponoval informáciami, že sa ku koncu vojny mimo územia Sovietskeho zväzu nachádza 5 miliónov sovietskych občanov. Pritom podľa jeho názoru väčšina z nich boli „východní robotníci“ (nem. Ostarbeiter), t. j. sovietske civilné obyvateľstvo zavlečené na nútené práce do Nemecka a jeho satelitov. Prežilo taktiež približne 1,7 milióna sovietskych vojnových zajatcov, vrátane tých, ktorí prestúpili do armádnych a policajných služieb nepriateľa. Sem patrili aj desiatky tisíce tých, ktorí spolu s Nemcami ustúpili zo ZSSR, kolaboranti a utečenci všetkých druhov (často celé rodiny, organizácie a pod.).⁸¹ Z tejto masy sa asi 3 milióny nachádzali v zóne pôsobenia spojencov – Západné Nemecko, Francúzsko, Taliansko atď. – a 2 milióny v zóne ovládanej Červenou armádou – Východné Nemecko, Poľsko, Československo atď.⁸² Sovietsky zväz, ktorý vojnou utrpel obrovské ľudské straty, bol, prirodzene, zainteresovaný na bezvýnimčnom návrate svojich občanov, ale aj ľudí pôvodom z vtedajšieho územia ZSSR. Pričom vyššie sovietske vedenie si vytýčilo za cieľ vrátiť ich všetkých do jedného, bez ohľadu na želanie časti týchto ľudí zostať na Západe.⁸³ „Niektorí, hoci to znie zvláštne, vôbec neboli sovietskymi občanmi,“ konštatovala Anne Applebaumová. „Po celej Európe (...) boli roztrúsení antikomunistickí emigranti, bieli Rusi, teda ešte tí, ktorí v boji proti boľševikom prehrali a usadili sa na Západe. Aj tých chcel Stalin späť: nikto sa nemal vyhnúť boľševickej odplate.“⁸⁴

Na konferencii v Jalte 11. februára 1945 bola medzi Sovietskym zväzom a západnými spojencami uzatvorená dohoda o vzájomnej povinnej

⁸⁰ *Репатриация советских граждан*. Москва: Воен. изд-во Народного комиссариата обороны, 1945, s. 3 – 7

⁸¹ Ruskí autori spravidla nazývajú celú túto masu ľudí „prestáhovými osobami“ (rus. „перемещенные лица“; angl. displaced person – DP).

⁸² ЗЕМСКОВ, Виктор Николаевич. Проблема советских перемещенных лиц (1944 – 1956 гг.). In. *Великая война и великая Победа народа. К 65-летию победы в Великой Отечественной войне: в 2 кн. Кн. 2*. Отв. ред. А. Н. Сахаров. Москва: ИКЦ Академкнига, 2010, s. 399 – 420

⁸³ ЗЕМСКОВ, Виктор Николаевич. Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1944 – 1956 гг.). In *Социологические исследования*, 1995, № 5, s. 5 .

⁸⁴ APPLEBAUM, Anne. *GULAG. Dějiny*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský; Ševčík, 2004, s. 380

repatriácii. F. D. Roosevelt, W. Churchill a J. V. Stalin sa dohodli, že všetci sovietski občania musia byť bez ohľadu na svoje individuálne príbehy vrátení do ZSSR (v júni 1945 repatriačnú zmluvu uzatvoril ZSSR aj s Francúzskom).⁸⁵ Začal sa tak proces známy pod názvom repatriácia,⁸⁶ aj keď vo viacerých prípadoch sa dá hovoriť o nútenej repatriácii (principiálne ignorujúcej individuálne želanie), resp. o deportácii.⁸⁷ Úrad splnomocnenca Rady ľudových komisárov ZSSR pre repatriáciu pomerne rýchlo (s pomocou NKVD ZSSR) vytvoril spoľahlivú infraštruktúrnú sieť. Jeho príslušníci boli posielaní do operujúcej armády a riadili celý proces. Vyhľadávanie, zaisťovanie a transfer sovietskych repatriantov vykonávali tylové orgány NKVD a SMERŠ (po likvidácii frontov už len regionálne štruktúry NKVD). Repatriační splnomocnenci pôsobili aj vo frontových a armádnych zberno-tranzitných strediskách, kontrolno-filtrovaných strediskách a špeciálnych táboroch NKVD, ktoré sa v hojnom počte zriaďovali na oslo-

⁸⁵ ЗЕМСКОВ, Виктор. *Репатриация перемещённых советских граждан, прим. 4.* [Štúdiá publikovaná v zborníku: *Война и общество. 1941 – 1945: в 2 кн. Кн. 2.* Отв. ред. Г. Н. Севостьянов. Москва: Наука, 2004, s. 331 – 358.] Online: http://scepsis.ru/library/id_1234.html

⁸⁶ Začiatkom novembra 1944 genplk. F. Golikov poskytol interview korešpondentovi TASS, v ktorom načrtnol politiku sovietskej vlády v otázke repatriácie sovietskych občanov, a následne bolo publikované v Pravde 11. novembra. Okrem iného uviedol: „... Ľudia nepriateľsky naladení voči sovietskemu štátu snažia sa klamstvom, provokáciami atď. otráviť vedomie našich občanov a donútiť ich uveriť mimoriadnej lži, akoby sovietska vláda zabudla na nich, zaprela ich a nepokladá ich za sovietskych občanov. Títo ľudia strašia našich spoluobčanov tým, že v prípade návratu do vlasti budú vystavení represáliám. Zbytočné je vyvracať takéto nepravdy. Sovietska krajina pamätá a stará sa o svojich občanov, ktorí padli do nemeckého otroctva. Budú prijatí doma ako synovia vlasti. V sovietskych kruhoch existuje mienka, že dokonca aj tí zo sovietskych občanov, ktorí pod germánskym násilím a terorom uskutočňovali činnosť proti záujmom ZSSR, nebudú potrestaní pokiaľ po návrate do vlasti budú čestne vykonávať svoje povinnosti.“ Interview I. Golikova bolo následne prezentované ako oficiálna výzva vlády ZSSR k sovietskym vojnovým zajatcom a internovaným občanom. (ЗЕМСКОВ, В. Н. К вопросу о судьбе советских репатриантов в СССР (1944 – 1955). In *Политическое просвещение*, 2011, № 1 (60), s. 79)

⁸⁷ Bližšie ZILYNSKYJ, Bohdan. *Ukrajinci v českých zemích v letech 1945 – 1948.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2000, s. 21; ПОЛЯН, Павел. *Не по своей воли... История и география принудительных миграций в СССР.* Москва: Изд. ОГИ; Мемориал, 2001, s. 48. Od povinnej repatriácie oslobodila sovietska vláda len dve kategórie osôb, ktoré do 22. 6. 1941 boli občanmi ZSSR: (1) Besarábcov a Bukovincov, ktorí požiadali o rumunské občianstvo (viac ako 4 000 osôb); (2) sovietske ženy, ktoré sa vydali za cudzincov a mali s nimi deti (začiatkom 50. rokov okolo 30 000 takýchto žien). (ЗЕМСКОВ, В. Репатриация перемещённых советских граждан, прим. 7)

bodených územiach (len mimo hraníc ZSSR ich bolo 200). Úlohou personálu uvedených stredísk a táborov boli koncentrácia, registrácia, prvotná kontrola a transportovanie ľudí do ZSSR.⁸⁸

Kým v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy (spadajúcich do sovietskej povojnovej sféry vplyvu) sovietske repatriačné orgány dokázali pomerne plynule zabezpečiť chod repatriácie, oveľa zložitejšie prebiehala v krajinách západnej Európy. Väčšina sovietskych občanov – vojenskej zajatci, zavraždení civilisti – sa chceli vrátiť domov, nie však všetci. „Iní mali strach z toho, čo ich môže čakať, ale predsa ich dôstojníci NKVD, ktorí cestovali po táboroch pre vojenských zajatcov a bezdomovcov roztrúsených po celej Európe, presvedčili k návratu. Dôstojníci chodili po táboroch a hľadali Rusov, Ukrajincov a ďalších predstaviteľov národov ZSSR a navrhovali im radostné vidiny svetlej budúcnosti. (...) Niektorí, najmä tí, ktorí mali svoje skúsenosti s boľševickými praktikami, prirodzene, naspäť vôbec nechceli. „Vo vlasti je dosť miesta pre každého,“ povedal sovietsky vojenský atašé skupine zajatcov v tábore pre vojenských zajatcov v Yorkshire. „My ale vieme, aké miesto tam bude pre nás,“ – oponoval jeden z väzňov.“⁸⁹ Bezpochyby, týchto ľudí (hoci aj bez nepriateľských nálad voči sovietskej vláde) znepokojovala otázka vyšetrovania faktov ich života i činnosti v zahraničí, okolností zajatia (spočiatku nebola jasná otázka trestnej zodpovednosti vojnových zajatcov, ktorí padli do zajatia)⁹⁰ a obavy, že doma budú vystavení represiám.

Ruský historik Viktor Zemskov, opierajúc sa o početné svedectvá, uvádza, že najmenej 80 % „východných“ (t. j. obyvateľov ZSSR v hraniciach do 17. septembra 1939) sa chcelo vrátiť do Sovietskeho zväzu dobrovoľne. Avšak „západní“ (t. j. obyvatelia Pobaltia, západnej Ukrajiny, západného Bieloruska, pravobrežného Moldavska a severnej Bukoviny, ktorí do 17. septembra 1939 neboli občanmi ZSSR), podstatne sa líšiaci mentalitou, morálno-psychologickým stavom a politickými i hodnotovými orientáciami, sa väčšinovo odmietali vrátiť. Pokiaľ sa ocitli v zóne pôsobenia

⁸⁸ АНДРЕЕВ, В. *Обретение Родины. Репатриация в СССР после Второй мировой войны*. Ч. 1., s. 2. Online: <https://ruskiymir.ru/publications/85334/>

⁸⁹ APPLEBAUM, A. *GULAG*. Dějiny, s. 381

⁹⁰ Tieto obavy boli opodstatnené, keďže formálne túto trestnú zodpovednosť nikto v ZSSR nezrušil. Definitívne bol problém vyriešený Nariadením Prezídia Najvyššieho soviету ZSSR zo 7. 7. 1945 *O amnestii v dôsledku víťazstva nad hitlerovským Nemeckom*. Až tento dokument zbavoval sovietskych vojakov trestnej zodpovednosti za padnutie do zajatia. (ЗЕМСКОВ, В. Н. *Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1944 – 1956 гг.)*, s. 6)

Červenej armády, boli násilím deportovaní do ZSSR. Pokiaľ sa nachádzali v západných zónach, tak anglo-americké úrady preferovali dobrovoľnú repatriáciu a odovzdávali Sovietom len tých, ktorí o to prejavili záujem.⁹¹ V časoch vojny a v prvých povojnových mesiacoch britské a americké úrady odovzdávali ZSSR hlavne „východných“, vrátane odmietajúcich repatriáciu (predovšetkým z radov vojnových zločincov a kolaborantov).⁹²

Medzi časťou sovietskych zajatcov, odvlečených a utečencov, ktorí si nepriali návrat do ZSSR, často dochádzalo k jednoznačným protestom proti ich odovzdaniu sovietskym orgánom. Z táborov utekali, prípadne sa vydávali za občanov iných štátov, či dokonca za židov, ku ktorým boli spojenci zhovievavejší. Začali sa vyskytovať aj prípady samovrážd, vrátane masových. Dňa 12. júla 1945 v tábore Kempton a 29. júna 1946 vo Fort Dixe došlo k hromadnej samovražde ľudí pri pokuse amerických úradov o ich nútenú repatriáciu. Pri ďalšom tragickom incidente v tábore pri rakúskom Linzi museli britskí vojaci použiť bajonety a pažby pušiek, aby donútili tisíce žien a detí nastúpiť do vlakov smerujúcich do ZSSR. Mnohé ženy hádzali svoje deti z mosta a vrhali sa za nimi, než aby sa museli vrátiť späť. Boli zaznamenané prípady, keď muži zabíjali svoje manželky i deti a následne páchali samovraždy. Viacerí sovietski občania mali hrôzu z návratu do Sovietskeho zväzu, predovšetkým kvôli rozširovaným správam o popravných čatách a gulagoch.⁹³

Zrejme na základe množiacich sa incidentov, spojených s neochotou vrátiť sa späť do ZSSR, západní spojenci začali prehodnocovať svoje

⁹¹ V období konania Jaltskej konferencie (4. – 11. februára 1945) západní spojenci ešte neuznali nové hranice ZSSR a hlavným kritériom v definovaní osôb, ktoré mali byť bezpodmienečne odovzdané Sovietom, bol pre nich moment života na území Sovietskeho zväzu určenom hranicami pred 1. septembra 1939. Ani v časoch rokovaní v Halle (Halle an der Saale) v máji 1945, ani na Postupimskej konferencii (17. júla – 2. augusta 1945) sa sovietskej diplomacii nepodarilo presvedčiť anglo-amerických spojencov, že „prestáňované osoby“ pôvodom z pobaltských krajín, západnej Ukrajiny, západného Bieloruska atď. – tzv. *západní* – sú sovietskymi občanmi a že sa aj na nich vzťahujú jaltské zmluvy o povinnej repatriácii. (ЗЕМСКОВ, В. *Репатриация перемещённых советских граждан*, прим. 5; ПОЛЯН, Павел Маркович. *Жертвы двух диктатур: Остарбайтеры и военнопленные в третьем рейхе и их репатриация*. Москва: Ваш выбор ЦИРЗ, 1996, s. 200 – 201, 242)

⁹² ЗЕМСКОВ, В. Н. *Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1944 – 1956 гг.)*, s. 5.

⁹³ TOLSTOJ, Nikolaj. *Oběti Jaltý*. Praha: Elka Press, 1998, s. 13; APPLEBAUM, A. *GULAG. Dějiny*, s. 381

stanovisko.⁹⁴ Súčasne aj v politickej rovine postupne dochádzalo k ochladzovaniu vzťahov so ZSSR (začiatky studenej vojny). Napokon 29. novembra 1945 americký prezident Harry Truman zakázal ďalšie nútené repatriácie z americkej zóny. K uvedeným opatreniam sa postupne pripojila aj Británia a ďalšie západoeurópske štáty.⁹⁵ Sovieti protestovali a problém dostali až na rokovania Organizácie spojených národov (OSN).⁹⁶ Kremel trval na tom, aby repatriácia bola postavená na širokých základoch a medzinárodne platných zásadách. Zjavnou bola snaha ZSSR disponovať ľuďmi a mať pod kontrolou všetkých svojich eventuálnych štátnych príslušníkov. Nehovoriac o tom, že potreboval pracovnú silu na „reštaurovanie“ krajiny, ktorá v dôsledku vojny zostala v troskách.⁹⁷ Navyše, sovietska vláda mala záujem časť týchto ľudí aj čo najtvrdšie potrestať, keďže v sovietskom ponímaní sa stali kolaborantmi a zradcami svojej socialistickej vlasti. Zámer sa jej však nepodarilo naplniť podľa plánov. Štáty západnej Európy postupne zastavovali repatriácie sovietskych občanov⁹⁸ a začiatkom 50. rokov západní spojenci jednostranne zakázali činnosť sovietskych repatričných misíí vo svojich sektoroch v Nemecku a Rakúsku.⁹⁹

⁹⁴ Úrad splnomocnenca REK ZSSR pre repatriáciu v auguste 1945 disponoval informáciami, že v táboroch sovietskych „prestáňovaných osôb“ americké a britské služby rozbehli skutočnú „poľovačku na mozgy“. Z radov „východných“ diferencovali profesorov, docentov, doktorov a kandidátov vied, konštruktérov, technologov, inžinierov a ďalších odborníkov, s ktorými viedli aktívnu agitačnú prácu s úmyslom odhovoriť ich od návratu do ZSSR. (ЗЕМЦКОВ, В. Н. *К вопросу о судьбе советских репатриантов в СССР (1944 – 1955)*, s. 84)

⁹⁵ TOLSTOJ, N. *Oběti Jalty*, s. 13

⁹⁶ Na margo toho slovenská komunistická tlač informovala, že začiatkom februára 1946 na zasadnutí Sociálno-humanitného výboru OSN sa prerokovávala otázka sovietskych utečencov sústredených v západnej Európe. Počas rokovania „členka ukrajinskej delegácie upozornila, že pod maskou utečencov sa skrývajú osoby, ktoré sa zúčastnili na vraždení mierumilovných občanov a obávajú sa stát' pred súdom vlastného národa. Takéto osoby si nezaslúžia pomoc Spojených národov a musia byť dopravené do vlastnej krajiny“. Po prejave ostatných delegátov výboru sa ujal slova delegát Sovietskeho zväzu, ktorý upozornil, že treba rozlišovať medzi pravými a zdanlivými utečencami. Veľmi dôrazne upozornil na fašistickú činnosť utečencov – kolaborantov a zradcov. Povedal: „Bolo by veľmi divné, keby hitlerovskí agenti našli u Spojených národov pomoc a milosť.“ Sovietsky delegát zdôrazňoval, že Spojené národy nesmú vytvárať problém permanentných utečencov, a vyslovil nádej, že sa táto otázka teraz vyrieši lepšie, ako tomu bolo po I. svetovej vojne. (*Východoslovenská pravda*, 6. 2. 1946)

⁹⁷ ZILYNSKYJ, B. *Ukrajinci v českých zemích v letech 1945 – 1948*, s. 20

⁹⁸ ШЕВЯКОВ, А. А. «Тайны» послевоенной репатриации. In *Социологические исследования*, 1993, № 8, s. 7

⁹⁹ TOLSTOJ, N. *Oběti Jalty*, s. 214

Charakterizujúc výsledky tejto akcie je možné konštatovať, že obdobie masovej repatriácie kulminovalo v roku 1945 a fakticky skončilo v prvej polovici roku 1946. Podľa štatistiky úradu F. Golikova bolo k 1. marcu 1946 repatriovaných 4 199 488 sovietskych občanov (2 660 013 civilistov a 1 539 475 vojnových zajatcov), z ktorých 2 352 686 postúpili zo zón západných spojencov vrátane Švajčiarska (1 392 647 civilistov a 960 039 vojnových zajatcov) a 1 846 802 zo zón kontrolovaných Červenou armádou vrátane Švédska (1 267 366 civilistov a 579 436 vojnových zajatcov; pozri tab. č. 2). Z uvedeného počtu repatriovaných osôb (od roku 1944 do 1. marca 1946) väčšinu tvorili osoby ruskej (38,85 %) a ukrajinskej národnosti (39,3 %), spolu 3 282 204 ľudí, t. j. 78,15 % (pozri tab. č. 3).

V nasledujúcich rokoch počet repatriovaných prudko klesal. V období od 1. marca 1946 do 1. júla 1952 bolo repatriovaných len 105 547 osôb. Celkovo teda od konca roku 1944 do 1. júla 1952 bolo do Sovietskeho zväzu repatriovaných 4 305 035 osôb sovietskej príslušnosti, resp. pôvodom z vtedajšieho územia ZSSR (pozri tab. č. 4).

Repatriácia, hoci aj v menších rozmeroch, pokračovala aj po roku 1952. Podľa nariadenia Úradu splnomocnenca Rady ministrov ZSSR pre repatriáciu ďalšie plnenie úloh ohľadom návratu sovietskych občanov prevzali veľvyslanectvá ZSSR. Vzhľadom na túto skutočnosť V. Zemskov odhadol celkové množstvo sovietskych občanov vrátených do ZSSR na približne 4,5 milióna osôb.¹⁰⁰ Za hranicami Sovietskeho zväzu tak ostalo 450 000 – 500 000 „sovietskych ľudí“, ktorí odmietli návrat do vlasti a položili základ tzv. druhej (sovietskej) emigrácie vo svete.¹⁰¹

¹⁰⁰ ЗЕМСКОВ, В. Репатриация перемещённых советских граждан, с. 10

¹⁰¹ ЗЕМСКОВ, Виктор Николаевич. Рождение «второй эмиграции» (1944 – 1952). In *Социологические исследования*, 1991, № 4, s. 3 – 24

Tabuľka č. 2. Počet a zloženie repatriovaných sovietskych občanov (vojnoví zajatci a civilisti) k 1. marcu 1946

Štát	Počet repatriovaných osôb	Z toho		Z počtu civilistov		
		vojnoví zajatci	civilisti	muži	ženy	deti
Nemecko	2 995 312	1 064 039	1 931 273	891 178	840 178	199 917
Rakúsko	326 929	84 820	242 109	55 979	121 050	65 080
Rumunsko	133 552	28 799	104 753	41 853	34 850	28 050
Francúzsko	120 917	85 409	35 508	17 463	15 984	2061
Fínsko	101 184	42 778	58 406	7328	29 180	21 898
Poľsko	87 850	9950	77 900	12 060	34 860	30 980
Nórsko	84 775	77 812	6963	5268	1306	389
Taliansko	53 240	44 205	9035	8472	483	80
Československo	40 655	6423	34 232	8086	16 684	9462
Británia	26 329	21 900	4429	4346	37	46
Juhoslávia	25 738	11 370	14 368	6842	6580	946
Belgicko	12 344	7352	4992	1561	3032	399
Švajčiarsko	9 807	6060	3747	1710	1841	196
Dánsko	7 570	4635	2935	1660	980	295
USA	3 950	3823	127	127	-	-
Bulharsko	3 682	643	3039	1102	1046	891
Maďarsko	3 259	698	2561	456	1280	825
Švédsko	3 208	2156	1052	715	261	76
Grécko	1 402	1288	114	46	53	15
Albánsko	805	805	-	-	-	-
Holandsko	234	74	160	50	104	6
bez údajov po štátoch	59 769	6506	53 263	16151	-	8782
Spolu	4 102 511	1 511 545	2 590 966	1 082 453	-	370 394

Poznámka: V uvedenej štatistike k 1. marcu 1946 chýbajú údaje o 96 977 repatriantoch, z ktorých väčšina sa nachádzala v táboroch NKVD a zberno-tranzitných strediskách v zahraničí.

Zdroj: http://www.pseudology.org/Pobeda/Repatriacia1944_1956.htm

Tabuľka č. 3. Národnostné zloženie repatriovaných sovietskych občanov k 1. marcu 1946

Národnosť	Počet osôb	Z toho	
		vojnoví zajatci	civilisti
Rusi	1 631 861	740 114	891 747
Ukrajinci	1 650 343	460 208	1 190 135
Bielorusi	520 672	134 776	385 896
Litovci	50 396	3 019	47 377
Lotyšši	35 686	3 456	32 230
Estónci	14 980	2 749	12 231
Moldavci	36 692	5 094	31 598
Židia	11 428	4 762	6 666
Gruzínci	33 141	25 541	7 600
Arméni	25 063	20 657	4 406
Azerbajdžanci	24 333	21 985	2 348
Tatári	43 510	32 178	11 332
Uzbeki	31 034	29 588	1 446
Kazachovia	26 903	24 448	2 455
Kirgizi	6 249	4 299	1 950
Tadžici	4 711	4 258	453
Turkméni	3 968	3 791	177
Kalmyci	6 405	4 087	2 318
Baškirci	5 793	4 578	1 215
Poliaci	53 185	2 702	50 483
Kareli	3 441	2 194	1 247
Fíni	4 705	583	4 122
Ingrijskí Fíni	43 246	-	43 246
Iní	173 156	34 505	138 651
<i>Z nich predstavitelia domorodých národov ZSSR*</i>	97 560	31 586	65 974
<i>Z nich predstavitelia nedomorodých národov ZSSR**</i>	75 596	2 919	72 677
Spolu	4 440 901	1 569 572	2 871 329

* Udmurti, Mordvania, Marijci, Osetínci, Kabardínci, Čečenci, Inguši a iní

** Nemci, Gréci, Bulhari, Rumuni, Poliaci a iní

Poznámka: Uvedená štatistika obsahuje sumárny počet 4 199 488 repatriantov a 241 413 vnútorne „presťahovaných osôb“ (t.j. v rámci ZSSR).

Zdroj: http://www.pseudology.org/Pobeda/Repatriacia1944_1956.htm

Sovietska repatričná akcia, prirodzene, neobišla ani povojnové Československo a jej počiatkový priebeh priamo súvisel s postupom Červenej armády územím Slovenska a činnosťou tylových orgánov NKVD a oddielov SMERŠ. Podkarpatská Rus do tejto operácie logicky nezapadala a jej obyvatelia sa stali objektom repatriácie až v jej druhej fáze, po definitívnom pripojení tohto územia k Sovietskemu zväzu.

Popri úlohách spojených s odvlečením istých domácich kategórií osôb – československých občanov boli špeciálne vyhľadávanou „korisťou“ čekistov na Slovensku sovietski príslušníci a migranti-utečenci zo ZSSR, ktorí v medzivojnových rokoch, v rokoch 2. svetovej vojny a najmä pred jej ukončením (v dôsledku postupujúceho východného frontu)¹⁰² prešli na územie vtedajšej Slovenskej republiky. Emigranti, ako aj zajatí sovietski vojaci, dezertéri, kolaboranti, odvlečení na práce atď., ktorí nechceli alebo nestihli odísť ďalej na Západ, boli účelovo vyhľadávaní, zaistení a deportovaní do ZSSR, veľakrát aj za spolupráce miestnych slovenských (československých) orgánov.¹⁰³ Nasvedčujú tomu viaceré zachované dobové správy.¹⁰⁴

Aj keď repatriácia bola „naoko“ povinná len pre sovietskych občanov a na ostatných (napr. „bielogvardejcov“, resp. „bielych emigrantov“ a pod.) sa nemala vzťahovať, skutočnosť bola iná. Svedčia o tom deportácie viacerých medzivojnových emigrantov z Československa, ako aj z iných krajín, ktoré obsadili sovietske vojská. Zatýkania „bielych emigrantov“ (medzivojnových) v Československu prebiehali v závislosti od postupného oslobodzovania krajiny oddielmi ČA a príchodu orgánov NKVD do toho či onoho miesta. Následne pokračovali aj v prvých povojnových rokoch (vlastne až do začiatku 50. rokov minulého storočia). Najvýznamnejšie zasiahli české krajiny, kde sa nachádzala väčšina medzivojnových emigrantov zo ZSSR. V menšej miere Slovensko (kvôli ich menšej koncentrácii), aj keď na východe krajiny a v Bratislave, resp. niektorých iných mestách boli zaznamenané viaceré únosy a zmiznutia príslušníkov ruskej, ukrajinskej či bie-

¹⁰² Pozri poznámku č. 8

¹⁰³ Slovenský národný archív (SNA), f. PV – bezp., šk. 485, č. 538/1945. Oblastná spáva OBZ Veliteľstva 4. oblasti č. 6184/Taj.zprav.1945. nač. z 18. 10. 1945

¹⁰⁴ SNA, f. PV – obež., šk. 2, inv. č. 5; Štátny archív (ŠA) v Prešove – pracovisko (p.) Archív Poprad, f. ONV Kežmarok 1945 – 1948, šk. 75, č. 3180/1945 adm. Ukrajinci z Haliče, repatriácia

loruskej medzivojnovnej a vojnovnej emigrácie.¹⁰⁵ Napríklad medzi prvými 215 zatknutými emigrantmi v Prahe v máji 1945 bol bývalý ruský konzul V. Rafalskij, 79-ročné knieža P. Dolgorukov, jeden zo zakladateľov eurázijsťva P. Savickij, predseda (ataman) pražskej Obce kubancov T. Meževikin, generál ruskej armády D. Dolgopjatov, spisovateľ K. Čcheidze, architekt M. Kovalevskij, vedec A. Bem, lekár A. Morozov a mnoho ďalších. V Prahe bol zatknutý aj penzionovaný československý armádny generál S. Vojtechovský, po deportácii bol odsúdený ako bývalý ruský generál-biologvardejec do pracovného tábora, z ktorého sa už medzi živých nevrátil.¹⁰⁶

Po skončení bojových operácií – od druhej polovice roka 1945 – repatriácia sovietskych príslušníkov z Československa pokračovala. Pátralo sa po „všetkých osobách, ktoré podľa svojho pôvodu, domovského práva alebo naturalizácie získali príslušnosť k územiu pod aktuálnou zvrchovanosťou ZSSR“, a osobách, ktoré toto územie opustili po roku 1940 „bez rozdielu ako sem došli, či dobrovoľne, či boli odvedení, vojnoví zajatci, dezertéri alebo demobilizovaní“.¹⁰⁷ Pritom jeden z výnosov Povereníctva vnútra Slovenskej národnej rady (SNR) adresovaný Hlavnému veliteľstvu Národnej bezpečnosti jasne dokumentuje postoj voči sovietskemu obyvateľstvu „potulujúcemu sa“ Európou: „V týchto dňoch prídu do Bratislavy 2 skupiny prepustencov z tábora v Rumunsku. Jedna skupina pozostáva z 96 osôb, a to z 31 Slovákov, 7 Čechov a 58 Ukrajincov... Druhá skupina pozostáva z 11 osôb, a to 56 Slovákov, 4 Čechov a 51 Ukrajincov. (...) Zariadte prevzatie všetkých prepustencov. Slovákov vypočujte každého jedného podrobne na okolnosti, za ktorých sa dostali do tábora, a až po náležitom preverení môžu byť prepustení. Čechov odovzdajte III. odboru Ministerstva vnútra v Prahe a Ukrajincov strčte NKVD v Bratislave.“¹⁰⁸ Posledná fráza z uvedeného dokumentu očividne nepotrebuje komentár.

Povojnové pátranie, zaistovanie a repatriácia sovietskych príslušníkov zdržujúcich sa v republike prebiehalo v niekoľkých (hlavných) fázach, a to

¹⁰⁵ ŠMIGEL, Michal. Ruská a ukrajinská politická emigrácia v Česko-Slovensku (1918 – 1945) a spôsoby jej likvidácie v povojnových rokoch. In HRODEK, Dominik et al. *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha: Libri, 2004, s. 326 – 344

¹⁰⁶ Bližšie Дом в изгнании. Очерки о русской эмиграции в Чехословакии 1918 – 1945. Прага: Изд. RT+RS Servis 2008, s. 164, 306, 308, 414 – 416; BYSTROV, V. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955*, s. 83 – 86

¹⁰⁷ ŠA v Trenčíne, f. ONV Nové Mesto nad Váhom 1945 – 1960, šk. 14, č. 6584/1945 prez. Hlásenie stanice NB Modrová č. 697-1/45

¹⁰⁸ SNA, f. PV – bezp., šk. 483, č. 34/1945. Nariadenie Veliteľstva NB – 2. odd. č. 1593/2/1945

už aj v súčinnosti so Zborom národnej bezpečnosti (SNB). Na podnet veliteľov ČA a funkcionárov NKVD dislokovaných v regiónoch vypracovali československé bezpečnostné orgány zoznamy, na základe ktorých vyzývali dotýčnych k odchodu do sovietskych zberných táborov, alebo ich tam priamo deportovali.¹⁰⁹ Často sa stávalo, že sovietske orgány sa obracali priamo na jednotlivé veliteľstvá NB (SNB), aby predviedli toho či iného odhaleného (udaného) občana ZSSR do najbližšieho sovietskeho zberného strediska,¹¹⁰ alebo dokonca vydávali rozkazy na ich transportovanie do konkrétnych sovietskych táborov, obchádzajúc československé ústredné úrady. V júni 1945 Oblastné veliteľstvo NB v Žiline informovalo okresné veliteľstvá NB (pričom Povereníctvu vnútra v Bratislave dávalo len na vedomie): „Podľa ústneho príkazu ruského veliteľa pre oblasť ružomerskú a žilinskú má sa hneď započat' s vysťahovaním civil. obyvateľstva ruskej národnosti (ženy, chlapi, deti), ktorí prišli na územie Slovenska po roku 1939 a t. č. bývajú v obciach Oblastného veliteľstva NB Žilina. Vysťahovanie sa vykoná tak, že okresné národné výbory poskytnú povozy na odvoz týmto obyvateľom a týmito budú dopravení až do mesta Bělsko (...) v Poľsku. Doprava týchto obyvateľov nech je vykonaná tranzitom (žilinských odviezť do Čadce a okresný národný výbor Čadca zariadi odvoz do Bělska). Na túto cestu poskytnú okresné národné výbory týmto osobám potrebnú stravu, prípadne odev, keď nemajú.“ Okresným veliteľstvám NB v Čadci, Kysuckom Novom Meste, Žiline a vo Veľkej Bytči bolo nariadené informovať o tom jednotlivé ONV a im podriadené stanice NB a dohliadnuť nad „správnym odtransportovaním“ dotýčnych osôb.¹¹¹ Podobné príkazy a pokyny prichádzali aj do iných regiónov Slovenska a podobná spolupráca sa odohrávala aj v českých krajinách. Napríklad český historik P. Čuka publikuje svedectvo vrchného strážmajstra SNB Vojtěcha Trapla (z apríla 1947) o pomeroch v pôsobnosti Okresného veliteľstva SNB v Rumburku (severné Čechy) po skončení vojny: „Vzhľadom na to, že sa po skončení vojny potulovalo v pohraničí mnoho ruských dezertérov, ako aj vlasovcov, bola do Rumburku detašovaná zložka NKVD, s ktorou som ako veliteľ stanice SNB spolupracoval, a to vždy na ich výslovné požiadanie. Neskôr bola táto zložka premiestnená do Neugersdorfu v Nemecku.“¹¹²

¹⁰⁹ ŠA v Prešove – p. Archív Poprad, f. ONV Poprad 1945 – 1948, šk. 26, č. 376/1946 prez. List splnomocnenca vlády ZSSR vo veciach repatriácie v ČSR

¹¹⁰ VACULÍK, Jaroslav. *Hledali svou vlast*. Edice Podkarpatská Rus. Praha: Česká expedice, 1995, s. 14

¹¹¹ SNA, f. PV – bezp., šk. 442. Obyvatelia ruskej národnosti prisťahovaní na územie Slovenska po roku 1939, vysťahovanie

¹¹² ČUKA, P. *Únosy lidí z Československa sovětskou KGB*, s. 198

Od začiatku roka 1946 prebiehala druhá fáza povojnovej repatriácie. Uskutočňovala sa v tesnej spolupráci sovietskych a československých bezpečnostných zložiek.¹¹³ Dokonca aj za pomoci československej armády spoločne pátrali po osobách pochádzajúcich z územia ZSSR a nútili ich opustiť Československo.¹¹⁴ Podľa českého historika Jaroslava Vaculíka, „hony“ na ľudí „nielenže boli v rozpore so stanoviskom OSN, že sa repatriácia musí uskutočňovať na princípe úplnej dobrovoľnosti a nie násilnou deportáciou, ale porušovali i suverenitu československého štátu“.¹¹⁵

Deportovaní sovietski občania (s výnimkou žien československých občanov, osôb s povojnovými sovietskymi pasmi a tých, ktorí zo ZSSR emigrovali pred 1. decembrom 1939),¹¹⁶ sa sústreďovali v niekoľkých zberných táboroch – repatričných strediskách po celej republike: v Prahe, Brne, Českých Budějoviciach, Pardubiciach, Týne, vo Vlašime, Jindřichovom Hradci, Třeboni; na Slovensku – v Bratislave (na Patrónke), Malackách, Košiciach.¹¹⁷ Návrat repatriantov do ZSSR od začiatku roka 1946 zabezpečoval pplk. Dejev, zvláštny predstaviteľ splnomocnenca vlády ZSSR pre repatriáciu v Prahe, ktorého v auguste 1946 vystriedal vo funkcii pplk. Kuvyrkin.¹¹⁸ V rokoch 1947 – 1948 sa v dobových dokumentoch objavuje aj meno pplk. Panova, zástupcu splnomocnenca Rady ministrov ZSSR vo veci repatriácie v Československu.¹¹⁹

¹¹³ SNA, f. PV – bezp., šk. 453, č. 20105/1946. Obežník Ministerstva vnútra č. Z/I-3495/281-4/6-46-1. Tiež *Демократический голос*, 12. 10. 1946

¹¹⁴ Vojenský historický archív (VHA), f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, šk. 70, inv. č. 322 – 323. Smernice veliteľstva „Oceľ – 6“ č. 1830/Dôv.zprav.1946

¹¹⁵ VACULÍK, Jaroslav. Hledali svou vlast, s. 14

¹¹⁶ KONEČNÝ, Stanislav. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku po druhej svetovej vojne. In *Čo dala – vzala našim rodákom optácia. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia*. Ed. M. Gajdoš. Košice – Prešov: Spoločenskovedný ústav SAV – KVR, 2002, s. 32. Tiež SNA, f. PV – obež., šk. 11, č. 32/1947. Opcia príslušníkov zo Zakarpatskej Ukrajiny a repatriácia sovietskych občanov – smernice. Obežník PV č. 41.556/3-VI/1-1947

¹¹⁷ SNA, f. PV – obež., šk. 2, č. 6/1945. Obežník Povereníctva vnútra č. 18243/1-III/3-1945; Тамже, šk. 2, č. 5/1945. Obežník Povereníctva vnútra č. 12.616-1/1945-III/3; Тамже, f. PV – bezp., šk. 485, č. 449/1945. Odpis nariadenia Ministerstva vnútra v Prahe; ŠA v Banskej Bystrici – p. Archív Lučenec, f. ONV Lučenec 1945 – 1948, šk. 107, č. 3863/1947 adm. Sovietski príslušníci – repatriácia

¹¹⁸ БОБКАНИЧ, И. Чехословачина в 1945 – 1948 роках. Ужгород: Вид. В. Падыка 2000, s. 259

¹¹⁹ SNA, f. PV – bezp., šk. 470, č. 20864/1948. List predstaviteľa splnomocnenca Rady ministrov ZSSR vo veci repatriácie v ČSR Povereníctvu vnútra v Bratislave z 10. 3. 1948

V septembri roku 1946 Povereníctvo vnútra SNR nariadilo okresným a oblastným veliteľstvám Národnej bezpečnosti na Slovensku uskutočniť súpis osôb, o ktoré sa zaujímali sovietske orgány v Československu a mali byť nápomocné v procese repatriácie do ZSSR. Súpis mal byť zrealizovaný v trojakých zoznamoch – podľa stanovených kategórií osôb.

V prvom zozname mali byť uvedení občania ZSSR, ktorí sa zdržovali na Slovensku bez riadneho cestovného pasu vydaného úradom ich vlasti a ktorí došli na československé územie vo vojnovom období (po 1. septembri 1939). Sem patrili: „a) osoby, ktoré pred 1. septembrom 1939 mali štátne občianstvo ZSSR a ako zajatci alebo osoby na práce najaté boli vojenskými alebo civilnými orgánmi na Slovensko zavlečené, alebo sa na úteku sem dostali, poťažne, ak sa vracajúc z iných krajín prechodne na Slovensku usadili alebo došli sem s Červenou armádou; b) bývalí občania poľskí alebo rumunskí, ktorí v dobe vypuknutia vojny mali domovské právo na území, ktoré dnes náleží Zväzu SSR, menovite v Bukovine, východnej Haliči alebo v Bielej Rusi (Bielorusku, pozn. M. M.)“.

V druhom zozname mali byť uvedené osoby, ktoré mali domovské právo v niektorej obci Zakarpatskej Ukrajiny (bývalej Podkarpatskej Rusi) a toto dovtedy nestratili. Medzi nimi aj tí, ktorí neoptovali československé štátne občianstvo (na báze československo-sovietskej dohody o odstúpení Podkarpatska v prospech ZSSR z 29. júna 1945 a Protokolu k dohode o opcii a vzájomnom presídlení obyvateľstva).¹²⁰

V treťom zozname mali byť zaznamenané osoby, „ktoré mali ruské štátne občianstvo a neskoršie ho stratili, ako aj osoby, ktoré mali domovské právo na území Poľska, Rumunska alebo Rakúska a získali československé štátne občianstvo, alebo sú bez štátnej príslušnosti a dnes sa ešte hlásia k národnosti ruskej, ukrajinskej alebo bieloruskej“.

Inými slovami (a v zjednodušenej forme) išlo o tri kategórie osôb: (1) sovietski vojnoví zajatci, zavlečení, zbehlí a utečenci; (2) ľudia pôvodom z Podkarpatskej Rusi anektovanej ZSSR; (3) medzivojnoví emigranti z Ruska/ZSSR.

V prípade prvého a druhého zoznamu bratislavské Povereníctvo vnú-

¹²⁰ Pozri KONEČNÝ, Stanislav. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR..., s. 31 – 32; GAJDOŠ, Marián – SJUSKO, Ivan. Optácia obyvateľov Zakarpatska v československo-sovietskych vzťahoch v rokoch 1945 – 1947. In *Človek a spoločnosť*, 1999, roč. 2, č. 3, s. 1 – 9; ŠMIGEL, Michal – KRUŠKO, Štefan. *Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*. Bratislava: Goralinga, 2011, s. 34 – 40

ra upozorňovalo: „Súpis treba previesť so súčasným zadržaním osôb, ktoré majú byť zhromaždené k repatriácii. Treba prísne dbať, aby dotyčné osoby pred ich zhromaždením neunikli, a preto nemá byť súpis prevádzaný pred prevedením zhromaždenia repatriantov.“ Osoby z uvedených zoznamov (okrem tých, ktoré síce mali domovskú príslušnosť na Zakarpatsku, ale na území ČSR vlastnili nehnuteľný majetok – ich repatriácia mala byť uskutočnená podľa zvláštnej úpravy neskôr) mali byť za sprievodu bezpečnostných orgánov dodané do Bratislavy a odovzdané v sovietskom repatriáčnom stredisku na Patrónke, odkiaľ mali byť repatriované do vlasti. Osoby s domovskou príslušnosťou na Zakarpatsku, ktoré vlastnili na území ČSR nehnuteľný majetok, a osoby z tretieho zoznamu zatiaľ nemali byť sústreďované a voči nim nemali byť v tom čase prijaté žiadne bezpečnostné opatrenia.¹²¹

Zo súpisu, ktorý jednotlivé okresné veliteľstvá Národnej bezpečnosti na Slovensku vypracovali v septembri – októbri 1946, vyplýva, že sa na Slovensku ešte zdržovali (respektíve po nich bolo vyhlásené pátranie) alebo už boli odovzdané do sovietskych repatriáčnych stredísk osoby, ktoré spadali do vyššie uvedených prvých dvoch kategórií.

V prvom zozname sa uvádzalo 159 osôb (z analýzy vyplýva, že medzi nimi bolo aj 62 osôb, ktoré prišli na Slovensko koncom júla – začiatkom augusta 1944, z čoho sa dá usúdiť, že išlo o sovietskych utečencov prijatých vládou Slovenskej republiky pred vypuknutím Povstania).

V druhom zozname bolo uvedených 449 osôb (z toho takmer tretina bola odovzdaná do sovietskeho repatriáčného strediska na Patrónke).

Z tretieho zoznamu – zahrňoval 792 osôb – je zrejme, že po jeho preštudovaní sovietske orgány neprejavili záujem o 446 osôb (zrejme to boli osoby, ktoré na územie ČSR prišli v medzivojnovom období a neboli politicky, verejne a inak angažované, boli na území krajiny takpovediac usadené, mali rodiny, vlastnili nehnuteľný majetok a pod.). O osude ostatných z tretej kategórie je možné sa iba domnievať (dostupné dokumenty hovoria len o štyroch osobách odovzdaných sovietskemu repatriáčnemu stredisku.)¹²² Zdá sa, že tretí zoznam mal informatívny charakter, teda mal poslúžiť sovietskym orgánom ako prehľad osôb (bývalých ruských občanov – emigrantov) usadených na území Slovenska.

V procese sústreďovania osôb určených na repatriáciu a ich odovzdania sovietskym orgánom sa odohrávalo aj viacero neprístojností. Objektmi re-

¹²¹ SNA, f. PV – bezp., šk. 489, č. 72/1946. Ruskí štátni príslušníci – repatriácia

¹²² TAMŽE, šk. 489 – 491. Repatriácia sovietskych príslušníkov – zoznamy podľa okresov

patriácie boli často chorí ľudia, ženy s deťmi, respektíve ženy vo vysokom stupni tehotenstva, deportáciou ktorých boli rozbíjané rodiny. Hrubé správanie voči repatriovaným bolo pozorované predovšetkým zo strany československých bezpečnostných štruktúr. Na túto situáciu upozorňovalo Povereníctvo vnútra v Bratislave v jednom zo svojich obežníkov. „Povereníctvo vnútra v dôsledku týchto neprístojností dôrazne žiada okresné veliteľstvá Národnej bezpečnosti, aby ihneď upozornili podriadené bezpečnostné orgány poverené touto akciou, aby s osobami určenými k súpisu a sústredeniu zachádzali slušne, ľudsky a nie nepriateľsky, aby netrhali rodiny (matky od detí a manželov). Manželstvá, z ktorých jeden člen bol (a je) sovietskym štátnym príslušníkom a druhý štátny občan ČSR, nech sa odoberú aj so svojimi dokladmi na generálny konzulát ZSSR v Bratislave, kde si majú vyžiadať povolenie k pobytu na Slovensku. Ak ide o celé rodiny podliehajúce repatriácii, neslobodno ich trhať, ale nech je zariadená ich spoločná cesta do Bratislavy. Treba dať osobám možnosť, aby svoje movité veci mohli si vziať so sebou.“ Zároveň povereníctvo vyzývalo, aby v prípade súpisu osôb definovaných v zozname č. 3 bolo k nim pristupované „čo najkorektnejšie a nie hrubo, nakoľko bývalí ruskí emigranti, teraz občania ČSR, považujú potom hrubé jednanie za trestnú sankciu proti nim a rozširujú rôzne poplašné správy, ako by aj oni mali byť repatriovaní“. ¹²³

Ďalšia fáza repatriácie sovietskych občanov prebiehala od začiatku roku 1947 do konca roka 1948 (následne už len doznievala do polovice roku 1952). Je zaujímavé, že v tomto období už samotné sovietske orgány predkladali Povereníctvu vnútra v Bratislave zoznamy osôb, po ktorých následne pátrali stanice Národnej bezpečnosti na Slovensku (išlo o desiatky osôb). V zásade sa pátralo už len po „zvyškoch“, ktoré sa ešte nachádzali na území Československa bez ohľadu na obdobie, v ktorom prišli, aj po tých, ktorým bola sovietskymi úradmi zamietnutá opcia československého občianstva a v rokoch 1946 – 1947 nelegálne utekali z anektovaného podkarpatského územia (Zakarpatska), ¹²⁴ resp. ušli z toho či iného sovietskeho repatriáčného strediska. ¹²⁵ Podriadeným úradom sa nariaďovalo aj zostavovanie ďalších zoznamov. ¹²⁶

¹²³ ŠA v Prešove – p. Archív Humenné, f. ONV Snina 1945 – 1948, šk. 11, č. 111/1947 prez. Ruskí štátni príslušníci – repatriácia, dodatočné pokyny

¹²⁴ ŠA v Banskej Bystrici – p. Archív Lučenec, f. ONV Lučenec 1945 – 1948, šk. 67, č. 28570/1946 adm. Prechod hraníc ZSSR čsl. občanmi, zamedzenie

¹²⁵ ŠA v Prešove – p. Archív Humenné, f. ONV Snina 1945-1948, šk. 11, č. 111/1947 prez. Sovietski štátni príslušníci – útek zo sústredovacieho strediska, zadržanie. Pozor-

V ďalších smerniciach o repatriácii sovietskych občanov Povereníctvo vnútra dokonca varovalo aj niektoré národné výbory, že v prípade nepátrania po uvedených osobách budú pokutované.¹²⁷ Ojedinelé prípady vyhľadávania a deportácií príslušníkov ZSSR na Slovensku (v Československu) prebiehali do polovice 50. rokov 20. storočia.¹²⁸

Presný počet sovietskych občanov (zajatcov, utečencov a emigrantov), ktorí boli po obsadení územia Slovenska ČA deportovaní do ZSSR, ako aj počet repatriovaných v ďalších povojnových rokoch zrejme už nikdy nebude možné zistiť. Dostupné ruské štatistiky hovoria len o počtoch za celé územie Československa. Podľa nich k 1. marcu 1946 bolo z ČSR repatriovaných 40 655 sovietskych občanov (6 423 vojnových zajatcov a 34 232 civilistov), pričom spomedzi civilistov išlo o 8 086 mužov, 16 684 žien a 9 462 detí. V období od 1. marca 1946 do 1. júla 1952 bolo repatriovaných ďalších 2 051 osôb. Postupne k 1. júlu 1952 bolo z Československa do ZSSR repatriovaných súhrne 42 706 osôb.¹²⁹ V percentuálnom vyjadrení len 1 % z celkového počtu 4 305 035 repatriovaných sovietskych občanov z krajín Európy a sveta.

Samotná dynamika repatriácie sovietskych občanov z územia ČSR do ZSSR (1944 – 1952) bola nasledovná: v roku 1944 odsunutých 835 osôb; v roku 1945 – 34 665 osôb; v roku 1946 – 5 155 osôb; január až jún 1947 – 293 osôb; júl 1947 až jún 1952 – 1 758 osôb (pozri tab. č. 4). Vypovedá vlastne o tom, že drvivá väčšina repatriantov bola odsunutá do ZSSR v rokoch 1944 – 1945 (v čase obsadenia krajiny ČA) – 35,5 tis. osôb (83 %). Kulminujúcim rokom repatriácie bol rok 1945 (81,2% odsunutých) a do

nosť bola sústredená aj na tzv. ukrajinských bezdomovcov – držiteľov Nansenových pasov z medzivojnového obdobia, Ukrajincov z Bukoviny, severnej Besarábie a bývalých poľských území (západnej Ukrajiny), ktoré boli v roku 1939 pripojené k ZSSR. (SNA, f. PV-obež., šk. 11, č. 32/1947. Obežník PV č. 12.616-1/1945-III/3) Zároveň Povereníctvo vnútra podotýkalo, že mnoho Ukrajincov sa v tej dobe vydávalo za Poliakov, Bielorusov, Rumunov alebo za Slovákov, eventuálne za reemigrantov. (ŠA v Košiciach – p. Archív Michalovce, f. ONV Michalovce 1945-1948, šk. 79, č. 22588/1947 adm. Obežník Povereníctva vnútra č. 739/1-V/3-1947 dôv.)

¹²⁶ ŠA v Prešove – p. Archív Humenné, f. ONV Humenné 1945 – 1948, šk. 29, 1509/1948 prez. Sovietski príslušníci – súpis

¹²⁷ ŠA v Košiciach, f. ONV Košice-okolie 1945 – 1948, šk. 792, č. 2275/1947 prez. Zoznam osôb určených na repatriáciu do ZSSR

¹²⁸ ŠA v Prešove – p. Archív Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, šk. 115, č. 22/1952 adm. Rozkaz KNV v Prešove č. 28/1952 taj.

¹²⁹ ЗЕМЦКОВ, В. Н. *Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1944 – 1956 гг.)*, s. 10

1. marca 1946 bolo repatriovaných z územia Československa 40 655 osôb (95,2 % z celkového počtu), z ktorých bolo 6 423 sovietskych vojnových zajatcov a 34 232 civilných osôb – z toho 8 086 mužov, 16 684 žien a 9 462 detí (pozri tab. č. 2). Zvyšných 2,05 tis. sovietskych repatriantov (4,8 %) bolo záležitosťou doznievajúcich repatriačných rokov 1947 – 1952.

Ani slovenské dobové dokumenty nedisponujú konkrétnymi počtami repatriovaných z jednotlivých regiónov krajiny, ponúkajú však množstvo (i keď útržkovitých) informácií, ktoré poodhaľujú priebeh sovietskej repatriačnej akcie a údely tisícov ľudí určených na návrat do ZSSR, ktorý opusťali z rôznych príčin. Nepochybne ich osudy boli zložité a vo viacerých prípadoch aj tragické. Na rozdiel od československých občanov odvedených do sovietskych táborov sa väčšina repatriantov vyhla ďalšiemu prenasledovaniu na území ZSSR a sovietska vláda sa tentokrát zdržala masových represíí. Podľa ruských historikov bolo percento odovzdaných do „náručia“ stalinských väzníc a lágrov spomedzi repatriovaných civilných osôb po návrate do ZSSR menšie než 2. Percento uväznených sovietskych vojnových zajatcov bolo, nepochybne, oveľa vyššie¹³⁰ a ich osud smutnejší. Čo však znamenajú tie 2 % v číselnom vyjadrení (z celkového počtu 4,3 mil. repatriovaných osôb)? Prínajmenšom takmer 90 000 ľudí, ktorí ešte dlhé roky živorili v sovietskych väzniciach, lágroch a pracovných kolóniách na „neobratných“ priestranstvách Krajiny sovietskych.

¹³⁰ АНДРЕЕВ, В. *Обретение Родины. Репатриация в СССР после Второй мировой войны*. Ч. 2, s. 2

Tabuľka č. 4. Frekvencia repatriácia sovietskych občanov do ZSSR (1944 – 1952)

Z krajiny	Repatriácia v rokoch					Celkovo osôb
	1944	1945	1946	1947	7/1947 – 6/1952	
Nemecko	-	3.013.133	179.807	12.324	17.281	3.222.545
<i>sovietska zóna</i>	-	834.022	168.853	10.810	11.867	1.025.552
<i>britská zóna</i>	-	1.064.352	5.243	898	3.052	1.073.545
<i>americká zóna</i>	-	1.031.590	5.011	532	1.899	1.039.032
<i>francúzska zóna</i>	-	83.169	700	84	463	84.416
Rakúsko	-	325.508	1.632	334	5.318	332.792
<i>sovietska zóna</i>	-	325508	-	-	4752	330.260
<i>britská zóna</i>	-	-	688	120	277	1.085
<i>americká zóna</i>	-	-	799	158	203	1.160
<i>francúzska zóna</i>	-	-	145	56	86	287
Rumunsko	68.068	65.272	1.635	225	2.656	137.856
Francúzsko	-	120.422	2.132	368	345	123.267
Poľsko	-	86.953	1.142	2.801	11.382	102.278
Fínsko	73.754	27.387	123	-	95	101.359
Nórsko	-	84.362	413	-	2	84.777
Taliansko	7.215	45.749	670	438	278	54.350
Československo	835	34.665	5.155	293	1.758	42.706
Británia	9.907	16.416	493	82	1.069	27.967
Juhoslávia	706	24.866	451	2	243	26.268
Belgicko	-	12.122	899	26	567	13.614
Švajčiarsko	-	9.807	61	-	4	9.872
Dánsko	-	7.470	272	66	27	7.835
USA	-	3.950	118	-	2	4.070
Bulharsko	629	3.053	32	41	51	3.806
Maďarsko	-	3.259	-	-	170	3.429
Švédsko	1.289	1.894	81	8	137	3.409
Grécko	-	1.402	-	-	2	1.404
Albánsko	-	805	19	-	-	824
Holandsko	-	226	61	3	43	333
Luxembursko	-	-	-	77	-	77
Egypt	-	-	-	18	11	29
Iné krajiny	-	-	-	-	105	105
Spolu	162.403	388.8721	195.273	17.029	41.609	4.305.035

Zdroj: <http://www.politpros.com/journal/read/?ID=141&journal=68>

Sumarizujúc výsledky obidvoch operácií, uskutočnených sovietskymi bezpečnostnými orgánmi počas oslobodzovania Československa v rokoch 1944 – 1945 (odvlečenie československých občanov do ZSSR), resp. v rokoch 1944 – 1952 (sovietska repatriačná operácia), dopracovávame sa k pozoruhodným počtom ľudí odsunutých do Sovietskeho zväzu. V prípade odvlečených československých občanov je to prinajmenšom 38-tisíc osôb, t. j. najmenej 30-tisíc občanov z územia Podkarpatskej Rusi (do júna 1945 bola de jure súčasťou Československa), najmenej 7-tisíc občanov Slovenska a minimálne tisíc občanov českých krajín. Ak pridáme k nim 42 706 osôb v rámci sovietskej repatriačnej operácie, v celkovom súčte sa dostaneme na úroveň najmenej 80,7 tis. ľudí. Pre malú stredoeurópsku krajinu, akou bolo Československo, je to nezanedbateľný počet a operácie štruktúr NKVD a oddielov SMERŠ (predovšetkým v rokoch 1944 – 1945, kedy bola do ZSSR deportovaná väčšina zo sumárneho počtu) nazvať asi „bezvýznamnými“ sa nedajú. „Pazúry NKVD“ boli priveľké.

Dôležité však je, že za uvedenou sumarizujúcou štatistikou sa ukrýva nesmierne ľudské utrpenie. Množstvo osobných a rodinných tragédií a dlhoročné následky spojené s pobytom v stalinských väzniciach a lágroch. Ich presný počet sa dá len veľmi ťažko zistiť. Najsmutnejšie na tom je, ako konštatoval P. Čuka, „že sa tak väčšinou dialo za aktívnej pomoci ako jednotlivých občanov, tak za účasti etablovujúcich sa štátnych úradov ČSR“. Miera spolupráce s osloboditeľom Československa, ktorý sa správal ako na dobytom území, časom stúpala – po miernom odpore nasledovala aktívna účasť na prebiehajúcich únosoch a deportáciách ľudí.¹³¹ Občania udávali a vydávali cudzej moci tak svojich, ako aj tých cudzích (často hľadajúcich na našom území pomoc a ochranu). Boli to kruté a neslávne časy.

HALING OFF OF SLOVAK CITIZENS AND DEPORTATIONS OF SOVIET CITIZENS INTO THE U. S. S. R. IN THE YEARS 1944 – 1946/1952

MICHAL ŠMIGEL

According to the Czechoslovak-Soviet agreement on relationships between Czechoslovak administration and the Soviet supreme command after the Red Army entered the area of Czechoslovak republic signed on May 8, 1944 in London, the Command of the Soviet armies possessed in the zone of military operations

¹³⁰ ČUKA, P. *Únosy ľudí z Československa sovietskou KGB*, s. 192 a 208

(70-kilometre-long zone) the highest authority. According to special directives of Soviet political-security organs, in the second order (in the army rear) there were active structures of the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD) and troops of the military counter-intelligence SMERSH, the task of which was "defashization a purification" of liberated regions from real or supposed opponents of the Soviet system and communist ideology. They were applied to the slave-like labour in the area of the U. S. S. R. within reconstructing Soviet economy and infrastructure. Soviet security organ the Cheka members were searching for Red Army soldiers who were deserters, collaborating with Germans and also POWs, for the Soviet pre-war and war emigrants and refugees who were immediately deported into the U. S. S. R. (officially known as the Soviet repatriation action). Soviet security forces haled off from the area of Slovakia into the U. S. S. R. at least 7 000 citizens (in the whole Czechoslovakia it was around 38 000 persons). Another 42 706 persons (mostly Soviet citizens or persons coming from Soviet territories) were deported from the whole area of Czechoslovakia within Soviet repatriation operation first of all in the years 1944 – 1946, which continued up to 1952. Deportations had an impact on the overall number of at least 80 700 citizens of Czechoslovakia. Their result was human suffering, a high number of personal and family tragedies resulting from the imprisonment in the Stalin's prisons and camps.

Prof. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Katedra histórie FiF Univerzity Mateja Bela
Banská Bystrica
Email: michal.smigel@umb.sk

ROZHLADY

IGNÁC ZELENKA – KNIHOVNÍK VATIKÁNSKEJ APOŠTOLSKÉJ KNIŽNICE, BÁSNIK A MECÉN SLOVENSKEJ KULTÚRY V EXILE (K stodesiatemu výročiu narodenia)

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Ignác Zelenka – Librarian of the Vatican Apostolic Library, Poet and Maecenas of Slovak Culture in Exile. *Slovenský časopis historický*, III., 2023, 1., 186 – 198 pp.

Ignác Zelenka went to Rome as a young seminarian for theological studies during the interwar period. He received his priestly formation in Russicum and later was laicized. He lived and worked in Rome until his death in 1983, from 1943 to 1975 as a librarian and later as head of the Cataloging Department of the Vatican Apostolic Library. He had a friendly relationship with the influential Cardinal Eugène Tisserant, who helped him in his career. In 1945 he founded and until 1948 led the first charity organization for the help for Slovak refugees in post-war Europe. He published the first emigrant volume. From 1948 to 1954 he published and edited the first Slovak Catholic magazine in Europe, founded and headed the Slovak Information Office and led his own publishing agency of Slovak literature. Under the pseudonym Eugen Vesnin he published lyric poems of high literary value. He has written over twenty books of poetry, some of which have become part of anthologies published in Italy.

Key words: Slovak diaspora, Slovak periodicals abroad, social assistance to refugees

Ignác Zelenka, básnickým menom Eugen Vesnin (22. január 1913, Mokrá Háj – 12. jún 1983, Rím) žil od mladosti v Ríme, kde počas štúdia na Pápežskej Gregoriánskej univerzite, na Kráľovskej univerzite La Sa-

pienza a na Pápežskom orientálnom inštitúte získal doktoráty z teológie a histórie. V rokoch 1943 – 1975 pracoval ako diplomovaný knihovník a archivár Vatikánskej apoštolskej knižnice, istý čas aj ako vedúci katalogizačného oddelenia. Mal nemalú zásluhu na tom, že regály jednej z najstarších knižníc sveta sa začali plniť slovacikami, ktoré vychádzali buď v slovenských vydavateľstvách v USA alebo neskôr, v období studenej vojny, v celom tzv. slobodnom svete. Pôvodom zo Záhoria bol po kňazskej formácii v pápežskom kolégiu Russicum vysvätený za kňaza východného obradu, neskôr sa nechal laicizovať.¹

Počas pobytu v Russicu sa zoznámil s vplyvným francúzskym kardinálom Eugénom Tisserantom, sekretárom Kongregácie pre východnú cirkev a dekanom kardinálskeho zboru. Kardinál Tisserant stál neskôr aj pri zrode Slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda, keď na pôde ním spravovanej suburbikárnej diecézy Porto e Santa Rufina povolil jeho stavbu. Jeho priateľský vzťah s Ignácom Zelenkom je však takmer neznámy. Bol to kardinál Tisserant, kto odporučil Zelenku do Vatikánskej apoštolskej knižnice. Na začiatku Zelenkovej kariéry v roku 1943 ho nechal katalogizovať vlastnú knižnicu. V tomto období sa Zelenka s kardinálom stretával každý deň a viadol s ním rozhovory aj o svetových udalostiach. Kardinál Tisserant bol tiež Zelenkovým spovedníkom.² Vyjadrením priateľstva bola aj podpora pri vydávaní prvého slovenského katolíckeho časopisu v Taliansku v povojnovom období s názvom *Rím*, ktorý Ignác Zelenka vydával v rokoch 1948 – 1954. V liste z mája 1953, určenom duchovnému slovenskej farnosti v mestečku Emmaus v Pensylvánii v USA, kardinál Tisserant nazval časopis „trvalým apoštolátom medzi Slovákmí“. ³ Ich priateľstvo spájalo aj uctievanie talianskej svätice Gemmy Galgani, ktorej kardinál Tisserant v roku 1953 vyslúžil zádušnú omšu. Zelenka bol presvedčený, že svätica mu v mnohom pomohla. Priateľský vzťah pretrval aj v neskoršom období, keď kardinál Tisserant odporučil vlastným listom Zelenkovu knižku o Svätej stolici americko-slovenským katolíkom, čím podstatne zvýšil záujem o publikáciu.⁴

¹ ZELEŇKA, Ignác (Ján Hnilica). In *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. PAŠTEKA, J. a kol.(eds.). Bratislava: Lúč 2000, h. 1523 – 1524. Pozri tiež HNILICA, Ján. Eugen Vesnin. Život a dielo málo známeho slovenského básnika v exile. In *Kultúra*, 12, č. 1, 2009, s. 7 – 9. Autorka sa týmto chce poďakovať za cenné informácie, ktoré jej ohľadom pôsobenia Ignáca Zelenku poskytol Ján Hnilica v súkromnom rozhovore v Ríme dňa 9. júna 2017.

² Slovenská národná knižnica (SNK), Martin, Literárny archív, fond Štefan Polakovič, korešpondencia Polakovič – Zelenka, Rím, 10. 5. 1953, Zelenka Polakovičovi

³ List Eugena Kardinála Tisseranta. In *Rím*, 5, č. 7 – 8, júl – august 1953, s. 56

⁴ SNK, Literárny archív, fond Štefan Polakovič, korešpondencia Polakovič – Zelenka, Rím, 10. 5. 1953 Zelenka Polakovičovi

V roku 1945 Zelenka založil a viedol vôbec prvú charitatívnu organizáciu pre pomoc slovenským utečencom v čase, keď Európou v dôsledku ničivej vojny prúdili státisíce emigrantov, pričom veľká časť z nich hľadala oporu práve vo Večnom meste, centre katolíckej cirkvi. Ústredie sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov (Comitato Assistenza Profughi slovacchi di Europa in Roma) vzniklo na podnet významnej organizácie slovensko-amerických katolíkov v USA, Združenia slovenských katolíkov v Amerike, v období, keď Slováci, ktorí sa nechceli hlásiť k československej štátnej príslušnosti, nepožívali žiadnu ochranu zo strany utečeneckých organizácií, nemohli sa dostať na vysťahovalecké kvóty a zväčša boli proti svojej vôli násilne repatriovaní do Československa.⁵ Na miesto tajomníka Ústredia prijal Zelenka básnika a povojnového exulanta Jána Okáľa. Po odchode Okáľa do Spojených štátov amerických v januári 1950 funkciu tajomníka vykonával Koloman Murgaš, prvý vedúci slovenského vysielania Talianskeho štátneho rozhlasu. Pre potrebu lepšej informovanosti o činnosti Ústredia vychádzal mesačne bulletin.

Zelenkove kontakty na vedúce osobnosti Združenia slovenských katolíkov v Amerike sa týkali – obrazne povedané – šírenia slovenského slova v zahraničí, na čo mal ako knihovník a neskôr vedúci katalogizačného oddelenia Vatikánskej apoštolskej knižnice nemalý vplyv. Právom ho možno označiť za priekopníka publikačnej aktivity slovenskej povojnovej emigrácie. V roku 1947 vydal vôbec prvý emigrantský zborník *Vo vyhnanstve*.⁶ Zborník vyšiel so štedrou pomocou Michala Bosáka ml., vlastníka jedného z najznámejších a najkvalitnejších americko-slovenských vydavateľstiev *Obrana Press*. V dvoch častiach sú v zborníku uverejnené básne, novely a vedecké články dvadsiatich piatich významných slovenských emigrantov. Zelenka sa zaslúžil o to, aby sa regály Vatikánskej apoštolskej knižnice po jeho nástupe do služby v roku 1943 začali zaplňať slovacikami, publikovanými v povojnových rokoch predovšetkým v Spojených štátoch amerických, kde slovenská krajanová komunita mala dostatok finančných

⁵ Situácia slovenských povojnových utečencov bola mimoriadne zložitá jednak pre nedostatok právnej ochrany, zlú sociálnu situáciu, sústavnú hrozbu násilných repatriácií atď. Čiastočne sa zlepšila až na jeseň 1947, keď slovenskí utečenci získali ochranu IRO. Bližšie HRABOVEC, Emília. Die III. Päpstliche Mission für die Flüchtlinge und die Slowaken (1945 – 1951). In *Slovak Studies. Rivista dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*, 7, č. 1 – 2, 2021, s. 7 – 72; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava, Rím: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019

⁶ ZELENKA, Ignác (zost.). *Vo vyhnanstve: sborník slovenských utečencov*. Scranton: Slovenská Obrana 1947

prostriedkov na vydávanie slovenských kníh.⁷ Pod pseudonymom Eugen Vesnin od mladosti publikoval lyrické básne vysokej umeleckej hodnoty. Napísal vyše dvadsať básnických zbierok a celkovo sa radí medzi popredných povojnových literátov pôsobiacich v Taliansku. Jeho vydavateľ, literárny kritik Ernest Žatko-Bor, vydal o Vesninovi vyše desať literárno-kritických štúdií v slovenčine a päť v španielčine.⁸ Žatko-Bor počas svojho krátkeho pobytu v Ríme presvedčil Zelenku, aby začal svoju básnickú tvorbu postupne publikovať.⁹

Prílev slovenských utečencov do Večného mesta Zelenka vítal a nachádzal v ňom oživenie spomienok na rodné Slovensko a rodnú reč. V jednom z listov Štefanovi Polakovičovi z júna 1948 sa vyjadril nasledovne: „Keby ste vy, emigranti, neprišli sem, možno by som už aj ja zabudol po slovensky. Vy ste vo mne znovu rozohnili lásku k rodnej zemi a ku všetkému, čo je slovenské.“¹⁰ Napriek Zelenkovej obetavej práci v prospech utečencov, ktorú spočiatku vykonával zo svojho bytu na Piazza Adriana v blízkosti Anjelského hradu, sa stal v rokoch 1946 – 1947 terčom útokov zo strany prívržencov bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora, ktorí sa nevedeli zmieriť s jeho svojiskými postupmi pri rozdeľovaní sociálnej pomoci. Príčinou sporu bolo kontraproduktívne rozdvojenie slovenského povojnového politického exilu. Podľa Sidora Zelenka príliš suverénne rozdeľoval sociálnu pomoc medzi utečencov, riadiac sa pri tom inštrukciami Združenia slovenských katolíkov v Amerike a svojím vlastným uvážením. Dôsledkom bolo, že niektorým prominentným matičiarom, ktorí sa radili medzi prívržencov Sidora, sa z peňazí Ústredia sociálnej pomoci dostalo len málo prostriedkov. Naopak stúpenci bývalého ministra vnútra a zahraničných vecí Ferdinanda Ďurčanského, ktorý v povojnových rokoch v exile vyvinul čulú politickú aktivitu a na svoju stranu si dokázal získať

⁷ Slovenský národný archív (SNA), Bratislava, fond Slovenská liga v Amerike, šk. 9, Vatikánske mesto, 24. 6. 1945, Zelenka Billymu

⁸ MURGAŠ, Koloman. Slowakischer Poet des Mittelmeers – Eugen Vesnin (Zum 65. Geburtstag Dr. Ignác Zelenkas). München – Köln 1978, s. 3 – 15. PAŠTEKA, Július a kol. Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska, heslo Zelenka, Ignác (s. 1523 – 1524). Na Slovensku vyšla po páde komunizmu doposiaľ jediná básnická zbierka, ktorú editoval František Michalovič. Ignác Zelenka – Eugen Vesnin. Básnik mora a hôr. MICHALOVIČ, František (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2014

⁹ VISCO, Augustín. *Slovenskí básnici v Ríme*, s. 114

¹⁰ SNK, Literárny archív, fond Štefan Polakovič, korešpondencia Polakovič – Zelenka, Rím, 24. 6. 1948 Zelenka Polakovičovi

aj Zelenku, z pomoci profitovali. Opodstatnenosť týchto výčitiek a útokov na adresu Zelenku nie je možné dokázať, pretože Zelenka svoj osobný archív spálil. Je však pravdepodobné, že časť americkej peňažnej pomoci šla sprostredkované cez Zelenku na financovanie Ďurčanského memoránd, ktoré v pomerne vysokom náklade vydával v rokoch 1946 – 1947 takmer každý mesiac v mene Slovenského akčného výboru v Ríme.

Sidor sa na Zelenku v listoch adresovaných vedeniu významnej americko-slovenskej krajanskej organizácie Slovenskej ligy v Amerike sťažoval: „Čo sa týka 3000 dolárov od rev. Billyho¹¹ pre Dr. Zelenku, tie prišli. Má ich Dr. Zelenka. Tisíc dolárov už poslal emigrantom do Rakúska. [...] Dr. Zelenka nakladá s týmito peniazmi ako suverén. Z nich dal po 5 dolárov ako preddavok každému, kto mu doniesol báseň alebo článok pre Bosákov almanach¹². Keď som spolu s Hronským¹³ a Hrušovským¹⁴ prejavil záujem o rozdeľovanie ostávšich 2 tisíc dolárov, odpovedal mi, že koná podľa inštrukcií rev. Billyho, že totiž má sa ďaleko držať od politiky a politikov. On si inštrukcie vykladá tak, že sa má ďaleko držať od Sidora, Hronského a Hrušovského a teda rozdeľovať komu a ako chce. Poslal som za ním Strmeňa¹⁵, Pudiša¹⁶, Čulenová¹⁷, ale neviem, ako obišli a či im dal po ustálených 3 tisíc lír mesačne na hlavu, lebo teraz odišiel na dva týždne von z Ríma. Nech teda rev. Billy dá Zelenkovi novú inštrukciu, aby si pribral

¹¹ BILLY, Florián (1900 – 1974), tajomník Združenia slovenských katolíkov v Amerike

¹² „Bosákov almanach“ bol spomínaný prvý emigrantský zborník s názvom *Vô vyhnanstve*, ktorý Zelenka zostavil a vydal v roku 1947.

¹³ HRONSKÝ, Jozef Cíger (1896 – 1960), spisovateľ, správca Matice slovenskej. V rokoch 1945 – 1948 žil v exile v Taliansku, od roku 1948 žil v exile v Argentíne, v rokoch 1956 – 1960 bol predsedom Slovenskej národnej rady v zahraničí, v roku 1959 založil Zahraničnú Maticu slovenskú.

¹⁴ HRUŠOVSKÝ, František (1903 – 1956), historik, riaditeľ znievskeho gymnázia, tajomník Historického odboru MS, v rokoch 1945 – 1947 žil v rímskom exile, od roku 1947 v USA. V roku 1949 hlavný zapisovateľ Slovenskej ligy v Amerike. Vyučoval na Vyššej benediktínskej škole pri Opátstve sv. Andreja-Svorada v Clevelande, spolu s opátom Teodorom Kojišom založil v roku 1952 Slovenský ústav Clevelande a bol jeho prvým riaditeľom. V rokoch 1955 – 1956 predseda Slovenskej národnej rady v zahraničí.

¹⁵ STRMEŇ, Karol (1921 – 1994) jeden z najvýznamnejších slovenských básnikov a prekladateľov, po vojne žil v rímskom exile, od roku 1947 v USA, stal sa zakladajúcim členom Slovenského ústavu v Clevelande.

¹⁶ PUDIŠ, Ladislav (1924 – 2005), po vojne odišiel do exilu, žil v Ríme, kde vyštudoval operné štúdium a stal sa medzinárodne uznávaným tenoristom.

¹⁷ ČULENOVÁ, Eva, manželka Konštantína Čulena. Na jar 1945 odišla spolu s manželom do exilu.

komisiu, s ktorou spolu rozdeľuje. Hoci je to vec nie príjemná, aj ja spolu s Hronským a Hrušovským by som vzal členstvo v tej komisii a pomohol by som svojou radou pri rozdeľovaní.“¹⁸

Ešte tvrdšiu kritiku na adresu Zelenku napísal Mikuláš Šprinc v liste Štefanovi Krasuľovi, duchovnému správcovi farnosti sv. Jána Nepomuckého v New Yorku a vtedajšiemu predsedovi Združenia slovenských katolíkov v Amerike. Mikuláš Šprinc prišiel ako jeden z prvých slovenských utečencov už v lete 1945 do Ríma a na prelome jesene a zimy 1945/1946 sa stal vedúcim III. Pápežskej misie pre utečencov. V roku 1946 emigroval do Clevelandu v USA, kde pôsobil ako lektor na Vyššej benediktínskej škole pri Opátstve sv. Andreja-Svorada. Stal sa spoluzakladateľom Slovenského ústavu v Clevelande a v roku 1954 založil a redigoval významný exilový časopis pre slovenskú literatúru a kultúru *Most*. Šprinc sa v spomínanom liste zjavne nechal uniesť tzv. emigrantskou psychózou a niektoré vyjadrenia značne prehnal. Jeho list je dôkazom mnohých sporov a nedorozumení, ktoré na základe zlej a často až beznádejnej situácie vládli v exulantskom prostredí. „Dnes ale veci dospeli do takej miery, že v mene Božom i v mene spravodlivosti musím povedať, že Zelenka je obklopený zhýralcami a ožranmi. Tým dáva peniaze, lebo sa mu vedia šmajchlovať. Ostatní hynú od hladu. Hronský mi píše, že zajtra bude na ulici a že má len hrstku múky v kuchyni. [...] Karol Strmeň mi píše, že v Zelenkových kruhoch bolo im povedané, že peniaze dostanú len tí, ktorí pracujú v [Slovenskom] Akčnom výbore. Ostatní sa môžu ísť pást. Akčný výbor je ale napospol spoločnosť šesť-členná ženatých kňazov, ktorí so svojimi manželkami žijú pod múrmi Vatikánu, robia Slovákovi dobrú propagandu.“¹⁹

Sidorova skupina preto navrhovala vedeniam Združenia slovenských katolíkov v Amerike a Slovenskej lige, aby bola založená nová Ústredná kancelária pre slovenských utečencov v Ríme, ktorá by nahradila Zelenkovu činnosť.²⁰ Táto iniciatíva však nebola úspešná, pretože predseda Združenia slovenských katolíkov v Amerike, Štefan Krasuľa, s vytvorením nového výboru bez Zelenku nesúhlasil. Zelenka mal totiž veľmi dobré kontakty na americkú biskupskú konferenciu, ktorá bola pri poskytovaní materiálnej pomoci pre utečencov v Európe mimoriadne dôležitá. Rovnako sa nedalo obísť ani Zelenkovo dobré zázemie v prostredí Rímskej kúrie najmä pre už

¹⁸ SNA, f. SLA, šk. 9, 26. 8. 1946 Sidor Šprincovi. Úryvok zo Sidorovho listu je súčasťou listu Mikuláša Šprince z 9. 9. 1946 Msgr. Krasuľovi ¹⁹ SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9, Lakewood, 9. 9. 1946, Šprinc Krasuľovi

²⁰ SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9, Lakewood, 26. 8. 1946 Šprinc Krasuľovi, 31. 8. 1946 Šprinc Krasuľovi

spomínané kontakty s kardinálom Tisserantom.²¹ Na dôvažok sa Šprincove listy, obsahujúce nie veľmi diplomatické vyjadrenia, dostali do rúk členom Slovenského akčného výboru, ktorí celý prípad patrične škandalizovali na stránkach amerických krajanských novín.

Samotný Ignác Zelenka sa od uvedených obvinení rázne dištancoval a v novembri 1946 odpovedal na výhrady dlhým listom. V ňom vysvetľoval, ako sa začalo jeho účinkovanie na poli sociálnej pomoci. V prvej polovici roka 1945 ho Združenie slovenských katolíkov v Amerike vyzvalo, aby ich informoval o situácii slovenských katolíkov v exile, z ktorých väčšina uviazla v Rakúsku a Nemecku. Preto sa Zelenka snažil získať od vatikánskeho Štátneho sekretariátu súhlas s vyslaním slovenského delegáta, čo sa napokon v osobe Šprinca udialo. Svoje pôsobenie na čele Ústredia sociálnej pomoci vnímal ako obetavú prácu. Prijímal len inštrukcie zásadného charakteru a rozhodnutia robil podľa vlastných úvah. Sidorov návrh na vznik nového výboru považoval za nereálny, pretože ním navrhovaní členovia by sa museli pred repatriačnými snahami československej vlády zväčša skrývať a nebola by možná žiadna pravidelná a koordinovaná spolupráca.²²

Zelenkovi skutočne šlo o všestrannú pomoc slovenskej emigrácii, ktorú chcel poskytovať bez ohľadu na sympatie s tou či onou skupinou a jeho zásluhy v tejto oblasti dodnes nie sú dostatočne ocenené. Na jeho zákrok bol napríklad z neslávne známeho internačného tábora na Liparských ostrovoch oslobodený v júli 1949 Viktor Nesnadný. Viktor Nesnadný pracoval ako bankový úradník a pred emigráciou pôsobil v Devíne. Neangažoval sa v žiadnej politickej strane. Napriek tomu bol po februárovom prevrate komunistami vyhodený z práce. Na jar 1948 sa rozhodol pre emigráciu a na jeseň 1948 založil v Paríži pobočku Slovenského oslobodzovacieho výboru. Po príchode do Talianska, v januári 1949, bol však talianskou políciou zaistený a umiestnený v obávanom tábore na Liparských ostrovoch. Zelenka zariadil, aby do tábora bola vyslaná delegácia utečeneckej organizácie IRO (International Refugee Organisation), ktorá zistila mnohé pochybenia a nariadila prepustiť väznených emigrantov, medzi ktorými bol aj Nesnadný.²³

Koncom roka 1948 sa Zelenka svojou vytrvalou prácou v Ústredí sociálnej pomoci, ako aj vydaním prvého emigrantského zborníka stal všeobecne známym a uznávaným v krajanských a exilových kruhoch v Spojených

²¹ SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9, 4. 11. 1946, Šprinc Krasul'ovi

²² SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9. Rím, 13. 11. 1946, Zelenka Šprincovi

²³ Bližšie BOR, Ján E. Viktor Nesnadný. Ľudovo-osvetový a národný pracovník. Životopisná štúdia. Buenos Aires, 1980, s. 25 – 27

štátoch amerických, Kanade a Argentíne. Jeho obsahla korešpondencia začala presahovať jeho možnosti, čo bol jeden z dôvodov, prečo sa rozhodol vydávať mesačník *Rím*. Bol to prvý slovenský katolícko-kultúrny časopis vydávaný v Taliansku, ktorý mal spájať slovenskú komunitu v Ríme so slovenskou katolíckou emigráciou, americko-slovenskými katolíckmi a vôbec zainteresovanou slovenskou diasporou na pozadí Večného mesta. Podľa slov Ernesta Žatka-Bora, Zelenkovho dobrého priateľa, to bola „neslýchaná novota, originalita, kultúrny čin“²⁴. A – ako ďalej dodáva – bola to láska k Rímu a slovenskej domovine pretavená do slov, ktorá mala tvoriť základný motív náročnej vydavateľskej práce, ktorú ani zďaleka nie všetci pochopili a podporili.

Prvé číslo vyšlo ako dvojmesačník začiatkom novembra 1948 s titulom *Rím* a podtitulom *Katolícky kultúrny mesačník. Zvestník krúžku slovenských priateľov Večného mesta*. Na záhlaví prinášal reprodukciu dvoch významných rímskych monumentov: Kolosea a Svätopeterskej baziliky, čo predstavovalo dva odlišné svety a dejinné medzníky – Rím cisárov a Rím kresťanov.²⁵ Dva pomníky, ktoré dobre vystihovali aj aktuálny protiklad medzi materialistickým komunizmom a prenasledovaným kresťanstvom za železnou oponou. Zelenka, ktorý do prvého čísla časopisu napísal dlhší úvod, svoju celoživotnú lásku k Rímu a ciele, ktoré si vydávaním časopisu stanovil, vyjadril nasledovne: „Keď sa apoštoli po zoslaní Ducha svätého rozišli po svete hlásať Evanjelium viery Kristovej, začal sa najslávnejší a najhrdinskejší boj v dejinách ľudstva. Dvanásť bezbranných mužov podobralo sa na zápas so svetom nevery [...], dvanásť chudákov v roztrhaných rúchach sa rozhodlo, že premôžu vladárstvo nádhery, bohatstva a nenávisti, aby ustanovili zákon Lásky.“²⁶

V úvodníku dával do súvisu kresťanstvo s cieľmi súčinnosti. „Aké to bolo šťastie a múdrosť slovenských vladárov pred viac ako tisíc rokmi, že sa i s národom primkli k Rímu a že národ slovenský ostal mu verný [...]. Je preto spravodlivé, keď sme my Slováci Rímu povďační [...]. Lenže ak chceme Rím dokonale milovať, musíme ho aj dokonale poznať. A keď sme aj v láske k Rímu a Svätej stolici nezakolísali nikdy, jednak v poznávaní Ríma sme zameškali mnoho. Preto náš vestník Rím vyberá sa na púť medzi Slovákov v celom svete a chce im v rodnej reči porozprávať o tomto Svätom meste. Vestník Rím chce prísť do každej slovenskej domácnosti, na

²⁴ ŽATKO – BOR. Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme, s. 108

²⁵ TAMŽE, s. 109

²⁶ *Rím*, 1, numero unico (úvodné číslo), november – december 1948, úvod, s. 1

každú slovenskú faru, chce prehovoriť ku každému slovenskému srdcu.“²⁷ Podľa vtedy platného vydavateľského zákona v Taliansku musel byť zodpovedným redaktorom každej publikácie vydanéj v Taliansku výlučne taliansky občan, preto si Zelenka zvolil svojho priateľa, známeho talianskeho katolíckeho spisovateľa, publicistu a externého člena redakcie vatikánskeho úradného denníka *Osservatore Romano*, Pietra Chiminelliho za šéfredaktora. Vo funkcii zodpovedného redaktora napísal Pietro Chiminelli do každého čísla anglický úvodník.²⁸

Na Turíce 1948 Zelenka založil Slovenskú informačnú kanceláriu (Ufficio Slovacco d'Informazione), ktorá poskytovala súhrn aktuálnych udalostí z prostredia Svätej stolice a informovala o ťažkom položení slovenských katolíkov a Cirkvi na Slovensku. Krátke správy rozposielala americkým časopisom a novinám, získavala a vymieňala kultúrne informácie a prezentovala aj slovenskú vedu, literatúru a umenie v zahraničí.²⁹ Zelenka sa zaoberal aj myšlienkou založenia Slovenského kultúrneho ústavu v Ríme a ako skúsený knihovník začal postupne budovať slovenskú knižnicu, ktorá mala byť súčasťou tohto ústavu. Založil aj prvú edíciu slovacík, v ktorej vyšli tri pôvodné slovenské historicko-literárne diela (dve od Zelenku a jedno od Jána Okála) a dva preklady od talianskych autorov: Životopis sv. Františka z Assisi od Alexandra Colombu a knihu Pápež, Cirkev, Rím od Igina Giordaniho.

Periodikum *Rím* vychádzalo nepretržite od novembra 1948 do decembra 1951, teda v troch ročníkoch ako mesačník, resp. dvojmesačník s počtom približne dvanásť strán. Od roku 1952 vychádzal ako štvrťročník. V záhlaví bol titul zmenený na slovenský kultúrny časopis (rivista culturale slovacca). V piatom ročníku, teda v roku 1953, vyšlo celkovo päť čísel. Posledné číslo vyšlo ako štvorčísle september – december v roku 1953. Medzi pravidelných prispievateľov patrili už spomenutý Pietro Chiminelli, zo slovenských autorov to boli predovšetkým Ján Okál, Ernest Žatko-Bor, Rudolf Dilong, Mojmir Zvon, Stanislav Mečiar, Michal Lacko, Stanislav Ďurica, Klement Mlynarovič, Stanislav Polčín, Gorazd Zvonický. V neposlednom rade medzi prispievateľov patrila aj Ján A. Baťa, dedič baťovského obuvníckeho impéria a Zelenkov priateľ, ktorý žil a podnikal v brazílskom exile. Svojím antikomunistickým postojom bol dobre známy aj pápežovi

²⁷ *Rím*, 1, numero unico (úvodné číslo), november – december 1948, úvod, s. 2

²⁸ Zo života Slovenskej informačnej kancelárie. In *Rím*, 1, január 1949, č. 1, s. 12

²⁹ ZELEŇKA, Ignác. V znamení cyrilometodskej prítulnosti k Svätej Stolicy. In *Rím*, 1, numero unico (úvodné číslo), november – december 1948, s. 7

Piovi XII. Na žiadosť Pia XII. vypracoval Ján A. Baťa v roku 1953 štúdiu o emigrácii, v ktorej predostrel vlastný plán na vyriešenie európskej krízy a na prekonanie komunizmu.³⁰

Časopis bol adresovaný slovensko-americkým katolíkom, ktorí ho prijali celkovo pozitívne a mal podporu najvyšších autorít slovenského katolíckeho života v Severnej Amerike. Podporoval ho aj vplyvný kardinál Tisserant. Je teda na mieste položiť si otázku, prečo tento časopis vysokej kvality, združujúci slovenskú emigráciu v Ríme a vo svete, s pozitívnym ohlasom v krajaňských katolíckych združeniach – tento priekopnícky čin Ignáca Zelenku, ktorého meno je súčasnej pospolitosti takmer neznáme – vydržal iba päť ročníkov? Prečo oveľa známejší emigrantský katolícky časopis *Hlasy z Ríma* naň nenadviazal, resp. prečo ho slovenský katolícky exil po roku 1948 neprijal alebo naň nenadviazal?

O možnom prevzatí časopisu vyjednával Anton Botek, ktorý po príchode do rímskeho exilu v roku 1951 založil Slovenské katolícke ústredie a nadviazal tak čiastočne na jeho povojnovú činnosť na čele Ústrednej katolíckej kancelárie na Slovensku. Rokovania však neboli úspešné, zrejme aj preto, že suma, ktorú Zelenka ako ročné nájomné za časopis požadoval, bola privysoká. Zelenka si tiež predstavoval, že nový časopis bude pokračovať v línii vysokej intelektuálnej náročnosti, čo sa vzhľadom na pastoračné zámery slovenského rímskeho exilu nestretlo so súhlasom. Príčinou bola aj nešťastná rozdvojenosť slovenského exilu. Botek prípad vyjednávania so Zelenkom hodnotil v jednom z listov nasledovne: „Je jasné, že Zelenka nás alebo považuje za hlupákov, alebo, čo je pravdepodobnejšie, na vyšší príkaz (on je exponentom južnej politickej frakcie³¹), dáva nesplniteľné podmienky. Severná frakcia³² napísala, že v prípade prevzatia časopisu musí sa zmeniť titul, lebo je kompromitovaný.“³³ Ďalším dôvodom mohol byť aj postoj americko-slovenských katolíkov, ktorí časopis *Rím* chceli zachovať. Prvé číslo *Hlasov z Ríma* vyšlo v decembri 1951 a časopis vychádzal až do deväťdesiatych rokov.

Pre samotného Zelenku bol zánik časopisu *Rím* krutým sklamaním. Svojim spolupracovníkom vyčítal, že do časopisu málo prispievali. V liste

³⁰ Baťov plán na vyriešenie európskej krízy a na porazenie komunizmu. In *Rím*, 5, september – december 1953, č. 9 – 12, s. 73 – 77. K príspevkom Jána A. Baťu v časopise *Rím* pozri: BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*, s. 125 – 130

³¹ Tým sa myslia prívrženci Ferdinanda Ďurčanského, ktorí poväčšine emigrovali do Južnej Ameriky.

³² Tým má na mysli prevažne stúpcov Karola Sidora v USA a v Kanade.

³³ A PSÚSCM Rím, korešpondencia 1951, 17. 11. 1951 Botek Friedrichovi Osuskému

Štefanovi Polakovičovi, ktorý od roku 1947 žil v argentínskom exile, písal: „Čakal som, že v Argentíne, kde žije pozoruhodný počet slovenskej inteligencie, nájdem celý rad spolupracovníkov a prispievateľov. No i v tomto ohľade som sa sklamal. Okrem Ernesta [Žatka], Dilonga³⁴ a Stana Mečiar³⁵ nikto mi neposlal ani len riadka.“³⁶ Ťažkosti nastali aj po odchode Jána Okáľa do USA, po ktorom sa Zelenkovi len veľmi ťažko hľadala náhrada. Ťarcha vydávania časopisu teda zostávala najmä na pleciach Zelenku, ktorý sa mu mohol venovať až po skončení svojich pracovných povinností vo Vatikánskej apoštolskej knižnici. Ako píše v liste Polakovičovi: „Celú agendu *Ríma* som musel ja sám viesť, čo bolo pre mňa, ktorý som už šesť hodín pracoval denne, naozaj dosť. A pritom zdravie mi akosi tiež neslúžilo. O finančnej situácii Ti ani nepíšem, ktorá je priam katastrofická. Keby nie Dr. Baťu, ktorý sa mi pekne odmenil za rozličné služby, *Rím* by sotva vychádzal. Mám na ňom už niekoľko tisíc dolárov dlhu! Vlni počet odberateľov potešiteľne vzrástol, takže som si myslel, že sa konečne postavím na nohy, no medzitým tunajší kňazi mi začali robiť konkurenciu, čo ma trochu oslabilo. Potom podajedni zástupcovia ma oklamali, spreneverili peniaze a odpudili čitateľov. Tiež štvrtročné vydávanie časopisu mi prinieslo istú škodu, takže sa mi zdá, akoby som teraz všetko začínal. Je to naozaj tvrdá borba o udržanie časopisu v emigrácii [...]“³⁷

Istý čas Zelenka dokonca uvažoval, že by sa spoločným vydavateľom časopisu mohol stať Štefan Polakovič, ktorý žil v argentínskom exile. Zjavne sa tak nestalo kvôli finančným problémom. Príčinou zániku bola nepochybne aj sústavne klesajúca periodicitá, ktorá znižovala dôveru predplatiteľov. Vydávanie dvojčísla sa nakoniec ukázalo ako finančne nerentabilné a predplatitelia si zväčša želali mať na stole obľúbený časopis aspoň raz do mesiaca.^{37 38}

Ernest Žatko-Bor, ktorý ako jeden z redaktorov časopisu, dobre poznal osudy tohto periodika, si oprávnenne kládol otázku, prečo bol časopis

³⁴ DILONG, Rudolf (1905 – 1987), jeden z najvýznamnejších predstaviteľov tzv. katolíckej moderny, po vojne emigroval, istý čas pobudol v Taliansku, kde sa stal spoluzakladateľom Slovenského akčného výboru, neskôr emigroval do Argentíny, potom do USA.

³⁵ MEČIAR, Stanislav (1910 – 1971), literárny vedec, popredný matičiar, od roku 1947 žil v Buenos Aires.

³⁶ SNK, Literárny archív, fond Štefan Polakovič, korešpondencia Polakovič – Zelenka, Rím, 11. 2. 1950 Zelenka Polakovičovi

³⁷ SNK, Literárny archív, fond Štefan Polakovič, korešpondencia Polakovič – Zelenka, Rím, 20. 10. 1952 Zelenka Polakovičovi

³⁸ SNK, Literárny archív, fond Štefan Polakovič, korešpondencia Polakovič – Zelenka, Rím, 23. 4. 1953 Zelenka Polakovičovi

odsúdený na zánik. Vymenoval niekoľko dôvodov, pričom za najzávažnejší považoval fakt, že Zelenka ako laicizovaný kňaz, i keď mimoriadne vzdelaný, vydával časopis viac-menej ako solitér a jeho vysoká literárna úroveň prevyšovala potreby čitateľov.³⁹ *Hlasy z Ríma* si ako periodikum s prevažne pastoračným charakterom nekládlo latku príliš vysoko, čo viac zodpovedalo potrebám slovenských katolíkov v zahraničí. K zániku časopisu prispela nepochybne aj smutne známa rozdvojenosť slovenskej emigrácie, nevraživosť medzi prívržencami Ďurčanského na jednej strane, s programom obnovenia slovenskej štátnej samostatnosti, a stúpenkami Sidora, ktorí štátnu samostatnosť Slovenska videli v širšom federačnom zväzku oslobodenej východnej časti Európy. Zelenkov časopis sa podľa svedectva Jána Okála stal obeťou intríg jednej skupiny proti druhej, tentoraz sidorovcov proti Ďurčanským, pričom tieto rozpory pramenili ešte z obdobia, keď Zelenka viedol Ústredie sociálnej starostlivosti pre slovenských emigrantov.⁴⁰

Napriek tomuto neúspechu Ignác Zelenka zostal vydavateľskému a básnickému remeslu aj naďalej verný. V roku 1963 založil v Buenos Aires edíciu *Duch a svet*, v ktorej vyšlo dvadsať knižných titulov. Popri zamestnaní vo Vatikánskej apoštolskej knižnici naďalej písal básne, niektoré z nich sa pre vysokú kvalitu a jedinečnosť stali súčasťou antológií talianskej poézie. Po príchode jezuitu Jána Hnilicu, brata biskupa Pavla Hnilicu, do Ríma sa s ním spriatelil a ich priateľstvo trvalo až do konca Zelenkovho plodného života. Ján Hnilica o tom vydal svedectvo: „Spočiatku sme sa stretávali väčšinou na námestí sv. Petra. Občas sme išli spolu na obed alebo večeru do jeho obľúbených reštaurácií. Potom sme sa vzájomne navštevovali. On prišiel k nám na Via Monte Santo 14 a ja som navštívil jeho bývanie na Via Gregorio. Býval na najvyššom poschodí, odkiaľ je pekný výhľad na Svätopeterskú baziliku, zvlášť na jej kupolu. Sám poznamenal, že počas jeho pobytu v Ríme mu inšpirácia k písaniu poézie najľahšie príde pri pohľade z jeho terasy na Baziliku sv. Petra a na hviezdnatú oblohu. Najviac sme debatovali o knižných novinkách vydaných na Slovensku, vydaniach *Dobrej knihy* slovenských jezuitov v Kanade a tiež Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme. Bol mi povďačný, keď som mu zadovážil žiadané tituly. On sa mi revanšoval svojimi básnickými zbierkami.“⁴¹

³⁹ ŽATKO – BOR. Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme, s. 130 – 131

⁴⁰ OKÁL, Ján. *Výpredaj ľudskosti*, s. 207 – 209

⁴¹ HNILICA, Ján. Eugen Vesnin. Život a dielo málo známeho slovenského básnika v exile, s. 8

Dňa 26. septembra 1975 bol Zelenka pápežom Pavlom VI. vymenovaný za riaditeľa služby katalógov tlače Vatikánskej apoštolskej knižnice (Direttore del Servizio del Catalogo degli Stampati nella Biblioteca Apostolica Vaticana). Bolo to vôbec po prvýkrát, čo sa takejto významnej pocty dostalo cudzincovi. Ku koncu života Zelenka trpel vážnou chorobou, ktorej napokon 12. júna 1983 podľahol. Jeho pohreb sa konal 14. júna v kaplnke Slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda a zádušnú omšu celebraval biskup Dominik Hrušovský. Zelenka je pochovaný v spoločnej hrobke Slovenského ústavu na rímskom cintoríne Flaminio.

Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
Ústav pamäti národa, Bratislava
Email: beata.blehova@gmail.com

VZŤAH VLADIMÍRA CLEMENTISA
K NÁBOŽENSKEJ OTÁZKE
A JEHO ANGAŽOVANIE SA V PROTICIRKEVNEJ
POLITIKE KOMUNISTICKÉHO REŽIMU¹

TOMÁŠ ČERNÁK

ČERNÁK, Tomáš. The Attitude of Vladimír Clementis to Religious Question and his Commitment in the Anti-Church Policy of the Communist Regime. *Slovenský časopis historický*, III., 2023, 1., 199 – 217 pp. The author of this paper deals with a personality of the important Slovak leftist intellectual, politician and diplomat Vladimír Clementis focusing on his attitude to religious question and his participation in the anti-church policy of the communist regime. It points out to Clementis's gradual giving up of protestant Christian faith which started even during his student years and to his opinions on church issues in the period when he was already a mature intellectual and an avowed communist. The author pays attention also to the period after the end of World War II when Clementis became Vice-Minister and later Minister of Foreign Affairs and by virtue of his functions he directly engaged himself in carrying out of the state church policy against Vatican and the Catholic Church.

Key words: Vladimír Clementis, members of the “DAV” intellectual group, religion, intellectual, communist party, churches, minister, communist regime, church policy, Vatican.

Postava Vladimíra Clementisa je širšej odbornej a sčasti i laickej verejnosti, dobre známa a spája sa najmä s jeho funkciou ministra zahraničných vecí ČSR a tragickým koncom na popraviske, kde skončil ako člen tzv. pro-

¹ Táto štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 1/0139/21 *Slovenský intelektuál na križovatke tradície a moderny*.

tišťátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym. Clementisovej osobnosti sa venovala slovenská historiografia tak pred rokom 1989, ako aj po zmene spoločensko-politických pomerov, čo je pri komunistickom politikovi ojedinelé. Len Vladimírovi Clementisovi, Ladislavovi Novomeskému a Gustávovi Husákovi boli venované viaceré práce, ktoré vyšli za posledné tri desaťročia. Ďalšie postavy niekdajších vysokých komunistických funkcionárov takúto pozornosť historikov nevyvolali. Najväčší záujem o Vladimíra Clementisa nastal však v 60. rokoch 20. storočia, kedy vtedajšia mladá generácia historikov začala naprávať „prokurátorsko-politický výklad“² slovenských dejín, používaný o desaťročie skôr.

Medzi najviac vyhľadávané témy patrili práve Vladimír Clementis a Davisti. Z tohto obdobia stačí spomenúť práce Viliama Plevzu, Zdenky Holotíkovej alebo Štefana Druga.³ Snažili sa vrátiť Clementisa späť do historického vedomia a očistiť jeho meno. Z ich prác je možné čerpať dodnes. Našťastie aj po novembri 1989 vznikli viaceré hodnotné publikácie, ktoré sa týkali buď spomienok na Vladimíra Clementisa alebo vznikli ako výstupy z rôznych konferencií a seminárov.⁴ Na jeho osobnosť sa teda nezabúdalo ani v 21. storočí, a to najmä pri rôznych výročiach.

Stále však chýba vedecká monografia venovaná Vladimírovi Clementisovi, a teda akýsi nový pohľad na jeho postavu, napísaný na základe prameňov, ktoré neboli pred rokom 1989 dostupné. Z jednej strany ide o pochopiteľný stav, keďže archívne materiály týkajúce sa priamo alebo nepriamo Clementisa sa nachádzajú na území viacerých štátov a nie všade je k týmto dokumentom ľahký prístup. Vladimíra Clementisa totiž môžeme označiť za intelektuálnu osobnosť medzinárodných rozmerov, a to nielen pre jeho znalosti cudzích jazykov a veľký, širokospektrálny rozhľad. Právnik, publicista, vedúca osobnosť Davistov, intelektuál, politik, diplomat, to všetko sú len základné charakteristiky vyskytujúce sa pri jeho mene. Práve z týchto dôvodov nie je realizácia komplexnej vedeckej biografie Vladimíra Clementisa vôbec ľahkou úlohou.

K dispozícii sú však viaceré práce viažuce sa k jeho postave, najmä v súvislosti s problematikou *DAV*-u či pôsobením na ministerstve zahranič-

² Tento termín používal vo svojich prácach historik Jozef Jablonický.

³ Pozri napr. HOLOTÍKOVÁ, Zdenka – PLEVZA, Viliam. *Vladimír Clementis*. Bratislava: Pravda, 1972, 294 s. alebo DRUG, Štefan. *DAV a Davisti*. Bratislava: Obzor, 1965, 261 s.

⁴ Pozri napr. *Dofajčievam posledné fajky...(K storočníci Vladimíra Clementisa, ktorý s nami polstoročie byť nemohol)*. Zost. Stanislav Mičev. Bratislava: Nové Slovo, 2002, 201 s., alebo *Vladimír Clementis. Zborník príspevkov z konferencie 28.5.2002 v Bratislave*. Bratislava: MZV SR, 2002, 87 s.

ných vecí.⁵ Samostatnou kapitolou je proces proti Rudolfovi Slánskemu a spol., ktorého obeťou sa stal aj Clementis.⁶ Niektoré etapy jeho života sú zmapované viac, iné v menšej miere. Predložený text sa chce v stručnosti venovať a priblížiť menej známu otázku v Clementisovom živote, a to jeho vzťahu k náboženstvu a angažovanie sa v cirkevnej, resp. po roku 1948 vyslovene proticirkevnej problematike.⁷ V tomto smere ide o podobnú životnú etapu, ako v prípade o generáciu mladšieho Gustáva Husáka, ktorého môžeme označiť za Clementisovho žiaka, keďže mal výrazný vplyv na Husákovu politické formovanie. Iste, podobné životné cesty od náboženskej výchovy v domácom prostredí až po príklon ku komunistickým myšlienkam mali viacerí slovenskí ľavicoví intelektuáli, avšak len Husák a Clementis sa dostali vďaka svojim neskorším funkciám do priamej a ostrej konfrontácie s cirkvami.

Je pomerne známe, že Vladimír Clementis sa narodil 20. septembra 1902 v Tisovci do národne uvedomelej evanjelickej rodiny učiteľa Ľudovíta Clementisa. Ten pochádzal zo Skalice a do Tisovca prišiel ako dvadsaťpäťročný už v roku 1886. Matka Vladimíra Clementisa sa volala Mária Adela, rodená Vraná, a bola dcérou českého učiteľa pôsobiaceho na Slovensku Václava Vraného. Obaja rodičia boli evanjelického a. v. vierovyznania. V rodine vládlo tiež silné slovenské národné povedomie i silný vzťah k slovensko-českej vzájomnosti. Bol to celkom prirodzený jav, keďže Clementisov starý otec bol Čech, otec pochádzal zo Skalice a mal blízko k Pavlovi Blahovi i k Hlasistom a medzi slovenským evanjelictvom mala stále silné postavenie čeština.

Z tohto raného obdobia Clementisovho života môžeme pri rekonštrukcii jeho detského vzťahu k náboženstvu využiť najmä spomienkovú prácu *Nedokončená kronika*, ktorú napísal pre svoju manželku Lídu v čase svojej internácie vo Veľkej Británii.⁸ V texte hovorí o rodinnom pôvode, svojom detstve v Tisovci a približuje dobové reálie rodného mesta a jeho obyvateľov. V *Nedokončenej kronike* však nájdeme aj pasáže, ktoré sa venujú náboženstvu: „Ak v spomienkach z najranejšieho detstva nijako ne-

⁵ Pozri napr. ČIERNY, Ján. *Vladimír Clementis. Diplomát*. Bratislava: Literárne a informačné centrum, 1999, 201 s.

⁶ Pozri napr. KAPLAN, Karel. *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Mladá fronta, 1992, 303 s.

⁷ Predložená štúdia si nekladie za cieľ úplne vyčerpať vytýčenú problematiku, ale chce čitateľovi ukázať niektoré dôležité udalosti v Clementisovom živote, aby mohol lepšie pochopiť niektoré Clementisove kroky v neskoršom období v cirkevnej oblasti.

⁸ Názov *Nedokončená kronika* dala tomuto textu Lída Clementisová. Pôvodný rukopis Vladimíra Clementisa je bez názvu.

môžem viesť deliacu čiaru medzi svetom náboženstva a oblasťou osobných zážitkov, tak keď som prišiel do školy, v ktorej bolo náboženstvo zvláštnym predmetom, a pozdejšie, keď som šiel ku konfirmácii, musel som chtiac-nechtiac vziať na vedomie, že mám tu do roboty s niečím, čo si nárokuje zvláštne miesto nielen na onom, ale i na tomto svete. Našťastie, uvedomil som si význam tohto problému a pristúpil som k nemu so záujmom až v posledných triedach gymnázia, keď som stál na prahu duševných bojov o svoj svetonázor a keď som vedel už pomerne dosť samostatne myslieť.⁹

Následne píše, ako ho náboženské úkony v detských rokoch nijako neupútali a že náboženstvo ho v škole nudilo. Clementis potom zdôraznil fakt, že pre jeho morálnu výchovu bol rozhodujúcim faktorom príklad jeho rodičov a rodinné prostredie. V piatej triede obecnej školy, teda pred odchodom na skalické gymnázium, pristúpil Vladimír Clementis ku konfirmácii: „Tým sa aj skončila prvá kapitola môjho pomeru k náboženstvu a cirkvi. Druhá a potom rozhodujúca, tretia, spadá už do obdobia mojich gymnaziálnych štúdií. Po tom všetkom je mi dosť nepochopiteľné, prečo sa dlhé roky v rodine tradovalo, že zo mňa bude farár. Nedal som k tomu zrejme ničím podnet, a tak reči, ako vznikli, aj prestali. Ja som ani v období, keď si deti vyberajú niekoľko zamestnaní, ani nezatúžil byť farárom.“¹⁰

Na jednom mieste sa dotkol aj katolíkov: „Pritom však Tisovec vcelku nikdy nebol ani nábožensky bigotný, ani intolerantný a díval sa na katolíkov ako na istý druh modloslužobníkov, ktorí namiesto ich dôstojného pána boha vzývajú svätých. Ja sám som videl v detských rokoch v katolíkoch akúsi tmársku sektu.“¹¹ Roky strávené v rodnom Tisovci by sme mohli nazvať rokmi detskými, bezstarostnými. Tie mu skončili s dovŕšením desiateho roku života, keďže v školskom roku 1913/1914 nastúpil na gymnázium do Skalice. Teda do mesta, z ktorého pochádzal jeho otec. Spoločne s bratom Miroslavom býval Vladimír Clementis u otcovej sestry v Skalici.

Aj tento fakt mal napomôcť tomu, aby sa mladý Clementis nepomaďarčil a neodnárodnil v prostredí maďarského gymnázia. V práci *Medzi nami a Maďarmi*, ktorú Vladimír Clementis napísal počas druhej svetovej vojny v Londýne, uviedol príklad jedného svojho spolužiaka, ktorý odvodzoval pôvod vlastnej rodiny od Arpáda, pretože jeho predkovia mali vraj „zaujať vlasť“ ako členovia Arpádovej telesnej gardy.¹² Týmto spolu-

⁹ CLEMENTIS, Vladimír. *Nedokončená kronika*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 84

¹⁰ TAMŽE, s. 88

¹¹ TAMŽE, s. 101

¹² CLEMENTIS, Vladimír. *Medzi nami a Maďarmi*. Londýn: Čechoslovák, 1943, s. 6

žiakom bol Imrich Karvaš, ktorý v čase vydania tejto práce zastával funkciu guvernéra Slovenskej národnej banky. Je pravdou, že obaja navštevovali v Skalici tú istú triedu a spoločne maturovali, čo potvrdzujú aj viaceré fotografie. Podľa spomienok Karvašových príbuzných dokonca sedeli spolu v jednej lavici. Po konfesionalnej stránke bol Imrich Karvaš rímskokatolíckeho vierovyznania a Clementis, ako som už spomenul, evanjelik augsburského vyznania.

Fakt, že naozaj išlo o Imricha Karvaša, potvrdzujú aj autori životopisej monografie Vladimíra Clementisa Zdenka Holotíková a Viliam Plevza: „Clementis pohrádal spolužiakmi, ktorí sa prispôbovali maďarizačnému tlaku. Dlhو nedokázal odpustiť spolužiakovi Imrichovi Karvašovi, ktorý v triede rozprával, ako jeho predkovia došli spolu s Arpádом zaujať vlasť, že boli dokonca v jeho telesnej garde a nosili zvláštne obranné štíty, zvané karvas. Ako Clementis neskôr spomínal, Karvašovi rodáci z Holíča hovorili, že Imrichov starý otec mal poctivé slovenské meno Kabina a že až v jeho potomkovi sa prebudil inštinkt ‚natio hungarica‘, a preto sa musel odvolávať až na Arpáda. Pravda, išlo len o epizódku, ktorá nemala nijaký význam ani na Karvašov vývoj v neskorších rokoch.“¹³

Dnes už ťažko rekonštruovať, ako to naozaj bolo s maďarizačnými tendenciami u mladého Imricha Karvaša na skalickom gymnázium, a nie je to ani témou predkladanej štúdie. Každopádne, nasledujúci vývoj v živote Imricha Karvaša nemal s maďarizáciou nič spoločné a bol dôslednej česko-slovenskej orientácie. On sám však raz povedal, že „ešte dva roky štúdia pod maďarizačným útlakom a boli by sme všetci Maďarmi“.¹⁴ Obaja si boli v mnohom podobní, ale v zásadných politických otázkach nestáli na rovnakej strane. Príklon Vladimíra Clementisa ku komunistickým myšlienkam začal práve na skalickom gymnázium, kde sa prvýkrát stretol s marxistickým učením a začal sa postupne rozchádzať s náboženstvom. Napriek tomu mal počas celého štúdia z náboženstva jednotku, ako to dokazujú gymnaziálne vysvedčenia.¹⁵

V *Nedokončenej kronike* Clementis píše: „Čo som si pozdejšie a na čas z luteránstva prisvojil, to bola práve jeho protestantskosť – legálna báza,

¹³ HOLOTÍKOVÁ, Zdenka – PLEVZA, Viliam. *Vladimír Clementis*, s.14

¹⁴ Na základe rozhovoru s dcérou Imricha Karvaša, Oľgou Karvašovou-Markovičovou. Otec Imricha Karvaša sa pôvodne volal Viktor Kabina, ale z dôvodu maďarizačného tlaku si zmenil priezvisko na Karvaš. Jeho blízky príbuzný bol totiž známy pansláv a keďže Viktor Kabina bol notárom, radšej si zmenil priezvisko, aby mohol vykonávať túto funkciu naďalej.

¹⁵ Národný archív ČR, f. Vladimír Clementis (nespracovaný), šk. č. 4

o ktorú som sa mohol opierať pri opozícii proti duchu, ktorým som bol obklopený na maďarskom „romai katholikus“ gymnázii. Luther mi imponoval tradovaný ako neohrozený bojovník (o jeho úlohe v čase sedliackeho povstania som sa dozvedel až z marxistickej literatúry) a jeho výrok na augsburskom zasadnutí – Tu stojím, inak nemôžem... – bol pre mňa dlho príkladom neohrozenej zásadovosti, ktorej som vo svojich študentských rokoch dával náplň národnú. Ale aj z tej poézie, ktorá ešte v luteránstve zostala, som si urval, čo sa len dalo, a oprostil som si ju od balastu náboženského profesionalizmu.“¹⁶

Po skončení prvej svetovej vojny a príchode česko-slovenského vojska do Skalice sa v jeseni 1918 stalo z maďarského gymnázia Štátne reálne Masarykovo gymnázium v Uhorskej Skalici a o rok neskôr Masarykovo I. československé reálne gymnázium v Uhorskej Skalici.¹⁷ Maďarčinu ako vyučovací jazyk nahradila slovenčina a čeština, resp. jazyk československý, ako to bolo uvedené aj na vysvedčeniach. Posledné roky štúdia na gymnázii sú zrejmé tým časom, kedy sa Clementis zoznamuje so socialistickým učením a nachádza si k nemu cestu. Prvé vedomosti o socializme dostal od svojho profesora literatúry, ktorý bol sociálnym demokratom. S Marxovým kapitálom ho mal podľa spomienok, paradoxne, zoznámiť spolužiak Imrich Karvaš.¹⁸ Ďalším faktorom bolo, že „v školskom roku 1919 – 1920 (septima) prišiel k nám zo Strážnice študent Jan Doležal, ktorý už vtedy bol výborný znateľ marxistickej literatúry a s ktorým sme ovládli kultúrny život na ústave, presadili sme napríklad, že do gymnaziálnej čítarne bolo objednané i Rudé právo a pod.“¹⁹

Vladimír Clementis maturoval na skalickom gymnázii 20. júna 1921 s vyznamenaním a bol „uznaný k návšteve univerzity“²⁰. Vybral si štúdium práv na Právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, kde študoval už jeho brat Miroslav. Svoje štúdium začal v jeseni 1921 a počas neho absolvoval napríklad aj také predmety ako cirkevné právo, pomer cirkvi a štátu, kánonický proces alebo čítanie právnych cirkevných prameňov, takže náboženstvo ho v určitej podobe sprevádzalo tiež na univerzite.²¹ Štátnu skúšku

¹⁶ CLEMENTIS, Vladimír. *Nedokončená kronika*, s. 85

¹⁷ Národný archív ČR, f. Vladimír Clementis (nespracovaný), šk. č. 4

¹⁸ Na základe rozhovoru s dcérou Imricha Karvaša, Oľgou Karvašovou-Markovičovou

¹⁹ Národný archív ČR, f. ÚV KSČ-Komise, sv. 5, arch. j. 77. List Vladimíra Clementisa Predsedníctvu ÚV KSČ zo dňa 15.4.1950

²⁰ Národný archív ČR, f. Vladimír Clementis (nespracovaný), šk. č. 4. Vysvedčenie dospelosti

²¹ TAMŽE, Absolutorium

z cirkevného práva absolvoval s vyznamenaním. To už bol úplne vo vleku socialistických myšlienok a blízko ku komunistickej strane. V Prahe sa totiž zoznámil so študentami podobného zamerania, medzi ktorými nachádzame budúcich Davistov: Daniel Okáli, Ján Poničan alebo Andrej Sirácky. Títo chlapci si pomerne skoro vytvorili vlastnú skupinu, ktorej dali názov Voľné združenie študentov socialistov zo Slovenska.

Mladý študent práv Clementis čítal marxistickú literatúru, zúčastňoval sa podujatí zorganizovaných KSČ, pôsobil medzi komunisticky orientovanými študentami a jeho politická orientácia bola teda jasná. Členom strany v tomto období ešte nebol, vstúpil do nej až v roku 1925 na konci svojho vysokoškolského štúdia. Rok predtým uzrelo svetlo sveta prvé číslo časopisu *DAV*, čo mala byť „periodická revue, ktorá združuje všetkých priekopníkov socialistických ideí mladej generácie na Slovensku, ktorí sú činní v oblasti myšlienkovvej a umeleckej. Prichádzame až po siedmich rokoch. Prichádzame zaťažení vedomím, že staršie generácie ustrnuli v zajatí a tieni starootcovských tradícií. S vedomím, že nevykonali takmer nič, aby doterajší rád triedneho útlaku a vykorisťovania človeka človekom bol odstránený.“²²

V prvej polovici 20. rokov bol Vladimír Clementis zrejme „vysporiadaný“ aj s náboženskou otázkou. Nemožno však povedať, že by proti náboženstvu, náboženskému presvedčeniu a jednotlivým cirkvám vystupoval tvrdo a nekompromisne. Navyše, k tejto téme sa často ani nevyjadroval a čím bol starším, tým viac hľadal cesty k svojim politickým oponentom. Ak už mal nejaké výpady, tak zväčša súviseli s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou a jej politikou. V prvom čísle *DAV*-u napríklad mladý Clementis napísal v článku venujúcom sa národnostnej otázke, že ľudová strana, teda vtedy ešte SL'S, je šovinisticko-reakčná.²³ Clementisovou doménou bola skôr politika, filozofia, umenie či literatúra a nie náboženské otázky.

Vždy sa o ňom hovorilo ako o tolerantnom človeku, čo dokumentuje aj prípad vtedajšieho redaktora *Slováka* Mila Urbana, ktorého mal Clementis osobne veľmi rád. Urban čelil žalobe za urážku armády: „Taký stípnutý náhodou stretol som sa s Clementisom. ‚A tebe čo je?‘ spýtal sa, vidiac, že nie som vo svojej koži. Reku to a to, priznal som sa skrúšene k celej svojej biede. Zasmial sa. ‚No, neboj sa! Vysekáme ťa aj bez honoráru,‘ povedal a bez okolkov prevzal moju obhajobu. A nielen to! Ešte i akési kolky za mňa

²² *DAV*, roč. 1, č. 1, zima 1924

²³ TAMŽE

zaplatil.²⁴ Clementis obdivoval aj Urbanov najznámejší román *Živý bič* a zaslúžil sa, aby bol preložený do viacerých cudzích jazykov.

Vladimír Clementis mal okrem pracovného aj osobný život, ktorý však často podriaďoval politike. Niekedy na prelome rokov 1932/1933 sa zoznámil so študentkou Ľudmilou Pátkovou, ktorej otec bol v Bratislave riaditeľom pobočky Hypotečnej banky. Po trojmesačnej známosti sa s Ľudmilou Pátkovou zosobášil. Sobáš bol civilný na bratislavskom matričnom úrade 24. marca 1933. Napriek civilnému sobášu má Clementis na sobášnom liste uvedené, že je evanjelického vierovyznania.²⁵ Svoje vierovyznanie si zrejme uvádzal až do 3. júna 1935, kedy vystúpil z evanjelickej cirkvi. Dokladá to dokument mestského notárskeho úradu v Bratislave, v ktorom sa uvádza, že Vladimír Clementis „uvádza, že vystupuje z cirkvi evanjelickej a. v. a zostáva bez vyznania“²⁶. Tento oznam bol následne zaslaný aj na matričný úrad do Tisovca, a taktiež na tamojší farský úrad. Jeho rodičia a príbuzní tak museli byť o tomto Clementisovom kroku informovaní, ale nemáme žiadne pramene o tom, ako na vystúpenie z cirkvi reagovali.

Môžeme sa len domnievať, či vystúpenie z cirkvi nejakým spôsobom súviselo so zvolením Vladimíra Clementisa za poslanca parlamentu. Svoj poslanecký sľub totiž zložil len dva týždne po vystúpení z cirkvi. V polovici 30. rokov bol už rešpektovaným komunistickým intelektuálom, právnikom, publicistom a teraz už aj poslancom za KŠČ. Ani v tomto období však nemáme doložené z jeho strany nejaké priame útoky proti náboženstvu a jednotlivým cirkvám. Ak už spomenul vo svojich článkoch alebo prejavoch náboženskú rétoriku, tak iba v súvislosti s politikou HSLS. Na začiatku roka 1939 dokonca v liste spisovateľovi Fraňovi Kráľovi, v ktorom mu poslal pripomienky k jeho románu *Stretnutie*, Clementis napísal: „Na strane 34 – 37 máš tú epizódku o pobožných Slovákoch rozprávanú starým Nikolom. V tom by mohli vidieť urážku národa a výsmech náboženstva. Vážne! Navrhujem vynechať.“²⁷

Na jar 1939 sa Vladimír Clementis, z dôvodov známych udalostí z rokov 1938/1939 a z toho vyplývajúcim perzekučným zásahom voči komunistom, snažil dostať do emigrácie. Podarilo sa mu to na druhý pokus koncom júna, kedy sa cez Moskvu a Štokholm dostal do Paríža. Okolnosti paktu Molotov – Ribbentrop, vypuknutie druhej svetovej vojny alebo so-

²⁴ DRUG, Štefan. *Vladimír Clementis. Život a dielo v dokumentoch*. Martin: Osveta, 1993, s. 117

²⁵ Národný archív ČR, f. Vladimír Clementis (nespracovaný), šk. č. 4. Sobášny list

²⁶ TAMŽE, Vystúpenie z cirkvi

²⁷ DRUG, Štefan. *Vladimír Clementis. Život a dielo v dokumentoch*, s. 237

vietsko-fínska vojna, teda faktory, ktoré viedli k zbaveniu Vladimíra Clementisa členstva v KSČ, sú pomerne známe, a nebudem im preto venovať v predkladanom texte pozornosť. V emigrácii to Clementis nemal ľahké, jedna internácia striedala druhú a po vyhodení z KSČ bol naozaj v ťažkej situácii. Jeho okolie ho stále považovalo za komunistu, avšak strana s ním prerušila kontakty. Bol akoby medzi dvomi mlynskými kameňmi a nemal mu kto pomôcť. Po napadnutí Francúzska odišiel do Veľkej Británie, kde ho opäť čakal pobyt v internačných táboroch.

Na slobodu sa dostal až v apríli 1941 a po roku sa mohol stretnúť aj s manželkou Lídou. Obaja sa spoločne presunuli do Londýna, kde Clementis zakrátko začal pracovať v česko-slovenskom vysielaní BBC a vysielateľ prejavov pod pseudonymom Peter Hron. Začína byť aj publicisticky aktívny, čoho výsledkom sú viaceré práce. Jednou z nich je aj brožúra *Usmerňované Slovensko*, v ktorej sa venuje tiež katolicizmu. Opäť však najmä v spojení s HSLŠ a jej politikou: „Ľudová strana – už dávno pred Mníchovom – pestovala vo svojich radoch ‚führerovský komplex‘ okolo Hlinku a totalitné zameranie hlásaním svojej osobitosti a výlučnosti v slovenskom politickom živote. Tieto tendencie boli ešte posilňované vulgárne chápaným a interpretovaným katolíckym univerzalizmom, ktorý síce svojou obsahovosťou i morálkou vylučuje nacistickú ideológiu, ale v takej Tisovej či Tukovej interpretácii zapadá do ich totalitného sveta. (Jeden ovčinec – jeden pastier. Ein Führer – ein Reich a pod.)“²⁸

Na inom mieste sa Clementis venuje snahe niektorých politických predstaviteľov na Slovensku zlúčiť katolícke učenie s ideológiou nacizmu, pričom spomína aj pápežské encykliky týkajúce sa sociálnych otázok. Clementis k tejto téme píše: „Určitá skupina v HSLŠ, počítaná ku krídlu Tisovmu, ktorá svoje katolícke presvedčenie predsa len nevie zrovnať s nacizmom, vybrala si práve sociálnu, konkrétne hovorenú robotnícku otázku za pole, na ktorom sa pokúsila o odpor proti nacistickému krídlu. V *Slováku* a v katolíckej tlači sa vyrojilo na toto téma niekoľko článkov (od Čarnogurského a iných) volajúcich po riešení robotníckej otázky v duchu pápežských encyklik. *Gardista* odpovedal protiútokom. Ale úder z milosti zasadil tejto opozícii Tiso.“²⁹

Clementis následne svoje tvrdenia dokazuje na prejave prezidenta Tisa, ktorý predniesol 7. septembra 1941 v Považskej Bystrici. V ňom mal po-

²⁸ CLEMENTIS, Vlado. *Usmerňované Slovensko*. Londýn: Politická knižnica Československa, 1942, s. 14 – 15

²⁹ TAMŽE, s. 24

vedieť, že národný socializmus ako sociálna štruktúra má tie isté zásady ako pápežské encykliky. Podľa Clementisa, „keď si všimnete dôraz, ktorý Tiso kladie na totožnosť sociálneho programu nacizmu a pápežských encyklík (na rozdiel od nacizmu vo funkcii politického činiteľa, správajúceho sa nie práve podľa pápežských encyklík), nezostáva nič len uznať, či sa to niekomu páči alebo nie, že Tisove argumenty a vývody v tomto smere nie sú tak bezzákladné a že socialistická kritika týchto encyklík bola v právu, keď predvídala nebezpečenstvo, ktoré sa skrýva za ich zásadami a formuláciami“³⁰.

Ďalšia časť Clementisových úvah má názov *Čudná symbióza* a venuje sa opätovne symbióze náboženského učenia a nacizmu, pričom uvádza citáty Tuku a Macha, v ktorých tvrdia, že Hitler sa odvoláva na prozreteľnosť a Božiu pomoc, prípadne, že je Božím prstom, ktorý ukazuje správnu cestu. Potom píše o 13. bode Tukom formulovaného programu „gardistickej revolúcie“, v ktorom vraj uznáva len náboženský podklad mravnosti. Clementis sa ďalej zamýšľa: „Myslím, že u evanjelikov odpor proti nacizmu, nakoľko je živý a podporovaný cirkvou a cirkevnou tradíciou, má skôr ráz politický (teda nie s akcentom na náboženstvo), koreniaci v československej a demokratickej tradícii slovenského evanjelictva. U katolíkov, kde život cirkevný je budovaný na princípe autoritárskom a hierarchickým a kde ani pred prevratom, ani v časoch republiky sa nevyvinula nejaká užšia spolupráca československá, tento popud a táto základnica odporu chýba. Okrem toho, slovenské katolíctvo malo za sebou odbobie, v ktorom – za Uhorska – bola cirkev spolunástrojom maďarskej štátnej politiky a potom zasa prostriedkom a bázou odporu proti Čechom, aj keď pod kliepkom ochrany náboženstva pred bezvereckými voľnomyšlienkami.“³¹ Hovorí tiež o tom, že aj medzi slovenskými evanjelikmi sa nájdu fašizujúce tendencie, ale podľa Clementisa ide o javy individuálne, kým u katolíkov je to normálne, teda bežné. „Preto tí z katolíckych politikov slovenských, ktorí sa vo svojom odpore proti nacizmu chcú opierať o cirkev a jej autoritu, ale pritom nemajú odvahu povedzme takého biskupa z Münsteru³² dovoliť sa verejne morálnych a duchovných axiomat kresťanstva, musia ešte len hľadať kamuflované pozície. Ich voľba padla na pápežské encykliky o riešení sociálnych otázok“³³. Zároveň však dodal, že cirkvi a náboženské orga-

³⁰ TAMŽE, s. 25

³¹ TAMŽE, s. 27

³² Clementis na tomto mieste hovorí o biskupovi Clemensovi Augustovi Grafovi von Galen (1878 – 1946)

³³ CLEMENTIS, Vlado. *Usmerňované Slovensko*, s. 28

nizácie sa stali útočiskom pred „zglajchšaltovaným verejným životom, a to v takej miere, že to až znepokojuje vládnych pánov“³⁴.

Tieto riadky písal Clementis v roku 1942, a teda mal pred sebou ešte tri roky londýnskeho pobytu. Stále bol v nezávidenia hodnej situácii, najmä vo vzťahu ku KSČ a k predstaviteľom komunistického odboja v Londýne. Prežíval niečo podobné ako jeho mladší priateľ Gustáv Husák na Slovensku, ktorý bol od konca roka 1940 až do leta 1943 mimo akejkolvek komunistickej rezistencie a vedúci predstavitelia ilegálnej KSS sa s ním odmietali baviť. Rovnako sa musel cítiť aj Clementis, ktorého komunisti v Londýne v podstate ignorovali. Keď sa rozhodol napísať Klementovi Gottwaldovi do Moskvy list, Koloman Moškovič ho odmietol doručiť. Clementisovi tak nezostávalo nič iné, len postupovať podľa vlastného uváženia a dúfať, že po skončení vojny sa celá záležitosť vyjasní. Strana mu ani nedovolila vystupovať v londýnskom rozhlase pod svojím menom a z tohto dôvodu vystupoval pod menom Peter Hron. V roku 1942 mu aspoň vedenie KSČ umožnilo, aby sa stal členom Právnej rady, ktorá pôsobila pri čs. exilovej vláde. Založil a viedol tiež Slovenský seminár, čo bol akýsi diskusný klub, v ktorom sa pravidelne hovorilo o minulosti, prítomnosti a budúcnosti Slovenska. Podieľal sa i na vydávaní revue *Nové časy* a celkovo jeho londýnske pôsobenie sa vyznačuje mimoriadne plodnou publicistickou činnosťou.

Od polovice roka 1943 vyzýva vo svojich prejavoch, ešte nevediac o pripravovanom vzniku ilegálnej SNR, na odpor proti režimu a ozbrojené vystúpenie. Jeho názory na budúce postavenie Slovenska korešpondovali s predstavou V. ilegálneho ÚV KSS v zložení Karol Šmidke, Gustáv Husák a Ladislav Novomeský. So všetkými tromi sa dobre poznal, pričom Husák a Novomeský patrili do okruhu najbližších priateľov. Nie je preto prekvapujúce, že aj bez detailného poznania situácie v slovenskom odboji stál Clementis na rovnakej názorovej platforme. Ako sám priznal, o prípravách Povstania skoro nič nevedel. Keď potom vypuklo, nadšene ho privítal. V prospech Povstania píše články, rozhlasové prejavy a organizuje verejné prednášky.

V polovici októbra 1944 priletela do Londýna delegácia SNR, v ktorej bol aj Ladislav Novomeský. Po niekoľkých rokoch sa tak mohol Clementis stretnúť so svojím priateľom a dozvedieť sa bližšie informácie o príprave a priebehu Povstania. Nemáme však žiadne pramene o tom, že by sa Vladimír Clementis v posledných rokoch vojny verejne vyjadroval k cirkevnej otázke na Slovensku, resp. k jej povojnovému riešeniu. Nenapísal

³⁴ TAMŽE, s. 29

žiadnu správu alebo článok, v ktorom by uviedol niečo podobné ako jeho mladší priateľ Gustáv Husák v správe pre moskovské vedenie KSČ. Husák okrem iného v tejto správe zhodnotil pôsobenie Katolíckej cirkvi v rokoch 1939 – 1944, rozoberal vtedajšiu situáciu a načrtol plány, ako bojovať proti Katolíckej cirkvi a jej „reakčnosti“ v budúcnosti: „Veľký vplyv tisícov kňazov, ktorí majú na dedinách jedinečné postavenie, je veľkým politickým nebezpečenstvom – pri reakčnosti väčšiny kňazstva – pre budúce režimy. Po tejto stránke kompromitovanie ohromného množstva kňazstva, inštitúcií a katolicizmu ako celku dáva jedinečnú príležitosť radikálne očistiť celý katolicizmus v koreňoch od jeho reakčnosti a protidemokratickosti. Po tejto stránke potrebné budú – po mojom názore – ostré zásahy do mnohých katolíckych ustanovizní (semináre, školy, tlač, spolky), ktoré sú semeniskom protidemokratickej koncepcie a protidemokratického vplyvu na široké vrstvy.“³⁵ V podobných intenciách pokračoval Husák aj ďalej a predvídaval viaceré perzekučné zásahy proti Katolíckej cirkvi, ktoré sa neskôr realizovali.

Môžeme sa len dohadovať a uvažovať, či mal podobnú predstavu o tejto otázke aj Vladimír Clementis. V hrubých rysoch zrejme áno, i keď on by asi v tomto období neformuloval svoje názory tak tvrdo a radikálne ako Husák. To sa však už blížil Clementisov návrat na Slovensko. Presný dátum jeho odchodu z Londýna nepoznáme a ani ďalšie detaily jeho cesty. Z hlavného mesta Veľkej Británie odcestoval zrejme koncom marca 1945 loďou cez Atlantický oceán a Stredozemné more, pričom počas zastávky na ostrove Malta sa z rádia dozvedel, že bol menovaný štátnym tajomníkom Ministerstva zahraničných vecí ČSR. Následne loď doplávala až do rumunského prístavu Konstanca, odkiaľ sa vlakom dostal cez Maďarsko do Trebišova a následne do Košíc. Tam pricestoval 19. apríla 1945.

Jedna z jeho prvých ciest nepochybne smerovala k vedúcim funkcionárom KSČ, pretože si musel dať do poriadku svoju situáciu vo vzťahu ku strane. Musel napísať list, v ktorom sebakriticky zhodnotil svoju činnosť a názory v rokoch 1939 – 1940. Predsedníctvo ÚV KSČ ho oficiálne vzalo na milosť a späť do strany až na zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ 3. júla 1945, kedy sa uznieslo na jeho opätovnom prijatí do KSČ. V tom čase už bol Clementis v plnom prúde prác na ministerstve zahraničných vecí. Vzhľadom k častým pobytom ministra Jana Masaryka v zahraničí viedol ministerstvo a jeho každodennú agendu práve štátny tajomník Vla-

³⁵ *Správa dr. Gustáva Husáka o prípravách, priebehu a výsledkoch Slovenského národného povstania určená pre moskovské vedenie KSČ.* In PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty.* Bratislava: VPL, 1965, s. 948

dimír Clementis. Obklopil sa na ministerstve zväčša mladými, šikovnými osobnými tajomníkmi, z ktorých spomeniem aspoň Thea H. Florina, Miloša Ruppeldta, Miloša Krna alebo Mateja Andráša.

Po príchode do Košíc sa okamžite zapojil do práce a neriešil len vyslovene zahranično-politické otázky. Vo fonde generálneho sekretariátu MZV sa napríklad nachádza aj zložka venovaná spišskému biskupovi Jánovi Vojtaššákovi, ktorá bola založená 12. apríla 1945, teda ešte pred Clementisovým príchodom do Košíc. Má rozsah jeden a pol strany a je rozdelená na dve časti: politická činnosť biskupa Vojtaššáka po 14. marci 1939 a pomer biskupa Vojtaššáka k obnovenej ČSR. Práve v tejto druhej časti sa hovorí o návšteve Vavra Šrobára u biskupa a tiež o následných pokusoch Pavla Čarnogurského dosiahnuť akési zmierenie medzi novou vládou mocou a spišským biskupom.³⁶ Je pomerne známe, že od Jána Vojtaššáka žiadali, aby sa stiahol zo Spišskej kapituly do niektorého kláštora a skúšali od neho získať aj akýsi prejav lojality k novému štátnemu a politickému usporiadaniu. To Ján Vojtaššák neurobil. Na základe rozhodnutia SNR bol biskup Vojtaššák 5. mája 1945 zatknutý a internovaný. Do svojej rezidencie na Spišskej Kapitule sa mohol vrátiť až koncom novembra 1945.

Táto stručná správa hodnotí biskupa Vojtaššáka negatívne, či už jeho pôsobenie v rokoch druhej svetovej vojny, alebo jeho správanie na jar 1945. Končí sa konštatovaním, že SNR chce počkať na príchod čs. vlády a s ňou celú záležitosť prekonzultovať a prijať konečné rozhodnutie. Ako už bolo vyššie spomenuté, konečným rozhodnutím bolo Vojtaššákovu zatknutie. Aký mal na tomto kroku podiel Vladimír Clementis, nie je jasné. V tejto veci skôr vidieť aktivitu Gustáva Husáka. Clementis však musel riešiť preňho nie úplne príjemnú záležitosť, ktorá sa týkala Karola Sidora, slovenského vyslanca pri Vatikáne.

Ešte 26. apríla 1945 bol Vladimírovi Clementisovi adresovaný zo strany ministra Jana Masaryka stručný lístok s prosbou, aby v Košiciach, kde v tom čase sídlila čs. vláda, rozhodli, čo so žiadosťou Karola Sidora. Ten požiadal čs. vyslanectvo v Ríme, aby doručilo jeho listy napísané podpredsedovi vlády Jánovi Ursínymu, ministrovi financií Vavrovi Šrobárovi a podpredsedovi vlády Viliamovi Širokému.³⁷ Či boli listy doručené, resp. či bola na nej aj nejaká reakcia, nevieme. V každom prípade Vatikán uznával Karola Sidora za mimoriadneho vyslanca Slovenskej republiky až do 29. júna 1945. Na tento fakt Vladimír Clementis kriticky poukazoval.

³⁶ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (MZV), f. Generální sekretariát (GS), GS – A, Kabinet, 1945 – 1954, šk. č. 65, Vojtaššák

³⁷ Archiv MZV, f. GS, GS – A, Kabinet 1-700, rok 1945, šk. č. 1., č. 178/45

Medzi ním a Karolom Sidorom neboli dobré vzťahy už dlhšiu dobu. Clementis sa k jeho osobe vyjadril aj o rok neskôr, kedy Sidor zamýšľal opustiť Vatikán a odísť do Severnej Ameriky. „V záležitosti Sidorovčej nemínime umožniť jeho cestu do Ameriky, ale práve naopak, pro nás je zatím nejpřijatelnějším dostane-li se Sidor do posice Msgr. Luttora. Z naší strany nepodnikneme žádné intervence, aby se tak stalo a v žádné formě nedáme najevo svůj souhlas s asylem poskytnutým Sidorovi.“³⁸ Dokument má dátum 18. apríl 1946. Spomenutý Ferenc Luttor bol maďarský kňaz, ktorý pôsobil počas vojny na maďarskom vyslanectve vo Vatikáne. V roku 1948 odišiel do Argentíny, kde aj zomrel. Karol Sidor žil vo Vatikáne až do začiatku roka 1950, kedy opustil Vatikán a odišiel aj s rodinou do Kanady.

K tejto problematike uvádza historik Peter Mulík, že „je zaujímavé sledovať úsilie štátneho tajomníka Clementisa v súvislosti s nadviazaním diplomatických stykov s Vatikánom paralyzovať slovenský politický exil. Vyplýva to zo zaznamenaného rozhovoru Karola Sidora a poslanca Jana Novotného v Ríme. Čerstvý emigrant Novotný Sidorovi vyzradil, že z kruhov československého vyslanectva vo Vatikáne sa dozvedal o iniciatíve štátneho tajomníka Vladimíra Clementisa, ktorá mala podmieniť vstup československého vyslanca Maixnera na vatikánske územie odstránením Sidora.“³⁹

Prvý väčší prejav v súvislosti s Vatikánom mal štátny tajomník Ministerstva zahraničných vecí ČSR Vladimír Clementis na zasadnutí vlády 8. júna 1945 v rámci expoé, v ktorom hovoril o vtedajšej zahranično-politickej situácii vo svete i česko-slovenskej zahraničnej politike voči niektorým krajinám. Dotkol sa, celkom prirodzene, aj Vatikánu: „V poslednom čase zo strany Vatikánu boli urobené dva kroky, urgujúce obnovenie našich vzájomných stykov... V apríli tohto roku vyhľadal ministra Ripku v Londýne český kňaz Jaromír Machula z Ríma, ktorý bol prijatý 22. decembra 1944 Svätým otcom na audiencii. Pri tejto príležitosti Machula informoval Sv. otca o československých veciach a dostalo sa mu zo strany Sv. otca odpovedi, že v jeho poslanie, ktoré pokladá za veľmi dôležité, sa vkladajú tie najlepšie nádeje. Minister Ripka formuloval československé stanovisko asi takto:

1. Prezident Beneš a československá vláda pokúsila sa dvomi zvláštnymi memorandami behom vojny obnoviť styky s Vatikánom, ktorý na ne odpovedal len raz, nepriamo. Československá vláda ľutuje, že Vatikán ne-

³⁸ Archiv MZV, f. GS, GS – A, Kabinet, 1945 – 1954, šk. č. 80, Vatikán – Otázka Sidora

³⁹ MULÍK, Peter. *Vladimír Clementis a štátna cirkevná politika v Československu*. In: Vladimír Clementis 1902 – 1952. Zborník príspevkov z konferencie Vladimír Clementis – politik a diplomat. Bratislava: MZV SR, 2002, s. 69

mal dostatočné porozumenie pre toto čsl. úsilie a musí konštatovať, že nie je zodpovedná za to, že naše styky neboli včas obnovené a regularizované.

2. Československá vláda ľutuje, že Vatikán stále ešte udržiava oficiálne styky s tzv. Slovenským štátom. Pokiaľ nebudú prerušené, nemôže si predstaviť obnovenie stykov medzi Vatikánom a Československou republikou... V ďalšom minister Ripka názor, že východiskom našich stykov k novým pomerom bude *Modus Vivendi* z roku 1928, a že princípom našej politiky ostáva rešpektovanie náboženskej slobody a cirkví.⁴⁰ Clementis ešte dodal, že podľa informácií od vyslanca ČSR v Ríme Vaňka pokladá Vatikán slovenskú otázku za likvidovanú a snaží sa nadviazať diplomatické styky s ČSR. Ďalej sa už k tejto téme štátny tajomník MZV nevyjadroval.

O mesiac neskôr požiadal kňaz a univerzitný profesor Emil Funczik z poverenia arcibiskupa Karola Kmeťka dňa 22. júla 1945 Vladimíra Clementisa o prijatie, „aby mohl projednat věc styku slovenského katolíckeho episkopátu se Svatou stolicí v Římě. O věci jednal se SNR v Bratislavě. Vykazuje se potvrzením arcibiskupa Dr. Karola Kmeťka, který jej pověřuje jednáním v předsednictvu SNR a v ministerstvu zahraničních věcí.“⁴¹ Stretnutie sa konalo o tri dni neskôr, o čom kabinet ministra zahraničných vecí vydal potvrdenie doručené Emilovi Funczikovi. Na stretnutí požiadal Clementis Funczika, aby mu príležitostne podal referát o preložení katolíckych biskupov na iné tituly. Je vysoko pravdepodobné, že takýto referát Emil Funczik Vladimírovi Clementisovi aj poslal, nakoľko sa v ďalšom liste pýta, či mu má text poslať do Prahy alebo osobne odovzdať v Bratislave.⁴²

Z vyššie uvedeného je zjavné, že Vladimír Clementis od svojho príchodu na územie Slovenska sa okamžite začal stretávať aj s cirkevnou problematikou a riešiť tiež otázku diplomatických vzťahov s Vatikánom. Roky 1946 – 1948 neboli vo vzťahu ČSR – Vatikán bezproblémové, avšak po februárových udalostiach roku 1948 prešli tieto vzťahy do úplne novej dimenzie. Vedenie KSČ sa sprvu po prevzatí moci snažilo nájsť spoločnú reč s jednotlivými cirkvami, najmä Rímskokatolíckou cirkvou, a nechcelo ísť hneď do zásadnej konfrontácie. Tá začala naberať silu od roku 1949, kedy predstavitelia komunistického režimu pristúpili k ráznym perzekučným opatreniam.

Pravdepodobne z jari 1949 pochádza aj správa, ktorú Vladimír Clemen-

⁴⁰ Archiv MZV, f. GS, GS – A, Kabinet 1 -700, rok 1945, šk. č. 1. Expozé st. tj. Dr. V. Clementise na schůzi vlády 8.6.1945, s. 29 – 30

⁴¹ TAMŽE, č. 344/45

⁴² TAMŽE, č. 694/45

tis, už ako minister zahraničných vecí⁴³, predniesol pod názvom *Československá zahraničná politika a súčasné úkoly našej diplomacie*. V tej časti správy, ktorá sa týkala Vatikánu, sa hovorí: „Čím aktívnejším sa stal protičeskoslovenský kurz Vatikánu a čím jasnejšou jeho účasť na zmarení dohody medzi vládou a episkopátom, tým ‚jednostrannejšími‘ sa stali naše styky s internunciatúrou. Veroliniho som zásadne neprijímal, na nóty internunciatúry nebolo odpovedané a náš nový chargé d'affaires vo Vatikáne pri svojej prvej návšteve u Montiniho označil Veroliniho za personu non grata.“⁴⁴ Dalej zdôrazňoval legálnosť všetkých opatrení, ku ktorým došlo zo strany štátu voči Rímskokatolíckej cirkvi, „a len v oblasti administratívnej, a nie v oblasti náboženskej... Ináč však, opakujem, do náboženských výkonov, náboženského presvedčenia štát nezasahuje a zasahovať nebude.“⁴⁵

Minister Clementis prijal nového (na dva mesiace zastupoval Gennara Verolina) vatikánskeho chargé d'affaires Giuseppe Sensiho pod dlhšom odkladaní až 4. februára 1949. Clementis v rozhovore ani nenaznačil ochotu vlády rokovať s Vatikánom a odmietal, že by štát pripravoval alebo realizoval nejaký postup namierený proti Rímskokatolíckej cirkvi. Naopak, poukázal na údajný nepriateľský postoj cirkvi voči čs. vláde, teda na suspendáciu niektorých kňazov, ktorí prijali napriek cirkevnému zákazu politické funkcie.⁴⁶

Od 25. apríla 1949 bol Vladimír Clementis členom tzv. Cirkevnej šesty.⁴⁷ Táto komisia, pracujúca pri ÚV KSČ po vedením Alexeja Čepičku, mala na starosti celú štátnu cirkevnú, resp. proticirkevnú politiku. Minister Clementis išiel presne v línii tejto politiky a presadzoval ju na oficiálnych stretnutiach a rokovaní. Pre vedenie KSČ bolo uspokojivé, že Vatikán nemal v ČSR diplomatického zástupcu na najvyššej úrovni a že ČSR svojho vyslanca z Vatikánu odvolala.

Práve 25. apríla 1949 schválilo širšie Predsedníctvo ÚV KSČ aj novú líniu cirkevnej politiky, ktorá obsahovala napríklad i plán na začatie akcie pokrokových katolíkov, ktorý dostal názov Katolícka akcia. Cieľom bolo rozbiť jednotu Katolíckej cirkvi, odpútať ju od Vatikánu a plne podriaďiť komunistickému režimu. Cirkevná šestka zakázala študovať bohoslov-

⁴³ Stal sa ním po tragickej smrti Jana Masaryka, ktorý zahynul 10. marca 1948.

⁴⁴ Archiv MZV, f. GS, GS–A, Kabinet, 1945 – 1954, šk. č. 66, Československá zahraničná politika a súčasné úkoly našej diplomacie, s. 22 – 23

⁴⁵ TAMŽE, s. 23

⁴⁶ KAPLAN, Karel. *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*. Brno: Doplněk, 1993, s. 59

⁴⁷ Cirkevná šestka pracovala v zložení Alexej Čepička, Václav Kopecký, Zdeněk Fierlinger, Vladimír Clementis, Viliam Široký a Jiří Hendrych.

com v Ríme a poskytovať víza predstaviteľom rehoľných rádov zo zahraničia. Nemožno však povedať, že by Clementis patril k radikálom v rámci Cirkevnej šestky, ktorý by hnal cirkevné otázky na ostrie noža. Snažil sa skôr krotiť radikálov typu Václava Kopeckého a odmietal otvorený boj, ktorý považoval za netaktický. Bol zástanca toho, aby sa cieľ dosiahol postupnými krokmi.

Od júna 1949 sa začali vzťahy medzi štátom a Rímskokatolíckou cirkvou zvlášť vyostrovať. Dňa 19. júna 1949 bol internovaný kardinál Josef Beran a Cirkevná šestka intenzívne pracovala na tom, aby sa podarilo dostať vatikánskeho chargé d'affaires Gennara Verolina z ČSR preč. V tomto smere veľmi zaujímavou vyznieva správa, ktorú Clementisovi 29. júna adresoval povereník vnútra Daniel Okáli. Týkala sa cesty Gennara Verolina po Slovensku. Podľa tejto správy bol Verolino počas svojho pohybu neustále sledovaný a v niektorých prípadoch mu oznámili, že jeho cesta po Slovensku je nežiaduca. Dokonca bol v Košiciach 27. júna 1949 ráno prevedený pokus dostať Verolina a jeho sprievod do budovy Zboru národnej bezpečnosti, čo však s odvolaním sa na diplomatické právo odmietol. Gennaro Verolino navštívil počas svojej cesty po Slovensku Levoču, Spišskú Kapitulú, Prešov, Košice, Rožňavu, Jelšavu, Revúcu, Nitru, Trnavu a Bratislavu. Samozrejme, vždy pod dohľadom policajných orgánov. Krátko po tejto ceste, 13. júla 1949, Gennaro Verolino ČSR opustil. Pred odchodom poveril výkonom svojej funkcie Ottavia de Livu, proti ktorému malo ministerstvo zahraničných vecí taktiež veľké výhrady a považovalo ho za pokračovateľa Verolinovej politiky.⁴⁸

Prelom júna a júla 1949 bol, najmä na Slovensku, v znamení veľkých nepokojov obyvateľstva v súvislosti s komunistickou Katolíckou akciou. Biskupi skoncipovali pastiersky list pod názvom *Hlas biskupov a ordinárov v hodine veľkej skúšky* a nariadili ho čítať kňazom v nedeľu 19. júna. Štátna bezpečnosť sa tomu všemožne snažila zabrániť, na čo reagovali veriaci strážením svojich kňazov a fár. To sa na mnohých miestach pretavilo do otvoreného stretu obyvateľstva so štátnou mocou. Slovenskom sa následne prehnala vlna vzbúr, krvavých zrážok a nepokojov, do ktorých sa zapojili tisíce občanov. Do polovice júla 1949 bolo v súvislosti s týmito nepokojmi zatknutých 717 osôb. Vladimír Clementis na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSČ 22. augusta 1949 konštatoval, že „z hľadiska Vatikánu je československá štátna cirkevná politika najnebezpečnejšia“⁴⁹.

⁴⁸ KAPLAN, Karel. *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*, s. 134

⁴⁹ *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951. Edice dokumentů. I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“)*. Brno: Doplněk, 1994, s. 236

Od jesene 1949 sa Vladimír Clementis na priamom uskutočňovaní proticirkevnej politiky nepodieľal, keďže odišiel do Spojených štátov amerických na rokovania IV. valného zhromaždenia OSN. Konalo sa v New Yorku a práve tam dostával Clementis varovania z rôznych strán, aby sa do vlasti radšej nevracal, lebo sa niečo proti nemu pripravuje. Clementisa zatiaľ zastupoval na ministerstve Viliam Široký, napriek tomu, že minister mal svojich námestníkov. Zároveň sa v Budapešti konal proces proti bývalému maďarskému ministrovi vnútra a zahraničných vecí Lászlóovi Rajkovi a v Prahe sa usadili sovietski poradcovia majúci za cieľ nájsť česko-slovenského Rajka. Slučka okolo Vladimíra Clementisa sa začala sťahovať. Napriek tomu, že už v októbri sa v New Yorku i v americkej tlači šírili správy o jeho konci na ministerstve, prípadne zatknutí, on mi neveril. Klement Gottwald súhlasil, aby pricestovala do New Yorku za Clementisom jeho manželka Lída a tým demonštrovala, že je všetko v poriadku. Ako však ukázali nasledujúce mesiace, západné tajné služby mali dobré informácie.

Na začiatku roka 1950 sa ešte Vladimír Clementis v rámci Cirkevnej šestky podieľal na rozhodnutí ohľadne kláštorov a rehoľných rádov. Začala sa pripravovať ich likvidácia. Clementis upozorňoval na určité špecifická Slovenska a navrhoval opatrnejší postup.⁵⁰ Naposledy sa zúčastnil rokovania Cirkevnej šestky 9. marca 1950, na ktorom sa dohodlo, že povolá do Prahy chargé d'affaires pri Vatikáne Il'ju Ratha, ktorý sa už naspäť do Vatikánu následne nevráti. O pár dní neskôr prišiel tvrdý Clementisov pád, zatiaľ len politický. Bol ostro kritizovaný na zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ a následne odvolaný z funkcie ministra zahraničných vecí. Tým sa skončilo jeho angažovanie v cirkevných otázkach. Potom už veci nabrali svoj zákonitý spád. Najprv verejná kritika na IX. zjazde KSS v máji 1950, neprijatá sebakritika, preradenie do banky a nakoniec koncom januára 1951 zatknutie, čím sa začala najtragickejšia etapa v živote Vladimíra Clementisa i celej jeho rodiny.

Bol podrobený krutému vyšetrovaniu, počas ktorého sa ho podarilo zlomiť a primäť k tomu, aby sa naspamäť naučil vopred pripravené výpovede, ktoré boli len zmesou prispôsobených poloprávd a vyslovených klamstiev. Sovietski poradcovia a nimi riadení vyšetrovatelia Štátnej bezpečnosti ho zaradili do procesu proti Rudolfovi Slánskemu a spol., na konci ktorého odsúdil Štátny súd Vladimíra Clementisa na trest smrti obesením. Prezident Klement Gottwald zamietol jeho žiadosť o milosť a niekdajší minister zahraničných vecí bol obesený skoro ráno 3. decembra 1952. Nie

⁵⁰ MULÍK, Peter. *Vladimír Clementis a štátna cirkevná politika v Československu*, s.75

je známe, že by sa vo väzení či krátko pred popravou utiekal k duchovným veciam a k náboženstvu.⁵¹ Svoju manželku Lídu iba požiadal, aby od neho o 10 – 15 rokov pozdravovala socialistickú Európu.

Vo svojich listoch spomínal najčastejšie na rodný Tisovec, svoju rodinu a zážitky z minulosti. Samozrejme, v listoch mohol písať iba o témach, ktoré mu povolili a tieto listy boli podrobené prísnej cenzúre. Smel ich písať a dostávať od manželky Lídy iba preto, že sa priznal a spolupracoval s vyšetrovateľmi. Vôbec nevedel, že zatkli aj jeho manželku a dokonca i psa Broka. Lída Clementisová ešte aj pri poslednej návšteve krátko pred manželovou popravou musela hrať divadlo a tváriť sa, že je na slobode. Po poprave bolo Clementisovo telo spoločne s telami ostatných popravených spálené v krematóriu a popol rozhádzaný príslušníkmi Štátnej bezpečnosti niekde za Prahou na zamrznutej ceste. Vladimír Clementis teda nemá hrob. Takto skončil, rukou vlastnej strany, najvýznamnejší slovenský ľavicový intelektuál prvej polovice 20. storočia, ktorý sa vzdal náboženského presvedčenia a vymenil ho za „ušľachtilé ideály komunizmu“.

PhDr. Tomáš Černák, PhD.

Katedra slovenských dejín FiF UK Bratislava

Email: tomas.cernak@uniba.sk

⁵¹ Listy z väzenia, ktoré si písal Vladimír Clementis so svojou manželkou Lídou, vyšli knižne v roku 1968 vo vydavateľstve Tatran. Originály týchto listov sú uložené v osobnom fonde Vladimíra Clementisa, ktorý sa nachádza v Národnom archíve ČR v Prahe

MATERIÁLY

K TVORBE ŠTÁTNYCH SYMBOLOV V ROKOCH 1989 – 1993

LADISLAV VRTEL

VRTEL, Ladislav. On the Creation of State Symbols in the Years 1989 – 1993. *Slovenský časopis historický*, III., 2023, 1., 218 – 238 pp.

A part of Gentle Revolution in the years 1989 – 1990 was also a removal of the forced “Socialist” state coat of arms from 1960 and reconstruction or corrective action of historical Slovak, Czech and joint Czech-Slovak state symbols. The author details the way in which the suggested compositions of the Czech and Slovak coat of arms in the joint (symmetrical or asymmetrical) coat of arms of the Czech and Slovak federation not only reflected political discussions on internal arrangement of the common state but it started to become also a specific “catalyst” of political and social changes. In his conclusion the author pays attention to an illegal appropriation of the common Czechoslovak flag by Czech Republic which was declared as the only stain on otherwise ideal split of Czech and Slovak federation by domestic and foreign press.

Key words: heraldry, vexillology, Slovakia, Czechoslovakia, state symbols

Skôr ako sa sústredíme na samotnú tvorbu štátnych symbolov, spomenieme v krátkosti niekoľko dôležitých problémov, ktorých vyriešenie bolo rozhodujúce pre konštituovanie štátneho znaku Slovenskej republiky. Prvá téma sa týka zbavenia slovenského znaku „biľagu ľudáckeho symbolu“, spojeného so Slovenskou republikou z rokov 1939 – 1945. Očistenie slovenského národného symbolu v očiach demokraticky zmýšľajúcej verejnosti bolo prvoradým predpokladom jeho návratu do štátnej symboliky. A pokiaľ ide o mladých ľudí, tí, najmä ak nezažili rok 1968, často slovenský znak vôbec nepoznali.¹

Literárny týždenník

Založenie časopisu *Literárny týždenník* v roku 1988, ktorý sa celkom vymykal z rámca dobových časopisov v totalitnom Československu, vytvorilo podmienky na otvorenie celonárodnej diskusie o štátnej symbolike. Celkom prirodzene sa očakávalo, že tému otvorí Jozef Novák, heraldik, o ktorom bolo známe, že sa k téme vyjadroval už v roku 1968, i to, že mal na túto tému napísaný rozsiahly rukopis, ktorý mal pôvodne vyjsť ešte v roku 1969, a teda napísanie článku mohlo byť pre neho záležitosťou niekoľkých hodín. Jozef Novák sa však rozhodol nepublikovať článok na túto „politicky problematickú“ tému ako prvý, ale navrhol Ladislavovi Vrtelovi, vtedy tajomníkovi Heraldickej komisie, aby vlastný príspevok o slovenskom znaku publikoval najprv on.² Článok *Korene národného symbolu*³ stál na začiatku celonárodnej diskusie, ktorá sa k tejto téme okamžite rozprúdila.⁴ I keď sa aj pred vydaním článku o štátnom znaku často diskutovalo, ba na Slovensku a na Morave vznikli už aj odborné texty na túto tému⁵, tým, že ostali nepublikované či dokonca utajené, nemohli ani vyvolať celonárodný diskurz. Celospoločenskú diskusiu otvoril až spomenutý článok.

¹ Veľká časť mladej generácie narodenej po roku 1970 vôbec nevedela o existencii historickej slovenskej symboliky. Potvrďovali to dokonca skúsenosti z prijímacích pohovorov na vysokoškolské štúdium histórie a archívnictva.

² Jozef Novák sa obával tému otvoriť. No osobne sa angažoval, aby článok Ladislava Vrtela vyšiel ako prvý. Prostredníctvom Daniely Dvořákovéj, vtedy ešte svojej študentky, ho doručil do redakcie *Literárneho týždenníka* s prísľubom, že ak tento prvý článok vyjde, zapojí sa do diskusie aj on.

³ Vrtel, Ladislav. Korene národného symbolu. In *Literárny týždenník*, 21. 04. 1989. Text opatrený vedeckým poznámkovým aparátom bol následne publikovaný v časopise Slovenská archivistika. VRTEL, Ladislav. O slovenskom národnom symbole. In *Slovenská archivistika*, č. 2/1989

⁴ Bibliografia článkov o štátnom znaku v slovenskej tlači do 17. novembra 1989. Osobný fond autora (ďalej len OF LV), No 160

⁵ Jozef Novák uvádza, že pre ústavodarnú komisiu pripravil 04. 12. 1988 expertízu, po prečítaní ktorej Viliam Plevza údajne začal presadzovať návrat historických symbolov. (Novák, ref. 1, s. 108). V skutočnosti sa však tieto údajné aktivity Viliama Plevzu navonok nijako neprejavili. Azda o ich osude niečo zistí neskorší archívny výskum. Informáciu doslovne preberá (Hlinomaz, ref. 1, s. 126 – 127). Jozef Novák píše, že text expertízy je obsahovo zhodný s jeho článkom publikovaným v Literárnom týždenníku. (Novák, Jozef. Aký bude štátny znak? In *Literárny týždenník*, 09. 06. 1989; Novák, ref. 1, s. 108; Bílý, Jiří. *Státní symboly ČSSR, ČSR a SSR – návrh politickoprávních zásad ústavní úpravy*. Kresby J. Hanáček. 17. 02. 1989. OF LV No 25). S obsahom textu sa odborná verejnosť oboznámila 14. 10. 1989 na celoštátnom stretnutí heraldikov a genealógov v Ostrave. V upravenej verzii (a s upravenými ilustráciami) bol publikovaný po novembri 1989.

Samotná redakcia vtedajšieho v pravom slova zmysle mienkotvorného *Literárneho týždenníka* vyhlásila spomenutý článok za jeden z najvplyvnejších na vtedajšiu slovenskú prednovembrovú spoločnosť, a to aj z tridsaťročnej perspektívy.⁶ Vďaka celonárodnej verejnej diskusii, ktorá na stránkach *Literárneho týždenníka* od jari 1989 prebiehala, vďaka tomu, že sa v početných článkoch zdôrazňovala stredoveká historicita znaku a jeho spätosť s národným obrozením v roku 1848, prestal evokovať výlučne znak Slovenského štátu, ktorý sa vnímal už len ako jedna epizóda v dlhom vývoji národného a štátneho znaku. Vďaka tejto diskusii sa postoj slovenskej verejnosti k slovenskému znaku vyčistil už pred novembrom 1989 a otázka, akým znakom má byť Slovensko zastúpené v znaku federácie, už neskôr v roku 1990 ani nezaznela.

Ostravská heraldická petícia

Bolo jasné, že len samotné prednovembrové slovenské volanie po návrate historického znaku bez pridania sa českého hlasu o nápravu historického českého znaku⁷ nebude úspešné. V spolupráci s Karlom Müllerom⁸ sa podarilo tému nápravy štátnej symboliky prezentovať na celoštátnom stretnutí genealógov a heraldikov v Ostrave 14. a 15. októbra 1989. Po vystúpení Ladislava Vrtela plénum už v prvý deň rozhodlo vytvoriť osobitnú návrhovú komisiu, ktorá by do druhého dňa rokovania pripravila návrh stanoviska či verejného vyhlásenia „celoštátnej heraldickej obce“ k riešeniu štátnych znakov Slovenska, Čiech a Československa. Komisia sa utvorila v paritnom česko-slovenskom zložení: za českú stranu v nej boli Jiří Bílý⁹,

⁶ Spolok slovenských spisovateľov a redakcia Literárneho týždenníka udelili 7. decembra 2018 v Budmericiach „mimoriadnu cenu pri príležitosti 30.výročia vzniku Literárneho týždenníka – časopisu Spolku slovenských spisovateľov – Ladislavovi Vrtelovi, slovenskému heraldikovi, za jedinečný prispievateľský vklad do Literárneho týždenníka v čase zápasov o suverenizáciu a demokratizáciu slovenskej spoločnosti na ceste k samostatnej Slovenskej republike s prihliadnutím na nezameniteľný heraldický príspevok za návrat slovenského znaku do štátnej symboliky“. (OF LV No 18/1. Pozri tiež Slávnostné podujatia v Budmericiach. In Literárny týždenník. Číslo 43 – 44/2018. 12. 12. 2018. OF LV No 18/2)

⁷ Išlo najmä o návrat koruny, symbolu štátnej suverenity na hlavu leva, ktorá bola v roku 1960 odstránená a nahradená hviezdou nad hlavou leva.

⁸ MÜLLER, Karel (nar. 1958) – heraldik, archivár. Neskôr riaditeľ Státního oblastního archivu v Opavě (Zemského archivu slezského)

⁹ BÍLÝ, Jiří z Univerzity Jana Evangelistu Purkyně

Libor Jan¹⁰ a Karel Müller¹¹, za slovenskú stranu to boli Jozef Novák, Ladislav Vrtel a Roman Zelenay.¹² Keď však Jozef Novák zistil, že skupina má v úmysle navrhnuť účastníkom konferencie prijať vyhlásenie, požadujúce nielen návrat historickej symboliky Čiech a Slovenska, ale aj federatívne riešenie štátneho znaku a vylúčenie červenej hviezdy zo štítu, zasadnutie opustil a ďalej sa na práci komisie nezúčastňoval.

Na druhý deň rokovania plénum prijalo stanovisko žiadajúce obnovu historickej českej a historickej slovenskej symboliky a vytvorenie symetrického znaku federácie. Hviezda sa mala umiestniť mimo štítu.¹³ Stanovisko bolo zaslané Ústrednému výboru Komunistickej strany Československa, Komisii Ústredného výboru Komunistickej strany Československa a Ústrednému výboru Národného frontu ČSSR na prípravu ústavy, Ústrednému výboru národného frontu ČSSR, Českej národnej rade a Slovenskej národnej rade.¹⁴ Sformulovanie a verejné vyhlásenie najreprezentatívnejšieho kolektívneho hlasu českej a slovenskej heraldickej obce, žiadajúce návrat historickej symboliky do štátnej symboliky, sme všetci považovali za najväčší prednovembrový heraldický úspech. A nech to dnes znie už akoľkoľvek pateticky, aj za výraz určitej odvahy či profesionálnej a občianskej statočnosti.¹⁵

¹⁰ JAN, Libor, vtedy redaktor novín Lidová demokracie. Dnes univerzitný profesor, medievista. O ostravskej konferencii informoval v článku Jan, Libor. Minulost živá i dnes. In Lidová demokracie 17. 10. 1989. OF LV No 13

¹¹ Karel Müller, vtedy archivár Státního archivu v Opave, dnes riaditeľ Zemského archivu slezského v Opave

¹² ZELENAY, Roman. Neskôr prvý predseda Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti

¹³ *Stanovisko účastníkov 4.celoštátneho stretnutia genealógov a heraldikov, Ostrava 14. – 15. 10. 1989.* OFLV No 3. Niektorí účastníci odporúčali hviezdu zo znaku celkom odstrániť. Väčšina bola toho názoru, že ak by sa historická symbolika do republikových znakov i do štátneho znaku skutočne vrátila, tento ústupok by stál za to. (Bližšie HLINOMAZ, ref. 1, s. 128)

¹⁴ List Karlovi Müllerovi zo 16. 10. 1989. OF LV No 57. List Ladislavovi Čisárikovi z 05. 11. 1989. OF LV No 59 List Vojtechovi Čelkovi 23.10.1989. OF LV No 30. List Júlii Platthyovej Hautovej z 18. 10. 1989. OF LV No 30

¹⁵ Jozef Novák vyhlásenie celoštátneho stretnutia ignoroval a vo svojej knihe (Novák, ref. 1) ho ani slovom nespomína. Milan Hlinomaz nesprávne uvádza, že oficiálne vyhlásenie bolo koncipované Karlom Müllerom, Jozefom Novákom a Ladislavom Vrtelom. (Hlinomaz, ref. 1, s.128). V skutočnosti ho koncipovali J. Bílý, L. Jan, K. Müller, L. Vrtel a R. Zelenay už bez J. Nováka, ktorý komisiu opustil. (OF LV No 3)

Štátne symboly v Nežnej revolúcii

Bezprostredne po 17. novembri 1989 na Slovensku znovu ožila diskusia o štátnej symbolike. Vznikali prvé vyhlásenia rôznych vedeckých inštitúcií a odborných združení, ktoré sa prihlasovali k politickým zmenám. Chceli ich vyjadriť aj novým štátnym znakom (bez symbolu vedúcej úlohy komunistickej strany) a na Slovensku obnoviť najmä historickú národnú symboliku.¹⁶

Vo verejnom priestore sa však začali objavovať aj neželané trikolóry uprostred so znakom Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945. Prinášali ich na Slovensko zahraniční, najmä americkí a kanadskí Slováci. Ich pôvod nebol spočiatku všeobecne známy. Ako sa neskôr zistilo, takáto vlajka vznikla v kruhoch slovenského politického exilu v USA a Kanade a bola prezentovaná ako vlajka Zahraničnej Matice slovenskej.¹⁷

Ako vidno Zahraničná Matica slovenská sa z nepochopiteľných dôvodov dištancovala od historického symbolu Matice slovenskej z roku 1863 a dala prednosť politickému symbolu, štátnemu znaku z rokov 1939 – 1945. Zástava sa šírila po Slovensku a niektoré radikálne strany či združenia, sympatizujúce s odkazom vojnového slovenského štátu, sa po novembri 1989 identifikovali s touto symbolikou aj na Slovensku.

No neskôr, vo februári 1990, pri riešení otázky podoby štátneho znaku v legislatívnej rade vlády a vo vláde Slovenskej republiky zaznelo rozhodné a jednoznačné odmietnutie tohto symbolu s tým, že demokratická Slovenská republika sa dôsledne dištuje od Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945, ako aj od jej symboliky.

¹⁶ Fórum archivárov, založené 13. decembra 1989, vydalo 21. decembra 1989 vyhlásenie, v ktorom sa archivári „... prihlásili k obrodnému pohybu nášho národa za všeludské ideály občianskeho, politického a národného sebaurčenia, za realizáciu ideí demokracie, slobody a rovnosti“. Podporili aktivity Občianskeho fóra a občianskej iniciatívy Verejnosť proti násiliu a formulovali svoje požiadavky. Tie boli najmä politického a odborného charakteru. Nechýbala však medzi nimi ani požiadavka „... obnoviť slovenskú národnú symboliku – znak a vlajku ako štátne symboly Slovenskej socialistickej republiky“. (*Prehlásenie slovenských archivárov zo 21. decembra 1989*, OF LV No 91)

¹⁷ Zahraničná Matica slovenská bola založená v Buenos Aires roku 1959 Jozefom Cígerom Hronským. Združovala sa v nej najmä povojnová slovenská emigrácia. Vlajku vytvoril v Kanade v roku 1980 František Jozef Fuga, gréckokatolícky kňaz v Hamiltone (Kanada) a predseda Zahraničnej Matice slovenskej, a výtvarník Jozef Cincík. Dňa 13. októbra 1984 bola zástava prijatá ako zástava MSA, Inc. – Matica slovenska Abroad, Inc. (Inc. je skratka pre obchodnú spoločnosť). Je pozoruhodné, že Zahraničná Matica slovenská sa nielen prezentovala štátnou symbolikou, ale že (celkom pomýlene) prijímala aj vlastné „zákony“. Takýmto „zákonom“ prijala aj štátny znak z roku 1939 ako znak Zahraničnej Matice slovenskej. Za informáciu ďakujem Františkovi Cupákov.

Avšak rovnako, ako bolo dôležité odmietnutie obnovy ľudáckej štylizácie slovenského znaku z roku 1939, bolo dôležité aj odmietnutie myšlienky obnovy československého štátneho znaku z roku 1920.¹⁸ Problematika podoby federálnej štátnej symboliky dostala novú dynamiku najmä potom, čo v Svobodnom slove, tlačovom orgáne Československej strany socialistickej, vyšiel 12. decembra 1989 rozhovor s Karolínou Adamovou z Ústavu štátu a práva Československej akadémie vied. Vyšiel pod názvom Vraťme českému lvu jeho korunu! s podtitulom Podnět redakce Svobodného slova k úpravě státního znaku. Autorka sa zamerala len na český symbol, najmä na absenciu koruny na hlave českého leva. K článku pripojila redakcia nasledujúcu výzvu: „Naša redakcia sa týmto podnetom pripája k všeobecnému názoru lidí, který sme mali možnosť zaznamenať okrem iného aj pod našimi oknami na Václavskom náměstí – na transparentoch i odeve prítomných. Sme presvedčení, že zástupcovia našej strany (Československej strany socialistickej, L. V.) vo Federálnom zhromaždení túto otázku nastolia.“¹⁹

Tento článok mal, zdá sa, veľký účinok. Náprava štátneho znaku predstavovala politickú tému, ktorú si nechcela nechať zobrať ani jedna politická strana. Bezprostredne po výzve Československej strany socialistickej z 12. decembra 1989 priniesla Československá tlačová kancelária správu, že Občianske fórum je za obnovu niekdajšieho československého štátneho znaku z roku 1920 a že jeho stanovisko si 13. decembra 1989 osvojilo aj dominantné slovenské politické hnutie Verejnosť proti násiliu.²⁰ Až po opakovanej odbornej argumentácii napokon Koordináčny výbor Verejnosti proti násiliu prijal o necelý mesiac, 10. januára 1990, nové vyhlásenie, v ktorom už akceptoval odporúčania ostravskej heraldickej konferencie o symetrickom štátnom znaku.²¹

¹⁸ Konečnú bodku za takýmito snahami dal až 23. januára 1990 prezident Václav Havel.

¹⁹ Vraťme českému lvu jeho korunu. Podnět redakce Svobodného slova k úpravě státního znaku. In *Svobodné slovo*, 12. decembra 1989

²⁰ *Práca* 13. 12. 1989, (čstk), Nepravdivá informácia

²¹ „Stanovisko koordinačného výboru Verejnosti proti násiliu k otázke štátnych symbolov z 10. januára 1990. Verejnosť proti násiliu môže akceptovať len symetrickú kompozíciu historických symbolov Čiech a Slovenska, pričom požadovanú symetriu je možné dosiahnuť buď jednoduchým štiepením štítu na dve polovice, alebo štvrténím. Všetky vyššie uvedené zásady sa jednoznačne zhodujú i s mienkou odborníkov, vyjadrenou v spoločnom stanovisku českých, moravských a slovenských heraldikov, genealógov a právnikov, zaoberajúcich sa touto problematikou na IV. celoštátnom stretnutí v Ostrave v dňoch 14. a 15. októbra 1990. Tento problém je nutné riešiť ešte pred zavedením novej ústavy. Preto žiadame o urýchlené utvorenie ústavnej komisie federálneho zhromažde-

Heraldická aktivita prezidenta Václava Havla

Medzičasom sa však objavila ďalšia heraldická aktivita, ktorá neskôr nadobudla veľmi búrlivé až dramatické pokračovanie. Dňa 27. decembra 1989 vystúpil v Československej televízii heraldický výtvarník Jiří Louda²² a po kritike socialistického znaku z roku 1960 sa prihovoril za obnovu štátneho znaku z roku 1920. Jeho vystúpeniu vysielanému vo veľmi sledovanom čase sa dostalo veľkej pozornosti. Zaujalo nielen širokú verejnosť, ale aj heraldikov. A čo bolo ešte dôležitejšie, aj budúcu hlavu štátu. Louda neskôr sám napísal, že reakcia na jeho vystúpenie nebola priaznivá, „... pretože Slováci si želali heraldicky reflektovať federáciu“²³. Neboli to však iba Slováci, ktorí si priali symetrické riešenie štátneho znaku, ale aj veľká časť českej odbornej heraldickej verejnosti. Česká laická verejnosť sa však prikláňala k znaku z roku 1920.

Televíznu reláciu s Jiřím Loudom zaregistroval aj Václav Havel, ktorý sa o dva dni neskôr, 29. decembra 1990, stal prezidentom republiky a už ako hlava štátu pozval 10. januára 1990 Jiřího Loudu na konzultáciu o štátnych symboloch. Václav Havel mal úprimnú vôľu konštituovať nový štátny znak vo federatívnej koncepcii a vyjsť tak v ústrety predovšetkým Slovákom. Zároveň však chcel vyhovieť aj túžbam tých Moravanov, ktorí sa dlhodobo neúspešne usilovali o krajinské zriadenie či trojfederáciu, a uspokojiť ich aspoň heraldicky.

Táto prezidentova aktivita sa konala bez akejkoľvek publicity. Predsa sa však o nej, akoby okrajovo, zmienil pri svojej návšteve Brna 15. januára 1990. Václav Havel tu vystúpil na dvoch zhromaždeniach a ubezpečoval Moravanov, že „Morava nájde čoskoro dôstojné zastúpenie v štátnom znaku“. Takéto vyjadrenie znamenalo, že prezident nemá v úmysle v štátnom znaku heraldicky vyjadriť federáciu dvoch republík, ale má nejakú inú predstavu o štátnom znaku. Pod dojmom jeho slov sa 18. januára 1990 zišla Heraldická komisia Ministerstva vnútra SSR a prijala uznesenie o troch

nia za účasti poslancov a odborníkov z oboch republík, ako aj predstaviteľov VPN a OF a v najbližšom čase definitívne a spravodlivo vyriešiť tento problém pri dodržaní vyššie uvedených princípov. Podpísaní Zdenko Alexy, Ladislav Vrtel a Roman Zelenay v Bratislave 10. januára 1990.“ (Slovenský národný archív, f. VPN – II., fasc. 136, šk.179)

²² LOUDA, Jiří (1920 – 2015) – profesionálny vojak, významný český heraldik a najmä heraldický výtvarník so zahraničnou reputáciou. Člen Mezinárodnej heraldickej akadémie (Académie Internationale d'Heraldique) a viacerých zahraničných heraldických spoločností

²³ LOUDA, Jiří. Czechoslovakia regains her heraldic symbols. *In The Coat of Arms*, 1990, č.150, s. 206 – 209. Vydáva The Heraldic Society London

prijateľných variantoch symetrického štátneho znaku: štiepenom, štvrtenom alebo dvoch štítoch v aliancii, pričom za optimálny označila štiepený erb, teda štít rozdelený na dve polia.²⁴

Vývoj udalostí dostal rýchly spád. Václav Havel pri svojom vôbec prvom vystúpení na spoločnej schôdzi oboch snemovní Federálneho zhromaždenia, 23. januára 1990, nečakane a do veľkej miery zmätočne, predložil tri návrhy zákonov. Prvý o zmene názvu Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky, druhý o štátnych znakoch Českej republiky, Slovenskej republiky,²⁵ Československej republiky a o štandarde prezidenta a tretí o zmene názvu Československej ľudovej armády.

Prezident v predkladacej správe k zákonu o štátnych symboloch konštatoval, že „návrat ku znaku z roku 1920, nech už je z heraldického hľadiska akýkoľvek, je nemysliteľný, pretože je pre nás všetkých historicky nerozlučne spätý s myšlienkou jediného československého národa“, s čím bolo možné len súhlasiť, a predložil spomenuté návrhy štátnych znakov a štandardy. Základný štít návrhu federálneho znaku bol štvrtý česko-slovenský, čím sám o sebe vyjadroval federáciu, uprostred však niesol znak Moravy, čím túto myšlienku vlastne negoval. Zdôvodnil to konštatovaním, že „... prvým štátnym útvarom, ktorý v histórii našich národov poznáme, bola Veľkomoravská ríša (...) historický prapredok našej modernej federácie“.

Táto veľmi nešťastná a neodborná argumentácia pobúrila všetkých vrátane samotných Moravanov. Tí síce radi videli v návrhu svoj symbol, no odmietali ho vysvetľovať ako symbol Veľkej Moravy, chceli ho vidieť a oficiálne vysvetľovať ako symbol súčasnej samosprávnej Moravy. Takú interpretáciu však odmietali reprezentanti Sliezska, pre ktorých bola neprijateľná ich heraldická anonymita v rámci Moravy.²⁶ Odmietali ju aj Česi a Slováci,

²⁴ Stanovisko (Číslo OA-160/09.02-1990 z 5. 2. 1990), podpísané PhDr. Petrom Kartousom, CSc., predsedom komisie, PhDr. Richardom Marsinom, DrSc., podpredsedom komisie, a PhDr. Ladislavom Vrtelom, tajomníkom komisie, bolo 5. februára 1990 zaslané Slovenskej národnej rade a Federálnemu zhromaždeniu ČSSR do Prahy. Jozef Novák, druhý podpredseda Heraldickej komisie, sa ako jediný nestotožnil s jej závermi. Ešte v ten istý deň (18. januára 1990) doručil na sekretariát odboru archívnictva MV SR na Križkovej ulici 7 text nazvaný *K príprave štátneho znaku Československa*, v ktorom uvádza: „... podľa môjho osobného názoru by sme mali (...) ako spoločný československý štátny znak obnoviť historický znak prvej republiky.“ (OF LV No 12, 15)

²⁵ Loudovou štylizáciou slovenského znaku sa budeme zaoberať neskôr. (*Večerník* 24. 1. 1990; *Lud*, 26. 1. 1990)

²⁶ Dňa 25. januára 1990 sa otvoreným listom obracajú na prezidenta Slezania, ktorí žiadajú federálny štátny znak, pozostávajúci z dvoch alebo štyroch polí len so znameniami

ktorých znamenia ustúpili do úzadia a celý znak nijako nevyjadroval to, čo mal, teda federáciu dvoch národných republík. Prezident vôbec nebral do úvahy ani stanoviská rozhodujúcich politických hnutí – Občianskeho fóra (preferovalo obnovu znaku z roku 1920) a Verejnosti proti násiliu (tá stála na strane symetrického federálneho znaku). Nemohol teda počítať s tým, že parlament jeho návrh podporí.

Význam Havlovho vystúpenia v parlamente je dosiaľ v širšom kontexte nedocenený. V skutočnosti práve Havel svojím vystúpením inicioval či pomenoval niekoľko mimoriadne dôležitých procesov. Spoločnosť ich však nedokázala zvládnuť a viedli tak v konečnom dôsledku k zániku federácie a utvoreniu dvoch samostatných republík.²⁷ Prezidentov návrh ústavného zákona o štátnych symboloch, ktorý riešil aj podobu štátneho znaku Slovenskej republiky, vyvolal vo vláde aj v parlamente Slovenskej republiky znepokojenie nad takýmto spôsobom prijímania zákonov Federálnym zhromaždením. Slovenské orgány zastávali názor, že prijatie ústavného zákona o štátnom znaku Slovenskej republiky nepatrí do kompetencie Federálneho zhromaždenia, ale do kompetencie Slovenskej národnej rady.²⁸

V tlači sa okamžite objavilo množstvo odmietavých stanovísk politických strán a hnutí, ale aj historických a kultúrnych inštitúcií. Zároveň sa v médiách čoraz častejšie objavovalo volanie po vytvorení odbornej komisie pre štátnu symboliku, ktoré čoskoro našlo pozitívnu odozvu. Podpredseda Federálneho zhromaždenia Zdeněk Jičínský listom z 1. februára 1990 pozval „... v záujme čo najobjektívnejšieho posúdenia zmeny štátneho znaku expertov na pracovnú schôdzku, ktorá by tieto zmeny posúdila ešte pred ich prerokovaním v jednotlivých výboroch Federálneho zhromaždenia“. Schôdzka sa konala 5. februára 1990.²⁹ V diskusii sa absolútna väčšina odborníkov zhodla na tom, že znak federácie má byť symetrický, v ideálnom prípade pozostávajúci z dvoch polí, a že symbolika Moravy a Sliezska sa má vyjadriť len v tzv. väčšom znaku Českej republiky. Závery stretnutia mali vybraní heraldici tlmočiť poslancom v jednotlivých výboroch.

Čiech a Slovenska a štátny znak Českej republiky štvrtý s dvakrát opakovaným znamením Čiech a so znameniami Moravy a Sliezska.

²⁷ V prezidentovom vystúpení má svoj počiatok nielen spor o štátny znak federácie, ale aj spor o druhý identifikačný symbol štátu – jeho názov. Spor o spojovník v názve štátu dostal posmešné pomenovanie „pomlčková vojna“.

²⁸ *Zápisnica z 54. schôdze Predsedníctva SNR z 8. 2. 1990 a z 55. schôdze SNR z 9. 2. 1990.* (OF LV No 150)

²⁹ Zo Slovenska sa jej zúčastnili Zdenko Alexy, Jozef Novák, Leon Sokolovský a Ladislav Vrtel.

Akcia sa však odložila, pretože podľa aktuálnych pokynov z Federálneho zhromaždenia a z Kancelárie prezidenta republiky bolo najskôr potrebné vyriešiť grafickú podobu štátnych znakov oboch republík, z ktorých by sa následne zostavil štátny znak federácie.

Štátny znak Slovenskej republiky (1990)

Ako sme už naznačili, zo strany slovenských politických orgánov neboli žiadne námietky voči obsahu, dokonca ani stvárneniu slovenského znaku, ktorý predložil Václav Havel. Išlo však o obhajobu kompetencií orgánov Slovenskej republiky, o snahu pretvoriť centralizovanú pseudofederáciu na demokratickú federáciu. Prijatie národných symbolov malo byť symbolom tejto snahy. Slovenská národná rada preto 8. februára 1990 iniciovala tvorbu vlastného ústavného zákona o názve Slovenskej republiky a vlastného ústavného zákona o štátnych symboloch Slovenskej republiky.³⁰ Nastala tak kuriózna situácia, keď súbežne prebiehali dva samostatné legislatívne procesy, jeden z Prahy, iniciovaný prezidentom, a druhý z Bratislavy. Oba návrhy mali rovnaký zámer – uzákoniť (aj) štátny znak Slovenskej republiky.

Podľa vtedajšej platnej legislatívy však národné republiky a ich parlamenty neboli kompetentné prijať žiadne ústavné zákony a teda ani ústavné zákony o vlastných symboloch. Napriek tomu sa však legislatívne práce začali s tým, že do ich ukončenia sa ústavnoprávna otázka alebo vyrieši, alebo sa prijatie zákona odloží až do jej vyriešenia. Slovenská vláda nechcela v žiadnom prípade podniknúť jednostranné kroky, ktoré by boli v rozpore s platnou legislatívou.³¹ Situácia sa vyriešila „v hodine dvanástej“, pretože 28. februára 1990 prijalo Federálne zhromaždenie v Prahe ústavný zákon, podľa ktorého „Česká národná rada a Slovenská národná rada upravia ústavnými zákonmi národných rád názov, štátny znak, štátnu vlajku, štátnu pečať a štátnu hymnu Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky“.³² Na druhý deň, 1. marca 1990, Slovenská národná

³⁰ V legislatívnom procese Legislatívna rada vlády dňa 13. 2. 1990 tieto dva návrhy zákonov zlúčila do jedného.

³¹ *Stanovisko Sekretariátu Legislatívnej rady vlády SSR k a) návrhu ústavného zákona o štátnom znaku, o štátnej vlajke, o štátnej pečati a o štátnej hymne Slovenskej republiky; b) zákonu SNR o používaní štátneho znaku, štátnej vlajky a štátnej pečate Slovenskej republiky z 13.2.1990, s. 3 (OF LV No 70)*

³² *Ústavný zákon č.46/1990 Zb. z 27. 2. 1990, ktorým sa mení a dopĺňa ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky a ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii. Čl. III. (OF LV No 152)*

rada prijala pripravený ústavný zákon o názve, štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a štátnej hymne Slovenskej republiky.³³ Samotný legislatívny proces prípravy vlastného slovenského ústavného zákona prebehol medzi 6. a 28. februárom roku 1990. Zákon sa pripravoval na legislatívno-právnom odbore civilnosprávneho úseku Ministerstva vnútra a životného prostredia. 9. februára 1990 ministerstvo postúpilo návrh ústavného zákona o štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a štátnej hymne na rokovanie legislatívnej rady vlády.³⁴

Na zasadnutí legislatívnej rady vlády dňa 13. februára 1990 bol návrh kladne posúdený a na druhý deň, 14. februára 1990, ho prerokovala vláda.³⁵ Následne schválila návrh ústavného zákona o štátnych symboloch a poverila ministra vnútra a životného prostredia upraviť ho v zmysle diskusie a záverov rokovania vlády³⁶ a odôvodniť ho v orgánoch Slovenskej národnej rady.³⁷ Zákon bol prijatý Slovenskou národnou radou dňa 1. marca 1990³⁸ na turbulentnom zasadnutí, poznačenom odstupovaním/odvolávaním predsedu parlamentu Rudolfa Schustera. Napriek tomu bol však

³³ *Uznesenie Slovenskej národnej rady číslo 170 z 1. marca 1990 (341/1990), k vládnemu návrhu ústavného zákona SNR o názve, štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a o štátnej hymne Slovenskej republiky, ktorým Slovenská národná rada návrh zákona schvaľuje.* (OF LV No 161)

³⁴ *List ministra vnútra a životného prostredia SSR Vladimíra Mečiara predsedovi vlády č. VS-8-9/VI-90 z 9. 2. 1990.* (OF LV No 159). Obrazovú prílohu, vyobrazenie navrhovaného štátneho znaku Slovenskej republiky podľa pečate uhorského kráľa Václava (1305 – 1307) s najstarším erbom s dvojítmym krížom už na trojvrší pripravili heraldik Ladislav Vrtel a výtvarník Ladislav Čisárik.

³⁵ Už na Legislatívnej rade vlády avizoval prizvaný Jozef Novák predloženie protinávrhu štátneho znaku s miniaturizovaným trojvrším. Aj tento protinávrh štátneho znaku nakreslil Ladislav Čisárik. Vláda však v protinávrhu nespoznala slovenský znak a odmietla ho.

³⁶ Pripomienky, ktoré odznali ku kresbe, nám tlmočil Vladimír Hutta, riaditeľ legislatívno-právneho odboru civilnosprávneho úseku. Pripomienky sa týkali najmä sklonu úbočí vrchov. Autori návrhu využili možnosť korekcie nielen textu, ale aj obrazovej prílohy ešte vernejšie podľa predlohy z roku 1305 a kresbu doplnili sprievodným vysvetľujúcim textom. (OF LV No 116)

³⁷ *Uznesenie Vlády SSR zo 14. 2. 1990, č. 67. Návrh ústavného zákona SNR o názve, štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a štátnej hymne Slovenskej republiky. č. 1106/1990.* (OF LV No 155). Zákon vo výboroch parlamentu odôvodňovali námestník ministra pre civilnosprávny úsek Peter Berčík, Vladimír Hutta a po odbornej stránke Ladislav Vrtel.

³⁸ Ústavný zákon bol dňa 1. 3. 1990 nielen jednomyselne (!) prijatý, ale na želanie poslancov aj v ten istý večer vyhlásený Predsedníctvom Slovenskej národnej rady a teda aj účinný. (Priebeh schôdze SNR. OF LV No 161)

jednomyseľne prijatý. Po tridsiatich rokoch vylúčenia z československej štátnej symboliky sa tak slovenský znak vrátil do slovenskej štátnej symboliky (zatiaľ ešte nie do federálnej).

Štátny znak Slovenskej republiky vychádza z dvoch prameňov. Prvým je stredoveká heraldika. Pri voľbe stredovekého prameňa určite zavážila aj vo vtedajšej slovenskej historiografii postupne čoraz zreteľnejšie akcentovaná koncepcia „slovenského spoluvlastníctva uhorských dejín“, vrátane stredovekého heraldického dedičstva. V súlade s koncepciou heraldickej komisie bol za východisko zvolený najstarší prameň – erb v kráľovskej pečati Václava III./Ladislava V. z roku 1302, v ktorom stojí dvojitý kríž už na trojvrší a znamenie je teda kompletne. Druhým prameňom štátneho znaku je znak Slovenskej národnej rady z roku 1848, plniaci funkciu slovenského národného znaku. Vrchy v ňom boli vždy vysoké, napokon stredný, najvyšší vrch predstavoval v zmysle heraldickej konvencie iný symbol Slovenska a Slovákov – Tatru.

Po 1. marci 1990 nastal v Československu zvláštny stav. Československá socialistická republika bola tvorená Českou socialistickou republikou a Slovenskou republikou (už bez ideologického prívlastku), ktorá mala navyše už aj vlastnú symboliku. Podľa niektorých bádateľov to bolo spôsobené tým, že slovenská verejnosť o symbolike diskutovala s ročným predstihom oproti českým krajinám, ďalej silnou túžbou obnoviť historickú symboliku odstránenú režimom v roku 1960, ale aj tým, že v českých krajinách bolo potrebné vyriešiť koexistenciu českého znaku s moravským a sliezskym. Český parlament prijal dva znaky, malý s českým levom a veľký štvrtý, v druhom poli s moravským a v treťom poli so sliezskym znamením. Český ústavný zákon o štátnych symboloch³⁹ aj zákon o ich používaní⁴⁰ schválila Česká národná rada 13. marca 1990. Kresby do zákona pripravil Jan Rathouský. Do prijímania štátnych symbolov sa zaangažoval aj prezident Václav Havel, ktorý si želal, aby kresby štátnych znakov pripravil jeho poradca Joska Skalník podľa štylizácie Jiřího Loudy.⁴¹ Česká národná rada sa musela znova zaoberať problematikou a napokon súhlasila s tým, aby prílohy do (už schváleného a vyhláseného) zákona nanovo spracoval výtvarník Joska Skalník.⁴²

³⁹ Tlač č. 178

⁴⁰ Tlač č. 185

⁴¹ HLINOMAZ, Milan. Vývoj československé státní symboliky..., c. d., s. 137.

⁴² SKALNÍK, Joska (Josef) (nar. 1948) – český výtvarník a grafik. V roku 1989 spoluzakladateľ Občianskeho fóra, poradca prezidenta republiky Václava Havla, ním oslovený ako budúci tvorca štátneho znaku

Znak Českej a Slovenskej federatívnej republiky

Ako sme už spomenuli, prvé zasadnutie expertov vo Federálnom zhromaždení, ktoré sa uskutočnilo 5. februára 1990, sa s veľkou prevahou priklonilo k federatívnejmu riešeniu štátneho znaku, predovšetkým k štiepenému štítu.⁴³ Skupina mala v rokovaní pokračovať až po uzatvorení symboliky oboch republík, čo sa na Slovensku stalo 1. marca 1990 a v Česku 13. marca 1990. Takže hneď na druhý deň, 14. marca 1990, sa mohla v priestoroch Federálneho zhromaždenia zísť užšia pracovná skupina heraldikov. Zasadnutiu predsedal Alexander Dubček.⁴⁴

Na porade 14. marca 1990 prítomní odborníci vlastne iba zopakovali svoje už známe stanoviská a následne sa pristúpilo k hlasovaniu. Viacerí stúpenci štiepeného znaku prítomní na stretnutí 5. februára 1990⁴⁵ už neboli na toto stretnutie pozvaní, a tak sa pôvodný väčšinový názor hovoriaci za štiepený znak ocitol v menšine. Rozhodnutie teda padlo v prospech štvrtého znaku, aby bola zachovaná pôvodná kompozícia návrhu štátneho znaku prezidenta Václava Havla, avšak bez srdcového znaku Moravy. Oba prijaté symboly, novšiu verziu českého, už nie v kresbe Jana Rathouského, ale v kresbe Jiřího Loudu, a slovenského, prijatého 1. marca 1990, vložil do štvrtého tzv. francúzskeho štítu výtvarník Joska Skalník.

Prijatie ústavného zákona z 20. apríla 1990 o štátnych symboloch Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky a obnovenie používania slovenskej symboliky v znaku federácie nesprevádzali na Slovensku žiadne oslavné články, ako to bolo v prípade štátneho znaku Slovenskej republiky. Akoby boli prijatím slovenských štátnych symbolov 1. marca 1990 slovenské ambície uspokojené a federatívny znak sa jednoducho už len zobraľ na vedomie. Podľa v tom istom čase prijatého zákona č. 115/1990 Zb. o používaní štátnych symbolov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky z 20. apríla 1990⁴⁶ sa s federálnym štátnym znakom mala slovenská verejnosť stre-

⁴³ Zo štrnástich odborníkov ôsmi odporúčali poľný erb – Pavel Pokorný, Jiří Urbanec, Tomáš Grim, Milan Hlinomaz, Leon Sokolovský, Ladislav Vrtel, Karel Müller (dvaja odporúčali znak z roku 1920, jeden prezidentov návrh a traja štvrtý znak).

⁴⁴ Okrem vybraných heraldikov (zo Slovenska Zdenko Alexy, Jozef Novák a Ladislav Vrtel) tu boli prítomní aj Roman Zelenay, poslanec Federálneho zhromaždenia (FZ), František Cigánek z archívu FZ, Pavel Kučera z Kancelárie prezidenta, Joska Skalník, výtvarník a prezidentov poradca, František Daneš z Ústavu pre jazyk český (kvôli prebiehajúcejmu sporu o spojovník v názve republiky), Jozef Stank, prvý podpredseda Federálneho zhromaždenia a Zdeněk Jičínský, poslanec Federálneho zhromaždenia.

⁴⁵ Zo Slovenska chýbal napríklad Leon Sokolovský.

⁴⁶ OF LV No 95

tať v bežnom živote oveľa menej ako so slovenským. Najčastejšie zrejme na minciach a bankovkách, označení armády a polície. V §1 spomenutého zákona sa vymedzoval okruh používateľov iba na celoštátnej úrovni a iba pre federálne inštitúcie. Nemali ho používať republikové orgány štátnej a verejnej správy ani v Čechách a ani na Slovensku.⁴⁷ To všetko sa podľa § 4 analogicky týkalo aj štátnej vlajky, bielo-červenej s modrým klinom, s ktorou sa slovenská verejnosť prestala tak často stretať. Federálne inštitúcie, ktoré sa ňou mali označovať, sídlili prevažne v Českej republike. Úradné budovy slovenskej štátnej správy, ale aj územnej samosprávy, teda mestské a obecné úrady, sa v súlade s prijatou legislatívou označovali už slovenským znakom a slovenskou zástavou podobne ako v Českej republike českým štátnym znakom a českou štátnou vlajkou.

Štátny znak na vlajke

V auguste 1991 Rusko, Bielorusko a Ukrajina uzatvorili Bielovežskú zmluvu, znamenajúcu koniec Zväzu sovietskych socialistických republík a vznik Spoločenstva nezávislých štátov. Červená vlajka s kladivom a kosákom sa prestala používať a zaviedla sa modrá vlajka Spoločenstva nezávislých štátov. Zároveň 22. augusta 1991 prijala Ruská sovietska federatívna socialistická republika historickú ruskú bielo-modro-červenú vlajku,⁴⁸ čo na Slovensku logicky vyvolalo veľký otáznik. Už 2. septembra 1991 bola v heraldickej komisii na ministerstve vnútra spracovaná pre internú potrebu ministerstva stručná analýza o možnostiach úpravy slovenskej štátnej

⁴⁷ V pôvodnom návrhu poslancov Českej národnej rady na vydanie zákona o používaní štátneho znaku a štátnej vlajky Českej republiky (1990, V. volebné obdobie, tlač č. 185) v § 4, ods. 2 sa síce nariaďovalo, že „štátna vlajka Českej republiky sa používa vždy so štátnou vlajkou Československej socialistickej republiky“, schválená verzia zákona však toto ustanovenie už neobsahovala. (OF LV No 98)

⁴⁸ V tejto súvislosti možno konštatovať zvláštnu situáciu. RSFSR totiž 22. augusta 1991 neobnovila vlajku, ktorú od 1. marca 1990 používala SR, pretože vlajka RSFSR mala vtedy iný odtieň modrej a iný pomer strán ako slovenská. Túto odlišnú podobu od slovenskej si ruská vlajka zachovala aj po premenovaní RSFSR na Ruskú federáciu (25. decembra 1991). Až takmer rok po úprave vlajky SR ako samostatného štátu, teda po pridaní štátneho znaku do štátnej vlajky Slovenskej republiky (1. januára 1993), si Ruská federácia 11. decembra 1993 zmenila svoju vlajku do podoby, v akej ju používala SR v rokoch 1990 – 1992, t. j. stredná modrá a pomer strán 2:3. Keďže Rusko svoju historickú vlajku nepoužívalo viac ako 70 rokov a naďalej pretrvával u časti populácie vzťah k červej vlajke s hviezdou, kladivom a kosákom, parlament sa uzniesol konštituovať Deň štátnej vlajky. V ten deň sa konajú koncerty a rôzne vlastenecky zamerané podujatia. (Bližšie Rusko oslavovalo deň štátnej zástavy. In *Národná obroda*, 23. augusta 1995)

vľajky. Popri náčrte histórie slovenskej vľajky analýza prinášala najmä prehľad štátnych vľajok európskych štátov, na ktorých bol rôznym spôsobom umiestnený aj štátny znak, a v tomto zmysle zvažovala možnosti úpravy slovenskej vľajky.⁴⁹

O niekoľko dní neskôr predložila skupina poslancov za Slovenskú národnú stranu v Slovenskej národnej rade návrh na vydanie ústavného zákona, ktorým sa mení ústavný zákon SNR č. 50/1990 a podľa čl. 3, ods. 1 sa do stredu štátnej vľajky umiestni štátny znak.⁵⁰ Dôvodová správa bola veľmi stručná a nedostatočne zdôvodňovala práve takéto riešenie úpravy štátnej vľajky. Navyše návrh kompozične evokoval spomenutú vľajku Zahranickej Matice slovenskej a tiež vľajku Slovenského štátu.⁵¹ Návrh sa dňa 8. októbra 1991 dostal na rokovanie vlády Slovenskej republiky a jej vtedajší predseda Ján Čarnogurský odporučil návrh ako nedostatočne a neodborne pripravený neprijat'. Vláda teda svojím uznesením č. 547 návrh zamietla s tým, že vec sa má postúpiť Heraldickej komisii, ktorá je na túto problematiku kompetentná a ktorá má vládě predložiť odbornú štúdiu o zmene štátnej vľajky.⁵² Štúdiu doplnenú o početné vyobrazenia prerokovala Heraldická komisia za účasti ďalších prizvaných odborníkov 20. novembra 1991⁵³ a odporučila vládě rozhodnúť sa pre variant 5. C, teda variant historickej slovenskej trikolóry so štátnym znakom posunutým k žrdi. Odporúčanie aj vyjadrenie k ostatným návrhom zaznamenané v zápisnici dala k dispozícii ministrovi vnútra, ktorý ho predložil vládě.⁵⁴

Vláda sa s návrhom komisie stotožnila a poverila ministra vnútra Ladislava Pittnera predložiť vládě návrh ústavného zákona, ktorým sa mení

⁴⁹ VRTEL, Ladislav. *Slovenská národná zástava a štátna vľajka Slovenskej republiky*. (OF LV No77)

⁵⁰ Návrh č. 181, č. 2036/1991 predložili poslanci za SNS Juraj Gašpar, Igor Laciak, Vladimír Miškovský a Jozef Prokeš. (OF LV No 78)

⁵¹ Na trikolóre uprostred čierny štít s dvojitém krížom

⁵² Uznesenie vlády SR č. 547 z 8. októbra 1991 o rozpracovaní a predložení štúdie HK MV SR o zmene štátnej vľajky SR. Č. m. 3485/1991, číslo uznesenia (OF LV No 79). Zmena by mala vydržať desaťročia. In *Národná obroda*, 9. októbra 1991

⁵³ Záznam zo zasadnutia Heraldickej komisie Ministerstva vnútra SR 20. 11. 1991. (OF LV No 81)

⁵⁴ Peter Kartous, Jozef Novák, Ladislav Vrtel, Anna Čižniarová (MV odbor vnútorných vecí), Ján Doruľa (Jazykovedný ústav SAV, Jozef Hlinka (SNM), Daniela Franzenová (ZMOS), Peter Horváth (MK), Jozef Kirst (A Mesta Košice), Anna Madárová (odbor verejnej správy) František Paulíny (poradca námestníka ministra), Jozef Šimončič (ŠOKA Trnava), Ján Švec (heraldický výtvarník). Ako prizvaní odborníci sa rokovania zúčastnili L. Čisárik, Z. Alexy, L. Sokolovský a Bernard Priecl ako poradca ministra vnútra.

ústavný zákon č. 50/1990 Zb. o názve, štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a štátnej hymne Slovenskej republiky a to do 31. júla 1992.⁵⁵ V lete 1992 tak vznikol text novely ústavného zákona č. 50/1990, ktorým sa mení ústavný zákon o názve, štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a o štátnej hymne Slovenskej republiky. Novela mala jediný odsek a deväť strán dôvodovej správy. Návrh zákona sa však na rokovanie parlamentu nedostal, pretože sa prijalo rozhodnutie definitívne vyriešiť vec až v pripravovanej ústave Slovenskej republiky.

Štátne symboly Slovenskej republiky boli kodifikované hneď v druhom oddiele prvej hlavy Ústavy Slovenskej Republiky, prijatej 1. septembra 1992. Štátne symboly však boli aj v samom centre slávnostného podpisu Ústavy v Rytierskej sieni Bratislavského hradu 3. septembra 1992. Komisia na prípravu slávnostného ceremonálu podpisu Ústavy⁵⁶ konštatovala, že štátnym symbolom bude pri slávnosti venovaná mimoriadna pozornosť, vizuálne rozhodne väčšia než samotnej Ústave. Bolo teda potrebné zhotoviť štátne symboly, plniace svojím spôsobom funkciu slovenských „korunovačných“ klenotov, v dôstojnom až luxusnom vyhotovení tak, aby mohli byť prítomné pri podpise Ústavy a potom slávnostne uložené a strážené v Slovenskej národnej rade.⁵⁷ Do Rytierskej siene Bratislavského hradu ich za zvukov na tento účel skomponovanej fanfáry⁵⁸ priniesli poslanci Slovenskej národnej rady dekorovaní šerpami v národných farbách.⁵⁹ Bol štvrtok a do nedele 6. septembra boli štátne symboly vystavené pre verejnosť v predsieni Rytierskej siene.

⁵⁵ Návrh ústavného zákona, ktorým sa mení ústavný zákon SNR o názve, štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a o štátnej hymne SR. (Jún 1992 č. LP-390/1992. OF LV No 82, OF LV No 108, OF LV No 76)

⁵⁶ Komisiu viedol Jozef Prokeš, podpredseda Slovenskej národnej rady.

⁵⁷ Bronzovú platňu s emailovým štátnym znakom pripravili autori štátneho znaku v spolupráci s Jurajom Volekom a jeho ateliérom ARTIFEX. Zhotovenie saténovej, striebrom obrúbenej zástavy zabezpečila Emília Čisáriková a jej firma Signum. Štátne pečatidlo zhotovil umelecký reštaurátor Štátneho slovenského ústredného archívu Ivan Galamboš, ktorý zároveň zhotovil umelecké kožené kazety na štátny znak a štátne pečatidlo a predovšetkým vzácny obal na ústavnú listinu.

⁵⁸ Skomponoval ju hudobný skladateľ Ján Szelepcsényi.

⁵⁹ Ústavu mal pôvodne niesť Ľubomír Fogaš (SDĽ). Napokon ju niesol Jozef Prokeš (SNS), podpredseda SNR, štátny znak Vladimír Bajan (HZDS), štátne pečatidlo Milan Ftáčnik (SDĽ) a štátnu zástavu Marián Andel (SNS).

Z á k o n o š t á t n y c h s y m b o l o c h

Na vykonanie ústavného článku o štátnych symboloch Ministerstvo vnútra SR predložilo v novembri 1992 návrh zákona o štátnych symboloch SR a ich používaní.⁶⁰ V decembri 1992 minister vnútra Jozef Tuchyňa predložil vláde tento návrh mimo plánu legislatívnych úloh vlády na druhý polrok 1992. Na rokovanie SNR ho v januári 1993 predložil predseda vlády Vladimír Mečiar ako vládny návrh č. 140.⁶¹ Publikovaný bol ako zákon č. 63/1993 z 18. februára 1993 v Zbierke zákonov SR, ktorá vyšla 22. marca 1993 čiastka 18 a po niekoľkých novelách platí dodnes.⁶²

Č e s k o - s l o v e n s k é v l a j k o v é d e d i č s t v o

Blížil sa česko-slovenský rozchod a v rozhovoroch o delení štátu sa logicky objavila aj téma ďalšieho osudu štátnych symbolov Českej a Slovenskej federatívnej republiky, osobitne štátnej vlajky. Tá, ako je známe, vznikla v roku 1920 spojením historickej českej bielo-červenej vlajky so slovenskou bielo-modro-červenou vlajkou. Modrý klin mal symbolizovať Slovensko. Keďže bielo-modro-červená kombinácia zaberala žrdovú, teda hlavnú polovicu listu vlajky, vlajka bola z tohto pohľadu vlastne slovensko-česká. Československá vlajka z roku 1920 sa však stala predmetom ostrého sporu, ktorý trpkou poznačil inak pokojné rozdelenie československej federácie.

Na verejnosti sa objavili informácie, že Česká republika má v úmysle naďalej, aj po rozdelení, používať československú štátnu vlajku ako svoju štátnu vlajku. Slovenská politická reprezentácia v tom však videla narušenie rovnakých podmienok pre etablovanie sa oboch nástupníckych republík na medzinárodnej politickej scéne. Aby mohli byť obe republiky považované za rovnako nástupnícke štáty po Českej a Slovenskej federatívnej republike, mala slovenská politická reprezentácia záujem na zabezpečení toho, aby Česká republika po 1. januári 1993 nepoužívala identifikačné symboly zaniknutej federácie, najmä jej štátnu vlajku. Slovenská národná rada preto oslovila slovenských poslancov vo Federálnom zhromaždení, aby do pripravovaného ústavného zákona o zániku federácie včlenili aj paragraf o zákaze používania federálnej vlajky nástupníckymi štátmi.

⁶⁰ Materiál č. VI-674/1992 (OF LV No 87).

⁶¹ Materiál č. 4463/1992 (OF LV No 89)

⁶² Návrh bol v dňoch 10. – 23. novembra v pripomienkovom konaní a prešiel ním bez rozporov (OF LV No 87 – 90). V Českej republike bol český pendant tohto zákona predložený nie ministerstvom, ale ako poslanecký návrh.

V médiách sa 19. novembra 1992 rozpútala ostrá výmena názorov, ktorú vyvolalo vyhlásenie pani poslankyne Českej národnej rady za Občiansku demokratickú stranu Jiřiny Pavlíkovej, ktorá bola ex offio v tom čase predsedníčkou Heraldickej komisie. Tá vyhlásila, že slovenská požiadavka predstavuje „diktát susedného štátu“, ⁶³ ktorý nota bene používa ako svoju štátnu vlajku vojnovú vlajku „fašistického štátu“. Konštatovala tiež, že je správne, že Česká republika neobnoví svoju historickú národnú, pretože tá údajne nie je v súlade s princípom budovania českého štátu na občianskom princípe (!).⁶⁴ Hoci išlo o osud československej vlajky, česká tlač sa usilovala odvieť od témy pozornosť a útočiť na slovenskú vlajku. Kým Jiřina Pavlíková slovenskú štátnu vlajku označila za „fašistickú“, Jiří Hanák ju vo veľmi urážlivom článku charakterizoval ako „ruskú vlajku s maďarským znakom“⁶⁵.

Zákon o zániku federácie bol prijatý 25. novembra s účinnosťou od 8. decembra 1992.⁶⁶ Česká národná rada prijala vlajku ČSFR ako vlajku Českej republiky ústavným zákonom č. 3/1990 zo dňa 17. decembra 1992 zákonom o štátnych symboloch Českej republiky.⁶⁷ Reakcie sa objavili hneď na druhý deň, 18. decembra 1992, a bolo z nich cítiť obavy z právnej neistoty o ústavnom zákone ako celku. „Predpokladalo sa, že delenie štátu nebude jednoduché. Málokto však tušil, aká hystéria sa rozvinie okolo ‚delenia‘ symbolov spoločnej republiky.“⁶⁸ Uzurpovanie československej vlajky negatívne hodnotila aj zahraničná tlač: „Fahne des Hochmuts (zástava povýšenectva). Na Hradčanoch sa po 1. januári 1993 nič nezmení.

⁶³ Heraldická komise ČNR odmieta diktát. In *Rudé Právo*, 19. 11. 1992

⁶⁴ Dohady o symboly republik, zväšťe o vlajku. In *Mladá Fronta dnes*, 19. 11. 1992

⁶⁵ HANÁK, Jiří. Vlajka. In *Lidové Noviny*, 19. 11. 1992

⁶⁶ Ústavný zákon č. 542 z 25. novembra 1992 o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, (2) Česká republika a Slovenská republika nesmú po zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky používať štátne symboly Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky.

⁶⁷ V dôvodovej správe sa uvádza, že štátna vlajka ČR vychádza z historickej podoby (!) a ďalej: „Pomer šírky vlajky k jej dĺžke je 2:3. Týmto pomerom sa tiež štátna vlajka Českej republiky odlišuje od štátnej vlajky Poľskej republiky.“ Ústavný zákon bol predložený ako poslanecký návrh (poslanci Pavel Peška, Jozef Hrabán, Walter Herrgessell, Václav Anděl, Josef Meier, Prantišek Příbyl, Josef Domas, Josef Vondráček, Karla Pochová, Pavel Krubl.) V. volebné obdobie, tlač č. 178. (OF LV No 98)

⁶⁸ TISOVIČ, Ferdinand. Terajšia vlajka patrí len ČSFR. Hystéria okolo „delenia“ symbolov spoločnej republiky. In *Práca*, 20. 11. 1992. Peter Weiss (SDE): „Môžeme to chápať ako prvý krok ČNR nerešpektovať ustanovenia zákona o zániku federácie.“ (TASR) Adoptovaná zástava. In *Národná obroda*, 18. 12. 1992

Václav Havel sa bude znova prechádzať sálami a na streche bude viať stará vlajka. Aj keď bude Prahou riadený štát o polovicu menší, čo na tom. Sebavedomých Čechov to netrápi. Dohodu s Bratislavou o nepoužívaní štátnej vlajky ignorovali a mladšieho brata tak ešte raz ponížili. Dali tak najavo svoj postoj k dosiaľ spoločnému štátu, v ktorom Praha bola duchovným centrom, no Bratislava len sedliackym dvorom. Stará vlajka má symbolizovať kontinuitu: nie je to práve kontinuita pražskej nadutosti?⁶⁹

Predseda Českej národnej rady Milan Uhde sa vyjadril, že nikdy neuvvažoval o inom riešení ako o ponechaní si československej vlajky: „... vychádzal som z toho, že slovenská strana nemala celkom zjavne záujem zdediť túto vlajku a predstavoval som si, že ju zdedíme my, pretože sa tiež hlásime k akémusi morálnemu a ideovému dedičstvu Česko-Slovenska.“ Vlado Čech⁷⁰ publikoval v decembri 1992 v týždenníku *Mosty* svoj vyčítavý výkrik: „... Čo ste nám to urobili?! Pod akou vlajkou sa to budeme odteraz stretávať? Pod českou?“ Veril, že ňou bude môcť do budúcnosti označovať všetky aktivity, ktoré by spájali Slovákov a Čechov. Dnes však čítame články s názvami ako „Česká vlajka oslávi 98 rokov, rozpad federácie prežila bez zásahov“⁷¹, čo deformuje pohľad najmä mladej generácie na spoločnú, česko-slovenskú minulosť.

Štandarda prezidenta Slovenskej republiky

Prvé amatérske návrhy na štandardu prezidenta republiky začali spontánne vznikať ešte pred prijatím ústavy. Boli ovplyvnené predovšetkým podobou štandardov československých prezidentov, no najmä podobou štandardu prezidenta Tisa z rokov 1939 – 1945. Všetky počítali s bielym listom štandardu, lemom, aktuálnym štátnym znakom a heslom. Avšak vzhľadom na koncepciu tvorby štátnych symbolov sa ukazovalo ako výhodnejšie a vhodnejšie aj v tomto prípade vychádzať z podoby domácich stredovekých panovníckych a rytierskych štandárd.

Už v júli 1992, teda ešte pred prijatím ústavy (september 1992), tajomník Heraldickej komisie vypracoval pre ministerstvo vnútra štúdiu *Štandarda prezidenta Slovenskej republiky*.⁷² Štúdia analyzovala štandardy hláv eu-

⁶⁹ Fahne des Hochmuts. In *Die Presse*, 18. 12. 1992. Tiež Tschechische republik beschloss Verfassung. In *Der Standard*, 5. 1. 1993; KOBENTER, Samo. Neue Beziehungskiste. In *Der Standard*, 6. 1. 1993

⁷⁰ Vladimír Čech, jeden z mála slovenských signatárov Charty 77. Predstaviteľ Hnutia československého porozumenia

⁷¹ Aleš Brožek, ČTK, *České Noviny*, 24. 1. 2018

⁷² OF LV No 91

rópskych štátov, najmä ich tvar, zobrazenie heraldického znamenia, lemu a hesla a konfrontovala ich s domácou tradíciou. Výsledkom bolo odporúčanie štvorcovej štandardy v leme v národných farbách, heraldické znamenie štátneho znaku použiť bez štítu a v celej ploche štandardy, čím sa navyše vylúčili spory o znenie prípadného hesla.⁷³ Vznikol aj grafický návrh v troch variantoch, ktoré sa od seba odlišovali len šírkou bordúry.⁷⁴

Heraldická komisia, ktorá v novembri 1992 štúdiu posudzovala, odporučila na ďalšie konanie variant s najširším lemom.⁷⁵ Vláda svojím uznesením č. 2 z 12. januára 1993 odporučila takýto návrh predložiť do Slovenskej národnej rady.⁷⁶ Avšak 19. januára 1993, pri prerokúvaní návrhu zákona v pléne Slovenskej národnej rady, vystúpil poslanec Igor Gazdík, umenovec, s obhajobou najužšieho lemu. Zdôvodňoval to tým, že tak najviac vynikne samotné heraldické znamenie. Predsedajúci vyhovel jeho žiadosti o prerušenie schôdze. Na dvere rokovacej siene sa vedľa seba prilepili dva návrhy na štandardu – so širokým lemom a s úzkym. Keď poslanci po prestávke hlasovali, rozhodli sa pre najužší lem. Táto podoba bola uzákonená zákonom SNR č. 51/1993 z 19. januára 1993 (zbierka vyšla 1. marca 1993). 15. februára 1993 bol zvolený prezident Slovenskej republiky. Inaugurácia prezidenta sa konala 2. marca 1993 v Redute a potom na Bratislavskom hrade.⁷⁷

Z á v e r

Štátne symboly Slovenskej republiky vznikali v rokoch 1990 (štátny znak, pečať a hymna⁷⁸), 1992 (štátna vlajka) a 1993 (štandarda prezidenta republiky). Ich štylizácia sa vytvárala paralelne s diskusiou o kompozícii znaku česko-slovenskej federácie, ktorá nielen heraldicky vyjadrovala určité politické koncepcie, ale spätne ovplyvňovala aj názor spoločnosti na podobu budúceho spolužitia Čechov a Slovákov.

⁷³ Najčastejšie sa objavovali návrhy na zavedenie Hlinkovho hesla *Za Boha (život), za národ (slobodu)*, Tisovho *Verní sebe, svorne napřed*, ale tiež Štefánikovho *Verit', Milovat', Pracovat'* a Štúrovho *Naspäť cesta nemožná, napřed sa ísť musí!* Všeobecná zhoda nejstvovala.

⁷⁴ OF LV No 91

⁷⁵ Návrh predložil riaditeľ sekcie verejnej správy Peter Štuhl. Na zasadnutie bol prizvaný aj Peter Kartous, vedúci odboru archívnictva a spisovej služby. Č. IV-1031/09.02.02. (OF LV No 111)

⁷⁶ OF LV No 92

⁷⁷ Zákon publikovaný 1. marca 1993 v čiaske 13 Zbierky zákonov lč. 51/1993 Z. z. (OF LV No 93)

⁷⁸ V jazykovej korekcii a s dvoma slohami

Samotná štátna symbolika Slovenskej republiky má korene v najlepšej stredovekej tradícii domácej erbovej tvorby (štátny znak, pečať, štandarda prezidenta). Je tak v plnom súlade s koncepciou slovenských dejín vo vzťahu k obdobiu uhorského stredoveku. Zároveň čerpá aj zo symboliky národného obrodzenia v roku 1848 (farebnosť, vlajka, hymna), čo je zdrojom jej autenticity a jedinečnosti. Štátna symbolika Slovenskej republiky je teda ako celok konzistentná, historicky a heraldicky odôvodnená. V roku 1993 zaujala dôstojné miesto medzi symbolmi ostatných európskych štátov.

PhDr. Ladislav Vrtel
Štátny archív v Bratislave

MEMOÁRE

DRUHÁ STRANA MINCE

(Spomienky na účinkovanie vo funkcii predsedu Slovenskej národnej rady)

RUDOLF SCHUSTER

Rudolf Schuster (*1934) patrí nepochybne k najvýraznejším osobnostiam prelomových rokov našich dejín cca od osemdesiatych rokov minulého storočia možno povedať až dodnes. Pochádzal z nemeckej (mantáckej) rodiny z Nižného Medzeva. Ťahalo mu na piaty rok, keď boli obce na dolnom Spiši v dôsledku Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 okupované vojskami admirála Miklósa Horthyho. V dôsledku toho ako dieťa navštevoval maďarské školy a keď sa roku 1945 dolný Spiš opäť dostal pod zvrchované slovenské orgány, tak okrem rodnej nemčiny (dialektu) a maďarčiny neovládal inú reč. S veľkým úsilím sa musel učiť slovenčinu, ale ešte na strednej škole mu robila také problémy, že učiteľ ho nechcel odporučiť na vysokú školu. Napriek tomuto jazykovému hendikepu ho prijali na Slovenskú vysokú školu technickú, ktorú absolvoval roku 1959. Svojou húževnatosťou a nezlomnou snahou presadiť sa postupoval v zamestnaní i v politickej kariére. Od roku 1964 bol členom komunistickej strany, avšak nepatril k ľuďom, ktorí by riešili problémy ideologicky, práve naopak. Svojím pragmatizmom a smerovaním k dosiahnutiu stanoveného cieľa sa vymykal z radu vtedajších komunistických funkcionárov. Od roku 1974 pracoval na Národnom výbore mesta Košice, v rokoch 1983 – 1986 bol primátorom Košíc, v rokoch 1986 – 1990 bol predsedom Krajského národného výboru v Košiciach a zároveň poslancom SNR. Práve jeho nedogmatický prístup v uvedených funkciách ho na konci roku 1989 vyniesol na post predsedu Slovenskej národnej rady.

Z osobnostného hľadiska bol typickým „renesančným“ človekom. Presadil sa aj ako spisovateľ, hudobník, znalec, zberateľ i mecenas výtvarného umenia. Mnohí výtvarní umelci najmä z východného Slovenska sú mu

vdáční za to, že mohli prezentovať svoje diela na výstavách a dostávať sa do širšieho povedomia. Po otcovi zdedil vášeň k fotografovaniu, filmovaniu a cestovaniu, čo sa prejavilo i v jeho literárnej a umeleckej tvorbe. Avšak nielen to. V rodnej obci zriadil múzeum filmu a fotografovania, v ktorom sa nachádzajú viaceré svetové unikáty z oblasti prístrojového vybavenia filmára, resp. fotografa. Svoju zbierku venoval Slovenskému technickému múzeu v Košiciach. Za zmienku stojí i jeho úsilie, ktoré viedlo k zriadeniu leteckého múzea na letisku v Košiciach.

Ale vráťme sa k prelomovému obdobiu rokov 1989 – 1990, v ktorom zohral výraznú a vrcholne pozitívnu úlohu. Nielenže zabezpečil plynulý prechod moci z rúk totalitnej komunistickej strany, ale zohral aj kľúčovú rolu v preberaní moci z pražského centra do právomocí slovenských národných orgánov. V kontradikcii s mnohými funkcionármi Federálneho zhromaždenia ČSSR, a treba povedať aj s niektorými Slováckmi, sa rozhodol prevziať ústavodarnú právomoc z „federálu“ na slovenské národné orgány. Dňa 1. marca 1990 Slovenská národná rada pod jeho vedením a ním pripravená prevzala ústavodarnú právomoc na seba a prijala ústavný zákon o názve a štátnych symboloch Slovenskej republiky. Tento akt mal ďalekosiahly vplyv na štátoprávne usporiadanie česko-slovenského štátu a dá sa porovnať len s prijatím Deklarácie o suverenite Slovenskej republiky zo 17. júla 1993. Spomienky Rudolfa Schustera, ktoré mi dal k dispozícii, sa venujú práve tomuto historickému obdobiu.

Z vecného hľadiska mi Rudolf Schuster poskytol asi prvú časť svojich spomienok v rozsahu 629 písacím strojom napísaných strán. Charakterom by sa dali prirovnať k mnemotechnickému denníku. Autor niekedy veľmi stručne komentuje udalosti na dennej báze, ktoré sa okolo neho a s ním diali od začiatku novembra 1989. Niekedy sa vracia späť, aby objasnil svoj osobný vzťah k danej osobe alebo udalosti, s ktorou je momentálne v kontakte. Niektoré pasáže sú podrobne popísané, iné komentuje telegraficky. V každom prípade historik, ktorý sa zaoberá obdobím prevratu na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov, ich nemôže opomenúť.

Spomienky začínajú tým, že autor vyzdvihuje význam 1. marca 1990 a vopred naznačuje, že sa dozvieme veľa zaujímavého o tom, ako k tým udalostiam došlo. Žiaľ, samotný priebeh búrlivého prelomu februára a marca 1990 mi už autor nedal k dispozícii. Preto som aj pri výbere častí na publikovanie vynechal popis prípravy a priebehu tlačovej konferencie 14. februára 1990, na ktorej bolo oznámené, že SNR v niektorých otázkach bude postupovať samostatne a iniciatívne. Ináč výber je, ako každá selekcia, subjektívny z mojej strany. Je zameraný na udalosti, ktoré hýbali vtedajšou

slovenskou spoločnosťou, osvetľuje ich zo subjektívnej stránky a poskytuje pohľad do „kuchyne“ vtedajšej politiky. Verím, že R. Schuster celé svoje spomienky čím skôr pripraví do tlače a publikuje a pomôže historikom pri popise týchto prelomových udalostí našich dejín.

Text memoárov, ktorý som pripravil na publikovanie, je po obsahovej stránke zhodný s textom autora. Upravoval som len gramatické nezrovnalosti (syntaktické i sémantické; napr. opravu z ma na mi pri slove napadnúť), alebo zrejme bohemizmy som nahradil slovenskými slovami. Skrátil som neúmerne dlhé vety oddelené čiarkami a rozpisal som skratky. Text je teda autentický, má charakteristické prvky pre stručné vyjadrovanie, typické pre autora.

Anton Hrnko

* * *

Prvého marca tisícdeväťstodeväťdesiat sa v slovenskom parlamente odohrala udalosť, ktorá iste vojde do dejín slovenského národa. Udalosť plná nezodpovedaných otázok, zabalená do závoja tajomnosti, vyvolávajúca dodnes rôzne pochybnosti a podozrenia nielen medzi prostými ľuďmi, pracovníkmi masových komunikačných prostriedkov, ale aj medzi samotnými poslancami vtedajšej Slovenskej národnej rady¹. [...]

V novembri bolo zvolané mimoriadne zasadnutie ÚV KSS² na poobede, respektíve večer. Moja účasť ako člena bola povinná. Vedúci tajomník Michal Špak³ mi však telefonicky zavolať, aby som ostal v Košiciach a radšej sa zúčastnil ako predseda Krajského národného výboru zhromaždenia občanov organizovaného Národným frontom⁴, že ma bude informovať

¹ Slováci sa vo svojich dejinách usilovali o utvorenie zákonodarného snemu. Ten získali na základe *Žilinskej dohody* zo 6. októbra 1938. Po roku 1945 sa Praha rozhodla, že za žiadnych okolností nepripustí, aby sa zastupiteľský orgán slovenského národa nazýval snem. Preto sa v rámci vtedajšieho autonómneho postavenia Slovenska zastupiteľský orgán slovenského národa naďalej nazýval Slovenská národná rada. Po roku 1989 najmä ľavicová časť slovenského politického spektra zabránila, aby sa obnovil tradičný slovenský názov najvyššieho zastupiteľského orgánu – snem.

² Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska

³ ŠPAK, Michal (1931) – komunistický politik. Od 31. augusta 1968 člen ÚV KSČ. V rokoch 1988 – 1990 vedúci tajomník Východoslovenského krajského výboru KSS

⁴ Národný front Čechov a Slovákov – organizácia pôvodne združovala politické strany, ktoré sa roku 1945 vyhlásili za jediných oprávnených zástupcov slovenského a českého národa. Neskôr sa do Národného frontu začlenili aj masové spoločenské organizácie. Mimo Národného frontu nebolo možné vykonávať politickú činnosť.

o výsledku rokovania po svojom návrate. Vedel som, že stretnutie s občanmi a študentmi nebude nič príjemné, ale aspoň sa dozviem z prvej ruky, čo si o každom funkcionárovi a hlavne o dianí v republike myslia, uvažoval som.

Nasledujúci deň ráno, keď som sa chystal do práce, z rozhlasu som sa dozvedel, že ma na mimoriadnom zasadnutí ÚV KSS zvolili za ideologického tajomníka ÚV KSS. Myslel som, že dostanem porážku po vypočutí tejto správy. Ponáhľal som sa do práce na KNV a bez toho, aby som čakal, čo mi povie o zasadnutí ÚV KSS vedúci tajomník KV KSS M. Špak, zavolať som redaktorku E. Kardošovej-Pačajovej⁵. Povedal som jej, že by som rád dal svoje vyhlásenie do ich denníka. Bez toho, aby som jej bližšie vysvetľoval, o čo mi ide, pochopila a prišla za mnou na KNV. Dohodli sme sa, že moje stanovisko uverejní po mojom rozhovore s I. Janákom⁶, aby mohla uviesť aj jeho reakciu. Stále mi vrtalo v hlave, prečo vedúci tajomník KV KSS M. Špak dal prednosť mojej účasti na mítingu v Košiciach pred zasadnutím ÚV KSS. Nedalo mi, aby som sa ho na to hneď neopýtal a zavolať som ho telefónom. „Pokúsil som sa ich presvedčiť na ÚV KSS, aby Ťa nedali za tajomníka, ale nepodarilo sa mi to...“ – povedal mi M. Špak. Po týchto slovách som sa zamyslel a napadla mi aj taká myšlienka, či jeho príkaz, aby som sa zasadnutia ÚV KSS nezúčastnil, aby som radšej zostal na mítingu v Košiciach, nebol zámer, ktorý bol dohodnutý na ÚV KSS, aby som funkciu nemohol odmietnuť. Kto vie? Nechcem nikomu krivdiť. [...]

Odišiel som do Bratislavy za 1. tajomníkom ÚV KSS I. Janákom. Stretol som sa s ním v jeho pracovni. Bez okolkov som mu povedal: „Protestujem proti môjmu zvoleniu za tajomníka ÚV KSS. Po prvé, bolo to bez môjho vedomia a súhlasu. Po druhé, ja som nikdy nemal záujem pracovať v straníckom aparáte. Ja mám rád konkrétnu prácu, kde vidieť aj výsledky. Nenastúpim sem, radšej sa vrátim do Východoslovenských železiární. Už to bol omyl, že som šiel pracovať do národných výborov, nikdy viac by som sa nedal dotlačiť do takej práce...“⁷ [...]

Medzitým⁸ bola v plnom prúde príprava zasadnutia Slovenskej národnej rady, kde malo dôjsť k výmene predsedu SNR. Pred vlastným zasad-

⁵ Kardošová – Pačajová, Edita (1949 – 2022) – novinárka. Dlhodobá redaktorka regionálnej redakcie denníka *Práca* v Košiciach. Zakladateľka a redaktorka denníka *Lúč*

⁶ Janák, Ignác (1930 – 2016) – funkcionár KSS. Viacnásobný poslanec Federálneho zhromaždenia ČSSR. V rokoch 1988 – 1990 prvý tajomník ÚV KSS

⁷ I. Janák oznámil na stretnutí R. Schusterovi, že ho navrhne na post prvého tajomníka ÚV KSS. V ďalšom texte R. Schuster opisuje, prečo túto ponuku odmietal.

⁸ Rudolf Schuster opisoval rôzne stretnutia, najmä so študentmi v Košiciach a Prešove.

nutím SNR rokovali jednotlivé stranické kluby poslancov – KSC, Strana obrody, Strana slobody, na ktorých sa mali dohodnúť, kto za nich bude kandidát na predsedu SNR. Ja som sa zúčastnil rokovania klubu komunistických poslancov. Znova som vystúpil, aby ma nenavrhovali za kandidáta na predsedu SNR, že sa na túto funkciu necítim byť dostatočne erudovaný. Nakoniec predseda len návrh na moju kandidatúru odsúhlasili a šli sme na zasadnutie SNR. [...]

Sedemnástu schôdzu SNR, ktorá sa konala 30. novembra 1989, otvoril v poobedňajších hodinách predseda SNR V. Šalgovič.⁹ [...] Podľa preznených listín bolo na zasadnutí SNR prítomných 123 zo 150 poslancov, takže sme boli uznášania schopní.

Predsedaajúci D. Krocšány¹⁰ dal potom podľa príslušného paragrafu hlasovať o odvolaní V. Šalgoviča z funkcie predsedu SNR a člena Predsedníctva SNR. Nikto z prítomných poslancov nehlasoval proti a rovnako sa ani jeden z poslancov nezdržal hlasovania. Hlasovalo sa aklamáciou¹¹. [...]

Nakoniec poslanci odsúhlasili návrh, podľa ktorého nový predseda SNR vzišiel z dvoch kandidátov tajným hlasovaním, medzi mnou a Ing. Jozefom Širotňákom¹². V tajnom hlasovaní som získal od 120 prítomných poslancov 90 hlasov a môj protikandidát 35 hlasov¹³. Počítal som s tým, že po mojom vyhlásení, že sa na funkciu predsedu SNR necítim, a najmä po vystúpení poslanca V. Mináča¹⁴, ktorý mal veľkú autoritu, sa predseda len väčšina poslancov prikloní na stranu Ing. Širotňáka. Hoci za normálnych okolností v starom režime bolo jasné, že komunistickí poslanci, ktorí mali

⁹ ŠALGOVIČ, Viliam (1919 – 1990) – komunistický politik. Pôvodne spravodajský dôstojník, neskôr ortodoxný funkcionár KSS. Poslancom SNR od roku 1946. Aktívne podporoval intervenciu vojsk Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska roku 1968. V rokoch 1975 – 1989 predseda SNR. Počas svojho vystúpenia sa vzdal funkcie predsedu SNR vrátane členstva v Predsedníctve SNR.

¹⁰ KROCŠÁNY, Dezider (1925 – 1991) – komunistický politik. Funkcionár KSS za maďarskú menšinu. V rokoch 1981 – 1990 podpredseda SNR

¹¹ V ďalšom R. Schuster široko rozpisuje diskusiu ohľadom voľby nového predsedu SNR.

¹² ŠIROTŇÁK, Jozef (*1939) – funkcionár Strany slobody. Od roku 1981 poslanec SNR, podpredseda SNR

¹³ Podľa *Stenografickej správy o 22. schôdzi SNR zo dňa 1. 3. 1990* bolo zo 144 prítomných poslancov 83 poslancov za zotrvanie R. Schustera vo funkcii predsedu SNR, 54 poslancov bolo proti a 7 poslancov sa zdržalo hlasovania. Rudolf Schuster zostal vo funkcii predsedu SNR, ktorú vykonával do júnových volieb roku 1990.

¹⁴ MINÁČ, Vladimír (1922 – 1996) – spisovateľ, publicista, funkcionár KSS. V rokoch 1971 – 1990 poslanec SNR. V rokoch 1974 – 1990 predseda Matice slovenskej

vysokú prevahu čo do počtu nad ostatnými, zo 150 poslancov SNR bolo 105 komunistov, nemohol iný návrh prejsť, pokiaľ by komunistickí poslanci hlasovali za to, k čomu ich na klube poslancov zaviazali. Bola už revolučná doba, preto sa mohlo stať všeličo, a skôr som počítal s tým, že ma nezvolia.

Keď vyhlásil predseda volebnej komisie výsledky volieb, bolo všetko rozhodnuté. Sedel som nehybne na mieste a snažil som sa sústrediť všetky myšlienky na to, čo sa v rokovacej miestnosti práve odohralo, aby som mohol na to reagovať, ale nič mi nenapadlo. [...]

Cez sobotu a nedeľu som sa zavrel do izby a snažil som sa vypracovať akýsi program SNR pre najbližšie obdobie. Nebolo to ľahké, lebo som nepoznal názor Koordinačného centra VPN¹⁵ v Bratislave. Vedel som, že vláda Slovenskej republiky nebude môcť pracovať v starom zložení. Poznal som všetkých členov vlády a ako predseda KNV som mal možnosť poznať aj ich odborné a morálne kvality.

Uvedomil som si aj ďalšiu skutočnosť, že Predsedníctvo SNR vymenováva členov vlády. Ak zostane v zložení, v akom bolo, sotva sa nám podarí zmeniť zloženie vlády, nieto ešte vymenovať novú. Prvý krok, čo urobím v SNR, je zmena vo vedení. Musím získať do vedenia zástupcov iných politických strán a z VPN. Zloženie Predsedníctva SNR, pokiaľ išlo o strániku príslušnosť, bolo neuveriteľne vysoké v prospech komunistov.

Sedel som v izbe sám a rozmýšľal som znovu o tom, či som urobil dobre, že som sa predsa len nechal nahovoriť na takú náročnú funkciu v takom zložitom období. Teraz už cúvnuť nemôžem. Pustím sa do práce s plnou vervou, tak ako na predošlých pracoviskách. Musím to dokázať. Budú mi dôverovať, ako komunistovi? Nebudú mi hádzať [polená] pod nohy? Nepokazím si meno na konci svojej pracovnej kariéry? Nie, na takéto úvahy je teraz už neskoro, pomyslel som si a snažil som sa načrtnúť plán úloh SNR pre najbližšie obdobie. [...]

Najdôležitejšia v tomto období je rekonštrukcia, respektíve vymenovanie novej vlády na Slovensku, ale najprv musí dôjsť k zásadnej zmene

¹⁵ Verejnosť proti násiliu – občianske politické združenie (hnutie) založené po udalostiach 17. novembra 1989. Programové vyhlásenie vydala 23. novembra 1989. Spočiatku sa formovala ako občianske združenie. V priebehu prípravy volieb roku 1990 sa transformovala na politické hnutie. Roku 1990 VPN vyhrala parlamentné voľby na Slovensku a zostavila vládu v koalícii s Kresťanskodemokratickým hnutím a Demokratickou stranou. Roku 1991 z nej odišla opozičná platforma Za demokratické Slovensko. Po voľbách 1992 VPN zanikla.

v zložení predsedníctva. Pavol Hrivnák¹⁶ by možno nebol zlý predseda vlády na toto prechodné obdobie. Ale ktovie, aký majú na neho názor vo VPN a v ostatných stranách. Bude vôbec ochotný pristúpiť k radikálnejším zmenám svojho vládneho kabinetu, bez ktorých nová vláda sotva získa dôveru u ľudí? Ale takéto úvahy sú v tomto období ešte predčasné. Teraz sa musím sústrediť na zmenu v zložení členov predsedníctva. Nová vláda je až ďalší krok.

Mimoriadnu pozornosť musím venovať aj príprave plenárneho zasadania, ktoré by sa malo konať už po novom – pred očami verejnosti, pred televíznymi kamerami. Vybral som malý kalendár z notesa a hľadal som vhodný termín zasadnutia slovenského parlamentu a poznačil som si 18. december 1989.

Dôkladne ho pripravíme po novom. Po prvýkrát zapojíme do jeho prípravy aj skupinu odborníkov. Prekonzultujeme s nimi aj nový plán práce, lebo bude potrebné schváliť množstvo nových zákonov. Pri príprave nesmieme vynechať ani politické strany. Nečlenovia strany by tiež mali mať svoje zastúpenie v predsedníctve SNR. S uvedenými poznámkami som sa vybral na prvú poradu vedenia SNR, kde po prerokovaní dostali konkrétneho adresáta, ktorý bol zodpovedný za ich plnenie. [...]

V pondelok ráno, 4. decembra 1989, ešte pred poradou¹⁷ prišiel za mnou predseda vlády SSR P. Hrivnák a informoval ma o svojich zámeroch na rekonštrukciu slovenskej vlády.

– Nie je ešte predčasné hovoriť o príprave novej či rekonštruovanej vlády? Ja mám ešte plnú hlavu starostí, ako vykonať rekonštrukciu predsedníctva, – povedal som na úvod.

– Pozri, Rudo, nemôžeme sa nechať zaskočiť. Verejnosť tlačí a chce novú vládu, – reagoval P. Hrivnák.

– Súhlasím, ale ak to má byť vláda zložená z nových ľudí, tú mi starí členovia predsedníctva nemusia schváliť.

– Ide o predbežný návrh. Chcel by som, aby si bol informovaný medzi prvými.

– Beriem to naozaj iba ako osobnú informáciu. Schválenie, respektíve vymenovanie nových členov vlády alebo odvolanie je vecou Predsedníctva SNR.

Sadli sme si za prijímací stôl v mojej kancelárii. P. Hrivnák otvoril svoj poznámkový blok a začal hovoriť.

¹⁶ HRIVNÁK, Pavol (1931 – 1995) – ekonóm. Viacnásobný minister slovenskej i federálnej vlády. Od júna do decembra 1989 predseda vlády SSR

¹⁷ Predsedníctva SNR

– Za prvého podpredsedu vlády by som chcel nechať Štefana Murína¹⁸, ktorý sa osvedčil v práci vlády.

– Si presvedčený, že ho obhájiš?! Neviem, či ho VPN prijme.

– Ja myslím, že ho presadím, keď nie, navrhнем niekoho iného. Druhým podpredsedom by mal byť Vlado Lexa¹⁹.

– Čiže tiež pôvodný...

– Áno.

– Koho máš na ďalšie funkcie?

– Uvažujem, že vytvorím funkciu tretieho podpredsedu vlády pre životné prostredie, po zriadení ministerstva pre životné prostredie.

– To je dobrá myšlienka, lebo aj ja by som chcel predložiť návrh do SNR na zriadenie výboru SNR pre životné prostredie. Hodil by sa na to akademik Daubner²⁰. Ale o tom budem uvažovať až po prijatí zákona o zriadení ministerstva pre životné prostredie. Na dôležitý post ministra vnútra uvažujem s Milanom Čičom²¹, prípadne s poslancom SNR Boczom²². [...]

– Doteraz máš navrhnutých iba členov KSS. Pamätaj, že je iná doba. Musíš tam mať v určitom pomere nečlenov strany, respektíve iných strán, – skočil som mu do reči.

– Nechaj ma dohovoriť, Rudko. Nezabudol som na to. Ministra kultúry by mohol vykonávať spisovateľ Ballek²³, náhradník Laco Ťažký²⁴, prípadne Laco Chudík²⁵.

¹⁸ MURÍN, Štefan (1934 – 2007) – ekonóm, diplomat. Bol rusínskej národnosti. V rokoch normalizácie pôsobil v česko-slovenskej misii pri Úrade OSN v Ženeve (1969 – 1973), veľvyslanec v Kanade (1976 – 1982), námestník ministra zahraničných vecí Bohuslava Chroupka (1983 – 1988), podpredseda vlády SSR (1988 – 1989). Ako jediný komunistický funkcionár vystúpil v novembri 1989 na tribúne v Bratislave počas demonštrácie proti existujúcemu režimu. V máji 1990 bol prepustený zo služieb Ministerstva zahraničných vecí. Žil v Bratislave, politicky sa angažoval v KSS.

¹⁹ LEXA, Vladimír (*1937) – chemik, slovenský politik, podnikateľ. Podpredseda vlády SSR v rokoch 1989 – 1990. Po voľbách v roku 1990 poradca ministra financií Michala Kováča v prvej Mečiarovej vláde

²⁰ DAUBNER, Imrich (*1931) – mikrobiológ, akademik SAV. Riaditeľ Imunologického ústavu SAV

²¹ ČIČ, Milan (1932 – 2012) – právnik, vysokoškolský profesor, akademik SAV a ČSAV. Roku 1988 sa stal ministrom spravodlivosti vo vláde SSR. Dňa 12. decembra 1989 bol vymenovaný za predsedu vlády národného porozumenia. Vo voľbách 1990 kandidoval za VPN, neskôr za Hnutie za demokratické Slovensko. Prvý predseda Ústavného súdu SR

²² BOCZ, Zoltán – komunistický politik, predseda KNV v Banskej Bystrici

²³ BALLEK, Ladislav (1941 – 2014) – spisovateľ, politik a diplomat. Angažoval sa v literárnych zväzoch. Od roku 1977 pôsobil na Ministerstve kultúry SSR, neskôr ako šéf Literárneho fondu. V rokoch 1992 – 1994 poslanec NR SR, neskôr veľvyslanec SR v Českej republike

– Z uvedených kandidátov vzhľadom na stránku príslušnosť by najskôr prešiel Ladislav Chudík, – reagoval som.

– Na ministra školstva by som nechal Ľuda Kilára²⁶, ktorý sa osvedčil, prípadne by som navrhol jeho námestníka Macáška²⁷. Na Výbor ľudovej kontroly by som chcel navrhnúť ženu, ale zatiaľ nemám konkrétnu predstavu, kto by to mohol byť.

– Doteraz si hovoril iba o kandidátoch, ktorí sú členmi KSS...

– Áno, ale sú to všetci odborníci. Ja s neodborníkmi robiť nebudem. Na lesné a vodné hospodárstvo navrhujem Vlada Margetina²⁸. Je to odborník, ktorý obstál. Na ministra poľnohospodárstva nemám momentálne lepšieho odborníka ako Ďula Vargu²⁹. Možno by prichádzal do úvahy ešte jeho námestník Medveď³⁰.

– Nehnevaj sa, Paľo, zatiaľ si mi nič nové nepovedal. Myslíš, že VPN bude súhlasiť so starým zložením vlády?!

– Mám aj nových ľudí, nechaj ma dohovoriť. Za ministra stavebníctva by eventuálne mohol prísť Ing. Volko³¹ zo Strany slobody, alebo Ing. Lukáč³² z Demokratickej strany. Sú to tvoji poslanci, ty ich poznáš lepšie, či by boli vhodní alebo nie.

– Ako poslanci sú dobrí, neviem či sú pripravení zastávať funkciu ministra. Možno by mali začať ako námestníci ministra. Ale závisí od toho, s kým ich porovnávaš. Obidvaja majú bohatú prax v stavebníctve.

– Za ministra financií a cien navrhujem F. Valaška³³ [...] To je skúsený a veľmi dobrý odborník ... Ale mám tam aj ďalších, ako sú Ing. Tkáč³⁴

²⁴ ŤAŽKÝ, Ladislav (1924 – 2011) – spisovateľ, publicista, dramatik a scenárista

²⁵ CHUDÍK, Ladislav (1934 – 2015) – profilový slovenský herec. V rokoch 1989 – 1990 minister kultúry vo vláde národného porozumenia

²⁶ KILÁR, Ľudovít (*1929) – univerzitný profesor, športový pedagóg a funkcionár. V rokoch 1986 – 1989 minister školstva vo vláde SSR

²⁷ MACÁŠEK, Fedor (1937 – 2015) – univerzitný profesor, námestník ministra školstva SSR (1986 – 1989)

²⁸ MARGETIN, Vladimír (*1931) – vodohospodár, od roku 1976 minister vodného a lesného hospodárstva

²⁹ VARGA, Július (*1931) – politik, poľnohospodár, minister poľnohospodárstva (1986 – 1989)

³⁰ MEDVEĎ, Július – poľnohospodár, námestník ministra poľnohospodárstva vo vláde SSR (1972 – 1990)

³¹ VOLKO, Viliam (1936 – 2022) – architekt, územný plánovač. Poslanec za Stranu slobody v SNR

³² LUKÁČ, Karol – poslanec SNR, člen Strany slovenskej obrody/Demokratickej strany

³³ VALAŠEK, František – finančník

³⁴ TKÁČ, Marián (*1949) – finančník, politický aktivista. Námestník ministra financií vo vláde SSR

a Bosák³⁵. Za ministra obchodu a cestovného ruchu nemám zatiaľ vhodný návrh.

– Rozhodne by to nemal byť človek z KSS, lebo už aj tak máš viac členov KSS, ako je únosné.

– Mohol by to byť niekto zo Strany slobody. Na zdravotníctvo navrhujem A. Molnára³⁶.

– Zase komunistu?!

– Čo mám robiť? Nemám z čoho vyberať. Keď odbornosť, tak odbornosť. Podobne na priemysel navrhujem bývalého ministra Štefana Urbana³⁷, lebo nemám momentálne lepšieho...

– Myslíš, že ti ten návrh prejde?

– Prejde, neprejde, ja musím najlepšie vedieť, s kým sa mi bude dobre pracovať vo vláde. Tých, čo som si vybral, poznám...

– A koho navrhuješ za ministra spravodlivosti, keď si Milana Čiča navrhol za ministra vnútra?

– Tam uvažujem s Trimajom³⁸, alebo s Ovečkovou³⁹.

– To je všetko? – opýtal som sa predsedu vlády.

– Áno, – odpovedal. Pozrel som sa do môjho poznámkového zošita a spočítal som, koľko členov komunistickej strany by malo byť v rekonštruovanej či novej vláde. Zo šestnásťčlenného kabinetu vlády, keď do toho počítam aj funkciu podpredsedu vlády pre životné prostredie, je jedenásť členov komunistickej strany, pričom ide väčšinou o bývalých členov vlády. To nemôže prejsť.

– To je iba návrh. Ja sa neuzatváram pred ďalším rokovaním. Ale ak má byť vláda funkčná, musí byť zložená z odborníkov.

– Myslím, že to také jednoduché so zostavením, ale ani so schválením novej vlády nebude. V tejto atmosfére, keď tlak verejnosti silnie, sotva prijímú vládu, v ktorej budú mať komunisti takú veľkú prevahu ako v tvojom návrhu.

– Tlak verejnosti je jedna vec, ale zachovať výrobu a plnokrvný život v štáte je dôležitejšie.

³⁵ BOSÁK, Ivan – pracovník Ministerstva financií SSR

³⁶ MOLNÁR, Anton (1930 – 2005) – lekár, univerzitný profesor, člen korešpondent ČSAV a SAV. Minister zdravotníctva vo vláde SSR (1988 – 1989)

³⁷ URBAN, Štefan – minister priemyslu vlády SSR (1986 – 1989)

³⁸ TRIMAJ, Ivan (*1934) – právnik, pracovník legislatívy na Úrade vlády SR. Podieľal sa na vypracovaní Ústavy SR. Sudca Ústavného súdu ČSFR. Po zániku federácie pracovník Kancelárie prezidenta SR

³⁹ OVEČKOVÁ, Oľga (*1939) – právnička, univerzitná profesorka

Porada uvoľnených funkcionárov SNR, ktorá sa o chvíľu mala začať, pôvodne nemala na programe prerokovať informáciu predsedu vlády o postupe zostavovania novej vlády, ale po dohode s P. Hrivnákom som ho pozval na poradu, kde oboznámil vedenie SNR s tým istým návrhom ako mňa.

Niektoré pripomienky, ktoré členovia vedenia mali, si P. Hrivnák poznamenal s tým, že ich využije pri ďalšom spresňovaní zostavenia novej vlády. Mnoho pripomienok nebolo, lebo zloženie predsedníctva bolo ešte nezmenené a boli tam iba dvaja s inou straníckou príslušnosťou. Hoci od prerokovaného návrhu zloženia novej vlády medzi mnou a predsedom vlády P. Hrivnákom prešlo iba pár hodín, na predsedníctve už hovoril ako o kandidátovi na ministra stavebníctva iba o Ing. Volkovi, na poste ministra zdravotníctva sa už objavil MUDr. Igor Mičieta⁴⁰, obidvaja za Stranu slobody. Mišút⁴¹ na poste ministra pre obchod a cestovný ruch. Zároveň P. Hrivnák oznámil, že L. Ťažký odmietol kandidovať na funkciu ministra kultúry. Súčasne uviedol, že v návrhu na zloženie novej vlády sú štyria ministri bez straníckej príslušnosti. P. Hrivnák ďalej informoval, že vo štvrtok poobede, 7. decembra 1989, predloží definitívny návrh novej vlády SSR.

Z uvedeného je vidieť, ako sa z hodiny na hodinu menila situácia pri výbere kandidátov na novú vládu. Všetky strany (KSS, Strana slobody, Strana obrody/Demokratická strana, ale i hnutie VPN) boli na nohách a veľmi aktívne pracovali v zákulisí v snahe čo najviac ovplyvniť zloženie novej vlády, aby zodpovedala ich predstavám. Kým VPN, ako hnutie, nemalo spočiatku záujem priamo dosadiť ľudí do vládnych kabinetov, nakoniec bolo to aj v súlade s programom, ktorý verejne hlásali, Strana slobody a Demokratická strana (bývalá Strana obrody) sa snažili z toho vyťažiť čo najviac ministerských postov, hoci počtom členov nepatrili medzi početné. VPN však neskôršie zmenila svoju taktiku a najmä, keď sa Kresťanskodemokratické hnutie⁴² osamostatnilo, začali presadzovať do vlády aj svojich zástupcov.

Trochu ináč tomu bolo v SNR. KC VPN nemalo vo svojich radoch odborníkov, ktorí by bližšie poznali zákonodarnú činnosť SNR, a preto

⁴⁰ MIČIETA, Igor (1939 – 2012), lekár a politik, člen Strany slobody. Roku 1990 kooptovaný do FZ ČSFR

⁴¹ MIŠÚT, Vladimír (1934 – 2002) – hutník, riaditeľ Niklovej huty v Seredi. Pôsobil vo Zväze priemyslu SR.

⁴² Kresťanskodemokratické hnutie – politický subjekt, ktorý vznikol na prelome rokov 1989 – 1990 z bývalých disidentských skupín okolo tzv. tajnej cirkvi. Ustanovujúci snem KDĽ sa konal 23. februára 1990 v Nitre. Prvým predsedom bol Ján Čarnogurský.

sa spoliehali iba na kontrolu zvonka. Pravidelnými stretnutiami so mnou a s vedením SNR získavali nielen potrebné informácie, ale aj základné vedomosti o právomoci a činnosti SNR. To platilo najmä o popredných predstaviteľoch KC VPN (M. Kňažko⁴³, J. Budaj⁴⁴, L. Szigeti⁴⁵, F. Gál⁴⁶ a ďalší). [...]

Ďalej⁴⁷ na pripravenie návrhu na zrušenie stanoviska SNR, ktorým sa vydal súhlas pod politickým tlakom, lebo väčšina poslancov bola proti tzv. trojjedinej ústave ČSSR. Podporné stanovisko SNR bolo dané uznesením SNR č. 115 z 31. októbra 1989. Namiesto toho sme odporučili schváliť jednotlivé ústavy, t. j. republikové a federálnu samostatne.

Pamätám sa na priebeh zasadnutia SNR 31. októbra 1989, lebo deň predtým mi zavolať vtedajší predseda SNR V. Šalgovič telefonicky do bytu.

– Počul som, že východniari budú zajtra v SNR hlasovať proti trojjedinej ústave, to znamená proti federácii, – začal rozhovor so mnou V. Šalgovič.

– Je pravdou, že sú na to rôzne názory. Nakoniec vedenie SNR je o tom informované. Prejavilo sa to už pri prerokovaní tejto problematiky vo výboroch. Ani v našom výbore sme neboli jednotní.

– To sa nesmie stať. Musíme tomu zabrániť. Vraj východniari sa už dohodli, že budú hlasovať proti. Vieš, čo to znamená?! Čo by nám povedali súdruhovia na ÚV KSČ v Prahe? Ak sa poslanci rozhodnú hlasovať proti, nikto z nás tomu nemôže zabrániť. Práve preto [ti] volám. Treba s poslancami hovoriť. Informoval som už aj vedúceho tajomníka. Ja nie som predsedom výboru ani funkcionár SNR. Ja som radový poslanec. – Ako ich

⁴³ KŇAŽKO, Milan (*1945) – herec, tribún udalostí v novembri 1989. Politik VPN, neskôr viacerých politických subjektov. Viacnásobný poslanec SNR a NR SR. Neúspešný minister zahraničných vecí v druhej vláde V. Mečiara; minister kultúry vo vláde M. Dzurindu

⁴⁴ BUDAJ, Ján (*1952) – občiansky aktivista, disident. Tribún novembra 1989, neskôr obvinený zo spolupráce so Štátnou bezpečnosťou. Viacnásobný poslanec NR SR, poslanec mestského zastupiteľstva v Bratislave

⁴⁵ SZIGETI, Ladislav (László) (*1949) – spisovateľ, publicista a vydavateľ maďarskej národnosti v SR. Predstaviteľ Maďarskej nezávislej iniciatívy vo VPN

⁴⁶ GÁL, Fedor (*1945) – sociológ, politik, prognostik a podnikateľ. Aktuálne žije v Prahe. V posledných rokoch komunistického režimu ho KSS ustanovila za vedúceho tímu, ktorý mal vypracovať prognózu vývinu Slovenska do roku 2010. V novembri 1989 sa postavil do čela hnutia Verejnosť proti násiliu. V období tzv. pomlčkovej vojny, v marci 1990, svojím vystúpením pobúrila značnú časť slovenskej verejnosti, čo predurčilo jeho politický osud.

⁴⁷ Myslí sa prerokovávanie programu schôdze.

mám ja presvedčiť? Si predsedom KNV⁴⁸, poznáš dobre poslancov, pohovor si s nimi... Po straníckej linke už boli prijaté kroky. Česť! – povedal som do telefónu a V. Šalgovič zložil horúci telefón na tzv. Z linke⁴⁹. Žiadneho poslanca som nezavolať, ani sa neopýtal, hoci sme spolu leteli v lietadle do Bratislavy. Napriek tomu, že sa robil politický nátlak cez príslušné stranícke orgány, pri hlasovaní sa po prvýkrát viacej poslancov zdržalo hlasovania a niektorí boli proti, čo na vtedajšiu dobu bolo neobvyklým zjavom. Hlavným predstaviteľom federálnej vlády, ktorý presadzoval trojjedinú ústavu, bol minister Marián Čalfa⁵⁰. [...]

Stretnutie⁵¹ sa uskutočnilo ešte v tento deň, 4. decembra 1989 v pondelok, v modrom salóniku SNR, kde sme mávali porady vedenia SNR. Sedeli sme proti sebe pri veľkom oválnom stole. Na stole boli dve termosky s čiernou kávou a dva menšie tanieriky s keksami.

Za VPN sa rokovania zúčastnili Ján Budaj, Milan Kňažko, Ľ. Feldek⁵², M. Kusý⁵³, V. Ondruš⁵⁴, K. Procházka⁵⁵, L. Szigeti a ďalší. Za SNR sa ro-

⁴⁸ Krajský národný výbor

⁴⁹ Uvedený rozhovor dokladuje, že vedenie KSS predstavovalo úbohý príviesok pražského centra. Väčšina angažovaného Slovenska, vrátane komunistov, bola proti trojjedinej ústave. Vedenie KSS sa lokajsky podrobilo pražskému centru, ktoré sa na poslednú chvíľu snažilo zlikvidovať prvky oprávňujúce Slovákov mať nárok na vlastné sebaurčenie. Na schôdzi, program ktorej sa pripravoval, bolo uvedené súhlasné stanovisko odvolané.

⁵⁰ ČALFA, Marián (*1946) – komunistický funkcionár, tzv. pražský Slovák, t. j. Slovák dlhodobo žijúci v Prahe, rodinne i ináč spojený s tamojším životom. Nebol žiadnym spôsobom spojený so Slovenskom okrem pôvodu a vo „federáli“ predstavoval tzv. slovenskú kvótu. Roku 1988 sa stal členom vlády a súčasne predsedom legislatívnej rady. Z tejto funkcie bezohľadne presadzoval tzv. trojjedinú ústavu, ktorej cieľom bolo zlikvidovanie posledných zvyškov federalizmu vo vzťahoch medzi republikami a federálnym štátom. V decembri 1989 sa za KSČ stal predsedom vlády národného porozumenia. V januári 1990 vystúpil z KSČ a vstúpil do VPN. V rokoch 1990 – 1992 bol predsedom federálnej vlády.

⁵¹ Prvé stretnutie Koordinačného centra Verejnosti proti násiliu s predsedom SNR

⁵² FELDEK, Ľubomír (*1936) – spisovateľ, básnik. Angažovaný člen KSS. V roku 1989 vstúpil do VPN

⁵³ KUSÝ, Miroslav (1931 – 2019) – filozof, politik, univerzitný profesor. Po skončení štúdií na Karlovej univerzite v Prahe bol profilujúcim marxistickým filozofom a ideológom. V rokoch 1968 – 1969 vedúci Ideologického oddelenia ÚV KSS. Vylúčený z KSČ, disident. V roku 1989 vstúpil do VPN a nasledujúci rok bol zvolený za poslanca SNR. Rektor Univerzity Komenského. Od roku 1991 vedúci Kancelárie prezidenta ČSFR v Bratislave

⁵⁴ ONDRUŠ, Vladimír (*1942) – angažoval sa v organizáciách na ochranu životného prostredia. Ako člen KSČ vstúpil do VPN a pôsobil v KC VPN. V decembri 1989 bol menovaný do vlády národného porozumenia. Po voľbách roku 1990 sa stal ministrom

kovania zúčastnil okrem mňa Dr. R. Schin⁵⁶, ktorý bol vtedy vo funkcii vedúceho sekretariátu predsedu SNR. Milo ma prekvapilo, keď som medzi predstaviteľmi VPN spoznal pre mňa dovtedy prvého známeho, bývalého redaktora Technických novín Kamila Procházku, ktorý sa stal tlačovým tajomníkom KC VPN.

Ako som už uviedol, napriek tomu, že som zástupcov VPN privítal veľmi srdečne a úprimne, z druhej strany bolo predsa len cítiť určitú odmeranosť a nedôveru. Koniec koncov niet sa čomu čudovať. Stále som bol komunista, i keď po revolúcii zvolený za predsedu SNR, o ktorom mali určité informácie z predošlej práce. Tie im však nestačili, lebo nevedeli, ako sa zachováam v najbližšom kľúčovom období, keď sa budú robiť zásadné zmeny v predsedníctve SNR, ale hlavne pri vymenovaní novej vlády Slovenskej republiky. Výnimkou bol iba tlačový tajomník VPN K. Procházka, ktorému som sa prihovoral ako starému známemu

– My sa už poznáme, pán Procházka. Som rád, že práve vy ste medzi predstaviteľmi VPN.

– Poznáme, nezabudol som, – odpovedal Procházka.

Zoznámili sme sa spolu na jednom kontrolnom dni v Jelšave za účasti redaktorov televízie, rozhlasu a novinárov. Na kontrolnom dni bol prítomný aj podnikový riaditeľ Slovenských magnezitových závodov Ing. Z. Prekop⁵⁷. Veľmi otvorene a kriticky sme si vymenili názory na ekologické problémy Jelšavy a Lubeníka. Argumenty, ktoré som použil, boli podľa vtedajších kritérií, samozrejme, dôverného charakteru. Zakázalo sa zverejňovanie niektorých údajov o škodlivosti magnezitového prachu, poznatky z lekárskeho či vedeckého výskumu a podobne, aby sa ľudia nedozvedeli pravdu a nevznikli z toho vážne politické problémy. Na kontrolnom dni ma pán Procházka zastavil a prihovoral sa mi.

– Páči sa mi, ako otvorene a nebojáčne bojujete za zlepšenie ekológie vášho kraja, vy takto vystupujete aj na iných fórach? – opýtal sa vtedy Procházka.

– Dost' máme iných problémov, ak ani základné ekologické otázky

životného prostredia. Pred začatím lustrácií odišiel roku 1991 z vlády a pôsobil v súkromnom sektore.

⁵⁵ PROCHÁZKA, Kamil – novinár, redaktor Technických novín, neskôr tlačový hovorca VPN

⁵⁶ SCHIN, Richard (*1942) – právnik, tajomník výboru SNR. R. Schuster si ho vybral za vedúceho kancelárie SNR.

⁵⁷ PRÉKOP, Zoltán – dlhodobý riaditeľ magnezitových závodov v Lubeníku. Člen ÚV KSS

v kraji nevyriešime, načo sme potom vo funkciách? Hovorím všade rovnako. V ekologických otázkach nášho kraja sa už nedá ďalej nikomu nič odpúšťať. Ani riaditeľovi, nech by to bol ktokoľvek, – odpovedal som.

– Nemali by ste chuť poskytnúť mi rozhovor na túto tému pre Technické noviny? – opýtal sa Procházka.

– Ak vás ekológia kraja zaujíma, rád sa s vami stretnem...

Ako sme sa dohodli, tak sa aj stalo. Pán Procházka sa ohlásil a ja som mu poskytol rozhovor. Bol to neobvyklý, dlhý rozhovor a trval skoro celé poobedie. V rozhovore, ktorý si pán Procházka nahrával na malý magnetofón, nepadli iba rýdzo ekologické, ale i politické otázky, na ktoré som rovnako otvorene odpovedal bez toho, aby som sa obával, že by mohol byť tento rozhovor proti mne zneužitý.

– Dovolil som si vás pozvať, vážení páni z Koordinačného centra, aby som sa s vami poradil a opýtal, čo očakáva VPN od SNR v najbližšom období? – začal som rozhovor s predstaviteľmi VPN. J. Budaj sa na mňa sústredene pozrel. M. Kňažko sa usmial a odpovedal otázkou.

– A čo keby ste nám vy najprv povedali vaše predstavy o tom, čo ako nový predseda SNR chcete v najbližšom období urobiť? My vám potom povieme naše predstavy [...]

V tom čase som ešte nevedel, že medzi zástupcami Koordinačného centra nemali odborníka, ktorý by bližšie poznal právomoci a povinnosti predsedu SNR, ale i celého parlamentu. Prišiel som na to až v priebehu ďalších rokovaní s nimi, keď bolo treba riešiť konkrétne problémy, alebo pri predkladaní rôznych návrhov na riešenie niektorých parlamentných otázok.

– Ak chceme zmeniť súčasné zloženie vlády alebo vymenovať novú, musíme najprv zmeniť zloženie predsedníctva SNR.

– Aké je súčasné politické zloženie a koľko členov má predsedníctvo SNR? – opýtal sa J. Budaj.

– Predsedníctvo je 22-členné, z toho je 20 komunistov, jeden člen Strany slobody a jeden člen Strany obrody...

Po tejto informácii sa všetci prekvapene na mňa pozreli, len M. Kňažko sa potmehúdsy usmial a dodal:

– To nemôže byť pravda, pán Schuster... Vy žartujete?!

– Je to, bohužiaľ, tak. Práve preto sa musí začať v Predsedníctve, ináč sa novú vládu, ktorá by zodpovedala súčasnému rozloženiu politických síl, nepodari vymenovať.

– Aké teda navrhujete zmeny v predsedníctve? Máte o tom nejaké konkrétne predstavy? – opýtal sa J. Budaj.

– Mám. Musíme zmeniť politické zloženie členov predsedníctva tak,

aby komunistickí poslanci nemali prevahu, aby pri hlasovaní nemali možnosť prehlasovať všetkých ostatných, – reagoval som.

Vzápätí mi skočil do reči M. Kňažko.

– To prakticky znamená, že by bolo treba znížiť pomer komunistov tak, aby nemohli prehlasovať ostatných. A budú s tým súhlasiť komunisti? Vy s touto zmenou súhlasíte?

– Keby som s tým nesúhlasil, neprišiel by som s tým návrhom, – odpovedal som M. Kňažkovi a pokračoval som. – Ak bude vedenie strany rozumné a pochopí politickú situáciu, budú aj oni súhlasiť...

– Čo urobíte, ak nebudú súhlasiť? – opýtal sa M. Kňažko.

– Pri súčasnom politickom zložení poslancov, ak by nesúhlasili, nemôže to na schôdzi SNR, ktorá volí členov predsedníctva, prejsť. Ale to už bude moja úloha, aby som ich vo vedení ÚV KSS presvedčil.

– Koľko je členov komunistickej strany v celej SNR? – opýtal sa odrazu J. Budaj.

– Zo 150 poslancov je 105 komunistov, t. j. 70 %; členov Strany obrody je 7; členov Strany slobody je tiež 7; bez straníckej príslušnosti je 31 poslancov, – odpovedal som.

– To je strašné, to sa im hlasovalo a schvaľovalo, – dodal ironicky M. Kňažko, pokyvkvajúc hlavou.

– Všetko na sto percent. Ako ináč! – pripojil sa poznámkou Budaj.

– Keď to tak všetko počúvam, pán Schuster, akú záruku má VPN, že nás tento parlament alebo ak chcete SNR nepodvedie? Aké nám môžete dať záruky? – opýtal sa M. Kňažko a sústredene sa na mňa pozrel. Nespustil z mojej tváre oči, kým som neodpovedal.

– Na to je veľmi ťažko odpovedať, pán Kňažko. Ja vám teraz môžem aj dušu na dlaň vyložiť a vy, ak nechcete, nemusíte veriť, lebo som komunist... Pred revolúciou by mi takúto funkciu nikdy neponúkli, lebo to bolo vždy jedno z najteplejších miest nielen v rámci Slovenska, ale i ČSSR. Sem sa dostávali len tí naj „najzaslúžitejší“ súdruhovia. Dnes, keď toto predsednícke kreslo začína byť veľmi horúce a miestami až žeravé, môže si naň sadnúť aj taký malý súdruh, ako som ja. Nič vám iné zatiaľ neostáva, ako to so mnou skúsiť. Život potvrdí, či splním vaše predstavy a očakávania, alebo nie. Mojou snahou bude, aby sa celá činnosť SNR v tomto zložitom období dostala pod verejnú kontrolu...

– Ako, pán Schuster? Ako sa to dá prakticky dosiahnuť? – skočil mi do reči J. Budaj.

– Napríklad aj tým, že schôdze SNR budú priamo vysielateľ televíziou a rozhlas. Tým, že budeme o každom našom kroku, rozhodnutí či uznesení

ní prostredníctvom masmédií informovať verejnosť. Nie je to ľahké, lebo s tým nemáme skúsenosti, ale urobím všetko pre to, aby tomu tak bolo.

– Návrh na priame prenosy televízie a rozhlasu nie je zlý nápad, ak sa vám to podarí dodržať, určite verejnosť to privíta, – poznamenal M. Kňažko. – Máte konkrétnu predstavu, pán Schuster, ako zmeniť predsedníctvo SNR?

– Mám. Ale zatiaľ sú to iba moje úvahy, ktoré musí schváliť Predsedníctvo SNR a v konečnom dôsledku slovenský parlament. Podľa môjho názoru by predsedníctvo malo mať dvadsaťjeden členov. Neviem, prečo ich je teraz dvadsaťdva. Komunistická strana by nemala mať viac ako deväť členov v Predsedníctve, podľa môjho názoru.

– Ako uvažujete so zastúpením ostatných strán? – opýtal sa M. Kňažko.

– Zvýšiť by sa mal počet poslancov nestraníkov, možno na šesť, a zástupcovia Strany obrody a slobody by mali mať po troch zástupcov. Tým by už komunistickí poslanci nemali možnosť prehlasovať ostatných. Ale s tým musí komunistická strana najprv súhlasiť...

– Ale to závisí aj od vás, pán Schuster, ste predseda komunista. Ako predseda SNR im to musíte vysvetliť, že nemajú inú šancu, – dodal M. Kňažko.

– Áno, som komunista a som o tom presvedčený, že navrhnuté zmeny treba vykonať, ak chceme vymenovať novú vládu. Napriek tomu, že som ešte v komunistickej strane, moje konanie musí byť v tomto období nadstranícke.

– Boli by sme radi, pán Schuster, keby ste to aj v praxi potvrdili, – neodpustil si poznámku M. Kňažko.

– Život v najbližšom období ukáže, či boli moje slová pravdivé. Čas je najlepší posudzovateľ. Ešte som vás chcel informovať o obsadení predsedov výborov SNR...

– Tie sú zrejme tiež v rukách komunistov, ako ináč... – poznamenal J. Budaj.

– Áno. Deväť výborov SNR vedie doteraz deväť poslancov komunistov: B. Chudý⁵⁸ – mandátový a imunitný výbor; A. Bajcura⁵⁹ – ústavnoprávny výbor; J. Kanský⁶⁰ – výbor pre priemysel a stavebníctvo; J. Gajdošík⁶¹ – plán a rozpočet; Z. Bocz⁶² – výbor pre národné výbory a národnosti; J. Benčík⁶³

⁵⁸ CHUDÝ, Bohumil – funkcionár KSS, člen ÚV KSS, poslanec SNR

⁵⁹ BAJCURA, Andrej (1939 – 1998) – právnik, univerzitný profesor

⁶⁰ KANSKÝ, Jaroslav (1929 – 2020) – komunistický a hospodársky funkcionár. Člen ÚV KSS a poslanec SNR do roku 1990

⁶¹ GAJDOŠÍK, Ján – poslanec SNR

⁶² BO CZ, Zoltán – poslanec SNR maďarskej národnosti

⁶³ BENČÍK, Jozef – poslanec SNR za KSS

– výbor pre poľnohospodárstvo a výživu, D. Krocsány⁶⁴ – výbor pre obchod, služby a dopravu, L. Abrahám⁶⁵ – výbor pre veci sociálne a zdravotné a J. Solovič⁶⁶ – výbor pre kultúru a výchovu.

– Sto percent, ako ináč... – uštipačne dodal L. Feldek.

– Aké zmeny by ste navrhli u predsedov výborov, pán Schuster? – opýtal sa Kňažko.

– Z deväť výborov by podľa môjho názoru mali tri výbory viesť komunistickí poslanci. Možno by to mohli byť poslanci Gajdošík, Bajcura, Solovič. Dva výbory by viedli poslanci Strany slobody. Pokiaľ ich poznám, mohli by to byť poslanci Majer⁶⁷ a Švihorík⁶⁸. Ďalšie dva výbory by mohli viesť poslanci Strany obrody, napríklad V. Volko a K. Brodziansky⁶⁹. Dva výbory by mohli viesť poslanci bez politickej príslušnosti, napríklad poslanci J. Žabák⁷⁰ a V. Lehotská⁷¹. Samozrejme, to sú moje predbežné návrhy podľa toho, ako som ich poznal z doterajšej práce v SNR. Konečný výber poslancov do jednotlivých funkcií si urobia príslušné politické strany a pokiaľ ide o nečlenov strany možno VPN. To už nie je moja starosť, – vysvetlil som.

– A ako to bude s funkcionármi, konkrétne s podpredsedami SNR? – opýtal sa J. Budaj.

– Odporučil by som, aby každá politická strana mala svojho podpredsedu SNR. Napríklad za Stranu obrody by to mohol byť pán J. Majer, za Stranu slobody K. Brodziansky, za komunistov J. Gajdošík, za nestraníkov V. Lehotská. To je z mojej strany všetko, pokiaľ ide o prvú vašu požiadavku týkajúcu sa vymenovania novej vlády a s tým súvisiacej zmeny v Predsedníctve SNR.

– Ako to bude so zmenou poslancov v SNR? Tento komunistický par-

⁶⁴ KROCSÁNY, Dezider (1925 – 1991) – komunistický politik maďarskej národnosti. Člen ÚV KSS, podpredsa SNR

⁶⁵ ABRAHÁM, Ladislav (1922 – 2000) – komunistický politik. Predsa Slovenskej odborovej rady (1970 – 1989), poslanec SNR

⁶⁶ SOLOVIČ, Ján (1934 – 2022) – spisovateľ, dramatik. Predsa Zväzu slovenských spisovateľov (1984 – 1989), poslanec SNR za KSS (1971 – 1990)

⁶⁷ MAJER, Ján (1928) – od roku 1990 poslanec SNR za Demokratickú stranu

⁶⁸ ŠVIHORÍK, Jaroslav – poslanec SNR

⁶⁹ BRODZIANSKY, Kamil (1936 – 1998) – politik. Predsa Strany slobody (1986 – 1989). V rokoch 1981 – 1990 poslanec SNR, podpredsa SNR

⁷⁰ ZABÁK, Ján (1933 – 2009) – rímskokatolícky kňaz. Predsa Združenia slovenských katolíckych duchovných Pacem in Terris (1984 – 1989), poslanec SNR

⁷¹ LEHOTSKÁ, Viera – poslankyňa SNR

lament v takomto zložení si bude aj naďalej schvaľovať všetko to, čo sa mu zachce, – poznamenal J. Budaj.

– Na prvý pohľad to tak vyzerá a prakticky tu táto možnosť vyvstáva. Ale poraďte mi, ako ináč postupovať. Ak nechceme porušovať príslušné zákony. Postupne zmeníme i zloženie poslancov a vypíšeme doplňovacie voľby. Ak sa schvália predpokladané zmeny v predsedníctve a vymenuje nová vláda, bude to prvý predpoklad, aby do slovenského parlamentu už neprenikli na schválenie zákony, ktoré by neboli v súlade so súčasným politickým vývojom na Slovensku, alebo aby nevyjadrovali záujmy tých politických síl, ktoré vyjadrujú vôľu väčšiny nášho obyvateľstva. Ako predseda SNR sa týchto zásad budem vždy držať.

– Aký čas je potrebný na výmenu starých poslancov? – opýtal sa M. Kňažko.

– Ak chceme postupovať podľa teraz platného zákona, na vypísanie doplňovacích volieb potrebujeme okolo dvoch mesiacov.

– To je v tomto období príliš dlhý čas, pán Schuster, – reagoval J. Budaj.

– Viem. Musíme preto urýchlene pripraviť nové volebné zákony, dať ich na verejnú diskusiu i odborníkom. Ale dovtedy musíme postupovať len tak, ako som hovoril.

– Ale my vieme, že mnohí poslanci nepracujú, iní sa zase skompromitovali. Ako budete postupovať proti nim? – opýtal sa M. Kňažko.

– Nám je ťažko robiť tlak na poslancov, aby sa vzdali. Ale na to majú právo voliči v príslušnom volebnom obvode. Ak poslanec do volebného obvodu nechodí, nerieši oprávnené záujmy voličov, samozrejme, pokiaľ to bolo v jeho silách, ak voliči stratili dôveru k poslancovi, môže dôjsť k zmene poslanca. My poznáme tiež jednotlivých poslancov z ich práce v SNR a v jednotlivých výboroch, ale to nie je hlavné kritérium, – vysvetľoval som. – Musíme pôsobiť na ich svedomie a poukázať na ich morálny profil. Je treba urobiť všetko pre to, aby sa verejnosť o tom dozvedela pravdu, aby sa pod týmto tlakom vzdali. Verejnosť vie o chybách a postojoch jednotlivých poslancov. Treba konkrétne o tom hovoriť v SNR i na verejnosti, aby vznikol prirodzený tlak na ich odstúpenie. Malo by to byť podobné ako v komunistickej strane, kde mnoho členov vystupuje zo strany a tento proces ešte len bude akcelerovať. Treba takých poslancov a funkcionárov, ktorí neobstáli, vyzvať, aby sa vzdali svojich funkcií. V tomto období zvlášť je treba viac čínov zo strany SNR. Dozrieť treba na Štátnu bezpečnosť, ktorá ničí archívy a zametá za sebou stopy. Poslanecký zbor by mal vytvoriť osobitný výbor na tento účel.

– S akou iniciatívou chce prísť v tomto smere SNR? – opýtal sa člen Koordinačného centra VPN L. Feldek.

– Vieme o týchto skutočnostiach a všade, kde nás budú volať, ak bude treba pomôcť, ako funkcionári a poslanci SNR pôjdeme. Ale to podstatu veci nevyrieši. V tomto smere má nezastupiteľné miesto vláda SSR. Preto treba čo najskôr vytvoriť novú vládu, ktorá prijme konkrétne opatrenia, aby sa uvedené skutočnosti neopakovali. Samozrejme, že dovedy musí konať stará vláda a SNR, ako som už povedal, a nebude stáť bokom, – odvetil som.

– Na Slovensku je 560 000 Maďarov, ktorí by mali mať zastúpenie vo všetkých orgánoch. Dokument 33 o maďarskej menšine, ktorý je veľmi vážny a dôležitý, treba zverejniť, – pripomenul Dr. F. Mikloško⁷².

– Akú národnostnú politiku chce robiť SNR? Radi by sme sa o tom dozvedeli v priebehu niekoľkých dní. V tomto smere by sme tiež chceli v reálnom čase dosiahnuť ozdravenie SNR, – povedal L. Szigeti, člen Koordinačného centra VPN.

– Budeme povďačný za každý návrh, ktorý by mohol viesť k zlepšeniu práce SNR na tomto úseku. Ako viete, zatiaľ máme v SNR výbor pre národné výbory a národnosti, v ktorom som pracoval aj ja. Každý nový návrh na zlepšenie práce a vytvorenie lepších podmienok pre národnostné menšiny prerokujeme v Predsedníctve SNR a ak to bude potrebné i v SNR.

– Pán Schuster, máme skutočne množstvo príkladov, ktoré hovoria o tom, že mnohé veci sa na Slovensku neriešia. Denne máme telefonáty a prichádzajú k nám ľudia a sťažujú sa. Napríklad dvaja príslušníci Verejnej bezpečnosti chceli naozaj byť verejnou bezpečnosťou, ale určité sily im to prekazili. Pohraniční vojaci z útvaru č. 102 si sťažujú, že nemôžu ešte stále cestovať do zahraničia. Ostatný drôt na hraniciach s Rakúskom komu patrí? – uvádzal ďalšie konkrétne problémy M. Knažko.

– Verím vám, pán Knažko, že všetko, čo hovoríte je pravda. Ale pochopíte, SNR pri všetkej snahe nemôže tieto drobné sťažnosti riešiť. Ale ak sa na nás ľudia obracajú, každého prijmeme a vypočujeme a pokiaľ môžeme, vyriešime problémy buď priamo, alebo cez príslušné orgány. Preverím si aj uvedené konkrétne sťažnosti a budem vás informovať, – odpovedal som.

– Boli by sme radi, pán predseda, keby SNR vyhlásila, aby terajší poslanci SNR maďarskej národnosti nemali možnosť reprezentovať maďarskú menšinu, – pripomenul L. Szigeti.

– Ťažko mi je zakázať poslancom SNR maďarskej menšiny, ktorí aj

⁷² MIKLOŠKO, František (*1947) – matematik, kresťanský disident, politik. V novembri 1989 člen KC VPN. V rokoch 1990 – 1992 predseda SNR. Poslanec NR SR za Kresťanskodemokratické hnutie

keď boli zvolení v starom režime, aby nevystupovali za svojich voličov. Teraz máme 17 poslancov maďarskej národnosti. Pri zmenách, ktoré budú v SNR, budete mať možnosť si vybrať nových poslancov.

– Maďarská menšina je na tom veľmi zle s národnostnou tlačou, pán predseda, – dodal L. Szigeti.

– Pokiaľ poznám pomery z Východoslovenského kraja, tam to nebolo také zlé. Ja som osobne mnohé veci riešil sám ako predseda KNV. Pravidelne som sa s predstaviteľmi národnostných menšín stretával a čo som mohol, snažil som sa im pomôcť, – odvetil som.

– Ale celoslovensky to nie je dobré, pán predseda, – pripomenul Szigeti.

– Pokiaľ ide o novú vládu, nemalo by tam byť viac ako 10 – 15 % komunistov. Viac musí byť nepartajných. M. Čič by mal verejnú dôveru, keby sa stal ministrom vnútra. Zastúpenie starých politikov by nemalo byť vysoké. Dve tretiny politikov by malo byť neskompromitovaných, – pripomínal prof. Kusý.

– Treba vidieť politickú situáciu a podľa toho konať. Pokiaľ ide o ekológiu, treba vypracovať návrh na moratórium. Využívať viac odborníkov, profesorov. Konať konferencie a odborné semináre, – navrhol V. Ondruš.

– Aby sa nezabudlo na vysokoškolákov. Pripravuje sa nová vysokoškolská organizácia. Máme pripravený návrh na Slovenskú vysokoškolskú úniu. Máme návrh aj na ministra vnútra. Treba prijať nový školský zákon. Ministri by mali byť odborníci vybraní konkurzným riadením, – pripomínal zástupca vysokoškolákov⁷³.

– Na začiatku nášho rokovania, pán Schuster, ste sa nás pýtali na naše predstavy o práci SNR v terajších podmienkach. My sme zvyknutí na veľké elaboráty papierov. Naše návrhy pre najbližšie obdobie, myslím, že môžu byť rovnaké pre vládu a SNR a sú zahrnuté do 13 bodov. Myslím, že sú vám a verejnosti známe z našich mítingov. Či ste sa tam báli chodiť, pán Schuster? – odrazu sa opýtal Kňážko.

– Chodil som tam, pokiaľ som bol v tom čase v Bratislave, a tento program dobre poznám, – odpovedal som.

Trinásťbodový program som už mal preštudovaný s príslušnými poznámkami, ako ho budem realizovať. M. Kňážko pokračoval:

– My sme vám ich priniesli. Nech sa páči... – podal mi hárok papiera formátu A4, na ktorom bolo vytlačených 13 bodov. A dodal:

– Boli by sme radi, keby sa vám tento „malý“ trinásťbodový program podarilo splniť, pán Schuster. To by bola veľká vec... Pozorne som si ho prečítal a potom som reagoval.

⁷³ V zozname účastníkov nie je uvedený.

– Napriek tomu, že uvedený program zďaleka nie je tak ľahko splniteľný, vynasnažím sa, aby sme ho čo najskôr naplnili, lebo pokiaľ viem, vyjadruje skutočné požiadavky väčšinu našich občanov. Dúfam, že jednotlivé body programu nie sú terminované? – opýtal som sa.

M. Kňažko sa usmial a dodal: – To nie, ale boli by sme radi, keby to bolo čo najskôr... v priebehu niekoľkých mesiacov...

– Prerokujeme celý program vo vedení SNR, v predsedníctve i na jednotlivých sschôdzach SNR, kde ho budeme priebežne kontrolovať, – doplnil som svoju odpoveď.

V závere som ešte v krátkosti uviedol naše stanovisko k jednotlivým bodom programového vyhlásenia KC VPN.

– K bodom 1 a 3 – to sme už overili. Pokiaľ ide o bod 4 – ľudské práva, tu bude našou úlohou iniciovať tento zákon smerom k federálnemu zhromaždeniu. Budeme pritom plne vychádzať zo všeobecnej deklarácie OSN o ľudských právach. SNR iniciatívne poskytne podnetné návrhy a očakávanú spoluprácu.

Do volieb vytvoríme z kolektívy poslancov maximálnu kontrolu moci a politický pluralizmus. To si však žiada konštituovanie ústavného súdu. Súčasne treba zabezpečiť také zloženie, ktoré bude zárukou kontrolného fungovania orgánu.

Pokiaľ ide o zákon o politických stranách, treba vytvoriť podmienky pre spôsob zakladania, podmienky registrácie, možnosti súdnej kontroly tohto rozhodnutia, ako aj organizácie politických strán na územnom princípe.

Ako som už uviedol, budeme iniciovať urýchlené prijatie príslušných právnych noriem. SNR nechce byť v závoze, ale aj pomáhať v úzkej spolupráci s vládou a riešiť závažné problémy. Skutočný právny štát chceme zaručiť neustrannosťou súdov a prokuratúry.

Odluku cirkvi od štátu ako ďalší bod budeme plne podporovať. V najbližšom období sa stretnem s predstaviteľmi cirkvi, kde si o tejto problematike spolu pohovoríme a prijmeme aj konkrétne námety a návrhy.

Pokiaľ ide o bod 10 – zrovnoprávniť všetky formy vlastníctva, budeme aktívne pomáhať čo najskoršej realizácii uvedenej požiadavky.

Bod 11, týkajúci sa nových ústav federálnej, ČSR a SSR, pripravíme ústavu SSR a dáme ju k dispozícii verejnosti na vyjadrenie. 31. októbra 1989 SNR pod tlakom vtedajších predstaviteľov KSC/KSS v SNR schválila návrh na trojjedinú ústavu. Preto sa k tomu vrátíme, aby sa mohla naša slovenská ústava prerokovať na širokom demokratickom základe.

K bodu 12 – zabezpečiť zdravé životné prostredie – pripravujeme nový zákon. Predpokladáme, že do Vianoc by mal byť nový rezort aj nový výbor

SNR pre životné prostredie. V apríli tohto roku SNR robila prieskum v tejto oblasti po celom Slovensku, ktorý potvrdil oprávnenosť riešenia týchto naliehavých požiadaviek. Vláda SSR ich však neriešila. Preto treba vytvoriť návrh na zmenu kompetencie a zriadiť ministerstvo pre životné prostredie.

Pokiaľ ide o bod 13, týkajúci sa vlády, treba povedať, že nevychádzal z reálnych čísiel demografie. Samozrejme, že sa zruší štátny dozor nad cirkvou. Budú sa riešiť i majetkovoprávne záležitosti cirkvi. Je tam mnoho problémov, ktoré treba riešiť, ako napríklad sľub vernosti republiky, výuka náboženstva buď v škole alebo na fare a podobne. [...]

Počas porady s podpredsedami SNR⁷⁴ ma telefonicky zavolať M. Kňažko a oznámil mi, že by sa spolu s J. Budajom radi so mnou porozprávali. Dohodli sme sa, že sa stretneme o jedenástej hodine v mojej kancelárii. Nevedel som síce, čo konkrétne chcú so mnou prerokovať, lebo mi to do telefónu nechceli povedať, ale predpokladal som, že to bude iste súvisieť so zostavením novej vlády.

– Pán Schuster, prišli sme za vami, aby sme vám oznámili, že KC VPN nie je spokojné s postupom prípravy novej vlády zo strany predsedu vlády P. Hrivnáka, – povedal J. Budaj, sotva sme si spolu zasadli v modrom salóniku za spoločný stôl.

– Pán Budaj, mňa tiež trápi, že ešte nemáme novú vládu. Ale zostavením vlády je poverený P. Hrivnák, musíte s ním hovoriť, – skočil som mu do reči.

– S ním je zbytočné hovoriť. Niekoľkokrát sme mu už povedali, aby neprišiel so starou gardou. On si nedá povedať, – ozval sa Kňažko.

– Dohovorte mu, pán Schuster. Najlepšie by bolo vyberať členov vlády konkurzom. Chceme mať záruky beztretnosti tých ľudí, čo teraz vystupujú. Terajšia vláda považuje akékoľvek naše vystupovania za porušenie zákona a poburovanie. Musíme mať preto záruky, že títo ľudia nebudú potrestaní, – požadoval J. Budaj.

– Treba vymeniť skompromitovaných funkcionárov a členov vlády. Na čele vlády v tomto období by mal stáť právnik a nie technokrat. Čič je právnik, možno by bol on dobrý predseda vlády, – pokračoval Kňažko.

– Možno máte pravdu, pán Kňažko. Ale v mojej kompetencii nie je navrhnúť predsedu vlády, ktorý by potom zostavil novú vládu. To je vec politických strán a Národného frontu, – vysvetľoval som.

– Vy sa s ním dobre poznáte, ste komunista, dohovorte mu. A čo si myslíte o Čičovi? – opýtal sa J. Budaj.

– Podľa môjho názoru to treba ešte skúsiť s P. Hrivnákom. Ja ho bu-

⁷⁴ 7. decembra 1989

dem o tomto stretnutí s vami informovať. Pokiaľ ide o M. Čiča, nie je to zlý typ. Poznám ho ako veľmi seriózneho a schopného človeka. Nebol by to zlý predseda vlády.

– Ministri by mali byť funkční, odborne zdatní, napríklad na ministra kultúry takéto kritériá spĺňa pán L. Chudík alebo na ministra stavebníctva Ing. Volko, – povedal J. Budaj a pokračoval, – najlepšie by bolo, keby členovia vlády podali demisiu a zatiaľ viedli ministerstvá námestníci, kým by sa ministerské kreslá neobsadili konkurzom. Podľa nášho názoru bude predseda len potrebné zmeniť predsedu vlády P. Hrivnáka. Z jeho návrhu na nových členov vlády sa málokto dá akceptovať.

– S návrhom A. Vargu⁷⁵ za podpredsedu vlády za maďarskú národnostnú menšinu súhlasíme. Možno aj s V. Lexom sa dá súhlasiť, ale so Š. Murínom vonkoncom nie, – vysvetľoval M. Kňažko. – Ing. V. Ondruš, CSc. by bol vhodný typ na podpredsedu vlády. Je riešiteľom úloh štátneho plánu ekonomického výskumu, bývalý člen KSČ, lektor KSČ. Má skúsenosti z riešenia úloh ochrany životného prostredia. Pán Ondruš by mohol pripraviť novú štruktúru pre ministerstvo životného prostredia s nadrezortnou právomocou.

– Dobré, budem o tom informovať P. Hrivnáka, o tomto návrhu uvažoval, – odpovedal som.

– Bude lepšie, keď sa s týmto návrhom bude už zaoberať pán Čič, ktorému by bolo dobre avizovať náš návrh, – odpovedal M. Kňažko.

– Odkázať mu môžem, aby za vami prišiel, ale takéto chúlостivé veci musíte dohodnúť s politickými stranami, – reagoval som.

– To už bude naša starosť, pán Schuster. Kto tvorí predsedníctvo vlády? – opýtal sa J. Budaj.

– Obyčajne podpredsedovia vlády a niektorí dôležití ministri, napríklad minister financií, minister vnútra a podobne. To nie je presne určené, závisí to od predsedu vlády, aké si vytvorí.

Vypili sme spolu džús a rozišli sme sa. Stál som pred veľkým problémom, ako to povedať P. Hrivnákovi. Keď mu nič nepoviem a dozvie sa to neskôr, bude to ešte horšie. Ak mu to poviem priamo, tak ako sa to odohralo, bude ma podozrievať, že paktujem s VPN za jeho chrbtom. Nech si myslí o mne, čo chce, musí sa dozvedieť pravdu a to čo najskôr, povedal som si. Zdvihol som telefón a „horúcou“ linkou som sa s ním spojil. Oznamoval som mu, že musím s ním súrne hovoriť. Ponúkol som sa mu, že ak

⁷⁵ VARGA, Alexander (*1942) – archivár, maďarský aktivista. Do vlády národného porozumenia bol nominovaný VPN – Maďarskou nezávislou iniciatívou. Do vymenovania nového ministra vnútra riadil ako podpredseda vlády aj toto ministerstvo.

nemá čas prísť na SNR, pôjdem za ním do úradu, čo bolo neobvyklé. Ale ja som si na také formálne veci, ako je podriadenosť či nadriadenosť, nikdy nepotrpel. Vždy mi išlo o podstatu veci a nie o honor.

Paľo Hrivnák bol podobného razenia, nemal rád ceremónie a zostal veľmi praktickým človekom aj pri riešení úloh vo vláde, kde nezaprel svoje technické a odborné znalosti z predošlej praxe. Vošiel som do jeho kancelárie, pozdravili sme sa a podali sme si ruky. P. Hrivnák sedel za písacím stolom, pred sebou mal poznámkový blok, v ktorom mal zapísané jednotlivé alternatívy návrhov zloženia novej vlády.

– Prišiel som, aby som Ťa osobne informoval o stanovisku KC VPN k doterajšiemu postupu pri zostavení novej vlády, – prihovoral som sa mu, len čo mi ponúkol miesto na sedenie oproti nemu pri písacom stole.

– Stretol si sa s nimi?! – prekvapene sa opýtal.

– Áno.

– Nerobíš dobre, Rudo, keď sa za mojím chrbtom s nimi stretávaš...

– Počkaj, Paľo. To nie je za tvojím chrbtom. Ak sa KC VPN chce so mnou stretnúť, ja nemám právo ich odmietnuť, tým skôr, že prijímam každého, kto sa uchádza o prijatie.

– Kto bol za tebou? Budaj?

– Áno s Milanom Kňazkom.

– Čo ti povedali? Nepáči sa im môj návrh na zloženie novej vlády?!

– Presne tak!

– Prečo si ich neposlal za mnou? Prečo ty s nimi o týchto veciach za mojím chrbtom rokuješ?

– Ja som žiadne rokovanie nevedol. Nikoho som do novej vlády nenavrhol, ani neschvaľoval. Vypočul som si ich sťažnosť, alebo lepšie povedané pripomienky k tvojmu doterajšiemu postupu zostavovania novej vlády. Požiadali ma o to, aby som ti ich tlmočil. Preto som hneď prišiel.

– No dobre. Čo sa im nepáči?

– Myslím, že už dobre poznáš ich výhrady k niektorým tvojim návrhom. Rozdiel je iba v tom, že kým včera a predvčerom boli ochotní o niektorých návrhoch na postoch ministrov diskutovať, dnes sú už kategoricky proti.

– Hovor konkrétne, proti komu sú? Viem, že nechcú Murína...

– Áno.

– Proti komu ešte majú výhrady?

– Neviem, lebo o druhých nehovorili. Spomínali iba Vargu za maďarskú národnostnú menšinu, že s ním by súhlasili, aj s Lexom. Za ďalšieho podpredsedu vlády navrhujú Ondruša, ktorý mal pripraviť štruktúru pre nové životné prostredie.

- Z VPN?
- Áno.
- Ktoré ministerstvo ešte chcú obsadiť?
- Hovorili ešte o L. Chudíkovi na post ministra kultúry.
- S tým predseda už aj ja počítam... Koho ešte odporúčajú?
- Spomínali Ing. Volku na post ministra stavebníctva. Toho poznám aj ja. Ako poslanec SNR je veľmi šikovný.
- Ale na ministra stavebníctva ešte nedorástol. Počul som o tomto návrhu za Stranu slobody. Ešte ti dali nejaké návrhy?
- Nie. Spomínali Milana Čiča. Ak sa s tebou nedohodnú, zrejme poveria jeho zostavením novej vlády.
- To že povedali?!
- Áno.
- Ale to je nátlak...
- Ak budú aj ostatné strany súhlasiť, a zatiaľ s ich návrhmi vždy súhlasili, nič si nepomôžeš.
- Oni mi určia ľudí, s ktorými mám robiť, a mňa učinia zodpovedným za ich prácu? To poznám. Ja musím najlepšie vedieť, kto sa na aký post hodí, ak mám viesť vládu.
- Mal by si si to všetko ešte raz premyslieť a navrhnúť aspoň pár nových tvárí.
- Ale odkiaľ ich zoberiem, Rudko?! Ja predseda nemôžem pracovať s ľuďmi, ktorí nevedia, čo je ministerstvo!
- Nikto z nás sa nenarodil ako predseda vlády či predseda SNR. Musíme dať šancu mladým ľuďom... Pri vhodnej proporcionalite medzi skúsenými a menej skúsenými sa to postupne naučia.
- Ale teraz je príliš vážna doba na to, aby sme niekoho učili základné veci, ktoré má minister robiť. Teraz treba prijať hneď konkrétne ekonomické kroky, aby sa naše hospodárstvo nezrútilo.
- Súhlasím, že ekonomika je dôležitá vec, ale ak sa v súčasnej zložitej situácii nedohodneme politicky, nie je nádej na úspech ani v ekonomike. Skôr naopak.
- Ja si to ešte premyslím. Po obede na spoločnom stretnutí s KC VPN prinesiem svoj návrh, ale diktovať si nenechám. Radšej to ponechám Milanovi Čičovi. [...]

Pred šiestou hodinou⁷⁶ bola ešte ohlásená pani Filková⁷⁷ z VPN. Prišla

⁷⁶ 18. decembra 1989

⁷⁷ FILKOVÁ, Mária – ochránarka, ekologická aktivistka. Podieľala sa na vypracovaní elaborátu *Bratislava nahlas*. Spoluzakladateľka VPN, členka prvého KC VPN. Roku

ma informovať o SOROSOVEJ nadácii⁷⁸ na vytvorenie Stredoeurópskej univerzity v Bratislave. Konkrétne mali záujem o novú budovu SNR, ktorá sa budovala vedľa Bratislavského hradu. Neodmietol som ponuku zriadenia Stredoeurópskej univerzity. Naopak, podporoval som túto myšlienku, len som chcel poznať bližšie podmienky. Pokiaľ išlo o novú budovu SNR, nemohol som dať prísľub, lebo to, či sa SNR zriekne novej budovy, alebo nie, bolo vecou celej SNR. V tomto období sa medzi odborníkmi, ale i na verejnosti veľa hovorilo o nevhodnom umiestnení novej budovy SNR v tesnej blízkosti historického hradu. Mnoho hlasov verejnosti bolo aj proti novej výstavbe vôbec. Ja sám som mal výhrady k umiestneniu novej budovy. A tak, najmä v KC VPN, vznikol návrh na využitie novej budovy SNR pre zriadenie Stredoeurópskej univerzity. Vedel som, že ide o veľmi citlivú záležitosť, ku ktorej musí zaujať stanovisko Predsedníctvo SNR, a že konečné slovo bude mať plénum SNR. V tomto duchu som informoval aj p. Filkovú, pričom som neodmietol stretnutie s pánom Sorosom⁷⁹, ktorý si chcel novú budovu SNR, ktorá bola vo vysokom stupni rozostavanosti, prezrieť. Podľa harmonogramu postupu prác sa budova mala dokončiť v roku 1991. [...]

Poobede ma telefonicky zavolať poslanec federálneho zhromaždenia Stank⁸⁰.

– Doplnňovacie voľby sa nebudú konať. Trvalo by to veľmi dlho. Budú sa robiť rekonštrukcie zákonodarných zborov SNR, ČNR a FZ. Skupina poslancov vo FZ navrhne ústavný zákon o voľbe nových poslancov zákonodarných zborov. V článku 1 by malo byť:

1. Keď sa uprázdňuje poslanecké miesto, doplnňovacie voľby sa nekonajú, ale doplní sa voľbou spoločenských organizácií, strán a hnutí (OF, VPN).

2. Pri voľbe poslancov do snemovne národov je pamätané, aby nemohlo dôjsť k majorizácii.

3. Ústavný zákon nadobúda platnosť dňom vyhlásenia a bude platiť do 31. decembra 1990, – povedal mi do telefónu poslanec za KSČ Stank.

1990 tajomníčka NV mesta Bratislavy. V rokoch 1991 – 1993 predsedníčka Nadácie City University Bratislava, riaditeľka Nadácie Horský park

⁷⁸ Open Society Found

⁷⁹ SOROS, George (*1930) – miliardár židovského pôvodu. Zakladateľ nadácie Open Society

⁸⁰ STANK, Jozef (1940 – 2005) – do roku 1989 pracoval v rôznych vedúcich pozíciách v elektrotechnickom priemysle. Riaditeľ podniku Tesla Bratislava. Roku 1986 bol zvolený do Federálneho zhromaždenia, od decembra bol jeho podpredsedom. Funkciu podpredsedu FZ vykonával aj v rokoch 1990 – 1992.

– To znamená, že o poslancoch budú rozhodovať za okrúhlym stolom politické strany, – reagoval som.

– Áno.

– Ale to je v rozpore s ústavou! Prečo nepokračujete tak, ako sme to my začali? Skrátte radšej dobu pre doplňovacie voľby, bolo by to demokratickejšie, – vysvetľoval som.

– My dvaja to nezmeníme. Ak sa tak rozhodlo, musíme sa podriaďiť, – dodal Stank.

Sám A. Dubček⁸¹ ešte pred dvoma dňami tvrdil, že sa žiadna rekonštrukcia robiť nebude, že je za doplňovacie voľby.

– Čo bolo včera, dnes už nemusí platiť. Zariad' sa podľa toho, čo som ti povedal. Nič si nepomôžeš, – ukončil telefonický rozhovor so mnou Stank.

Tak a máme po náskoku. Naša veľká snaha postupovať ústavnou a podľa možnosti demokratickou cestou stroskotala. Ako to prijmu naši poslanci? Nemali sme sa predsa len snažiť presadiť náš návrh? Takéto myšlienky mi napadli, len čo som zložil telefón. Ale už nasledujúci deň som mal možnosť presvedčiť sa, že z nášho pôvodného zámeru nebude nič, lebo okrúhle politické stoly začali pracovať na plné obrátky. Večer o 21.00 hodine som sa zúčastnil televíznej besedy za okrúhlym stolom v rámci štúdia DIALÓG, ktorá sa vysielala v priamom prenose, kde som medzi iným dostal aj otázku na využitie novej budovy SNR. Nevylúčil som možnosť jej využitia aj na iné účely, pokiaľ by poslanci SNR s tým súhlasili. V záujme objektívneho posúdenia celej problematiky sme vytvorili odbornú skupinu, ktorá mala celú záležitosť znova posúdiť a predložiť Predsedníctvu a plénu SNR návrh ďalšieho postupu. [...]

Primátor Štefan Barták⁸² ma počas nášho telefonátu, v ktorom ho som požiadal o riešenie dislokačných problémov študentov, informoval o incidente, ktorý sa odohral na radnici pred príchodom prezidenta

⁸¹ DUBČEK, Alexander (1921 – 1992), česko-slovenský komunistický a ľavicový politik. V rokoch 1963 – 1968 prvý tajomník ÚV KSS, 1968 – 1969 prvý tajomník ÚV KSČ. Symbol tzv. Pražskej jari, počas ktorej sa snažilo vedenie KSČ reformovať sovietsky model socializmu. Pokus o reformu bol potlačený vstupom vojsk Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska v auguste 1968. V decembri 1989 sa vo funkcii predsedu FZ ČSSR vrátil do vrcholovej politiky. Zomrel na následky zranení po havárii jeho automobilu počas cesty do Prahy.

⁸² BARTÁK, Štefan (1940 – 2019) – slovenský komunistický politik. Roku 1986 bol zvolený za poslanca SNR a za primátora hlavného mesta SSR Bratislavy. Začiatkom roku 1990 rezignoval na verejné funkcie.

V. Havla⁸³ do Bratislavy. VPN na Národnom výbore hlavného mesta Bratislavy ho požiadala, aby podal demisiu, čo odmietol, lebo nevidel dôvod.

Vo štvrtok ho z VPN, tridsať minút pred stretnutím s pracovníkmi v rámci dialógu, požiadali, aby odstúpil z funkcie. Bolo tam asi tristo ľudí. Keď odmietol odstúpiť, vtrhli do kancelárie a obsadili ju od 13.30 do 16.30 hod.

– V piatok som mal dialóg s 300 pracovníkmi, – povedal mi Š. Barták. Ako som sa potom dozvedel, pôvodne sa, v súvislosti s prezidentovou návštevou v Bratislave, počítalo aj s jeho prijatím u primátora na radnici. VPN na Národnom výbore údajne nechcela pripustiť, aby prezidenta V. Havla prijal primátor Š. Barták. Poobede o trinástej hodine som prijal biskupa Ch. Korca⁸⁴ s Dr. F. Mikloškom. Biskup Korec ocenil dobré slová, ktoré som povedal na adresu cirkvi, a požiadal ma o otvorenie priestoru pre cirkev. Hovoril najmä o pomoci dole na štátnych majetkoch⁸⁵, JRD⁸⁶ na dedinách. Ide o presadzovanie cirkvi z vrchu až dole. Ďalej pripomenul 40. výročie násilnej likvidácie kláštorov, aby sa otvorili dvere pre katolíkov pre vstup na fakulty. Predtým katolíci, nadaní básnici, nemohli študovať. Nemohli pracovať v SAV⁸⁷, študovať v cudzine, absolvovať stáže. Kňazi nemali povolené obhajovať doktoráty. To všetko treba teraz napraviť a riešiť. Rehole by mali dostať priestory. Ich pomoc starým ľuďom je veľmi vítaná.

– Postupne by sa mali uvoľniť priestory pre tieto účely – povedal biskup Ch. Korec.

Prisľúbil som biskupovi Ch. Korcovi, že SNR bude nápomocná pri náprave krívd, ktoré sa cirkvi v minulosti spôsobili.

Vzápätí som o tomto stretnutí informoval aj podpredsedu SNR J. Širotnáka, ktorému cirkevná problematika patrila, aby to prerokoval aj s príslušnými predstaviteľmi vlády. Súčasne som o tomto stretnutí informoval aj predsedu vlády M. Čiča.

⁸³ HAVEL, Václav (1936 – 2011) – český dramatik, disident, štátnik. Po novembri 1989 vedúca osobnosť Občianskeho fóra. V rokoch 1989 – 1992 prezident ČSFR. Na funkciu rezignoval 20. júla 1992. V januári 1993 bol zvolený za prvého prezidenta Českej republiky.

⁸⁴ KOREC, Ján Chryzostom (1924 – 2015) – rímskokatolícky kňaz, disident, kardinál. Popredný organizátor odporu veriacich proti komunistickému režimu, organizátor tzv. tajnej cirkvi. Za svoje aktivity bol viackrát väznený. Vo februári 1990 bol vymenovaný za sídelného biskupa v Nitre, v roku 1991 sa stal kardinálom.

⁸⁵ Štátny majetok – poľnohospodársky podnik, ktorý hospodáril na štátom vlastnenej pôde.

⁸⁶ Jednotné roľnícke družstvo – poľnohospodársky podnik, ktorý formálne hospodáril na pôde reálnych vlastníkov ich združstevnením, teda viac-menej násilným prinútením spoločne hospodáriť. V skutočnosti sa len málo odlišoval od štátneho majetku, lebo reálnych vlastníkov pôdy bolo v konečnom dôsledku v družstvách len nepatrné množstvo.

⁸⁷ Slovenská akadémia vied

Ďalším hosťom, ktorého som prijal, bol Dr. Belluš⁸⁸, komentátor Slobodnej Európy⁸⁹, s ktorým som si vymenil názory na ďalšie pôsobenie stanice Slobodná Európa po revolúcii. Ako ma informoval, vysielanie bude aj naďalej pokračovať, ale náplň a program vysielania sa zmení. Spomenul som mu aj svoje skúsenosti s touto rozhlasovou stanicou v starom režime, keď som bol aj ja dvakrát citovaný ako primátor, že som si sťažoval na neúnosnú ekologickú situáciu v Košiciach a najmä na škodlivosť magnezitového prachu na ľudský organizmus, a keď som zverejnil konkrétne údaje, ktoré sa nesmeli zverejňovať. Samozrejme, že Slobodná Európa si vybrala len tú najkritickejšiu časť, ale to, čo chceme urobiť, neodcitolali, čím som sa ja dostal do zlého svetla a bolo mi to vytykávané straníckymi predstaviteľmi Východoslovenského kraja.

Na 14.30 hodinu som si pozval na besedu vybraných slovenských ekonómov. Témou diskusie bolo Hospodársky silné Slovensko. Stretol som sa s nimi z vlastnej iniciatívy, aby som podľa možností získal čo najobjektívnejší obraz o slovenskej ekonomike. Ako predseda Východoslovenského Krajského národného výboru som mal možnosť bližšie sa oboznámiť s ekonomikou kraja a jeho rozvojom. A prostredníctvom materiálov vlády SSR, ktoré predsedom KNV a primátorovi hlavného mesta SSR Slovenska posielali, aj s ekonomikou Slovenska. Veľmi mi záležalo na rozvoji Východoslovenského kraja, ale nie na takom, aký sa v tomto čase alebo lepšie povedané ešte predtým propagoval. Rozvoj kraja za každú cenu, najmä budovaním nových priemyselných podnikov bez ohľadu na ekologické dôsledky. Poučený tým, čo všetko sa už v našom kraji predtým realizovalo, najmä, že vo Východoslovenskom kraji sa zo siedmich najviac ekologicky znečistených oblastí Slovenska nachádzali štyri.

Košice (magnezitka), Jelšava – Lubeník (SMZ,⁹⁰ magnezitka), Chemko Strážske, Chemlon Humenné, Vranov (celulóзка), Krompachy (výro-

⁸⁸ BELLUŠ, Samuel (1916 – 1998) – právnik, politik, redaktor. V rokoch 1945 – 1947 povereník informácií za Demokratickú stranu. V roku 1948 emigroval (Veľká Británia, USA). Od roku 1952 pôsobil v rádiu Slobodná Európa. Od roku 1982 na dôchodku. Pôsobil ako externý spolupracovník Slobodnej Európy. V roku 1991 mu prezident Havel udelil Rad T. G. Masaryka.

⁸⁹ Rádio Slobodná Európa (Radio Free Europe) – rozhlasová stanica, ktorá vznikla s podporou vlády USA roku 1950. Do Česko-Slovenska vysielala od roku 1951. Na svojich vlnách šírila informácie, ktoré komunistický režim zatajoval. Spoločná „československá“ redakcia pracovala do roku 1993, následne sa rozdelila na samostatnú českú a samostatnú slovenskú redakciu. V slovenskom jazyku prestala vysielat' roku 2002.

⁹⁰ Slovenské magnezitové závody

ba medi, arzén). Spolu s krajským hygienikom MUDr. M. Michalusom⁹¹ som preto prijal zásadu, že nedovolíme ďalšiu výstavbu nových priemyselných podnikov, ktorá by priniesla zhoršenie životného prostredia. Po neblahých skúsenostiach s atómovou elektrárnou v Černobyle⁹² som sa aj postavil proti výstavbe atómovej elektrárne medzi Košicami a Prešovom, v Kecerovských Pekľanoch. Aby som sa nedopustil zásadných chýb pri ďalšom rozvoji kraja, požiadal som skupinu odborníkov z rôznych profesií z celého kraja a nechal som posúdiť oblastný rozvoj, ktorý spracoval náš odbor oblastného plánu na KNV. Na odporúčenie riaditeľa z jedného elektrotechnického podniku v Prahe, ktorý podporoval rozvoj elektrotechnického priemyslu v našom kraji, som objednal štúdiu rozvoja Východoslovenského kraja do roku 2000 v Prognostickom ústave v Prahe. Zoznámil ma s jeho riaditeľom Doc. Ing. Valtrom Komárkom⁹³, s ktorým som sa dohodol na zásadách spracovania štúdie. Doc. Ing. Komárek sa správal ku mne veľmi milo. Dokonca mi nechal pripraviť občerstvenie vo forme obložených chlebičkov a čiernej kávy. Prognostický ústav bol známy tým, že pre najvyššie stranické orgány spracoval prognózy rozvoja ČSSR. Bol som však veľmi sklamaný, keď mi vedúci oblastného plánu priniesol hotovú štúdiu a odovzdal mi ju so slovami:

– Sú to rozprávky, ktoré nemôžeme použiť. Neviem, ako to zaplatíme. Suma, ktorú za to pýtajú, ani nechcete vedieť...

Vo vysoko predraženej štúdii boli naozaj úvahy, ktoré sme si netrúfli predložiť odborníkom. Napríklad postupné zastavenie výroby vo VSŽ a ďalšie. Ako som sa mal možnosť presvedčiť, použili na to už predtým spracované materiály pre rozvoj v rámci celej ČSSR s tým, že Východoslovenský kraj trochu viac rozviedli. Bolo mi krajne nepríjemné, keď som sa ako predseda SNR stretol s doc. Ing. V. Komárkom ako podpredsedom federálnej vlády pri kladení vencov v Lánoch na hrob bývalého prezidenta T. G. Masaryka⁹⁴ a pán doc. Komárek ma už nepoznal, hoci sme sa pred-

⁹¹ MICHALUS, Miroslav – lekár. Riaditeľ Krajskej hygienickej stanice v Košiciach (1975 – 1990)

⁹² Havária atómovej elektrárne v ukrajinskom Černobyle roku 1986

⁹³ KOMÁREK, Valtr (1930 – 2013) – ekonóm a prognostik. Riaditeľ Prognostického ústavu ČSAV v Prahe (1984 – 1992). Od 10. decembra 1989 do júna 1990 podpredseda vlády národného porozumenia, od roku 1991 člen Československej sociálnej demokracie, v roku 1992 bol jej volebný líder.

⁹⁴ MASARYK, Tomáš Garrigue (1850 – 1937) – český filozof, sociológ, štátnik. Spoluzakladateľ česko-slovenského štátu, ideológ čechoslovakizmu. Prezident ČSR (1918 – 1935)

tým stretávali. Možno naozaj na mňa zabudol. Na spomínanom stretnutí s vybranými slovenskými ekonómami som sa chcel predovšetkým dozvedieť, ako to skutočne vyzerá s našou ekonomikou. Ako prvý prehovoril Prof. Košnár⁹⁵:

- Integrácia alebo samostatnosť?
- Spracovanie Slovenskej ústavy sa nemôže udiat bez účasti ekonómov.
- Potrebujeme silné podniky. Práva občanov sú veľmi dôležité.
- Spoločná⁹⁶ spotreba je u nás 22 %, na Západe je 11 %.
- Treba chytiť do správnych rúk zákon o podniku.
- Zostaviť správny štátny rozpočet.
- Ale musíme vedieť, či chceme integráciu, alebo samostatnosť.
- To musí prísť do názvu štátu.
- Dôležitá je ekonomická časť ústavy.
- Kto prijme zákon? Dane a zisk to je vec Slovenska.
- Federálne sa pracuje na zákone.
- Klaus hovorí o ekonomike Slovenska a Moravy.
- Postavenie centra. Čo ubrať v národohospodárskom centre?
- Trhová ekonomika: ako bude pracovať cez prechodné obdobie?
- Nositeľom originálnych právomoci by mali byť republiky. Musí nám byť jasné, čo máme vo federácii ekonomicky presadiť.
- Kde trhový mechanizmus nefunguje, tam sú problémy.
- Ako to bude s podnikom a jeho podnikaním?
- Federácia musí zaručiť sociálne istoty, minimálny životný štandard.

Akademik Okáli⁹⁷:

- Budú rozdielne regióny, ale federácia to musí garantovať.
- Pre budúcnosť treba mať vlastnú republikovú ústavu.
- Treba urobiť zúčtovanie.
- Zákon o národohospodárskom plánovaní, nie o nás bez nás.
- Ceny sú dôležité pre štart.
- Treba nový zákon o rozpočtovej sústave.
- Pokiaľ ide o spracovanie ústavy, najprv ústavy republík, potom federálna.
- 9,8 mld. Kčs je schodok na Slovensku.
- Treba upraviť ceny niklu, medi, tranzitný plynovod a ropovod usporiadať.

⁹⁵ KOŠNÁR, Jozef (1933 – 2006) – ekonóm, univerzitný profesor. Poslanec FZ ČSFR (1990 – 1992), poslanec SNR (1994 – 1998)

⁹⁶ Spoločenská?

⁹⁷ OKÁLI, Ivan (*1929) – slovenský ekonóm, akademik SAV a ČSAV

- Mali by sa vytvoriť štátni tajomníci.
- Príjmy zo Slovenska nesmú putovať do ČR. Ústava by to mala garantovať.
- Treba prijať zákon o bankách. Už teraz je neskoro.
- Zákony prechodne, ktoré ústave nemôžu vyhovovať.
- Nová federálna ústava musí byť postavená na zvrchovaných republikách.
- Prijímanie nových ekonomických zákonov.
- SNR bude schvaľovať zákony o daniach.
- Tri druhy daní: federálne, republikové a miestne. Tu by mohli pomôcť zahraniční Slováci.
- Národ je suverénny, keď má vlastnú pokladňu, vlastnú ekonomiku.

Potom sa znova zapojil do diskusie prof. Košnár. Námety pre spoluprácu:

Nechceme, aby Česká republika doplácala na Slovenskú. Výstavba spoločného domu. Sú názory, podľa ktorých treba vybudovať republikový chozraščot⁹⁸; chceme republikové samofinancovanie; preto treba vytvoriť legislatívnu úpravu. Ústavu, nie zákony.

Vecné opatrenia sú:

- svetové ceny;
- dane z pridanej hodnoty na každom stupni; operačné stupne nezdaňované;
- organizačné štrukturálne zmeny proti monopolom, nech je pracovný národohospodársky systém; nie sme proti spoločným podnikom;
- ocenenie pracovných síl; migrácia do Českej republiky, o ich rodiny sa starajú u nás (denne a týždenne); 30 800 občanov odchádza za prácou do Českej republiky a opačne, k nám prichádza 4 330 pracovníkov denne, čiže rozdiel 26 400 pracovníkov, čo je 660 mil.; títo pracovníci dosahujú vyššie príjmy, jednu miliardu Kčs prinášajú títo pracovníci na Slovensko;
- podiel republík na federácii; prispievať na správu federácie (armáda); federálny rozpočet by mal byť tvorený z príjmov republikových; federácia by mala dať odpočet, na čo použila prostriedky;
- vytváranie nových zastupiteľských orgánov; vytvoriť druhú komoru; vo federálnej vláde by mali byť štátni tajomníci; ak je minister Čech, Slovák by mal byť štátny tajomník.

⁹⁸ Chozraščot (chozjajstvenyj razčot) – metóda plánovaného vedenia hospodárstva v socialistickom podniku

Federácia by mala mať obranu, bezpečnosť, zahraničné veci, menu.

- Financovanie nesmieme pustiť.
- Dopravu, palivá, energetiku tiež nie.
- Národné rozpočty zahŕňajú všetky rozpočty.
- Vzťah medzi národným rozpočtom a federálnym.
- Musí byť autonómnosť.
- Trhová ekonomika, ale efektívnosť.

Doc. Petrenka⁹⁹ potom dodal:

- Treba rýchle spracovať normy.
- Obsadiť federálne úrady kvalitnými ľuďmi.
- Slovenským podnikom dať určitú orientáciu.
- Samostatnosť v ekonomike. Kooperáciu áno.
- Konzultácie so slovenskými podnikmi. Mali by sa usmerňovať – viesť.
- České podniky rokujú so zahraničnými partnermi.

Na záver besedy som odborníkov požiadal, aby boli nápomocní pri spracovaní ekonomickej časti slovenskej ústavy. [...]

Nasledujúci deň ráno, 16. januára 1990, na základe dohody s predsedom ČNR J. Šafaříkom¹⁰⁰ som spolu s podpredsedami SNR (J. Šírotnákom, J. Majerom, K. Nagyom¹⁰¹, A. Blažejovou¹⁰²) a vedúcim Kancelárie SNR odcestoval na rokovanie s uvoľnenými funkcionármi ČNR do Prahy. Na spoločnom rokovaní, ktoré sme viedli spolu s predsedom ČNR Šafaříkom, som v úvode vysvetlil, čo očakávame od našich spoločných stretnutí.

Okrem iného som uviedol: „V doterajšej praxi našej federácie, už aj po revolúcii, nemáme pocit, že SNR je skutočnou reprezentantkou a najvyššou predstaviteľkou zákonodarnej moci na Slovensku, to iste platí o ČNR. Všetko za nás vykonáva Federálne zhromaždenie ČSFR. Schvaľuje za nás zákony, ktoré prislúchajú našim zákonodarným zborom. Zastupujú nás aj pri rôznych medzinárodných a oficiálnych návštevách. Vo svete

⁹⁹ PETRENKA, Ján – univerzitný profesor, ekonóm. Rektor Vysokej školy ekonomickej (1990 – 1991)

¹⁰⁰ ŠAFAŘÍK, Jaroslav (*1942) – český politik. V rokoch 1981 – 1990 poslanec ČNR za Československú stranu socialistickú, 1989 – 1990 predseda ČNR. Po voľbách v roku 1990 pracovník Kancelárie prezidenta republiky

¹⁰¹ NAGY, Kazimír (*1942) – komunistický politik. Člen ÚV KSS. Viacnásobný minister vlády SSR. V decembri 1989 odvolaný z funkcie ministra obchodu a cestovného ruchu. V januári 1990 bol menovaný za ministra práce a sociálnych vecí.

¹⁰² BLAŽEJOVÁ, Janka – poslankyňa SNR. Po novembri 1989 podpredsedníčka SNR. Funkciu vykonávala do volieb 1990.

málokto vie, že mimo federálneho zhromaždenia existujú v Československu aj národné parlamenty. Viem, že podľa teraz platnej federálnej ústavy ani nemá právomoc schvaľovať si základné zákony, vyjadrujúce národnú zvrchovanosť a suverenitu. Vieme, že došlo a ešte bude dochádzať k porušovaniu starej federálnej ústavy do doby, kým sa neschváli nová. Aby sme ju nemuseli porušovať, lebo už dnes v mnohých smeroch nevyhovuje daným podmienkam po zásadných politických zmenách, ktoré u nás nastali, a rozložení politických síl. Federácia, ako sme ju poznali, ale hlavne v praxi pociťovali, existovala iba formálne.

Všetka moc v štáte bola sústredená do centrálnych federálnych orgánov (Federálne zhromaždenie ČSFR, federálna vláda). Chceli by sme sa s vami spolu dohodnúť na spoločnom postupe pri vypracovaní nových národných ústav, ktoré by mali byť spracované ako prvé a federálna by mala byť z toho odvodená. Mali by sme sa spolu dohodnúť, ktoré právomoci si ponecháme v republikách a ktoré budeme delegovať federálnym orgánom. Podľa nášho názoru je ekonomika sústredená v republikách, preto by mal byť minimálny počet federálnych ministerstiev ako napríklad obrana, zahraničné veci.“

Predseda ČNR reagoval na moje vystúpenie a podporil moje myšlienky. [...]

Na zasadnutí Predsedníctva i na 21. schôdzi SNR sme rozohrali „veľkú partiu“. Bolo potrebné ju úspešne doviesť, tak aby sme čo najskôr dosiahli cieľ, ktorý sme si v tichosti dali – získať ústavnou cestou právomoc na čo najrýchlejšie schválenie symbolov Slovenskej republiky, hymny, vlajky, znaku a pečate, podľa možnosti na najbližšom pléne.

To však znamenalo pokračovať a vystupňovať „boj“ proti FZ, ktorý sme začali na poslednom Predsedníctve a schôdzi SNR za prítomnosti A. Dubčeka, ktorého (aspoň sa mi tak zdalo) sme získali na našu stranu. Vedel som, že stanovisko ČNR v konečnom dôsledku bude veľmi dôležité. Ak by sme neostali jednotní, SNR a ČNR, FZ to využije a nebude súhlasiť s našimi eventúrnymi návrhmi na získanie právomoci pre schválenie slovenských štátnych symbolov. Preto som sa snažil do poslednej chvíle byť v kontakte s predsedom ČNR J. Šafárikom, aby ho, nedajbože, niekto neovplyvnil opačným smerom. Sedel som za zavretými dverami obývačky a premýšľal o taktických krokoch, ktoré v najbližšom období musíme urobiť na dosiahnutie jedného etapového víťazstva SNR. Viem, že naša doterajšia reakcia vo forme kritiky FZ a federálnej vlády sa nestretne s dobrým ohlasom, skôr naopak. Treba počítať aj s protiútokmi. Zaujať iba obranné postavenie by znamenalo stratiť náskok, ktorý sme získali, alebo dokonca stratiť nádej na získanie vytýčeného čiastkového cieľa. Musíme kuť

železo, kým je žeravé, i za cenu toho, že sa na ňom trochu popálime. Koniec koncov nie sme z cukru. Na to sme tu, aby sme aj niečo vydržali. Ale ako na to ísť? Čakať najprv na reakciu FZ, potom čo predseda FZ A. Dubček bude informovať o priebehu a kritických pripomienkach SNR a vlády SSR na prípravu nových federálnych zákonov vo FZ a vláde ČSSR by nebolo správne. Musíme pokračovať v nastúpenej ofenzíve. Ale ako? Najlepšie bude, ak do toho zapojíme masovokomunikačné prostriedky. Teraz je na to vhodná chvíľa. V tejto veci sa iste zhodujú v názoroch. To je ono. Zvolám tlačovú konferenciu a znova uvediem konkrétne príklady o tom, kde všade nás FZ obmedzuje a berie nám kompetenciu národných rád. Musím o tom upovedomiť aj kolegu Šafaříka z ČNR. Ak aj nebude chcieť podobným spôsobom postupovať, nech aspoň nie je proti tomu. Stačí, keď to mlčky prejde. Ak sa Predsedníctvo FZ do nás obuje, budeme sa brániť spoločne s ČNR. Dúfam že ČNR neodskočí. Také myšlienky mi napadli, keď som rozmyšľal o úlohách, ktoré ma čakali nasledujúci pracovný týždeň. Pre istotu som si poznamenal jednotlivé kroky, ktoré som považoval za správne urobiť, aby som si ich mohol prekonzultovať s ďalšími funkcionármi SNR a vedúcim kancelárie SNR R. Schinom. [...]

Poobede, o 15.00 hodine¹⁰³, prišiel nečakane za mnou J. Budaj. Bol to historický moment, ktorý neskoršie ovplyvnil celé politické dianie na Slovensku, čiastočne aj v Českej republike až do prvých slobodných volieb.

– Prišiel som za vami, pán Schuster, aby som sa s vami porozprával o jednej dôležitej veci, – začal so mnou rozhovor J. Budaj, len čo vstúpil do mojej kancelárie.

– Nech sa páči, posadte sa, pán Budaj. O čo ide?

– Podte, pozývam vás na obed do Rybnej reštaurácie pri Dunaji.

– Ja som síce už obedoval, ale ak myslíte, že sa o tom nemôžeme porozprávať v tejto kancelárii, tak poďme.

Vyšli sme na sekretariát, kde Budaja čakal jeho vodič. Bol to mladý muž do tridsať rokov, menšej postavy, s dlhými vlasmi, ktorý bol zrejme aj v úlohe osobného ochrancu.

– Pôjdeme mojím vozidlom, nemusíte brať vaše, pán Schuster, – povedal Budaj a odviezli sme sa spolu do reštaurácie, kde sa nás ujal jeden z prevádzkarov, ktorý Budaja poznal.

– Potrebovali by sme jednu miestnosť, kde by sme sa s pánom Schusterom mohli nerušene naobedovať, – povedal prevádzkarovi, ktorý nás zaviedol do malého salónika na prvom poschodí, kde nám naservírovali obed.

¹⁰³ 13. februára 1990

Jeho vodič dostal od neho pokyn, aby vonku strážil miestnosť a nikoho cudzieho dovnútra nevpustil, aby nás nevyrušil. Čo to má znamenať? Určite ide o niečo vážne a neobvyklé, keď Budaj nechcel so mnou hovoriť v mojej kancelárii, kde sme dovtedy rokovali o mnohých vážnych problémoch. Čo to môže byť? Ide o osobnú vec, alebo úradnú? Určite ide o mňa. Zrejme dostali nejaké anonymné listy alebo sťažnosť a chce si so mnou o tom pohovoriť. Nie, s tým by sa Budaj nezaoberal. Tu musí ísť o niečo vážnejšie. Možno sa už v KC VPN dohodli na mojej výmene. Zbytočne si zaťažujem mozog, veď sa to o chvíľu dozviem. Takéto myšlienky mi počas obeda s Budajom prebleskovali hlavou, skôr než začal rozhovor.

– Pamätáte si ešte, pán Schuster, na náš rozhovor v decembri a januári, keď ste sa vyjadrili, že by ste nemali výhrady a dokonca ste to, myslím, aj odporučili, aby v tomto období bol na čele SNR bol predstaviteľ VPN? Potvrdzujete toto stanovisko aj dnes?

– Ja svoje názory nemním.

– Prišla doba, keď by sa to malo naplniť. Do čela SNR by som mal ísť ja, – oznámil mi J. Budaj.

V tom okamihu, ako keby cez moje telo prebleskol prúd, ktorý mi rozžeravil celú nervovú sústavu. Tak predsa výmena a to ešte za Budaja. Tak už im nevyhovujem ako komunista. Všetky ich doterajšie reči o mojej dobrej nadstraníckej práci už neplatia. Koniec koncov, ja som to predsa čakal. Ak to už má byť, tak čím skôr, aby som sa konečne mohol zbaviť politického života funkcionára. Také úvahy mi prichádzali mozgom.

– Dobré, pán Budaj. Ak je to rozhodnutie KC VPN, ja sa tomu podriadujem. Samozrejme, že posledné slovo v tomto smere majú poslanci a predtým politické strany, okrúhly stôl, ale to vy všetko dobre ovládáte. A mohli by ste mi povedať aj príčinu? Zmenil sa názor KC VPN na moju prácu?

– Nie. Nikto nemá voči vašej práci výhrady. Vychádzame z reality rozloženia politických síl. Aj keď vaša práca je nadstranícka, predsa ste len členom KSČ.

– No dobre. Súhlasím, pán Budaj, ak je príčinou len moje členstvo v KSČ, ale mám jednu jedínú podmienku, aby môj odchod bol dôstojný.

– Sám by som bol rád, keby ste ostali v SNR vo funkcii prvého podpredsedu SNR. Ja nechcem, aby ste odišli.

– Ak mám odísť, tak potom celkom. Nerád by som pokračoval v práci v SNR.

– Mali by ste ostať v SNR aspoň na takú dobu, kým sa oboznámim trochu bližšie s touto prácou.

– Počas odovzdania funkcie vás môžem do tejto práce zasväcovať.

– Rozmyslíte si to ešte. Podľa môjho názoru by predsa len bolo lepšie, keby ste ostali v SNR vo funkcii prvého podpredsedu. A máte kde pracovať? Kedysi ste spomínali diplomatické služby.

– Ja sa o seba postarám, pán Budaj. Nemusíte sa obávať, že sa ocitnem bez zamestnania, keď odídem zo SNR.

– Teraz majú Slováci veľké šance dostať sa do diplomatických služieb. Nechceli by ste to skúsiť?

– Už som sa v minulosti o to pokúšal, ale nebol som úspešný.

– Do akej krajiny by ste chceli ísť?

– Ak by som si mohol vybrať, tak do nemecky hovoriacej krajiny.

– Ale vy viete aj anglicky.

– Áno. Ale v nemčine som lepší.

– Myslím, že Kanada je voľná. Spýtam sa na to V. Havla pri našej ceste do USA a Kanady¹⁰⁴. Ja si myslím, že to nebude problém vybaviť. Ale funkciu prvého podpredsedu by ste mali na určitú dobu prevziať.

– Dobre, ale naozaj iba na dobu, kým sa zacvičíte. Preto, aby celá výmena prebehla dôstojne, treba na to pripraviť poslancov a politické strany, aby za návrh na moje odvolanie hlasovali.

– To už bude moja starosť, pán Schuster.

– Chcem len, aby ste si uvedomili, pán Budaj, že ja budem trvať na tom, aby ma poslanci odvolali, aj keď s tým budem súhlasiť, lebo vzdať sa funkcie v mojom prípade z hocíjakých dôvodov by nebolo v tomto období vhodné, lebo by som sa zbytočne dostal do podozrenia, že mám z minulosti maslo na hlave.

– Ak si to takto želáte, to nebude žiaden problém. Zatiaľ, pán Schuster, berte našu dohodu ako dôvernú. Nikomu o tom nehovorte. Keď sa vrátim z Kanady, poviem vám výsledok ohľadne Kanady, – povedal na záver J. Budaj. [...]

Po oficiálnej časti večere¹⁰⁵ som sa definitívne rozhodol.

– Prepáčte, pán Kňažko, chcel by som sa vás niečo dôverného opýtať, – pristúpil som k nemu vo vhodnej chvíli.

Kňažko sa na mňa pozrel, usmial sa a reagoval:

– Nech sa páči. Poďte, presadneme si. V rohu je voľný stôl. O čo ide, pán Schuster? – opýtal sa rovno M. Kňažko.

– Zrejme už o tom viete, pán Kňažko. Chcel by som počuť váš názor na túto vec.

¹⁰⁴ Cesta sa konala v dňoch 19. – 21. februára 1990.

¹⁰⁵ S predstaviteľmi Kanadskej slovenskej ligy 15. februára 1990

- Ja vás nerozumiem, pán Schuster? Hovorte jasnejšie.
- Dobre. Začnem z druhého konca. Máte vy osobne alebo KC VPN nejaké výhrady k mojej práci v SNR?
- Výhrady? K vám?! Prečo?
- Potom je to v poriadku.
- Pozrite, pán Schuster, ak by som mal voči vám výhrady, povedal by som vám to priamo, bez ohľadu na to, v akej funkcii ste. Naopak, ja si myslím, že KC VPN hodnotí vašu prácu dobre. Ale prečo sa ma na to pýtate?
- Som rád, že je tomu tak. Aj tak by som bol chcel počuť váš názor na jednu vec. Nerozprávali ste sa v poslednom čase o mne v KC VPN?
- O čo ide, pán Schuster, nehovorte v hádankách, ale povedzte mi priamo, o čo ide.
- Dobre. V utorok bol za mnou pán Budaj a povedal mi, že sa v KC VPN rozhodlo, že preberie funkciu predsedu SNR. Viete vy o tom niečo?
- opýtal som sa M. Kňazka pričom som nespustil oči z jeho tváre.
- M. Kňazko s výrazom prekvapenia sa odtiahol od stola a oprel sa o operadlo stoličky a po krátkej pauze s prekvapením vyriekol: - To, že vám povedal?!
- Áno. Myslel som, že o tom s vami hovoril?!
- Kňazko zrejme pochopil, že J. Budaj konal v mene VPN i keď on o tom nevedel. A chcel zachrániť situáciu.
- Pozrite sa pán Schuster, ja som v poslednej dobe nemal čas chodiť na KC VPN, som zavalený prácou v Prahe, takže o tom neviem. Ale ja si s Janom o tom pohovorím. A ako sa na to dívate vy? Súhlasíte?!
- Ak je to rozhodnutie KC VPN, ja sa tomu podriadim. Chápem politickú situáciu a súčasné rozloženie politických síl a hoci som členom KSS, môj prístup k práci v SNR je nadstranícky. Povedal som to v januári, že ak padne rozhodnutie za okrúhlym (politickým) stolom, nebudem sa brániť. Jednu podmienku však mám, a to som povedal aj p. Budajovi, že chcem odísť aj z tohto pracoviska čestným spôsobom.
- Ako to myslíte?
- Uvoľním funkciu, ale treba na to pripraviť poslancov, aby ma odvolali s mojím súhlasom. Ak by som sa dobrovoľne vzdal, v dnešnej dobe, keď sa mnoho funkcionárov vzdáva pod tlakom verejnosti preto, že sa v minulosti skompromitovali, to je iná vec. Ja sa necítim byť takým funkcionárom, preto budem trvať na mojom odvolaní.
- To ste si už zrejme všetko vysvetlili s Budajom. Čo budete robiť, pán Schuster, keď odídete zo SNR?
- Ja som z fabriky. Som odchovancom VSŽ. Myslím, že ma tam prij-

mú do práce. Kedysi som chcel ísť pracovať do diplomatických služieb, ale nedostal som sa tam.

– Teraz sú veľké možnosti dostať sa do zahraničných služieb. Vy tuším ovládáte nemčinu a angličtinu?

– Áno.

– Ak by to bolo aktuálne, v ktorej krajine by ste chceli pracovať?

– Najradšej by som bol, keby to bola nemecky hovoriaca krajina. Pán Budaj spomínal Kanadu...

– Kanada? Neviem, či už nie je obsadená, ale môžem sa na to opýtať. Zajtra sa máme stretnúť na zámku Koloděje všetci, ktorí majú sprevádzať pána prezidenta do Kanady a Spojených štátov. Ak mi zajtra doobeda zavoláte, možno vám už poviem o niečo viac, ako je to s Kanadou.

– Pán Budaj povedal, že to dohodne s prezidentom Havlom počas cesty do USA a Kanady.

– Budeme tam všetci spolu a môže sa to dohodnúť, – povedal Milan Kňažko na záver nášho rozhovoru medzi štyrmi očami.

Dr. h. c. Ing. Rudolf Schuster, PhD.
Prezident Slovenskej republiky
Košice

(Tu sa končí rukopis, ktorý mi poskytol prezident Rudolf Schuster na publikovanie v Slovenskom časopise historickom. Hoci v úvode svojich memoárov Rudolf Schuster uvádza, že jeho cieľom je ozrejmiť práve túto časť jeho politického života. Na dokreslenie tohto mimoriadne hektického obdobia, poznamenaného individuálnym pokusom predsedu VPN Jána Budaja o politický puč v SNR, pripájam k memoárom materiály uvedené v prílohe. Poznámka A. H.)

Príloha č. 1

Bratislava, 1. marca 1990 – Stenografická správa o 22. schôdzi Slovenskej národnej rady. Z rokovacieho bodu Návrh na zaradenie novo zvolených poslancov Slovenskej národnej rady a zmeny v zložení orgánov Slovenskej národnej rady uverejňujeme výťahy z diskusných príspevkov poslancov Jozefa Dubníčka, Ivana Čarnogurského, Jozefa Širotníka, Rudolfa Schustera, Jána Bruncka, Petra Weissu, Jaroslava Švihoríka, Jozefa Trepáča a Jána Budaja súvisiacich s voľbou nového predsedu SNR.

Poslanec J. Dubníček¹⁰⁶:

Vážený pán predseda,
vážená Slovenská národná rada,
dámy a páni,
[...]

Konštatujem, že v posledných týždňoch došlo k výraznej rekonštrukcii i slovenského parlamentu doplnenie o nových poslancov a odvolaním starých poslancov, v minulosti zvolených nedemokraticky. Chceme, obdobne ako iné parlamenty, vytvoriť klímu vzájomného porozumenia a dobrej vzájomnej spolupráce.

Komunistická strana na pôde Slovenskej národnej rady reprezentuje reprezentatívny počet zastúpenia poslaneckých mandátov – 65 poslancov zo 150. Rekonštruovaná komunistická strana, vedená novým predsedom Dr. Petrom Weisom¹⁰⁷, vykonala iba niekoľko doplňujúcich zmien – pokiaľ mám dobrú pamäť 8 nových poslancov za KSČ. [...]

V Českej národnej rade i vo Federálnom zhromaždení boli vykonané potrebné rekonštrukcie i v najvyšších funkčných zastúpeniach týchto parlamentov. V Slovenskej národnej rade sedí doteraz zástupca komunistickej strany, pán predseda Ing. Rudolf Schuster.

¹⁰⁶ DUBNÍČEK, Jozef (1940 – 2013) – ekonóm, politik, člen Strany slovenskej obrody/Demokratickej strany. V januári 1991 kooptovaný do SNR za Demokratickú stranu. Po voľbách 1990 sa stal ministrom výstavby. Po odvolaní V. Mečiara z postu predsedu vlády podal demisiu.

¹⁰⁷ WEISS, Peter (*1952) – vedecký pracovník, ľavicový politik, diplomat. Vedecký tajomník ÚML ÚV KSS. Od 17. decembra 1989 člen a od januára 1990 predseda Výkonného výboru KSS (od októbra 1990 KSS-SDE). Od januára 1990 člen Výkonného výboru KSČ. Pôsobil v diplomatických službách.

Dovoľte, aby som vám prezentoval môj, ale nielen môj osobný názor na osobnosť pána Ing. Schustera. Považujeme ho za človeka vysokých morálnych kvalít, za muža, ktorý skutočne reprezentuje svojím vystupovaním, nepochybne i myslením, i konaním obrodenu komunistickú stranu. Je však ten typ mimoriadne zdatného a rozumného slovenského politika, ktorý si uvedomuje reálnu potrebu, svoje riadiace miesto v slovenskom parlamente uvoľnil pre iného poslanca, ktorý v tejto politickej situácii predseda Schuster po našom niekoľkonásobnom rokovaní pristúpil dnes k rozhodnutiu ponúknuť svoju terajšiu funkciu v prospech muža, ktorý sa v súčasnej dobe teší veľkej popularite a uznaniu výraznej časti slovenského obyvateľstva.

Dovoľte, aby som tento krok pána predsedu Schustera hodnotil ako krok rozvážny, múdry a rozumný, chcem mu osobne poďakovať za jeho takmer trojmesačné účinkovanie na čele slovenského parlamentu, vysloviť mu svoje osobné uznanie a poďakovať mu za to, že pochopil, že v súčasnej dobe nie je reálne možné, aby komunista viedol Slovenskú národnú radu. [...]

Súčasne dovoľte, aby som pána Ing. Rudolfa Schustera ako reprezentanta obrodenej komunistickej stany navrhol do funkcie prvého podpredsedu slovenského parlamentu, pretože jeho osobnostné, charakterové i odborné kvality sme všetci mali možnosť poznať a vysoko si ho ceníme. Myslíme si, dokonca sme presvedčení, že takýto post tomuto slovenského komunistovi v parlamente patrí. [...]

Podpredseda J. Majer:

Ďakujem pánovi poslancovi Dubníčkovi. O slovo sa hlási pán poslanec Čarnogurský¹⁰⁸.

Poslanec I. Čarnogurský:

Vážená Slovenská národná rada,

považujem za potrebné vyjadriť niekoľko myšlienok k súčasnému politickému vývoju na Slovensku a v Československu. Vrátim sa iba k dvom posledným obdobiam, veľmi vážnym, ktoré v podstate zmenili politický život a chod na Slovensku aj v celej republike, k rokom 1968 a k novembru 1989, resp. terajšiemu vývoju. [...]

Domnievam sa, že aj k vystúpeniu, ktoré tu predniesol poslanec Dubní-

¹⁰⁸ ČARNOGURSKÝ, Ivan (1933 – 2022) – manažér v stavebníctve, podnikateľ. Poslanec SNR v rokoch 1990 – 1992, poslanec Federálneho zhromaždenia ČSFR 1992. Spoluzakladateľ Kresťanskodemokratického hnutia a jeho čelný predstaviteľ

ček, je potrebné zaujať stanovisko celej Slovenskej národnej rady. Poslanci, ktorí boli jednou alebo druhou formou do tohoto zhromaždenia delegovaní alebo volení, vyjadrujú názor obyvateľstva Slovenska, sú jeho reprezentantmi a sú jeho zástupcami. Ak sa teda stotožňujeme v tom, že Slovensko dnes nie je komunistické, domnievame sa, že spolupráca s komunistickou stranou má byť korektná, má sa niesť v duchu spolupráce, v duchu porozumenia. A teda osobne dvakrát vítam možnosť, aby sa takáto korektná spolupráca vyjadрила aj vo vedení Slovenskej národnej rady. Domnievam sa, že je potrebné už dnes, aby došlo k zmenám vo vedení parlamentu, aby na čelu parlamentu stál predstaviteľ, ktorý nielen osobne, ale aj príslušnosťou k demokratickému hnutiu zaručí cestu k slobodným voľbám. Nechcem tým povedať, že by doterajší predseda Slovenskej národnej rady osobne svojimi činmi takéto kroky nezabezpečoval. V období, ktoré nastane, v období pred voľbami, sa bude musieť každá politická strana a každé hnutie jednoznačne vyjadriť. A nebudeme sa vyjadrovať len my, poslanci Slovenskej národnej rady, budú sa vyjadrovať tisíce a desaťtisíce ľudí na rôznych zhromaždeniach. V takejto situácii je potrebné, aby na čele nášho parlamentu už boli reprezentanti a zástupcovia demokratických síl.

Navrhujem a odporúčam, aby sme našli vhodný spôsob ako uskutočniť výmenu na čele Slovenskej národnej rady.

Podpredseda J. Majer:

Ďakujem pánovi poslancovi Čarnogurskému, teraz prosím, aby prvý podpredseda Slovenskej národnej rady pán Jozef Širotňák predniesol a odôvodnil návrh na ostatné zmeny v zložení orgánov Slovenskej národnej rady.

Podpredseda J. Širotňák:

Vážená Slovenská národná rada, vážené poslankyne, vážení poslanci, bolo tu predo mnou niekoľkokrát zopakované, že súčasná politická situácia si vyžaduje neustále zmeny, ktoré sú výrazom pohybu na politickej scéne. Blíži sa čas prvých slobodných volieb. Preto po konzultácii predstaviteľov politických strán a politických hnutí bolo konštatované, že by bolo vhodné, aby Slovenskú národnú radu doviedol k slobodným voľbám nie člen komunistickej strany. Ako tu už bolo zdôraznené, pán Schuster začal plniť funkciu predsedu Slovenskej národnej rady v úplne nových podmienkach, v začiatkoch nežnej revolúcie, nemal žiaden návod ani vzor na prácu Slovenskej národnej rady v nových podmienkach. Napriek tomu sa za krátky čas stala Slovenská národná rada pod jeho vedením špičkovým orgánom

politickej moci, ktorý zodpovedne, kompetentne a operatívne riešil jej zverené úlohy. A musím pripomenúť, že išlo o úlohy v politickom i štátoprávnom zmysle najzložitejšie od vzniku Československej republiky. Pán predseda Schuster prejavil pri ich riešení skutočnú štátnickú múdrosť, vecnosť a, čo možno zvlášť oceniť, čestnosť za každých okolností. Vzhľadom k uvedeným skutočnostiam, k uvedeným konzultáciám a návrhom navrhujem, aby z týchto dôvodov, ako aj z potreby kontinuity práce Slovenskej národnej rady pán predseda Rudolf Schuster bol zvolený za prvého podpredsedu Slovenskej národnej rady a aby sa súčasne stal predsedom Výboru SNR pre životné prostredie, ktoré je jednou z prvoradých otázok jeho záujmu. V súvislosti s tým Slovenská rada Verejnosti proti násiliu po konzultáciách s politickými stranami navrhuje za kandidáta na funkciu predsedu Slovenskej národnej rady pána poslanca Jána Budaja. Ide o osobnosť vám všetkým známu, spojenú bezprostredne so 17. novembrom minulého roku, s nežnou revolúciou a úlohami, ktoré v nej plnilo občianske hnutie Verejnosť proti násiliu, ktoré pán poslanec Ján Budaj dodnes vedie. Zdá sa preto prirodzeným, aby na čele zákonodarného orgánu stál človek, s menom ktorého sa spája začiatok demokratického, pluralitného politického systému.

V súvislosti s týmito návrhmi dovoľte mi ďalej oznámiť, že Slovenská rada Verejnosti proti násiliu po dohode s politickými stranami okrúhleho stola navrhuje odvolať z funkcie podpredsedníčky Slovenskej národnej rady poslankyňu Janku Blažejovú, ktorej v mene Slovenskej národnej rady vyslovujem poďakovanie za náročnú prácu, ktorú v tejto zodpovednej funkcii odvodila, a prajem jej v ďalšej práci v predsedníctve, ktorého členkou ostáva, veľa úspechov.

Zároveň vás chcem oboznámiť s tým, že poslanec pán Maďar¹⁰⁹ sa vzdal funkcie predsedu Výboru SNR pre životné prostredie. Členom Predsedníctva SNR poslanec Maďar ostáva aj naďalej.

Odporúčam, aby sme o týchto zmenách hlasovali akklamáciou. Voľbu nového predsedu a navrhované zmeny v predsedníctve potom vykonáme tajným hlasovaním.

Ďakujem.

Podpredseda J. Majer:

Ďakujem prvému podpredsedovi SNR pánovi Širotňákovi za jeho vystúpenie. Teraz sa o slovo prihlásil predseda Slovenskej národnej rady pán Schuster.

¹⁰⁹ MAĎAR, Dalibor (*1957) – poslanec SNR

Predseda R. Schuster:

Vážené poslankyne vážení poslanci,

viem, že všetkým, ktorí by ste stáli na mojom mieste, by sa ťažko hovorilo. Ale myslím si, že treba pochopiť situáciu, v ktorej sa nachádzame. Ja som to všetko zvažoval a poviem vám úprimne, že treba pochopiť terajšiu politickú situáciu, keď sa povedalo jasne, že v tomto období by nemal štát na čele Slovenskej národnej rady komunista.

Keď sa so mnou na túto tému hovorilo, tak som zvažoval. Povedal som áno, súhlasím, len vás prosím o jedno, aby môj odchod, resp. prechod, pokiaľ sa tak stane, bol volený tak, aby som prešiel na túto funkciu po odvolaní. Prečo? Každé iné moje rozhodnutie by mohli považovať mnohí ľudia za zradu, najmä členovia komunistickej strany, ktorej som príslušníkom, ale možno aj niektorí iní ľudia. Preto som povedal, že by bolo správnejšie, aby som bol odvolaný a potom zvolený, pokiaľ ma zvolíte do funkcie podpredsedu.

Teraz sme sa znova radili a znova opakujem, že podľa môjho pohľadu považujem za správne, že k tejto zmene dochádza. Teraz je, samozrejme, všetko na vás poslancoch, aby ste túto situáciu chápali tak, ako ju predniesli niektorí poslanci, pán Dubníček, pán Čarnogurský i pán podpredseda Širotňák. Nechápte to ako nejaký ústup, že to robím preto, že nemám čisté svedomie. To by ma veľmi mrzelo a s tým by som nikdy nesúhlasil. Prosím vás, poďme cestou odvolania. Dnes, keď sa o komunistoch, najmä o tých bývalých, povedzme veľkých funkcionároch všeličo hovorí, nechcel by som sa medzi nich zaradiť.

Ja sa za svoju prácu, ktorú som v živote vykonával na akadémii v Bratislave, vo Východoslovenských železniarňach, na Krajskom národnom výbore v Košiciach a teraz tu, nehanbím. Stále sa k svojim výsledkom práce budem hlásiť. A nehanbím sa ani za to, že som v starom režime pracoval v určitých funkciách v národných výboroch. Toto chcem, aby ste pochopili, že to nie je nejaký – proste strach. Dostal som informácie od niektorých členov strany, že ma VPN-ka má v rukách a že preto takto ustupujem. Ak by to malo byť tak, tak by som rozhodne nesúhlasil ani s odvolaním, resp. ak ma odvolajú, nech ma odvolajú, ale toto prosím, aby ste brali do úvahy. [...]

Podpredseda J. Majer:

Ďakujem predsedovi Slovenskej národnej rady za jeho vystúpenie. Ako ďalší sa prihlásili člen Predsedníctva Slovenskej národnej rady poslanec Bruncko¹¹⁰ a potom pán poslanec Weiss.

¹¹⁰ BRUNCKO, Ján – viacnásobný poslanec za KSS/SDE

Poslanec J. Bruncko:

Vážená Slovenská národná rada, vážené poslankyne, vážení poslanci, rečníci predou mnou predniesli určitý kádrový návrh. Dnes, keď už nemáme politický monopol jednej strany a musíme rozhodnúť my poslanci o svojich vlastných kádrových návrhoch, myslím si, že by sme mali rozhodovať podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia. Myslím si, že je to vážna chvíľa, ak padne návrh na odvolanie človeka, ktorý sa ako jeden z prvých aktívne zapojil do demokratizačného procesu a má leví podiel na vytvorení vlády národného porozumenia. Dôvody, ktoré tu odznali v podstate u každého rečníka, sú podľa môjho názoru skôr dôvodmi na menovanie do funkcie, ako na jeho odvolanie /potlesk/. Myslím si, že vo funkcii najvyššieho predstaviteľa Slovenskej národnej rady ako vrcholného orgánu tohto národa sa práve on svojimi postojmi a jednaním zachoval za každých okolností výsostne nadstranícky, čo, nakoniec vo svojom vystúpení povedal aj sám, mu vyslúžilo výčitky od členov strany. Ale zachoval sa tak s jediným cieľom – konať tak, aby to bolo na prospech nás všetkých, na prospech tohto národa.

Bolo by podľa mňa politickou chybou, prakticky tri mesiace pred voľbami, keď sa vystupňujú nároky na prácu zákonodarného zboru, odstrániť z jeho vrcholného vedenia človeka, ktorý podľa mňa spĺňa všetky požiadavky na odbornosť, autoritu, ale aj morálny profil, ktoré tak často zaznievajú aj z úst našich najvyšších, predstaviteľov, vrátane prezidenta republiky¹¹¹ s tým, že dnes by sme nemali posudzovať stranícku príslušnosť, ale odbornosť. Myslím si, že v dnešnom období tento národ nemá toľko politických osobností tohto formátu, aby sme ich mohli jednoducho odstavovať do úzadia. Nehovoriac o tom, že už terajšie zloženie funkcionárov Slovenskej národnej rady je výsledkom rokovaní za okrúhlym stolom, kde sa všetci spoločne dohodli na takomto riešení. [...]

Podpredseda J. Majer:

Ďakujem členovi Predsedníctva Slovenskej národnej rady poslancovi Brunckovi za jeho vystúpenie. Vystupoval za KSČ.

Teraz vystúpi pán Weiss, predseda výkonného výboru Komunistickej strany Slovenska.

¹¹¹ Václava Havla

Poslanec P. Weiss:

Vážený pán predseda, vážené panie poslankyne, vážení páni poslanci, vážení hostia,

dovoľte mi ešte raz nastoliť otázku, o čom ideme rozhodnúť? Možno si v duchu poviete, veď to všetci vieme! Ba dokonca sa už nahlas šepká aj o rozuzlení, ktoré prinesie naše rozhodnutie. Napriek tomu mi nedá, aby som sa aspoň v krátkosti k celej veci nevrátil. Verte mi, že ako člen Komunistickej strany Slovenska som zvlášť citlivý na vopred dávané odpovede. Takže zostanem pri otázke: o čom ideme rozhodnúť?

Pán Schuster vedie zasadania Slovenskej národnej rady a jej prácu od 30. novembra 1989. Funkcie sa ujal v zložitom období. Myslím, že všetci, a nielen my, čo tu sedíme, ho dobre poznáme ako odborníka po viacerých stránkach, ako inteligentného, rozhľadeného človeka s nemalými skúsenosťami. Moji predrečníci sa v tomto smere vyjadrili jednoznačne a ťažko k ich slovám, oceňujúcim schopnosti charakter a kredit nášho predsedu, ešte niečo dodať. Na druhej strane je tu výhrada. Je komunista? A môže byť po novembrovej revolúcii na čele národa, na čele zákonodarného orgánu komunista? Zdalo by sa, akoby odpoveď jednoznačne znela – nie! [...]

Ocitáme sa v situácii, prepáčte mi to prirovnanie, ako by sme dnes mali vysloviť dôveru, či nedôveru ďalšiemu riadiacemu pracovníkovi. Ale my sme zákonodarný orgán, hlasovanie a rozhodovanie sú náš každodenný chlieb. Preto apelujem na vás všetkých poslancov. Máme na základe čoho rozhodnúť? Politické argumenty sú, ako ukazujú prieskumy medzi radovými občanmi, ktorých tu zastupujeme, ako som už povedal, vratké. A čo odbornosť? Vyhlásili sme princípy kompetentnosti, morálnej bezúhonnosti a vysokého kreditu u spolupracovníkov a spoluobčanov, ktorým pán Schuster jednoznačne vyhovuje, a hneď na začiatku cesty k novej spoločnosti podriadime tieto princípy parciálnym politickým záujmom? Neocitáme sa opäť v situácii, na Slovensku už po koľkýkrát, že predpokladom kompetencie číslo jedna sa stáva príslušnosť či nepríslušnosť ku komunistickej strane? Nevytvárame nebezpečný precedens spôsobu nominovania kandidáta na vysokú štátnu funkciu? A najmä, nezabráname schopnému človeku dokončiť začaté dielo? [...]

Podpredseda J. Majer:

Pýtam sa, či chce ešte niekto vystúpiť. Hlásí sa člen Predsedníctva SNR pán poslanec Švihorík.

Poslanec J. Švihorík:

Vážená Slovenská národná rada, vážení prítomní,
najdôležitejší bod programu nášho rokovania sa nastolil včera a na schôdzi Predsedníctva SNR sme sa k nemu vyjadrovali. Dnešné naše rokovanie i včerajšie rokovanie predsedníctva sa nieslo v duchu, akoby sa v našej spoločnosti neudialo, neobrodilo a nebolo nič vykonalo.

Prežívame dejinné znovu vzkriesenie pravdy a obrodenie národa. Od začiatku sa do čela obrody a vedenia nášho národa postavila osobnosť, ktorá hovorila, konala, vyjadrovala myslenie a cítenie národa. Každá veta, ktorú predniesol a prednáša, vychádza z prežitej pravdy, zo skutočnosti a z poznania, ktoré prežil nielen on, ale celý náš národ. Bol som prítomný na niektorých rokovaniach, ktoré viedol pán Budaj. Viedol ich vždy s maximálnou toleranciou, pozornosťou, demokratičnosťou, vnímal všetky názory.

Mnohé hlasy, ktoré odznievajú v Štúrovej spoločnosti¹¹² a na zhromaždení okolo budovy SNR¹¹³, poukazujú nedostatok Verejnosti proti násiliu,

¹¹² Štúrova spoločnosť – dobrovoľná spoločenská organizácia. V roku 1987 ju založili mladí, národne uvedomelí nadšenci združujúci sa aj v rámci kultúrno-spoločenských aktivít Múzea Ľ. Štúra v Modre a SZOPaK. V roku 1988 zakladajúci členovia, sústreďení okolo predsedu Vladimíra Repku, požiadali štátne orgány o registráciu, ktorá sa uskutočnila až 8. 1. 1990. Od svojho vzniku bola jedným z hlavných iniciátorov a mobilizačných činiteľov slovenského národno-emancipačného hnutia za suverenitu a štátnu samostatnosť Slovenskej republiky. Aktívne zasiahla aj do diania pred a v SNR v období voľby predsedu SNR, tzv. pomlčkovej vojny či schvaľovania zákona o štátnom jazyku. Úzko spolupracovala najmä s matičným hnutím a krajanskými organizáciami.

¹¹³ Na zhromaždení občanov na Župnom námestí pred budovou SNR som sa osobne zúčastnil. Moje videnie demonštrácie 1. marca 1990 je nasledovné: Štúrova spoločnosť, s ktorou som od decembra 1989 sporadicky spolupracoval, zvolala na 1. marca 1990 zhromaždenie pred budovu SNR s tým, aby iniciatívu slovenského parlamentu za prijatie štátnych symbolov podporili aj občania. Pozvanie som prijal, veď sám som sa na vypracovaní novej symboliky podieľal svojou odbornou radou. Už od 8. hodiny rannej sa začali na Župnom námestí zhromažďovať ľudia, ktorí niesli rôzne transparenty, zástavy a slovenské znaky. Osobne neviem, že by sa zo strany organizátorov plánovala nejaká akcia, ktorá by bola namierená proti výmene predsedu Slovenskej národnej rady. Keď som prišiel pred budovu SNR, zbadal som, že demonštrácia je o inom. Medzi ľuďmi sa začala šíriť správa, že predsedu SNR, R. Schustera, chce vo funkcii vystriedať J. Budaj, človek neistej minulosti, pravdepodobne „Maďar“. Na demonštrantov, ktorí prišli z oblasti Nových Zámkov, Šurian, Komárna a iných juhoslovenských miest to pôsobilo ako studená sprcha. Pôvodne pokojná akcia sa pod vplyvom ľudí, ktorí sa dobre vyznali v schéme budovy SNR, rýchlo zmenila na vášnivú manifestáciu proti Budajovi a na podporu R. Schustera. Poslanci v rokovacej sále sa dostali pod silný tlak verejnosti, na ktorý nevedeli reagovať. Návrh J. Dubníčka na odvolanie R. Schustera z postu predsedu SNR nemohol prejsť za okolností, keď navrhovateľ zvýraznil ľudské hodnoty a politické schop-

že nereagovala na mnohé veci k zákonným ustanoveniam, napr. o štátnom znaku a k ďalším. V tomto smere by som chcel povedať, že hnutie VPN v daných podmienkach svojej činnosti sa nemôže vyjadrovať k všetkému. Veď vieme, ako bolo povedané na začiatku nášho rokovania, že ani slovenská vláda, Slovenská národná rada, poslanci, nestačíme zachytiť všetky zákony, ktoré sa prijímajú na federálnej úrovni.

Všetci akosi zabúdame, že prirodzenou vedúcou osobnosťou nášho národa, za ktorou idú naši občania, je pán Budaj. Bolo by politickým hazardom nevyužiť kapitál, ktorý máme v osobe pána Budaja. Zabúdame na to, že hnutie Verejnosť proti násiliu sme prakticky my všetci. Ostatné politické strany a hnutia – to je trieštenie nášho politického a verejného života v predvolebnom boji. Do tohoto predvolebného boja vnika veľa prvkov, ktoré treba prefiltrovať aby progresívne sily demokracie v našej spoločnosti zvíťazili a aby sme takto pristúpili k slobodným voľbám, aby sa v nich v podobe novozvolených politických štruktúr prejavila vôľa národa, jeho väčšiny a záujem celej spoločnosti.

Ešte raz by som chcel zdôrazniť, aby sme sa neodtrhli od tohoto hnutia nášho národa a našej spoločnosti. Je málo takých historických chvíľ a období, aké teraz prežíva náš slovenský národ. Bola zvrhnutá totalitná noc, po čom sme túžili všetci celých 40 rokov. Pamätáme na krivdy, ktoré nás tlačili a nedovolili sa nám narovnať. Teraz sme sa očistili, obnovili, chceme vykročiť a zrazu sa tu všetci trieštíme.

V podobe pána Schustera, ktorý bol medzi nami skrytým talentom, je osobnosť, ktorú všetci po odbornej stránke uznávame. Ktorá je maximálne tolerantná, u ktorej sa prejavil politický talent, diplomacia. Veď pán Schuster ostáva ako prvý podpredseda SNR, bude prvým zabehnutým, skúseným spolupracovníkom pána Budaja. Prečo by Slovenská národná rada nemohla pod takýmto vedením ďalej pokračovať a pripravovať voľby? Vieme, že politický i hospodársky život na Slovensku skutočne stagnuje. Nestačíme držať tempo. Je potrebné niečo urobiť.

Kritizovali ste tu znenie sľubu poslancov i mnohé iné veci. Na rokovaníach výborov sme rozhodovali, či slovenský znak prijať alebo neprijať. Bolo šesť hlasov proti šiestim. Ako môže ďalej takto Slovenská národná rada alebo iné orgány pokračovať? Veď musíme nastúpiť nejaké tempo, cieľ!

nosti odvolávaného. SNR neodvolala R. Schustera a nevymenovaný poslanec J. Budaj sa musel uspokojiť s postom prvého podpredsedu a predsedu výboru pre životné prostredie. VPN utrpela prvú vážnu porážku, ktorá signalizovala, že s jej politikou nie je niečo v poriadku.

V Čechách do hnutia a jeho vedenia nastúpili členovia Občianskeho fóra¹¹⁴. Je to osobnosť pána Havla, ktorý bol skrytý. Mnohí sme o ňom vedeli. Vidíme, aký je to talent, aký veľký duch národa prejavuje a čo všetko pre nás už za taký krátky čas v medzinárodnom politickom hnutí dosiahol.

Prečo sa bojíme na Slovensku dať z hnutia človeka, ktorý podnecoval, riskoval, ktorý nešiel za kariérou. Dovoľujem si to prehlásiť, lebo tieto veci poznám. Viem, že veľmi ťažko sa dal presvedčiť, aby nastúpil do tejto funkcie alebo vôbec prijal funkciu poslanca. Chcel byť bokom. Ale terajší vývoj u nás a stagnácia prinútili týchto ľudí z Verejnosti proti násiliu vstúpiť do politického života aj v rámci činnosti Slovenskej národnej rady.

Preto by som odporúčal, aby sme zvážili, čo prakticky naša nežná revolúcia dosiahla, čo by mala dosiahnuť ďalej v zjednocujúcom bode nášho národa. Tieto protesty by boli určite utlmením celého hnutia. Preto sa zbudíme, zvažme, ako chceme vykročiť, kde chceme vykročiť, či chceme slobodné voľby, ako ich chceme mať pripravené a po slobodných voľbách ako kráčať ďalej.

Ja by som sa prihovárал v mene poslancov demokratov aj v mene svojom za pána Budaja, aby vstúpil do vedenia Slovenskej národnej rady.

/Potlesk. /

Podpredseda J. Majer:

Ďakujem členovi Predsedníctva SNR poslancovi Švihoríkovi za jeho vystúpenie.

[...]

Poslanec J. Trepáč:

[...]

Myslím si, že nový predseda Slovenskej národnej rady – nech príde akokoľvek zdatný – za tri mesiace do volieb nemôže vniknúť do problematiky tak, ako to môže urobiť doterajší predseda poslanec Schuster. Preto si myslím, že by nebolo politicky správne ho odvolať.

Poslanci Dubníček a Čarnogurský predtým mnou hovorili o spolupráci s KSČ, vítajú nových poslancov a tých, ktorí sú za komunistickú stranu, že sa tešia na ich spoluprácu. Dovoľm si pochybovať o úprimnosti týchto slov na základe mítingu, ktorý sa konal v nedeľu v Bratislave, kde vystupovali trochu v inom duchu.

¹¹⁴ Občianske fórum – organizácia, ktorá sa dostala do čela procesu zmeny komunistického režimu v českých krajinách. Na jej čele stál Václav Havel. Vo voľbách získala v Česku najviac hlasov, ale veľmi rýchlo sa rozdelila na pravicovú Občiansko-demokratickú stranu a pravicové, nacionalistické Občianske hnutie.

A posledná vec, čo by som chcel zdôrazniť, vážené poslankyne, vážení poslanci, že by sme sa my, vláda SSR i federálna vláda mali viac zaoberať situáciou v národnom hospodárstve, kde nám denne unikajú milióny, dá sa povedať miliardy. A proti tomu, aby sa to zastavilo, sa deje veľmi málo. Musíme k tomu prispieť my všetci vo svojich volebných obvodoch, musia k tomu prispieť nové zákony, ktoré treba urýchlene realizovať, a musia k tomu prispieť čo najskôr voľby. Urobme všetko pre to, aby boli čo najskôr. [...]

Predseda R. Schuster:

Vážené poslankyne vážení poslanci,
po tom všetkom, čo tu odznelo, verte mi, znovu je mi ťažko vás presvedčať, ale ja to myslím úprimne a myslím si, že kandidatúra pána Budaja je v tomto období správna. Ja ju skutočne úprimne podporujem a prosím vás, aby ste to aj vy takto chápali.

Podpredseda J. Majer:

[...]

Keďže pán Schuster zostáva naďalej predsedom Slovenskej národnej rady¹¹⁵, ako predsedajúci dávam návrh, aby prvým podpredsedom SNR sa stal pán Budaj. Žiadam ho o jeho vyjadrenie.

Poslanec J. Budaj:

Vážení prítomní,
návrh Koordinačného výboru Verejnosti proti násiliu nebol vedený žiadnou inou snahou, než posilniť spoluprácu medzi týmito dvomi centrami. Posilniť spoluprácu odborníkov, posilniť politickú jednotu obidvoch politických centier a dokázať tak v tomto druhom polčase, ktorý nás čaká do volieb, že sme schopní udržať tempo revolúcie. Nechcem tu poukazovať na to, čo už bolo povedané, tempo s vývojom v Českej republike, tempo s vlastnými predstavami občanov a s tým, čo od nás očakáva verejnosť. Dovolím si poznamenať krátko k tomu, čo bolo uvedené na margo návrhu na zmenu predsedu s ohľadom na jeho stranícku príslušnosť. Domnievam sa, že to nebola tá najšťastnejšia a najpresnejšia interpretácia, aj keď ďakujem rečníkom za to, že podporovali návrh Verejnosti proti násiliu.

¹¹⁵ V uskutočnenom hlasovaní nedostal návrh na odvolanie predsedu SNR patričnú podporu. Zo 144 prítomných poslancov za odvolanie hlasovalo len 54 poslancov. Hlasovanie sprevádzal zmätok, takže sa viackrát zopakovalo.

Hlavnou príčinou bolo to, že toto hnutie po istom čase váhania, keď jeho predstavitelia odmietali prijímať akékoľvek funkcie, si uvedomilo svoju spoluzodpovednosť za vývoj situácie, uvedomilo si istú politickú roztrieštenosť a aj chyby, ktoré sa stali za posledné dva mesiace. Tieto chyby a nedostatky majú svoje korene medzi politickými stranami, vo Verejnosti proti násiliu, tak aj v práci vlády a politike komunistickej strany.

Domnievam sa, že času do volieb zostáva málo. Verejnosť sa veľmi prudko začala rozdeľovať, namiesto aby sa spájala. Vzniká nacionalizmus slovenský, nacionalizmus maďarský, nacionalizmus rôznych národností. Keď sme začínali revolúciu, všetci sme boli jednotní. Je celkom pochopiteľné, že keď sme sa z námestí vrátili domov, niektorí ľudia začali hľadiť na svoje osobné postavenie, ktoré môže budúca reforma ohroziť. Obávam sa a som presvedčený, že túto obavu nezdieľam sám, že ju zdieľajú spomedzi vás viacerí, že ľudia, ktorí sa nedokázali legitimovať v zápase s totalitnou mocou za tých 20 rokov, ktoré nedávno skončili, a to aj ľudia z radov komunistickej strany, ktorí mali k tomu zvláštnu zodpovednosť, odhaľovať pravdu o svojej strane, ľudia, ktorí sa nedokázali zlegitimovať počas udalosti revolúcie, nachádzajú dnes politickú platformu nacionalizmu. Nie je to šťastný vývoj. Na Slovensku nie je nový a neprospeľ nám ani v roku 1968, keď niekdajší prezident Gustáv Husák¹¹⁶ vyhlásil, že najprv ho zaujímajú nacionálne otázky a až potom demokratizácia¹¹⁷. Vieme, ako to nakoniec dopadlo. Pod pláštikom národného riešenia nebola uskutočnená ani federácia a neprišlo ani k demokratizácii. Hnutie VPN bolo od prvých dní konfrontované s mnohými problémami, ktoré sa týkali situácie prázdneho stola, na ktorom sú znovu rozdane karty.

Žiaľ, nezdá sa, že vývoj situácie za posledná dva mesiace by nás všetkých, aj vás, ktorí stojíte na balkóne, mohol uspokojiť. Spoločenská atmosféra je

¹¹⁶ HUSÁK, Gustáv (1913 – 1991) – právnik, publicista, komunistický politik, štátnik. Organizátor SNP 1944. Následne pôsobil vo viacerých stranických a štátnych funkciách. V roku 1949 obvinený z „buržoázneho nacionalizmu“ a odsúdený do väzenia. Po prepustení a rehabilitácii sa aktivizoval v zápase za rehabilitáciu SNP, slovenskej štátnosti a za nové usporiadanie slovensko-českých vzťahov. Výrazná osobnosť obrodného procesu v roku 1968, architekt federatívneho usporiadania ČSSR. Od roku 1971 generálny tajomník ÚV KSČ, od roku 1975 prezident ČSSR. V decembri 1989 sa vzdal funkcie prezidenta a predtým aj generálneho tajomníka.

¹¹⁷ Gustáv Husák to nikdy takto nesformuloval. Je to hrubá dezinterpretácia, ktorú sústavne živila česká nacionalistická propaganda. Skutočnosť bola taká, že slovenská strana tvrdila, že federalizácia je základnou podmienkou, súčasťou demokratizácie. To, ako sa vyvíjalo federatívne usporiadanie po roku 1970, nemá totiž nič spoločné so slovenskými požiadavkami v období obrodného procesu.

napätá, legitimita občianskeho hnutia na Slovensku sa prakticky nedosiahla, hoci jeho nepriatelia hovoria o novej totalite. Naša totalita, vážení prítomní, spočíva tak nanajvýš v tom, že na nás uvalili povinnosť zaoberať sa kooptáciami, tou najnevďačnejšou činnosťou, ktorú nechcel robiť nikto z politických strán, že na nás uvalili zodpovednosť za riešenie a za naprávanie nedostatkov, ktoré spôsobila iná strana a iná skupina ľudí pred nami, strana, ktorá nejedného z nás predtým prenasledovala. Dnes tu stoja mnohí a obviňujú nás z tých nedostatkov. Obviňujú nás z nedemokracie. Z totality do demokracie nie je možné skočiť ako z brehu do vody. Nebolo možné vyhlásiť voľby, nebolo možné postupovať tak, ako by sme si to všetci želali. Naše hnutie Verejnosť proti násiliu – ak by boli bývali vyhlásené voľby v dobe, keď sa robili kooptácie – by pravdepodobne aj v tejto miestnosti malo viac poslancov, než ich má dnes. A členov komunistickej strany, ktorých je tu 65, by možno bolo menej. Voľby sa nevyhlásili, rokovalo sa za okrúhlym stolom, za ktorým sa komunistickej strane ponúkali vždy veľmi slušné podmienky.

Naša tolerancia trvala veľmi dlho a dostala nás, ako sami vidíte, do situácie opozície, ktorá zvíťazila, ale nezobrala moc. Nebudem tu opakovat' notoricky známe fakty o nedostatku financií a o nedostatku papiera pre tlačoviny akýchkoľvek iných strán, okrem komunistickej strany. Práve v tomto období hnutie Verejnosť proti násiliu chce rozhodne zastaviť akékoľvek podobné útoky, chceme vyzvať k tomu, aby sa všetky politické strany zdržali vzájomného ohovárania, intrigovania a útokov.

To, čo sme však žiadali, to neboli útoky na komunistickú stranu ako takú, to boli výhrady voči jej dominancii, ktorá mala aj na Slovensku dávno skončiť, ktorá mohla skončiť jedným veľkorysým rozhodnutím vedenia komunistickej strany alebo členstva komunistickej strany. Napriek revolúcii má dodnes monopol v tlačiarňach, komunistická strana má dodnes napríklad k dispozícii počítačovú techniku, ktorá bola pôvodne zakúpená pre vojenské potreby a vďaka ktorej jej denník Pravda¹¹⁸ môže vychádzať veľmi skoro ráno, lebo je počítačovou technikou dopravený do Košíc a Žiliny, zatiaľ čo ostatné denníky majú uzávierku o ôsmej. Naš občasník Verejnosť¹¹⁹, ktorý sa ani nedostane na vidiek (PNS¹²⁰ ho nechce objednávať, pretože nie je denníkom, ale iba občasníkom). Nedostane sa nikde, kde nie je stánok

¹¹⁸ Pravda – ústredný tlačový orgán Komunistickej strany Slovenska, vychádzal od roku 1920.

¹¹⁹ Verejnosť – tlačový orgán Koordináčného centra Verejnosti proti násiliu. Zanikla roku 1992.

¹²⁰ Poštová novinová služba – monopolný distribútor periodickej tlače

PNS. Uzavierku máme o 16. 00 hodine, denník komunistickej strany vďaka vyspelej technike ju môže mať o 24. 00 hodine. A všetci, ktorí sa vyznajú v tom, čo to znamená, vedia odhadnúť, aký je to rozdiel.

Bola na nás prenesená zodpovednosť za organizovanie okrúhlych stolov pri rekonštrukcii národných výborov. Ale dodnes vlastne nemáme tlačový nástroj ako komunikovať s obyvateľmi, ako im vysvetľovať postupy, ako im vysvetliť postup kooptácií, ako im sprístupňovať demokraciu, ku ktorej spejeme. Veď aj volebný zákon mnohým občanom pripadá dnes neznámy, mnohým aj nedemokratický, pretože väzba medzi poslancom a voličom je úplne iná, než tomu bolo doteraz.

Toto všetko by si vyžadovalo odložiť politikárčenie, odložiť spory o to, kto tu má zvíťaziť, až na to obdobie, keď pôjde skutočne o volebný zápas. A i ten, veríme všetci spoločne, že sa bude diať v duchu politickej kultúry a istej etiky. Zatiaľ je politická etika a kultúra z rôznych strán prekračovaná, občania sú dezorientovaní a ako som už povedal, vytvára sa napätie. To napätie súvisí aj s tým, že na mnohých miestach Slovenska skutočne nie je zrejmé, kto tu vlastne vyhral. Dnešné hlasovanie ukazuje, že bezpartajní, ktorých sme považovali za ľudí nezávislého myslenia, ktorí podporujú myšlienku revolúcie, sa v hlasovaní pripojili na stranu komunistickej strany. Ale nechcel som sa v tejto veci vyjadrovať. Je to vec svedomia a rozhodnutia každého poslanca, na čiu stranu sa pripojí.

Ešte raz podčiarkujem, že naše hnutie ponukou k užšej spolupráci a ponukou vyslania legitímneho zástupcu do vedenia Slovenskej národnej rady nesledovalo nič iné než to, aby posilnilo tento orgán pri rokovaniach s českou stranou, pri rokovaniach na Slovensku, aby sa manifestovala politická sila, ktorá revolúciu začínala, na ktorej bedrách bola všetka ťažká práca, aj špinavá práca, o ktorú nikto iný nestál, ale na ktorej sa všetky strany zhodli, že niekto ju urobiť musí, aby sme sa vôbec dostali ďalej. Domnievali sme sa, že toto hnutie by malo právo byť tým, ktoré bude v tomto krátkom období do volieb ťahať iniciatívu, ktoré spojí svoje sily so silami SNR. Vaše hlasovanie na tom nič nemení. Naše hnutie tu nie je na samoúčelné vlastnenie moci. Dominanciu sme tu mohli uchvacovať inokedy a iným spôsobom. Prišli sme s týmto návrhom v inej dobe. Nie v dobe, keď by sa bol riešil možno len jednoduchým dvíhnutím rúk, ako sa stalo pri hlasovaní za prezidenta, kde hlasovali aj mnohí tí, ktorí ešte deň predtým s návrhom rozhodne nesúhlasili. Prichádzame s nim v dobe, keď cítime, že je to potrebné. A to nie pre hnutie, že je to potrebné pre zjednotenie všetkých demokratických síl, pre vyvinutie novej iniciatívy, pre pozdvíhnutie slovenského občianstva, ktoré v tomto hnutí, nech ho už ohovára ten či onen akokoľvek, aj

historicky bude vidieť druhé najväčšie vzopätie demokratických síl od roku 1944. Toto hnutie slúžilo a bude slúžiť tomu, aby sa tu pripravili demokratické voľby. Aby sa tu každému, komu sa ukrivdilo, aj od 17. novembra, aj pred 17. novembrom, dostalo zadosťučinenia.

Takáto revolúcia, pri ktorej netiekla krv, je predsa len revolúciou a tiekli pri nej nervy. Tým, ktorí boli poškodení, aj tým, ktorí poškodzovali. Celá spoločnosť bola a je v psychickom strese. Spoločnosť je dezorientovaná. Zostáva teda moc komunistickej strany na Slovensku dominantnou? Všetky vonkajšie znaky ukazujú, že až k dnešnému dňu, vrátane názvu republiky, obsadenia čelných miest, pomeru síl v tlačových médiách, zostalo pri starom. Tieto vonkajšie znaky obyvateľstvo veľmi pozorne vníma.

Napriek vášmu odmietnutiu podanej ruky toto hnutie chce naďalej zostať v tej rovine, ktorú si pre seba vybralo. A kto tu, v tejto krajine, mal alebo má ambíciu mať monopol moci a byť mocenskou štruktúrou, to ukázala minulosť a ukáže budúcnosť. Verejnosť proti násiliu je hnutie, ktoré má za sebou tri mesiace svojej existencie a jeho podstatným cieľom je pozdvihnutie občianskej a ľudskej kvality, kvality celého života na Slovensku. Tohto cieľa sa budeme držať bez ohľadu na to, či naša ponuka na spoluprácu bude prijímaná alebo odmietaná. Hnutie Charta prežilo aj obdobia prenasledovania, možno v úzkom okruhu, ale prežilo ako výraz pravdy a výraz odhodlania stať sa ideálmi, v ktoré verí. Ponuka, ktorú sme urobili Predsedníctvu SNR, nebola predkladaná ultimatívne a nebola to požiadavka, ktorú by sme chceli zákulisne riešiť. Sami poslanci, ktorí sú bez straníckej príslušnosti, vedia, že ani na nich nebol vyvíjaný žiaden nátlak. Podobne to môžu dosvedčiť poslanci z politických strán. Bol vedený dialóg a tým najlepším úmyslom pomôcť spoločnej veci, viac sa zjednotiť a vytvoriť atmosféru pracovnú. Skončiť s atmosférou politickej konfrontácie. Táto atmosféra totiž v poslednej dobe začala vznikať práve len na Slovensku. V Čechách, ako všetci viete, je iná situácia. Obdobie konfrontácií prekonali, dokázali nájsť odvahu k ďalším krokom, dokázali nájsť odvahu k vytvoreniu atmosféry národnej obnovy. A je to vidieť aj na výsledkoch a na ich programoch.

Som presvedčený, že aj Slovenská národná rada sa bude snažiť nezaostať v budúcnosti za úlohami, ktoré pred ňou stoja. Naše hnutie je jej v tomto vždy k dispozícii a pán predseda Schuster by mohol povedať, v akej role som aj ja osobne, aj koordinačný výbor, aj naše hnutie vystupovali voči Slovenskej národnej rade a či táto rola bola horšia alebo lepšia než pomoc jeho rodnej strany. My sme nekádrali podľa straníckej príslušnosti. To je dezinformácia. Konštatujeme len to, že táto stranícka príslušnosť je istým vonkajším signálom pre slovenskú verejnosť. Osoba pána predsedu bola

v našich očiach nadstranícka, a tak sa i správal. Ponúkali sme istú verziu, ktorej odmietnutím sa na ponuke k spolupráci nič nemení.

K otázke, či zo svojho poslaneckého postu prijímam post podpredsedu Slovenskej národnej rady, sa vyjadrujem áno.

(<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=1513>)

Dokument č. 2

Bratislava, 22. a 28. novembra 2016 – Svedectvo vedúceho sekretariátu predsedu SNR, Borisa Zalu, o pokuse predsedu Slovenskej rady VPN, Jána Budaja, zosadiť na zasadaní Slovenskej národnej rady 1. marca 1990 z funkcie predsedu SNR Rudolfa Schustera a obsadiť tento ústavný post.

Havel, komunisti a Budaj I.

Boris Zala¹²¹

[...]

Rozpútala sa zaujímavá diskusia na blogoch Jána Budaja a Juraja Flamička v kontexte výročia 17. novembra '89 a „Nežnej“, a to o téme dohody havlovcov s komunistami. Téma, ktorá niekde na pozadí úvah, analýz a komentárov tlie už aspoň desaťročie. Príležitostne som sa k nej už vyjadril aj ja, aj preto, že som bol priamym účastníkom, a aj preto, že som mal informácie z „prvej ruky“.

Takže len pár poznámok z mojich vtedajších skúseností: K dohode medzi havlovcami a husákovcami vtedy došlo. Dôvod z Husákovskej strany bolo zabrániť Dubčekovi a jeho okruhu, aby sa osemašesťdesiatnici stali dominantní. Z nich mali komunisti väčší strach ako z disidentov, obávali sa priamej pomsty; a bol v tom aj kus osobnej Husákovskej neprajnosti. Dubček mu vždy ležal v zuboch. A Havlovi to zas umožnilo získať funkciu prezidenta bez priamej voľby, ktorú napokon najprv požadovala aj VPN. A to s nomináciou Dubčeka, ktorú schválilo aj vtedajšie Predsedníctvo SNR. A podľa

¹²¹ ZALA, Boris (1954) – vedecký pracovník, publicista, ľavicový politik. Po 17. novembri 1989 vedúci sekretariátu predsedu SNR. Zakladateľ a predseda (1990 – 1992) Sociálnodemokratickej strany Slovenska. Poslanec SNR a Európskeho parlamentu

vtedajšej verejnej mienky nemal Havel v priamych voľbách proti Dubčekovi šancu...A tak sa riešenie našlo vo zvolení Václava Havla vo federálnom zhromaždení, v ktorom však boli stále dominantní komunisti. Dohoda bola nevyhnutná. Pražské Občianske fórum proste nechcelo pokračovanie 68. roku, demokratizáciu socializmu, chcelo zmenu režimu! Dohoda s komunistami bola daň. Či privysoká, je už iná téma.

V tomto kontexte má Jano Budaj iste pravdu. Ale nemá ju tam, kde z tejto taktickej „hry“ odvodzuje akúsi slabú „očistu“ slovenskej politiky od komunistov. (Aj keď je pravda – a potvrdil mi to nebohý šéf SIS Ladislav Pittner –, že tie pôvodné dohody zabránili rýchlej očiste vtedajšej Štátnej bezpečnosti). Aj svoj pokus o získanie stoličky predsedu SNR už vtedy Budaj odôvodňoval potrebou výmeny komunistov, poukazoval, že federálna aj česká politika sa úspešne zbavili komunistov vo vedúcich funkciách.

Razancia na Slovensku bola poslabšia, ale to nielen preto, že sme boli voči komunistom zmierlivejší, ale aj preto, že tak vtedajší predseda vlády Milan Čič, ako aj Rudolf Schuster nemali žiadnu osobitnú komunistickú agendu a kontinuálne uskutočňovali program prechodu na pluralitnú demokraciu a k prvým slobodným voľbám. Síce pod dohľadom VPN, ale model transformácie sa kul na federálnej úrovni.

Všeobecne: bývalí komunisti neboli úspešní preto, že boli komunisti, ale opačne: generáciu 80. rokov už tvorili pragmatici, nezaťažení problémami okupácie a normalizácie. Skúsení v manažovaní podnikov, aktívni v zahraničnom obchode, znali legislatívy a štátnej správy... Ďalej ako starostovia a primátori, ktorí permanentne a dlhodobo vyhrávali už demokratické voľby, lebo poznali štátnu správu cez národné výbory, ovládali elementárne umenie riadenia vecí verejných. Teda nie preto, že boli komunisti, ale preto, že boli dlhodobo lokálne aktívni, poznali miestne problémy, ľudia poznali ich¹²².

Podporným dôkazom, že tento úspech nemal s komunistickou ideológiou a politikou nič spoločné, je aj to, že na Slovensku už komunistická strana nikdy nezískala významnejšiu podporu, ba okrem rokov 2002 – 2006 nikdy po prvých demokratických voľbách nebola ani v parlamente. Výrazný rozdiel oproti situácii v Česku. A že sa z týchto vzdelaných mla-

¹²² Na rozdiel od Česka, kde jestvovali dve nekomunistické strany (Československá strana ľudová, Československá strana socialistická), každá s približne 20 000 členmi zastúpenými na všetkých stupňoch verejnej správy, slovenské nekomunistické strany mali asi po 1000 členov, zväčša zapísaných v zoznamoch ŠtB. Títo boli nepoužiteľní vo verejnej správe. Odborný potenciál, vrátane politickej skúsenosti, bol sústredený výlučne v KSS.

dých pragmatikov stali draví podnikatelia, kapitalisti zhodnocujúci všetky svoje výhody v temných vodách transformácie a privatizácie, nie je nič divné.

V kontraste s tým, že vtedajšie špičky VPN boli väčšinou ľudia neznalí elementárnych pravidiel správy štátu a ani riadenie štátnej správy vykonávať nechceli: boli to predovšetkým akademicky úspešní pracovníci s predstavou svojej profesijnej, nie politickej kariéry. Výnimkou bol práve Janko Budaj.

Treba však povedať, že jeho neúspech v snahe získať kreslo predsedu vtedajšej SNR nemožno pripísať na vrub nejakého komplotu. Bol skôr ukázkou neznalosti elementárnych politických zásad vo vtedajšej VPN. Janko bol happeningovým umelcom; ale mal zmysel pre mocenskú hru, len nie legitímne spôsoby. V rifl'ovej blúze a teniskách zastavil sa v niektorý deň koncom februára po mňa: – Pod', ideme niečo zjesť do bufetu. Idem od Schustera, – hovorí mi, – povedal som mu, že je čas na zmenu a ako šéf VPN ho musím prirodzene vymeniť. Aj v Čechách to tak ide. Chceme, – pokračoval Jano, – aby si išiel do toho so mnou, budeš prvým podpredsedom, spolu nám to pôjde. – No a máš už nomináciu od VPN? – bola moja prvá otázka. – No oficiálne nie, ale však som predseda, – znela krátka Janova odpoveď... To len na dofarbenie, ako to vtedy prebiehalo.

[...]

Ešte k „Nežnej“, Budajovi a komunistom II.

Boris Zala

[...]

Keď mi teda Jano v spomínanom bufete oznámil svoju kandidatúru na post predsedu SNR a Schuster mi potvrdil, že ho Budaj oficiálne informoval, bol som zmätený. Poznal som atmosféru medzi poslancami a Budajova popularita bola nízka. A to nielen medzi komunistami, ale aj nezávislými a aj kooptovanými poslancami za VPN. A Schusterova zasa vysoká.

Navyše Budaj spustil proces bez oficiálnej nominácie. Hneď som sa stretol s Gálom, Bútorom a Šimečkom mladším v maďarskej vinárni na Hviezdoslavku, ešte teraz cítim tú chuť tokajského... Chlapci, ten Jano vám takýmto chuligánskym spôsobom neprejde, bolo moje konštatovanie v skratke. Šimečka starší bol niekde v zahraničí, keď sa vrátil, hneď sme sa stretli. Zúril. Nasledovalo zasadnutie KC VPN, ktorého som sa zúčastnil.

Budajovo úvodné slovo, dosť ostrá kritika na jeho adresu zakončená Gálovým razantným hlasom: – Jano, počúvam ťa už dlho, hovoríš len v prvej osobe, ja, ja, ja! Ale kde je VPN? – Nadobudol som až dojem, že tu vyvrcholil dlhšie tlejúci konflikt vo vnútri VPN.

Ani napokon neviem, či Jano získal nomináciu, ale situácia v SNR pre neho nebola vôbec priaznivá. Navyše kolovala konštrukcia, že celá akcia smeruje nielen k výmene Schustera, ale hlavne predsedu vlády Čiča s tým, že ho nahradí Mečiar. To poslancov ešte viac zneistilo.

Neviem, či Schuster niekde sľúbil, ako sa občas hovorí, že sa sám vzdá, ale môj návrh, podporovaný aj vtedajším vedúcim kancelárie a Schustero-vým dôverníkom Richardom Schinom, znel jednoducho: Schuster musí byť odvolaný. Jednoduchý dôvod: ak bude dosť hlasov na odvolanie, znamená to, že bude aj Budaj zvoliteľný. Ak nebude odvolaný, znamená to, že by Budaj ani nemal šancu na zvolenie a ušetrí si tak hanbu.

O tejto konštrukcii hlasovania som Budaja informoval aj s tým, že horšie ako s funkciou 1. podpredsedu SNR tento postup nemôže skončiť. Konzultoval som to aj s Petrom Weissom, obaja sme horekovali, keby VPN bola navrhla Bútoru alebo Mikloška, celému tomuto cirkusu sme sa mohli vyhnúť...

A tú poslednú perličku si nemôžem odpustiť. Počas odvolávania vystúpil Jožo Dubníček; priam zúrivy antikomunista, nový predseda Demokratickej strany, skvelý rétor takého prvorepublikového razenia. Chcel Schustera vymeniť, odvolať, ale obsah jeho prejavu bol čistou chválou na Schusterovu prácu a dobrý charakter. A to bol pozitívny bod pre Schustera. Hlasovanie skrutátormi, nebola elektronika: trikrát sa spočítavali hlasy a zakaždým bolo menej hlasov za Schusterovo odvolanie.

Túto prehru Budaj nevedel prehltnúť, nasleduje zatrpknutý míting s Mečiarom „Povedzme si pravdu“, míting plný avanturizmu, temných konšpirácií a hrozieb.

A tu sa vraciam k problému komunistov. Nepochybne situácia po novembri '89 umožňovala dva prístupy: ten prvý, jednoduchý, zakázať KSČ, ba aj rozpustiť vtedajšie parlamenty, zvolať okrúhle stoly, ustanoviť nejakú dočasnú revolučnú moc a spustiť proces očistenia verejného života od komunistov...

A ten druhý, presadiť revolučnú vôľu prostredníctvom zákona, zaviesť demokratický režim a slobodné voľby a prirodzene podriaďiť komunistov vláde zákona. Prijala sa táto druhá cesta, a to hlavne preto, že samotní komunisti plne akceptovali tento prechod, nepamätám si v SNR, že by brzdili prijatie zákonov o pluralite politických strán, demokratických voľbách,

slobodnom združovaní a slobodnej tlači. A bol to aj výsledok tej spomínanej dohody havlovcov s Husákom.

V samotných komunistických stranách prebiehal vnútorný reformný proces a selektívna očista. Žiaden vážnejší odpor komunistov voči zmenám sa nezaznamenal. Vo VPN však bol prúd, ktorý nestaval ako prioritu zavedenie demokratického režimu, ale zbavenie sa komunistov, akúsi očistu. Patril k nemu práve Jano Budaj, ale napríklad aj Ladislav Kováč¹²³, neskorší minister školstva, atď.

Podporoval som cestu zákona a čo najrýchlejšie prijatie nového ústavného režimu. To preto, že každé predlžovanie „revolučného stavu“ nahráva avantúram, dobrodruhom, honu na čarodejnice a, samozrejme, zneužívaniu tohto procesu, vedie k novým krivdám, nenávisti a k túžbe po odplate. Kde nevládne zákon, vládne zvlôľa a zločin. Videli sme, ako vytrčal rožky zasa za Mečiara. A aký zápas bolo treba zviest’.

[...]

(<https://dennikn.sk/613795/havel-komunisti-a-budaj-i/?ref=inc>)

(<https://dennikn.sk/619512/este-k-neznej-budajovi-a-komunistom/>)

PhDr. Anton Hrnko, CSc.

Stupava

Email: anton@hrnko.sk

¹²³ KOVÁČ, Ladislav (*1932) – biochemik, univerzitný profesor. Pred rokom 1989 sa trochu insitne snažil zmeniť koncepciu slovenských dejín. Minister školstva vo vláde národného porozumenia

DOKUMENTY

MEDIÁLNY LYNČ HISTORIKA LUDOVÍTA HOLOTÍKA V ROKU 1968 (K storočnici Ludovíta Holotíka)

V tomto roku si pripomíname sté výročie narodenia významného slovenského historika, člena korešpondenta ČSAV a SAV, PhDr. Ludovíta Holotíka, DrSc. (1923 – 1985), ktorý stál pri založení Historického ústavu SAV a ako dlhoročný riaditeľ ústavu sa podieľal na jeho vedeckej profilácii. V roku 1953 bola založená Slovenská akadémia vied ako ideologické pracovisko KSČ, ktorého hlavnou úlohou bolo prostredníctvom vedy šíriť marxisticko-leninskú ideológiu a obhajovať politiku KSČ. Toto svoje poslanie, predovšetkým v oblasti spoločenských vied, plnila Slovenská akadémia vied až do konca osemdesiatych rokov minulého storočia. Ludovít Holotík patrí k prvej generácii profesionálnych marxistických historikov, absolventov Vysokej školy politických a sociálnych vied v Prahe, ktorí boli profesionálne pripravovaní zavŕšiť socialistickú kultúrnu revolúciu v oblasti vedy. Medzi prvými absolventmi Vysokej školy politických a sociálnych vied (od roku 1949 Vysoká škola politických a hospodárskych vied) boli zo slovenských a českých historikov Ľubomír Lipták, Samuel Falťan, Samuel Cambel, Miroslav Kusý, Tomáš Štrauss, Koloman Gajan, Milan Šimečka, Jan Křen, Jiří Kořalka, Zdeněk Kárník, Vilém Prečan, Jaroslav Opat, Karel Jech, Pavel Oliva a ďalší. K týmto „apoštolom komunizmu“ patrili aj ekonómovia Ota Šik, Věněk Šilhán či sociológ Pavel Machonin a mnohí ďalší reformní komunisti. Teoretická a praktická činnosť reformných komunistov bola v 50. rokoch poznamenaná stalinským dogmatizmom, ktorý v podmienkach Česko-Slovenska nadobudol svoju militantnú sektársku podobu z 30. rokov minulého storočia. Po XX. zjazde KSSZ (1956) sa reformní komunisti usilovali zmazať svoj stalinský biľag a prekryť ho rôznymi „reformnými“ aktivitami či kritikou kultu osobnosti. Týkalo sa to tak vrcholových politikov, ako aj celej plejády socialisticko-realistických umelcov,

novinárov, spisovateľov či vedeckých pracovníkov. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že reformní komunisti sa usilovali s „rehabilitáciou socializmu“ rehabilitovať aj sami seba.

Poslaním mladej generácie profesionálnych marxistických historikov bolo od základu prehodnotiť slovenskú a českú historiografiu (očistiť národné dejiny od takzvaných buržoázných falzifikácií a mýtov), vypracovať marxistickú koncepciu národných dejín, obhajovať a propagovať sovietsky model socializmu, rozvíjať a upevňovať kult predstaviteľov komunistického hnutia a viesť nekompromisný boj s nemarxistickými ideológiami. Po roku 1948 marxistická historická veda splynula s politikou a ideológiou KSČ, ktorá, rovnako ako aj celá spoločnosť, prešla v priebehu štyridsiatych rokov svojím turbulentným a rozporuplným vývojom. Prvú marxistickú koncepciu slovenských dejín pripravili pracovníci Historického ústavu SAV už v polovici päťdesiatych rokov. Publikovaná bola v *Historickom časopise* pod názvom *Dejiny Slovenska. (Tézy)*. Na jej vypracovaní sa podieľali archeológovia a historici (E. Vlček, B. Novotný, A. Točík, P. Ratkoš, A. Gácsová, P. Horváth, J. Tibenský, J. Dubnický, J. Mésároš, K. Goláň, Ľ. Holotík, Z. Holotíková, M. Strhan, M. Kropilák, Ľ. Lipták, B. Graca a M. Gosiorovský). Na rozdiel od „buržoáznonacionalistických koncepcií slovenských dejín“ sa predmetom marxisticko-leninského pojmovania slovenských dejín stal rozvoj výrobných síl, výrobných vzťahov a triednych bojov v dejinách národa.¹

V období stalinizmu, keď sa kládli základy slovenskej marxistickej historiografie, sa pre historikov stal záväzným prokurátorský výklad slovenských dejín, v ktorom dominoval prezentizmus vo svojej vulgárnej podobe. Klasickým dielom prezentizmu je zborník z ideologickej konferencie Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity (28. – 29. januára 1954) *Proti prežitkom ľudáctva*, ktorého závery poznamenali nielen marxistickú, ale aj súčasnú postmarxistickú historiografiu. Na týchto zdeformovaných základoch historickej vedy sa formovali celé generácie slovenských historikov. Známymi dielami, poznačenými prezentizmom, sú Mieroslav Hysko: *Veľká októbrová revolúcia a slovenský národ* (1953); Miloš Gosiorovský: *Slovenské národné povstanie* (1954); Mieroslav Hysko: *O protinárodnej politike ľudáckeho fašizmu* (1954); Sirácky, Andrej: *Klérofašistická ideológia ľudáctva* (1955); Imrich Stanek, Jaroslav Dubnický, Miloš Gosiorovský, Vladimír Klimeš, Miro Hysko, Andrej Sirácky: *O ľudáckem fašizme* (1956); Ladislav Lipscher: *Ľudácka autonómia ilúzie a skutočnosť* (1957); Imrich Stanek:

¹ *Dejiny Slovenska (Tézy)*. Príloha Historického časopisu. Roč. III (1955), s. 11 – 12

Zrada a pád. Hlinkovští separatisté a takzvaný Slovenský stát (1958); Vilém Prečan: *Slovenský katolicizmus pred februárom 1948* (1961); Igor Daxner *Ludáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947* (1961); Juraj Kramer: *Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918 – 1929* (1962); František Dvorský: *Štvorlístok a reverenda* (1968); Viliam Plevza: *Trvalé hodnoty 1 – 2* (1976); Ivan Kamenec: *Začiatky marxistického historického myslenia na Slovensku* (1984), Ondrej Dányi: *Politici v sutanách* (1985) a mnohé ďalšie. Voči prezentizmu nie je imúnna ani súčasná slovenská historiografia. Pozri napríklad Krekovič, Eduard – Elena Mannová – Eva Krekovičová: *Mýty naše slovenské* (2005, 2013); Szabó, Miloslav: *Klérofašisti* (2019); Anton Hruboň a kol.: *Fašizmus náš slovenský* (2021).

Charakteristické pritom je, že všetci títo bojovníci proti mýtom v historickej vede, a to či už v päťdesiatych rokoch alebo v súčasnosti, recyklujú či vytvárajú nové mýty a nové kulty. Napríklad iniciátorom opätovného zavedenia pojmu „slovenský fašizmus“ do historiografie sa po roku 1989 stal Ľubomír Lipták, jeden zo spolutvorcov stalinskej koncepcie slovenských dejín a ich prokurátorského výkladu. Zavádzanie ideologických termínov klérofašizmus (slovenský fašizmus) do historiografie či do učebníc dejepisu, propagandy a publicistiky úzko súviselo a súvisí s prokurátorským výkladom dejín, ako ho stanovil bývalý predseda Národného súdu v Bratislave Igor Daxner v publikácii *Ludáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947* (vedecký redaktor Ľubomír Lipták). Daxner dôrazne upozorňoval marxistických historikov, že „história nemôže byť v rozpore so správne vedenými trestnými procesmi proti ľudákovi a kolaborantom“². Táto základná ideologická axióma sa pre marxistických historikov stala záväznou najmä pri výklade slovenských dejín 20. storočia. Podľa Daxnera rozsudky vynesené Národným súdom v Bratislave sú v plnom súlade s ideológiou marxizmu-leninizmu: „Marxistický rozbor a triedne stanovisko boli v rukách [Národného] súdu pevnými zbraňami pri posudzovaní vinníkov.“³ Daxnerov názor potvrdil aj bývalý prokurátor Národného súdu Anton Rašla: „Národný súd a ľudové sudy po r. 1945 boli mimoriadnymi súdmi, revolučnými súdmi, kde, ako je známe, sa ani tak nehľadá objektívna pravda, ako tvorí historická politická pravda.“⁴ A táto nová „historická pravda“, vyfabrikovaná

² DAXNER, Igor. *Ludáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947*. Bratislava: SAV, 1961, s. 42. Vedecký redaktor Ľubomír Lipták. Recenzenti Ján Azud, Marta Vartíková a Vilém Prečan

³ TAMŽE, s. 42

⁴ List Antona Rašlu Ferdinandovi Čatlošovi. Bratislava, 24. 6. 1966 (Archív literatúry a umenia SNK Martin, sig. 129 B 20. Zvýraznené v liste, pozn. J. B.)

Národným súdom, slúžila takmer polstoročie politike KSČ a v rozhodujúcej miere ovplyvňovala slovenskú a českú marxistickú historiografiu.

Na rozdiel od prokurátorského výkladu slovenských dejín je objektívnym faktom, že slovenské autonomistické hnutie v Uhorsku, ako aj ČSR, malo demokratický charakter. Označovať slovenské autonomistické hnutie v Uhorsku alebo v ČSR prívlastkom separatistické je vonkoncom neprimerané, keďže išlo o uplatňovanie prirodzeného práva slovenského národa na vlastné sebaurčenie. SLS (HSLŠ) a SNS sa nikdy programovo nehlásili k nacizmu a ani k fašizmu. Režim Slovenskej republiky bol konzervatívny, ale nie nacistický, fašistický či klérofašistický. Slovenskú republiku neoznačovali v rokoch 1939 – 1945 ako fašistický štát ani jednotlivé štáty sveta. Takisto ju vo svojej propagande v rokoch 1939 – 1945 neoznačovali ako fašistický štát nielen domáci oponenti z radov občianskych skupín a komunistov, ale takto ju neoznačovali ani v exilových centrách – v Paríži, Londýne, Washingtone či Moskve. Označovanie prvej Slovenskej republiky za fašistický štát a jej predstaviteľov za „fašistov“ sa začalo z ideologických a politických dôvodov používať až po roku 1945, v čase, keď tento štát už neexistoval. Označovanie oponentov a protivníkov komunizmu za „fašistov“ sa stalo hlavnou výbavou nielen oficiálnej propagandy socialistického štátu, ale aj marxistickej historiografie. História vo svojej zideologizovanej podobe sa stala nástrojom na deformovanie historického vedomia Slovákov a ich „prevýchovy“ v duchu socialistického a československého vlastenectva. Slovenský národ ako súčasť „československého ľudu“, respektíve „československého socialistického ľudu“, sa po roku 1948 vytratil z európskej kultúry a politickej mapy sveta.

Napriek limitom, ktoré marxistickej historiografii stanovil predseda Národného súdu, sa v 60. rokoch upúšťalo od používania sprofanovaného termínu klérofašizmus v propagande, publicistike i v historiografii, tak ako sa marxistická historická veda vymaňovala z područia politického prezentizmu a prokurátorského výkladu dejín. Rovnako ako používanie termínov sociálfašizmus, židobolševizmus, komunofašizmus či ekofašizmus, aj termín klérofašizmus či ľudácky fašizmus sa v propagande KSČ stával kontraproduktívnym. To bol jeden z dôvodov prečo chcel Ľubomír Lipták opäť zaviesť do slovenskej historiografie namiesto sprofanovaného termínu klérofašizmus staronový ideologický termín „slovenský fašizmus“⁵, vy-

⁵ LIPTÁK, Ľubomír. Geopolitické predstavy o Slovensku počas druhej svetovej vojny, ich vplyv na režim a odboj. In *Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko*. GLETTLER, Monika – LIPTÁK, Ľubomír – MÍŠKOVÁ, Alena (eds.), Bratislava: AEP, 2002, s. 216

tvorený ideologickým aparátom Ústredného výboru KSS. Termín slovenský fašizmus prezentoval prvý tajomník ÚV KSS Alexander Dubček na Celoštátnej vedeckej konferencii slovenských a českých historikov 8. – 10. júna 1964, zorganizovanej pri príležitosti 20. výročia Slovenského národného povstania.⁶ Za pozornosť pritom stojí, že Lipták vo svojom referáte *Politický režim na Slovensku 1939 – 1945* neoznačil explicitne režim prvej Slovenskej republiky ako fašistický, ale z marxistického triedneho hľadiska ho hodnotil ako „režim krajne reakčný, protiľudový“.⁷

Ideologická nálepka fašizmu či klérofašizmu slúžila Prahe po roku 1945 predovšetkým na kriminalizovanie slovenskej štátnosti a prenasledovanie jej prívržencov. Ušla sa však nielen odporcom komunizmu – Vatikánu, predstaviteľom demokratických štátov, ale aj juhoslovanským komunistom na čele s J. B. Titom⁸, ktorí sa odvážili vzoprieť Stalinovi. Súčasní bojovníci proti mýtom v slovenskej historiografii už neobviňujú Vatikán či predstaviteľov demokratických štátov z „fašizmu“, ako sa to dialo najmä po roku 1948. Dnešní predstavitelia prokurátorského výkladu slovenských dejín (Anton Hruboň, Miloslav Szabó) pragmaticky zúžili používanie pojmov fašizmus a klérofašizmus predovšetkým na biľagovanie a kriminalizovanie prvej Slovenskej republiky a slovenskej štátnosti. V tomto kontexte snaha Ľubomíra Liptáka zaviesť po roku 1989 do historiografie pojem „slovenský fašizmus“ (vytvorený na Ideologickom oddelení ÚV KSS) nie je ničím iným, než opätovným pokusom o deštrukciu slovenských dejín, ktorá má svoju obdobu v časoch, keď triedna prokuratúra direktívne určovala marxistickému historikovi výsledok jeho výskumu.

Tento historický kontext musíme zohľadniť, ak chceme objektívne hodnotiť nielen monografiu Ľudovíta Holotíka o Štefánikovi, ale aj práce slovenských marxistických historikov, ktorí publikovali v rôznych obdobiach socializmu. Ľudovít Holotík pochádzal zo Serede, z veľmi skromných sociálnych pomerov. Napriek vážnym zdravotným problémom absolvoval obchodnú akadémiu v Trnave. Štúdium na Slovenskej univerzite neukončil. V období prvej Slovenskej republiky pôsobil v miestnej bunke ilegálnej KSS v Seredi. V rokoch 1948 – 1949, po absolvovaní Vysokej

⁶ DUBČEK, Alexander. Marxistická historiografia a naša revolučná minulosť. In *Slovenské národné povstanie roku 1944*. (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 7 – 19

⁷ LIPTÁK, Ľubomír. Politický režim na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In *Slovenské národné povstanie roku 1944*. (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 49

⁸ Bližšie *Jugoslavia pod botou fašizmu*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1949

školy politických a sociálnych vied, pôsobil v Prahe ako lektor marxizmu-leninizmu na Lekárskej fakulte Karlovej univerzity a v rokoch 1949 – 1951 ako pracovník Vysokej školy politických a sociálnych vied. Začiatkom 50. rokov sa vrátil na Slovensko. Vo funkcii vedeckého tajomníka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (1951 – 1953) pôsobil v SAVU, založenej v roku 1943, ktorú začiatkom päťdesiatych rokov viedli Jaroslav Dubnický a Lev Hanzel. Uznesením predsedníctva SAV bol dňom 18. júna 1953 Historický ústav SAVU začlenený do novozaloženej Slovenskej akadémie vied pod názvom Historický ústav SAV. Ľudovít Holotík pätnásť rokov zastával funkciu riaditeľa ústavu, v ktorom mu normalizačné vedenie umožnilo pracovať do roku 1982. V rokoch 1953 – 1977 vykonával aj funkciu hlavného redaktora *Historického časopisu*. V roku 1957 obnovil činnosť Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV (1970 – 1981 predseda). Bol iniciátorom založenia Archívu SAV (Ústredný archív SAV). A v rokoch 1966 – 1968/1972 bol členom Ústredného výboru KSS a členom predsedníctva SAV.

Ako historik sa významnou mierou pričínal o etablovanie a inštitucionalizovanie slovenskej marxistickej historickej vedy. Vo svojom výskume sa venoval periodizácii slovenských dejín, robotníckemu hnutiu, vzniku ČSR, dejinám KSČ. Je autorom monografií *Prehľad slovenských dejín* (1950), *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* (1958), *Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku 1917 – 1918* (1958). Pripravil pramennú edíciu *Sociálne a národné hnutie od Októbrovej revolúcie do vzniku československého štátu v rokoch 1917 – 1918* (1979). Ako spoluautor sa podieľal na syntézach *Přehled československých dějin 1 – 3* (1958 – 60), *Dejiny Slovenska 1 – 2* (1961 – 68), *Československá vlastivěda II, Dějiny, 2 zväzky* (1969). Historický ústav SAV vydal pod jeho vedením početné štúdie, monografie a zorganizoval početné vedecké konferencie, ktoré v 60. rokoch prispeli k rehabilitácii slovenskej štátnosti, tzv. slovenských buržoázných nacionalistov, Slovenského národného povstania či Matice slovenskej. Výsledky výskumov slovenských historikov boli medzinárodne uznávané a slovenská historická veda si pod vedením Holotíka vydobyla rešpekt a rovnocenné miesto medzi národnými historiografiami. Ľudovít Holotík prezentoval výsledky slovenskej historiografie na medzinárodných kongresoch v Ríme (1955), Štokholme (1960), Viedni (1965) a Moskve (1970). Bez ohľadu na stranícku príslušnosť sa Ľudovít Holotík zaslúžil o slovenskú historickú vedu. Ako marxistickému historikovi mu možno všeličo vyčítať. Nesporiteľným faktom však je, že bol slovenským historikom, ktorý (na rozdiel od svojich nástupcov vo funkcii riaditeľa Historického ústavu SAV)

bol odporcom čechoslovakizačných snáh v slovenskej historiografii, a to aj v zložitom období stalinského dogmatizmu.

V 60. rokoch sa Historický ústav SAV stal jedným z významných centier slovenského obrodného hnutia. Začiatkom 60. rokov, keď český centralizmus dosahoval v Česko-Slovensku svoj vrchol, podarilo sa slovenským vedcom eliminovať snahy o podriadenie Slovenskej akadémie vied Československej akadémii vied. Riaditeľ Historického ústavu SAV Ľudovít Holotík sa postavil na obranu slovenských vedeckých ústavov. Slovenská akadémia vied pripravovala v šesťdesiatych rokoch pôdu pre nástup slovenských reformných komunistov na politickú scénu. Kľúčovými témami slovenského obrodného procesu sa stali rehabilitácie, a to nielen nespravodlivo odsúdených, ale aj rehabilitácia slovenskej štátnosti, Slovenského národného povstania a jeho vedúcich predstaviteľov, Matice slovenskej a v neposlednom rade aj rehabilitácia slovenských dejín deformovaných stalinským dogmatizmom a čechoslovakizmom. Významnou mierou k tomu prispelo aj personálne budovanie Historického ústavu SAV, kde riaditeľ Holotík uprednostňoval odbornosť pred politickými kritériami. Okrem absolventov Vysokej školy politickej a sociálnej v Prahe (Ľubomír Lipták či Samuel Falťan) prichýlil Holotík na ústav aj historikov, ktorí boli v 50. rokoch väznení (Ján Sirácky, Ladislav Holdoš), či komunistov vylúčených z KSC, ktorí sa po roku 1956 ocitli v nemilosti (Eduard Friš). Okrem historikov staršej generácie (Branislav Varsík, František Bokes či Július Barták) základ ústavu tvorili predovšetkým absolventi univerzít v Bratislave, Prahe či Budapešti, Peter Ratkoš, Miroslav Kropilák, Vincent Sedlák, Anton Špiesz, Milan Strhan, Alžbeta Gácsová, Július Mésároš, Pavel Hapák, Anton Vantuch, Pavel Horváth, Richard Marsina, Viliam Plevza, Jozef Jablonický a ďalší.

Slovenský obrodný proces iniciovala v polovici šesťdesiatych rokov občianska spoločnosť a nie Ústredný výbor KSS na čele s Alexandrom Dubčekom, ktorý sa spočiatku dostal s ním do otvorenej konfrontácie. Postupne, ako obrodný proces nadobúdal na sile a oslovoval čoraz širšie spoločenské vrstvy, začalo sa mu vedenie KSS prispôbovať.⁹ Slovenský obrodný proces, usmerňovaný reformnými komunistami vedenými Gustávom Husákom, spĺýval s národno-emancipačným hnutím (hnutie za federalizáciu Česko-Slovenska) a na Slovensku získal širokú podporu občianskej spoločnosti. Časť historikov (Samuel Falťan, Milan Strhan, Viliam Plevza) na čele s riaditeľom Ľudovítom Holotíkom sa ako reformní komunisti ak-

⁹ Bližšie BOBÁK, Ján. Premárnený čas. K počiatkom obrodného procesu (január – marec 1968). In *Slovenský časopis historický*, 1, č. 2/2021

tívne zapojila do politického života. Holotík patril v Slovenskej akadémii vied k vplyvným reformným komunistom, ktorí na Historickom ústave SAV našli svoje zázemie. Ako kandidát Ústredného výboru KSS a člen Ideologickej komisie ÚV KSS zaujímal významnú politickú pozíciu.

Slovenskí reformní komunisti prvýkrát organizovane vystúpili na zasadaní ÚV KSS 22. – 23. januára 1968. Otázky, ktoré nastolili, značne znepokojili prvého tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka, ako aj prvého tajomníka ÚV KSS Vasilu Biľaka. Žiadali, aby v KSČ boli plne rehabilitovaní tzv. buržoázni nacionalisti a aby Gustávovi Husákovi, Ladislavovi Novomeskému a ďalším bol umožnený návrat do vrcholovej politiky. Žiadali, aby bolo vrátené členstvo v KSČ nespravodlivo vylúčeným členom. Kritizovali okliešťovanie kompetencií Ústredného výboru KSS a ako prví nastolili potrebu federatívneho usporiadania ČSSR. S ostrou kritikou riešenia slovenskej otázky v politike KSČ vystúpil na zasadaní ÚV KSS aj Ľudovít Holotík. Odmietol tzv. asymetrický model slovensko-českých vzťahov a na zdesenie Dubčeka a Biľaka, postavil sa za historické vystúpenie Gustáva Husáka na mestskej konferencii KSS v Bratislave v roku 1964, ktoré Dubček ostro odsúdil a odmietol ako „malomeštiacky radikalizmus“.¹⁰ Holotíkove vystúpenie na zasadaní ÚV KSS patrí medzi najradikálnejšie prejavy slovenských reformných komunistov. Od tohto vystúpenia na pléne ÚV KSS sa Holotík dostal do hľadáčika konzervatívcov z aparátu ÚV KSS.

V súvislosti s prípravou Akčného programu KSS bol na zasadaní predsedníctva ÚV KSS (2. 2. 1968) Ľudovít Holotík zvolený za vedúceho pracovnej skupiny pre politickú časť *Akčného programu KSS* a riaditeľ Ústavu dejín KSS Bohuslav Graca za jej člena. Dvojčlennú pracovnú skupinu mohli rozšíriť aj o ďalších členov, a to či už z akademického, alebo univerzitného prostredia. Slovenskí reformisti museli zvädzať otvorené či skryté súboje aj s českými reformnými komunistami za presadenie federatívneho usporiadania a jeho podobu. Významnú úlohu zohrali v týchto zápasoch práve reformní komunisti, pôsobiaci v Slovenskej akadémii vied, v univerzitnom a vo vysokoškolskom prostredí, ktorí sa mohli oprieť nielen o členskú základňu KSS, ale aj o nebývalú podporu širokých vrstiev slovenskej spoločnosti. To, že federácia sa stala legitímnou požiadavkou pri tvorbe akčných programov, bolo veľkým víťazstvom slovenských reformných komunistov.

Holotíkova pracovná skupina pripravila v prvej polovici marca 1968 návrh politickej časti *Akčného programu KSS*, v ktorom podrobila ostrej kri-

¹⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Zasadnutia plén, šk. č. 1877

tike politiku KSČ po roku 1945, obdobie stalinizmu, český centralizmus a „čechoslovakistické (správnejšie veľkočeské) tendencie v oblasti národnostnej otázky“, čo viedlo k „uplatneniu prepriateho centralistického modelu v strane a v štáte“¹¹. Návrh Holotíkovej pracovnej skupiny sa koncepčne a obsahovo líšil od *Návrhu akčného programu KSČ* z 12. marca 1968, ktorý mal podporu českých reformných komunistov, ako aj vedenia KSČ a KSS. Na rozdiel od slovenských reformných komunistov českí reformní komunisti považovali federáciu len za jednu z možností riešenia slovensko-českých vzťahov. Neodmietali pritom ani „vylepšený“ asymetrický model usporiadania slovensko-českých vzťahov. Navrhovali riešiť slovensko-české vzťahy po etapách s tým, že prípadná federalizácia štátu by mohla prísť do úvahy až po XIV. zjazde KSČ (pripravovanom na rok 1970), a to v súvislosti s prípravou novej ústavy ČSSR.

Zasadenie Slovenskej národnej rady 14. marca 1968 ohlásilo začiatok slovenskej jari, ktorá sa vo svojom historickom vyhlásení postavila za federatívne usporiadanie slovensko-českých vzťahov ako jedinej formy demokratického usporiadania národnostných vzťahov na princípe rovného s rovným. Paralelne so zasadaním SNR sa konala aj bratislavská mestská konferencia KSS. Predstavitel' slovenských reformných komunistov Gustáv Husák, na rozdiel od Dubčekovho vedenia KSČ a Biľakovho vedenia KSS, odmietol „etapovitý“ postup k federatívne usporiadaniu a vyslovil sa za urýchlenú federalizáciu štátu. Vyhlásenie SNR o federácii a rokovanie Mestskej konferencie KSS v Bratislave stimulovali činnosť pracovných skupín pre prípravu Akčného programu KSS, v ktorých mali prevahu reformní komunisti. Na program dňa sa dostala nielen rehabilitácia slovenskej štátnosti, ale aj rehabilitácia KSS ako politického subjektu. Holotíkova pracovná skupina navrhovala prijať nielen samostatný program a stanovky KSS a rehabilitovať slovenskú politiku, ale aj obnoviť autonómnu Komunistickú stranu Slovenska, tak ako pôsobila v rokoch 1939 – 1948. V súlade s vystúpením Gustáva Husáka na mestskej konferencii KSS v Bratislave a stanoviskom SNR Holotíkov tím odmietol ako neakceptovateľné Prahou navrhované varianty štátoprávneho usporiadania, ktoré boli v rozpore so symetrickým, federatívnym usporiadaním na národnom princípe. Za „jediné možné riešenie“ slovensko-českých vzťahov na zásade rovného s rovným deklarovali symetrický, ekonomicko-politický model usporiadania „Československej socialistickej federatívnej republiky“. V očiach konzervatívcov pôsobiach v aparáte ÚV KSS Ľudovít Holotík týmto definitívne spečatil svoj osud.

¹¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 19. 3. 1968, šk. č. 1202. Akčný program KSS. (Politická časť)

Politická časť návrhu Akčného programu KSS, ktorú pripravovala pracovná skupina pod vedením Ľudovíta Holotíka, vyvolala totiž medzi konzervatívami doslova šok. Rovnaký šok zažilo vedenie KSS, keď SNR bez schválenia v predsedníctve či výbore ÚV KSS deklarovala federatívne usporiadanie štátu. Závery Holotíkovej pracovnej skupiny boli v rozpore s leninskými princípmi výstavby „strany nového typu“, na akých bola vybudovaná KSČ po roku 1929. Holotík so svojím tímom prekročil červenú čiaru, keď spochybnil gottwaldovskú boľševizáciu KSČ. Nastolil nielen požiadavku federalizácie KSČ, ale aj požiadavku autonómneho postavenia KSS v politickom systéme, s vlastnými stanovami, programom a s vlastnou autonómnou slovenskou politikou. Toto boli hlavné dôvody, prečo bolo potrebné Holotíka zastrašiť, zdiskreditovať, umlčať a najmä odstrániť z politického života. Konzervatívci a dogmatickí sektári v ÚV KSS zneužili na odstránenie Holotíka z politickej scény všeobecné volanie spoločnosti za rehabilitáciu gen. Milana Rastislava Štefánika, ktorého busty a sochy boli v 50. rokoch odstránené z verejného priestoru, ulice premenované a Štefánikove meno sa vytratilo z učebníc dejepisu. V chaotickej atmosfére po čiastočnom uvoľnení cenzúry bolo veľmi jednoduché ukázať prstom na Holotíka a otočiť proti nemu všetky negatívne vášne, ktoré sa v spoločnosti v súvislosti so Štefánikom naakumulovali. Médiami manipulovaná verejnosť neoznačila za vinníka vedenie KSČ, ktoré nieslo hlavnú zodpovednosť za negatívny a ideologicky zdeformovaný obraz Štefánika. Hlavným vinníkom bol redaktormi *Rolníckych novín* a *Smeny* označený historik Ľudovít Holotík. Pritom v celej štefánikiáde bol M. R. Štefánik len zástupným problémom. Dogmatickí sektári v aparáte ÚV KSS nemali odvahu verejne vystúpiť proti reformnému komunistovi. Špinavú prácu za nich odvádzali niektorí redaktori a publicisti, ktorí v spoločnosti vyvolali priam hystériu a davovú psychózu.

Mediálny lynč riaditeľa Historického ústavu SAV, Ľudovíta Holotíka začali *Rolnícke noviny* a štafetu prevzala *Smena*. Rozpútali ho novinári Jozef Inovecký a najmä Milan Vároš (prílohy č. 1 – 4). Predmetom mediálneho lynču sa stala Holotíkova monografia *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*, ktorú v rokoch 1958 a 1960 vydalo Vydavateľstvo SAV.¹² Recenzent-

¹² Tieto osvedčené metódy zastrašovania, diskreditácie či umlčievania kritikov a oponentov režimu používal aparát KSČ po roku 1948. Vasil Biľak navrhoval na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS v roku 1968 umlčať Romana Kaliského a pripomenúť mu jeho podiel na uväznení predsedu Strany slovenskej obrody Jána Ševčíka. Ako reakcia na Kaliského sugestívne televízne vystúpenie po odvysielaní jeho hry *Koniec a začiatok*, ktoré vyvolalo veľké pobúrenie v straníckom aparáte. Niektorí členovia ÚV KSS zasa

mi publikácie boli historici Bohuslav Graca a Július Mésároš. Publikáciu pripravila na vydanie sekcia spoločenských vied Historického ústavu SAV, ktorej vedeckým redaktorom bol Miroslav Kropilák. V roku 1968 sa stalo všeobecným javom, že tlačové orgány a ich redaktori, v snahe prekryť svoju stalinsko-dogmatickú minulosť z 50. rokov, poukazovali na rôzne prešľapy, na neetické či nezákonné konanie iných. Pozoruhodné je, že kampaň proti Holotíkovi nezačali historici a ani sa v nej priamo neangažovali, ale novinári a publicisti. Kampaň sa začala v *Rolníckych novinách* otvoreným listom adresovanom Holotíkovi (príloha č. 1). Do redakcií *Rolníckych novín* a *Smeny* prichádzali rozhorčené listy čitateľov, ktorí žiadali Holotíkovu hlavu. Podľa okresného prokurátora JUDr. Ladislava Oravca „otvorený list Dr. Holotíkovi by si mali vystrihnúť všetci vedeckí pracovníci a v rámci si ho vyvesiť na svojom pracovisku na dôkaz toho, že ich dielo nebude posudzovať iba ich chlebobdarca, ale aj doba“¹³. Pán prokurátor sa nechal uniesť dobovou hystériou a pritom akosi pozabudol na justičné vraždy a zločiny, aké ešte pred pár rokmi páchala socialistická prokuratúra a súdnictvo, ktorým naďalej slúžil.

Ľudovít Holotík a ústav, ktorý viedol, bol od polovice šesťdesiatych rokov trňom v oku konzervatívcov a dogmatických sektárov v aparáte Ústredného výboru KSS. Nebolo náhodné, že difamačnú kampaň proti Holotíkovi začal redaktor *Rolníckych novín* Jozef Inovecký, známy propagátor sovietskych metód kolektivizácie v poľnohospodárstve.¹⁴ Takisto nebolo náhodné, že kampaň bola spustená práve v polovici marca 1968, keď Holotíkova pracovná skupina, zapojená do príprav návrhu *Akčného programu KSS*, prezentovala svoje prvé výsledky práce. V *Smene* nadobudla kampaň proti Holotíkovi charakter mediálneho lynču. V marci 1968,

navrhovali skompromitovať „emigranta“ Ladislava Mňačka a pripomenúť mu jeho politický pamflet *Proces proti velezradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom. Žingor a jeho spoločníci pred štátnym súdom* (1950) a jeho osobný podiel na justičnej vražde Viliama Žingora. V polovici 80. rokov tajomník ÚV KSS Ľudovít Pezlár navrhoval skompromitovať disidenta Dominika Tatarku a vydať jeho ideologický román *Farská republika* (1955).

¹³ Široká verejnosť jednomyselná: Za Štefánika – proti Holotíkovi. Obrovský ohlas diskusie o generálovi Štefánikovi. In *Rolnícke noviny*, 23, 27. 3. 1968, č. 27

¹⁴ INOVECKÝ, Jozef. Niektoré otázky hospodársko-organizátorskej práce v poľnohospodárstve. In *Pod zástavou socializmu*, 4. september 1955. Inovecký vyčítal slovenským roľníkom, ktorým štát násilím odobral pôdu, že v práci nie sú „nadšení a zapálení“. Za príklad im dáva „nadšenie“ sovietskych ľudí, ktorí na príkaz KSSZ odišli na celiny, aby tam vytvorili „kvitnúce polia a osady“ (s. 1071). (Pozri tiež INOVECKÝ, Jozef. *Dvadsať rokov JRD na Slovensku*. Bratislava: Príroda 1970)

keď v médiách prepukla eufória z čiastočného uvoľnenia cenzúry (koncom februára 1968 bola rozpustená Ústredná publikačná správa), panovali v redakcii *Smeny* chaotické pomery. Na verejnej stránickej schôdzi (marec 1968) deklarovali zamestnanci *Smeny* „nezávislosť a oponentúru“ časopisu voči Vydavateľstvu Smena. Členovia redakcie a výboru Základnej organizácie KSS, poverení verejnou stránickou schôdzou, vydali vyhlásenie, v ktorom deklarovali, že *Smena* ako „slovenský politický denník“ nemôže byť len tlačovým orgánom Slovenského ústredného výboru ČSM. Chce sa stať aj oponentom: „Chceme byť obhajcom slušného človeka, čestného človeka, chceme byť objektívnym politickým informátorom, angažovaným, pritom ale nezávislým slovenským denníkom.“¹⁵ Jeden z predstaviteľov radikálneho krídla v redakcii bol Gavril Gryzlov.¹⁶ *Smena* sa stal prvým denníkom v Česko-Slovensku, ktorý oficiálne umožnil vytvorenie „opozícnej platformy“ aj voči svojmu vydavateľstvu, čo bolo skutočne raritné v dejinách žurnalistiky. Noviny boli totiž naďalej plne závislé od svojho vydavateľa.

Uznesenie verejnej stránickej schôdze Základnej organizácie KSS v *Smene* vyvolalo polarizáciu a rozpory v Slovenskom ústrednom výbore ČSM. Narazilo na silný odpor najmä v aparáte ÚV KSS, ktorý však v danej situácii nemal účinné páky, aby mohol zastaviť či zvrátiť tento vývoj. Šéfredaktor Slavo Kalný pravidelne vysvetľoval na ÚV KSS situáciu v redakcii a sľuboval nápravu. Kalný si uvedomoval, že situácia v redakcii sa mu vymkla z rúk. Nechcel niešť zodpovednosť za ďalšie smerovanie novín a rozhodol sa abdikovať. Prijal lukratívnu ponuku pracovať ako zahraničný korešpondent *Smeny* a *Mladej fronty* v Moskve. V podstate ušiel pred zodpovednosťou a v polovici mája 1968 sa vzdal funkcie šéfredaktora. Po schválení v predsedníctve ÚV KSS nastúpil 1. júna 1968 na jeho miesto staronový šéfredaktor Anton Kurina. Chaos a „bezzvládne“ v redakcii *Smeny* umožnili Milanovi Várošovi, aby bez súhlasu a vedomia Ľudovíta Holotíka uverejnil 15. a 16. marca 1968 v *Smene* selektívne upravenú verziu rozhovoru, ktorý s ním nahral pred viac ako rokom, vo februári 1967 (príloha č. 4). Pritom od februára 1967 do marca 1968 sa vnútropolitická situácia na Slovensku zásadne zmenila. A navyše, k publikovanému rozhovoru Vároš pripojil aj rad svojich vlastných poznámok bez toho, aby umožnil Holotíkovi vyjadriť sa k nim. Várošov postup nemožno hodnotiť inak než ako hrubé porušenie elementárnej žurnalistickej etiky.

Ľudovít Holotík sa obhajoval v tlači a vysvetľoval okolnosti, za akých vznikla jeho publikácia o Štefánikovi (príloha č. 5). Za pozornosť stojí, že

¹⁵ Naše vyhlásenie. Zvýrazňujeme tradície *Smeny*. In *Smena*, 20, 23. 3. 1968, č. 82

¹⁶ Bližšie GRYZLOV, Gavril. O nezávislosti *Smeny*. In *Smena*, 20, 26. 3. 1968, č. 85

sa nevyhovárať na vedenie KSČ, ani sa neskrývať za ÚV KSS, hoci kniha bola napísaná na politickú objednávku ÚV KSS. Nebránil sa ani tým, že v publikácii len aplikoval dobové názory vedenia KSČ na Štefánika, ktoré sa pre marxistických historikov stali záväznou normou, ani tým, že marxistickí historici dostali v 50. rokoch politickú úlohu očistiť slovenské a české dejiny z hľadiska marxistickej ideológie a zosúladiť ich s dejinami a politikou KSČ, ako aj s dejinami KSSZ. Historická veda v období socializmu totiž prioritne plnila ideologickú funkciu. Jednou z hlavných úloh ideologickej „rekonštrukcie“ národných dejín bolo aj vyrovnávanie sa s buržoáznou (národnou) historiografiou a s takzvanými legendami o vzniku ČSR. Holotík sa proti útokom nebránil ani tým, že by prstom ukazoval na reformných komunistov a marxistických historikov, ktorí rovnako ako on vo svojich prácach aplikovali dobové stanoviská a závery KSČ týkajúce sa vzniku ČSR a hodnotenia vedúcich osobností domáceho a zahraničného odboja. Z reformných komunistov totiž Holotík nebol jediný, kto sa začiatkom 50. rokov podieľal na ideologizácii dejín. Napríklad minister zahraničných vecí Jiří Hájek bol autorom famózneho pamfletu *Wilsonovská legenda v dejinách ČSR* (Praha 1953). Ostrohy si v tomto období vyslúžil aj Čestmír Císař obdobným pamfletom *Buržoázny nacionalizmus a proletársky internacionalizmus* (Bratislava 1949), ktorý, podobne ako krvavé písanky Ladislava Mňačka proti Viliamovi Žingorovi a spol., poslúžil vedeniu KSČ na vyvolávanie spoločenskej hystérie proti odsúdeným. Úlohou českých marxistických historikov bolo viesť ideologický zápas predovšetkým proti legendám o T. G. Masarykovi, E. Benešovi, mužoch 28. októbra a z triedneho hľadiska odsúdiť ich kontrarevolučnú a zradcovskú činnosť¹⁷. Úlohou slovenských marxistických historikov bolo zasa vyrovnáť sa s legendou o M. R. Štefánikovi, s tzv. slovenským separatizmom, ľudáctvom, klérofasizmom či buržoáznym nacionalizmom.

Mediálny lynč Ľudovíta Holotíka vyvrcholil ideologickou konferenciou KSS o Milanovi R. Štefánikovi, ktorá sa konala koncom marca 1968 v Brezovej pod Bradlom. Pokiaľ do ideologickej konferencie bola predmetom kritiky Holotíka predovšetkým jeho kontroverzná publikácia, po konferencii nastal zásadný obrat. Lynč jednoznačne nadobudol charakter

¹⁷ Bližšie *Velká říjnová socialistická revoluce a naše národní svoboda*. Praha 1950; KOPECKÝ, Václav. *T. G. Masaryk a komunisté*. Praha 1950; TENŽE. *Tricet let Československé republiky*. Praha 1948; KRÁL, Václav. *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. Praha 1953; KRÍŽEK, Jurij – ŘÍHA, Oldřich. *Bez Velké říjnové revoluce by nebylo Československo*. Praha 1951; VESELÝ, Jindřich. *Poznámky k buržoazní legendě o vzniku Československa*. Praha 1952; HÁJEK, Jiří. *Wilsonovská legenda v dějinách ČSR*. Praha 1953

mediálnej popravu. Tón celej kampane od počiatku udával Milan Vároš, ktorý obvinil Holotíka z falšovania histórie a spochybnil jeho vedecké tituly, ktoré, ako uvádza, získal v období kultu osobnosti K. Bacílka a V. Šírokého a v tomto období zastával aj funkciu riaditeľa Historického ústavu SAV a člena ÚV KSS (príloha č. 6). V zápale, s akým Vároš rozduchával kampaň proti Holotíkovi a pripomínal mu jeho publicistiku z obdobia stalinského dogmatizmu, pozabudol si prelistovať jednotlivé čísla *Smeny* od mája 1948. Písачky jeho kolegov, oslavujúcich stalinizmus a stalinský model socializmu, by mu určite schladili elán.

Na Historickom ústave SAV sa v predvečer ideologickej konferencie KSS konal 27. marca 1968 celoústavný aktív. Predmetom rokovania bola aj kampaň vedená proti Holotíkovi. Účastníci aktívu v prijatom *Stanovisku* konštatovali, že pracovníci ústavu mali kritické pripomienky ku knihe *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* dávno pred terajšou kritikou a pokúsili sa verejnosti vysvetliť za akých okolností publikácia vznikla. V prijatom *Stanovisku* sa postavili za svojho riaditeľa s tým, že je potrebné „brať do úvahy aj jeho činnosť najmä v posledných rokoch, keď vo vede i v politickom živote šlo o veľa a bola potrebná aj odvaha, aj schopnosť v ťažkých pomeroch presadzovať obrodný smer. a to i proti jeho mnohým dnešným horlivým hlásateľom a vychvaľovačom“ (príloha č. 7). V rozpore so *Stanoviskom* pracovníkov HÚ SAV je tvrdenie Márie Rímešovej, že Holotík vraj prišiel o funkciu riaditeľa Historického ústavu SAV v dôsledku „silnej vlny kritiky“ od svojich kolegov.¹⁸ Je evidentné, že Rímešová vôbec nepozná podstatu a ani politické pozadie mediálneho lynču Ľudovíta Holotíka. Profesionálni historici (z pochopiteľných dôvodov) sa nezapojili do mediálneho lynču, ktorý prioritne sledoval politické ciele. Škandalizovaná publikácia o Štefánikovi bola v celej účelovo vyvolanej štefánikiáde len zástupným problémom. Poslúžila konzervatívcom v aparáte ÚV KSS na vyvolanie hystérie, ktorá im umožnila mediálne popraviť reformného komunistu. Veci zašli až tak ďaleko, že zmanipulovaná a zradikalizovaná mládež pálila na Bradle i v Bratislave Holotíkovu knihu. Holotíkov mediálny lynč bol však od počiatku pod kontrolou Ideologického oddelenia ÚV KSS (Ondrej Grieš).

Dňa 28. marca 1968 sa konala v Národnom dome v Brezovej pod Bradlom avizovaná ideologická konferencia KSS o vzniku ČSR a úlohe Milana Rastislava Štefánika v národnom oslobodení. V predvečer ideologickej konferencie prijal Slovenský ústredný výbor ČSM uznesenie, v kto-

¹⁸ RÍMEŠOVÁ, Mária. Postava slovenského marxistického historika Ľudovíta Holotíka a jeho „kauzy“ v slovenskej historiografii. In *Pamäť národa*, 16, č. 2/2020, s. 27

rom vyslovili požiadavku „vedecky prehodnotiť osobnosť, vojenský, vedecký a politický význam prvého ministra národnej obrany I. ČSR generála Dr. Milana Rastislava Štefánika“.¹⁹ Namiesto vedeckej konferencie však aparát ÚV KSS pripravil ideologickú konferenciu, ktorá mala plniť funkciu akéhosi koncilu. Oficiálnymi organizátormi konferencie boli okresný výbor KSS (Jaroslav Dudík), okresný národný výbor, okresný výbor Socialistickej akadémie v Senici a Miestny národný výbor v Brezovej pod Bradlom (Pavel Blažek). Na ideologickej konferencii sa zúčastnilo vyše 200 osôb – predovšetkým lektori okresného výboru KSS, funkcionári národných výborov a učitelia dejepisu z okresu Senica.

S hlavnými referátmi vystúpili na konferencii historik Ústavu dejín KSS Štefan Štvrtecký²⁰ a riaditeľka Astronomického ústavu SAV Ľudmila Pajdušáková²¹, ktorá zhodnotila Štefánika ako vedca. V diskusii vystúpil aj hlavný protagonista mediálneho lynču Milan Vároš. Ideologický dozor nad konferenciou mal blízky spolupracovník prvého tajomníka ÚV KSS Vasil Biľaka – ideologický tajomník ÚV KSS Michal Pecho. Na konferencii sa zúčastnili vedúci Ideologického oddelenia ÚV KSS Ondrej Grieš, vedúci Ideologického oddelenia Západoslovenského Krajského výboru KSS Vasil Bejda a tajomník Západoslovenského Krajského výboru KSS pre ideologickú prácu Gejza Šlapka. V réžii Biľakových konzervatívcov rozhodovala ideologická konferencia o osude reformného komunistu Ľudovíta Holotíka. V štefánikiáde totiž vôbec nešlo o Štefánika a ešte menej o odborné posúdenie Holotíkovej publikácie, tak ako sa to mohlo navonok javiť. Konzervatívci v aparáte KSS zneužili domáhanie sa verejnosti rehabilitácie gen. Štefánika a osvedčenými metódami z podobných kampaní z 50. rokov sa usilovali mediálne popraviť Ľudovíta Holotíka a vyradiť ho z politického života.

V súlade s uvedeným scenárom sa účastníci ideologickej konferencie vyslovili za rehabilitáciu gen. Štefánika a za vyhlásenie mohyly na Bradle za národnú a kultúrnu pamiatku a pamätné miesto Slovenska. Vyvrcholením ideologickej konferencie bolo prijatie rezolúcie adresovanej Ústrednému výboru KSS a predsedníctvu Slovenskej akadémie vied, v ktorej účastníci hromadne žiadali, aby Ľudovítovi Holotíkovi boli odobraté vedecké titu-

¹⁹ Vyhlásenie SÚV ČSM k súčasnej politickej situácii. Prijaté na zasadnutí pléna SÚV ČSM dňa 23. marca 1968. In *Smena*, 20, 30. 3. 1968, č. 89

²⁰ V roku 1968 upútal Štvrtecký pozornosť publikáciou *Ruská jar* (1968), ktorá prispela k jeho vylúčeniu z KSČ. Monografiu *Náš Milan Rastislav Štefánik* (1990) mu bolo umožnené vydať až po viac ako dvadsiatich rokoch.

²¹ PAJDUŠÁKOVÁ, Ľudmila. Astronóm a človek. In *Predvoj*, 4, 11. 4. 1968, č. 15; PAJDUŠÁKOVÁ, Ľudmila. *M. R. Štefánik astronóm*. Bratislava: Obzor 1970

ly, aby bol zbavený členstva v Ústrednom výbore KSS, ako aj funkcie riaditeľa Historického ústavu SAV (príloha č. 8). Z pochopiteľných dôvodov v Slovenskej akadémii vied nebola vôľa radikálne riešiť túto záležitosť, ako to požadovali účastníci ideologickej konferencie. To nebolo ani zámerom konzervatívcov vo vedení KSS. Títo len zneužili davovú psychózu na ideologickej konferencii na vystupňovanie nátlaku na Holotíka, aby sa stiahol z politického života. Čo sa im aj podarilo a mediálny lynč splnil svoju hlavnú úlohu.

Ľudovít Holotík v reakcii na rezolúciu ideologickej konferencie v Brezovej pod Bradlom poslal predsedníctvu ÚV KSS *Poznámky ku kampani o mojej knihe Štefánikovská legenda a vznik ČSR* s tým, aby ku kampani zaujalo stanovisko (príloha č. 9). Prvý tajomník ÚV KSS Vasil Biľak po mesiaci zaradil Holotíkove *Poznámky* do programu predsedníctva ÚV KSS (3. mája 1968), a to do bodu na informácie. Následne boli Holotíkove *Poznámky* odložené ad acta. Týmto považovalo Biľakove vedenie KSS celú záležitosť za vybavenú a mediálny lynč pokračoval ďalej. Holotík uverejnil 4. apríla 1968 v týždenníku ÚV KSS *Predvoj* svoje *Stanovisko* k ďalšiemu kolu kampane rozpútanému po ideologickej konferencii v Brezovej pod Bradlom (príloha č. 10). Teraz už vôbec nešlo o Štefánika, ale o likvidáciu Holotíka ako vedca a verejného činiteľa. V *Stanovisku* Holotík opäťovne vysvetľoval okolnosti, za akých vznikla jeho publikácia o Štefánikovi. I po ideologickej konferencii udávali tón mediálneho lynču novinári a publicisti a nie historici, a to predovšetkým na stránkach *Smeny*. Publicista a redaktor Československej televízie v Bratislave Milan Varsík reagoval 8. apríla 1968 otvoreným listom (*K metóde „historika“*) na rozhovor s Holotíkom, ktorý Milan Vároš selektívnou metódou upravil a uverejnil bez súhlasu Holotíka (príloha č. 4 a č. 11). Varsík nebral do úvahy Holotíkove argumenty a postavil sa na obranu Milana Vároša. Do *Smeny* začali totiž prichádzať rozhorčené listy čitateľov, ktorí sa sťažovali na redaktorov, čo uverejňovali neoverené a nepravdivé informácie. Snaha niektorých redaktorov priniesť ako prvý senzáčnú, bombastickú správu viedla k bulvarizácii tlače. Nebol to však len prípad *Smeny*. Uverejňovanie neoverených a nepravdivých informácií vyvolávalo na adresu redakcie *Smeny* ostrú kritiku nielen medzi dotknutými osobami, ale aj medzi čitateľskou obcou.

Študenti Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (Peter Draškaba, Peter Greguš a Táňa Vedejová) sa v otvorenom liste *Áno, Štefánik – ale objektívne* kriticky vyjadrili k mediálnej kampani vedenej proti Ľudovítovi Holotíkovi. Milanovi Várošovi opodstatnene vyčítali nevedecký a jednostranný postup pri interpretácii historických udalostí (príloha č. 12).

V otvorenom liste upozorňujú Vároša: „Váš jednostranný spôsob interpretácie menovaných i nemenovaných historických skutočností by mohol viesť k vytváraniu nového historického mýtu o osobnosti M. R. Štefánika.“ Vároš reagoval na kritiku podráždene a neprimerane. Zaštitil sa totiž rezolúciou prijatou na ideologickej konferencii KSS v Brezovej pod Bradlom a položil študentom FF UK otázku, či uverejnenú rezolúciu považujú za hystériu? Nuž, kto by sa odvážil spochybniť rezolúciu prijatú pod patronátom Ideologického oddelenia ÚV KSS? A Holotíkovu publikáciu o Štefánikovi označil Vároš za nevedecký, nemarxistický pamflet (príloha č. 13). Rovnako aj dvadsaťdva poslucháčov Katedry novinárstva Filozofickej fakulty UK v Bratislave (Ivan Špáni, Peter Mihálik, Marta Móricaová, Judita Fuchsová, Milan Valášek, Viera Tökölyová, Oľga Vavrová, Jana Habarová, Ľuboš Jurík, Milan Moravčík, Drahoslav Machala, Viera Kubínska, Zuzana Pulíková, Michal Záleta, Milan Balog, Jana Madunická) upozorňovalo otvoreným listom redakciu *Smeny* na hrubé porušovanie princípov novinárskej etiky. „Smutno nám je však z toho, že novinári, ktorí v čase prísneho režimu vedeli robiť dobré noviny, po jeho uvoľnení sa dostávajú na scestie. Škandalizujú ľudí, zúčastňujú sa na vytváraní masových psychóz, zabúdajú na objektivitu a snažia sa zavádzať metódy bulvárnej tlače do publikovania vážnych politických problémov. ... znepokojuje nás, že sa pri tom škandalizujú práve ľudia, ktorí sa už dávno angažovali v protiklade so svojimi názormi z roku 1952. Ľudia, ktorí neprezliekli zrazu kabáty až v tohtoročnom jarnom vetríku. A redakcia *Smeny* pozabudla mladému čitateľovi povedať, kto sú vlastne títo ľudia, ale vytrhla tú časť ich minulosti, ktorá snáď hrá do kariet *Smene* pri vybavovaní osobných účtov.“ V súvislosti so zneužívaním slobody slova pre egoistické zámery opodstatnene poukázali aj na nebezpečenstvo, ktoré aktuálne hrozilo zo strany konzervatívnych síl. „Preto nás viac ako ‚smenárske výstrelky‘ znepokojujú slová s. Biľaka o nemožnosti slobody slova pre tých, ktorí chcú ‚oslabovať socialistickú výstavbu‘.“ Ako upozorňovali poslucháči novinárstva: vymedzovať, čo „oslabuje socialistickú výstavbu“, je možné veľmi široko. „A aby sme na takéto dni nemuseli o pol roka, o rok iba nostalgicky spomínať, musia novinári dokázať, že si uvedomujú nielen svoju slobodu, ale aj svoju zodpovednosť. Preto Vám tento list píšeme.“²² Bohužiaľ, výstraha študentov, ktorú zaslepený a zradikalizovaný Milan Vároš, ako aj redakcia *Smeny* vzali na veľmi ľahkú váhu, sa o štyri mesiace stala politickou realitou.

²² Poslucháči novinárstva píšu *Smene*. In *Smena*, 20, 27. 4. 1968, č. 116. Na otvorený list študentov novinárstva odpovedal veľmi všeobecne šéfredaktor Slavo Kalný otvoreným listom *Šéfredaktor Smeny odpovedá*, uverejnený v tom istom čísle.

Milan Vároš bol doslova posadnutý Holotíkom. Nestačil mu mediálny lynč, ktorý koncom marca 1968 zavŕšila rezolúcia ideologickej konferencie KSS v Brezovej pod Bradlom. Ďalej hanobil Holotíka a chcel ho vidieť pokoreného a na kolenách. Usiloval sa ho zničiť nielen ako vedca a politika, ale aj znevážiť ako občana. Rezolúcia ideologickej konferencie KSS mu dodala ešte viac odvahy. Ďalej rozdúchaval davovú psychózu, až kým jeho posadnutosť neukončili koncom augusta 1968 tanky Varšavskej zmluvy (príloha č. 14). V dôsledku kampane Holotík trpel silnou depresiou a veľmi ťažko znášal mediálny lynč. Čím ďalej tým viac sa u neho začala prejavovať choroba, ktorej sprievodným znakom bola úplná rezignácia. Iniciatívu v pracovnej skupine pre prípravu politickej časti *Akčného programu KSS* po ňom preberal Bohuslav Graca. Za pozornosť stojí, že Biľakove predsedníctvo ÚV KSS schválilo 3. mája 1968 návrh na vydávanie týždenníka *Nové slovo* s tým, že jedným z členov redakčného kruhu sa stal aj Milan Vároš. Ideologické oddelenie ÚV KSS na čele s konzervatívcom Ondrejom Griešom si vysoko cenilo Várošov podiel na štefánikiáde. Pri príležitosti 50. výročia smrti M. R. Štefánika pripravilo Vydavateľstvo Tatran na vydanie popularizačnú publikáciu o gen. Štefánikovi, ktorej faktografickú časť spracoval redaktor Vároš. Nástup normalizácie však prekázil tieto plány a normalizačné mlyny nakoniec zomleli aj Milana Vároša, rovnako ako aj Ľudovíta Holotíka.

Psychicky zdeptaný a zdeprimovaný Holotík sa čím ďalej tým viac uzaviera a utáhoval do ústrania. Nekandidoval do Ústredného výboru KSS zvoleného na mimoriadnom zjazde KSS v auguste 1968. (Začiatkom 70. rokov bol ešte krátko kooptovaným členom Ústredného výboru KSS.) V dôsledku doznievajúcej difamačnej kampane²³ požiadal septembri 1968 o uvoľnenie z funkcie riaditeľa Historického ústavu SAV, ako aj z členstva v predsedníctve SAV. Vo funkcii riaditeľa Historického ústavu SAV ho nahradil Miroslav Kropilák. V živote Ľudovíta Holotíka sa začala písať nová kapitola jeho pôsobenia na ústave. Mediálny lynč zanechal na ňom trvalé následky a výrazne poznamenal jeho zhoršujúci sa zdravotný stav. Normalizačné vedenie Historického ústavu SAV na čele so Samuelom Cambelom ho poslalo do invalidného dôchodku. Zomrel za tragických okolností 30. novembra 1985.

Situácia v slovenskej historickej vede po roku 1989 bola paradoxne porovnateľná so situáciou zo začiatku 50. rokov. Po páde komunizmu opäť

²³ VÁROŠ, Milan. „Nacistická“ kritika Ľ. Holotíka? Diskutujme vecne, bez hystérie! In *Smena*, 21, 8. 8. 1968, č. 218; Na čelo Historického ústavu Dr. J. Mésároš? Ľ. Holotík bez funkcií. In *Smena*, 21, 14. 9. 1968, č. 255

vstali noví bojovníci „za očistu slovenských dejín“, ktorí v súlade s majiteľom časopisu *SME* vyhlásili svätú vojnu mýtom v slovenských dejinách.²⁴ A rovnako ako v 50. rokoch stalinskí dogmatici na čele s Václavom Kopecským vytvorili podhubie pre fabrikovanie nových či staronových ideologických mýtov (mýtus o slovenskom fašizme, klérofašizme). Ako „problémové“ nastolili otázky dejinného vývoja, ktoré slovenská historiografia dávno vyriešila, s neskryvaným zámerom spochybniť identitu a kontinuitu národných dejín. Otvorene pritom ignorovali skutočné mýty a tých je len v minulom storočí neúrekom: mýtus o prvej ČSR ako oáze demokracie, o československom národe, o takzvanom bratskom českom národe a doplácaní Česka na Slovensko, o klérofašizme, o slovenskom fašizme, o zrode slovenského socialistického národa v Slovenskom národnom povstaní, o československej ceste k socializmu, o víťazstve pracujúcich vo februári 1948, o šťastnom Slovensku v socialistickom Česko-Slovensku, o ekonomickom vyrovnávaní Slovenska s Českom, o vybudovaní socializmu, o československom socialistickom ľude, o socializme s ľudskou tvárou, o páde komunizmu v dôsledku štrngania kľúčov na námestiach, o víťazstve pravdy a lásky nad lžou a nenávisťou v novembri 1989 a pod. Pracovníci Historického ústavu SAV pragmaticky vymenili cambelovskú normalizačnú kazajku za novú, modernú „liberálnu kazajku“, ktorú im ušilo Koordinačné centrum VPN. Povedané slovami Jozefa Jablonického dostali po novembri 1989 „nežnú šancu“ a úspešne sa pretransformovali.²⁵ Z bojovníkov proti pozitivismu, buržoáznemu nacionalizmu a pravicovému oportunizmu v historickej vede sa z večera na ráno stali bojovníci za demytologizáciu slovenských dejín podľa predstáv svojich sponzorov a tútorov.

Do tohto kontextu zapadá aj súčasná difamačná kampan proti nebohému Ľudovítovi Holotíkovi, ktorú, na rozdiel od roku 1968, nevedú už novinári, ale profesionálni historici. Ako sa svojho času vyjadril Ján Mlynárik, v slovenskej historiografii zavládli po roku 1989 „normalizačné móresy“. Podľa súčasného politického kádrovania na Historickom ústave SAV „Ľudovít Holotík bol hlavným tvorcom dogmatickej, stalinskej koncepcie národného príbehu, Ľubomír Lipták (zrejme najoriginálnejší slovenský

²⁴ Bližšie *Mýty naše slovenské* (2013) autorov Michal Barnovský, Andrej Findor, Hana Hlôšková, Ivan Kamenec, Gabriela Kiliánová, Daniela Kodajová, Dušan Kováč, Eduard Krekovič, Eva Krekovičová, Vladimír Krivý, Viktor Krupa, Ivan Kučma, Stanislava Lipťáková, Peter Macho, Elena Mannová, Slavomír Ondrejovič, Ján Steinhübel, Vladimír Turčan, László Vörös, Juraj Zajonc, Marina Zavacká

²⁵ JABLONICKÝ, Jozef. Historiografia za normalizácie (1969 – 1989). In *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov: ÚPV SAV (bez uvedenia roku vydania), s. 151

historik 20. storočia) mal zásadný podiel na jej deštrukcii²⁶. Pravda je však taká, že ak niekto zo slovenských historikov 20. storočia mal zásadný podiel na deštrukcii marxistickej koncepcie slovenských dejín, tak to bol predovšetkým Daniel Rapant a nie Ľubomír Lipták a spol.²⁷ Lipták bol jedným z tvorcov „stalinskej koncepcie národného príbehu“ a nie jeho likvidátorom. Namiesto toho, aby vedenie Historického ústavu SAV objektívne zhodnotilo vývoj a stav historickej vedy po roku 1948, niektorí pracovníci ústavu, v snahe vyslúžiť si nové ostrohy, začali svoj podiel na deformáciách slovenskej historickej vedy zahmlievať militantnou kritikou iných, vrátane bývalého riaditeľa Historického ústavu SAV Ľudovíta Holotíka. Tak ako v 50. rokoch a v období normalizácie, aj v súčasnosti sa začal na Historickom ústave SAV opäť udomáčňovať preznetizmus a pestovanie rôznych kultov (Alexandra Dubčeka, Ľubomíra Liptáka). Bývalý riaditeľ HÚ SAV Dušan Kováč označil Holotíkovu monografiu *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* za „protištefánikovský pamflet“²⁸ a vyhlásil Holotíka za hlavného falzifikátora Štefánika v slovenskej historiografii. Tvrdí, že vraj „Holotikov obraz Štefánika sa zachovával aj v čase normalizácie“. Čo je, samozrejme, demagogická lož. Neprekonateľnou ideologickou prekážkou bolo aj v období takzvanej normalizácie hodnotenie česko-slovenských légii V. I. Leninom ako kontrarevolučného vojska v službách francúzskeho imperializmu. Tento ideologický limit bol akceptovaný a rešpektovaný aj v zobraňovaných spisoch V. I. Lenina (posledný zväzok vyšiel v roku 1988) a určoval kritériá pri hodnotení Štefánika v slovenskej a českej marxistickej historiografii. Vývoj hodnotenia Štefánika súvisel predovšetkým s oficiálnym stanoviskom KSČ k vzniku ČSR, ktoré prešlo v rokoch 1921 – 1989 zložitým a rozporuplným vývojom. Tak ako v Protektoráte Čechy a Morava, aj v ľudovodemokratickom Česko-Slovensku bol v roku 1951

²⁶ HUDEK, Adam. *Najpolitickjšia veda. Slovenská historická veda v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava: HÚ SAV 2010, s. 97 – 98. Ľubomír Lipták patril k politicky preferovaným historikom. Aktívne spolupracoval aj so zložkami Ministerstva vnútra (ŠtB) napríklad na vyvolávaní rôznych kampaní proti predstaviteľom slovenskej politickej emigrácie.

²⁷ Za pozornosť stojí, že Dušan Kováč ešte aj na X. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti (1991) obhajoval marxistickú metódu v historiografii (učenie o spoločensko-ekonomických formáciách, triednom boji ako hybnej sile dejín a diktatúre proletariátu) ako jednu z prirodzených, legitímnych metód výskumu. (*Historický časopis*, 39, č. 4 – 5/1991, s. 502 – 503)

²⁸ KOVÁČ, Dušan. Zápas o Štefánika v slovenskej historiografii a publicistike. In Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie. ČAPLOVIČ, Miroslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.). Bratislava: VHÚ – MNO SR 2010, s. 76

zrušený 28. október ako štátny sviatok. Obnovený bol až takmer po štyridsiatich rokoch, v roku 1988.

Hodnotenie Milana Rastislava Štefánika bolo v marxistickej historiografii kanonizované vedením KSČ a nie Holotíkom, ako to zlomyseľne tvrdí Dušan Kováč. Všetci marxistickí historici vrátane Kováča, ktorí sa dotkli tejto témy, boli nútení akceptovať limity stanovené komunistickou stranou. A bývalý marxistický historik Dušan Kováč to veľmi dobre vie. Sám dôsledne uplatňoval marxisticko-leninskú metodológiu vo svojom výskume. Ako pracovník Ústavu dejín socialistických krajín potvrdzoval svojím výskumom charakteristiku kapitalizmu, ako ju definoval ideológ komunizmu V. I. Lenin. Podľa Lenina a Kováča kapitalizmus a imperializmus premieňa demokraciu na ilúziu.²⁹ Skutočnú, nefalšovanú demokraciu prinášal len socializmus a komunizmus. Tieto Kováčove výsledky výskumu sú však v príkrom rozpore s názormi Štefánika, ku ktorému sa v súčasnosti vehementne hlási. Je zrejmé, že militantnou kritikou Holotíka sa Kováč usiluje odpútať pozornosť od seba a svojich „Štefánikov“. Podlieha ilúziám, že na rozdiel od Holotíka jeho „vedecké práce“ z obdobia socializmu nemajú charakter politického pamfletu. Rovnaký extrém predstavuje aj Ján Mlynárik, podľa ktorého bol Ľudovít Holotík „vedeckým hochštaplerom“.³⁰ Kováč a Mlynárik však majú veľmi krátku pamäť. Zabúdajú, že aj ich stalinské či marxisticko-leninské výplody z obdobia socializmu možno rovnako označiť za pamflety.

V predvečer stého výročia narodenia Ľudovíta Holotíka vyšli dve štúdie, ktoré majú charakter hanopisu. A to z pera historičky Márie Rímešovej³¹ a českého historika Jana Háleka.³² Obaja historici si zvolili dosť neštandardný prístup k hodnoteniu Ľudovíta Holotíka. Pri formulovaní svojich záverov si nekriticky osvojili názory a stanoviská z mediálnej kampane proti Holotíkovi. Nezvolili si štandardnú cestu a nevyužili materiály z bývalého Archívu Ústredného výboru KSS, uložené v Slovenskom národnom archíve, ktorých poznanie je rozhodujúce pre pochopenie podstaty štefánikiády v roku 1968. Bez komplexného zhodnotenia Ľudovíta Holotíka ako reformného komunistu, vedca a organizátora historickej vedy je jeho

²⁹ Bližšie KOVÁČ, Dušan. *Od dvojspolku k politike anšlusu*. Bratislava: VEDA 1979, s. 34

³⁰ Milan Rastislav Štefánik: milovaný a zatracovaný – www.sme.sk

³¹ RÍMEŠOVÁ, Mária. Postava slovenského marxistického historika Ľudovíta Holotíka a jeho „kauzy“ v slovenskej historiografii. In *Pamäť národa*, 17, č. 2/2020

³² HÁLEK, Jan. Historiografie ve vleku politiky dějin: případ štefánikovské legendy Ľudovíta Holotíka. In *Historický časopis*, 70, č. 1/2022

obraz v šesťdesiatych rokoch neúplný. Metóda, ktorú použil český historik Jan Hálek pri hodnotení Holotíkovej monografie, sa dá aplikovať na škandalizovanie a dehonestovanie každého marxistického historika, ktorý publikoval v období socializmu. Označkováť Ľudovíta Holotíka ako „slovenský protějšek“³³ dvorného historika a ideológa šovinistického čechoslovakizmu Václava Krála, svedčí o autorovej profesionálnej nezrelosti a najmä hlboknej neznalosti slovenských reálií. Nie je náhodné, že Hálekovo hano-pis bol publikovaný v *Historickom časopise*, ktorého hlavným redaktorom je Dušan Kováč.

Vedenie Historického ústavu SAV pokračuje v štefánikiáde, v permanentnom hanobení Ľudovíta Holotíka, ktorému možno všeličo vyčítať, ale jedna vec je nepopierateľná. Zakladateľ Historického ústavu SAV a jeho dlhoročný riaditeľ Ľudovít Holotík na rozdiel od bývalého riaditeľa Dušana Kováča či súčasného riaditeľa Slavomíra Micháleka bol nielen slovenským historikom, ale aj odporcom čechoslovakizmu v slovenskej historickej vede. No a to sa neodpúšťa. Malí ľudia s veľkými ambíciami na Historickom ústave SAV namiesto toho, aby objektívne zhodnotili dielo Ľudovíta Holotíka pri jeho storočnici a iniciovali pri príležitosti 70. výročia založenia Historického ústavu SAV odhalenie pamätnej tabule Ľudovítovi Holotíkovi na budove ústavu, o ktorý sa osobne zaslúžil, roztáčajú proti nemu nové a nové kolá špinavých, osočujúcich kampaní. To, že Slovenská akadémia vied selektívne a veľmi svojsky pristupuje k hodnoteniu svojich predchodcov, svedčí aj pamätná tabuľa odhalená v roku 2004 na bývalej budove Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave jej predsedovi Ladislavovi Novomeskému, ktorý po zbavení funkcie člena ÚV KSS bol načas „odložený“ do SAVU, kde pôsobil v rokoch 1950 – 1951. Inak so SAVU nemal Novomeský vôbec nič spoločné. Pre zakladateľov Slovenskej akadémie vied a umení, prvého predsedu Františka Valentína či generálneho tajomníka Ľudovíta Nováka, sa však na tabuli už miesto nenašlo. Mali smolu – nemali správnu stranícku príslušnosť. Niektorí páni historici zo Slovenskej akadémie vied majú nielen deravú, ale aj veľmi selektívnu pamäť.

J á n B o b á k

³³ HÁLEK, Jan. C. d., s. 132

Príloha č. 1

1968, marec 14. Bratislava – Otvorený list redaktora Roľníckych novín Jozefa Inoveckého historikovi Ludovítovi Holotíkovi, autorovi knihy Štefánikovská legenda a vznik ČSR. Autor otvoreného listu obvinil Ludovíta Holotíka z falšovania histórie. Vyzval ho, aby sa zriekol svojich „pavedeckých insinuácií, klebiet a obováraní“, ktorými poškvrnil pamiatku generála Milana Rastislava Štefánika a urazil väčšinu slovenského národa.

Vážený súdruh Holotík!

Dvadsiate výročie Februára a päťdesiate výročie vzniku našej republiky sa stalo príležitosťou na prehodenie mnohých hodnôt, devalvovaných v neblahých rokoch kultu. Sám Ústredný výbor našej strany vykonal v tomto smere prvé sľubné kroky. Verejnosť právom očakáva, že túto príležitosť využijú všetci, čo sa v akejkoľvek forme podieľali na deformáciách našej minulosti, na chlupské vyrovnanie sa s chybami a omylmi svojich mladších rokov.

Práve také niečo čaká verejnosť aj od Vás, súdruh Holotík.

Svojou knihou „Štefánikovská legenda a vznik ČSR“ ste sa dopustili zámernej a hrubej deformácie celej histórie okolo generála Dr. Milana Rastislava Štefánika, ktorá už roky – a rovnako intenzívne dodnes – hlboko uráža naprostú väčšinu nášho národa.

Nejde mi v tejto súvislosti o absolútne odsúdenie Vašej knihy. Pokiaľ ide o bohatstvo zhromaždeného dokumentárneho materiálu, mám k Vašej práci príslušný rešpekt. O čo mi ide, sú závery, dohady, mystifikácie, ktoré ste z tohto materiálu vyvodili. Vo Vašej knihe vychádza Štefánik na každej strane iba ako beznárodný kozmopolita, ako prefikovaný špión, ako skúsený a zapredaný agent imperializmu. Tieto pojmy vo svojej práci opakujete vo všetkých pádoch, vo všetkých časoch. „Keď Štefánik r. 1904 prichádza do Francúzska, predstavoval už vtedy typ slovenského kozmopolitu...“ (str. 60). „Jeho cesty mali spravodajský charakter...“ (str. 66). „Spôsob, akým išiel v Ekvádore Štefánik za svojím cieľom, hovoril o premyslenej taktike skúseného imperialistického agenta“ (str. 70). Už chyba len dodať, že aj spôsob, akým Štefánikových novorodiatko v Košariskách salo materinské mlieko, svedčil o budúcom bezcharakternom kozmopolitovi a prešibanom agentovi imperializmu.

Pravdaže, všetko to, čo takto vyvodzujete z každého Štefánikovho kroku a počinu, je logika úplne postavená na hlavu. Podľa nej, každý, kto nebol už v tom čase presvedčený komunista a hľadal pomoc pre svoj národ vo

vtedajších vládnuccich kapitalistických krajinách, bol automaticky agentom imperialismu. Lenže logika dejín nie je, chvalabohu, takáto zjednodušená, sploštená a pokrivená.

Akokoľvek z každého riadka Vašej knihy priamo srší zaujatosť, averzia a nenávisť k osobe Dr. Milana Rastislava Štefánika, každý objektívny človek, ktorý si ju prečítal, si automaticky, podvedome musel položiť aj otázku: Ako to, že tento Slovák, vzišlý z malých a skromných kopaničiarskych pomerov, si pomerne rýchlo získal takú vážnosť vo veľkom národe, ktorý mal dosť vlastných schopných ľudí, že o jeho služby mali záujem tak francúzske vládne orgány, ako aj súkromné firmy? Nehovorí už samotný tento fakt dostatočne o jeho veľkosti, o mimoriadnych schopnostiach a vlastnostiach, na ktoré by sme právom ako príslušníci malého a vtedy takmer neznámeho národa mali byť hrdí? Vaša kniha – pravdaže, proti Vašej vôli a Vaším intenciam – takto nechtiac hovorí aj o Štefánikovej veľkosti.

Aby nedošlo k omylu: keď upozorňujeme na túto druhú stránku Štefánikovej osobnosti, nejde mi – tak ako väčšine našich ľudí – o opätovné neobjektívne idealizovanie Dr. M. R. Štefánika, o vytváranie novej glorioly okolo jeho hlavy a osobnosti. Tým menej môže ísť o nejakú násilnú transplantáciu Štefánika do socializmu, o nejaké umelé jeho začlenenie do budovania socialistickej republiky. História falšovať nemožno. Ide nám o priznanie takého miesta Štefánikovi, aké mu či už ako vedeckému pracovníkovi svetového formátu, či už ako jednému z popredných účastníkov boja za naše národné oslobodenie pred prvou svetovou vojnou a počas nej právom patrí. Či sa nám to páči alebo nie, Dr. Milan Rastislav Štefánik bol a ostane veľkou postavou našich dejín: bol spolutvorcom buržoáznej Československej republiky; bol veľkým Slovákom, ktorý ako jeden z prvých vedel získať nášmu národu, odsúdenému v tom čase už na národnú smrť, uznanie aj na medzinárodnom fóre. A ako takému mu patrí úcta a vďaka aj nás, príslušníkov už socialistickej spoločnosti, občanov Československej socialistickej republiky.

Obrodny proces, ktorý prežíva naša spoločnosť po januárových uzneseniach ÚV KSČ, už umožnil napraviť mnohé deformácie z minulosti. Verejnosť najmä so zreteľom na jubilejný rok 50. výročia vzniku ČSR so záujmom očakáva, ako sa v týchto historických chvíľach zachováte Vy. Či nájdete v sebe toľko morálnej sily, aby ste sa verejne, z vlastnej iniciatívy zriekli tých pavedeckých insinuuácií, klebiet a ohováraní, ktorými ste tak nedôstojne poškvrnili Štefánikovu pamiatku.

Nerobím si ilúzie, že je to pre Vás ľahké. Domnievam sa však, že Vás k tomu zaväzuje aj Vaše verejné postavenie, či už ako riaditeľa Historick-

kého ústavu Slovenskej akadémie vied, či ako člena Ústredného výboru KSS.

S súdružským pozdravom

Jozef Inovecký

(Roľnícke noviny, 23, 14. marca 1968, č. 63)

Príloha č. 2

1968, marec 15. Bratislava – Odpoveď Ľudovíta Holotíka, autora knihy Štefánikovská legenda a vznik ČSR, na otvorený list redaktora Roľníckych novín Jozefa Inoveckého. Holotík vysvetľoval okolnosti, za akých vznikol jeho rozhovor s redaktorom Smeny Milanom Várošom v roku 1967, a podmienky, za akých napísal svoju publikáciu.

Vážení čitatelia Roľníckych novín!

Jeden z redaktorov tohto časopisu mi adresoval vo výraznej úprave otvorený list, v ktorom ma požiadal o vyjadrenie stanoviska k mojej knihe *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. Výhradne pre Vašu informáciu považujem za potrebné povedať nasledovné: Moja kniha nie je Štefánikovým životopisom. Sústreďuje sa najmä na úlohu západných mocností k česko-slovenskej otázke za prvej svetovej vojny, predovšetkým na francúzsko-československé vzťahy, na pozadí ktorých som sa pokúsil o charakteristiku Štefánikovej činnosti.

Konkrétne fakty uvádzané redaktorom majú z môjho hľadiska okrajový charakter. Považujem za potrebné uviesť, že kniha bola písaná s prestávkami v rokoch 1951 – 1956 a nemohla byť, prirodzene, nepoznamenaná ovzduším a terminológiou tohto obdobia.

Po vyjdení knihy boli o nej napísané početné recenzie, všetky s výnimkou emigrantskej tlače, ktorá sa dosť výrazne člení na konfesionálne tábory – pozitívne. Poľský historik Batowski napísal, že moja kniha je vážnym príspevkom pre poznanie európskych dejín. Český spisovateľ v ankete Literárnych novín považoval ju za najlepšiu knihu roku 1958.

Pravda, od publikovania spomínanej práce sa mnoho zmenilo. Svedčí o tom i tón pisateľa otvoreného listu aj spôsob s akým zaobchádza iný redaktor, a to M. Vároš s rozhovorom o Štefánikovi. (Pre vysvetlenie čitateľom: redaktor Smeny urobil so mnou rozhovor práve pred rokom. Rozhovor uverejňuje však až teraz a pritom v nie celkom presnom znení a s po-

známkami, ktoré som nevidel a nemohol sa k nim vyjadriť. Je to osobitné pojmánie demokracie i novinárskej morálky.)

Postoj k M. R. Štefánikovi zostáva i teraz otázkou svetového názoru. Môj postoj k Štefánikovi je determinovaný jeho politickými názormi a protikomunistickou a protisovietskou činnosťou. Toto stanovisko nemusia zdieľať iní.

Volanie po odlišnom zhodnotení M. R. Štefánika je do značnej miery búchaním do otvorených dverí. Viem, že v tlači sa nachádza už od minulého roku rukopis práce o M. R. Štefánikovi, ktorý je v protiklade s mojim hodnotením a ktorému sa nikto do cesty nestaval.

Úlohou marxistickej historickej vedy zostáva triezvo a vecne posúdiť zahraničný odboj za prvej svetovej vojny, miesto M. R. Štefánika, posúdiť spravodlivo všetky faktory, ktoré viedli k vzniku ČSR, a dať im v dejinách adekvátne miesto. Toto, pravda, nemôže byť záležitosťou ani rozhovorov, ani vyhlásení v tlači, ani licitácií. K výdobytkom demokracie pre vedeckú prácu patrí oslobodenie od akýchkoľvek vášní a akýchkoľvek tlakov. Právo zaujímať rozličné stanovisko, názory, patrí k atribútom demokracie.

V priebehu tohto roku budú mať historici dostatok času i priestoru vracať sa a vyjadrovať k problémom vzniku ČSR. Čitateľov, ktorí majú naozaj úprimný záujem o vyjasnenie úlohy M. R. Štefánika pri vzniku ČSR, je možné ubezpečiť, že hodnotenia sa budú opierať o ďalší seriózny výskum, triezvosť a vecnosť. Vzhľadom na vážnosť otázky považujem za nevyhnutné urýchlene vydať vo zvláštnej edícii všetku Štefánikovu korešpondenciu, denníky, prejavy a dokumenty z francúzskych archívov. Bez solídnej dokumentačnej základne totiž nie sú vylúčené nové jednostrannosti v posudzovaní akýchkoľvek historických javov a osobností.

S úctou

Člen korešpondent ČSAV Ľudovít Holotík, DrSc.
Bratislava, dňa 15. 3. 1968

(Roľnícke noviny, 23, 19. marca 1968, č. 67)

Príloha č. 3

1968, marec 20. Bratislava – Otrásné doznanie Dr. L. Holotíka, DrSc. Reakcia redakcie Roľníckych novín na stanovisko Ľudovíta Holotíka k otvorenému listu redaktorovi Jozefovi Inoveckému. V anonymnom stanovisku novinárov (novinára?) ukrytých za redakciou Roľníckych novín bol Holotík obviňovaný, že terminológia, akú použil v publikácii o Štefánikovi, „nemá nič spoločné so serióznou marxistickou historiografiou – je to skôr terminológia vyšetrovateľa Štátnej bezpečnosti“ a publikáciu hodnotia ako nemarxistickú a nevedeckú.

Vážení čitatelia Roľníckych novín!

Pretože Dr. Ľudovít Holotík, DrSc., vo svojej odpovedi uvádza, že je určená „výhradne pre Vašu informáciu“, pričom azda z nejakých neznámych principiálnych dôvodov, prameniach v nedostupnosti vedeckej autority – možno však len z vrodenej ješitnosti – zabudol meno redaktora, ktorý sa naňho obrátil otvoreným listom, dovoľte, aby sme teraz aj my, ako redakčný kolektív, niekoľko ďalších poznámok ku knihe „Štefánikovská legenda a vznik ČSR“ a k odpovedi Dr. Holotíka adresovali nie už jej autorovi, ale „výhradne pre Vašu informáciu“.

Úprimne povedané, pre nás v redakcii je odpoveď Dr. Ľudovíta Holotíka, DrSc. v istom zmysle otrasným doznáním jedného z našich doteraz popredných historikov. Prečo otrasným? Pretože Dr. Holotík nepovažoval za potrebné ešte ani dnes, uprostred historického obrodného procesu, ktorý prežíva celá naša spoločnosť, za správne prijať pomocnú ruku, ktorú sme mu otvoreným listom J. Inoveckého podali, a dištancovať sa od tých balastov, mystifikácií a neprávov okolo Štefánika, ktoré sa dali ako-tak pochopiť v rokoch masového krivenia a prekrucovania histórie, ktoré však nemôžu a nesmú mať miesto v našej spoločnosti dnes. Naopak Dr. Holotík sa tvári, ako by sa svojou knihou o Štefánikovi nebol dopustil nijakých hriechov nielen proti Štefánikovej pamiatke, ale aj proti našim národným dejinám.

Dr. L. Holotík pripomína, že jeho kniha nie je Štefánikovým životopisom, ale že sa sústreďuje najmä na úlohu západných mocností k čs. otázke za prvej svetovej vojny. To, pravda, že by to mal byť Štefánikov životopis, nikto netvrdil. Ale že Dr. Holotík zopsúva Štefánika takmer na každej strane svojej knihy ako špióna, skúseného imperialistického agenta, zapredanca buržoázie, ctižiadostivca, parazita atď. – to oddisputovať nemožno. Vety citované v otvorenom liste to plne potvrdzujú. Dokonca o ňom už ako o mladíkovi píše Dr. Holotík takéto nechutnosti: „Dvadsaťštyriročný Štefánik vychutnáva život parazitných tried a páči sa mu. S tým súčasne

rástla jeho ctižiadosť, pokrivená a nízka, žiť luxusným životom aristokracie a veľkoburžoázie...“ „U Štefánika konkrétne svedčil jeho záujem o astronómiu, ako možno vidieť ďalej z jeho osudu ako vedca, o istej exaltovanosti, ktorá bola výrazným znakom jeho charakteru.“

A v iných súvislostiach: „Kozmopolitické cítenie priviedlo Štefánika zákonite do tábora francúzskej buržoázie a k horlivému sledovaniu a hájeniu jej záujmov v kolóniách.“ – „Štefánikova činnosť v Ekvádore a v Panamskej republike potvrdzuje, že Štefánik si osvojil bežné spôsoby spravodajských agentov kapitalistických štátov.“ – „... Štefánikove cesty nemali ani zďaleka... šľachetné pozadie a ciele. Od r. 1900 stál už Štefánik celkom v službách francúzskych koloniálnych záujmov.“ Takéto ohováračky a invektívy sa len tak hemžia na prvých 77 stranách Holotíkovej knihy – ale napokon aj v ďalšom texte. Autor knihy dnes bez začervenania poznamenáva, že takéto konkrétne fakty majú z jeho hľadiska iba okrajový charakter. Na to treba mať naozaj veľkú dávku necitnosti a nekritičnosti. Odkedy má marxistický historik právo oberať ľudí – a tobôž národných hrdinov! – o česť, o dobrú povesť a potom s naivným výrazom v tvári tvrdiť, že to má preňho iba „okrajový charakter“? Nie je takýto historik sám potom iba „okrajovým charakterom“?

Dr. Ľ. Holotík zdôrazňuje, že sa na Štefánika pozerá ako marxistický historik. Kto však číta jeho knihu, príde k záveru, že spôsob, akým poškrnil pamiatku generála Dr. M. R. Štefánika, nie je ani marxistický, ani vedecký. Terminológia, ktorou sa kniha Dr. Holotíka len tak hemží, nemá nič spoločné so serióznou marxistickou historiografiou – je to skôr terminológia vyšetrovateľa Štátnej bezpečnosti. Zachádza pri tom do takých absurdností, že už v situácii, keď si mladý Štefánik po skončení vysokej školy ide hľadať uplatnenie vo svete, vidí v ňom „typ slovenského kozmopolitu“ a dokonca mu zazlieva i to, že namiesto rakúsko-uhorského štátneho občianstva, ktoré vtedy už neuznávalo slovenskú národnosť, prijal štátne občianstvo francúzske.

Napriek týmto a podobným absurdnostiam – Dr. Ľ. Holotík sa ich nevzdáva, ale iba dogmaticky zdôrazňuje, že jeho postoj k Štefánikovi je determinovaný jeho politickými názormi a protikomunistickou a protisovietskou činnosťou. Takéto ubezpečovanie by bolo namieste vtedy, keby niekto chcel túto časť Štefánikovho života a činnosti jednoducho vygumovať a zamlčať. To však nikto nechce. Nás, Slovákov – komunistov osobitne, nesporne mrzí táto škvrna na Štefánikovej pamiatke. Ale predsa pre jednu škvrnu na ňom – nadto získanú v takej historicky zložitej, neprehľadnej a nie jednoznačnej situácii, v akej Štefánik pôsobil – nemôžeme

a nesmieme zavrhnúť celého Štefánika. Nemôžeme a nesmieme zabúdať na jeho historické zásluhy o vznik samostatnej Československej republiky, o záchranu nášho národa pred záhubou, do ktorej bol v Uhorsku odsúdený.

Na rozdiel od Dr. Ľudovíta Holotíka, DrSc., my ako komunistickí novinári, si budeme preto pamiatku generála Dr. Milana Rastislava Štefánika – napriek vážnym výhradám k niektorým aspektom jeho politickej činnosti – vždy vysoko vážiť a s pietou sa budeme zastavovať pri jeho mohyle na Bradle. Sme pevne presvedčení, že rovnaké pocity zdieľajú vo svojej zdrvujucej väčšine aj ostatní príslušníci nášho národa, členov strany nevynímajúc.

Redakcia Roľníckych novín

(Roľnícke noviny, 23, 20. marca 1968, č. 68)

Príloha č. 4

1968, marec 16. Bratislava. – Generál Štefánik bez legend (a bez invectív a hrubého skresľovania súdr. Dr. Holotíkom). Neautorizované výťahy z rozhovoru Ľudovíta Holotíka s redaktorom Smeny Milanom Várošom, nahrané na magnetofón vo februári 1967. Milan Vároš doplnil a upravil vybrané časti rozhovoru s Holotíkom a po roku, bez jeho vedomia a súhlasu, uverejnil upravenú verziu rozhovoru v Smene na nedeľu (15. 3. 1968) a v Smene (16. 3. 1968).

1. časť

Knihu, o ktorej hovoríte, som napísal na základe vtedy všetkých prístupných archívnych dokumentov a bohatej literatúry. Pri charakteristike Štefánika ako vedca a človeka som sa opieral o práce jeho obdivovateľov, napr. o práce R. Rajchla.

Na knihe som s prestávkami pracoval v rokoch 1951 – 1956 a ovzdušie tej doby sa v knihe odrazilo. Dnes, s odstupom viac ako desiatich rokov, by som sa v súvislosti so Štefánikovou činnosťou. Poplatnou nesporne z triedneho hľadiska buržoáznym záujmom a mocenským záujmom Francúzska hádam menej rozhorčoval, viac by som analyzoval. Nazdávam sa, že viacero Štefánikových činov by sa dalo pri citlivejšom uplatňovaní psychologických hľadísk lepšie pochopiť. No súčasne by som v porovnaní so spomínanou knihou kritickejšie hodnotil jeho postoj k slovenskej otázke.

Už v titule vašej knihy o Štefánikovi je slovo legenda. Čo rozumiete pod týmto pojmom?

Predovšetkým to, čo je v rozpore s historickou pravdou, čo sa súčasne začína rozvíjať bez ohľadu na historickú realitu, bujnieť a zohráva svoju úlohu v politickom zápase, stáva sa predmetom lícitácie a demagógie.

Legendy majú svoju históriu, ale mali by byť podľa mojej mienky predmetom skúmania aj psychológov a sociológov. Možno si postaviť aj otázku, prečo isté legendy vznikajú a akú úlohu plnia. Vcelku si myslím, že národné spoločenstvo sa má zbavovať legend, ale možno pripustiť, že v istých podmienkach môžu plniť i relatívne progresívne poslanie (napr. jánošíkovská). Škodlivé sú však najmä vtedy, ak sa stavajú do cesty poznaniu historickej skutočnosti. Je už v povahe nositeľov legend a rozličných mýtov, že od historika chcú počuť klady heroizovanej postavy, a nie jej kritiku. Mýty a legendy považujem za nedôstojnú príťaž moderného národa a za prekážku pri formovaní novej spoločnosti.

Vo vašej knihe o Štefánikovi ste zásluhy domácich síl pri vzniku ČSR dali na prvé miesto a hocijaké zásluhy zahraničného odboja úplne odmietate. Myslím, že je to nesprávne.

Prvá časť otázky je správna: domáce, vnútorné sily považujem i teraz za rozhodujúceho činiteľa pri vzniku československého štátu. Druhá časť otázky je nepresná, skoro by som povedal, že ste moju prácu pozorne nečítali. Na rozdiel od iných štúdií uverejňovaných v tých rokoch, myslím že som ako prvý marxistický historik tvrdil, že zahraničná akcia hrala pri vzniku československého štátu určitú úlohu. Konštatoval som, že buržoázia nevyčerpala všetky možnosti v boji za národnú a štátnu samostatnosť, avšak súčasne som podčiarkol, že buržoázii ide o jej triedne záujmy a o štát, ktorý bude plne v jej rukách. Úlohu emigrantského hnutia pri vzniku ČSR bude potrebné však vedecky spresniť. Nazdávam sa, že história emigrantského hnutia na čele s Masarykom nie je totožná s históriou vzniku československého štátu čo je problém podstatne širší.

Povedali ste, súdruh riaditeľ, že som vašu knihu prečítal nepozorne, keď tvrdím, že v nej úplne odmietate hocijaké zásluhy zahraničného odboja. Dovoľte mi, aby som vám oponoval. Vo vašej knihe je predsa táto veta: „Zahraničná akcia na čele s Masarykom, Benešom a Štefánikom mala v dôsledkoch protiľudový a protinárodný charakter.“

Ja hovorím o faktoch, prípadne o koncepcii a vy vytrhávate z kontextu jednu vetu.³⁴ Je to veta pre spomínané časy však príznačná a napokon som

³⁴ Tento rozhovor pôvodne vyzeral ináč (je nahraný na odložených magnetofónových

rád, že na ňu upozorňujete. Dnes by som ju nenapísal, ale povedzte, kto za posledných 10 rokov nezmúdrel? Lenže koniec – koncov isté racionálne jadro sa v nej skrýva. Protiľudová bola táto politika v zmysle jej triedneho buržoázneho obmedzenia a protinárodná zasa v prílišných ústupkoch francúzskym mocenským záujmom. A práve tento moment má osobitný význam pri hodnotení Štefánikovej činnosti.

Ďalej ste, súdruh riaditeľ, napísali: „Pri úsilí zahraničnej akcie zapojiť českých a slovenských zajatcov do imperialistickej vojny bral veľkú úlohu buržoázny nacionalizmus, zámerne šírený a pestovaný Masarykom, Benešom a Štefánikom. Buržoázny nacionalizmus mal zatemniť prostým zajatcom a vystaňovalcom podstatu svetovej vojny, vojnové ciele dohodových mocností a vrhnúť ich do náručia západných imperialistov.“ Dovoľte mi, prosím, spýtať sa: Nedotkli sa tieto slová tisícov českých a slovenských legionárov, ktorí v prvej svetovej vojne bojovali proti monarchii a krvácali za zrod republiky? Netreba zdôrazňovať, že prvá ČSR, i keď buržoázna, nespravodlivá atď., bola objektívne omnoho viac ako monarchia. Legionári – najmä naši vystaňovalci – išli do vojny dobrovoľne, aby sa pričínili o vznik republiky dvoch bratských národov.

Nechcem byť k vám zlomyseľný a pripomínať vám výroky Lenina, ktorý vojnové ciele oboch bojujúcich strán hodnotil ako nespravodlivé, dobyvačné a imperialistické a požadoval, aby proletariát všetkých strán vedúcich vojnu obrátil zbrane proti vlastnej buržoázii.³⁵ No i tak si myslím, že istý rozdiel medzi bojujúcimi táborami existoval. Nesporná je najmä skutočnosť, že Rakúsko-Uhorsko sa muselo rozpadnúť, rozleptávalo sa vnútorne po celé desaťročia a svetová vojna so všetkými dôsledkami vyniesla nad ním definitívny orťel.

páskach), bol bezprostrednejší, polemickejší, pretože autor rozhovoru vtedy mohol hneď reagovať na odpovede s. Holotíka. Súdruh riaditeľ Dr. Holotík však svoje pôvodné odpovede pozmenil. Preto pripájam aspoň na niektoré jeho odpovede poznámky. Prípadné reakcie s. Holotíka k týmto poznámkam uverejníme v dohľadnom čase. Na prvú vetu jeho predchádzajúcej odpovede stručne aspoň toto: Nikoho, kto pozná spomínanú knihu Dr. Holotíka, netreba presviedčať, že citovaná veta nie je vytrhnutá z kontextu, v knihe nie sú tieto slová o protiľudovom a protinárodnom charaktere zahraničnej akcie iba raz, sú výsledkom zhrnutím celých strán knihy, ktoré odsudzujú zahraničný odboj (mimochodom: v knihe sa uvádza so slovom tzv.).

³⁵ Myslím si, že takéto citovanie Lenina je nesprávne a zjednodušené. Československí legionári predsa nemali len vojnové ciele v zmysle dobyvačnej a imperialistickej vojny. Nazdávam sa, že ich prvoradým cieľom bola progresívna historická udalosť: rozbitie monarchie a vznik ČSR. Ich vystúpenie na Sibíri bolo, samozrejme, negatívne a dôležité je poznamenať, že nebolo úplne jednoliate, 12 000 legionárov sa pripojilo na stranu boľševikov.

Pokiaľ ide o legionárov, treba povedať, že v histórii so sentimentalitou nevystačíme. Zajatci a vysťahovalci vstupovali do légii poväčšine nepochybne s najušľachtilejšími zámermi. História légii je však mimoriadne komplikovaná. Ich existencia bola veľmi dôležitá pre Československú národnú radu ako predstaviteľku politického emigrantského hnutia a pre Francúzsko, ktoré vynakladalo veľké úsilie pri ich organizovaní a napokon ich aj včlenilo do rámca francúzskej armády, v Taliansku a v Rusku aspoň formálne. Zostáva však nezmeniteľným faktom, že najrozsiahlejšou akciou československých légii bolo ich vystúpenie v Rusku na Sibíri v boji proti sovietskej moci.

Prednedeávnom naša televízia uvádzala reláciu o Verdune. V tejto relácii národný umelec Zdeněk Štěpánek oslovoval legionárov slovom „brat“. A jeden z nich povedal, že pri Verdune Česi a Slováci bojovali s francúzskou armádou proti Nemecku a že keby bolo padlo Francúzsko, boli by sa rozplynuli aj naše sny o štátnej samostatnosti...

Konštatovanie legionára v televízii považujem za veľmi zjednodušené. Vojak zo zákopov sa nemôže meritórne vyjadriť k cieľom, za ktoré bojuje. Hovorí iba o ideách a heslách, ktoré ho priviedli do légii. Treba dodať, že Francúzsko zaobchádzalo s légiami ako s cudzineckou légiou a jej útvary nasadzovalo na najťažšie bojové úseky.

Vráťme sa, prosím, ešte k vzniku ČSR. Vznik ČSR veľmi súvisí so štefánikovskou legendou. V tejto súvislosti však tieto otázky: Je správne úplne ignorovať zásluhy zahraničného odboja? Či stačilo na vznik ČSR hnutie českého a slovenského pracujúceho ľudu proti vojne a monarchii, a to tým viac, keď vedenie sociálnej demokracie za prvej svetovej vojny do určitej miery veľmi zlyhalo? Či tieto udalosti stačili, aby vznikla roku 1918 Československá republika? Ak tieto udalosti stačili, prečo vo vedení novovzniknutého štátu nestáli osobnosti z domáceho odboja, ale osobnosti zo zahraničného odboja?

Dávate mnoho otázok naraz, o každej z nich možno napísať štúdiu. Ak sa pýtate, či je správne úplne ignorovať zásluhy zahraničného odboja, môžem odpovedať krátko: nie je správne. V súvislosti s druhou otázkou by som rád zdôraznil toto: predpokladom vzniku ČSR bolo narušenie mocenskej stability monarchie a jej vnútorný rozklad. Kríza monarchie existovala už niekoľko desaťročí, porážky na frontoch ju podstatne prehĺbili a mimoriadne významnú úlohu zohrali masové demonštrácie, štrajky, vzbury vojakov. Hovoríte, že vedenie sociálnej demokracie zlyhalo, lenže nie z hľadiska národnooslobodzovacieho zápasu, ale z hľadiska triednych záujmov proletariátu.

Pokiaľ ide o tretiu časť vašej otázky, treba vás poopraviť v tom smere, že vo vedení, myslíte pravdepodobne vládu novovznikajúceho štátu, boli predovšetkým predstavitelia domáceho odboja. Len rozhodujúci vplyv získali Masaryk a Beneš, s čím sa niekoľkí účastníci 28. októbra nevedeli nikdy zmieriť.³⁶

Naše légie na Sibíri vystupovali aj proti bolševickému Rusku, tá záležitosť je, myslím, dosť komplikovaná a, pochopiteľne, negatívna. Vy ste napísali, že légie dali vedúci činitelia zahraničného odboja k dispozícii dohodovým mocnostiam. Tie légie bojovali za vznik republiky. Teda, opakujem, že za niečo – oproti monarchii – pokrokové. Mali teda vodcovia zahraničného odboja dať légie k dispozícii Rakúsko-Uhorsku či cárskemu Rusku?

Prekvapuje ma, že užívate slovíčko *aj* tam, kde je potrebné užiť slovo *predovšetkým* alebo *výhradne*.³⁷ Protisovietsky charakter vystúpenia légii na Sibíri je neoddiskutovateľný. Ak už operujete pojmom monarchia, nebolo by správne zabudnúť, že légie spočiatku bojovali aj na strane cárskeho Ruska. Krátko, so zjednodušenou schémou tu nevystačíme. Deklaratívne vyhlásenie o boji légii za vznik republiky patrí takisto skôr do oblasti legiend ako do oblasti reality. Otázku, do akej miery sa legionári pričínili o vznik republiky, považujem z vedeckého hľadiska za otvorenú.

Prednedačnom český spisovateľ Jan Procházka v časopise My 66 písal o Masarykovi. Po dlhých rokoch spomenul pozitívne stránky Masarykovej činnosti. Nedalo by sa takto písať aj o Štefánikovi? Mladé generácie však o Štefánikovi nevedia takmer nič. Nevedia napríklad ani to, že bol hviezdárom, úspešným vynálezcom atď.

Nechápem dosť dobre, že nevidíte rozdiel medzi Masarykom a Štefánikom. Rozdiel je i medzi Benešom a Štefánikom. Masaryk bol niekto už pred prvou svetovou vojnou. Beneš sa stal niekým v československej politike neskoršie. Masaryk a Beneš formulovali za I. svetovej vojny myšlien-

³⁶ Autor necháva na čitateľov, aby sami posúdili odpoveď Dr. Ľ. Holotíka. Isteže, rozhodujúci vplyv získali Masaryk a Beneš a nie predstavitelia domáceho odboja, ktorí boli tiež buržoáznymi politikmi...

³⁷ Niet pochyb o neoddiskutovateľnosti protisovietskeho vystúpenia čs. légii na Sibíri, avšak légie nemožno iba odsudzovať, treba ich hodnotiť komplexne, v celej ich zložitosti treba vidieť aj ich kladné stránky – pozri poznámku č. 2. Ináč: zásluhy čs. legionárov, našich starých otcov, o vznik ČSR sú nesporné. Generácie im ďakujú a s uznaním sa to traduje vždy v našej histórii. Myslím, že formulácia „do akej miery sa legionári pričínili o vznik republiky“ je vonkoncom nesprávna, nech mi to súdruh riaditeľ prepáči, pretože legionári sa pričínili veľmi podstatne.

ku československého štátu ako štátu predovšetkým českej buržoázie. Štefánik, žiaľ, nepochopil, že je potrebné formovať v zahraničnej akcii myšlienku štátneho spolunažívania našich národov na princípoch rovnoprávnosti. Nielenže sa mechanicky podrobil bludnej koncepcii jednotného československého národa, ale túto centralistickú koncepciu aj dosť bezohľadne uplatňoval voči tým Slovákom, ktorí mysleli na budúcnosť.

Napokon nemožno nemať naďalej zásadné výhrady k Masarykovi a Benešovi ako predstaviteľom buržoázie. Slováci, ktorých Masaryk ani Beneš nepovažovali za osobitný národ, nemajú navyše ani dôvod považovať ich za veľkých demokratov, ani za predstaviteľov myšlienky demokratického humanizmu.

Nazdávate sa, že by bolo chybné, keby sa široká verejnosť a najmä mladé generácie, ktoré – znovu opakujem – o Štefánikovi nevedia nič alebo takmer nič, dozvedeli o ňom popri negatívnych stránkach jeho činnosti aj tie pozitívne, napríklad o jeho vedeckej a cestovateľskej činnosti? Áno, isteže, na Tahiti a iné ďaleké miesta Štefánik cestoval z poverenia francúzskej vlády. Potom je tu však otázka: Či Francúzi nemali na také náročné úlohy dosť vlastných ľudí? Niet pochyb: mali, a keďže poslali Štefánika, znamená to, že bol schopný, že niečo musel vedieť.

Nemožno všetko, čo súvisí so Štefánikom, dať na pravú mieru jedným rozhovorom. Obávam sa, že aj publicistika, ktorá je, prirodzene, odkázaná na štúdium doteraz vyššej literatúry, môže niektoré práce síce kritizovať, k iným sa zasa prihlásiť, ale ťažko sa jej podarí vysvetliť problém na takej úrovni, aby splnila dnes už značne vysoké nároky. V záujme rozšírenia našich poznatkov o Štefánikovi bolo by predovšetkým potrebné štúdium vo francúzskych archívoch, ktoré sprístupňujú nateraz materiál do roku 1916, a nájst dokumenty, ktoré ukryli Štefánikovi osobní priatelia.

A pokiaľ ide o Tahiti atď. Mňa osobne cestovania ani cestovatelia nevzrušujú. Ide o ciele, ktoré sa ďalekými cestami sledujú. Z toho hľadiska by iste mnohých zaujal Štefánikov únik do Ekvádoru.

Podceňovať Štefánikove rozumové, spoločenské, diplomatické schopnosti by mohol len vyložený ignorant. V opačnom prípade by nebolo o ňom treba napísať ani kritickú knihu. Štefánikovu vedeckú činnosť považujem vo svojej práci za druhoradý problém. Touto činnosťou nech sa zaoberajú astronómovia. Svoju prácu považujem predovšetkým za príspevok k dejinám vzťahov dohodových mocností k československej otázke za prvej svetovej vojny a v tejto súvislosti i za slovo k vyjasňovaniu legiend okolo vzniku CSR.

Dobre, ale vo svojej práci ste spomínali aj tento druh práce Štefánikovej činnosti.

Využiť viaceré protirečenia v hodnotení tejto Štefánikovej činnosti v prácach jeho obdivovateľov (i astronómov) bolo by veľmi lákavé.

Dovoľte mi, vážený súdruh riaditeľ, aby som sa ešte vrátil k Štefánikovej vedeckej činnosti. Vo svojej knihe ste sa vôbec nezmienili napríklad o tom, že Štefánik bol ako vedec publikačne činný, že jeho vedecké práce vydávala Francúzska akadémia vied, podpisoval sa na nich „Štefánik“, teda s „Š“. To tiež svedčí, že nezabudol na Slovensko. Mal vtedy iba 26 rokov! Niet pochýb, že sa mohol oženiť a dobre oženiť, ale on nemal kedy, za požičané peniaze od svojej českej priateľky absolvoval namáhavú vedeckú cestu do ďalekého Turkestanu, a to azda treba tiež oceniť, nie?

Prekvapuje ma, že sa stále vraciate k jeho vedeckej činnosti, hoci legenda o Štefánikovi glorifikovala predovšetkým jeho politickú dráhu. Zrejme využívate skutočnosť, že nie som astronóm.³⁸ Inak, namáhavú cestu treba, samozrejme, oceniť.

Zdá sa mi, že treba pripomenúť, že z aspektu jednoznačne kladného hodnotenia robotníckej triedy, dôsledkov Októbrovej revolúcie pre náš národ vyplynulo takmer automaticky odmietnutie buržoázie a jej predstaviteľov i jej symbolov. Rád by som vedel, akú pozitívnu úlohu z jeho „Š“ vo francúzskych časopisoch boli by ste z uvedeného aspektu ochotný vyvodiť vy, súdruh redaktor? Štefánik sa napokon Slovákom cítil, čo však z dnešného hľadiska považujeme za samozrejmé, iba opak by nás mohol voľajako zaujať, prekvapiť.

(Smena na nedeľu, 3, 15. marca 1968, č. 11)

2. časť

V knihe ste, súdruh Holotík, kriticky zdôraznili, že Štefánik bol francúzskym štátnym občanom. Nebolo však v tých rokoch, keď Štefánik vedecky pracoval, výhodné pre neho prijať francúzske občianstvo? Či to nebolo progresívnej-

³⁸ Pochopiteľne, že Dr. Holotík nie je astronóm, ale v knihe venoval pozornosť aj Štefánikovej vedeckej činnosti. Myslím si, že keď v nej vymenoval a kriticky skomentoval viaceré negatívne stránky Štefánikovej činnosti, mohol zaznamenať aj tie pozitívne, na čo tiež netreba byť astronómom. A napokon, v tej knihe chýbajú aj iné skutočnosti. A medzi nimi i ocenenie namáhavej cesty do Turkestanu. Autor, pochopiteľne, nemôže vyvodiť pozitívnu úlohu Štefánikovho „Š“ z aspektu automatického odmietnutia buržoázie a jej predstaviteľov i jej symbolov.

šie, ako byť občanom Rakúsko-Uhorska, ktoré Lenin nazval žládom národov, či občanom cárského Ruska, proti ktorému bojovali bolševici?

Byť štátnym občanom voľajakého štátu samo o sebe nič neznamená. Veď revolucionár Lenin bol občanom cárského Ruska, i keď pracoval v emigrácii. I Masaryk zostal občanom Rakúsko-Uhorska. A čo milióny prostých občanov? Boli hádam menej progresívni len preto, že neprijali francúzske štátne občianstvo?³⁹ Možno usudzovať, že pre Štefánika bolo francúzske štátne občianstvo výhodné. Ja som o tomto fakte hovoril v konkrétnych súvislostiach, najmä v súvislostiach s jeho vstupom do francúzskej armády, do ktorej vstúpil nie dobrovoľne, ale na základe mobilizácie. Inak je zaujímavé, že Štefánik, hoci bol minister čs. štátu, zomrel ako francúzsky občan. Nie je potrebné sa nad touto skutočnosťou rozčuľovať, ale nemožno z nej vyvodzovať ani závery, sformulované vo vašej otázke.

Som presvedčený a myslím, že dnes o tom nik nepochybuje, že Štefánik pri vzniku ČSR zohral významnú úlohu. V tejto súvislosti si spomínam, že v knihe ste písali, že Štefánik vraj otváral Masarykovi a Benešovi dvere do salónov francúzskych politikov. Prečo „vraj“, keď túto skutočnosť potvrdil vo svojej „Světové revoluci“ T. G. Masaryk?

Prepáčte, vidí sa mi, že preceňujete význam francúzskych salónov a Masarykove výroky, ale chápem vás. Vaša otázka by sa však dala postaviť i inak. Nie je to trochu málo, ako sa vymedzuje Štefánikova úloha v zahraničnej akcii funkciou akejsi spojky medzi salónmi na jednej strane, a Masarykom a Benešom na strane druhej?⁴⁰ V salónoch sa dá iste všeličo vybaviť, závisí to od toho, kto sa v nich schádza. Majú ony iste svoje miesto v dejinách diplomacie. Pre politických emigrantov mohli byť prítiažlivé a mohli sa zdať významné. Avšak, chvalabohu, dejinný vývin cez salóny neprechádza, maximálne sa o ne otiera.

³⁹ Táto otázka sa mi zdá byť postavená – nech mi Dr. Holotík dovoľí opäť priame slová – hore nohami, pretože tie milióny predsa nežili ako Štefánik vo Francúzsku, francúzske štátne občianstvo nemohli dosiahnuť, nepotrebovali ho na vedeckú i diplomatickú činnosť. A spomenul som si i na takúto skutočnosť: poľský národný hrdina Tadeusz Kosciuszko bol americkým štátnym občanom a túto skutočnosť mu poľskí historici nevyčítali v nijakej súvislosti ani v najtvrdších rokoch kultu osobnosti.

⁴⁰ Otázka sa týkala slova „vraj“. Okrem toho niet pochýb, že význam parížskych salónov bol pre Masaryka a Beneša veľký. Áno, to je rozhodne málo (veľmi málo!), ak sa Štefánikova úloha v zahraničnej akcii vymedzuje len na spojku medzi salónmi s Masarykom – Benešom, tak by Štefánikovu diplomatickú činnosť dnes nik nezúžil. Pravda, v rokoch, v ktorých vyšla aj kniha *Štefánikova legenda a vznik ČSR*, sa odmietala a popierala aj skutočnosť, že Štefánik zoznámil Masaryka a Beneša s francúzskymi politikmi.

Vaša kniha o Štefánikovi je vedecká, nebola teda určená širokým čitateľským okruhom. No i tam sa vaša kniha stretla s mimoriadnym ohlasom, jej dve vydania zmizli z obchodov, knihu prečítalo tisíce prostých ľudí. V tejto súvislosti treba, vážený súdruh riaditeľ, chápať aj moje otázky. Čitatelia vedia aj o tých – ako hovoríte druhoradých – skutočnostiach, no vo vašej knihe im chýbajú. Je známa napríklad i Štefánikova činnosť na Sibíri. Lenže vy ste zabudli spomenúť napríklad aj to, že Štefánik osobne protestoval u Kolčaka proti omskému vraždeniu...

Tento protest by mal vtedy význam pre nás, ak by znamenal zmenu Štefánikových ideových pozícií. Nijako nevplývali ani na jeho praktické úsilie maximálne využiť légie v boji proti sovietskej moci. Protestovali aj iní, i najzarytejší prívrženci intervencie, ale tie protesty vyplývali predovšetkým z toho, že do značnej miery narúšali jednotu intervenčných síl.

Nazdávate sa, že marxistický historik nebude môcť Štefánika čiastočne rehabilitovať?

Myslím, že by bolo správnejšie hovoriť o korekcii ako o rehabilitácii. Z literatúry 50. rokov sa automaticky zmývajú vtedajšie dobové ideologické nánosy a závery bez toho, že by jednotliví autori robili k svojim prácam osobitné vyhlásenia. Zdá sa mi však, že prežívame obdobie, keď sa mnohí usilujú rehabilitovať aj svoje predsudky alebo citové reminiscencie. Má hádam iba preto historik meniť svoj názor, keď fakty tieto predsudky nepotvrdzujú?

Štefánikova činnosť za prvej svetovej vojny sa najlepšie ukáže v komplexnom spracovaní vzniku ČSR. Dovoľte mi poznamenať, že pripravujem na vydanie dokumenty o politických dejinách Slovenska v tomto období a do tejto edície zaradím aj dokumenty, ktorých autorom alebo spoluautorom bol aj Štefánik. Chcem takisto skorigovať nedostatok spočívajúci v nedocenení podielu amerických a ruských Slovákov pri formulovaní slovenských programov za prvej svetovej vojny marxistickou historiografiou (vrátane Pittsburskej dohody).

Ako by ste, vážený súdruh riaditeľ, dnes charakterizovali Štefánikovo miesto v dejinách slovenského národa?

Stretol som sa s názormi, pravda, povedanými, ktoré Štefánika radia v našich dejinách vedľa Ľudovíta Štúra. Vari je to nie iba hrubý omyl, ale je to aj prejav konfúzných kritérií. Štefánik bol osobnosťou celkom iných dimenzií ako Štúr. Štúr bol typom vodcu, mysliteľa, bojovníka, akých sa rodí málo. V jeho osobe je stelesnený národoobrodný a emancipačný zápas slovenského národa, ktorému Štúr formoval aj ideológiu a program.

Štefánik, s výnimkou krátkeho hlasistického obdobia, sa publicisticky neprejavoval, nemal filozofickú, národohospodársku a politickú erudíciu. Mimoriadne ťažko štylizoval i súkromnú korešpondenciu. Preto úlohu analyzovať Štefánikove názory možno síce postaviť, ale ťažšie je realizovať. Český „hradný“ publicista F. Peroutka svojho času veľmi ostro kritizoval Štefánikove názory na základe spomienok generála Janina. Mne sa tento prameň nezdal plne dôveryhodným. Monarchistické Štefánikove názory sa vierohodnejšie odzrkadľujú v jeho poznámkach k Washingtonskej deklarácii proklamujúcej 18. 10. 1918 československý štát.

No Štefánika ťažko možno považovať i za ideológa; bol výhradne praktikom, a preto hodnotenie jeho politického významu musí vychádzať z analýzy jeho akcií a konkrétnej činnosti. Z tohto hľadiska Štefánikovo miesto v dejinách je dané rámcovo úlohou, ktorú zohráva emigrantské hnutie a navyše je potrebné mať na zreteli Štefánikove vzťahy k Francúzsku, ktoré z francúzskeho hľadiska môže vyznievať oveľa pozitívnejšie ako z hľadiska československého a osobitne slovenského.

Štefánik vyvíjal od roku 1915 až do svojej smrti priam horúčkovitú činnosť. To je iste spravodlivé oceniť. Žiaľ, jeho partneri Masaryk a Beneš okrem príležitostných blahovoľných vyhlásení Štefánikovu činnosť Slovensku k dobru nepripísali. On sám nikdy neformuloval slovenskú otázku, slovenský program v rámci zahraničnej akcie. Nie nadarmo Beneš za druhej svetovej vojny pripomína Štefánika a jeho ľahostajnosťou k tomuto problému. A tu, niekde v snahe Slovákov uplatňovať národné záujmy v predmníchovskej republike začal narastať mýtus okolo postavy M. R. Štefánika. Na druhej strane i česká a čechoslovácka publicistika oprávne zdôrazňovala do značnej miery štefánikovskú tradíciu ako jeden z dôležitých článkov scestnej koncepcie jednotného československého národa.

Pre každého, a pre mňa takisto, hodnotenie Štefánikovej osobnosti a celej jeho politickej činnosti súvisí so svetovým názorom a z toho vyplývajúcej koncepcie dejín. Marxistický pohľad, prirodzene, podmieňuje videnie a hodnotenie jednotlivých etáp, síl, ktoré ich vytvárajú a osobnosti, ktoré v nich vystupujú. Z metodologického stanoviska musím dodať, že cesta k pravde nie je jednak nikdy dovŕšená a jednak ňou nemôže byť ani anti-téza k vyslovenej téze, ale niečo viac a niečo z oboch, ale nikdy nie návrat k starým pohľadom.

* * *

Tento rozhovor isteže nie je vyčerpávajúci, no ku gen. Štefánikovi a najmä jeho úlohe pri našom národnom oslobodení sa ešte vrátime i na stránkach Smeny.

Nie všetky neúprimné, nedostačujúce i neseriózne odpovede Dr. Holotíka som komentoval, čitatelia si zrejme sami spravia úsudok. Avšak žiada sa mi poznamenať i to, že treba chápať terajšiu situáciu Dr. Holotíka a trochu súhlasiť s jeho slovami o tom, že kto za posledných desať rokov nezmúdrel... Za jeho odpovede mu ďakujem a zároveň sa ospravedlňujem, že tento rozhovor Smena uverejňuje tak neskoro, čo Dr. Holotík už oprávnene kritizoval v časopise Odpovede na otázky.

Na záver ešte niekoľko slov. Dovoľujem si nesúhlasiť ani so slovami s. Holotíka, že publicistika je odkázaná len na štúdium doteraz vyššej literatúry a že „ťažko sa jej podarí vyložiť problém na takej úrovni, aby splnila dnes už značne vysoké nároky“. Prečo by publicista nemohol svoje argumenty opierať aj o archívne dokumenty? Či je to azda zakázané, alebo by to Dr. Holotík chcel zakázať? Dnes? V terajších časoch? Prečo by publicista nemohol splniť vysoké nároky, pod ktorými treba predovšetkým rozumieť pravdu a nie legendy?!

Slovenská verejnosť, a najmä mládež čaká aj na knihu o generálovi Štefánikovi.

Možno sa mi podarí nájsť zmiznuté dokumenty o Štefánikovi a najmä tie dokumenty, ktoré Dr. Beneš rozkázal uložiť na doteraz neznámom mieste. Dúfam, že i Francúzsko umožní prístup do patričných archívov. Treba si vyjasniť aj v minulosti publikované vety o Štefánikových cestách na Tahiti – „obostretých záhadami“, i ceste do „Maroka za záhadným poslaním“. Obvinenie Dr. Holotíka, že zaslúžilý Slovák Dr. Štefánik – francúzsky generál bol (spolu s Masarykom i Benešom) predovšetkým francúzskym špiónom, je nezmyselné, nevedecké, nezodpovedné. Štefánika musíme prehodnotiť bez našich legiend a neopodstatnených tvrdení.

Generála Štefánika treba prehodnotiť aj bez hrubého skresľovania historických skutočností! Napríklad v knihe Dr. Holotíka o generálovi Štefánikovi sú na strane 256 (rok vydania 1960, druhé, doplnené a opravené vydanie) tieto slová:

„Medzi jeho (Štefánikovými) opatreniami na Sibíri nachádzame i rozsudok smrti nad prostým legionárom T. Táberským, ktorý nebojácne odmietol pred Štefánikom pokračovať v ďalšom boji. Avšak ani napriek brutálnym opatreniam sa nepodarilo Štefánikovi zastaviť v československých légiách na Sibíri rastúci odpor k protislovenskej intervencii.“

Dr. Holotík teda uviedol jeden príklad, v nasledujúcej vete ho nazýva brutálnym a dal ho do množného čísla... Pri prípade legionára Táberského uviedol aj archívny prameň – aby nik ani nepochyboval, že Štefánik vyniesol nad ním rozsudok smrti. Rozhodol som sa preveriť si i tento prameň.

Výsledok: ako autor čítal tento dokument? Prečo jeho obsah tak hrubo obrátil proti Štefánikovi? Veď podľa uvedeného prameňa (Archív Vojenského historického ústavu v Prahe, signatúra OČ SNR X-10) generál Štefánik *neodsúdil* spomínaného legionára na smrť, ale iba povedal, že vojenský súd by v takomto prípade poznal rozsudok smrti a generál Štefánik Táborského iba vylúčil z československého vojska! A aby bolo úplne jasné – zacitujem o tom ešte potvrdenie Archívu VHÚ v Prahe (č. j. 1136 z 18. 5. 1967): „... byl ruský legionář Tomáš Táborský... na rozkaz generála M. R. Štefánika... pro vojenský delikt dnem 12. 12. 1919 vyloučen z čs. vojska. Delikt, k jehož soudnímu pojednávání nedošlo, byl amnestován...“ (Ako to, súdruh Holotík – riaditeľ Historického ústavu SAV a člen ÚV KSS – vysvetlíte?)

Generála Štefánika treba prehodnotiť aj bez neopodstatnených invektív! Bez takýchto viet, aké sú v knihe Dr. Holotíka:

„Dvadsaťštyriročný Štefánik vychutnáva život parazitných tried a páči sa mu. S tým súčasne rástla jeho ctižiadosť, pokrivená a nízka, žiť luxurným životom aristokracie a veľkoburžoázie... Bol to, práve naopak, Paríž lesklých salónov, príživníckych rentierov, luxusného nočného života, Paríž mondénny, ktorý ho (Štefánika) priťahoval a vzbudzoval jeho ctižiadosť ... U Štefánika konkrétne svedčil jeho záujem o astronómiu, ako možno vidieť ďalej z jeho osudu ako vedca, o istej exaltovanosti, ktorá bola výrazným znakom jeho charakteru.“ Atd'. atd'.

Strašné vety, nepravdivé, urážlivé, a to z pera historika!

Dnes nie sú päťdesiate roky. Prečo by sa malo o Štefánikovi mlčať, prečo by o ňom mali platiť tvrdenia z päťdesiatych rokov, za ktorými už nestoja ani ich autori?!

Generál M. R. Štefánik patrí do histórie. Povedzme si o ňom pravdu. Zhodnoťme ho, ale pravdivo a objektívne. Tak, ako sme to konečne spravili aj s Vajanským, ktorý dnes už nie je v tmavom vreci odsúdených a zatratených, lebo sme pri ňom rozviedli Leninovu myšlienku o posudzovaní historických zásluh nie podľa toho, čo historickí dejatelia nedali z hľadiska súčasnosti, ale podľa toho, čo dali, čo znamenali a čo priniesli v porovnaní so svojimi predchodcami! Nemožno predsa popierať a odsúdiť, že generál Štefánik sa mimoriadne zaslúžil o rozbitie monarchie a vznik Československej republiky, čo história vždy bude hodnotiť ako pozitívny historický čin.

Mladej generácii treba odpovedať na otázku, kto generál Dr. M. R. Štefánik bol. Štefánika treba zhodnotiť v celej jeho zložitosti, ale bez legend, lebo nebola o ňom iba *jedna* legenda, jednu legendu stvoril aj historik Dr. Holotík.

(A keď opravia jeho mohylu na Bradle, pôjdeme ta s našimi deťmi a donesieme tam kytičku čerstvých kvetov...)

(Prepis časti magnetofónového záznamu)
(Smena, 20, 16. marca 1968, č. 75)

Príloha č. 5

1968, marec 23. Bratislava – Milan Vároš v úlohe demokrata. Polemika Ľudovíta Holotíka s redaktorom Smeny Milanom Várošom o jeho publikácii Štefánikovská legenda a vznik ČSR. Holotík poukazuje na neetické konanie Milana Vároša, ako aj redakcie Roľníckych novín.

V jednej zo svojich početných poznámok k rozhovoru o Štefánikovi ste mi, pán redaktor, láskavo naznačili, že sa k týmto Vaším oneskoreným komentárom môžem vyjadriť. Pravdu povediac, nechce sa mi. Nechce sa mi vydávať Vaším úskokom a fintám a Vašej privilegovanej možnosti odpovedať mi znovu invektívami vytlačenými palcovými titulkami. (Nechce sa mi, hoci ťažko odolať lákavej príležitosti usvedčiť Vás z nelogičnosti myslenia a mätenia pojmov. Argument, že 12 000 legionárov odišlo k boľševikom, svedčí proti Vám a koniec-koncov i proti Štefánikovi. 12 000 legionárov na strane boľševikov prestáva byť súčasťou légii a trhá vojenské a politické vzťahy i so Štefánikom. Napokon tiež jedným dychom nemožno spomínať Masaryka a Vajanského. Sporné je Vaše hodnotenie citátov z Lenina. Do Vašej koncepcie sa Vám zrejme už vôbec nehodí prípad spisovateľa Janka Jesenského. A presné znenie dokumentu o Tábořskom publikujem. Čo sa týka legend mnou vytvorených: istý anonym mi nedávno vyčítal, že som vytvoril legendu o robotníckej triede. Máte Vy, pán redaktor, na mysli inú legendu? Ale už na stránkach Smeny dosť! V najbližších dňoch uverejním podrobný výklad svojho názoru na podstatu celej problematiky.)

Zaujať chcem iba stanovisko k metóde, s akou pracujete ako redaktor Smeny a ako novinár.

1. Rozhovor, ktorý ste so mnou viedli, sa konal pred rokom. Od toho času som Vás dokonca už ani nestretol a nevidel. Vaše krátke ospravedlnenie, že ste ho napriek mojej verejnej urgencii (a urgencii u zástupcu šéfredaktora Remeňa v júli minulého roku) neuverejnili, nedáva celú záležitosť do poriadku. Je totiž priepastný rozdiel v tom, ak by sa interview uverej-

nilo pred rokom a dnes, vo vzrušenej atmosfére dňa, tak priaznivej – povedzme eufemisticky – pre Vaše vášnivé zaujatie a nepriaznivej pre pokojný výklad názoru.

2. Dohodnutý text neuverejňujete v plnom znení. Niekde sú pozmenené maličkosti. Napokon aj malá slovná obmena stačila na zníženie dosahu argumentácie. Inokedy ide zasa o presunutie minulého času do prítomného, však áno, pán redaktor, niekde o vypustenie slovíčka „vtedy“ ap. Ale sú tu aj menej skromné zásady: vypustenie celej otázky a mojej obsiahlej odpovede, ktorá nebola pre Vás priaznivá, pretože Vás usvedčovala z toho, že prekrucujete text mojej práce.

3. Dodatočné komentovanie starého interview, pozmenenie jeho pôvodného názvu a nevyžiadanie si môjho súhlasu ani názoru na Vami urobené zmeny možno prinajmenej považovať za priestupok proti novinárskej etike. A vlastne by ma mali Vaše pracovné metódy potešiť. Nepracujete o nič veľkorysejšie a tolerantnejšie než naša generácia v päťdesiatych rokoch.

4. Životopis, po ktorom voláte, je už od minulého roka v tlači a Vy to nepochybne dobre viete. Mrzí ma, že jeho autorom nie ste práve Vy. Vidíte, mohli ste byť ešte populárnejší. Vy ste mohli byť populárnejší a niekto by už – ak môžem použiť vo Vašom časopise jednu Fučíkovu sentenciu a ak Vám to príliš nepohne žľcou – nemusel brať pero do rúk, aby vysvetľoval a demonštroval, čo je to legenda a mýtus.

5. Archívne dokumenty nemám v tajnej skrýši a ak ste boli niekedy v archíve, mali by ste vedieť, kto nimi disponuje. Ale ak ste neboli, musíte ako novinár mať aspoň elementárne vedomosti o tom, že archívy – okrem materiálu z najnovších dejín – sú prístupné všetkým vážnejším záujemcom. Dám každému k použitiu fotokópie dokumentov, ktoré som dlhé roky zbieral a veľmi si želim, aby sa tieto i všetky ďalšie čo najrýchlejšie vydali. Je to už tak, že hodnoty minulosti bývajú zakotvené nie v hmlovinách, ale v dokumentoch, v korešpondencii, v prejavoch a predovšetkým v literárnej tvorbe.

Dalo by sa povedať, že takmer hystericky voláte po prerušení ticha okolo M. R. Štefánika. Sám ste sa o toto ticho vo Vašom časopise v poslednom roku pričínili.

6. A nakoniec Vás prosím, ak ma budete znovu častovať nadávkami, neotierajte sa o moje stránicke funkcie. A to najmä nie v súvislosti so Štefánikom. Keď som písal svoju prácu o štefánikovskej legende, nebol som ani vedúcim stránickej skupiny. Vtedajší ÚV mi žiadny pokyn k napísaniu tejto knihy nedal. Ako je všeobecne známe, v tom čase sa prenasledovali skôr komunisti pod rúškom obvinenia z buržoázneho nacionalizmu a sioniz-

mu. Módne boli práce, ktoré podporovali tieto akcie. Uvádzanú prácu som písal z vlastného popudu, vyprovokovaný podobnými publicistami ako ste Vy, rozporom medzi legendou a skutočnosťou a vedený svojím komunistickým presvedčením.

A keď sme už u toho politického presvedčenia. Mali by sme si v súlade s prehĺbujúcou demokratizáciou veci vysvetliť. Predovšetkým prosím, aby ste nechali na pokoji moje presvedčenie. Ja sa rovnako nemienim dotýkať Vášho politického presvedčenia.

7. No a až príde ten máj, choďte s kvetinkou tam, kam Vás srdce ťahá. Ja si síce na sentimentalitu nepotrpím, ale ak by už išlo o kladenie kvetín, tak by som ich položil napríklad na hrob L. Štúra v Modre a poklonil sa pamiatke Clementisa, ak by som vedel, kde je uložený jeho popol. A myslím, že nejaká kvetina patrí i na bratislavský Slavín.

Bratislava 16. 3. 1968

Ludovít Holotík

Poznámka: K týmto slovám Dr. L. Holotíka sa vyjadrím v zajtrajšom čísle Smeny. Milan Vároš (Smena, 20, 23. marca 1968, č. 82)

Príloha č. 6

1968, marec 24. 1968 – Ludovít Holotík v úlohe falšovateľa. Reakcia redaktora Smeny Milana Vároša na stanovisko Ludovíta Holotíka (16. 3. 1968), ktorý ho obvinil z neetického konania. Vároš v reakcii na Holotíkove stanovisko označil jeho publikáciu Štefánikovská legenda a vznik ČSR za pamflet.

„Či nájdete v sebe toľko morálnej sily, aby ste sa verejne, z vlastnej iniciatívy zriekli tých pavedeckých insinuácií, klebiet a ohováraní, ktorými ste tak nedôstojne poškvrnili Štefánikovu pamiatku... Domnievam sa však, že Vás k tomu zaväzuje aj Vaše verejné postavenie, či už ako riaditeľa Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, či ako člena Ústredného výboru KSS.“ (Jozef Inovecký: Otvorený list Dr. L. Holotíkovi, autorovi knihy Štefánikovská legenda a vznik ČSR. In Roľnícke noviny, 14. marca t. r.).

Vaša odpoveď, súdruh riaditeľ, na moju kritiku Vašej knihy o generálovi Štefánikovi a Vaše nedostačujúce odpovede na moje otázky znova prekvapili desaťtisíce čitateľov. Škoda, že Vám ide najmä o moju osobu (dokonca

i o moju žľč) a nie o pravdu, o odvolanie Vašich invektív voči Štefánikovi a hrubého skresľovania jeho úlohy v dejinách slovenského národa. Ohlasy našich čitateľov na Vašu kritiku v *Smene* svedčia tiež o tom, že nejde iba o môj názor. 18. marca t. r. uverejnila Pravda, ústredný orgán ÚV KSS, na prvej strane správu „V máji na Bradlo“, ktorá obsahuje aj informáciu, že účastníci diskusie v Žiline „odsúdili knihu Dr. Holotíka Štefánikovská legenda a vznik ČSR“. Kolega Jozef Inovecký uverejnil v *Roľníckych novinách* otvorený list, v ktorom – okrem iného – napísal, že svojou knihou ste sa voči Štefánikovi „dopustili zámernej a hrubej deformácie“, a preto dodnes „hlboko uráža naprostú väčšinu nášho národa“. Aj J. Inovecký poukázal na Vaše dohady, mystifikácie, na to, že „z každého riadka Vašej knihy priamo srší zaujatosť, averzia a nenávisť voči Štefánikovi. Vy nechcete vedieť ani o tom, že prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček hovoril aj o rehabilitácii účastníkov prvého odboja, neberiete na vedomie, že sa bude opravovať Bradlo atď.“

Napísali ste, že sa Vám nechce vyjadriť k mojej kritike. Proti Vaším mystifikáciám, legendám a invektívam sú fakty. Píšete, že presné znenie dokumentu o legionárovi Tábořskom publikujete. Kde? Kedy? Vy ste ho už raz publikovali, na „jeho základe“ ste obvinili Štefánika z vynesenia rozsudku smrti a ja som Vám verejne dokázal – previerkou Vami uvedeného archívneho prameňa, že ste ho sfalšovali! Pýtate sa, akú legendu mám na mysli. Napísal som, že ste vytvorili aj Vy legendu o Štefánikovi a nie o robotníckej triede. Uverejníte „podrobný výklad svojho názoru na podstatu celej problematiky“? Musíte sa, súdruh riaditeľ, za tie nepresnosti o generálovi Štefánikovi, ospravedlniť. Tak ako to napísal kolega J. Inovecký. Prečo ste ma, prosím, konkrétne neusvedčili z „nelogičnosti myslenia a mätenia pojmov“? Neviem, prečo je „sporné“ moje citovanie Lenina, prečo 12 000 legionárov, ktorí sa pridali k boľševikom, svedčí proti mne a „koniec – koncov i proti Štefánikovi“? Prečo, vážený „súdruh riaditeľ“? (Naďalej Vás oslovujem súdruh, hoci Vy ste ma zrazu začali oslovovať pán, čo zrejme považujete tiež za „svoj argument“.) Prečo ste neodpovedali na kritiku Vášho nevedeckého stanoviska voči Štefánikovi za to, že bol francúzskym štátnym občanom, na kritiku nevedeckého a nemarxistického „tvrdenia“ o „protiľudovom a protinárodnom charaktere zahraničnej akcie“, neodpovedali ste na kritiku nesprávneho a zjednodušeného citovania Lenina, kritiku Vašej formulácie o „příčinení sa“ legionárov o vznik ČSR, kritiku Štefánika ako vedca – astronóma, popieranie tvrdenia T. G. Masaryka o parížskych salónoch a Štefánikových zásluhách vôbec, atď. atď. Pravda, sú aj ďalšie otázky.

Vy ste zaujali iba stanovisko k metóde Milana Vároša ako redaktora Smeny a novinára. Nuž, prosím, diskutujme o tom.

1. To, že rozhovor sme mali minulý rok, som napísal. Prečo je „priepastný rozdiel“ v tom, že rozhovor Smena uverejnila až teraz – „vo vzrušenej atmosfére dňa“ a „nepriaznivej pre pokojný výklad názorov“? Vy si to naozaj myslíte? Predsa máte možnosť „pokojného výkladu názoru“! Nediskutujete k veci. Ale viem, o čo Vám ide: roku 1968 by ste chceli odpovedať zasa ináč ako v roku 1967, kedy ste hovorili ináč, ako v rokoch kultu. Koľko razy chcete, súdruh riaditeľ, meniť svoje formulácie o Štefánikovi?

2. Prečo tvrdíte, že dohodnutý text rozhovoru som neuverejnil v plnom a presnom znení? Spomínate maličkosti, dramatické časy, atď. To sú, prosím, zásahy našej literárnej redaktorky. Sú to naozaj maličkosti. Áno, vypustil som celú jednu otázku a Vašu odpoveď. Týkala sa Vašich hrozných viet o Štefánikovi, ktoré som citoval v závere rozhovoru a medzi ktorými bola aj Vaša veta, že Štefánika okúzli vedec Pastera. Pýtal som sa, či nie je v tom rozpor – Štefánik – podľa Vás: parazit pokrivený a nízky a okúzlený vedcom svetového mena? Áno, tú Vašu vetu som zle pochopil a Vy ste mi v rozhovore zdôraznili, že to nemyslíte o Pasteurovi kladne, ako som tomu rozumel z Vašej knihy ja, ale záporne. Áno, presvedčili ste ma, že máte pravdu. Prepáčte, ale ja by som sa s tým nechválil, veď aj to je proti Vám.

3. Prečo by som nemohol zmeniť názov rozhovoru? Ja som si v päťdesiatych rokoch pamfletmi nebudoval kariéru. Nehovorte, prosím, novinárovi, ktorý Vám dokázal falšovanie archívneho dokumentu, o etike.

4. Neviem, že Štefánikov životopis je už v tlači. Verím však, že nie Vy ste jeho autorom. Nehovorte, prosím, o popularite žlči, ale o faktoch, o tom ste mali diskutovať.

5. Napísali ste, že dáte „každému k použitiu fotokópie dokumentov“ o Štefánikovi, ktoré ste zberali dlhé roky. Prosím, poskytnite mi ich. Ak to spravíte, v Smene sa Vám naozaj srdečne a úprimne poďakujem – i za – čitateľov.

Nevolám hystericky po prerušení ticha okolo Štefánika, ale po jeho rehabilitácii a odvolaní Vašich invektív a klebiet o tomto vynikajúcom Slovákovi. Vaša odpoveď v dokumentoch je nesprávna, prečítajte si, prosím, ešte raz Vaše slová a moju poznámku.

6. Nik Vám nenadával, nič také v Smene nie je uverejnené. Možno v čase písania Vášho pamfletu o Štefánikovi, neboli ste ani vedúcim stránickej skupiny. To nie je dôležité, o tom som nepísal, ani o pokyne ÚV [KSS], aby ste túto knihu napísali. Faktom však je, že tú knihu ste napísali, že ste riaditeľom Historického ústavu SAV a v súčasnom období ste členom ÚV KSS.

Spomínali ste svoje politické presvedčenie. Dovoľte mi, prosím, spýtať sa Vás: stačilo Vám na napísanie knihy, je ono viac ako fakty a dokumenty? Aké je to Vaše politické presvedčenie?

7. Aj posledný bod Vašej odpovede je pre Vás typický, hovoríte o kvetinkách pre Štúra a Clementisa. Ja som písal o kyticke čerstvých kvetov pre Štefánika a Vy upozorňujete aj na Slavín. Napísal som snáď, že tam nepatria? A prečo Vy vôbec spomínate Clementisa? Po jeho poprave ste napísali tú hrôzostrašnú vec a vôbec ste v nej nespomenuli ani Clementisovo pozitívne hodnotenie generála Štefánika.

Nedá sa nič robiť, hlasy proti Vašej legende o Štefánikovi a Vaším invektywám a klebetám sa dajú ovplyvniť iba úprimným slovom, jasným odvolaním Vašich „tvrdení“.

Vy, súdruh riaditeľ, ste napriek všetkému dodnes nezaujali stanovisko ku generálovi Štefánikovi. Uvedomte si, že Slováci ho majú radi, vážia si ho, a to nielen naše staré matere a otcovia, ale aj mladá generácia (tí, ktorí, o ňom, pravda, vedia), lebo pre túto republiku spravil veľa. O Štefánikovi hovorili s uznaním aj viacerí súdruhovia na nedávnych konferenciách strany. **ZO SRDCA SLOVENSKEHO NÁRODA STE ŠTEFÁNIKA NE-VYTRHLI.**

Vaše neúprimné odpovede a neseriózne tvrdenia, súdruh Holotík, vyvolali medzi čitateľmi Smeny búrlivý ohlas. Pýtajú sa, aké a ktoré tituly ste získali za pamflet o Štefánikovi, prečo ste zo Štefánika – v čase moci K. Bacílka a V. Širokého, po poprave Clementisa – spravili z národného hrdinu špióna a parazita, či sa sám nezamyslíte nad tým, či je správne, aby ste i naďalej – po verejnej kritike a dôkaze o falšovaní – zastávali miesto riaditeľa Historického ústavu SAV a boli členom ÚV KSS, akým právom ste si dovolili uraziť slovenský národ, či sa pred ním nehanbíte atď. Vážený súdruh riaditeľ! Vy naozaj nedokázate odvolať svoje „tvrdenia“ čestným a chlapským spôsobom?

Diskusiu s Vami považujem za zbytočnú, pretože nechcete diskutovať k veci, ako to dokázali aj kolegovia z Roľníckych novín (časť stanoviska redakcie RN sme uverejnili v Smene 21. 3. t. r.)

S pozdravom

Milan Vároš

(Smena, 20, 24. marec 1968, č. 83)

Príloha č. 7

1968, marec 27. Bratislava – Stanovisko Historického ústavu SAV. Pracovníci Historického ústavu SAV na celoústavnom aktíve dňa 27. marca 1968 prediskutovali niektoré otázky súvisiace s obrodným procesom a v neprítomnosti riaditeľa zaujali stanovisko aj k hlasom verejnosti, k novinovým článkom o postavení niektorých historikov a ich práci v minulosti. Účastníci celoústavného aktívu podporili riaditeľa Ľudovíta Holotíka.

Naša historiografia bola v minulosti, najmä v päťdesiatych rokoch, predmetom veľkého nátlaku a bola násilne vtlačaná do pozície mechanického obhajcu danej politickej línie, čím sa dostala do ťažkej pozície, najmä v období boja proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. Napriek tomu, už v tomto čase, ale predovšetkým od začiatku šesťdesiatych rokov zohrala v obrodnom procese dôležitú úlohu.

Zápas o jestvovanie slovenskej historickej vedy a o objektívne osvetľovanie slovenských dejín nie je doteraz verejnosti dostatočne známy a nie sú jej známe ani mnohé kritické situácie, ako napríklad pokusy o likvidáciu samostatnosti slovenských vedeckých ústavov a ich centralizáciu roku 1960. Preto pracovníci Historického ústavu SAV považujú za potrebné vyjadriť sa k niektorým hlasom, ktoré z rozličných dôvodov, do istej miery aj z nedostatočnej informovanosti, vyslovujú sa k niektorým otázkam práce ústavu bez prihliadnutia na všetky súvislosti.

V spojitosti s mnohými terajšími kritickými pripomienkami ku knihe *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* a k jej autorovi Ľ. Holotíkovi konštatovali, že ku knihe v diskusiách a posudkoch niektorých pracovníkov ústavu boli vážne výhrady a pripomienky, a to dávno pred terajšou kritikou diela. Aj teraz diskutujúci vyslovili kritické výhrady nielen k formuláciám, ale aj ku koncepcným otázkam, k poňatiu a k metóde spracovania diela a autorovi sa vyčítalo, že už dávnejšie mal zaujať verejne stanovisko. Spôsob polemiky zo strany tlače i zo strany Ľ. Holotíka vzbudil vo verejnosti jednostranne negatívny názor na jeho úlohu v slovenskej historickej vede. Treba brať do úvahy aj jeho činnosť, najmä v posledných rokoch, keď vo vede i v politickom živote šlo o veľa a bola potrebná aj odvaha, aj schopnosť v ťažkých pomeroch presadzovať obrodný smer a to i proti jeho mnohým dnešným horlivým hlásateľom a vychvaľovačom.

Účastníci diskusie ďalej pripomenuli, že Ľ. Holotík od roku 1951, keď sa stal riaditeľom, sústredil postupne v Historickom ústave kolektív vedec-
kých pracovníkov a vytvoril tu podmienky pre systematický výskum slo-

venských dejín. Aj za cenu osobného rizika dokázal v rokoch rozličných kampaní (1955, 1958, 1960) na slovenské vedecké a kultúrne inštitúcie obrániť ich opodstatnenosť pred mnohými vtedajšími horlivcami. V čase, keď sa jednostranne preferovali iba konjunkturálne témy, prebojoval a podporoval rozvoj historického výskumu v celej šírke, od najstarších dejín až po súčasnosť. Systematicky posilňoval výskum na dejinách Komunistickej strany Slovenska, davistov, národnooslobodzovacieho boja, slovenského národného hnutia a jeho významných osobností ako Bernoláka, Štúra, Hurbana, celonárodnej inštitúcie Matice slovenskej a pod. Najmä na úseku najnovších dejín bolo v Historickom ústave SAV jedno z centier cieľavedomého a tvrdého zápasu s deformáciami z päťdesiatych rokov. Ako jeden z príkladov sa spomenulo skutočne historické zasadanie Slovenskej historickej spoločnosti roku 1963, keď krátko po prejave A. Novotného v Košiciach, v ktorom odsudzoval tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov, plenárka historikov takéto prekrúcanie histórie rozhodne odmietla. Vtedy slovenskí historici ako prví poskytli diskriminovaným súdruhom platformu pre verejné vystúpenie. V Historickom ústave sa vytvoril dobrý kolektív mladých vedeckých pracovníkov, i takých starších skúsených ľudí, ktorí boli pre svoje politické názory z verejného života odstránení.

Je pravda, že historiografia sa vo verejnosti značne skomplikovala. Bude treba rozvážne, ale pritom jasne osvetliť aj podmienky, za ktorých sa muselo pracovať, a to najmä mladším generáciám, ktoré si nátlak na psychózu päťdesiatych rokov nemôžu dostatočne zreteľne predstaviť. Bude treba napísať aj „dejiny dejín“, históriu historiografie, nie iba ako vysvetlenie, rozhodne nie ako ospravedlnenie, ale ako varovanie.

(Pravda, 49, 30. marca 1968, č. 89)

Príloha č. 8

1968, marec 28. Brezová pod Bradlom – Rezolúcia z ideologickej konferencie o vzniku ČSR a úlohe M. R. Štefánika v národnom oslobodení adresovaná Ústrednému výboru Komunistickej strany Slovenska a Predsedníctvu Slovenskej akadémie vied. Účastníci ideologickej konferencie žiadali, aby Ľudovítovi Holotíkovi boli odobraté vedecké tituly, bol zbavený funkcií v KSS, SAV, ako aj funkcie riaditeľa HÚ SAV.

„My, účastníci konferencie, s pocitom národnej hrdosti žiadame, aby už konečne bolo vrátené M. R. Štefánikovi miesto, ktoré mu patrí podľa zásluhy v dejinách našich národov. Dr. M. R. Štefánik ako predstaviteľ národného odboja v rokoch 1914 – 1918 stal sa aj symbolom boja proti fašizmu.

Veľký podiel na zhanobení generála M. R. Štefánika má Dr. Ľudovít Holotík. Svojím pamfletom *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* urobil z národného hrdinu človeka nízkych charakterových vlastností, kozmopolitu, človeka bez národného cítenia, ktorý slúžil ako špión francúzskemu imperializmu. Dr. Holotík sfaľšoval archívny dokument a jeho kniha plná neopodstatnených invektív, polopráv a hypotéz, vznikla nevedeckou metódou. Preto odporúčame, vážení súdruhovia, aby ste si uvážili, či Dr. Holotíkovi patria i naďalej tituly, ktoré za túto knihu získal. Odporúčame zvážiť, či je únosné, aby Dr. Holotík bol i naďalej členom ÚV KSS a riaditeľom Historického stavu SAV. Súčasne žiadame, aby Bradlo s mohylou generála Štefánika bolo vyhlásené za národnú kultúrnu pamiatku.“

(Roľnícke noviny, 23, 29. marca 1968, č. 76; Smena, 20, 30. marca 1968, č. 89)

Príloha č. 9

1968, apríl 1. Bratislava – Poznámky ku kampani o mojej knihe Štefánikovská legenda a vznik ČSR. Stanovisko člena ÚV KSS a riaditeľa HÚ SAV Ľudovíta Holotíka na rezolúciu z ideologickej konferencie v Brezovej pod Bradlom adresované predsedníctvu ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS vedené Vasilom Bilákom odložilo po mesiaci Holotíkove Poznámky ad acta.

1/ V polovici marca redaktor Roľníckych novín J. Inovecký adresoval mi otvorený list, v ktorom ma žiadal, aby som sa ospravedlnil národu za kritiku Štefánika vyjadrenú v knihe Štefánikovská legenda, ktorú som napísal pred 12 rokmi. Na druhý deň začala publikovať Smena článok Generál Štefánik bez legend na základe rozhovoru, ktorý som s autorom článku M. Várošom viedol vo februári minulého roku a ktorý teraz uverejnil bez môjho vedomia. Keďže som bol pred nástupom na liečenie, odpovedal som stručne, upozorňujúc na neprijateľný postup redaktora Smeny. Roľnícke noviny i Smena mi odpovedali tónom, ktorý nasvedčoval, že im nejde ani tak o Štefánika, ako o moju osobu a o moje funkcie, o riaditeľstvo v His-

torickom ústave, ktoré som nastúpil pred 16 rokmi, keď v ústave pracovali 3 osoby. Súčasne do redakcie Predvoja poslal článok prof. Rapant, ktorý je klamne presvedčený, že som to bol ja, ktorý zapríčinil, že nie je doteraz členom Akadémie. Zhodou okolností práve pred niekoľkými dňami sa znovu rokovalo o jeho členstve a ja som na Predsedníctve SAV menom obce slovenských historikov tlmočil záporné stanovisko. Prof. Rapant bol vyakčnený Filozofickou fakultou a mal by byť rehabilitovaný najprv touto inštitúciou.

2/ Z hľadiska merita veci treba otázku rozdeliť do dvoch kategórií: Štefánik ako historický problém a Štefánik ako mýtus a legenda.

Súčasná diskusia nepriniesla z hľadiska faktografického nové fakty, pretože novinári sa zamerali najmä na kritiku dobovej terminológie, z ktorej urobili hlavnú otázku. Moja práca má zaangažovaný charakter. Proti legende som síce staval fakty, ale neopísal som Štefánika komplexne. Vyvracal som mýtus na základe širokého štúdia, ale i dobovej terminológie a sústredil som sa len na negatívne rysy jeho činnosti.

Mýtus je osobitný jav, ktorý má blízko k náboženstvu. Historické fakty nie sú ani dnes (bez invektív a jednostranných hodnotení) dostatočné na jeho zatlačenie alebo vyvrátenie. Z hľadiska vedeckého je to otázka pre psychológov, sociálnych psychológov, historikov myslenia a pod. Ide o problém do akej miery cíti národ alebo jednotlivá skupina potreby – možno povedať – barly pre podporu svojich snáh. Osobne vychádzam z presvedčenia, že vyspelý národ sa musí zbavovať legiend a povier a maximálne realisticky pozeráť na svoju minulosť, prítomnosť, budúcnosť.

3/ vystupovať proti mýtom, legendarizovaným skutočnostiam, postavám, znamená vždy vystavovať sa rozhorčeniu romantikov, extrémnych nacionalistov, rôznych záujmových skupín i novinármi usmerňovanej mase.

4/ Naznačil som, že kampaň proti mojej osobe v súvislosti so Štefánikom má istý organizovaný charakter. Jej vyvrcholením v tomto štádiu mala byť konferencia na Brezovej. Tu bola predložená i rezolúcia, ktorú, hoci nebola odhlasovaná, predsa Smena a Roľnícke noviny uverejnili.

V súčasnom období vyvolávanie hesiel Masaryk, Beneš, Štefánik znamená okrem oprávnenej a pochopiteľnej snahy vrátiť do dejín hodnoty, ktoré sme my negovali, i nekritický návrat k ideálom I. republiky. Táto skutočnosť je, pravda, výrazom našej slabej ideologickej práce v minulosti dôsledkom krízy našej spoločnosti a istého defetizmu niektorých komunistov v prítomnosti, nevediacich zväziť situáciu.

Konečne ide v takýchto akciách o „krvné pomsty“, senzáciechtivosť a prejav ideového zmätku vládnuceho medzi niektorými publicistami.

5/ Pozornosť si zasluhuje, že v súvislosti s kampaňou za rehabilitáciu

Štefánika žiadajú jej strojcovia pozbaviť ma funkcií, medzi iným – a to považujem za kuriozitu – členstva v ÚV KSS. Ešte sa v dejinách nestalo, aby hociktorá strana vyvodila dôsledky proti svojmu členovi za to, že kritizoval jej ideového protivníka. Je totiž ľahko dokázateľné, že Štefánik bol jeden z vodcov protisovietskej intervencie, zaangažovaný antikomunista a vo vzťahoch Čechov a Slovákov – stúpenec čechoslovakizmu. Jeho odkaz nie je celkom zlučiteľný s našimi ideami komunistickými a demokratickými. Teda vysloviť požiadavku pozbavenia funkcií v komunistickej strane v súvislosti so Štefánikom je prejavom úsilia nútiť komunistov ku kapitulácii pred jej cudzími ideálmi. Strana pred ideálmi a idolmi buržoázie kapitulovať nemôže, musí mať v otázkach národných dejín postoje jasné, ktoré tvoria kontinuitu s jej revolučnými úsiliami.

6/ Otázka teda znie: čo s M. R. Štefánikom, najmä teraz, keď boli vyvolané isté vášne a blíži sa 4. máj (49. výročie jeho smrti). V strane by nemal pôsobiť názorový chaos na otázky tohto druhu. Idealizácia prvej republiky, T. G. Masaryka, E. Beneša, M. R. Štefánika je formou kritiky strany, straníckej politiky, napádanie jej základných ideí a cieľov.

Pravda, z hľadiska historického je treba robiť korekcie. Idealizácia buržoázných predstaviteľov nás viedla v päťdesiatych rokoch k ostrej kritike týchto idolov predchádzajúceho obdobia. Treba veci znova zvažovať, podmienky pre pravdivý výklad existujú. V rámci demokratickej sústavy treba umožniť, aby sa komunistické názory mohli uplatňovať a nie aby boli zatlačované. V odbornej tlači musí prebiehať najotvorenejšia diskusia, kde sa môžu uplatňovať všetky názory.

Vychádzam však súčasne z toho, že pri principiálnom stanovisku komunistov možno dať priechod náladám, ktoré vychádzajú z emotívnych vzťahov k Štefánikovi, k Masarykovi, ale nemožno tieto snahy oficiálne podporovať.

Štefánika a jeho hodnotenie treba začleniť do komplexného problému vzniku ČSR a tu sa veľmi konkrétne, realisticky osvetlí i jeho politická úloha. Vznik ČSR je otázkou tak zložitou, že ju vážne, zodpovedne môže riešiť len kolektív historikov.

Napokon to zodpovedá aj tradíciám našej strany, najmä na Slovensku (myslím objasňovanie Povstania, Matice atď.), že prejavovala historikom dôveru a že v propagandistickej práci vychádzala z výsledkov ich bádateľského úsilia.

Ludovít Holotík v. r.

(Slovenský národný archív v Bratislave, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1204. Zápisnica zo zasadania predsedníctva ÚV KSS 3. 5. 1968, k bodu: Pre informáciu)

Príloha č. 10

1968, apríl 4. Bratislava – M. R. Štefánik. Stanovisko Ľudovíta Holotíka na stupňujúcu sa mediálnu kampaň vedenú proti svojej osobe. Vysvetľuje okolnosti, za akých napísal kontroverznú publikáciu Štefánikovská legenda a vznik ČSR, a prezentuje svoj aktuálny názor na osobnosť generála Milana Rastislava Štefánika.

Považujem za svoju povinnosť vysvetliť motívy, ktoré ma viedli k napísaniu práce Štefánikovská legenda a vznik ČSR a uplatňujem súčasne právo vyložiť svoj terajší názor na osobnosť M. R. Štefánika.

Uvedenú prácu som písal s prestávkami v r. 1951 – 1956. Faktorov, ktoré ma viedli k napísaniu bezvýhradnej kritickej knihy o M. R. Štefánikovi, bolo viac. Vtedajšia atmosféra determinovala koniec-koncov každú historickú, publicistickú i literárnu prácu. Hlboko pôsobila skutočnosť, že v prvej polovici päťdesiatych rokov sa naša zahraničná politika realizovala v atmosfére studenej vojny, ktorá určovala náš jednoznačne negatívny pomer napr. k Francúzsku ako súčasť imperialistického tábora, ako krajine navyše poznamenatej ťarchou viny za mníchovský diktát, atď. Na druhej strane bol to bezvýhradne kladný postoj k Sovietskemu zväzu, ktorý mnohých inšpiroval k napísaniu básní, románov i článkov, štúdií i obsiahlejších odborných prác a to nielen o oslobodzujúcej úlohe tejto krajiny za druhej svetovej vojny. Podčiarkla sa veľmi výrazne aj myšlienka – a práve tá podmienovala môj postoj k vzniku ČSR, čs. légii i Štefánikovi – o prvoradej, neodiskutovateľnej a zásluhnej úlohe Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na vznik československého štátu. Bestseller vtedajších čias – práca Sayera a Kahna o „Veľkom sprisahaní“ dotváral veľmi sugestívne obraz o dejinách revolúcie ohrozenej predovšetkým rôznymi špiónážnymi akciami, zákernosťami a sprisahaniami.

V historiografii sa súčasne začala fixovať zjednodušená téza o absolútnom podiele robotníckej triedy na tvorbe novodobých dejín v plnom rozsahu, v každom okamžiku a vo všetkých udalostiach. Úloha ideovo dovŕšiť porážku buržoázie, ktorej mocenské a ekonomické pozície sa likvidovali definitívne po roku 1948, viedla historikov i publicistov k zaznávaniu akejkoľvek progresívnej úlohy buržoázie a jej predstaviteľov od obdobia, keď na scénu dejín vystúpil organizovaný proletariát. Osobitne mladá marxistická historiografia považovala za svoje poslanie prekryť výklad buržoázných historikov – jednoznačne a jednostranne glorifikujúcich podiel Masaryka, Beneša a Štefánika, čs. légii i domáceho buržoázneho hnutia na vznik

ČSR – novými prácami, v ktorých prirodzene dominovala zjednodušená antitéza. Mňa osobne a špeciálne pri práci, o ktorej je reč, viedol i rozpor medzi naozaj existujúcou legendou a historickou skutočnosťou, ktorý bol už za predmníchovskej ČSR v porovnaní aj s kultom Masaryka v podstate väčší a závažnejší.

Fakt, že Štefánik zanechal iba skromnú publicistickú tvorbu a že tragicky zahynul na prahu života nového štátu, umožnil tvorcom jeho legendy narábať metódou, akou sa legendy vytvárajú. Rôznorodý výklad Štefánikovho odkazu na druhej strane uľahčoval situáciu mne.

V období štúdia a koncipovania knihy *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* prebiehali u nás procesy s „agentmi a špiónmi“ Francúzska i ostatných západných mocností, ako aj kampane na podporu a zbožňovanie koloniálnych národov. Treba povedať, že Štefánikove rozličné správy pre francúzske úrady, jeho denník z Ekvádoru, plný záhadných poznámok o „splnenom poslaní“, jeho relácie o Panamskom prieplave, dokumenty viacerých francúzskych ministerstiev, hovoriacich o tom, že Štefánikovi boli udelené odmeny i vyznamenania za cenné služby, za podporu pri prenikaní francúzskeho vplyvu v Ekvádore atď., atď., korešpondovali s jeho denníkmi a podnecovali môj negatívny vzťah k jeho osobe i činnosti.

Navyše naša spoločnosť sa vtedy nenachádzala v stave krízy a zauzlených problémov ako dnes. Jej idey boli ešte príťažlivé. Prezidenti Gottwald a Zápotocký mali širokú podporu nás. Výčitka, že som ani druhé vydanie, ktoré vyšlo roku 1960, nepozmenil, nie je celkom oprávnená. Hotovú prácu, na ktorú dostal autor viacero pochvalných recenzií doma i v zahraničí i osobných uznaní, hotový názor formovaný v priebehu niekoľkých rokov, nezmení človek ľahko. Najmä nie človek mojej náture. Okrem toho som bol zaujatý už ďalšími vedeckými problémami, vedecko-organizačnou aktivitou i aktuálnymi politickými otázkami. Rok 1960 nie je navyše okom zvratu nášho myslenia. Naopak, v určitom smere tu bol – po maďarských udalostiach – regres.

Preto som napísal knihu tak, ako ju poznáte. Sústredil som sa v súvislosti so Štefánikom na jeho negatívne črty a charakterizoval ich príslušnou dobovou terminológiou. V rámci tohto poňatia som nevidel a neakceptoval jeho pozitívne vlastnosti, ako bola snaha po uplatnení sa a vyniknutí, ktorá ho viedla často k namáhavým a vzhľadom na jeho chorobný stav aj obdivuhodným výkonom. Tak isto ma nezaujal jeho mladícky romantizmus, rojčivosť i vznetlivosť a nadbytok fantázie, ktorá ho viedla aj k plánovaniu veľkorysých akcií. Napokon jeho veľký podiel na formovaní československých légii v zahraničí i diplomatické akcie, ktoré viedol ako podpredseda

Československej národnej rady som opísal veľmi podrobne, ale som zdôraznil predovšetkým profrancúzsky charakter tejto aktivity.

Od roku 1956 (i od roku 1960) sa veľa zmenilo. Zmenil sa svet, my i naša spoločnosť. Dnes kampane za mier a proti vojne nemajú znervózňujúci charakter, väčší priestor má i naša zahraničná politika, inú úlohu hrá v našom povedomí Francúzsko a inú podobu má kolonializmus. Prestali aj pohony na špiónov a kozmopolitov. A navyše naša spoločnosť prekonáva krízu a komunisi s námahou bojujú za čistotu skompromitovaných ideí. Chápem, prečo sa ľudia vracajú k ideám Masaryka, Beneša a Štefánika i k tradíciám predmníchovskej ČSR. Nazdávam sa, že moja kniha o Štefánikovi tu nie je, žiaľ, jediným motívom.

Rozhodli sme sa, pravda, že fixovanie našich nových ideí môžeme realizovať len výmenou názorov a konkrétnou nápravou chýb vo všetkých smeroch. Súčasne sa historici usilujú vracať udalostiam i osobnostiam ich pravé miesto v dejinách (urobili tak pri prehodnocovaní Povstania z roku 1944 v hodnotení česko-slovenských vzťahov na stránkach Kultúrneho života v minulom roku, v docenení Ľudovíta Štúra, Antona Bernoláka, Matice slovenskej atď.)

Azda som mal vyložiť svoje stanovisko už prv. Žiadala ma o to i súdružka Zajacová v mene redakcie Pravdy a doporučovali mi to aj lektori a vedecký redaktor mojej práce i niektorí spolupracovníci a priatelia. Cestu krátkého vyhlásenia, ktorú si vybrali niektorí iní som voliť nechcel. Netajím sa, že mi súčasne brali chuť k „vyjadreniu sa“ nevyberané nadávky anonyimov, napádanie konfesie, ktorá ma sprevádzala do tretej ľudovej, a organizovanie komplotu. Rozhodol som sa pre korekciu prekonaných tvrdení vydaním dokumentov o úlohe Slovenska pri vzniku československého štátu, článkami a štúdiami. Práve 50. výročie vzniku ČSR dáva možnosť, aby sa otázka Štefánika riešila a aby sa riešila v širšom kontexte a v súvislostiach, ktorých zložitost' sa izolovaným riešením otázky postihnúť nedá. No nakoniec som privítal možnosť cestou rozhovoru s redaktorom Smeny – je tomu práve rok – pohovoriť si o mojej práci i o Štefánikovi. Osobne som intervenoval u zástupcu šéfredaktora Smeny v lete minulého roku, kedy padla aj poznámka o tom, že nemám v žiadnom prípade uverejňovať svoje odpovede inde. Dostal som ubezpečenie, že rozhovor v dohľadnom čase vyjde výhradne však po mojom autorizovaní, vyšiel nedávno, bez autorizovania, v nepresnom znení a s dodatkami.

Mám však dojem, že ani včasné zverejnenie rozhovoru, ani moje špeciálne vyhlásenie, hoci už pred rokom či dvoma, by ma pred organizátormi te-rajšej kampane neubránili. Títo ľudia predsa odo mňa nečakali a nečakajú vysvetlenie. Čakajú moju vedeckú, ideovú a osobnú kapituláciu.

Isteže by som prácu o Štefánikovi už dávnejšie napísal ináč ako pred rokmi. Nové, progresívne metódy sa presadzovali už dávnejšie. Svoje vedecké krédo vidím v potláčaní jednostranných pohľadov. Aj preto niektoré zásadné črty svojho názoru na M. R. Štefánika zmeniť jednoducho nemôžem.

Nemôže mi byť ľahostajná Štefánikova vyhranene protisovietska orientácia. Súhlasím, prirodzene, s názorom, že je ľahostajná u maratónskeho bežca. Pre mňa navyše je ľahostajná u všetkých športovcov, umelcov, básnikov, lekárov, i u Štefánika ako astronóma. Ale nemôže mi ako marxistickému historikovi byť ľahostajná u žiadnej historickej osobnosti a konkrétne u Štefánika, ktorý ako poverenec Československej národnej rady a potom minister vojny (ministrom národnej obrany bol už vtedy Klofáč) sa vyjadriť bojovým spôsobom (pred ktorým sa varoval Masaryk i Beneš) o komunizme a boľševikoch, a ktorý proti nim v intenciách Dohody organizuje, podnecuje uštvaných a unavených legionárov, sníva o víťaznom zvrate v celom Rusku, ponúka ruskej reakcii pomoc k ovládnutiu Sibíri. To sa predsa nedá vystihnúť vetou: „Nebol komunista tento syn luteránskeho farára!“ Ale nechajme bokom teraz tento druh výhrady.

Odvážim sa však tvrdiť, že v súvislosti so Štefánikom nebude ľahké – ako si to teraz niektorí ľudia predstavujú – zakotviť trvalý, hodnotný, demokratický odkaz. Nielen preto, že nezanechal za sebou v tomto smere podklady programového charakteru, písomnosti, úvahy, prejavy, články.

Do r. 1914 sa Štefánik slovenskou národnou politikou zaoberal len okrajovo. To mu v princípe nemožno vyčítať. Otázka znie, do akej miery môže byť ona bázou pre vytvorenie duchovného odkazu. Navyše Štefánik mal sklony ku konzervativizmu, ktorý u neho i Masaryk považoval za potrebné tlmiť. (Uvádzam Masarykov výrok doslovne: „Štefánik byl politicky konservativnější, když jsem v říjnu 1918 ve Washingtoně dal prohlášení nezávislosti, nesouhlasil tenkrát s programem, jak jsem jej v stručnosti formuloval. Míval obavy, že bychom republiku důsledně demokratickou nedovedli úspěšně organisovat a vybudovat. Avšak po nějaké době uznal správnost mého kroku a svůj protest odvolal. Vadila mu neznalost poměrů v Praze a osob; politicky nebyl vždy dost pohotový. ... Ani na Sibíři nebyl politicky dost prozíravý, jak dosvědčuje nepoznání pravé situace ve vojsku, nepoznání našich i ruských lidí [Kolčaka] ...“ Štefánikův memoriál, Praha 1929, str. 147)

Spomenúť by sa dali i iné fakty z jeho pôsobenia medzi československými légiami na Sibíri, ktoré napr. Z. Nejedlý, ale i Peroutka jednoznačne charakterizujú ako nedemokratické, nevhodné, legitimistické. Nejde mi te-

raz o zdôraznenie niektorých ostrých zásahov – (kedysi som napísal brutálnych) proti progresívnejšie orientovaným legionárom. Mám na mysli najmä likvidovanie demokratických, volených samosprávnych orgánov légii. Štefánik napriek veľkým protestom legionárov násilne zrušil legionársku samosprávu a presadil v légiách vplyv tzv. päťky. Tieto zásady, nazdávam sa, nemôžu dnes – a práve dnes – poslúžiť ako tradícia v úsilí o demokratickú zmenu, ktorá sa môže zabezpečiť len zväčšením podielu občianskeho volebného živlu, upevňovaním samosprávy a opúšťaním akýchkoľvek možností menovania, dekrétovania a dosadzovania.

Veľmi zložitým problémom je otázka ako Štefánikova činnosť zapadá do slovenských národnooslobodzovacích snáh. Nechajme stranou problém, že v dobe, keď sa stal ministrom vojny československého štátu, požiadal francúzsku vládu, aby mohol naďalej zostať francúzskym štátnym občanom, čo mu táto i schválila. Štefánik sa i ako francúzsky občan cítil Slovákom, ale to nie je najdôležitejšie z hľadiska našich národných postulátov, programu a situácie. Za závažný považujem fakt, že Štefánik bol stúpencom čechoslovakizmu (Beneš často používal Štefánikov výrok, že Česi sú Slováci žijúci v Čechách a Slováci sú Česi žijúci na Slovensku) a vo vzťahoch Čechov a Slovákov prívržencom centralizmu, ktorý presadzoval proti Slovákom dožadujúcim sa v priebehu vojny autonómie alebo federácie. Nemal premyslený názor na budúce usporiadanie československého štátu. O situácii na Slovensku prehľad nemal, ani nehľadal slovenské politické zázemie.

Navyše ťažko sa zbaviť dojmu, že Štefánik svojím členstvom v Československej národnej rade považoval Slovensko za dostatočne zastúpené, hoci v Paríži vtedy pracoval veľmi agilne Št. Osuský a o zastúpenie, najmä v Rusku a USA, sa uchádzali i iní Slováci.

Najpozoruhodnejšia je Štefánikova činnosť – ako som naznačil v úvode – na úseku organizovania čs. légii vo Francúzsku, Taliansku, v USA a v Rusku. V rámci tohto problému je dôležité skúmať, akú úlohu plnil zahraničný odboj pri vzniku ČSR, ktorá je výsledkom pôsobenia celého radu rozličných činiteľov. Pravda, čím väčší vplyv zahraničného odboja na vznik ČSR, tým väčší bol jeho vplyv na charakter formujúceho sa československého štátu. A tu i v tomto smere moje osobné sympatie k týmto záležitostiam majú značné trhliny. Z vedeckého hľadiska nie je to otázka doteraz jednoznačne vyriešená, ale veľká aktivita emigrácie je nesporná a v nej i účasť M. R. Štefánika, ktorý mal zvlášť významný vplyv na formovanie zahraničnej politiky československého štátu, orientujúceho sa predovšetkým na Francúzsko. V tomto smere Štefánikov dlhoročný pobyt vo Francúzsku, jeho styky v Paríži, museli zohrať značnú úlohu.

Pokiaľ išlo o vzťahy Čechov a Slovákov Československo sa formovalo už v priebehu prvej svetovej vojny na platforme čechoslovakizmu, na platforme, v rámci ktorej sa hegemonisticky presadila česká politika. Téza zdôrazňujúca, že Československo je vlastne obnovením kráľovstva českého s pripojením slovenského územia, dostala sa do historických i publicistických prác.

Nevyjasnenosť, prípadne nejednotnosť a nepremyslenosť koncepcie česko-slovenských vzťahov na strane Slovákov o procese vzniku československého štátu má svoje historické príčiny, ale má aj svoj podiel na charaktere nového štátu i na postavení, aké sa v ňom Slovensku prisúdilo. Historik síce nemôže dejiny dostatočne vylepšovať, ale má právo kritiky, inak by historiografia nemala zmysel.

Československo vzniklo teda ako spoločný štát Čechov a Slovákov, ale stalo sa štátom predovšetkým českej buržoázie a maloburžoázie. Česká otázka sa vyriešila, ale slovenská otázka dostala len novú podobu. Slováci sa nevyhnutne začali brániť a v podmienkach jednoznačného zveličovania zásluh dvoch mužov českej politiky – legendarizovať. Rodil sa mýtus.

Jeho úlohu som nepochopil po roku 1945, keď som bol v prvom desaťročí presvedčený, že sa národnostná otázka postupne rozrieši a v plnoprávnom národe nemajú miesto legendy, i keď sa človek v boji s nimi ocitá na osobitne horúcej pôde. Situácia bola oveľa zložitejšia. Národné cítenie sa právom čoraz viac rozjatrovalo. V tejto súvislosti dotýkanie sa v minulosti stabilizovaných hodnôt mohlo sa javiť ako oslabovanie odolnosti i znížovanie tradícií, ktoré výrazne sprevádzali mladosť časti slovenskej spoločnosti. Na túto adresu by som rád vyslovil poľutovanie, pretože ako historik som čoraz znepokojenejšie sledoval osud nášho národného vývoja. Zdôrazniť to môžem tým skôr, že ma k tomu oprávňuje cieľavedomá snaha (v daných možnostiach) vyzdvihovať iné pozitívne stránky slovenských dejín, ako aj skutočnosť, že ja i okruh mojich spolupracovníkov sa nezapojil do kampane proti tzv. buržoáznym nacionalistom v komunistickej strane a sionistom.

Nazdávam sa, že dnes, keď sa otvára nášmu národu šanca vyriešiť si dôsledne národnostnú otázku a nájsť slovenskému národu v európskom spoločenstve národov miesto, aké mu právom patrí, stojíme pred úlohou znovu prehodnotiť filozofiu slovenských dejín a v ich rámci určiť i miesto M. R. Štefánika. Lahko je zorganizovať púť na Bradlo, napísať články a vyvracať formulácie mojej knihy. Lahko možno urobiť Štefánika hrdinom románu, básní, nakrútiť film, pásma do rozhlasu. Ale napísať vedecký životopis, doložený dokumentmi a jeho výroky nemôže byť bez problémov. Som pre-

svedčený, že ak bude tento životopis objektívny, nesplní očakávania tých, ktorí v ňom napr. vidia osobnosť rovnocennú osobnosti Štúrovej. Vydanie súboru dokumentov, korešpondencie, prejavov, článkov a správ z oblasti astronómie, pre laika nezrozumiteľných, pravdepodobne neuspokojí tých, ktorí majú k Štefánikovi vrelý vzťah.

Svoje stanovisko formulujem pre tých, ktorých moja kniha presvedčila, i tým, ktorí so mnou nesúhlasili a predsa sa neznížili k vulgárnostiam a k samosúdu. Tým by som chcel úprimne povedať, že ma bolí, ak som sa dotkol ich cítenia. Môj postoj vyjadrený angažovanou formou môže hádam čiastočne ospravedlniť moje hlboké presvedčenie, že každý vyspelý národ, akým Slováci nesporne sú, musí bojovať proti romantickému videniu svojich dejín, jeho postáv a pozeráť sa na seba triezvo, realisticky. Je to problém nielen slovenských dejín a v procese sporu realizmus – romantizmus vždy dochádza k bojovým stretnutiam, k preexponovaniu i k exkomunikáciám.

Ľudovít Holotík

(Predvoj. Týždenník ÚV KSS pre politiku, kultúru a hospodárstvo. 4,
4. apríl 1968, č. 14)

Príloha č. 11

1968, apríl 8. Bratislava – K metóde „historika“. List Dr. Ľudovítovi Holotíkovi. Stanovisko redaktora Československej televízie v Bratislave, publicistu Milana Varsika k Holotíkovej publikácii Štefánikovská legenda a vznik ČSR. Varsik podporil v kampani Milana Vároša a obvinil Holotíka, že chcel znehodnotiť M. R. Štefánika a vymazať ho z pamäte národa.

V závere svojich poznámok k rozhovoru s Vami, súdruh doktor, citujúc niekoľko viet z Vašej knihy o vzťahu 24-ročného Štefánika k živou v Paríži, s. Vároš napísal: „Strašné vety, nepravdivé, urážlivé.“ A to citoval iba vety o osobnom živote Štefánika. Vo Vašej knihe sú však ďaleko horšie, strašnejšie a urážlivejšie vety, napr. tam, kde ste zo Štefánika spravili zločinca – nenachádzam iný priliehavejší termín, ale zároveň ho nikomu nenanucujem – lebo ako ináč si vysvetliť napr. takéto vety: „Štefánikova činnosť“ – hovoríte na str. 146 (citujem vždy z vydania z r. 1958) – „v prospech francúzskeho imperializmu nadobudla nový charakter. Už sa neuspokojoval iba svojimi osobnými službami francúzskej buržoázii, ale stupňoval svoju horlivosť

a záujmom francúzskeho imperializmu chcel obetovať aj prostých príslušníkov českého a slovenského národa.“ Alebo na str. 187: „Je preto jasné, že už z tohto dôvodu museli vzbudzovať americkí Česi a Slováci zvýšený záujem M. R. Štefánika, ktorý úporne zháňal pre Francúzsko potravu pre delá“. „Štefánikova oddanosť francúzskej buržoázii bola však nevyčerpatelná“ (str. 199).

Mám ešte na viac citátov z Vašej knihy poukázať, súdruh Holotík? Ešte stále ste, či boli ste vôbec niekedy presvedčený o tom, že Štefánik organizoval československé légie cez 1. svetovú vojnu len pre Francúzsko a dohodové mocnosti? Nebola tu ani najmenšia snaha o využitie týchto jednotiek za boj o rozbitie Rakúsko-Uhorska a vytvorenie národnostne slobodného štátu Čechov a Slovákov? I keď si odmyslíme Vaše bombastické výrazy a prívlastky, ktorými mimochodom Vaša kniha oplyva – ale tu ozaj neplatí Vaše vyhlásenie v Smene, že „z litery 50. rokov sa automaticky zmývajú vtedajšie dobové ideologické nánosy a závery bez toho, že by jednotliví autori robili k svojim prácam osobitné vyhlásenia“, či to sa teraz iba oprášime a tvárime sa à la ja nič, ja muzikant – a prečítame si vyššie uvedené vety a tie ďalšie v normálnom, dajme tomu vedeckom štýle, stále nám z nich vychádza Štefánik iba ako zločinec.

Zaujímavé, súdruh doktor, že v niektorých prípadoch v knihe charakterizujete Štefánika ináč a v Smene ináč. Napr. v Smene hovoríte: „Štefánik sa napokon Slovákom cítil, čo však z dnešného hľadiska považujeme za samozrejmé, iba opak by nás mohol voľajako zaujať a prekvapiť“. Ale čo, súdruh doktor? Veď v knihe na str. 65 hovoríte, že „Štefánik už v roku 1904 prichádzal do Francúzska preniknutý národnou ľahostajnosťou, ktorá plodí nezáujem o osud vlastného národa“.

Alebo: v Smene hovoríte, že „Štefánikovu vedeckú činnosť považujem vo svojej knihe za druhoradý problém. Touto činnosťou nech sa zaoberajú astronómi“. Teda nepriamo uznávate, že predsa len v tej astronómii čosi urobil. Nič Vám zato nevadilo, súdruh doktor, aby ste sa, i keď nie ste astronóm, nezaoberali podrobne Štefánikovou hvezdárskou činnosťou. O jeho niekoľkých výpravách na Mont Blanc píšete: „Štefánik chcel na seba upútať pozornosť siláckymi výkonmi, ktorých vedecký efekt nezodpovedal vynaloženej energii a peniazom. Dokonca podľa názoru ostatných vedcov na tieto výpravy ich výsledok sa rovnal prakticky nule.“ Moment, pán doktor. Podľa názoru ktorých vedcov? Tu je nutné odvolať sa na prameň, ináč je to iba hypotéza – Vaša hypotéza. Ozaj, prečo ste sa s takou chuťou rozpisali o spore Deslandres – Štefánik? V tomto spore ste sa jednoznačne postavili na stranu Deslandra a odsúdili Štefánika. Áno, z literatúry a výberu faktov

z nej Vám to tak muselo vyjsť. Ale veľmi by ma zaujímalo, prečo ste z buržoázných historikov a ctiteľov Štefánika – používam Váš termín – vybrali len tie fakty, ktoré sa Vám hodili? Prečo ste napr. z Barešovho príspevku K Štefánikovým vedeckým pracím (*Štefánikův Memorál*, Praha 1929, str. 350 – 362), na ktorý sa ináč veľa ráz odvolávate, nepoukázali na skutočnosť, že Štefánikovým a Millouchaovým návrhom na vylepšenie spektroheliografu súhlasil aj „vynikajúci znateľ tohto oboru, americký astronóm Halle i H. Deslandres, ktorý projevil svoj názor slovy: Připojuji se úplně k názoru projeveným pp. Hallem, Milouchauom a Štefánikem“. (Bareš cituje podľa Transactions, sv. II., str. 66, pozn. M. V.). A o pozorovaní „zeleného paprsku“ Štefánikom Deslandres povedal: „Ted' právě pp. Millouchau a Štefánik oznámili svůj úmysl studovat zelený paprsek na vrcholu Mont Blancu. Myšlenka jest výborná a typ spektroheliografu, který sestrojili k tomuto účelu, jest prostý a lehký a hodí se nejenom k tomuto studiu, ale i k všem užitím spektroheliografu.“ (Bareš, 355)

Zaujímavé však je, že ten istý Deslandres o tom istom spektroheliografе sa o rok neskôr na zasadaní Akadémie vyjadril 11. marca 1907, že on ho už používal v minulosti. Štefánik bol v tomto čase v Turkestane, a tak na toto obvinenie Millochau odpovedal sám: „Jest to možné, ale my jsme o tom naprosto nevěděli.“ (Bareš, s. 359)

Zaujímavú správu o odstránení Štefánika z Meudonu uviedol R. Rajchl (*Říše hvězd*, 1936, roč. XVIII., s. 111 – 118), že v čase, keď bol na Mont Blancu Deslandres dal jeho nábytok a zariadenie jednoducho odstrániť a ďalekohľad rozobrať. O tomto, ako ani o predchádzajúcich problémoch so spektroheliografu a „zelenom paprsku“ sa však nezmieňujete ani slovom.

Milan Vároš už v Smene poukázal, ako ste spracovávali a interpretovali vo svojej knihe archívny materiál či používali literatúru na príklade legiónára T. Táboorského, ktorý odmietol bojovať v légiách a nad ktorým podľa Vás, a odvolávate sa na prameň, vyriekol Štefánik trest smrti. Keď však Vároš si prameň (AVHÚ v Prahe, sign. OČSNR, X-10) overil, zistil, že Štefánik ho neodsúdil na smrť, iba poznamenal, že vojenský súd by v takom prípade poznal trest smrti a Táboorského vylúčil z čs. vojska. Spomínam toto len preto, že chcem poukázať na ďalšie podobné prípady, pri ktorých ste zamlčováním, vynechávaním, zveličovaním či svojvoľným vyberaním faktov „spracovávali históriu“.

Tak napr., ako spomínam vyššie, uvádzate, že Štefánik prišiel do Paríža preniknutý národnou ľahostajnosťou, bol kozmopolita. „Na bezoblačnom vrchole Mont Blancu vyhlásil svoje svetoobčianstvo. Do knihy návštevníkov na montblancskej hvezdárni napísal, že je občanom sveta.“ Tak hovo-

rite na s. 65 a tu sa odvolávate na knihu R. Rajchla: *M. R. Štefánik* (Praha 1947) – neuvádzate však stranu (??). Čo však hovorí Rajchl? „A pak Štefánik chtěl být – jak napsal do knihy návštěvníků montblancské hvězdárny – síce „věrným synom ubohej Tatry, národa slovenského“, ale také „občanom sveta“. Prečo ste, súdruh doktor, zamlčali „verného syna úbohej Tatry, národa slovenského“ a zdôraznili iba „občana sveta“, keď Rajchl citoval priamo zo Štefánikovho zápisu?

Prečo ste, súdruh doktor, neopísali a nezhodnotili objektívne aspoň napr. Štefánika ako letca? Veď táto činnosť sama o sebe nemala žiadny vplyv na Štefánika – diplomata, politika ap. Na s. 128 hovoríte, že po vypuknutí 1. svetovej vojny „M. R. Štefánik sa stal príslušníkom leteckej eskadry, ale nenastúpil k frontovej službe, aby bojoval ako pilot proti nepriateľom Francúzska“. Opak je pravdou, súdruh doktor, a Vy to viete. K Štefánikovej leteckej činnosti je spústa literatúry. Vy dokonca z nej citujete, resp. odvolávate sa na ňu. Samozrejme, len to a na to, čo sa Vám hodilo. Zo všetkej literatúry uvediem len, že 15. mája 1915, deň po svojom príchode k eskadre MF-54 vykonal Štefánik prieskum nad nemeckými líniami. 16. mája stíhal nemecké lietadlo TAUBE. (Pozri R. Rajchl: *Štefánik ako vojenský letec* – Vojensko-historický zborník 1938, s. 199.) V tomto článku sa Rajchl odvoláva aj na letecký denník eskadry MF-54 *Carnet des Volf 1er Escadrille MF-54* (uložený je v Paríži), kde pri mene Štefánik sú poznámky: 22. mája – prudká strelba, črepiny granátov v hornom krídle; 19. júna – úlomok šrapnelu v ľavej yznosnej ploche chvostu; 2. júla – núdzové pristátie z výšky 1 200 m ap. Či nie ste súdruh doktor, ani odborník v letectve?

Podobne však hodnotíte Štefánika – letca v Srbsku, kam odišiel v septembri 1915: „... že hoci prichádzal do Srbska ako letecký dôstojník, riadenie lietadla mu robilo ťažkosti a utržil za to nemalý posmech zo strany ostatných príslušníkov letky, keď sa pokúšal letieť a ocitol sa v priekope alebo v húštine hneď po štarte“ (s. 129). Súdruh doktor, nielenže prekrúcate fakty, ale sa mylíte aj v odvolávaní na citáty. O tejto Štefánikovej havárii nehovorí J. Procházka na ktorého sa odvolávate, ale Dr. S. Predić v článku Dr. M. R. Štefánik v srbskej armáde. Myslím, že seriózny vedec takéto základné chyby si nemôže, ba nesmie dovoliť robiť. Alebo v prípade Štefánika áno?

Trápne a aj urážlivo pôsobí aj Vaše hodnotenie Štefánikovho odkazu. Nespomínate tú progresívnu časť, ako napr., že v SNP bojovali dve partizánske brigády, nesúce meno M. R. Štefánika, naopak uvádzate citáty z ľudáckej tlače ako: „A tuším nik iný v dejinách ani by nebol býval súci a hodný na to, aby uskutočnil smelé plány Štefánikove, len Adolf Hitler.“ (s. 350)

Hitler – Štefánik. Až sem ste ho dostali. Nebolo by však ťažké poukázať, ako si ľudáci vyberali, prispôbovali a tým aj zneužívali aj iné osobnosti, napr. Štúra, a predsa sme sa neodhodili od tohto génia slovenských dejín.

Takto by sa, vážený súdruh doktor, o Vašej knihe dalo pokračovať ďalej, bolo by to však nosenie dreva do hory, lebo jednotlivé prípady sú si veľmi podobné. Napriek tomu však poukážem ešte na jednu vec.

O Štefánikovom študentskom živote v Prahe píšete, že sa „čoskoro zblížil s viacerými pražskými buržoáznymi rodinami“ (s. 46), že „postupne stále viac ho priťahoval život pražských kaviarní“ (s. 46). Mená tých „buržoázných rodín“ neuvádzate. Isteže, lebo medzi nimi boli aj také osobnosti ako básnik Jaroslav Vrchlický (k tomuto mal Štefánik zvlášť blízky vzťah, bol často hosťom v jeho rodine, pozýval ho na návštevu Košarísk, „do toho čarokrásneho, romantického kraja“, ako sám napísal Vrchlickému), ďalej vydavateľ a spisovateľ Fr. Bílý, univ. prof. Goll, maliar Liebscher a iní. Štefánikovu činnosť v Detvane a vôbec celú činnosť hlasistov z tohto obdobia charakterizujete, keď zdôrazňovali česko-slovenskú spoluprácu, iba ako „spoluprácu českej a slovenskej buržoázie“ (s. 48). Ďalej však hovoríte: „Táto spolupráca bola pravým opakom pokrokovej demokratickej línie československých vzťahov, existujúcich medzi českým a slovenským ľudom a medzi predstaviteľmi českej a slovenskej pokrokovej kultúry.“ (s. 48) Koho však, súdruh doktor, myslíte pod tými pokrokovými predstaviteľmi slovenskej kultúry? Hlasisti to neboli, aspoň podľa Vašej knihy nie, druhý tábor, zoskupený okolo Martina a Vajanského, tiež nie, lebo ich charakterizujete ako „maloburžoáznu inteligenciu“ (s. 44) či „martinské krídlo slovenskej buržoázie“ (s. 44) a S. Hurban-Vajanský je pre Vás „ideológom tzv. martinskej buržoázie“ (s. 28). No a klerikálni ľudáci z Pešti to neboli tiež. Všetci ostatní slovenskí činitelia – jedni viac, iní menej – sa hlásili k jednému z týchto centier. Čiže Vaším dogmatickým hodnotením ste nahádzali celú slovenskú inteligenciu z prelomu 19. a 20. stor., tých, ktorí za tento národ bojovali a trpeli, do jedného vreca buržoázie a maloburžoázie.

V súvislosti so Štefánikovou činnosťou v Detvane ste – až na Kukučína, a ten tu pôsobil tuším o dve desaťročia skôr – zamlčali účasť takých vynikajúcich slovenských spisovateľov, akými neskôr boli Jozef Gregor-Tajovský, Ivan Krasko, skladateľ Mikuláš Schneider-Trnavský, trochu skôr Jégé. Prečo ste, súdruh doktor, neuviedli, že Trnavský a najmä mladý básnik Ivan Krasko – ako to sám niekoľkokrát uviedol – boli veľmi blízkymi priateľmi a spolupracovníkmi M. R. Štefánika? Prečo ste neuviedli, že Mikuláš Schneider-Trnavský vydal v Prahe zborník slovenských ľudových piesní, honorár ktorých na návrh Štefánika sa stal základinou na podporný fond

pre chudobných členov, že Štefánik a Zigmundík chceli napr. podchytiť slovenských učňov v Prahe, no nenašli pochopenie pre túto akciu?

Nie, súdruh Holotík, Vaše hodnotenie života a činnosti M. R. Štefánika nie je ani zďaleka objektívne. Vy ste ho chceli znehodnotiť, a tak ste ho aj znehodnotili. Za cenu neobjektívneho výberu faktov, ich prekrúcania, svojvoľného narábania s nimi. Za každú cenu! Chceli ste Štefánika vymazať z vedomia nášho národa. Ľudí by ste možno oklamali, dejiny nie!!! Tak, ako sa niektorým tiež historikom nepodarilo zbagatelizovať Štúra, Hurban, Vajanského a iných.

Samozrejme, že my mladá generácia už nebudeme pozeráť na Štefánika ako národného Osloboditeľa, len ktorého zásluhou sa rozpadla monarchia a vznikla republika, teda, že chceme Štefánika presne opačného, ako ste predstavili Vy, ako nám ho predstavovala historiografia prvej republiky. Nie. Bola to osobnosť plná vnútorných i vonkajších rozporov, nechceme zamlčať, že vo Francúzsku mal styky s tým či oným vedúcim politickým predstaviteľom, že počas cesty do Brazílie alebo Ekvádoru mal aj politické poslanie, nepotrebujeme mať ani Štefánika geniálneho letca a vieme aj to, že neraz musel núdzovo pristáť i že skončil po štarte v húštine. Osobne si myslím, že už len sadnúť do týchto predpotopných lietadiel bolo hrdinstvom, nuž ale aj letectvo potrebovalo svojich priekopníkov. Vieme, že jeho generálska hodnosť i hodnosti pred ňou neboli definitívne, vieme aj a chceme sa pozrieť pravde rovno do očí takým skutočnostiam, že Štefánik bol stúpencom čechoslovakizmu i že vystúpil proti sovietskej moci v Rusku, ale chceme, aby sa tieto skutočnosti objasnili nielen ako dôsledok, ale aj príčiny tohto dôsledku.

Presvedčený som však o jednom: nech už mal Štefánik styky s tým či oným, využil cez prvú svetovú vojnu každú príležitosť, ktorú považoval za potrebnú, na presvedčanie dohodových štátnikov o nutnosti rozbitia Rakúsko-Uhorska a vytvorenia nového štátu Čechov a Slovákov. A z tejto základne – myslím si – malo by vychádzať aj hodnotenie Milana Rastislava Štefánika. On nebol marxistom, v čase, keď sa dostal do víru svetových politických udalostí, sa marxisticko-leninské myšlienky iba prebýjali do vedomia spoločnosti, ale nebol rozhodne ani typ špekulanta, utilitaristu a hochštaplera ani zradcu národa, ako ste ho predstavovali Vy.

Uvedomujem si, že príklady, ktoré som vybral z Vašej knihy, nie sú najpodstatnejšie pre charakterizovanie Štefánika, sú však typické pre Vašu prácu s historickým materiálom. A preto sú tiež závažné.

Myslím, súdruh doktor Holotík, že by ste mali zaujať seriózne stanovisko k osobnosti M. R. Štefánika, už aj preto, že ste riaditeľom Historic-

kého ústavu SAV, člen korešpondent ČSAV, doktor vied, vedúci redaktor Historického časopisu atď., ale aj preto, že Štefánikova legenda a vznik ČSR je jedinou Vašou knihou a všetky ostatné príspevky vychádzajú z nej.

Alebo sa bojíte pozrieť pravde do očí?

A nakoniec len jedno. Až príde ten máj, pôjde Vároš, pôjdem i ja s kvetinkou tam, kde nás srdce ťahá. A s nami pôjdu, som presvedčený, tisíce vysokoškolákov, stredoškolákov i ostatných občanov Slovenska a dúfam, že i z Čiech a Moravy. Neveríte? Príďte sa presvedčiť.

S pozdravom

Milan Varsík

(Smena, 20, 8. apríl 1968, č. 98)

Príloha č. 12

1968, apríl 18. Bratislava – Áno, Štefánik – ale objektívne. List redaktorovi Milanovi Várošovi. Poslucháči Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v otvorenom liste kritizujú neetické metódy kampane vedenej proti Ľudovítovi Holotíkovi. Vyčítajú redaktorovi Smeny Milanovi Várošovi nevedecký prístup a jednostrannosť pri interpretácii historických faktov poznačených dobovou atmosférou.

Vážený súdruh redaktor!

Vaše interview s Dr. Holotíkom z februára 1967 a jeho interpretovanie na stránkach Smeny zo dňa 15. a 16. marca 1968 vyvolalo v čitateľskej obci mimoriadny ohlas. Mnohé z uverejnených ohlasov k Vášmu interview (z rôznych sociálnych skupín) nás viedli k tomu, aby sme sa tiež vyslovili k tejto otázke, vyjadriac tak náš osobný názor k problému hodnotenia osobnosti generála M. R. Štefánika, ako poslucháči histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Spôsob uverejnenia interview nám nebol podnetom k napísaniu tohto listu, nakoľko samotný etický problém diskusie sme považovali totiž za záležitosť zúčastnených strán, podobne aj tú skutočnosť, či prácu Dr. Holotíka *Štefánikova legenda a vznik ČSR* pokladať, resp. nepokladať za vyčerpávajúce a vedecky objektívne zhodnotenie osobnosti gen. M. R. Štefánika. Domnievame sa totiž, že aj keď široká verejnosť má nepochybne právo vyjadrovať kritické stanovisko k práci Dr. Holotíka, určiť vedeckosť, či nevedeckosť metód pri jeho hodnotení osobnosti M. R. Štefánika je vecou

vedeckých pracovníkov našej historiografie. Myslíme si však, že nemožno súhlasiť s jednostranne negativistickým zameraním hodnotenia Štefánikovej osobnosti Dr. Holotíkom, aj keď si uvedomujeme, že vyplýva z dobovej politickej atmosféry tých čias, vytvárajúcej zhora. Domnievame sa, že Vaše stanovisko k hodnoteniu Štefánikovej osobnosti je podobne jednostranné a podobne utvárané dobovou atmosférou aj keď tentoraz tlakom zdola.

Vo Vašom interview s Dr. Holotíkom ste sa dotkli aj otázok omnoho zložitejších, než ako sa javia vo Vašom pohľade (úloha T. G. Masaryka, E. Beneša, čs. legionárov v Rusku, podiel amerických Slovákov – Slovenskej ligy, Slovenského Sokola a ich popredných osobností Mamateya, Gettinga a iných na budúcom vývine v strednej Európe). Túto problematiku dosiaľ československá historiografia (ani marxistická) dostatočne neobjasnila. Na vyriešenie tejto otázky bude nutné venovať veľa času a táto úloha bude potrebovať pre svoje správne riešenie priaznivé spoločenské ovzdušie.

Váš jednostranný spôsob interpretácie menovaných i nemenovaných historických skutočností by mohol viesť k vytváraniu nového historického mýtu o osobnosti M. R. Štefánika. Opäť nekritický postoj k osobnosti gen. Štefánika by znova viedol k dezorientácii najmä mladej generácie a k jednostranným náhľadom na našu národnú históriu, využívajúc tak citový vzťah, trvajúci v povedomí nášho národa po tragickej smrti gen. Štefánika.

Metodológii historika sa prieči „vyrážanie klinu klinom“, jednostranné hodnotenie faktov proti jednostrannému hodnoteniu (napr. Váš argument, že Štefánik písal svoje priezvisko s mäkčeňom je dôkazom jeho slovenského citenia).

Historik – najmä historik najnovších dejín – nesmie sa nechať unášať emocionálnou stránkou veci, nesmie podľahnúť najmä pri záveroch existujúcej národnej psychike. Je povinnosťou historika posúdiť historické skutočnosti a fakty maximálne objektívne a nezaujate, či striktne vedecký postup vyhovuje želaniu väčšiny verejnosti alebo nie. Nevedecký postup môže napomôcť živeniu nesprávnych postojov k jednotlivým otázkam národnej histórie, najmä u mladej generácie, môže značiť vytvorenie istej averzie voči skutočnosti, aká sa nám javí.

Naviac, historik nesmie vnášať do minulosti ex post to, čo by v nej potreboval z hľadiska súčasnosti. Nie je možné v záujme vedeckej objektivity súhlasiť s tým, aby naše dnešné želania ovplyvňovali hodnotenie osobnosti gen. M. R. Štefánika.

Každý politik patril, aj patrí k určitej sociálnej skupine, ktorú reprezentuje a v intenciách ktorej koná. Ak hodnotíme Štefánikov postoj k slovenskej otázke, nesmieme zabudnúť na jeho vzťahy k francúzskej vládnucej

triede, ktoré nutne obmedzovali možnosť jeho angažovania sa v tejto otázke, čo samozrejme nekladíme ako argument proti nemu.

Generál M. R. Štefánik mal nepochybne značný podiel pri rozbití Rakúsko-Uhorska a pri vzniku československého štátu. Ťažisko jeho činnosti spočívalo v praktickej politike. V slovenských dejinách (či sa nám to páči, alebo nie) nezohral Štefánik takú významnú úlohu ako T. G. Masaryk a E. Beneš, v dejinách českého národa. Známe je celoživotné filozoficky a teoreticky fundované dielo T. G. Masaryka, týkajúce sa českej filozofie dejín a politiky, nemusíme spomínať podiel E. Beneša pri formovaní koncepcie hradnej buržoázie, ktorá významne poznačila politickú atmosféru I. republiky. U Štefánika nenachádzame ani náznak podobnej filozofickej, ani politickej koncepcie. Naopak, ešte 18. X. 1918 gen. M. R. Štefánik dôrazne protestuje proti vyhláseniu Československej republiky T. G. Masarykom a E. Benešom a žiada monarchistické usporiadanie. Kým u T. G. Masaryka je jasné stanovisko k riešeniu sociálnej problematiky, hoci s ním nemožno súhlasiť, M. R. Štefánik nemal ani žiadnu sociálnu koncepciu.

M. R. Štefánik bezo zvyšku prijal koncepciu jednotného československého národa, žiadnym spôsobom sa od tejto teórie nedištancoval, ba sú dôkazy, že zasahoval proti tým účastníkom odboja, ktorí s touto koncepciou nesúhlasili. Ba Dr. Sychrava vo svojich memoároch tvrdí, že Štefánik vystupoval tak čechoslovakisticky, že ho dokonca Beneš musel hamovať. Známy čechoslovakista A. Štefánek zhodnotil Štefánika takto: „Zásluhy nesmrteľného Milana Štefánika, ďalej slovenských stúpenčov Masarykových v Rusku a Amerike spočívajú predovšetkým v tom, že utlmili hneď v zárodku protičeské a malicherné snahy rozpalených srdc niekoľkých slovenských romantikov a regionalistov a znemožnili tak propagandu maďarskú a nemeckú, ktorá operovala od prvopočiatku s tým, že Česi a Slováci sú dva samostatné, navzájom si cudzie národy.“ Domnievame sa, že oveľa väčšiu pozornosť, okrem úlohy gen. M. R. Štefánika pri rozbití monarchie, by sme mali venovať zástoju a podpore našich amerických krajanov zahraničného odboju. Clevelandská a Pittsburská dohoda uzavretá medzi predstaviteľmi krajanských spolkov v USA a T. G. Masarykom, alebo jeho zástupcami, boli v úplnom protiklade s predstavami Štefánika o riešení vzťahov Čechov a Slovákov. Štefánik sa totiž proti týmto dohodám angažoval.

Samozrejme, čo sa týka osobnosti gen. M. R. Štefánika je tu veľa otvorených otázok. Výskum je nutné robiť hlavne v zahraničných archívoch a je možné, že niektoré hodnotenia a názory na základe nových dokumentov bude nutné preveriť.

Horeuvedené názory sú naším subjektívnym postojom, ktorým sa za-

sadzujeme za ozaj vedecké a kritické zhodnotenie osobnosti generála M. R. Štefánika v našich dejinách bez zaujatosti a akýchkoľvek invektív. Hľadaniu historickej pravdy neprospejú vypäté nálady vyjadrené pálením kníh. Takýmito akciami sa prezentovali osobnosti druhu Koniáša a Göbelsa – knihy páliť aj Stalin. Atmosféra hysterických nálad môže okrem iného historikom znemožniť ich prácu.

Peter DRAŠKABA, Peter GREGUŠ, Táňa VEDEJOVÁ

(Smena, 20, 18. 4. 1968, č. 106)

Príloha č. 13

1968, apríl 23. Bratislava – Áno Štefánik – ale objektívne. Kto o tom pochybuje? Odpoveď trom poslucháčom histórie. Reakcia Milana Vároša na otvorený list poslucháčov Filozofickej fakulty UK, ktorí mu, okrem iného, vyčítajú porušenie novinárskej etiky a neodbornosť pri hodnotení Holotíkovej publikácie Štefánikovská legenda a vznik ČSR.

Vo štvrtok 18. apríla sme v Smene uverejnili článok *Áno, Štefánik – ale objektívne* (List redaktorovi Milanovi Várošovi) od troch poslucháčov histórie na FF UK – Petra Draškabu, Petra Greguša a Táni Vedejovej. Nevýjadrim sa ku všetkým slovám spomínaného článku, pretože je celkom samozrejmé, že s takmer celým článkom súhlasím (emocionálna stránka veci, negatívna a pozitívna krajnosť pri hodnotení Štefánika atď.). Žiada sa však zdôrazniť, že autori článku zbytočne dvíhajú svoj mentorský prst, ktorý vo viacerých súvislostiach pôsobí dosť divne a naivne, pretože:

1. Keby si autori boli pozorne prečítali všetky moje slová o generálovi Štefánikovi v Smene, zistili by, že mi nejde – na rozdiel od Dr. Holotíka, ktorý Štefánika videl iba negatívne – iba o pozitívny pohľad. V Smene som predsa o tom písal a tak som hovoril aj na konferencii v Brezovej.

2. V interview s Dr. Holotíkom som sa vôbec nedotkol otázky podieľu amerických Slovákov, Slovenskej ligy, Slovenského Sokola, Mamateya, Gettinga a teda tie otázky nemôžu byť „omnoho zložitejšie než sa javia v mojom pohľade“ – ako sa domnievajú a tvrdia autori článku. Kde to čítali? Rovnako som v Smene nepísal ani o pálení knihy Dr. Holotíka, ale práve naopak, v Brezovej aj v Bratislave som študentov presviedčal, aby nepálili Holotíkovú knihu, ale aby radšej pomohli pri úprave Bradla a mohyly pri Ivanke. V Smene som uverejnil správu o tom, že sa bude opravovať mohyla

generála Štefánika, tá správa obsahovala aj výzvu ku všetkým mladým Bratislavčanom, zväzákam, junákom a táborníkom, žiaľ, prišlo ich veľmi málo, že mi z toho bolo až smutno. Neprišli ani spomínaní traja autori.

Ešte mi dovoľte malú poznámku: nečítali traja priatelia z fakulty v Smene slová o deťoch Dr. Holotíka, ktorým by neseriózni ľudia chceli robiť pre otca krivdu, ako to kedysi bolo s deťmi Dr. Husáka? Prečo teda píš o hystérii? Komu patria tie slová? Považujú snáď za hystériu uverejnenú rezolúciu z ideologickej konferencie v Brezovej, volajúcej po tom, aby Dr. Holotík nebol už členom ÚV KSČ⁴¹ a riaditeľom Historického ústavu [SAV], či vari považujú za hystériu otvorený list pracovníka SAV, Ing. J. Vodu, na adresu akademika Schwarza, predsedu SAV, aby vysvetlil, za čo dostal Dr. Holotík titul doktora vied? Alebo, priatelia, považujete za hystériu slová, uverejnené v Smene, že nebudeme uverejňovať tie ohlasy čitateľov, ktorí vo svojom „svätom hneve“ napádajú Dr. Holotíka invectivami – ako to spravil on, historik a vedec voči Štefánikovi?

3. Som presvedčený, priatelia, že keď vám čas dovoľí bližšie sa zoznámiť s materiálmi o Štefánikovi, nebudete tvrdiť, že „u Štefánika nenachádzame ani náznak podobnej filozofickej, ani politickej koncepcie“ ako u Masaryka a Beneša. Snáď ste sa mali poradiť o tom tvrdení so svojimi učiteľmi.

4. Nehnevajte sa za úprimné slová, ale aj Vaše presvedčenie, že viac by sme sa mali venovať zástoju a podpore našich amerických krajanov (okrem úlohy gen. Štefánika), považujem za naivné. Mne išlo o rehabilitáciu generála Štefánika, dokázanie, že pamflet Dr. Holotíka je nevedecký, nemarxistický, že v ňom falšoval a skresľoval historické skutočnosti, čo sa mi – podobne ako aj M. Varsikovi v Smene, Jozefovi Inoveckému v Roľníckych novinách a pani Hane Ponickéj v Kultúrnom živote, podarilo. Povedzte teda, priatelia, načo poučovať, čo je dôležitejšie?

Milan Vároš

(Smena, 20, 23. 4. 1968, č. 112)

⁴¹ Ľudovít Holotík nebol členom ÚV KSČ, ale kandidátom Ústredného výboru KSS. (Pozn. J. B.)

Príloha č. 14

1968, august 21. Bratislava – Poznámka L. Holotíka. Otázka hodnotenia M. R. Štefánika v kampani vedenej proti Holotíkovi sa po ideologickej konferencii v Brezovej pod Bradlom stala už zástupným problémom. Cieľom Várošovo mediálneho lynču, v súlade so snahami konzervatívnych síl v aparáte ÚV KSS, bolo vyradiť reformného komunistu Ľudovíta Holotíka z politického života.

V súvislosti s kampanou za rehabilitáciu M. R. Štefánika vyslovuje M. Vároš v Smene 8. augusta vehementné stanovisko, že autor kritickej práce o štefánikovskej legende nemôže byť volený na budúcom zjazde do ÚV KSS. Keďže ľahko sa mohol presvedčiť, že onen autor nekandiduje ani do ÚV, ani nikam inam, treba slovám M. Vároša pripisovať širší zmysel. Otázka môže znieť, či majú alebo nemajú byť kritici buržoáznej ČSR a tí, ktorí nie sú obdivovateľmi, ale dokonca i odporcami Masaryka, Beneša a Štefánika, funkcionármi strany.

K tomu možno iba poznamenať, že sa hádam v dejinách ešte nestalo, aby vyvodila hociktorá strana dôsledky proti svojmu členovi za to, že kritizoval jej ideového protivníka. Je totiž ľahko dokázateľné, že Štefánik bol jedným z vodcov protisovietskej intervencie, zaangažovaný antikomunista, stúpenec monarchie a vo vzťahoch Čechov a Slovákov prívrženec scestného čechoslovakizmu, o čom sa píše dokonca už aj v Smene.

I keď prizeráme na Štefánikov podiel pri vzniku ČSR, jeho „odkaz“ nie je nijako zlučiteľný s komunistickými tradíciami a ideami. Vyslovovať požiadavku pozbavenia funkcií v strane v súvislosti so Štefánikom nemožno hodnotiť inak ako prejav totálneho ideového zmätku a snahy donútiť komunistov kapitulovať pred jej cudzími ideálmi. Záležitosťou iného charakteru je objektívne a vecné zhodnotenie Štefánikovej a každej inej historickej osobnosti, rôznych historických etáp, a zaradenie do národných dejín a rozšírenie oblasti znalostí slovenských dejín vôbec. Tu síce nemožno trvať len na negatívnom hodnotení alebo mlčaní (ako som už svojho času naznačil v Predvoji), ale práve tak nemožno podliehať udychčaným kampaniam, imperatívnym rezolúciám a citove fundovaným tlakom.

Odhliadnuc od skutočných chýb, ktorých sa marxistickí historici dopustili v zápase s ideovými protivníkmi a ktoré s konečnou platnosťou opäť len historici môžu napraviť, je idealizácia prvej republiky, Masaryka, Beneša a Štefánika zdanlivo účinnou, v podstate však veľmi primitívnou, historicky skreslenou kritikou celého systému, osobitne strany, jej celej politiky a súčasne aj vyslovením pochybností o jej existencii z pozícií, ktoré sa nerady

počúvajú, ale ktoré treba označiť pravým menom. Sú to pozície pravicové, antisocialistické, zastierané hodnotami národnými, tradovanými v idealizovanej a realite vzdialenej podobe. Inými slovami, objektívne zhodnotenie historických osobností a procesov národných dejín nemôže byť záležitosťou znervózňujúcich a hysterických kampaní.

Záverom sa žiada nastolenú otázku postaviť opačne, a to tak, či mystifikátori a notorickí prekrucovači faktov, živiaci sa rozduchávaním kampaní tu o Jánovi Masarykovi, tu o M. R. Štefánikovi alebo inom objekte či procese, sú ozajstnými predbojovníkmi myšlienky demokratizácie našej spoločnosti, alebo jej príťažou. Či nie práve oni nevybíjajú zdravú energiu a úsilie v prítomnosti zavádzaním ho od jedného slepého ramena k druhému.

(Pravda, 49, 21. august 1968, č. 231)

PhDr. Ján Bobák, CSc.

Bratislava

Email: bojan2950@gmail.com

RECENZIE

HEIMANNOVÁ, Mary
ČESKOSLOVENSKO – STÁT, KTERÝ ZKLAMAL
(Havlíčkův Brod): Vydavatelství Petrkov 2020, 403 s.
ISBN 978-80-87595-86-2

Nebýva zvykom, aby v jednom časopise boli uverejnené dve recenzie tej istej knižnej publikácie. Keďže práca Mary Heimannovej vyvolala pomerne rozpačité reakcie na českej, ale čiastočne aj na slovenskej strane, nemôžem po prečítaní tejto knihy nereagovať na veľkú odvahu autorky, ktorá sa rozhodla napísať knihu o zložitej problematike bez jej vecného zvládnutia. Hneď úvodom môžem bez akýchkoľvek okolkov povedať, že autorka nepozná slovenské dejiny a nerozumie im. Nepristupuje k ich skúmaniu a interpretácii podľa zásady „sine ira et studio“. Hoci o českých dejinách vie toho o čosi viac, aj tam by som jej uprel snahu o hlbšiu analýzu a pochopenie prebiehajúcich dejov. Jej prístup k skúmanej problematike nie je analytický, ale teleologický. Podľa Heimannovej všetko, čo sa udialo po roku 1918, smerovalo k svojmu cieľu, ktorým bolo zlyhanie spoločného štátu Slovákov a Čechov.

Áno, treba povedať, že preklad slova „failed“ do češtiny v podobe „zklamal“ je neadekvátny. V jej chápaní a zobrazení však zlyhanie česko-slovenského štátu nespočívalo v kopení politických chýb jeho predstaviteľov a ich neschopnosti hľadať schodné spoločné riešenia, ale v tom, že štát vôbec vznikol. Napriek tomu, že som bol po roku 1989 stúpencom riešenia, ktoré sa nakoniec prijalo, nemôžem konštatovať, že vznik Česko-Slovenska roku 1918 (v takej podobe, v akej vznikol) bol fatálnym omylom. Tento štát mal šancu prežiť, ak by sa držal princípov, na ktorých sa pred 28. októbrom 1918 predstavitelia Slovákov a Čechov dohodli. Odsudzovať kroky, ktoré predstavitel'ov Slovákov a Čechov viedli nakoniec do odboja voči cisársko-kráľovskej ríši, môže iba človek, ktorý len málo alebo nič nevie o pomeroch, ktoré vládli v c. a k. monarchii po revolúcii 1848 – 1849 a najmä po rakúsko-maďarskom vyrovnaní roku 1867.

Nie je mojím zámerom vyvracať všetky tie nezmysly, ktoré Heimannová kopí zo strany na stranu, aby sa dostala k svojmu vytýčenému cieľu – dokázaniu, že česko-slovenský štát vôbec nemal vzniknúť, že všetky problémy, ktoré v ňom vládni i opoziční politici kopili, boli fatálne zakódované už v jeho zrode atď. Pokúsim sa len na slovenskej problematike poukázať na skutočnosť, že o Slovákoch a slovenských dejinách toho autorka vie len málo. Často si skutočnosti fabuluje, doslova vymýšľa, len aby ich podala v čo najtemnejších farbách. Už samo sledovanie hlavných „subjektov“, ktoré zaplňajú jej videnie sveta, teda národností, svedčí o tom, že problematike vôbec nerozumie. Naivne sa tvári, že nechápe, ako sa mohli jazykové rozdiely stať spúšťajúcim prvkom vzniknutých rozporov v monarchii. Je to čudné, lebo aj dejiny Británie v procese prerodu na modernú spoločnosť sú spojené s potláčaním jazyka a identity Írov, Walesanov, Škótov. To, že nakoniec tieto národy prevzali angličtinu ako komunikačný prostriedok, nebolo z ich strany dobrovoľné, ale dôsledkom silného tlaku a národnostného útľaku zo strany dominujúcich Angličanov, ktorí sa vôbec nesprávali džentlmensky pri potláčaní jazykových práv menšinových národov na Britských ostrovoch. Touto „anglickou“ a najmä „francúzskou“ cestou sa v monarchii vybrali najmä Maďari a v menšej miere i nemecky hovoriaci Rakúšania. Nemali však tú silu presadiť v monarchii svoj národ podobne ako „le grande nation“ vo Francúzsku a Angličania v Británii. Na prežitie rakúsko-uhorskej monarchie bola len jedna cesta, podobná vývoju jazykovej situácie vo Švajčiarsku, ale o tú najmä maďarská elita nestála. Preto údiv autorky nad tým, že sa Slováci a ostatné národnosti Uhorska postavili proti maďarskej revolúcii roku 1848 – 1849, nie je namieste. Jednoducho nevideli v nej príležitosť pre seba, keďže to, čo Ľudovít Košút žiadal pre Maďarov od Viedne, odmietal poskytnúť národnostiam v Uhorskom kráľovstve.

Myslím si, že Heimannová vôbec nepochopila podstatu národnostnej otázky v monarchii. Dokonca nepostrehla ani to, že v mnohých okolnostiach boli pomery podstatne odlišné v rakúskej a uhorskej časti monarchie. Nešlo len o to, že národnostný útlak v Predlitavsku bol omnoho slabší než v Zalitavsku. Išlo najmä o postavenie židov a Cigánov (Rómov), ktorí ani v jednej časti monarchie neboli chápaní ako samostatné národnosti. Napríklad v Uhorsku boli Cigáni považovaní za súčasť etnika, v ktorom žili. Mali tu úplne iné postavenie ako v rakúskej časti monarchie, keďže od stredoveku sa odvolávali na privilégium, ktoré im údajne vydal kráľ Žigmund a ktoré im dovoľovalo slobodne kočovať a usádzať sa v obciach. Hoci privilégium bolo falzum, Slováci a Maďari dovolili usadzovať sa Cigánom vo svojich

obciach a považovali ich za integrálnu súčasť svojej národnosti. Ešte roku 1942 sa agent nemeckého „Sicherheitsdienstu“ (Bezpečnostná služba) sťahoval z Bratislavy ústrediu vo Viedni, že na Slovensku sa nedá robiť proticigánska politika, lebo Slováci pokladajú Cigánov za Slovákov. V pamätiach slovenských vojakov na východnom fronte sú zaznamenané viaceré incidenty s Nemcami, ktorí sa vysmievali slovenským vojakom cigánskeho pôvodu. Paušálne posudzovanie problematiky Cigánov (Rómov) na Slovensku podľa toho, ako to bolo inde, napríklad v českých krajinách, je zavádzajúce.

Iným problémom boli židia. Židia žili v stredoeurópskom priestore pravdepodobne už od rímskych čias. V Uhorskom kráľovstve sa striedali časy ich prosperity s obdobiami, ktoré mali charakter pogromov. Vo všeobecnosti boli etnicky integrovaní do radov miestneho obyvateľstva. Situácia sa začala podstatne meniť, keď pod vplyvom prenasledovania židov v Rusku začali cez Halič prúdiť do Uhorska veľké skupiny židov. Z nich sa len nepatrná časť integrovala do slovenskej spoločnosti, väčšinou prijala maďarskú etnicitu a neskôr začala časť vyznávať sionizmus. Pre Slovákov predstavovali židia v podstate tých druhých, voči nim nie priaznivo naklonených spoluobčanov. Tento postoj bol v mnohom podobný s postojom Rusínov. Slovenská spoločnosť sa v židovskej otázke líšila od maďarskej, rakúskej alebo českej spoločnosti, do ktorých bola väčšina židovských spoluobčanov plne integrovaná. Masarykova republika chcela túto otázku (odmaďarčenie židov na Slovensku) riešiť tým, že oficiálne zaviedla židovskú národnosť. Týmto však posilnila sionistický prúd. Väčšina židov na Slovensku zostala verná svojej tradícii a zachovávala si silné väzby na maďarskú národnosť.

Úplne neorganicky a nepresne označuje Heimannová Slovensko pred rokom 1918 výlučne len ako Horné Uhorsko. Myslím, že ani raz nepoužila pred rokom 1918 na označenie východnej časti budúcej republiky termín Slovensko. Zjavne nemá ani len šajnu, ako sa používal termín Horné Uhorsko v priebehu času (v čase tureckej okupácie bolo Horným Uhorskom územie Spišskej komory, teda východné Slovensko, a Dolným Uhorskom bola stredoslovenská banská oblasť a západné Slovensko). Jednoducho osvojila si terminológiu maďarskej iredenty, ktorá doposiaľ považuje za Horné Uhorsko (Félvidék) dnešné Slovensko. Ale to nie je a v modernej dobe to nikdy nebola pravda. Slovensko je len časť územia, ktoré sa počas určitého obdobia existencie Uhorského kráľovstva nazývalo Horným Uhorskom (patrili doň aj časti žúp Novohrad, Gemer, Abov, Zemplín a aj

Boršod s Matrou v Maďarsku). Rovnako termín Slovensko nie je výmysel prvej Česko-Slovenskej republiky. V zachovaných písomnostiach je tento názov zaznamenaný od 18. storočia, avšak z jazykového hľadiska musel vzniknúť už pred 14. storočím, čo jazykoveda dôveryhodne dokázala. Rôzne podoby názvu Slovensko môžeme nájsť aj v iných jazykoch (Slovenčina, Slovenská zem, Slováky, Windische Länder, Windenland, Slowakei, Sclavonia, Tótország atď.) na osobité označenie územia obývaného Slovákmi, a to už od raného stredoveku. Takže ostýchanie sa použitia názvu Slovensko možno skôr chápať ako osobnú zaujatosť, nie vedeckú korektnosť. Rovnako je to aj s používaním termínu Slovania na označenie Slovákov, akoby Slováci vôbec nevedeli, kto sú a ako sa nazývajú. Zdá sa, že Heimannová vôbec nezaregistrovala, že pred rokom 1918 sa etnonym Slovákov prekladal do latinčiny ako Slavus a že termín Slovacus sa vytvoril až po roku 1918. Aj v americkej angličtine sa termín Slovak objavil až v druhej polovici deväťdesiatych rokov 19. storočia. Predtým Američania nazývali Slovákov rôzne, najčastejšie Hunkies, keďže do USA prišli z Uhorska.

O tom, že autorka vôbec neovláda slovenské reálie 19. storočia, svedčí množstvo faktických chýb. Matica slovenská nebola zrušená roku 1874, ale až o rok neskôr. Keď s dešpektom hodnotí neúspechy slovenských kandidátov vo voľbách v druhej polovici 19. storočia, mala by uviesť, že v Uhorsku malo volebné právo len cca 6% dospeléj populácie, že voľby boli verejné. Každý volič musel pred volebnou komisiou vyhlásiť, ktorého kandidáta volí, čím sa vystavil následnej perzekúcii zo strany úradov, ak nevolil vládneho kandidáta. Národnostné volebné okresy sa stávali semeniskom vládnych poslancov, lebo teror proti národnostiam podporovali aj maďarskí opoziční kandidáti. Na okraj treba poznamenať, že V. Šrobár, P. Blaho a ani A. Štefánek neboli evanjelici. To, že podporovali Masarykove idey, neznamenalo automaticky, že boli nekatolíci.

Pohrdavé hodnotenie práce protirakúskeho odboja zo strany Masaryka, Beneša a iných nemá čo robiť v práci seriózneho historika. Nie sú dôležité skromné začiatky, ale výsledky na konci dňa. A tu treba povedať, že Masarykovi, Štefánikovi a Benešovi sa podaril skutočne husársky kúsok, keď dokázali presvedčiť Dohodu o účelnosti svojho projektu. A ešte raz, Masaryk nebol ten, čo územie medzi Tatrami a Dunajom nazval Slovenskom. Toto územie si nieslo tento názov cez storočia, lebo bolo obývané Slovákmi, aj keď od začiatku 12. storočia stratilo svoju územnú ohraničenosť.

Pri vzniku česko-slovenského štátu Heimannová nezabudla spochybniť všetko, najmä legitimitu všetkého, čo sa udialo. Slovenská národná rada

je pre ňu len jeden z 340 výborov, ktoré vznikli na území „Horného Uhorska“, teda pravdepodobne nelegitímny a nekompetentný orgán. Ani len názov dokumentu, ktorý prijala Slovenská národná rada 30. októbra 1918 (*Deklarácia slovenského národa*), autorka nepozná. Vie len to, že ju neskôr nazvali Martinskou deklaráciou. Neráčila spomenúť ani tú skutočnosť, že ešte predtým, než SNR prijala svoje historické rozhodnutie, tak toto „zhromaždenie predstaviteľov Slovenskej národnej, Slovenskej ľudovej a Slovenskej sociálnodemokratickej strany“ uznala Maďarská národná rada na čele s M. Károlyim za legitímneho predstaviteľa slovenského národa. To však autorke nezapadalo do konceptu neoprávneného obsadenia „Horného Uhorska“ česko-slovenským vojskom. Zobrazenie rokov prevratu ako niečoho nepredvídateľného, neskutočného, len zvýrazňuje nevedecký prístup Heimannovej k problematike.

Áno, česko-slovenská demokracia bola zmietaná mnohými problémami. Jeden zo základných bol, že ústavné pomery nebolo možné v danej situácii protistojacich nacionalizmov upraviť demokratickým spôsobom. Ústava ČSR bola prijatá Revolučným národným zhromaždením, ktoré bolo nelegitímne k národnostiam a nereprezentatívne k Slovákom. Neznamená to však, že pri dobrej vôli by sa tieto problémy nedali odstrániť. Jej tvrdenie, že len vďaka pragocentrizmu a uplatňovaniu českej supremacie nepadlo Česko-Slovensko do spár diktatúr a fašizmu už pred rokom 1938, však stojí len na jej nereálnom, vyfabulovanom obraze politického života v republike, najmä Slovákov.

Nevidím zmysel zaoberať sa do podrobnosti všetkými spornými tvrdeniami Heimannovej, keďže jej nevedomosť a osobná zaujatosť je do očí bijúca. Napríklad pri sčítaní obyvateľstva roku 1930 spochybňuje ich objektivitu vo vzťahu k národnostiam v porovnaní s uhorským sčítaním obyvateľstva roku 1910, keď násilná maďarizácia dosahovala v Uhorsku svoj vrchol. Aké je jej vysvetlenie, na koho strane je pravda, netreba vôbec pochybovať. Všeobecne známy fakt, že v Uhorskom kráľovstve boli z národnostného hľadiska sčítania obyvateľstva falšované, ani len nenaznačí. Štatistická maďarizácia bola jednou z foriem násilnej maďarizácie. Keby sa Heimannová trocha unúvala a porovnala uhorské sčítanie roku 1880 a česko-slovenské z roku 1930, musela by hodnotiť veci ináč. To by však narušilo jej svojskú historickú metódu výskumu, kde vinníci všetkého sú už vopred jasní, a to od začiatku až do konca. Ako v nevydarenej detektívke.

Tvrdenie autorky, že premenovanie Slovenskej ľudovej strany na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu súvisí vraj s uznaním vodcovského systému

v strane, je rovnako nezmyselné, ako aj množstvo ďalších nezmyselných tvrdení autorky o slovenskej problematike. Teda nulová objektivita. Ľudová strana sa tak premenovala vzhľadom na pokusy o jej roztrieštenie a vytváranie dojmu, že pravá ľudová strana je Hradom podporovaná centralistická na čele s J. Šrámkom. Aby bolo jasné, „kto za koho kope“, si Slovenská ľudová strana pridala do svojho názvu Hlinkovo meno. Nebolo to nič nezvyčajného. Ale ináč, kapitola venovaná prvej republike je veľmi úsporná k ostatným dejinným úsekom slovensko-českého spolužitia. Je veľmi popisná a len opakuje staré klíše z českých „učebníc“.

Jasným „začatím“ do živého je Heimannovej popis obdobia, ktoré nastalo po Mníchovskej dohode, po septembri 1938. Nikoho nenecháva na pochybách, že hlavnými nepriateľmi demokracie a slobody v Česko-Slovensku boli slovenskí politickí reprezentanti. Vôbec jej nenapadne preniesť zodpovednosť za dianie v oboch častiach republiky na vlády Veľkej Británie a Francúzska, ktoré svojím spôsobom v Mníchove na striebornom podnose vydali strednú Európu Adolfovi Hitlerovi. Prenášaním všetkej zodpovednosti na domáce slovenské a české politické špičky, ktoré sa museli s diktátom veľmocí vyrovnávať, je svojím spôsobom exculpácia západných spojencov Česko-Slovenska a zbavovanie ich viny. To, že napríklad židia sa stanú jedným z prvých terčom perzekúcie v tejto časti Európy, muselo byť jasné každému, kto sledoval vnútropolitický vývoj v Nemecku po roku 1933. Nápad sira Winstona vyviešť židovské deti zo zmrzačeného Česko-Slovenska sa nezrodil z nejakého rozmaru anglického aristokrata, ale z rozpoznania skutočného stavu vecí po nastolení nemeckej hegemonie v strednej Európe. Netreba však pochybovať, že rôzne temné sily driemali aj v radoch slovenského a českého obyvateľstva, že v spoločnosti existovali antisemitické predsudky. Jednoznačne však treba aj povedať, že stavidlá týmto silám otvorili v Mníchove Francúzsko a Veľká Británia s pofidérnou predstavou mierotvorcov.

Na záver by som chcel poznamenať, že nevidím zmysel v tom, aby som reagoval a hodnotil všetky autorkine vecné chyby a koncepcné prístupy, vyplývajúce z jej neznalosti alebo povrchnej znalosti slovenských reálií. Moje komentáre a poznámky sa dotýkajú len asi prvej tretiny publikácie, ale ďalej – hoci som si to prečítal – som stratil motiváciu. Má vôbec zmysel zaoberať sa prácou, kde je princíp „sine ira et studio“ úplne neznámym pojmom? Má vôbec zmysel vyvracať rôzne tendenčné závery, ktoré u aktérov dejov a priori nepredpokladajú pozitívny úmysel či snahu o realizáciu legitímneho politického cieľa v podmienkach, ktoré boli mimoriadne nepriaznivé?

Myslím si, že nie. Slovenskí a českí čitatelia (žiaľ, aj záujemcovia z anglofónneho sveta) dostávajú do rúk publikáciu, ktorej autorka sa nesnaží problematiku spoluzití dvoch národov v jednom štáte objektívne analyzovať a skúmať dôvody, prečo sa štát, ktorý Slováci a Česi privítali, dvakrát rozdelil. Heimannová nám v recenzovanej publikácii predkladá tendenčný a neobjektívny obraz našej minulosti, ktorý demonizuje väčšinu jej politických reprezentantov, zvlášť keď to boli Slováci. Nuž aj takto sa dá písať „história“. A nemožno inak, než označiť túto publikáciu za pamflet.

Anton Hrnko

PADEVĚT, Jiří
KROMIKA DRUHÉ REPUBLIKY: VLÁDA,
SLOVENSKO, PODKARPATSKÁ RUS,
ANTISEMITISMUS, OZBROJENÉ STŘETY,
KULTURA

Bratislava: VEDA, 2022, 160 s. ISBN 978-80-224-1940-6

Recenzovaná kniha mapuje posledné predvojnové obdobie histórie Československa, ktoré autor vymedzuje, s poukazom na názov monografie, 30. septembrom 1938 až 15. marcom 1939. Koniec prvej ČSR, vznik aj zánik druhej republiky, oficiálne už nazývanej Česko-Slovensko, vykazuje vzhľadom na vtedajšiu hektickú dobu značné penzum faktografických údajov zo spoločenskej, politickej i hospodárskej oblasti. Autorovi patrí uznanie za to, že z veľkého množstva použitej literatúry sprístupnil viacero v širšej historickej obci doposiaľ nezverejnených údajov.

Dozaista najvýznamnejšou udalosťou z 30. 9. 1938 bol podpis Mníchovskej dohody o odstúpení pohraničných území Československa Nemeckej ríši. V rovnaký deň odsúhlasila tieto teritoriálne zmeny aj československá vláda a 1. 10. 1938 akceptovala aj ultimatívne požiadavky Poľskej republiky na vzdanie sa Tešínska a okresov Frynštát a Jablunkov. Nemecká branná moc (Wehrmacht) obsadila novonadobudnuté územia do 7. októbra a poľská armáda do 11. 10. 1938. Už 2. októbra predložilo československej vláde nótu s teritoriálnymi nárokmi aj Maďarské kráľovstvo. Nasledujúci deň prešla Stráž obrany štátu, tvorená ozbrojenými silami a zbormi zlúčenými v čase zvýšeného ohrozenia republiky, spod pôsobnosti Ministerstva národnej obrany do rezortu Ministerstva vnútra. 4. októbra došlo k vytvoreniu vlády národného sústredu pod opätovným predsedníctvom arm. gen. Jana Syrového. Nasledujúci deň abdikoval na svoj úrad prezident republiky Edvard Beneš a vláda rozhodla o demobilizácii armády, ako aj o menovaní Jozefa Tisa ministrom pre správu Slovenska. V prospech

autonómie Slovenska sa vyslovili zástupcovia politických strán v Žilinskej dohode dňa 6. októbra. V Žiline bol schválený *Manifest slovenského národa*.

Od 7. 10. 1938 vykonávala svoj mandát na Slovensku autonómna vláda na čele s Jozefom Tisom sídliaca v Bratislave. V rovnaký deň začala de iure existovať aj Hlinkova garda na čele s hlavným veliteľom Karolom Sidorom. V Užhorode sa 8. októbra konal prvý zjazd Ukrajinskej národnej obrany, premenovanej o mesiac neskôr na Organizáciu národnej obrany – Karpatskú Sič, ktorej velil Dmitrij Klimpuš. Jedným z prvých perzekučných rozhodnutí slovenskej autonómnej vlády bolo 9. 10. 1938 pozastavenie činnosti Komunistickej strany Československa – sekcie Komunistickej Internacionály na Slovensku, ako i zákaz komunistickej a ľavicovej tlače. Od tohto dňa vznikali v Slovenskej krajine na udržanie verejného poriadku národné výbory podľa vzoru Bratislavy, kde sa už 7. októbra ustanovil Ústredný národný výbor pod vedením Karola Sidora. Rasový podklad mala výzva Jednoty advokátov československých z 10. októbra na vylúčenie všetkých „advokátov neárijských“ spomedzi jej radov. V tento deň Wehrmacht obsadil Petržalku i Devín a zároveň bola založená Karpatonemecská strana.

Od 11. októbra 1938 pôsobila autonómna vláda aj na Podkarpatskej Rusi, jej predsedom sa stal Andrej Bródy. Súčasťou Slovenskej krajiny sa mala stať aj tzv. Prešovská Rus podľa *Manifestu karpatoruského národa* z rovnakého dňa, zverejneného na demonštrácii Rusínov v Medzilaborciach. Od 11. 10. 1938 pôsobil vo funkcii krajinského prezidenta na Slovensku Julián Šimko, ktorý na tomto poste nahradil Jána Országha penzionovaného tri dni predtým.

Vláda druhej republiky vydala 12. októbra 1938 nariadenie o zriadení pracovných útvarov nezamestnaných, do ktorých bolo do februára 1939 povolaných 12 000 osôb. 14. októbra sa predseda Karpatonemeckej strany Franz Karmasin stal tajomníkom autonómnej vlády Slovenskej krajiny a krajinská organizácia Československej strany ľudovej sa včlenila do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Nasledujúci deň bola v Podkarpatskej Rusi zavedená ako úradný jazyk ruština a Krajinský úrad v Bratislave zastavil činnosť Zväzu slovenskej mládeže i Spoločnosti pre hospodárske a kultúrne styky so ZSSR. Transformovali sa aj mládežnícke a telovýchovné organizácie, 16. októbra vznikol samostatný Slovenský Sokol.

Dňa 18. 10. 1938 vydala slovenská autonómna vláda protičesky a protizidovsky zamerané Nariadenie o dočasnej úprave verejného notárstva, v ten istý deň sa jej styčným dôstojníkom na Ministerstve národnej obra-

ny stal pplk. Ferdinand Čatloš. Podľa nariadenia Krajinského úradu v Bratislave z 19. 10. 1938 bolo možné nahrádzať obecné zastupiteľstvá i ďalšie samosprávne orgány vládnymi komisármi. Z nerealizovaných plánov zaujme návrh Karola Sidora z 19. októbra na poľskú ochranu, resp. poľský vojensko-politický protektorát nad budúcim nezávislým Slovenskom, či úvaha moravských fašistov na rokovaní s Alexandrom Machom v Bratislave 21. októbra o pripojení Moravského Slovácka ku Slovensku. S touto víziou vznikol dokonca 23. októbra v Uherskom Hradišti aj Národný výbor Moravského Slovácka. V predtuche ďalších teritoriálnych ziskov predložil minister zahraničia Poľska dňa 25. 10. 1938 slovenskej autonómnej vláde nótu, požadujúcu odstúpenie ďalšieho územia, tento návrh však vláda zamietla. Už 28. októbra vydala nariadenia o zrušení všetkých branných a polovojenských organizácií okrem Hlinkovej gardy (t. j. Sedliackej jazdy, Národných gárd, Zväzu stráže slobody, Národnej streleckej jednoty, Dunajskej stráže a pod.) i o zaistení majetku telovýchovných organizácií nesídliacich na Slovensku (Slovenského Sokola, Orla, Robotníckej telovýchovnej jednoty). 30. októbra vyjadrila česko-slovenská vláda súhlas s arbitrážou Nemecka i Talianska pri vyriešení územných požiadaviek Maďarska a posledný októbrový deň akceptovala aj teritoriálne nároky Poľska.

Začiatok novembra 1938 sa pre Slovensko negatívne spája s podpisom I. viedenskej arbitráže z 2. novembra, na základe ktorej došlo k odstúpeniu značnej časti územia v prospech Maďarského kráľovstva. 4. novembra nariadilo Ministerstvo vnútra slovenskej autonómnej vlády deportáciu nemajetných židov na odstupované územie a internáciu židov disponujúcich majetkom. Zároveň vznikla Židovská národná rada v priebehu rovnakého mesiaca premenovaná na Židovskú ústrednú úradovňu pre Krajinu Slovenskú. Teritórium pririeknuté arbitrami Maďarsku bolo obsadené 5. - 11. 11. 1938. Medzitým sa väčšina politických strán na Slovensku zlúčila 8. novembra do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty. Vzhľadom na enormný počet Čechov a Slovákov utekajúcich z území zabraných Nemeckom, Maďarskom a Poľskom zriadila česko-slovenská vláda 11. 11. 1938 Ústav pre starostlivosť o utečencov. Na schôdzi Jednoty advokátov československých z 11. novembra bolo z rasových dôvodov vylúčených 31 jej členov, 22 vystúpili sami a 122 naďalej zostalo advokátmi. Dňa 20. 10. 1938 česko-slovenská vláda zastavila činnosť KSČ a 22. 11. 1938 slovenská autonómna vláda zakázala činnosť Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej a v Senáte (horná komora parlamentu) boli schválené ústavné zákony o autonómii Slovenska a Pod-

karpatskej Rusi. Po nadobudnutí ich účinnosti sa z ČSR stalo Česko-Slovensko a z Podkarpatskej Rusi Karpatská Ukrajina. 25. novembra došlo k zákazu aj Židovskej strany na Slovensku, Zjednotenej socialisticko-sionistickej strany robotníckej a Slovenskej národnej strany. Nasledujúci deň boli vyhlásené voľby do Snemu Slovenskej krajiny a 28. novembra Krajin-
ský úrad v Bratislave rozpustil národné výbory, definitívne však boli zruše-
né autonómnou vládou až 19. 12. 1938. V posledný novembrový deň bol
za prezidenta Č-SR zvolený Národným zhromaždením Emil Hácha.

Dňa 1. decembra 1938 bola prezidentom vymenovaná „vláda národnej
obrody“ na čele s Rudolfom Beranom, ministrom bez kresla sa stal Karol
Sidor. V tento deň bol v Zakopanom podpísaný protokol, na základe kto-
rého odstúpila Č-SR Poľskej republike územie s výmerou 226 km² na Spi-
ši a Orave. Demontáž demokratických atribútov bývalej prvej republiky sa
prejavila aj v zriadení Ústrednej tlačovej dozornej služby pri Tlačovom od-
bore predsedníctva ministerskej rady 6. 12. 1938, a to za účelom cenzúry
periodickej tlače. 14. decembra došlo na Slovensku k rozpusteniu telo-
výchovných organizácií (Slovenský Sokol, Orol, Robotnícka telovýchov-
ná jednota) a Poslanecká snemovňa Národného zhromaždenia schválila
zmocňovací zákon č. 330/1938 Sb. z. a n., na základe ktorého bolo umož-
nené meniť zákony vládnymi nariadeniami a prezidentskými dekrétmi.
Vo voľbách do Snemu Slovenskej krajiny 18. 12. 1938 získala kandidátka
Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jedno-
ty 96,6 % hlasov, volieb sa zúčastnilo 93 % oprávnených voličov. Na zákla-
de vládneho nariadenia z 23. decembra bolo rozhodnuté o presune 9 000
štátnych zamestnancov českej národnosti zo Slovenska do Českej a Mo-
ravskosliezskej krajiny. Rovnako boli z Česka presunutí na Slovensko slo-
venskí štátni zamestnanci. Záujmy ortodoxných židov na Slovensku mal
od 25. 12. 1938 reprezentovať Výkonný výbor židovstva pre Slovenskú
krajinu. Spoločnosť Radiojournal bola na valnom zhromaždení jej členov
28. decembra premenovaná na *Česko-Slovenský rozhlas*. 27. 12. 1938 česko-
slovenská vláda rozpustila KSČ.

Dňa 11. januára 1939 vylúčil spolkový výbor Jednoty advokátov česko-
slovenských zo svojich radov 127 advokátov židovského pôvodu. Na pr-
vom zasadnutí Snemu Slovenskej krajiny bol 18. januára za jeho predsedu
zvolený Martin Sokol. 20. 1. 1939 uznala vláda Č-SR suverenitu Zvrcho-
vaného vojenského a špitálskeho rádu rytierov Svätého Jána Jeruzalemské-
ho z Rodosu a Malty. 23. januára zakázala autonómna slovenská vláda čin-
nosť KSČ a menovala Komisiu pre riešenie židovskej otázky na Slovensku,

ktorej predsedom sa stal Karol Sidor. Vplyv Tretej ríše v štáte bol v tomto období už značný, na území Česko-Slovenska povolila vláda druhej republiky 28. januára činnosť Nemeckej národnosocialistickej strany robotníckej (NSDAP) a 30. januára bola v Bratislave založená Slovensko-nemecká spoločnosť, ktorej predsedal Vojtech Tuka.

Až 3. februára 1939 vydala vláda druhej republiky vyhlášku, na základe ktorej bola 28. februára zrušená branná pohotovosť štátu vyhlásená 23. 9. 1938. Na valnom zhromaždení Jednoty advokátov česko-slovenských bolo 4. februára rozhodnuté o tom, že advokáciu nemôžu vykonávať osoby židovského pôvodu, resp. s aspoň jedným židovským rodičom. Turbulentný vývoj udalostí v Česko-Slovensku však nastal v marci 1939. Najskôr prezident menoval 9. 3. 1939 do funkcie predsedu autonómnej slovenskej vlády Jozefa Siváka a následne jednotky Česko-slovenskej brannej moci vykonali na Slovensku vojenský zásah označený za „Homolov puč“ (podľa veliteľa VII. armádneho zboru div. gen. Bedřicha Homolu). Okrem toho bol v rovnaký deň vyhlásený aj výnimočný stav, ktorý vláda Č-SR zrušila až 11. marca, t. j. v deň menovania nového predsedu autonómnej slovenskej vlády Karola Sidora. Nezávislosť Slovenského štátu bola vyhlásená na 3. zasadnutí Snemu Slovenskej krajiny 14. marca o 12.07 hodine, predsedom slovenskej vlády sa stal Jozef Tiso. Dňa 15. 3. 1939 obsadil Wehrmacht územie Českej a Moravskosliezskej krajiny a Maďarská kráľovská armáda obsadila teritórium Karpatskej Ukrajiny, čím zanikla druhá Česko-Slovenská republika.

Monografia Jiřího Padevěta obsahuje odkazy na použité pramene a literatúru, ako aj menný, miestny a vecný register. Pri spracovaní prehľadnej a na faktografické údaje bohatej publikácie čerpal autor z rozsiahlej literatúry domácej proveniencie, dobových periodík a archívnych materiálov. Okrem základných faktov z politickej, hospodárskej a kultúrnej oblasti podáva kniha veľa možno nadbytočných údajov o „hybridnej vojne“, vojenských stretoch hliadok a narušiteľov na hraniciach s Nemeckom, Maďarskom a Poľskom. Monografia, vďaka obrovskému penzu informácií (i doteraz nepublikovaných), je významným zdrojom k štúdiu našich národných dejín, konkrétne obdobia pred vypuknutím druhej svetovej vojny.

Rudolf Manik

SOKOLOVIČ, Peter

TRNAVA V ROKOCH 1938 – 1945. Štúdie

a dokumenty

Trnava: Vlastným nákladom autora v spolupráci s Maticou slovenskou, 2021, 343 s. ISBN 978-80-570-2986-1

Vydávanie historických prameňov je dôležitou súčasťou historiografie. Nejde len o pramene k starším dejinám, ale aj o tzv. najnovšie dejiny, ktoré sa však s pribúdajúcimi rokmi stávajú takpovediac „plnohodnotnou“ historiou... Na vloženie ďalšieho kamienku do zložitej a pestrofarebnej mozaiky slovenských dejín sa podujal aj známy historik mladšej strednej generácie Peter Sokolovič. Zvolil si tému, ktorá je mu dlhodobo najbližšia – osudy a vývoj jeho rodného mesta Trnavy v 20. storočí. Možno povedať, že na základe svojej viacročnej vedeckej práce sa stal najlepším znalcom dejín Trnavy v 20. storočí.

V rokoch prvej Slovenskej republiky bola po Bratislave práve Trnava druhým najväčším (najpočetnejším) mestom Slovenska. Podľa sčítania ľudu z decembra 1940 mala viac ako 25-tisíc obyvateľov, po náboženskej stránke vo veľkej väčšine katolíckeho vierovyznania.

V roku 2021 autor spracoval do knižnej formy dva dôležité pramene: Pamätnú knihu mesta Trnava vedenú od roku 1938 do roku 1948 a Kroniku národného povstania v Trnave (s. 299 – 331). Publikáciu uviedol troma obsiahlymi monografickými štúdiami o pomeroch v meste, ktoré zaberajú polovicu jej rozsahu. Sú to: Trnava na sklonku ČSR (s. 12 – 58), Trnava v rokoch prvej Slovenskej republiky (s. 59 – 117) a Trnava v rokoch 1945 – 1948 (s. 118 – 153).

Poznajúc neslobodné až dusivé pomery v dnešných štátnych inštitúciách (Historický ústav SAV, Múzeum SNP, Ústav pamäti národa, ale aj na akademickej pôde) možno iba oceniť fakt, že autor vydal recenzovanú publikáciu vlastným nákladom. Po jej prečítaní možno konštatovať, že pri podávaní a interpretovaní dobových udalostí bol slobodnejší.

Pozornosť venuje nielen „ošúchaným“ či povinným témam, ako je napríklad otázka perzekúcie štvorpercentnej židovskej menšiny, ale aj dôležitým, no menej spracovaným (a dnes znova obchádzaným) udalostiam Viedenskej arbitráže, Národného výboru v Trnave, ktorý sa v časoch autonómie stal dôležitým mocenským prvkom, či vzniku Hlinkovej gardy. Prvé oddiely nadšencov (dnes by sme povedali „národných aktivistov“) sa formovali totiž práve v tomto meste.

Z tretej kapitoly o povojnovom období by som vyzdvihol state, kde autor zachytil dôsledky a formy zmeny štátoprávneho usporiadania i politických režimov na život v tomto meste.

Charakteristikou Trnavy a jej obyvateľstva bola podpora Slovenskej republiky, ako aj vlády. Činnosť najvýznamnejšej opozičnej politickej sily, komunistov, bola v meste prakticky neviditeľná, akoby po 14. marci 1939 prestali jestvovať. Takmer žiadnu rolu nehrali ani v roku 1944 pri odchode vojakov miestnej posádky do povstania. Situácia sa začala meniť až v roku 1945, keď na vlne boľševickej revolúcie z východu začalo komunistov pribúdať aj v tomto katolíckom meste. V povojnovom Mestskom národnom výbore (MNV) KSS, strana, ktorú nikto nevolil, obsadila zo 42-členného výboru až 26 kresiel (s. 247). Výsledky parlamentných volieb v roku 1946 však nedopadli podľa očakávaní komunistov: z pätnásťtisíc voličov v Trnave získala Demokratická strana viac než deväťtisíc, KSS štyritisíc... Išlo však len o voľby svojou podstatou „polodemokratické“, z ktorých boli vopred vylúčené strany nepohodlné E. Benešovi či komunistom, ale aj nepohodlné národnostné menšiny a tiež tzv. politicky nespoľahlivé osoby slovenskej národnosti. Takto bol vo voľbách roku 1946 v praxi porušený princíp všeobecného volebného práva... V Trnave išlo, ako poznamenáva P. Sokolovič, o stovky osôb (s. 119 – 123, s. 265).

Na rozdiel od posledného prevratu v rokoch 1938/1939, keď sa v meste (okrese) prakticky žiadne politické čistky nekonali, to bolo od roku 1945 úplne inak. Okrem (vcelku pochopiteľného) podpisu sľubu vernosti ľudovodemokratickej ČSR sa rozbehlo rozsiahle, politicky motivované preverovanie, aké v našich dejinách nemalo dovtedy obdobu (previerky). Azda najťažším politickým zločinom bolo angažovanie sa v budovaní prvej Slovenskej republiky. Možno povedať, že v roku 1945 sa zakotvila schéma, že angažovať sa možno len v prospech Československa, nie však v prospech samostatného Slovenska!

V pozícii bezprávnych sa tak po „oslobodení“ ocitli ako ľudia spojení so Slovenskou republikou, stúpenci štátnej samostatnosti, tak aj príslušníci národnostných menšín, Nemci a Maďari. No kým Maďarom v roku 1948

minoritné práva vrátili, asi stovku trnavských Nemcov, ktorí ostali v meste, nariadili štátne orgány v lete 1946 deportovať do koncentračných táborov v Petržalke a Novákoch a odtiaľ (ak tamojšie drastické podmienky prežili) do Nemecka.

Na príkaz SNR sa vyradzovali a likvidovali „nevhodné“ knižné tituly z knižníc. Mnoho ľudí sa ocitlo vo väzení, bolo postavených pred tzv. retribučné súdnictvo. Rozbehla sa činnosť konfiškačnej komisie pri národnom výbore, ktorej obeťami sa stali skutoční či domnelí „exponenti predchádzajúceho režimu“. Ako poznamenáva autor, „v prípade retribučného súdnictva sa, bohužiaľ, otvoril priestor nielen pre spravodlivé potrestanie viníkov, ale aj na vybavovanie si osobných účtov“ (s. 129). Mnohí politicky nepohodlní boli verejne ponížovaní. Niet divu, že niektorí radšej zvolili odchod do exilu...

Príznačným pre divoké pomery obnoveného Československa bolo aj vyčíňanie rôznych partizánsko-odbojárskeho skupín i vplyvných jedincov, ktorí sa pasovali do roly samostatných mocenských orgánov či dokonca morálnych autorít. Z tejto pozície konali tzv. „revolučné“ akcie. Predstaviteľom nového režimu (demokratom i komunistom) prekážalo v prvom rade všetko, čo i len vzdialene pripomínalo ideu slovenskej samostatnosti vrátane kultúrno-historických pamiatok. Tak napríklad okresná organizácia Zväzu slovenských partizánov v Trnave vyhlásila „očistu regiónu“, do ktorej zahrnula nielen udávanie inak zmýšľajúcich spoluobčanov, ale aj ničenie kultúrno-historických pamiatok. Napríklad 17. októbra 1945 (bez vedomia mesta i autora diela) partizáni traktorom strhli a zničili pieskovcovú sochu roľníka Štefana Mikuša, ktorú vytvoril známy sochár Ján Hučko. Chudobný roľník Mikuš z Ratkoviec sa stal známy tým, že v roku 1921 v Trnave zachránil pred militantnými marxistami život Andrejovi Hlinkovi. Partizánom to však stačilo na to, že ho označili za „gardistu“ (stal sa tak vôbec prvým slovenským gardistom, 17 rokov pred vznikom HG, pozn. M. L.) a spolu s jeho sochou bolševickým spôsobom skoncovali aj s jeho pamiatkou vo verejnom priestore (s. 125). Tu možno dodať, že na činnosť partizánov nadviazalo mestské zastupiteľstvo i primátor Trnavy. V roku 1995, v deň 74. výročia likvidácie sochy, oficiálne oznámili potomkovi Štefana Mikuša, Jozefovi, že odmietajú osadenie obnovennej sochy.

Napokon aj február 1948 bol, pokiaľ ide o Trnavu, plne v rukách ozbrojených partizánov a milicionárov, ktorí podľa jedného z miestnych socialistických autorov „so zbraňou v ruke zosobňovali výdobytky robotníckej triedy a... chránili výdobytky ľudovej demokracie“ (s. 158). Od roku 1945 patrili ku koloritu doby aj chválospevy na Červenú armádu a Josifa Stalina

(„vdaka Sovietskej armáde – osloboditeľke a jej geniálnemu vodcovi maršalovi Stalinovi“). Priam komicky vyznieva zápis, že Trnava mu udelila „demokratické občianstvo“ (s. 247).

Autor, ako bolo spomenuté, podrobne spracoval štúdie o vývoji mesta. No pomerne závažným nedostatkom recenzovanej publikácie je chýbajúca analýza vzniku publikovaných kroník. Kroniky (pamätne knihy) z obdobia 30. a 40. rokov 20. storočia sú totiž špecifickým historickým prameňom, ktorého vedenie a najmä výpovedná hodnota sa menili v závislosti od turbulentnej doby. Pamätne knihy obcí – dnes by sme povedali obecné a mestské kroniky – sa na Slovensku začali povinne viesť za prvej ČSR na základe vládneho nariadenia zo 17. 11. 1932 „o pamätných knihách obecných“. Ich účelom malo byť „zachovať miestne dejiny pre poučenie budúcich“. Nariadenie tiež zdôrazňovalo, že v pamätnej knihe sa malo zaznamenávať „jaký ohlas mali v obce veľké udalosti dejinné, napr. svetová válka, vznik ČSR a pod.“. A práve toto sa stalo kameňom úrazu.

Po zmene štátoprávneho usporiadania a zároveň aj politického režimu v roku 1945 boli pamätne knihy spravidla zničené, schované, v lepšom prípade „háklivé pasáže“ spracované nanovo – či už z nich vystrihnuté alebo vytrhnuté – práve preto, že zachytili udalosti, ktoré boli pre nový československý režim nežiaduce – ako napr. vznik Slovenskej republiky, činnosť Hlinkovej gardy, alebo naopak „nevhodne“ opisovali augustové udalosti roka 1944.

Napokon, po nástupe „robotníckej triedy“ k moci v roku 1948, boli pamätne knihy vyhlásené za relikty buržoáznej minulosti a viac sa v ich písaní nepokračovalo. Týkalo sa to aj tej trnavskej. V januári 1950 bolo písanie pamätných kníh na základ príkazu Krajského národného výboru v Bratislave zrušené a jestvujúce knihy mali byť odovzdané do úschovy ako „historický doklad doby“ (s. 298). Niektoré obce a mestá však začali s vedením obecných či mestských kroník. Viedli sa však už v „duchu novej doby“, a tak v nich bolo neraz viac politiky a ideológie ako historických faktov. Ich výpovedná hodnota je v každom prípade oveľa menšia ako v prípade pamätných kníh obcí písaných do roku 1945. Za socializmu sa zmenil aj obsah pojmu „pamätná kniha“. Toto spojenie sa začalo používať pre knihy, ktoré si viedol Zbor pre občianske záležitosti.

Autor si všimol niektoré neobvyklé, podozrivé miesta kroniky s chýbajúcim zápisom dobovo najdôležitejších udalostí (napr. Viedenská arbitráž a ďalšie). Nič však z toho nevyvodil (s. 192).

Nešlo však len o 2. november 1938. Pokladám priam za vylúčené, aby najdôležitejšej udalosti – vyhláseniu štátnej samostatnosti 14. marca 1939

– bola v oficiálnej mestskej pamätnej knihe venovaná jedna, svojou dikciou suchá veta. Že by sa neobjavilo ani slovíčko o Homolovom puči či o tzv. Malej vojne z 23. marca 1939, teda udalostiach, ktoré spravidla reflektovali aj kronikári malých obcí (s. 195). Nehovoriac už o tom, že zo zápisov z roka 1939 akoby vypadla reflexia ďalších veľkých udalostí na domácom a medzinárodnom poli (vojna s Poľskom, voľba prezidenta SR a i.). O dva-tri roky sa stala obrovskou témou zas vojna na východnom fronte, dobovo nazývaná ťažením proti boľševizmu. V trnavskej pamätnej knihe je však pri 22. júni 1941 stručný, veľmi podivný (a zavádzajúci) zápis, ktorý pri roku 1941 pôsobí ako „päť na oko“. „Keď slovenská vláda vyhlásila 24. júna vojnu bratskému Rusku, museli i trnavskí chlapci nastúpiť do boja proti našim slovanským bratom.“ (s. 218) Takisto pokladám za krajne nepravdepodobné, hraničiace s istotou, že by vtedajší kronikár obišiel činnosť Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže. V kronike to takmer úplne absentuje!

Zachovaná kronika je preplnená zväčša banálnymi a politicky neškodnými zápismi (počasie, výstavba, kultúra, šport, branná výchova, návštevy osobností, oslavy, výstavy a pod.).

Za ostatných dvadsať rokov som preštudoval desiatky pamätných kníh obcí z obdobia prvej Slovenskej republiky. Po pozornom prečítaní tej trnavskej však tvrdím, že ide o sfalšovanú kroniku – jednoducho povedané v podobe, v akej nemohla byť v rokoch 1938 – 1943 koncipovaná. Podľa všetkého sa aj v Trnave stalo to, čo spravil učiteľ Rudolf Mejsnar, kronikár v Považskej Teplej. Po príchode Červenej armády a nového režimu niektoré strany kroniky povystrihoval. Zohnal kronikársky papier, prečísloval strany a kroniku zošil na nepoznanie... (bližšie *Historické rozhľady*, III/2006, s. 198) Som presvedčený, že pôvodná pamätná kniha Trnavy, písaná v období Slovenskej republiky, poslúžila aj tu ako podklad. Kronikár dobové zápisy veľmi dôkladne prefiltroval cez nové politické sito a takto prečistené prepísal nanovo. Iné praktické vysvetlenie nemám.

Pre zaujímavosť, z dnešných krajských miest (Bratislava, Nitra, Trnava, Trenčín, Žilina, Banská Bystrica, Prešov, Košice) sa podľa mojich informácií skutočne pôvodné kroniky z obdobia druhej svetovej vojny zachovali len v Nitre a v Prešove; ostatné boli „stratené“.

Dokumentom č. 2 je tzv. Kronika národného povstania. Aj tu išlo o špecifický prameň. Písaný bol jednoznačne z povojnových ideových pozícií „jednotného Československa“ a víťazného ZSSR s jasne vyhraneným politicko-ideologickým účelom.

Podnet na písanie takýchto kroník vyšiel z vládnych kruhov. Projekt riadilo povereníctvo informácií, jeho novozriadený V. odbor – Národný od-

boj (bližšie inštrukcie pozri dokument *Materiál pre brožúru Slovenská dedina v povstaní*. In Slovenský národný archív, fond PI, šk. 33). Predstavitelia národných výborov v mestách a obciach sú vyzývaní, aby v kronikách opísali, ako sa ich obec „zúčastnila na tomto najslávnejšom úseku dejín“, ako civilné obyvateľstvo pomáhalo povstalcovi a partizánovi, aké jednotky boli v obci, aké škody obec utrpela a pod. Výsledkom malo byť vydanie veľkej publikácie pod názvom *Slovenská dedina v povstaní*. Zámer sa nezrealizoval, no z viacerých obcí sa zachovali určené správy.

Okrem povereníctva informácií zbieralo po vlastnej linke takýto materiál aj Národné múzeum v Turčianskom Svätom Martine. Martin sa v tom čase pokladal za kolísku povstania. Pri príležitosti prvého výročia jeho vypuknutia (mal to byť 25. august 1945) si vedenie múzea, na čele so správcom Jánom Gerykom, predsavzalo osloviť všetky slovenské obce (miestne národné výbory), aby mu do 15. augusta 1945 zaslali všetky informácie a dokumenty týkajúce sa „podzemného hnutia na odstránenie fašistického režimu a za obnovenie demokratickej ČSR“, ako aj povstania a oslobodenia.

Samozrejme, medzi ľudské straty a obete sa od roku 1945 oficiálne rátali výlučne tí, ktorí zahynuli na strane čsl. odboja. Úplne nezaujímavé boli pre ľudovodemokratický režim obete na druhej strane frontovej barikády (napr. slovenskí vojaci) a vysloveným tabu sa stali obete partizánskych vražd, osoby deportované do sovietskych gulagov, obete spojenecského bombardovania a pod. Takéto informácie v povstaleckých kronikách nenachádzame. A ak by sa objavili, je dosť pravdepodobné, že ich autori by sa nevyhli prenasledovaniu.

Autorom trnavskej kroniky národného povstania bol spisovateľ a publicista Ján Gál Poddumbiersky, ktorý za svoje protištátne články v období Slovenskej republiky dostal pár mesiacov väzenia v Ilave. Po stránke politickej bol výraznej čechoslovakistickej orientácie. Roky od vzniku Slovenskej republiky do vypuknutia povstania podáva priam ako roky utrpenia pre obyvateľov. Napriek tejto jednostrannosti však nájdeme u neho aj viacero dôležitých údajov. Takže jeho kronika nám do istej miery nahrádza stratenú originálnu Pamätnú knihu mesta. Ak čitateľ dokáže čítať medzi riadkami...

Martin Lacko

KOSATÍK, PAVEL

SLOVENSKO 30 LET POTÉ

Nakladatelství a vydavatelství Práh, 2022, 216 s.

ISBN 978-80-7252-949-0

V ostatnom čase býva zvykom, že niektorí českí historici sa sami pasujú za dôverných znalcov Slovenska alebo slovenskej histórie. Dlho si tento status držal historik Jan Rychlík a zdá sa, že dnes jeho štafetu preberá publicista Pavel Kosatík. Zo slovenského hľadiska je potom zaujímavé porovnať si českú percepciu nášho poprevratového vývoja práve optikou českého historika. Ak však čitateľ čakal, že v tomto prípade sa mu dostane do rúk kniha, ktorá poskytne akýsi nadhľad, autentickú snahu o pochopenie slovenských politických procesov, historickú empatiu a, nedajbož, aj nejakú ďalšiu pridanú hodnotu, musí byť hlboko sklamaný. Kosatíkov historický opus sa utápa v štandardných, dnes už dokonca aj čiastočne prekonaných klišé, predovšetkým však v mori nepresností, skreslení a podobných hlbokých „necností“, ktoré by sme možno mohli očakávať u povrchných novinárov, ktorí nemajú čas overovať si pramene a píšú len z vlastnej, často deravej pamäte, ale nie u historika. V závere síce Pavel Kosatík spomína, že jeho pôvodným zámerom bolo napísať akési fejtóny či eseje o českej percepcii slovenskej otázky, nakoniec sa však z toho vyklúla kniha, ktorá sa aspoň navonok tvári ako populárna historická monografia. Nie je to však ani jedno, ani druhé. Najväčším sklamaním je, že Kosatík, hlavne pri najnovších dejinách, takmer výhradne čerpá len z jedného druhu prameňov, resp. skôr sa zdá, že ani nečerpá, len reprodukuje zapamätané, nie je schopný nadhľadu, až jeho text dostáva charakter podenkovej politickej agitky, ktorej zdrojom sú takmer bez výhrad pramene ako *Denník N*, týždenník *.týždeň* či denník *SME*. Nekritické preberanie takéhoto naratívu nakoniec degraduje výsledný text a prináša prevažne českému čitateľovi veľmi tendenčnú perspektívu nášho tridsaťročného vývoja.

Podme teda prevažne chronologicky k jednotlivým klišé a nepresnostiam, ktorých je v knihe požehnané, aj preto ich v tejto recenzii spomeniem len nepatrné množstvo a iba pri udalostiach zásadného významu. Pozrime sa aspoň enumeratívne na zásadné vecné chyby. Pavel Kosatík tvrdí, že pri zrode Kresťanskodemokratického hnutia (KDH) bola dvojica Ján Čarnogurský a František Mikloško. Realita je však taká, že František Mikloško vstúpil do KDH až v roku 1992 a v rokoch 1990 až 1992 bol predsedom Slovenskej národnej rady (SNR) ako predstaviteľ Verejnosti proti násiliu (VPN). Kosatík to minimálne na dvoch miestach ignoruje a interpretuje túto nesúrodú dvojicu už od začiatku ako predstaviteľov KDH. Vôbec nevysvetlil, že VPN bolo spočiatku koncipované ako širokospektrálne občianske hnutie, ktoré sa neskôr zmenilo na politickú stranu, kde našli svoje miesto bývalí i normalizační komunisti, liberáli aj konzervatívci. Len jemne naznačil, že po politickej likvidácii Jána Budaja (na základe pozitívnej lustrácie – bol agentom Štátnej bezpečnosti) ako šéfa VPN skupinou okolo Fedora Gála toto hnutie stratilo osobnosť čo len s náznakom politického talentu. Po odvolaní prvej Mečiarovej vlády roku 1991 sa preferencie VPN scvrkli z pôvodných dvadsaťdeväť percent na neuveriteľné dve percentá. To sa nepodarí hocikomu, na to treba talent. A na takéto veci Fedor Gál naozaj talent mal. Nakoniec Gál pochopil, že v slovenskej politike skončil. Keď ho na čele VPN, neskôr Občianskej demokratickej únie (ODÚ), vystriedal Martin Porubjak, preferencie tohto hnutia sa stabilizovali na úrovni okolo štyroch percent, čo však na ďalšiu politickú budúcnosť nestačilo.

Kosatík sa venuje aj vyjednávaniu českej a slovenskej politickej reprezentácie o štátoprávnom usporiadaní federácie v rokoch 1990 – 1992. Pokusy o kompromis skončili neprijatím zmluvy z Milov. No a práve Kosatíkova interpretácia neprijatia zmluvy z Milov je viac než nepresná a neúplná. Česká národná rada (ČNR) ju prijala a predsedníctvo Slovenskej národnej rady (SNR) a slovenská časť Snemovne národov Federálneho zhromaždenia (SN FZ) ju neprijala. Kosatík však nepresne hovorí, že jej prijatie by znamenalo silné konfederálne princípy a že táto zmluva vychádzala z princípu, že suverénne republiky by na základe vzájomnej dohody postúpili časť kompetencií v oblasti zahraničnej politiky, obrany, meny a ochrany ústavnosti pod spoločnú federálnu strechu. Federálne zhromaždenie sa malo transformovať na dvojkomorový parlament, kde by boli poslanecká snemovňa a senát, a ten by mal byť kreovaný paritne. To by však bolo pre slovenskú stranu krokom naspäť. Vo Federálnom zhromaž-

dení totiž mohla slovenská alebo aj česká časť Snemovne národov požiadať o oddelené hlasovanie komôr, a teda nadpolovičná väčšina jednej či druhej časti Snemovne národov mohla zablokovať akékoľvek rozhodnutie Federálneho zhromaždenia. Ak by bola parita, blokačná väčšina by sa v rámci spoločného senátu zo strany slovenských senátorov značne oslabilala. Aj v súvislosti s hore uvedeným je Kosatíkovo konštatovanie, že „vůbec to nebyl špatný návrh, de facto šlo o onu už zmiňovanou konfederaci“, viac ako zavádzajúce.

Čo naozaj malo charakter konfederácie, tak to bol návrh Miloša Zemana z októbra 1992 o takzvanej česko-slovenskej únii, ktorý na veľké pobúrenie Občianskej demokratickej strany (ODS) na pôde Federálneho zhromaždenia presadil spolu s časťou poslancov Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS). Podľa tohto návrhu mali dva suverénne štáty zdola vytvoriť spoločné orgány, prezidenta, parlament a radu, ktorej členmi mali byť ministri, ktorí mali zdieľať niektoré spoločné kompetencie: zahraničie, obranu, ekonomickú a menovú politiku a ekológiu. Všetky tieto funkcie mali byť len koordinačné a dočasné, keďže sa optimisticky rátalo s tým, že oba štáty okolo roku 2000 vstúpia do Európskej únie (EÚ) ako samostatné subjekty medzinárodného práva. Treba však zdôrazniť, že tento návrh bol len akousi bočnou epizódou. A po dôrazných protestoch ODS poslanci HZDS tento projekt ďalej nepodporovali a všetko spelo k dohode o rozdelení federácie v novembri 1992 vo Federálnom zhromaždení. Pavel Kosatík živí staré kliše o tom, že otcom slovenskej štátnosti je Václav Klaus, ktorý vďaka argumentom svojho podpredsedu Miroslava Macka pochopil, že akýkoľvek iný model než tzv. autentická federácia by znamenal len to, že Slovensku ide de facto o samostatnosť, ale zároveň, podľa českej interpretácie, Slovensko naďalej ostane napojené na české „peňazovody“. Celkom tak to nebolo. Idea rozdelenia spoločného štátu sa utvárala postupne, až sa došlo do stavu, keď bolo obom politickým reprezentáciám jasné, že už nie je možné nájsť vzájomne prijateľný *modus vivendi* a teda, že rozdelenie štátu bude predsa len lepším riešením.

K etalónu českých intelektuálnych kliše patrí aj tvrdenie Kosatíka, že následkom rozdelenia sa veľmi skoro popretrhali vzťahy medzi českými a slovenskými intelektuálmi, hercami, umelcami a podobne. Žitá empiria niečo také úplne vyvracia. Kontakty na úrovni akademických či umeleckých komunít ostali takmer nedotknuté, alebo sa časom ešte viac prehĺbili, pretože ich nemala prečo rozdeľovať politika, ktorá práve v rokoch 1990 až 1992 bola prítomná aj v oblasti kultúry či vedy.

Pavel Kosatík chronologicky opisuje politický vývoj na Slovensku a už názvy jednotlivých kapitol jasne naznačujú, aký je to pohľad: *Slovenské 90. léta – Návrat divočiny, Postkomunisté a Hlinkovci, Holubičí národ a boxer premiér* a podobne. Skrátka štandardné kliše plne a nekriticky preberajúce naratív časti médií deväťdesiatych rokov, teda denníka *SME* či *Domino fóra*. To všetko poprepletané sériou nepresností, ktoré sú v texte neskôr sporadicky uvádzané na pravú mieru. Na jednom mieste napríklad píše, že strana Smer vznikla v roku 2000, o niečo ďalej uvádza správny dátum rok 1999. Už len tieto disproporcie by vedela a mohla skorigovať pozorná zodpovedná redaktorka.

Výpočtom nepresností, skreslení a zjednodušení sa však nechcem hlbšie zaoberať, lebo by to bol veľmi dlhý a vo svojej podstate nudný výpočet. Čo je však asi podstatné a nutné, musím sa pristaviť pri interpretácii dvoch veľkých káuz, ktoré zásadným spôsobom ovplyvňovali slovenskú politiku ostatných desať rokov.

Kosatíkova interpretácia kauzy Gorila je jemne povedané veľmi jednostranná a pokrivená. Najzásadnejšie je tvrdenie, že „ze spisu nevyplýva, že by napríklad Dzurinda sám jmenovite korumpoval, anebo se nechal korumpovať“. No a aká je realita? V spise Gorila sa viackrát vyskytuje tvrdenie, že Dzurindu a Mikloša vypláca Palacka, resp. Kucej. Igor Kucej aj Gabriel Palacka boli pokladníkmi Slovenskej demokratickej a kresťanskej únie (SDKÚ) a, ako viackrát spomenul šéf Penty Jaroslav Haščák, každá strana potrebuje svojho Palacku. Ten, ako vieme, aj keď nikdy nepodnikal, dnes vlastní honosnú vilu na bratislavskej adrese, ktorá má odhadovanú hodnotu cez dva milióny eur, čo je suma, ktorú Palacka nikdy nemohol legálne zarobiť ako zamestnanec vo verejnej službe. Kosatík pritom ani len nespomenul, že po vypuknutí aféry Gorila vláda hlasovala o odvolaní prezidentky Fondu národného majetku (FNM) Anny Bubeníkovej. Treba si uvedomiť, že kauza Gorila má tri kľúčové postavy: Jirka Malchárka, Jaroslava Haščáka a Annu Bubeníkovú. V prepisoch záznamov z kauzy sa ukázalo, aký prehnitý a skorumpovaný systém vznikol pod kuratelou Dzurindovej garnitúry. Dzurinda, Mikloš a v podstate všetci ministri vlády za SDKÚ vrátane Lucie Žitňanskej a naopak s výnimkou premiérky Ivety Radičovej sa rozhodli aj po prevalení kauzy Gorila podržať Annu Bubeníkovu (mimochodom nominantku SDKÚ) na poste prezidentky Fondu národného majetku. Takéto elementárne fakty však v Kosatíkovej knihe čitateľ nenájde. Rovnako ani okolnosti, ktoré vo voľbách v roku 2010 neumožnili Mikulášovi Dzurindovi kandidovať. Kauzu extrémne pochybné-

ho financovania SDKÚ, ktoré rezultovalo do vyradenia predsedu SDKÚ z volebného zápasu, nenájdeme okomentované v Kosatíkovej publikácii ani len jedinou vetou.

No a nakoniec iste stojí za reč a aj zásadnú korekciu Kosatíkova svojská interpretácia sporu Roberta Fica a Andreja Kisku, predovšetkým však Kiskova daňová kauza KTAG. Začiatok sporu medzi Ficom a Kiskom opisuje Kosatík ako Kiskovu neochotu menovať parlamentom nominovaných kandidátov za sudcov Ústavného súdu. Realita je však taká, že Robert Fico ako vtedajší premiér nežiadal prezidenta Andreja Kisku o menovanie konkrétneho sudcu, apeloval len na jeho povinnosť vybrať z dvojnásobného počtu kandidátov polovicu a menovať ich za sudcov Ústavného súdu. Prísne vzaté, tento politický spor nebol ani tak sporom Fico – Kiska, ale skôr Kiska a parlament, pretože v slovenskej ústavnej úprave parlament volí dvojnásobný počet kandidátov, z ktorých si potom prezident musí vybrať polovicu. Kiska však dlhodobo ignoroval literu ústavy, až takmer privodil nefunkčnosť ústavných inštitúcií, konkrétne Ústavného súdu, čo mohlo vyústiť do jeho ústavnej obžaloby.

Hlavný spor Fica a Kisku však nastal vtedy, keď Finančná správa a neskôr aj prokuratúra začali vyšetrovať Kiskove masívne daňové úniky. Podstata kauzy tkvela v tom, že v snahe ušetriť a krátiť dane si Andrej Kiska v rozpore s platnou legislatívou účtoval náklady na kampaň na svoju firmu KTAG. Týmto nadobudla Kiskova firma z hľadiska svojho „podnikania“ úplne iný charakter a takýto priehľadný podvod nemohol len tak prejsť. Najmä nie u niekoho, kto sa ocitol na najvyššom politickom poste a kto mal navyše plné ústa slušnosti a transparentnosti. Kosatíkova interpretácia tejto kriminálnej kauzy je krajne nepresná a tendenčná. Tvrdí, že vraj Kiskova firma sa pokúsila krátiť dane vo výške troch miliónov korún, čo je ďalšia vecná chyba, keďže išlo o viac než 300-tisíc eur, teda vyše deväť miliónov korún. Veľmi nepresné a zavádzajúce je aj jeho tvrdenie, že „Finanční úrad po zjištění této skutečnosti daň doměřil, Kiska daň doplatil a tím trestnost činu zanikla“.

To by možno platilo, ak by v tom istom čase neprebiehalo trestné stíhanie iného daňového podvodníka, Ladislava Baštrnáka. Ten rovnako ako Andrej Kiska chcel využiť inštitút účinnej ľútosti, vďaka čomu by sa obaja daňoví podvodníci mohli vyhnúť trestnoprávnemu stíhaniu. Práve v tom čase sa však na politickú objednávku zmenil zákon a pri vedomých finančných podvodoch sa účinná ľútosť už nedala uplatniť. Výsledkom bolo, že Ladislava Baštrnáka odsúdili na štyri roky nepodmienečne a Andrej Kis-

ka ešte stále na svoj ortieľ čaká. Vyšetrovanie Kiskovej daňovej kauzy sa totiž nezastavilo ani po zmene politických garnitúr. Práve naopak, vyšetrovateľ Kiskovej kauzy bol povýšený a práve na 18. apríla 2023 bolo vytýčené pojednávanie. Medzitým však bolo presunuté na jún 2023. Každopádne je jasné, že Kiskova kauza nebola ani politická, ani vykonštruovaná, ale kriminálna. Zároveň sa potvrdilo, že Slovensko nie je mafiánsky štát, ako to sám vyhlasoval, keď sa orgány činné v trestnom konaní chceli pozrieť aj na jeho ďalšie kriminálne praktiky.

Kniha Pavla Kosatika je výsostne subjektívnym pohľadom povrchného pozorovateľa slovenskej spoločnosti uplynulých tridsať rokov. Jeho informačné zdroje sú jasne identifikovateľné. Nekriticky preberá naratív hlavných korporátnych médií ako denník *SME*, *Denník N*, *Domino fórum*, *.týždeň*, *TV Markíza* či *RTVS* v čase, keď boli podriadené, respektíve slúžili pravicovým vládam. Množstvo faktických chýb, nepresností, svojsky interpretovaných udalostí či absencia niektorých významných udalostí dáva jasne vedieť, kde autor hodnotovo a názorovo stojí. Kosatíkovu publikáciu treba vnímať ako veľmi jednostranný pohľad autora na slovenský vývoj za ostatných tridsať rokov. Autor pochybil aj ako publicista. Spreneveril sa etike. Nepresne cituje pramene a neoveroval si svoje tvrdenia v takej miere, v akej by to bolo žiaduce. Zlyhala aj zodpovedná redaktorka, ktorá autorove nepresné údaje neoverovala. Nezjednotila dátumy či udalosti, ktoré sa v rozdielnych podobách vyskytujú v publikácii, pričom niekde boli presné, inde chybné. Škoda, najmä slovenský čitateľ tak prišiel o šancu pozrieť sa na svoju nedávnu históriu z perspektívy spoza rieky Moravy, teda z nadhľadu, ktorý je pri domácom autorovi ťažšie dosiahnuteľný. Recenzovaná publikácia Pavla Kosatika je premrhanou šancou, čo však dáva nádej, že niekto profesionálne pripravený a osobne nezaujatý sa znova vydá na podobnú misiu a zvládne ju so čťou. Snáď sa toho čoskoro dočkáme.

Roman Michelko

ARMÁDNE MÚZEUM ŽIŽKOV V PRAHE V NOVOM A PO NOVOM

Dňa 28. októbra 2022, na Deň českej štátnosti, bolo pre verejnosť, po dôkladnej prestavbe a modernizácii, úplne v novej podobe a čiastočne v nových priestoroch otvorené Armádne múzeum Žižkov. Gen. Aleš Knížek vo svojom prejave na slávnostnom otvorení 20. októbra 2022, otvoril novú etapu múzea: „Zanedlouho vstoupíte do chrámu českých vojenských dějin. Uvidíte unikátní předměty a osloví vás neokázalé hrdinství lidí, kteří naši historii i tradice utvářeli. Vítejte v muzeu, které patří České republice a její armádě“.¹ Gen. Knížek ďalej vysvetlil, v čom je toto múzeum výnimočné: „Je bytostně a neodmyslitelně spjata se vznikem a historií našeho státu. Bylo vybudováno, aby uchovalo památku lidí, kteří bojovali za svobodu naší země, kteří lásku k vlasti prokazovali skutky, nikoli slovy“. Ministerka obrany České republiky Jana Černochová vo svojom prejave zdôraznila i súčasný, najdôležitejší európsky vojensko-politický aspekt – vojnu na Ukrajine.²

Expozícia vyjadruje a približuje českú národnú a štátnu myšlienku v českých vojenských dejinách od 6. storočia do súčasnosti a dáva svoju vlastnú odpoveď na otázku, ako vystavovať a prezentovať vojenskú históriu, fenomén násilia a vojny v prvej tretine 21. storočia.

K návšteve múzea

Múzeum a jeho expozície som navštívil mnohokrát. Expozície sú rozdelené do jedenástich výstavných celkov, ktoré prezentujú viac ako sedem-

¹ Česká televize. [archív]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3537751-zive-armadni-muzeum-zizkov-se-po-rekonstrukci-slavnostne-oteviralide-mohou-prijit-od>

² *A rewiew 3/2022 special*. Mimořádné vydání k znovuotevření Armádního muzea Žižkov po rekonstrukci 2018 – 2022. Připravil Odbor komunikace MO a Vojenský historický ústav Praha, s. 3. [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://mocr.army.cz/scripts/detail.php?pgid=209>

tisíc exponátov (umiestnených v takmer troch stovkách vitrín), rozčlenených na sedem hlavných častí. Celková expozícia sa nachádza na štyroch poschodiach o rozlohe približne päťtisíc metrov štvorcových. Moderná prezentácia zbierok s ich širokými možnosťami využitia radí múzeum medzi najlepšie vojenské múzeá v Európe. V expozíciách sa snúbia prvky tradičného múzejníctva s významnými až unikátnymi predmetmi, ktoré dopĺňajú súčasné audiovizuálne možnosti v technológiách, i použitie scénických prvkov, ako sú diagramy, či modely. Múzeum však netvorí len expozičné plochy. K dispozícii sú aj dve prednáškové sály, priestor pre aktuálne výstavy pre verejnosť, ako aj kaviareň. Tu je na mieste podotknúť, že múzeum pri plnení svojho poslania počíta aj s aktívnou spolupracou s verejnosťou. Podarilo sa tu vybudovať návštevnícky atraktívne moderné prostredie s výrazným zameraním na vzdelávacie programy pre verejnosť, školy, deti a mládež. Zrekonštruované múzeum má tak možnosť navštíviť a prejsť nielen fanúšik vojenskej histórie a vojenskej techniky, ale každý záujemca, či už ako občan Českej republiky, alebo cudzinec.

S čím sa môžeme pri návšteve múzea stretnúť, na čom a ako boli postavené zásady a východiská pri tvorbe nových expozícií, aká je ich štruktúra, obsah i didaktické využitie, ako prebiehal výber exponátov a jeho kritériá, čo v expozícii predstavujú tzv. predmety s príbehom, aká je úloha audiovizuálnych prostriedkov, systému a významu QR kódov a dotykových LCD displejov, aké sú jeho „top“ exponáty atď.? Prvotné zoznámenie s nimi a odpovede na tieto a ďalšie otázky nájdeme na webe českého Vojenského historického ústavu.³ Je dobré, tak som to urobil i ja, vopred sa zoznámiť s tým, čo by sme mohli nazvať „sprievodca – manuál“ po múzeu a jeho expozíciách.⁴ Tu môžeme prejsť do rozšíreného popisu štruktúry a obsahu jednotlivých častí. K dispozícii sú i ďalšie materiály a videá.⁵

³ Webové stránky Vojenského historického ústavu. [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://www.vhu.cz/jak-sla-rekonstrukce-armadniho-muza-zizkov-a-jak-se-rodily-nove-expozice/> a <https://www.vhu.cz/predmety-jako-zaklad-koncepcie-novych-expozic-armadniho-muzea-zizkov/> *A rewiem 3/2022 special. C. d., s. 28 – 29*

⁴ Webové stránky Vojenského historického ústavu. [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://www.vhu.cz/muzea/zakladni-informace-o-am-zizkov/expozice-am-zizkov/> a <https://www.vhu.cz/souhrn-clanku-a-fotogalerii-mapujicich-novou-podobu-armadniho-muzea-zizkov/>

⁵ Videá s brig. gen. A. Knížkem najdete na týchto odkazoch. Youtube. [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=v9ieYMIw3DA>, <https://www.youtube.com/watch?v=6IHvciJ8dgo>, <https://www.youtube.com/watch?v=i7Prr75cL1o>. Za prečítanie rozhodne stojí i rozhovor s riaditeľom Odboru múzeí VHÚ plk. M. Buriánem. Webové stránky Vojenského historického ústavu. [online]. [cit. 2023-3-21]. Do-

Prezentuje sa tu postupne sedem hlavných častí:

1. Od najstarších čias až po rok 1740
2. Od roku 1740 do roku 1914
3. Prvá svetová vojna 1914 – 1918
4. Zákopy prvej svetovej vojny
5. Česko – Slovensko v medzivojnovom období 1918 – 1938
6. Roky 1938 – 1948, druhá svetová vojna
7. Od roku 1948 až do súčasnosti

Je to nutné pre prvotné, hlbšie zoznámenie sa s tým, „čo vás čaká, a čo vás neminie“, keď sa rozhodnete navštíviť toto múzeum. Uvádzam to i preto, že sa nebudem v tomto príspevku znova zaoberať obsahom a štruktúrou jednotlivých expozícií, ktoré sú k dispozícii na webe Vojenského historického ústavu, v spomenutom tzv. sprievodcovi – manuáli, ale len poukážem na niektoré zaujímavé skutočnosti. Vzhľadom na to, že zatiaľ neexistuje múzejný katalóg, ale iba skladačka s názvom *Průvodce expozicemi armádního muzea Žižkov*, považujem zoznámenie sa so štruktúrou, členením múzea a jeho expozícií za dôležité.

Navštíviť múzeum rozhodne odporúčam aj občanom Slovenskej republiky, veď veľkú časť svojich dejín, a teda i tých vojenských, Slováci žili spolu s Čechmi a inými národmi, či už to bolo v ranostredovekej slovenskej ríši kráľa Svätopluka, v stredovekom poľsko-česko-uhorskom súštatí, v habsburskej monarchii, Rakúsko-Uhorsku, či Česko-Slovensku, a zanechali tu svoj nezmazateľný príbeh, i keď počet vystavených exponátov čisto slovenskej vojenskej stopy v tu vystavovaných českých vojenských dejinách tomu veľmi nenasvedčuje. V týchto jednotlivých expozíciách je však ukrytá i slovenská historická vojenská pamäť, ktorá sa niekedy skrýva za označením česká, alebo česko-slovenská. Tu by som chcel upozorniť primárne slovenského, ale i českého návštevníka na možnosť kriticky si prehľbiť a doplniť svoje múzejné informácie v týchto slovenských, ale i českých vojenských súborných dielach,⁶ popri prípade i existujúcich monografiách, ako i vo

stupné na <https://www.vhu.cz/cesta-k-poznani-rozhovor-s-reditelem-odboru-muzei-vhuplukovníkem-michalem-burianem/>

⁶ Pozri napríklad: DANGL, Vojtech. *Bitky a bojiská v našich dejinách 1. Od Samovej ríše po vznik stálej armády*. Bratislava: Perfekt, 2005; DANGL, Vojtech. *Bitky a bojiská v našich dejinách 2. Od vzniku stálej armády až po prvú svetovú vojnu*. Bratislava: Perfekt, 2007; SEGEŠ, Vladimír a kolektív. *Slovensko. Vojenská kronika*. Bratislava: Perfekt, 2007; SEGEŠ, Vladimír – DANGL, Vojtech – ČAPLOVIČ, Miloslav – BYSTRICKÝ, Jozef – ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal – PURDEK, Imrich. *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov*. Praha – Bratislava: Ottovo nakladatelství, s. r. o., 2015; DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojvodcovia. 111 osobností vojenských dejín Slovenska*. Praha:

vojenských historických časopisoch *Vojenská história*, *Historie a vojenství* a pod. Zároveň by som chcel upozorniť na niektoré „top“ exponáty slovenských aktérov, tvorcov či nositeľov zaradených do českej, resp. česko-slovenskej vojenskej pamäti.

Pravdepodobne najvýznamnejšou slovenskou osobnosťou (keď nepočítame Jozefa Gabčíka a Jána Kubiša v súvislosti s atentátom na R. Heydricha) je postava Milana Rastislava Štefánika. Zaujali ma dva vystavené artefakty, viažuce sa k jeho osobnosti a činnosti: je to Štefánikov návrh na česko-slovenskú zástavu z roku 1919 a šabl'a šaška.⁷ Čo sa týka vyslovene vlastných slovenských vojenských reálií a ich exponátov, sú tu nainštalované v podstate štyri vitríny s príbehmi vystavovaných predmetov: vznik Slovenského štátu 1939, Slovenská armáda v ZSSR 1941 – 1944, Slovenské národné povstanie 1944 a Karpatsko-duklianska operácia 1944. Premietnuť si môžete tiež videá zo západného i z východného odboja, z prechodu stotníka Slovenskej armády Jána Nálepku k sovietskemu partizánskemu veliteľovi A. Saburovovi, o SNP a Karpatsko-duklianskej operácii. Ďalšie zmienky o Slovákoch a Slovensku môžete nájsť v problematike vzniku

Ottovo nakladatelství, 2012; KLEIN, Bohuš – RUTTKAY, Alexander – MARSINA, Richard. *Vojenské dějiny Slovenska I. Stručný náčrt do roku 1526*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1993; DANGL, Vojtech – KOPČAN, Vojtech. *Vojenské dějiny Slovenska II. / 1526 – 1711*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1995; DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dějiny Slovenska III. / 1711 – 1914*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996; HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miroslav. *Vojenské dějiny Slovenska IV. / 1914 – 1939*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996; CSÉFALVAY, František a kolektív. *Vojenské dějiny Slovenska V. / 1939 – 1945*. Bratislava: Magnet Press, Slovakia s. r. o., 2008; ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dějiny Slovenska VI. / 1945 – 1968*. Bratislava: Magnet Press, Slovakia s. r. o., 2007; BAKA, Igor a kolektív. *Vojenské dějiny Slovenska VII. / 1968 – 1992*. Bratislava: Magnet Press, Slovakia s. r. o., 2016; KLUČINA, Petr – MARSINA, Richard – ROMANÁK, Andrej. *Vojenské dějiny Československa I. / Do roku 1526*. Praha: Naše vojsko, 1985; BROFT, Miroslav a kolektív. *Vojenské dějiny Československa II. / 1526 – 1918*. Praha: Naše vojsko, 1986; BÍLEK, Jiří a kolektív. *Vojenské dějiny Československa III. / 1918 – 1939*. Praha: Naše vojsko, 1987; BROFT, Miroslav a kolektív. *Vojenské dějiny Československa IV. / 1939 – 1945*. Praha: Naše vojsko, 1988; BÍLEK, Jiří a kolektív. *Vojenské dějiny Československa V. / 1945 – 1955*. Praha: Naše vojsko, 1989; KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha: NLN, 2008

⁷ Webové stránky Vojenského historického ústavu. [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://www.vhu.cz/jedinecne-exponaty-v-expozici-armadniho-muzea-zizkov-predmety-ktere-maji-svuj-pribeh/> a <https://www.vhu.cz/exhibit/ruska-dustojnicka-saska-genmilana-rastislava-stefanika/>

a činnosti česko-slovenských légií, bojov o začlenenie Slovenska do Česko-Slovenskej republiky v rokoch 1918 – 1919.

Tu je však potrebné podotknúť, že návštevník, by si mal rezervovať dostatok času na prehliadku múzea. Informácie a odporúčania nájdete na tomto odkaze.⁸

Na prehliadke múzea – postrehy

Základ expozičných zbierok tvoria zbierkové predmety. Významnou a nezanedbateľnou stránkou expozície sú však sprievodné – dvojязыčné (české a anglické) texty k jej jednotlivým častiam, ako aj k jednotlivým exponátom. Múzeum je jednoznačne štátnou vzdelávacou inštitúciou formujúcou historickú pamäť. Robí to nielen prostredníctvom svojich vystavovaných exponátov, ale aj prostredníctvom textových materiálov k nim a sprievodnými historickými, alebo historizujúcimi textami. Texty vznikali, ako sa môžeme dočítať, „ve spolupráci pracovníkov Odboru muzeí a Odboru historicko-dokumentačného“.⁹ Špecifické miesto majú vybrané citáty panovníkov, politikov, filozofov, spisovateľov, vojvodcov, vojakov, odbojárov, ktoré akoby mali nielen zvýrazniť ducha jednotlivých častí expozície, ale aj nalaďiť návštevníka do emočnej a nielen poznávacej roviny vnímania. Nájdeme tu citáty Jindřicha z Plumlova, N. Machiavelliho, M. Broda, T. G. Masaryka, J. Hodeka, E. Beneša, R. Heydricha, V. Kropáčka, posledné slová parašutistov z boja v kostole svätých Cyrila a Metoda v roku 1942, W. Churchill, V. Havla, ako i citácie z niektorých deklarácií, zákonov, zmlúv.

Prvým z takýchto vybraných citátov, s ktorým sa stretneme hneď pri vstupe do prvej časti expozície, je citát kniežaťa Soběslava I. z roku 1126: „Doufám v milosrdenství Boží a zásluhy svatých mučedníků Kristových, Václava a Vojtěcha, že nebude vydána naše země do rukou cizinců.“ Pôsobí to nielen veľmi symbolicky, ale i ako historicky neustále prítomný odkaz českej dejinnej prítomnosti. Tento citát vo svojej podstate ako keby predikoval a poukazoval na stále historicky prítomnú (i v expozíciách) českú dejinnú skúsenosť, ktorá bola veľmi často určovaná revolúciami a vojnami. V podstate môžeme povedať, že revolučné a s nimi prepojené vojenské skúsenosti sa zásadným spôsobom podieľali na formovaní a výklade českých dejín. Dejinný pohyb českých dejín a českej štátnej idey sa vždy stretával s revolúciami a vojnami. Z výsledku týchto revolúcií a vojen doká-

⁸ Webové stránky Vojenského historického ústavu. [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://www.vhu.cz/jak-si-uzit-armadni-muzeum-prakticke-rady-pro-navstevniky/>

⁹ A rewiem 3/2022 special. C. d., s. 19

zal významne profitovať a ťažiť, ale ich aj podceňovať, nerozumieť im, či nechcieť vidieť realitu so všetkými fatálnymi následkami, ktoré prinášala. A ich opakujúce sa reflexie vidíme v českom myslení a realite dodnes.

České vojenské dejiny sú predovšetkým primárne geopoliticky a mentálne zasadené do historicky svetovej globálnej vojny, ktorej vnútro-sociálnym agresorom bola a je regionálna civilizácia Západu a jej striedajúce sa vedúce štáty a ich spojenci či satelity: Rímska ríša, Svätá ríša rímskeho národa nemeckého, Veľká Británia a v súčasnosti USA. Historicky nadčasovo pôsobí citát Reinharda Heydricha z roku 1941 v hlavnom výstavnom priestore venovanom druhej svetovej vojne: „Nesmíme nadlouho ponechať tento česko-moravský priestor ve stavu, který by Čechy opravňoval nazývat jej prostorem českým... Nejříve ukážeme Čechům, kdo je zde pánem. Čech v tomto prostoru už koneckonců nemá co pohledávat.“ Veľmi zaujímavo je prezentovaná problematika Protektorátu Čechy a Morava, germanizácie českomoravského priestoru, nemeckej rasovej perzekúcie a holokaustu. Bol som však prekvapený, že expozícia neodráža nijakým spôsobom genocídu Slovanov a ich obeť, ani náznakom tu nie je spomenutý Generálny plán Východ (Generalplan Ost) – plán na vyhubenie Slovanov a jeho realizácia.¹⁰ Texty sú nekonfliktné, z veľkej väčšiny historicky a odborne korektné, nekontroverzné, odpovedajúce požadovanému naratívu súčasnej doby, vyplývajúceho i z postavenia a začlenenia Českej republiky v súčasných geopolitických štruktúrach, väzbách a záväzkoch (voči Európskej únii, USA a NATO). Vychádzajú najmä z komentovania zobrazených udalostí po roku 1918, z videnia a chápania anglosaského prí-

¹⁰ ČELOVSKÝ, Boris. *So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů*. Ostrava: Tillia, 2003; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÁ, Margita (eds.). *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha: TEPS – Tisková, ediční a propagační služba, 1991; LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Jaroslava (eds.). *Heydrichova okupační politika v dokumentech*. Praha: ČSPB, 1987; AMORT, Čestmír. *Drang nach Osten. Pangermánské plány na vyhubení slovanských národů*. Praha: Naše vojsko, 1971; LEPIŠ, Juraj (ed.). *Nacistická politika voči slovanským národom*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2022; GÖTZ, Aly. *Hitlerův národní stát. Loupení, rasová válka a nacionální socialismus*. Praha: Argo, 2007; BEZYMENSKI, Lev Alexandrovič. *Plán Barbarossa*. Praha: Lidové nakladatelství, 1981; KÁRNÝ, Miroslav. *Generální plán Východ*. Praha: Academia, Československý časopis historický, č. 3/ 1977, s. 345 – 382; KÁRNÝ, Miroslav. *Kolik verzí má Generální plán Východ*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV. Sborník k problematice dějin imperialismu, sv. 11/ 1981, s. 229 – 257; BRANDES, Detlef. *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha: Prostor, 2015; RÖSSLER, Mechtild – SCHLEIERMACHER, Sabine. *Der Generalplan Ost: Hauptlinien Der Nationalsozialistischen Planungen – Und Vernichtungspolitik*. Berlin: PU Akademie Verlag, 1993

stupu k výkladu dejín a dejinných súvislostí, kde je až do súčasnosti viac či menej oslabovaný samostatný český prístup a pohľad na svoje i vojenské dejiny a ich niektoré medzníky. Stretávame sa s tým v textoch o legiónárskom mýte ako zásadnom pilieri príbehu o masarykovskej demokracii, o mýte o bitke pri Zborove 1917, o zakladateľskom mýte o vzniku Č-SR 1918, o mýte o bytostnom záujme anglosaských mocností na ochrane a zachovaní prvej Č-SR v rokoch 1918 – 1939, o rôznych variantoch mníchovského mýtu, mýtu o slovenskom separatizme 1938 – 1939, mýtu o nezištnom obnovení a ochrane Č-SR anglosaskými mocnosťami a USA v dobe druhej svetovej vojny a v povojnovom svete a Európe, mýtu o úlohe Č-SR ako mostu medzi Východom a Západom po roku 1945, mýtu o ríši Dobra (USA a ich spojenci – európske anglosaské mocnosti tzv. liberálnej demokracie, nedemokratické režimy autoritárskeho vodcovského typu a vojenskej diktatúry) a ríši Zla (nedemokratický, totalitný komunistický režim v ZSSR a jeho spojenci – štáty tzv. riadenej demokracie, neskôr totalitné, nedemokratické, komunistické či socialistické štáty) v bipolárne rozdelenom svete, mýtu o dobrom a mierumilovnom Severoatlantickom pakte a zlej, útočnej a vojny chlivej Varšavskej zmluve, mýtu o konečnom víťazstve ríše Dobra v studenej vojne a šírení jej celosvetovej demokratickej civilizlačnej misie mieru, pravdy, lásky – po roku 1989, i s česko-slovenskou a od roku 1993 s českou účasťou v humanitárnych misiách NATO, EÚ a OSN. Tomu je v múzeu venovaný priestor v siedmej časti expozície, ktorý približuje armádu po novembri 1989, vstup Českej republiky do NATO až po afganskú misiu Armády ČR. Neprehliadnuteľný je citát Václava Havla z roku 1995, pri vstupe do tejto časti expozície: „Pádem železné opony neskončili dejiny, neskončilo ľudské utrpenie, neskončili konflikty, nezačal žiadny pozemský ráj, skončila pouze jedna historická éra“.¹¹

¹¹ Tu zobrazené mierové operácie, misie, humanitárne intervencie, boj proti terorizmu ukázali rozporuplnosť svojho účelu, poslania, naplnenia v unipolárnom svete pod hegemonným vedením USA a NATO až do súčasnosti. Nastolili však mimo iného otázku, či sa máme snažiť zabrániť vzniku vojen, alebo máme dať prednosť poľudšťovaniu vojen cestou obmedzovania ich násillia a utrpenia... Pozri napríklad GALATÍK, Vlastimil – KRÁSNÝ, Antonín – ZETOCHA, Karel (eds.). *Vojenská strategie*. Brno: Univerzita obrany, 2008; *Armáda České republiky. Symbol demokracie a státní suverenity*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2013; TŮMA, Miroslav – JANOŠEC, Josef – PROCHÁZKA, Josef. *Obranná politika Československé a České republiky (1989 – 2009)*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2009; EICHLER, Jan. *Expanze na pozvání. Rozšiřování NATO a jeho důsledky*. Praha: Karolinum, 2019; PARENTI, Michael. *Smrt národu. Útok na Juhoafríku*. Kežmarok: Torden, 2018; GANSER, Daniele. *Nezákonné vojny. Ako krajiny NATO sabotujú OSN*. Kežmarok: Torden, 2021; KRÍŽ, Zdeněk. *Severoatlantická aliance a řešení ozbrojených konfliktů. Komparace angažmá v Kosovu a Libyi*. Brno: Masarykova

Pozrime sa bližšie na niektoré spomínané skutočnosti

Konkrétne historická relativizácia a súčasná ideologizácia v sprievodných textoch sa objavuje už v piatej časti expozície. V šiestej časti, najmä v období rokov 1945 – 1948, a v poslednej, siedmej časti – v úseku komunistická éra 1948 – 1989. Autori textov zobrazujú a šíria polopravdy vytrhnuté z kontextu, alebo niektoré veci zjednodušujú, poprípade ignorujú, zamlčujú (napríklad v textoch s názvami *Od spolupráce k nepriateľstvu*, *Rozdělená Evropa*, *Marshallův plán*, *Příprava na válku*, *Sověťizace*, *Urychlení výstavby ozbrojených sil*, *Hráz socialismu a míru*, *OT – 64 SKOT*, *Varšavská smlouva*, *NATO*, *Základní vojenská služba*, *Československé jaderné zbraně*, *Propaganda*, *Závody ve zbrojení*, *Konflikty studené války*, *Armády Varšavské smlouvy*). Niektoré tieto texty, ako napríklad *Hráz socialismu a míru* a v tom prezentovaný výňatok z Československého vojenského operačného plánu z roku 1964 navodzujú dojem, a dnes je moderné i žiadané to ešte tvrdiť (i keď toto tvrdenie bolo už dávno vyvrátené), že ofenzívne myslenie, plánovanie, bolo nosnou stratégiou len ZSSR a jeho spojencov a tá druhá strana, USA a jej spojenci, bola len nevinnou obeťou, ktorá len reagovala na hrozbu z tejto strany.¹² Vizuálna prezentácia *Mírová dislokace československé branné moci 1947, 1951 – 1952, 1956, 1966, 1973 – 1989* nevyužila možnosť paralelne zobrazit mierovú dislokáciu predpokladaného protivníka československého frontu v uvedených rokoch.¹³

univerzita, 2012; POSPÍŠIL, Ivo – KRÍŽ, Zdeněk a kolektív. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*. Brno: Masarykova univerzita, 2012; NIK, Hynek – EICHLER, Jan – MAJERNÍK, Lubomír. *Konflikt a obnova v Afghánistánu: kontext, prostředí a zájmy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., 2012; EICHLER, Jan. *Terorismus a války v době globalizace*. Praha: Karolinum, 2010; EICHLER, Jan. *Bezpečnostní a strategická kultura USA, EU a ČR*. Praha: Karolinum, 2011

¹² Nič sa tu nedozviete o anglosaskom pláne operácia „Nemysliteľné“ („Unthinkable“) z 22. 5. 1945, ani o plánoch a cieľoch atómového bombardovania ZSSR a jeho európskych spojencov počínajúc 50. rokmi 20. storočia, teda i územia a cieľov v bývalom Česko-Slovensku. Pozri napríklad Národný bezpečnostný archív (USA). [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb538-Cold-War-Nuclear-Target-List-Declassified-First-Ever/> a <https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb538-Cold-War-Nuclear-Target-List-Declassified-First-Ever/documents/1st%20city%20list%20complete.pdf>

¹³ Tu treba zdôrazniť, že nejde len o doktrínálne a operačné plány predpokladaných protivníkov, ale o reálne stavy a pomery vojsk, kvality a parametre zavedenej a pripravovanej techniky a výzbroje k použitiu v konkrétnom čase a priestore. V tomto texte, ale i v ďalších, chýbajú informácie o zámere a potenciále druhej, to znamená západnej strany. Expozície to de facto nereflektujú a ani náznakom textovo nezobrazujú. I vďaka takýmto

V časti expozície *Sovětizace* nájdete jednu z mnohých v múzeu nainštalovaných skriniek, označených odtlačkom laby českého leva a ukrývajúcej tajomstvá, ktoré treba objaviť, vyskúšať, poprípade na ne i odpovedať. V tomto prípade skrinka ukrýva tajomstvo dobovej komunistickej propagandy, napríklad propagačné materiály s názvami *J sme ohrožení!*, *Neuvidíš, neuslíš, strážíš-li vojenské tajemství*, *Křižáci svobody*, *Západní Evropa – ne plánuj Pentagonu!* a ďalšie. Každý propagačný materiál má rovnaký text i pracovnú časť, v češtine i angličtine: „Na konci druhej svetovej války zaznamenala idea komunismu strmý vzestup také díky tomu, že armáda Sovětského svazu osvobodila velkou část východní a střední Evropy. Po vzniku dvou mocenských bloků spadalo Československo do sovětské sféry vlivu, což jen dokonal komunistický puč v únoru 1948. Nově nastolený režim za-

textom a ich autorom, ale i iným historikom, publicistom, novinárom, sa bývalý protivník dostáva do role nevinnej obete. Niekedy tieto texty pôsobia až zosmiešňujúcim dojmom, navodzujúcim pocit viny. Myslím si, že s odstupom 33 rokov od roku 1989, je už možné, ale i nutné pozrieť sa na tieto skutočnosti objektívne, bez nezmyselných animozít a nepodložených negativizmov. Materiálov rozličnej kvality a východiskových teoretických koncepcií je k tejto téme v súčasnosti k dispozícii pomerne dosť, i s citovanými prameňmi a literatúrou. Dávam do pozornosti nasledujúce, pochopiteľne, s nutným kritickým postojom k nim. Pozri napríklad: EICHLER, Jan. *Od Sarajeva po Hirošimu. Válka a mír v první polovině 20. století*. Praha: Karolinum, 2013; EICHLER, Jan. *Od Hirošimy po Bělehrad. Válka a mír v druhé polovině 20. století*. Praha: Karolinum, 2014; ARBATOV, Georgij Arkadjevič. *Jaderná strategie Washingtonu*. Praha: Svoboda, 1982; LUŇÁK, Petr (ed.). *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950 – 1990*. Praha: Dokořán, 2019; ADAMEC, Jan. V prvém sledu. In *Respekt*, č. 44 / 2022, s. 50 – 53; LUŇÁK, Petr. *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha: Libri, 1997; DRULÁK, Petr. *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*. Praha: Portál, 2009; TOMEK, Prokop. *Československá armáda v čase sametové revoluce. Proměny ozbrojených sil na přelomu osmdesátých a devadesátých let*. Cheb: Svět křídel, 2019; BÍLÝ, Matěj. *Varšavská smlouva 1969 – 1985. Vrchol a cesta k zániku*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016; BÍLÝ, Matěj. *Varšavská smlouva 1985 – 1991. Dezintegrace a rozpad*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2021; FIDLER, Jiří – MAREŠ, Petr. *Dějiny NATO*. Praha – Litomyšl: Paseka, 1997; Lokální války. *Historie a současnost*. Praha: Naše vojsko, 1982; LABANCA, Nicola. *Válečné konflikty dneška od roku 1945 do současnosti*. Praha: Fortuna Libri, 2009; MATLOFF, Maurice. *Dějiny americké armády*. Praha: Baronet, 1999; BARTÁK, Peter a kolektiv. *Obrana socialistické společnosti v jadrovém věku*. Bratislava: IRIS, 2013; KAHN, Hermann. *Přemýšlení o nemyslitelném*. Praha: Naše vojsko, 1966; JAVŮREK, Jaroslav. *Válka a politika v „nukleárním věku“*. Praha: Naše vojsko, 1968; PITSCHMANN, Vladimír. *Jaderné zbraně, nejvyšší forma zabíjení*. Praha: Naše vojsko, 2005; MIKA, Otakar – ŘÍHA, Milan. *Ochrana obyvatelstva před následky použití zbraní hromadného ničení*. Praha: Národní akademie České republiky, 2011; *Jaderné zbraně, ochrana obyvatelstva a národního hospodářství proti jejich ničivým účinkům*. Praha: Naše vojsko, 1988

hájlil prostredníctvom propagandy nátlak na spoločnosť s cieľom ovlivniť jej vnímanie tehdejšího už tak rozdeleného sveta. 1) Podívej se na plakát. 2) Najdi na něm znaky komunistické propagandy a zakroužkuj je. 3) Na jaké konkrétní téma nebo témata se plagát zaměřuje?“ Materiály si môžete zobrať a postupovať podľa bodov 1 až 3. Škoda, že si nemôžete vziať a odniesť domov aj obdobné materiály napríklad americkej vlády, nabádajúce občanov k obozretnosti pred sovietskymi agentmi, špiónmi, ale i materiály západoeurópskej propagandy.

Tu by som chcel podotknúť, že doposiaľ som sa venoval len hmotným, materiálnym prejavom a popisom múzea a jeho expozícií, či už priamo, alebo v odkazoch na webovej stránke Vojenského historického ústavu, ako i výberovou, dopĺňujúcou literatúrou pre potenciálnych čitateľov či návštevníkov. Pri bližšom pohľade na muzeálnu expozíciu a jej jednotlivé časti, keď vynecháme, že v zásade predstavuje chronologický a faktografický prierez vojenskými dejinami Krajín koruny českej, Česko-Slovenska a Českej republiky i v širšom európskom a svetovom kontexte, vyvstáva niekoľko zásadných otázok.

1. Aký odkaz a víziu v skutočnosti nesie a ponúka českému národu, spoločnosti na území dnešnej Českej republiky a návštevníkom múzeu a jeho expozície? Čo je tu vlastne prezentované?

Odpoveď je pomerne jednoduchá. Je tu zobrazený a preferovaný naratív večnej vojny a násilia, ktorý múzeum a jeho expozície podporujú. Ako keby tu zobrazená večná vojna, násilie a utrpenie vo všetkých možných podobách nemali ani začiatok, ani koniec a ani žiadne východiská v celom zobrazovanom období, rovnako ani v súčasnosti, v prvej tretine 21. storočia. Ale ani v tomto naratíve nemajú miesto na zamyslenie sa a na zobrazenie také „subtémy“, ktoré by odpovedali na otázky ako: Čo je to vojna? Príčiny vojen vo všeobecnosti? Aké sú príčiny vojen v modernom svete? Klasifikácia vojen? Akým spôsobom bývajú vojny v modernom svete legitimizované? Miesto a zmysel vojen? Postmoderný konflikt a budúcnosť vojen, ozbrojeného násilia? ¹⁴

¹⁴ Pozri napríklad MISTR SUN. *O umění válečném*. Praha: Naše vojsko, s. r. o., 2005; CLAUSEWITZ, Carl, von. *O válce*. Praha: Academia, 2008; KREJČÍ, Oskar. *Válka*. Praha: Professional Publishing, 2022; WALZER, Michael. *Spravedlivé a nespravedlivé války. Morální argumentace s historickými příklady*. Praha: Academia, 2019; MORRIS, Ian. *K čemu je dobrá válka*. Praha: Dokořán, 2007; ŘEHKA, Karel. *Informační válka*. Praha: Academia, 2017; BLACKWILL, Robert. D. – HARRISOVÁ, Jennifer. M. *Válka jinými prostředky. Geoekonomika a státnictví*. Praha: Academia, 2021; HOLUBEC, Stanislav. *Válka, mír a politická moc*. Praha: Svoboda servis s. r. o., 2009; SUTOR, Bernhard. *Od spravedlivé války ke spravedlivému míru? Etapy a šance procesu dějinného poučení*. Pra-

2. Čo tejto muzeálnej expozícii chýba a čo ju výrazne ochudobňuje?

Zobrazovaný preferovaný naratív večnej vojny a násilia sa jednoznačne vyhýba slovám MIER, NENÁSILIE, VNÚTORNÝ MIER, MIEROVÉ SPOLUNAŽÍVANIE ĽUDÍ. Nie sú tu ani náznakom spomenuté a zobrazované filozofické otázky vojny a mieru a ich nositelia v jednotlivých dejinných obdobiach. Nenájdete tu predstavy a názory napr. z Bhagavadgíty, Mahabháraty, Lao – C', Augustína z Hippa, Jana Husa, Petra Chelčického, Jiřího z Poděbrad, J. A. Komenského, I. Kanta, L. N. Tolstého, D. Makovického, A. Škarvana, H. Dunanta, M. Gándhího, J. Maliarika, C. G. Junga, M. L. Kinga jr., Šrí Matadží Nirmaly Devi, N. Mandelu, M. R. Coba, nazývaného Silo a ďalších. Absolútne okrajovo sú tu spomenuté iniciatívy svetového mierového hnutia a tiež významné, prelomové konferencie a rokovania o odzbrojení v 20. a na začiatku 21. storočia. Zaujímal som sa aj o zobrazenie duchovnosti v jednotlivých expozíciách. V múzeu je zastúpená Armádna duchovná služba dvomi poľnými oltármi, jednou poľnou kaplnkou rakúsko-uhorskej armády z roku 1917 a vybavením vojenskej kaplnky, používanej vojakmi armády AČR na leteckej základni v Bagram (Afganistan).¹⁵

Po prehliadke – záverečné zamyslenie

Na pozadí koncepcie a obsahu múzea a jeho expozícií – i toho, čo im chýba, ako som už naznačil – som si položil niekoľko otázok: Má vôbec zmysel v prvej tretine 21. storočia vystavovať fenomén vojny a násilia? Je reálne možný ideál večného mieru, alebo ľudské bytosti nemôžu uniknúť

ha: Filosofia, 2015; VELEK, Josef. *Kapitoly z teorie spravedlivé války*. Praha: Filosofia, 2015; BARTOŠ, Alexander. *Míha hybridnej vojny. Iný pohľad na konflikty 21. storočia*. Kežmarok: Torden, 2022; EVOLA, Julius. *Metafyzika války*. Zvolen: Sol Noctis, 2021; LENIN, Vladimír Il'jič. *Stát a revoluce*. Praha: Svoboda, 1949; LENIN, Vladimír Il'jič. *O válce, armádě a vojenské vědě*. Praha: Svoboda, 1959; URLANIS, Boris Cezarovič. *Války a evropské obyvatelstvo*. Praha: Naše vojsko, 1963; ARENDTOVÁ, Hannah. *O násilí*. Praha: Oikoymenth, 2012; HOWARD, Michael. *Válka v evropské historii*. Brno: Barrister a Principal, 1997; TŮMA, Miroslav. *Jak dál v jaderném nešíření a odzbrojování*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., 2014; BŘÍZA, Vlastislav. *Kontrola, regulace a úprava jaderného zbrojení*. Praha: Karolinum, 2010; MOYN, Samuel. *Humane: How the United States Abandoned Peace and Reinvented War*. London: Verso Books, 2022

¹⁵ Pozri napríklad TRÍSKA, Miloslav. *O vojne a mieri v dejinách filozofie*. Bratislava: Veda, 1987; JAVŮREK, Jaroslav. *Teorie války, míru a mírového soužití*. Praha: SPN, 1975; GORBAČOV, Michail Sergejevič. *Za mír na Zemi i ve vesmíru*. Praha: Svoboda, 1985; MOYN, Samuel. *Poslední utopie. Lidská práva v dějinách*. Praha: Rybka Publishers, 2022; VAŇOUREK, Martin – LANKA, Jiří. *Bůh a armáda. Historie a současnost duchovní služby AČR*. Brno: CPress, 2022

vzájomnému zabíjaniu? Je reálne možné ukončenie vojen?¹⁶ Prebudenie sa z naratívneho zobrazovania a vnucovania večnej vojny a násilia nám umožní jeho odmietnutie. Teda i odmietnutie prezentácie vojny, násilia v súčasne prebiehajúcej evolučnej paradigmatickej zmene. Táto prebiehajúca zmena kladie pred každého z nás zásadnú otázku: Aký je zmysel môjho života na tejto planéte? Je to i cesta, ktorú zobrazuje, propaguje a viac či menej otvorene podporuje aj Armádne múzeum svojimi expozíciami a ďalšími aktivitami?¹⁷ Myslím si, že nie. Túto cestu treba opustiť, lebo je jedným z prejavov starej paradigmy, ktorá v súčasnosti nevyhnutne zaniká a zanikne. Globálna vojna sa už vedie v priebehu niekoľkých tisíc rokov ľudskej civilizácie, ohľadne zavedenia globálnej kultúry ľudskosti, ktorej nositeľom je človek osvieteného vedomia, ktorý bude všetkými vnímaný, ako bezalternatívna norma. Človek osvieteného vedomia vo svojich záujmoch pôsobí v riečisku Božieho zámeru. Historicky reálne ľudstvo, ktoré nevybudovalo takúto kultúru, je stálym generátorom vojny.

Kedy teda ustanú vojny? Aká je cesta k dosiahnutiu ideálu večného mieru? Ideál dosiahnutia trvalého večného mieru je výlučne v možnostiach personalistickej evolúcie, evolúcie Ducha, prebudením a kultivovaním vnútorného mieru v človeku, ktorú človek a ľudstvo už má možnosť kompletne poznať a zažívať. Táto evolúcia Ducha spustila novú psychodynamiku súčasnej ľudskej spoločnosti a človeka, počínajúc druhou polovicou 20. storočia, k osvietenému, prebudenému, bezmyšlienkovému vedomému jedincovi „homo spiritus“. Je to jediná skutočná cesta odstránenia fenoménu večnej vojny a násilia, v akejkolvek podobe.¹⁸

¹⁶ Pozri vystúpenie náčelníka Generálneho štábu AČR, generálmajora Karla Řehky z 22. 11. 2022. Gen. K. Řehka má v tom jasno: „Evropa i naše republika se nachází ve složitém období. Ruská invaze na Ukrajinu zcela změnila bezpečnostní situaci. Válka v Evropě se opět stala realitou a probíhá na samé hranici Severoatlantické aliance. Konflikty a jiné strategické šoky se opakují s železnou pravidelností, věčný mír je utopií.“ Webové stránky Armády České republiky. [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://acr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/velitelske-shromazdeni-2022:-projev-nacelnika-generalniho-stabu-acr-240658/> a <https://acr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/velitelske-shromazdeni-2023:-projev-nacelnika-generalniho-stabu-acr-242254/>, ako i rozhovor s ním v časopise A report 12/2022, s. 6 – 13

¹⁷ Pozri Fokus V. Moravca. *Podoby válek . Proč jsou dějiny lidstva dějinami válek – a proč ani 21. století není jiné?* Česká televize. [archív]. [cit. 2023-3-21]. In <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11054978064-fokus-vaclava-moravce/223411030530001/>

¹⁸ Komplexne túto podstatu a cestu transformácie vedomia človeka a ľudskej spoločnosti odkryla, spracovala a prezentovala v ucelenej vedeckej teórii a praxi indická duchovná učiteľka, bojovníčka za slobodu a nezávislosť Indie Nirmala Salve-Šrivastavová (1923 –

Za skutočný „genius loci“ expozície považujem prázdnu vitrínu, symbolizujúcu akou cestou sa vydáme, akou cestou sa vydá český štát, ako aj ním zriadené Armádne múzeum Žižkov.¹⁹

Ján Masaryk

– 2011), vystupujúca pod duchovným menom Šrí Matadží Nirmala Dévi. Pozri NIRMALA SRIVASTAVA – Šrí Matadží Nirmala Dévi. *Metamoderná éra*. Bratislava: Gupta, 2000; ŠRÍ MÁTÁDŽÍ NIRMALÁ DÉVÍ. *Kniha Ádi Šakti. Úvahy: Sahadža jóga* z. s., 2022; KALBERMATTEN, Gregoire de. *Advent*. Praha: Agentura KRIGL, 2008; Prejavy a vystúpenia Šrí Matadží Nirmala Dévi. Webové stránky Amruta. [online]. [cit. 2023-3-21]. Dostupné na <https://www.amruta.org>

¹⁹ Posledný exponát expozície je vývesný štít, ktorý bol na českej ambasáde v Kábule. Povedané slovami gen. Knížka (prepis): „... a bude vlastne symbolizovať i to, že mírové operace jednou končí, ale také nové začínají, a vlastne táto část expozície je zajímavá tím, že je tady vitrina, která zatím není vůbec nainstalována na rozdíl od těch všech, které jste viděli. Takže 296 vitrin je nainstalovaných a tá jedna jediná není nainstalovaná, a to je tá, ve které se budou právě ty exponáty měnit podle toho, kde naši vojáci zrovna momentálně působí, v jaké operaci nebo mírové misi.“ Pozri rozhovor gen. A. Knížka z 2. 10. 2022. Youtube. [online]. [cit. 2023-3-21]. In <https://www.youtube.com/watch?v=6IHv-ciJ8dQo>, čas od 0:29:28

KRONIKA

HISTORIČKA ZAHRANIČNÝCH SLOVÁKOV ĽUBICA BARTALSKÁ (1943 – 2014)

Pri spomienke na PhDr. Ľubicu Bartalskú, ktorá by sa 21. mája 2023 dožila 80 rokov, sme presvedčení, že určite by sme si od nej mohli prečítať ešte mnoho ďalších výnimočných publikačných výstupov o živote zahraničných Slovákov, ak by neopustila tento náš svet. Spomenutej problematike sa vedecky venovala takmer celý svoj profesionálny život okrem začiatku svojej kariéry.¹ Pričinila sa tak o vklad do historického vedomia slovenského národa, pretože je potrebné neustále pripomínať, že dejiny zahraničných Slovákov sú imanentnou súčasťou našich národných dejín. Aj preto musíme Dr. Bartalskej venovať stálu spomienku z vďačnosti, úcty a hlbokkej poklony nielen k zanechanému vykonanému dielu, ale aj obdivu jej vrúcneho vzťahu k zahraničným Slovákom, ktorí si ju úprimne vážili a mali ju radi.

Ľubica Bartalská sa narodila 21. mája 1943 v Záhorskej Vsi. Stredoškolské štúdium absolvovala na Jedenásťročnej strednej škole v Nových Zámkoch. Po maturite sa rozhodla pokračovať v štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a vybrala si aprobáciu predmetov slovenský jazyk – poľština. Na svojej alma mater v roku 1986 úspešne zvládla rigorózne konanie v študijnom odbore Slovenský jazyk a literatúra. Po ukončení štúdia začala pracovať od januára roku 1966 v Matici slovenskej v Martine a tejto inštitúcii zostala verná temer 30 rokov. V Matici nastúpila do Literárneho archívu Matice slovenskej a od roku 1967 prešla pracovať na úsek špeciálnych bibliografií v Bibliografickom oddelení Matice slovenskej, kde pôsobila do septembra roku 1971. V uvedenom roku úspešne prešla výberovým konaním na post vedecko-výskumnej pracovníčky v Ústave pre zahraničných Slovákov Matice slovenskej a presťahovala sa do Bratislavy, kde ústav sídlil.

V roku 1993 po zmenách v organizácii starostlivosti o zahraničných

¹ Máme na mysli prípravu špeciálnych bibliografických štúdií a preklady poľských autorov.

Slovákov a vzniku Krajanského múzea Matice slovenskej sa stala vedúcou vedeckovýskumného oddelenia múzea. Od októbra roku 1995 pôsobila v novovzniknutom Dome zahraničných Slovákov opätovne ako vedúca vedeckovýskumného oddelenia a neskôršie sa stala vedúcou novovytvoreného Múzea zahraničných Slovákov, pôsobiaceho pri Dome zahraničných Slovákov. Po zredukovaní počtu pracovníkov v Dome zahraničných Slovákov odišla koncom roka 2001 do dôchodku. Napriek tejto skutočnosti, po krátkej odmlke, pokračovala v aktívnej práci s krajanmi na pôde Generálneho sekretariátu pre zahraničných Slovákov a od roku 2006 v novovzniknutej inštitúcii Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí ako riaditeľka Odboru kultúry, kde pôsobila do roku 2010.

Publikovať začala už počas svojho pôsobenia v Matici slovenskej v Martine. Z tohto obdobia jej činnosti možno zaznamenať vydanie bibliografického súpisu prekladov z poľskej literatúry do slovenčiny za roky 1966 – 1967 *Polonica slovaca* (Martin: Matica slovenská, 1971. 19 s.) a rovnako tak aj *Bibliografiu literárnej vedy na Slovensku za roky 1970 – 1971* (Martin: Matica slovenská, 1972). Bibliografia diel literárnych vedcov bola však čoskoro po vydaní označená za prohibítnu a nariadili jej zlikvidovanie.²

V Ústave pre zahraničných Slovákov MS sa začala zaoberať problematikou dejín a života zahraničných, spočiatku najmä dolnozemsých Slovákov, najskôr s orientáciou na ich kultúrne, literárne prejavy a vydavateľskú činnosť. Bola autorkou i spoluautorkou viacerých monografií, štúdií, článkov, ale aj správ. Jej vydavateľské dielo môžeme tematicky usporiadať podľa vydaných monografií ako samostatnej autorky, editorky alebo spoluzostavovateľky. Do roku 1989 sa sústredila geograficky väčšinou na výskum Slovákov v Európe, presnejšie na dolnozemsých Slovákov, prípadne spracovávala a hodnotila literárne a vydavateľské počiny Slovákov vo svete alebo osobnosti zahraničných Slovákov. Ako spoluautorka sa podieľala na vydaní diela *Slováci vo svete I.*³ a *Slováci vo svete II.*⁴ V uvedenom kolektívnom diele zostavovateľov Jána Siráckeho a Františka Bielika participovala na spracovaní problematiky literatúry v tom čase juhoslovanských Slovákov⁵, ale je aj autorkou kapitoly o literárnej tvorbe Slovákov v Maďarsku⁶.

² Išlo o práce autorov, ktorí sa v roku 1968 vyjadrili proti vstupu vojsk Varšavskej zmluvy a stali sa nespoľahlivými kvôli normalizátorskej mašinérii.

³ SIRÁCKY, Ján. *Slováci vo svete I.* Martin: Matica slovenská, 1980, 300 s.

⁴ BIELIK, František. *Slováci vo svete II.* Martin: Matica slovenská, 1980, 316 s.

⁵ BARTALSKÁ, Ľubica. Literatúra juhoslovanských Slovákov. In SIRÁCKY, Ján. *Slováci vo svete I.* Martin: Matica slovenská, 1980, s. 174 – 190

⁶ BARTALSKÁ, Ľubica. Literárna tvorba Slovákov v Maďarsku. In SIRÁCKY, Ján. *Slováci vo svete I.* Martin: Matica slovenská, 1980, s. 200 – 202

V druhom zväzku diela *Slováci vo svete* spracovala časti týkajúce sa kultúry Slovákov na americkom kontinente, t. j. pôsobenie a činnosť literárnych spolkov a časopisov, skúmala krajauskú literatúru, školstvo, činnosť spevokolov a hudobných zborov a aj slovenského divadla.⁷ Jej samostatnou prvotinou a veľmi vydareným edičným počinom je publikácia *Ozveny rovín. Z tvorby ľudových básnikov a prozaikov v Maďarsku*⁸, kde uverejnila precízny výber z tvorby ľudových básnikov tzv. písmakov a napísala erudovanú úvodnú štúdiu o tvorbe autorov, ktorí v čase tak nepriaznivom pre národno-kultúrny život svojším spôsobom v rodnej reči vyjadrili svoje pocity a túžby. Nesmelé hlasy týchto autorov, ktorí vyšli z ľudu a pre ľud tvorili, pochádzali z Békešskej Čaby, Sarvaša, Slovenského Komlóša a Nyíregyházy. Ľ. Bartalská priblížila čitateľom ich dielo vyjadrujúce myšlienky, záujmy a želania väčšej skupiny ľudí rovnakej sociálnej vrstvy. Tvorbu charakterizovala, že stojí na rozhraní ľudovej slovesnosti a umeleckej literatúry.

*Slovenská Amerika*⁹ je síce malé, ale o to dôležitejšie dielko, na ktorom spolupracovala s Jánom Holým – vtedajším tajomníkom Slovenskej ligy v Amerike. Práca vyšla v slovenskej i anglickej mutácii. Ľ. Bartalská v novej stati publikovala stručnú chronológiu masového sťahovania Slovákov do Ameriky od konca 70. rokov 19. storočia a uviedla základné dôvody vysťahovalectva. Zmienila sa o prvých prisťahovalcoch, spomenula najznámejšie osobnosti, ktoré sa svojou prácou zapísali aj do dejín USA, zachytila formovanie americko-slovenskej komunity, činnosť jej spolkov a organizácií, vydávanie novín a časopisov. Osobitnú pozornosť venovala spoločnému postupu Slovákov v Spojených štátoch za národné oslobodenie Slovenska, kultúrnym tradíciám amerických Slovákov a vzájomným vzťahom s ich rodnou vlasťou. Ján Holý publikoval kapitolu *Slováci v Amerike v rokoch 1945 – 2000*. V nej charakterizoval dopad komunistického prevratu v ČSR v roku 1948 na Slovákov v Amerike, účasť povojnového exilu na posilnení práce slovenskej komunity a jej podiel na snahách o vznik samostatnej Slovenskej republiky.

Ľubica Bartalská bola iniciátorkou a hlavnou editorkou publikácie *Sprievodca slovenským zahraničím*.¹⁰ Ako zostavovateľka sa v úvode vyjad-

⁷ BARTALSKÁ, Ľubica. Kultúra Slovákov v USA. Literárne spolky a časopisy. Krajauská literatúra. Slovenské školstvo. Spevokoly a hudobné zbory. Slovenské divadlo. In BIELIK, František. *Slováci vo svete II*. Martin: Matica slovenská, 1980, s. 128 – 151

⁸ BARTALSKÁ, Ľubica. *Ozveny rovín. Z tvorby ľudových básnikov a prozaikov*. Martin: Matica slovenská, 1985. 133 s.

⁹ BARTALSKÁ, Ľubica et al. *Slovenská Amerika*. Bratislava: Gabriela Fila Advertising, 1999. 113 s.

¹⁰ BARTALSKÁ, Ľubica. *Sprievodca slovenským zahraničím*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 2001, 376 s.

řila, ře Spřievodca v syntetickej podobe obsahuje relevantné informácie o minulosti a súčasnosti slovenských komunít, ktoré sa v procese sociálneho vystařhovalectva a politickej i nábořenskej emigrácie sformovali v jednotlivých krajinách. Rovnako tak aj skonštatovala, ře kvalita a kvantita poznatkov o jednotlivých slovenských komunitách v zahraničí je rôzna, pretože súvisela so stavom výskumu, ale aj erudíciou jednotlivých autorov.¹¹ V konečnom dôsledku je však *Spřievodca slovenským zahraničím* unikátnym edičným počinom, na ktorom Ľ. Bartalská s kolektívom pracovala niekoľko rokov. Obsahuje informácie o Slovákoch žijúcich v 27 štátoch na štyroch svetových kontinentoch – v Európe, Afrike, Amerike a Austrálii. Jednotlivé štáty, v ktorých žijú príslušníci slovenských menšín a sú zahrnuté v Spřievodcovi, sú usporiadané abecedne. Každý text, heslo má jednotnú štruktúru s desiatimi časťami. Samotnému textu predchádzajú mapy príslušného kontinentu, štátu a v rámci štátu územie s vyznačenými obcami a mestami, v ktorých Slováci žijú. V jednotlivých častiach možno nájsť štatistické údaje o slovenskej komunite, je v nich zachytený vývin slovenského spoločenstva od začiatku jeho príchodu do krajiny, spolkový, národný, politický, cirkevný a kultúrny život, školstvo, divadelné ochotníctvo, tradičná kultúra, vydavateľská činnosť a literárne aktivity, tlač, noviny a časopisy, rozhlasové a televízne vysielanie, športová činnosť a pod. Každé heslo zachytáva aj súčasnosť slovenskej komunity, stupeň zachovania slovenského jazyka a vzdelanosti, súčasné aktivity spolkov a predstavuje významné osobnosti krajanského života, adresáre spolkov a organizácií, redakcií novín a časopisov. V súčasnosti by už bolo potrebné Spřievodcu aktualizovať a doplniť o nové údaje.

Ľ. Bartalská participovala aj na *Slovníku slovenských spisovatel'ov Dolnej zeme*¹² a je aj spoluautorkou diela *Cintoríny Slovákov v zahraničí*¹³. V práci *Roztratení, ale nestratení. Dni zahraničných Slovákov*¹⁴ sa podieľala na časti Profily súborov a sólistov z Krajanskej nedeľe a programov Krajanskej nedeľe Folklórnych slávností pod Poľanou v Detve v rokoch 1974 – 2004. Uvedená pamätnica je venovaná najmä programu nazvanom Krajanská nedeľa v Detve (1974 – 2004) a Dňom zahraničných Slovákov v Sloven-

¹¹ BARTALSKÁ, Ľubica. Slovo na úvod. In *Spřievodca slovenským zahraničím*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 2001, s. 5 – 6

¹² BALÁŽOVÁ, Eva. *Slovník spisovatel'ov Dolnej zeme. Juhoslávia, Maďarsko, Rumunsko*. Bratislava: ESA, 1994. 79 s.

¹³ Práca vyšla v Bratislave, vydalo ju Ministerstvo kultúry SR v roku 1998.

¹⁴ BALÁŽ, Claude – BARTALSKÁ, Ľubica. *Roztratení, ale nestratení. Dni zahraničných Slovákov*. Bratislava: Novart pre Úrad vlády SR, 2004

skej republiky (1993 – 2004). Kniha pripomína slovom i obrazom predovšetkým nevšednú tradíciu prezentácie slovenských folklórnych súborov zo zahraničia na devianskych slávnostiach. Obe podujatia patrili k srdcovým podujatiam Ľ. Bartalskej, na ktorých nemohla ako aktívna účastníčka chýbať a tiež sa ich zúčastňovala aj ako organizátorka.

Počas pôsobenia Ľ. Bartalskej v Ústave zahraničných Slovákov Matice slovenskej v Bratislave nemožno opomenúť jej štúdie, recenzie a rôzne správy uverejňované v zborníku *Slováci v zahraničí*, ktorý ústav vydával.¹⁵ Opäť ich možno diferencovať tematicky na tie, ktoré sú venované dolnozemským Slovákom – Slovákom v Rumunsku, časopisu *Nový život*,¹⁶ ľudovej tvorbe Slovákov v Maďarsku¹⁷, slovenským ženám v Ústrednom spolku československých žien v Kráľovstve SCHS,¹⁸ osobnostiam z radov dolnozemských Slovákov¹⁹, problematike vydávania periodickej tlače nielen na Dolnej zemi, ale v Európe vôbec, rovnako tak aj v Spojených štátoch.²⁰ Svoj výskum k vydavateľskej činnosti prezentovala na stránkach uvedeného periodika, kde upriamila pozornosť na vydávanie americko-slovenskej mládežníckej tlače.²¹ Sukcesívne sa už naplno sústredila na problematiku Slovákov v Spojených štátoch. Tematicky ju zaujali nasledovné námety:

¹⁵ V súčasnosti zborník *Slováci v zahraničí* vydáva Krajanské múzeum Matice slovenskej v Martine.

¹⁶ Časopis *Nový život*, literárny a kultúrny časopis, nadviazal na tradície časopisu *Náš život*, vydávaného v rokoch 1933 – 1940 a 1946 – 1947, ktorý spočiatku vydávala Matica slovenská v Juhoslávii. Redaktormi časopisu boli spisovateľ Ján Čajak a dr. Michal Topoľský. *Nový život* začal vychádzať v roku 1949. Dlhoročnými hlavnými redaktormi boli Juraj Spevák a dr. Ján Kmeť. (Podrobnejšie: BARTALSKÁ, Ľubica. Časopis „Nový život“ a Slovensko. In BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. *Slováci v zahraničí* 6, Martin: Matica slovenská, 1980, s. 153 – 157)

¹⁷ BARTALSKÁ, Ľubica. Tvorba ľudových básnikov Slovákov v Maďarsku. In BALÁŽ, Claude – BIELIK, František. *Slováci v zahraničí* 7, Martin: Matica slovenská, 1981, s. 151 – 165

¹⁸ BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenské ženy v Ústrednom spolku československých žien v Kráľovstve SCHS. In BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. *Slováci v zahraničí* 13, Martin: Matica slovenská, 1981, s. 131 – 138

¹⁹ BARTALSKÁ, Ľubica. Gustáv Maršall-Petrovský. In BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. *Slováci v zahraničí* 4 – 5, Martin: Matica slovenská, 1979, s. 297 – 301

²⁰ BARTALSKÁ, Ľubica. K problematike výskumu periodickej tlače vydávanej Slovákami v zahraničí. In BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. *Slováci v zahraničí* 13, Martin: Matica slovenská, 1981, s. 163 – 171

²¹ BARTALSKÁ, Ľubica. K problematike vydávania americko-slovenskej mládežníckej tlače. In BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. *Slováci v zahraničí* 13, Martin: Matica slovenská, 1981, s. 69 – 76

knižná produkcia vydavateľstva Obrana v pensylvánskom Scrantone,²² Slovenský ústav v Clevelande ako významné dokumentačné stredisko Slovákov v USA,²³ osobnosť Štefana Furdeka v súvislosti s vydávaním kalendára *Jednota*.²⁴ Uvedené príspevky majú významné miesto v dokumentovaní činnosti našich krajanov v USA a poskytujú dôležité informácie pre každého, kto sa venuje problematike Slovákov v Spojených štátoch alebo sa uvedeným námetom mieni zaoberať.

Okrem zborníka *Slováci v zahraničí* publikovala svoje vedeckovýskumné poznatky ako syntetické a materiálové štúdie aj v *Bibliografickom zborníku Matice slovenskej* (MS), v *Biografickom zborníku MS*, *Historickom zborníku MS*, v zborníkoch *Biografické štúdie*²⁵, *Kniha*,²⁶ *Knižnica*²⁷, *Knižná revue*²⁸ a *Literárny archív*²⁹. Popularizačné články s krajanskou problematikou publikovala v časopisoch *Matičné čítanie*, *Slovensko*, *Príroda a spoločnosť*, *Nedeľná Pravda*, *Slovenské pohľady*³⁰, *Národný kalendár*, *Češi v cizině*, *Československý svet*, *Kalendár Československého sveta*, *Slovenské národné noviny*, *Sloven-*

²² BARTALSKÁ, Ľubica. K problematike knižnej produkcie vydavateľstva Obrana v Scrantone, PA. a jej edície Slovo. In BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. *Slováci v zahraničí 18 – 19*, Martin: Matica slovenská, 1994, s. 99 – 107

²³ BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenský ústav v Clevelande – kultúrne a dokumentačné stredisko amerických Slovákov. In BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. *Slováci v zahraničí 20*, Martin: Matica slovenská, 2003, s. 31 – 40

²⁴ BARTALSKÁ, Ľubica. Štefan Furdek a kalendár Jednota (USA). In BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. *Slováci v zahraničí 22*, Martin: Matica slovenská, 2005, s. 8 – 21

²⁵ BARTALSKÁ, Ľubica. Jozef Cíger-Hronský a zahraničná Matica slovenská. In *Biografické štúdie 24*. Martin: Matica slovenská, 1997, s. 222 – 231

²⁶ Ako príklad možno uviesť štúdiu BARTALSKÁ, Ľubica. Knihtlačiareň v Báčskom Petrovci – významný faktor vydavateľskej činnosti juhoslovanských Slovákov. In *Kniha ,90*, Martin: Matica slovenská, 1990, s. 152 – 157

²⁷ BARTALSKÁ, Ľubica. K 60. výročiu Slovenského ústavu v americkom Clevelande. In *Knižnica – revue pre knihovníctvo a bibliografiu, knižnú kultúru, informačné systémy a technológie, ochranu dokumentov, biografistiku, archív a múzeum knihy, knižnej grafiky a literárnych pamiatok*, 2012, roč. 13, č. 11 – 12, s. 75 – 77

²⁸ BARTALSKÁ, Ľubica. Život a dielo prof. Michala Lacku. In *Knižná revue*, 1999, roč. 2, č. 9, s. 9. Rovnako aj K 60. výročiu Slovenského ústavu v americkom Clevelande. In *Knižná revue*

²⁹ BARTALSKÁ, Ľubica. Vyst'ahovalectvo v poézii Františka Hečku. In *Literárny archív 13*, Martin: Matica slovenská, 1976, s. 82 – 88

³⁰ BARTALSKÁ, Ľubica. ČAJAKOVÁ-PETROVIČOVÁ, Adela. (Jubileá slovenských spisovateľov a dejateľov v zahraničí). In *Slovenské pohľady*, roč. IV. + 117, 2001, č. 4, s. 159

ská republika víkend, *Literárny týždenník*³¹, *Katolícke noviny*, v regionálnom *Záhori*³², ale aj v krajaňských časopisoch *Život* (Poľská republika), *Nový život* a *Hlas ľudu* (dnešné Srbsko), *Ľudové noviny*, *SME* a *Náš kalendár* (Maďarsko), *Prameň* (Chorvátsko) a *Slovák v Amerike* (USA). Ľ. Bartalská uverejňovala pravidelne príspevky v časopise *Slovenské zahraničie*³³, v rubrike Zachované dokumenty. V uvedenom okienku možno nájsť doklady o osobnej písomnej pozostalosti Pauly Novomeskej, jednej z najaktívnejších členiek americkej Živeny. Zachytila miesta posledného odpočinku veľikánov nášho národa – Štefana Furdeka, Alberta Mamateya, Konštantína Čulena.³⁴ Zdokumentovala tiež údaje o organizácii Slovenský katolícky Sokol³⁵ a Slovenská telocvičná jednota Sokol v Amerike³⁶ a napísala viaceré správy o konaných podujatiach venovaných krajanom³⁷.

Okrem odborných vedeckých štúdií napísala početné informatívne články, ktoré sa týkali vyslaní folklórnych súborov a iných zoskupení medzi krajanov v európskom krajaňskom svete.

Ľubica Bartalská sa prezentovala mnohými príspevkami na vedeckých konferenciách organizovaných doma i v zahraničí, napríklad o organizácii slovenských žien Živena a kontaktoch americkej Živeny s E. M. Šoltésou³⁸

³¹ Napríklad oznam o úmrtí Andreja Píra. BARTALSKÁ, Ľubica. Zomrel Andrej Pír. In *Literárny týždenník*, 2003, roč. XVI., č. 15, 9. 4. 2003, s. 2

³² Išlo o priblíženie úspešných Záhorákov v USA v článkoch Záhoráci v Amerike. J. Ch. Krajša v čísle 2/93, M. K. Mlynarovič v čísle 3/93 a rev. A. Pír, O.S.B. v čísle 1/93

³³ Časopis *Slovenské zahraničie* vydával Dom zahraničných Slovákov v Bratislave

³⁴ BARTALSKÁ, Ľubica. O miestach posledného odpočinku významných organizátorov slovenského života v Amerike a pamätníkoch amerických Slovákov. In *Slovenské zahraničie*, 2001, roč. 6, č. 11 – 12, s. 37 – 39

³⁵ BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenský katolícky Sokol v Amerike. In *Slovenské zahraničie*, 2001, roč. 6, č. 9 – 10, s. 36 – 37

³⁶ BARTALSKÁ, Ľubica. Z histórie Slovenskej telocvičnej jednoty Sokol v Amerike. In *Slovenské zahraničie*, 2001, roč. 6, č. 1, s. 28 – 30

³⁷ BARTALSKÁ, Ľubica. Dni zahraničných Slovákov v Slovenskej republike 2003. In *Slovenské zahraničie*, 2003, roč. 8, č. 3, s. 14 – 15; BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenská záhrada na Floride. In *Slovenské zahraničie*, 2006, roč. 11, č. 1, s. 16 – 17; BARTALSKÁ, Ľubica. Folklórne slávnosti pod Poľanou v Detve. In *Slovenské zahraničie*, 2006, roč. 11, č. 2 – 3, s. 8 – 9; BARTALSKÁ, Ľubica. Krajania v Detve. 44. ročník Folklórnych slávností pod Poľanou a 35. ročník Krajaňskej nedele. In *Slovenské zahraničie*, 2009, roč. 13, č. 3, s. 8 – 9

³⁸ BARTALSKÁ, Ľubica. Americká Živena a jej kontakty s Elenou Maróthy-Šoltésou. In *Elena Maróthy-Šoltésová*. Zborník pri príležitosti 130. výročia narodenia E. Maróthy-Šoltésovej. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 58 – 62

a Ľ. Podjavorinskou,³⁹ kalendárovej tvorbe zahraničných Slovákov⁴⁰, vyšahovaleckej problematike v dielach slovenských spisovateľov, o vydavateľskej činnosti Slovákov v zahraničí, o dejinách Slovákov v Rumunsku⁴¹, prípadne sa stala zostavovateľkou publikovaných referátov z konferencií.⁴² Dôležitým bolo aj jej editorstvo zborníka z rovnomennej konferencie *Kultúrne dedičstvo Slovákov žijúcich v zahraničí a databáza informácií o tejto problematike*,⁴³ ktorý vyšiel v roku 2008.

Príspevky Ľ. Bartalskej prednesené na konferenciách sú publikované vo vedeckých zborníkoch na Slovensku i v zahraničí. Zo zahraničných konferencií je potrebné uviesť účasť na konferenciách vo Vojvodine v dnešnom Srbsku, na ktorých vystúpila s príspevkami o literatúre, kultúrnej histórii a osobnostiach pochádzajúcich z tejto oblasti (Gustav Maršall Petrovský, Vladimír Hurban Vladimírov⁴⁴, časopis *Nový život*⁴⁵), alebo z USA⁴⁶, viacerými bibliografickými súpismi literárne činných vojvodinských Slovákov. V Maďarsku publikovala v niekoľkých zborníkoch z národopisných konferencií⁴⁷ a vypracovala bibliografiu novín a časopisov vydávaných Slovákami v Maďarsku. Z bibliografických prác možno ešte uviesť rozsiahlu bibliografickú štúdiu *Problematika výskumu krajanskej periodickej tlače v eu-*

³⁹ BARTALSKÁ, Ľubica. Americká Živena a jej kontakty so Živenou na Slovensku. In SEDLÁKOVÁ, Viera. *Živena v našich dejinách. Zborník z osláv 125. výročia Živeny Spolku slovenských žien v Martine*. Martin: Živena, 1995, s. 137 – 142

⁴⁰ BARTALSKÁ, Ľubica. Literárna tvorba v krajanských kalendároch. In *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo*. Martin: Matica slovenská, 1984, s. 271 – 276

⁴¹ BARTALSKÁ, Ľubica. Rumunskí Slováci a Rumunsko. In *Matica slovenská v národných dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2013, s. 437 – 446

⁴² BARTALSKÁ, Ľubica – GRÁCOVÁ, Genovéva. *Slováci v Rumunsku*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1995. 287 s.

⁴³ BARTALSKÁ, Ľubica. *Kultúrne dedičstvo Slovákov žijúcich v zahraničí a databáza informácií o tejto problematike*. Bratislava: Úrad pre zahraničných Slovákov, 2008, 192 s.

⁴⁴ BARTALSKÁ, Ľubica. Drámy Vladimíra Hurbana Vladimírova na Slovensku v medzivojnovom období. In *Zborník z konferencie pri príležitosti 100. výročia narodenia VHV v Novom Sade dňa 25. – 26. 9. 1985*

⁴⁵ BARTALSKÁ, Ľubica. Príspevky zo Slovenska v časopise Nový Život. In *Nový život v literatúre a kultúre vojvodinských Slovákov. Zborník prác zo sympózia v Novom Sade 24. – 25. mája 1979*. Nový Sad: Obzor, 1984, s. 163 – 167

⁴⁶ BARTALSKÁ, Ľubica. Strediská a organizačné formy slobodnej slovenskej kultúry v USA po roku 1945. In MARUNIAK, Peter – REHÁK-CHOVAN, Juraj – GRÁCOVÁ, Genovéva. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 237 – 244

⁴⁷ BARTALSKÁ, Ľubica. A magyarországi szlovákság népi alkotóinak irodalmi törekvései. In *Békescsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. 2. Kötet*. Budapest – Békescsaba, 1986, s. 351 – 361

rópskych krajinách publikovanú v angličtine v zborníku z medzinárodnej konferencie ABDOS. Do publikácie *Ľudová kultúra Slovákov v Chorvátsku* prispela úvodnou štúdiou Slováci v Chorvátsku.

Od 90. rokov sa začala intenzívnejšie a systematickejšie zaoberať problematikou kultúrnych dejín Slovákov v USA. K uvedenému kroku prispelo aj absolvovanie niekoľkých študijných pobytov v Spojených štátoch,⁴⁸ počas ktorých sa upriamila nielen na štúdium, ale aj na sústreďovanie archívneho materiálu k dejinám americko-slovenských spolkov. V roku 1992 sa jej podarilo zozbierať veľmi bohatý archívny a dokumentačný materiál, ktorý sa za pomoci Slovenského ústavu v Clevelande a finančným príspevkom amerických Slovákov presunul do Krajanského múzea Matice slovenskej v Bratislave. Počas študijného pobytu v roku 1996 preskúmala archívne podklady k dejinám Slovenskej ligy v Amerike. Mnoho dokumentov sa jej zásluhou dostalo na územie Slovenska a Krajanské múzeum ich prezentovalo napríklad na výstave *90 rokov Slovenskej ligy v Amerike*.⁴⁹

Začiatkom 90. rokov, keď problematika slovenského exilu prestala byť tabuizovaná, začala sa venovať aj exilovej tvorbe a publikovala z uvedenej oblasti viaceré štúdie.⁵⁰ Na stránkach *Slovenských národných novín*, *Literárneho týždenníka*, *Katolíckych novín*, ale aj *Slovenských pohľadov* približovala viaceré osobnosti z radov Slovákov v zahraničí, akými boli Miloš K. Mlynarovič, Jozef Cincík, Karol Strmeň, Andrej Pír, Peter V. Rovnianek, Filip Hrobák, Peter Hletko, Michal Lacko, Paula Novomeská a pod.⁵¹ Z ďalších aktivít treba podčiarknuť aj jej autorstvo viacerých scenárov a katalógov výstav, ktoré realizovalo Krajanské múzeum Matice slovenskej alebo Dom zahraničných Slovákov.⁵²

Srdce Ľubice Bartalskej dotýklo 13. novembra 2014, keď prehrala boj so zákernou chorobou. Jej osobnosť zostane natrvalo zapísaná aj v slovenskej historiografii, avšak najmä v prostredí zahraničných Slovákov pre svoju vedeckovýskumnú, publikačnú, kultúrno-prezentačnú činnosť, no

⁴⁸ Študijné pobyty absolvovala v rokoch 1990, 1991, 1996, 1998.

⁴⁹ Výstavu usporiadal Dom zahraničných Slovákov v roku 1997.

⁵⁰ Išlo o štúdie ako *Strediská a organizačné formy slobodnej slovenskej kultúry*, *Vznik spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí v písomnej pozostalosti Mikuláša Šprinca* a pod.

⁵¹ DOBROTKOVÁ, Marta. Životné jubileum historičky PhDr. Ľubice Bartalskej. In *Historický zborník 2003*, roč. 13, č. 1 – 2, s. 247 – 249

⁵² Ako príklad možno uviesť výstavy *Dvesto rokov tlačeného slova Slovákov vo Vojvodine*, *Zahraničná Matica slovenská*, prípadne *Slováci v Chorvátsku*.

predovšetkým pre jej ľudský rozmer a ochotu kedykoľvek poradiť a pomôcť a svojím kultivovaným spôsobom zdôrazniť význam a dejiny zahraničných Slovákov na mnohých významných podujatiach doma či v zahraničí. PhDr. Ľubicu Bartalskú si mnohí zapamätali pre jej erudovanosť, empatiu, morálku a poctivú prácu, ale aj odborné ambície, intelektuálny záber a zdravo formátovanú ctižiadosť.⁵³ V tejto súvislosti treba uviesť, že osobnosť Ľubice Bartalskej chýba inštitúciám, v ktorých pracovala, chýba priateľom, ktorí ju mali radi pre jej dobrosrdečnosť, veselú povahu, rozhladenosť, čistotu slovenského jazyka a vyjadrovania, chýba krajanom, ktorí ju obdivovali. Dokladom jej nesmiernej ochoty a obetavosti sú slová Ľudovíta Pomicchala, z ktorých možno vyňať: „... všade tam, kde sú naši krajanovia a rodáci ochotní načúvať hlasu ich a našej spoločnej domoviny – Slovenska. Práve ono, nazvime ho bez páťosu „matka vlast“, prostredníctvom takých ľudí, akou bola aj Ľubica Bartalská, v odozvách voči krajanom oživuje a najmä posilňuje pamäť národnej príslušnosti, spoločenstva, ktoré má jednu ohromnú črtu – našu slovenskosť. Nuž a práve starosť o ňu, jej podporu a zveľádovanie – či už cez cizelovanie jazyka a reči, šírenie literatúry, umocňovania pýchy a hrdosti na bezhraničnú škálu folkloristiky, duchovnú dimenziu, akou my, Slováci, vnímame čaro a dar života na tomto svete – práve tieto atribúty a aspekty boli impulzom, katalyzátorom všetkého cenného a vznešeného, čo po sebe zanechala pani Bartalská počas pôsobenia v rôznych inštitúciách, zaoberajúcich sa podnetnými, iskrivými, často hrdinskými až dramatickými príbehmi Slovákov žijúcich za hranicami našej vlasti.“⁵⁴

Marta Dobrotková

⁵³ POMICHAL, Ľudovít. Ľubica Bartalská – étos, erudovanosť, empatia. BA viac – všeobjímajúca slovenskosť a vlastenectvo bez páťosu. <https://www.google.com/lubica-bartalska-etos-empatia-erudovanost-ba-viac-vseobjimajuca-slovenskost-a-uprimne-vlastenectvo-bez-patosu> [31.03.2023]

⁵⁴ POMICHAL, Ľudovít. Ľubica Bartalská – étos, erudovanosť, empatia. BA viac – všeobjímajúca slovenskosť a vlastenectvo bez páťosu. <https://www.google.com/lubica-bartalska-etos-empatia-erudovanost-ba-viac-vseobjimajuca-slovenskost-a-uprimne-vlastenectvo-bez-patosu> [31.03.2023]

Súpis bibliografickej činnosti Ľubice Bartalskej
(Marta Dobrotková)

Monografie

1981

Slováci vo svete 1/ Ján Sirácky, Ján Botík, Ľubica Bartalská; Vladimír Mináč, Martin Jonáš, Pavol Menich, Filip Lašut, Zuzana Medvedová. 1. vyd. Martin: Matica slovenská, 1981. 304 s.

1985

BARTALSKÁ, Ľubica. *Ozveny rovín: Z tvorby slovenských ľudových básnikov a prozaikov v Maďarsku*. Martin: Matica slovenská, 1985. 136 s.

1993

Dve storočia tlačeného slova Slovákov vo Vojvodine: Katalóg výstavy. Uspor. Matica slovenská, Krajanské múzeum ÚZS, Bratislava, Vydavateľstvo Obzor, Nový Sad 30. 6. 1993 / Matica slovenská – Krajanské múzeum ÚZS; Pripr. Ľubica Bartalská; Graf. úpr. Viliam Znášik. 1. vyd. Bratislava: Matica slovenská – Krajanské múzeum ÚZS, 1993. 8 s.

1994

Slovník slovenských spisovateľov Dolnej zeme : Juhoslávia. Maďarsko. Rumunsko. Zost. Eva Balážová, Ľubica Bartalská, Mária Fazekašová, Vítazoslav Hronec, Ondrej Štefanko; Aut. predslovu Miroslav Demák. Bratislava: ESA, 1994. 79 s.

1995

Slováci v Rumunsku: zborník materiálov z vedeckej konferencie 7. 6. 1995 Bratislava. Zost. Ľubica Bartalská – Genovéva Grácová. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1995. 287 s.

1999

Slovenská Amerika = Slovak America. Ľubica Bartalská et al. Bratislava: Gabriela Fila Advertising, 1999. 113 s.

2000

BARTALSKÁ, Ľubica. Slováci v Chorvátsku. In *Slováci v Chorvátsku* –

minulosť a prítomnosť. Zost. Ľubica Bartalská – Andrea Jančárová. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 2000, s. 7 – 12.

2001

Sprievodca slovenským zahraničím. Zost. Ľubica Bartalská. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 2001. 376 s.

2002

Ludová kultúra Slovákov v Chorvátsku. Narodna kultura Slovaka u Hrvatskoj. Našice: Zväz Slovákov v Chorvátsku, 2002. 160 s.

2003

Oživené spomienky/Viliam P. Mihalovič. Podľa rozprávania Viliama Mihaloviča spracovala Ľubica Bartalská. 1. vyd. Bratislava: Lúč, 2003. 181 s.

2009

Fotomonografija: „pod tim našim prozorčicém lijepo sunce sija“: povodom 130. obljetice dolaska Slovaka u Markovac i 130. obljetice spomena Markovca: Markovac Našički - Markovec Našický 1897. – 2009. Zost. Branka Baksa – Andrija Kuric, Branka Baksa; prijevod na slovački jezik Ana Kuric-Dević; lektorice: Marija Pepelko – za hrvatski jezik, Ľubica Bartalská – za slovenský jazyk. Markovac Našički: Savez Slovaka RH : Matica slovačka, 2009. 128 s.

Štúdie a články

1970

BARTALSKÁ, Ľubica. Univ. prof. dr. Vilém Pražák/Ľ. Bartalská
In *Čitateľ: mesačník pre prácu s čitateľmi*. Roč. 19, 1970, č. 6, s. 232 – 233

1972

Kalendária života a tvorby spisovateľov / Xénia Kosteniczová; preklad: Ľuba Bartalská. Autor Kostenicz, Ksenia (aut). In *Biografické štúdie 3*. Martin: Matica slovenská, 1972, s. 87 – 96

BARTALSKÁ, Ľubica. Kultúrnoosvetová činnosť V MLR. In *Maticné čítanie*. Roč. 5, 1972, č. 11, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Reprezentanti slovenskej literatúry z Juhoslávie. In *Matičné čítanie*. Roč.5, 1972, č. 13, s. 9

1973

BARTALSKÁ, Ľubica. Almanach Polonii. In *Matičné čítanie*. Roč. 6, 1973, č. 5, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Krajanskí básnici a spisovatelia (účastníci Slovesnej jari v Martine) [Viera Benková-Popitová, a Juraj Tušiak]. In *Matičné čítanie*. Roč. 6, 1973, č. 10, s. 9

Kurz slovenčiny [Kurz slovenčiny pre učiteľov slovenského jazyka z Maďarska a Poľska v Martine v dňoch 1. – 22. 7. 1973] / Ľ. B.(Ľubica Bartalská). In *Matičné čítanie*. Roč. 6, 1973, č. 19, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Z krajanského života vo Francúzsku. In *Matičné čítanie*. Roč. 6, 1973, č. 26, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Pätnásť rokov v časopise Život [PLR]. In *Československý svet*. Roč. 28, 1973, č. 15, s. 7

1974

BARTALSKÁ, Ľubica. Naši krajanovia na Slovesnej jari. In *Matičné čítanie*. Roč. 7, 1974, č. 11, s. 9

1976

BARTALSKÁ, Ľubica. 50 rokov práce sládkovičovcov. [50. výročie činnosti samovzdelávacieho krúžku „Sládkovič“ v Báčskom Petrovci pri gymnáziu]. In *Matičné čítanie*. Roč. 9, 1976, č. 7, s. 10

1977

BARTALSKÁ, Ľubica. Vystahovalecká problematika v poézii Františka Hečku. In *Matičné čítanie*. Roč. 10, 1977, č. 3, s. 10

BARTALSKÁ, Ľubica. Kultúrna spoločnosť Čechov a Slovákov jubiluje. [Kultúrny život Čechov a Slovákov žijúcich v Poľsku a 20. výročie založenia obvodného výboru Kulturní společnosti Čechů a Slováků v Zeloze.] In *Matičné čítanie*. Roč. 10, 1977, č. 6, s. 10

1978

BARTALSKÁ, Ľubica. Vystahovalecká problematika v diele Františka Hečka. In *Literárny archív 13/76*. Martin: Matica slovenská, 1978, s. 82 – 88

1979

BARTALSKÁ, Ľubica. Gustáv Maršall-Petrovský. In *Slováci v zahraničí 4 – 5*. Martin: Matica slovenská, 1979, s. 297 – 301

BARTALSKÁ, Ľubica. Medzi rodákmi v Chorvátsku (z pobytu súboru Oravan). In *Slovensko*. Roč. 3, 1979, č. 2, s. 24 – 25

1980

BARTALSKÁ, Ľubica. Časopis „Nový život“ a Slovensko. In *Slováci v zahraničí 6*. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 153 – 158

1982

BARTALSKÁ, Ľubica. Na vlnách priateľstva: Vo Francúzsku s našou dychovkou. In *Slovensko*. Roč. 6, 1982, č. 5, s. 25

1984

BARTALSKÁ, Ľubica. Príspevky zo Slovenska v časopise Nový život. In *Časopis Nový život v literatúre a kultúre Slovákov vo Vojvodine. Zborník prác zo sympózia v Novom Sade 24. – 25. mája 1979*. Ed. Michal Harpáň. Nový Sad: Obzor, 1984, s. 163 – 167

1987

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenské ženy v ústrednom spolku československých žien v kráľovstve SCHS. In *Slováci v zahraničí 13*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 131 – 138

BARTALSKÁ, Ľubica. Americká Živena a Elena Maróthy-Šoltéssová. In *Elena Maróthy-Šoltéssová*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 58 – 62

BARTALSKÁ, Ľubica. Časopis Nový život v literatúre a kultúre Slovákov vo Vojvodine. In *Slováci v zahraničí 12*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 225 – 228. Recenzia: *Zborník prác zo sympózia v Novom Sade 24. – 25. mája 1979*. Ed. Michal Harpáň. Nový Sad: Obzor, 1984. 269 s.

1988

BARTALSKÁ, Ľubica. K problematike výskumu periodickej tlače vydávanej Slováckmi v zahraničí In *Slováci v zahraničí 14*. Martin: Matica slovenská, 1988, s. 163 – 170

1989

BARTALSKÁ, Ľubica. Britké a úsmevné slovo Františka Čelku. In *Slovensko*. Roč. 13, 1989, č. 3, s. 30

BARTALSKÁ, Ľubica – Rusnáková, Elena. Vetve môjho rodu: Hviezdoslavov odkaz slovenským vysťahovalcom v Amerike. In *Slovensko*. Roč. 13, 1989, č. 9, s. 26 – 27

1990

BARTALSKÁ, Ľubica. Kníhtlačiareň v Báčskom Petrovci – významný faktor vydavateľskej činnosti juhoslovanských Slovákov. In *Kníha, 90*. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 152 – 157

BARTALSKÁ, Ľubica. Rumunskí Slováci v prospech svojej národnosti. In *Príroda a spoločnosť*. Roč. 39, 1990, č. 9, s. 20 – 25

BARTALSKÁ, Ľubica. Dvadsať rokov činnosti Spolku vojvodinských slovakistov. In *Slováci v zahraničí 16*. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 161 – 164

BARTALSKÁ, Ľubica. K slovenskej literárnej tvorbe. Mlynarovič, Miloš Klement (1887 – 1971). In *Literárny týždenník*. Roč. 3, 1990, č. 41, s. 7

BARTALSKÁ, Ľubica. Kľúčovou dierkou do trinástej komnaty. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 1. 1990, č. 5, s. 5

1991

BARTALSKÁ, Ľubica. Duchovné centrum Slovákov / Slovenský ústav, Cleveland/. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 2, 1991, č. 15, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenské tlačené slovo v Jankolovej knižnici v Danville. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 2, 1991, č. 18, s. 9

1992

BARTALSKÁ, Ľubica. Po prvý raz na Slovensku. In *Knižná revue*. Roč. 2, 1992, č. 11, s. 2

BARTALSKÁ, Ľubica. Život a dielo prof. Michala Lacku. In *Knižná revue*. Roč. 2, 1992, č. 9, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. So Slovenskom v srdci/Karol Strmeň/. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 3 (7), 1992, č. 10, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Andrej Pír. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 3 (7), 1992, č. 40, s. 4

BARTALSKÁ, Ľubica. Za Dr. Jozefom Cincíkom. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 3 (7), 1992, č. 6, s. 2

BARTALSKÁ, Ľubica. Kúsok Slovenska v Oxforde: Pozoruhodné aktivity slovensko-americkej rádovej sestry/Gabriela Woytho/. In *Slovensko*. Roč. 16, 1992, č. 4, s. 50 – 51

BARTALSKÁ, Ľubica. Nepočetní, no významní: Slováci v Taliansku. In *Nedeľná Pravda*. Roč. 1, 1992, č. 33, s. 6

1993

BARTALSKÁ, Ľubica. Peter Víťazoslav Rovnianek (1867 – 1933). In *Slovenské národné noviny*. Roč. 4 (8), 1993, č. 50, s. 13

BARTALSKÁ, Ľubica. Záhoráci v Amerike. Rev. Andrej Pír, O. S. B. In *Záhorie*, 1993, č. 1, s. 7

BARTALSKÁ, Ľubica. Miloš Klement Mlynarovič. In *Záhorie*, 1993, č. 3, s. 4

1994

BARTALSKÁ, Ľubica. K problematike knižnej produkcie vydavateľstva Obrana v Scrantone, In *Slováci v zahraničí 18 – 19*. Martin: Matica slovenská 1994, s. 99 – 107

BARTALSKÁ, Ľubica. Filip Anton Hrobák (1904 – 1964). In *Slovenské národné noviny*. Roč. 5 (9), 1994, č. 14, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Hymnická pieseň Hej, Slováci na Dolnej zemi. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 5 (9), 1994, č. 45, s. 10

BARTALSKÁ, Ľubica. Storočnica Jána Lacha. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 5 (9), 1994, č. 26, s. 9

BARTALSKÁ, Ľubica. SME – literárny a kultúrny časopis Slovákov v Maďarsku (rec.) In *Slováci v zahraničí*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 204 – 206

1995

BARTALSKÁ, Ľubica. Americká Živena a jej kontakty so Živenou na Slovensku. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Martin: Živena, 1995, s. 137 – 142

BARTALSKÁ, Ľubica. Preciedzal cez vlastné srdce / Karol Strmeň 1921 – 1994, USA/. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 6 (10), 1995, č. 2, s. 10

BARTALSKÁ, Ľubica. K jubileu reverenda Andreja Píra OSB. In *Katolícke noviny*. Roč. 110, 1995, č. 3, s. 14

VNUK, František – GRÁCOVÁ, Genonéva – LETZ, Róbert – BARANOVIC, Štefan – BARTALSKÁ, Ľubica. *Konštantín Čulen (1904 Brodské – 1964 New York): Zborník vydaný na počesť nedožitého deväťdesiatych narodenín historika a novinára*. Martin: MS, 1995

1996

BARTALSKÁ, Ľubica. Jubilanti z Vojvodiny a literárne snemovanie. In *Slovenské pohľady*. Roč. 4+112, 1996, č. 7 – 8, s. 283 – 284

BARTALSKÁ, Ľubica. Verš čo zvonil... /Strmeň, Karol, 1921 – 1994; Šprinc, Mikuláš, 1914 – 1986/. In *Slovenské pohľady*. Roč. 4+112, 1996, č. 7 – 8, s. 264 – 265

BARTALSKÁ, Ľubica. K jubileu Maruše Juskovej. In *Literárny týždenník*. Roč. 9, 1996, č. 25, s. 2

BARTALSKÁ, Ľubica. Spomienka na Paulu Novomeskú. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 7 (11), 1996, č. 4, s. 5

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenská liga v Amerike 90-ročná. In *Národný kalendár 1997*. Martin: Matica slovenská, 1996, s. 156 – 158

BARTALSKÁ, Ľubica. Alvena Sečkárová. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 7 (11), 1996, č. 15 (1996), s. 5

1997

BARTALSKÁ, Ľubica. Jozef Cíger Hronský a Zahraničná Matica slovenská http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Biograficke_studie/24/bs_222_231.pdf. In *Biografické štúdie 24*. Martin: Matica slovenská, 1997, s. 222 – 231

BARTALSKÁ, Ľubica. Ostrov exilovej kultúry: Svet Slovákov – Slováci vo svete. In *Slovensko*. Martin: Matica slovenská, 1997, roč. 21, č. 1, s. 12 – 13

1998

BARTALSKÁ, Ľubica. Strediská a organizačné formy slobodnej slovenskej kultúry v USA po roku 1945. In *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 237 – 244

BARTALSKÁ, Ľubica. Záchrankyne slovenskej reči: rehoľné sestry sv. Cyrila a sv. Metoda v dejinách amerických Slovákov zohrali významnú úlohu. In *Slovenská republika víkend*. Roč. 5, 1988, č. 30/170, s. 15

1999

BARTALSKÁ, Ľubica. Ich poslaním bol vznik nezávislého štátu: k 110. výročiu založenia amerických ... In *Slovenská republika*. Roč. 7, 1999, č. 275, (29. 11. 1999), s. 12

2000

BARTALSKÁ, Ľubica. Problematika výskumu krajanskej periodickej tlače v európskych krajinách. In *Bibliografický zborník 1992 – 1993*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2000, s. 248 – 255

2001

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenský katolícky Sokol v Amerike. In *Slovenské zahraničie*. Roč. 6, 2001, č. 9 – 10, s. 36 – 37

BARTALSKÁ, Ľubica. Z histórie Slovenskej telocvičnej jednoty Sokol v Amerike. In *Slovenské zahraničie*. Roč. 6, 2001, č. 1, s. 28 – 30

BARTALSKÁ, Ľubica. Spomienky jubilujúceho novinára Františka Bartoška na roky mladosti. In *Slovenské zahraničie*. Roč. 6, 2001, č. 9 – 10, s. 43 – 44

BARTALSKÁ, Ľubica. Zachované dokumenty: o miestach posledného odpočinku významných organizátorov slovenského života v Amerike a pamätníkoch amerických Slovákov/Furdek, Štefan (1855 – 1915), Mamatej, Albert Pavol (1870 – 1923), Čulen, Konštantín (1904 – 1964), Gessay, Ignác (1874 – 1928) In *Slovenské zahraničie*. Roč. 6, 2001, č. 11 – 12, s. 37 – 39

BARTALSKÁ, Ľubica. Jubileá slovenských spisovateľov a kultúrnych pracovníkov v zahraničí. In *Slovenské pohľady*. Roč. 117, 2001, č. 11, s. 158 – 159

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenská tlač v Austrálii. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 12 (16), 2001, č. 18, s. 12

2002

BARTALSKÁ, Ľubica. Pútnik dvoch svetov: umelecká stopa Jozefa Cincíka. In *Národný kalendár 2003*. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 181 – 183

BARTALSKÁ, Ľubica. Ján Holý: kto je kto. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 13 (17), 2002, č. 4, s. 7

BARTALSKÁ, Ľubica. K storočnici popredného spolkového činiteľa a novinára Petra Hletku. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 13 (17), 2002, č. 14, s. 8

2003

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenský ústav v Clevelande – kultúrne a doku-

mentálne stredisko amerických Slovákov. In *Slováci v zahraničí 20*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 31 – 40

BARTALSKÁ, Ľubica. Národnokultúrny život Slovákov v Amerike na začiatku 20. storočia a pôsobenie Ignáca Gessaya v americko-slovenskom novinárstve. In *Slováci v zahraničí 20*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 8 – 18

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenská Amerika sa lúči s veľkým slovenským rodoľubom, otcom Andrejom Pírom OSD. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 14(18), 2003, č. 7, s. 2

BARTALSKÁ, Ľubica. Zomrel Andrej Pír. In *Literárny týždenník*. Roč. 16, 2003, č. 15, s. 2

BARTALSKÁ, Ľubica. Idylický dolnozemský kolorit. In *Literárny týždenník*. Roč. 16, č. 7 2003, s. 10

BARTALSKÁ, Ľubica. Vít Ušák. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 14(18), 2003, č. 13, s. 7

BARTALSKÁ, Ľubica. Dni zahraničných Slovákov v Slovenskej republike 2003. In *Slovenské zahraničie*. Roč. 8, 2003, č. 3, s. 14 – 15

2004

BARTALSKÁ, Ľubica. Bojovník za práva Slovákov. In *Národný kalendár 2004*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 110 – 111

BARTALSKÁ, Ľubica. Časopis pre slovenskú kultúru: Most a jeho poslanie v exile. In *Národný kalendár 2004*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 155 – 157

BARTALSKÁ, Ľubica. Dni zahraničných Slovákov v Slovenskej republike 2003. In *Slovenské zahraničie*. Roč. 8, 2003, č. 3, s. 14 – 15

2005

BARTALSKÁ, Ľubica. Štefan Furdek a kalendár Jednota (USA). In *Slováci v zahraničí 22*. Martin: Matica slovenská, 2005, s. 8 – 21

BARTALSKÁ, Ľubica. Stodvadsať rokov slovenskej tlače v Amerike. In *Knižnica*. Roč. 6, 2005, č. 8, s. 21 – 24

BARTALSKÁ, Ľubica. 80: k nedožitým narodeninám historika Jána Siráckeho. In *Slovenské zahraničie*. Roč. 10, 2005, č. 2, s. 8 – 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Historik Ján Sirácky (1925 – 1998). (K 80. výročiu narodenia) In *Historický zborník*. Roč. 15, 2005, č. 1, s. 199 – 201

2006

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovenská záhrada na Floride. In *Slovenské zahraničie*. Roč. XI, 2006, č. 1, s. 16 – 17

BARTALSKÁ, Ľubica. Folklórne slávnosti pod Poľanou v Detve 2006. In *Slovenské zahraničie*. Roč. XI, 2006, č. 2 – 3, s. 8 – 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Konferencia: Kultúra Slovákov žijúcich v zahraničí – súčasť národného kultúrneho dedičstva. In *Historický zborník*. Roč. 16, 2006, č. 1 – 2, s. 216 – 217

2008

BARTALSKÁ, Ľubica. Dokumenty k dejinám a životu Slovákov v Amerike. In *Kultúrne dedičstvo Slovákov žijúcich v zahraničí a databáza informácií o tejto problematike*. Bratislava: Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí, 2008, s. 112 – 124

BARTALSKÁ, Ľubica. Historička Martina Tyborová (1908 – 1998). (K 100. výročiu narodenia) In *Historický zborník*. Roč. 19, 2008, č. 2, s. 280 – 281

2009

BARTALSKÁ, Ľubica. K životnému jubileu Imricha Kružliaka. In *Slovenské zahraničie*. Roč. XIII, 2009, č. 4, s. 22

BARTALSKÁ, Ľubica. Krajania v Detve. In *Slovenské zahraničie*. Roč. XIII, 2009, č. 3, s. 8 – 9

BARTALSKÁ, Ľubica. Poohliadnutie za Dňami Slovákov žijúcich v zahraničí 2009. In *Slovenské zahraničie*. Roč. XIII, 2009, č. 4, s. 2 – 3

BARTALSKÁ, Ľubica. Slovák v Amerike Viliam Mihalovič na večnosti. In *Slovenské národné noviny*. Roč. 20 (24), 2009, č. 31 – 32, s. 2

BARTALSKÁ, Ľubica. Konštantín Čulen – významný rodák z Brodského. In *Brodčan*. Roč. 1, 2009, č. 1, s. 17

2010

BARTALSKÁ, Ľubica. Noviny a časopisy Slovákov v západnej Európe. In *Novinky z radnice*. Roč. XXI, 2010, č. 7 – 8, s. 13 – 14

2011

BARTALSKÁ, Ľubica. Cirkevný historik Ľudovít Novomeský (1861 – 1938). (K 150. výročiu narodenia) In *Historický zborník*. Roč. 21, 2011, č. 1, s. 244 – 245

2012

BARTALSKÁ, Ľubica. K 60. výročiu Slovenského ústavu v americkom Clevelande. In *Knižnica: revue pre knihovníctvo a bibliografiu, knižnú kultúru, informačné systémy a technológie, ochranu dokumentov, biografistiku, archív a múzeum knihy, knižnej grafiky a literárnych pamiatok*. Roč. 13, 2012, č. 11 – 12, s. 75 – 77

BARTALSKÁ, Ľubica. Mecén slovenskej kultúry v Amerike, vydavateľ Ladislav Bolchazy na večnosti. In *Knižnica*. Roč. 13, 2012, č. 9, s. 77 – 78

2013

BARTALSKÁ, Ľubica. Rumunskí Slováci a Slovensko. In *Matica slovenská v národných dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2013, s. 437 – 446

BARTALSKÁ, Ľubica. Americkí Slováci, ktorým učarovalo knihovníctvo. In *Knižnica*. Roč. 14, 2013, č. 5, s. 67

2014

BARTALSKÁ, Ľubica. Kalendáre Slovákov v USA a Kanade. In *Zborník Slovenského národného múzea – História: ako sa meral čas*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, Vol. 105, 2014, č. 51, s. 85 – 93

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU ARCHIVÁRA A HISTORIKA LADISLAVA VRTELA

PhDr. Ladislav Vrtel, heraldický vedec a výtvarník, archivár i historik, akademik Medzinárodnej heraldickej akadémie v Paríži v jednej osobe, sa narodil 3. apríla 1953 v Bratislave. Jeho matkou bola operná speváčka Jela Krčméry, otcom Albín Vrtel, husľový virtuóz a profesor Konzervatória v Bratislave. Spočiatku záujem, neskôr priam vášeň k heraldike ho v rokoch 1971 – 1976 nasmerovala k štúdiu archívniectva a pomocných vied historických na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Prvou pracovnou zastávkou Ladislava Vrtela bol súčasný Štátny archív v Bratislave, v ktorom pracoval v rokoch 1976 – 1979, pričom v rokoch 1976 – 1977 absolvoval ročnú základnú vojenskú službu v Michalovciach. V roku 1979 prebral na odbore archívov a registratúr (vtedajšia Archívna správa ministerstva vnútra) agendu predarchívnej starostlivosti. Pri jeho formálnom raste však zohrala rozhodujúcu úlohu skutočnosť, že sa v tomto roku (1979) stal tajomníkom Heraldickej komisie, poradného orgánu ministra vnútra. Práve zásluhou Ladislava Vrtela sa podarilo konštituovať *Heraldický register Slovenskej republiky* (1990), čo malo zásadný vplyv na reguláciu erbovej tvorby na Slovensku. Uvedenej problematike sa venoval vo viacerých príspevkoch na stránkach časopisu *Slovenská archivistika*, čo vyvrcholilo v roku 2009 spracovaním jednotnej slovenskej heraldickej terminológie a jej publikovaním v diele *Heraldická terminológia*. Vo funkcii tajomníka Heraldickej komisie zotrval dlhých štyridsať rokov. V súčasnosti je aktívny ako jej predseda.

Zasadil sa o vznik a pôsobenie viacerých odborných (heraldických) komisií, ktoré garantovali heraldickú správnosť registrovaných erbov. Bola to predovšetkým už spomenutá Heraldická komisia, ktorej predmet sa po roku 1990 rozšíril aj na obecné erby a komunálnu heraldiku ako takú vrátane erbov samosprávnych krajov, ale tiež Zbor heraldických konzultorov

rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi (2008), ďalej Heraldická komisia Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku (2010) či Heraldické kolégium pre výskum a tvorbu občianskych erbov (1997). Jeho výrazným koncepčným a spoluautorským príspevkom bola uzatvorená tvorba symboliky štátu, miest, obcí a samosprávnych krajov. Túto 35-ročnú heraldickú epopeju petrifikuje osem zväzkov knižného vydania *Heraldického registra Slovenskej republiky z rokov 2000 – 2011* (spolu s Petrom Kartousom). Je neuveriteľné, že takmer tretina erbov (viac ako tisíc) nesie jeho autorský rukopis. K zatriaktnutiu tvorby kvalitných erbov a ich registrácie na Slovensku prispelo aj založenie troch knižných edícií registrovaných erbov, a to už spomenutého *Heraldického registra Slovenskej republiky*, ďalej *Heraldického almanachu* (spolu s Petrom Kartousom a Lenkou Pavlíkovou), zameraného na publikovanie rodových občianskych erbov, z ktorého vyšlo šesť zväzkov, a napokon edíciu *Thesaurus heraldicum ecclesiasticum* (spolu s Lenkou Pavlíkovou), špecializovanú na cirkevnú heraldiku všetkých konfesií, z ktorého dosiaľ vyšli dva zväzky.

Ladislav Vrtel povzniesol heraldickú kultúru na Slovensku a dôstojne ju prezentuje doma i v zahraničí, k čomu prispelo i jeho inštalovanie ako herolda „Slovensko“ a jeho slávnostné uvedenie na stretnutí heroldov 24 krajín v roku 2006 v škótskom St. Andrews na kongrese Medzinárodnej heraldickej akadémie, ktorej je Ladislav Vrtel členom a od roku 2002 akademikom (v kresle č. 12). Vytvoril tiež mechanizmus kultivovaného odovzdávania erbových listín fyzickým i právnickým osobám formou slávnostných osvedčení o zapísaní erbu do Heraldického registra Slovenskej republiky.

Možno smelo konštatovať, že celý profesionálny život Ladislava Vrtela je neodmysliteľne spätý s témou štátneho znaku. Nezastupiteľnú úlohu zohral pri snahe o návrat slovenskej historickej symboliky do štátneho znaku. Jeho článok *Korene národného symbolu* (Literárny týždenník) odštartoval celonárodnú diskusiu o štátnych symboloch. V snahe o rozšírenie diskusie v českých krajinách inicioval na IV. celoštátnom stretnutí heraldikov v Ostrave v dňoch 14. – 15. októbra 1989 petíciu za návrat historických symbolov Slovenska a Čiech do štátnej symboliky, pričom preferoval jej federatívnu kompozíciu. Petícia (Stanovisko účastníkov celoštátneho stretnutia heraldikov) bola zaslaná vtedajším najvyšším straníckym a štátnym predstaviteľom (ÚV KSČ, ÚV KSS, ÚV NF ČSSR, ČNR, SNR). V čase Nežnej revolúcie v rokoch 1989 – 1990 zastupoval slovenskú stranu na zasadnutiach českých a slovenských heraldických expertov pod vedením

podpredsedu Federálneho zhromaždenia Zdeňka Jičínského (5. februára 1990), neskôr Jozefa Stanka a napokon predsedu Federálneho zhromaždenia Alexandra Dubčeka (14. marca 1990). Dôsledne sa zasadzoval o federatívne (symetrické) riešenie štátneho znaku Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Jeho koncepcia vytvorenia súboru štátnych symbolov, hlásiaca sa k tradíciám domácej stredovekej heraldiky a zároveň k prameňom národnej symboliky z roku 1848, bola presvedčivá, akceptovaná a prijatá vládou Slovenskej republiky a uzákonená Slovenskou národnou radou.

Ladislav Vrtel je autorom heraldického riešenia štátneho znaku Slovenskej republiky (1990, 1992), štátnej vlajky Slovenskej republiky (1992) a štátnej pečate Slovenskej republiky (1990, 1992), ako aj autorom heraldického riešenia štandardy prezidenta Slovenskej republiky (1993). Kresbu štátnych symbolov podľa ním navrhnutého riešenia realizoval spoluautor štátnych symbolov, grafik Ladislav Čisárik, pričom sa obaja verejne vzdali nárokov na honorár za tvorbu štátnych symbolov Slovenskej republiky. V roku 1990 publikoval stručný pohľad na pôvod a vývoj slovenského znaku v knižke *Na troch vrškoch biely kríž*. Metodiku správneho používania štátnych symbolov v aplikačnej praxi predstavil v publikácii *Štátne symboly Slovenskej republiky* (2010). Prijatím štátnych symbolov Slovenskej republiky však jeho aktivita v tejto oblasti neutíchla, práve naopak, v ostatných rokoch sa k nej opäť vrátil. Jeho dlhodobým cieľom bola snaha sústrediť a odborne spracovať dokumenty k štátnej symbolike, ktoré sú uložené v slovenských archívoch, ale tiež získať pre Slovensko zo zahraničia aspoň v digitálnej podobe všetky dostupné dokumenty k našej štátnej symbolike aj z nášho česko-slovenského a uhorského obdobia. Výsledky svojej neúnavnej a systematickej činnosti zhmotnil v podobe troch samostatných monografií *Štátne symboly v rokoch 1939 – 1945* (2020), *Slovenský znak, jeho pôvod a vývoj do roku 1918* (2021) a *Štátne symboly Československa a Slovenska v rokoch 1918 – 1993* (2022). Tému pútavo rozvinul aj v podobe rozsiahlej výstavy *Slovensko v štátnej symbolike*, ktorej vernisáž sa uskutočnila na Bratislavskom hrade v septembri 2022.

Publikačná činnosť Ladislava Vrtela je natoľko rozsiahla, že na tomto mieste môžeme spomenúť len niektoré z jeho hlavných diel. Medzi inými nesporne vyčnieva *Osem storočí slovenskej heraldiky/Eight Centuries Of Slovak Heraldry*. Ide o prvý kompletný, sčasti bilingválny náčrt vývoja heraldiky na Slovensku. Kniha získala niekoľko domácich ocenení za vedeckú literatúru, bola tiež pozitívne hodnotená v periodiku Medzinárodnej heraldickej akadémie v Paríži, je zaradená do výberovej bibliografie slovenskej

historiografie. Pozoruhodná a nevšedná skutočnosť, že toto dielo v priebehu dvadsiatich rokov vyšlo už po tretíkrát (1998, 2002 a 2017), len dokladá výnimočnosť a trvanlivosť diela a jeho ozvenu u čitateľa. Dôležitým prínosom pre slovenskú heraldiku bolo tiež edovanie základného heraldicko-právneho spisu *Bartola de Saxoferrato Tractatus de insigniis et armis/ Traktát o znameniach a erboch podľa benátskej prvotlače z roku 1472*, ktorý je uložený v Archíve Košického arcibiskupstva (2009, preklad Mária Munková). Ide o kritické komentované latinsko-slovenské bilingválne vydanie základného heraldického spisu zo 14. storočia, ktorého autorom je Bartolus de Saxoferrato.

Keď v roku 2012 vyšla vo vydavateľstve Veda útla knižka v peknej historickej väzbe *Heraldický katechizmus*, ktorá sa zaoberá základmi heraldiky formou otázok a odpovedí, autor predvídal knižnú sériu *Libri heraldici* a toto dielo označil za prvý diel (tomus primus). Ďalšie knižky nedali na seba dlho čakať. V roku 2014 vydal *Heraldické symboly* a v roku 2016 vyšla *Heraldica sanctorum*. Na jeho publikačné konto patria tiež štyri desiatky štúdií venovaných heraldike či archivistike, teórii archívnej hodnoty, predarchívnej starostlivosti, ako i tisícka článkov a expertíz venovaných jednotlivým erbom.

V súlade so zákonom o archívoch a registratúrach vypracoval aj koncepciu evidencie pečatí a pečatidiel v štátnych archívoch a ich okamžitú postupnú realizáciu. Ešte predtým intenzívne pracoval aj na slovenskej sfragistickej terminológii a spolu s Karlom Müllerom, riaditeľom Sliezskeho zemského archívu v Opave, vydal medzinárodný sfragistický slovník – *Vocabularium internationale sigillographicum* (2016). Ide o adaptovaný a ilustrovaný slovensko-česko-poľsko-maďarský preklad *Medzinárodného sfragistického slovníka* (*Vocabulaire international de la sigillographie*), ktorý vznikol pod záštitou Výboru pre sfragistiku Medzinárodnej rady archívov. Pôvodne vyšiel v Ríme s pripojenými prekladmi hesiel v bieloruštine, nemčine, španielčine, francúzštine, angličtine, taliančine, litovčine, nórčine, holandčine, portugalcine, rumunčine, ruštine, švédčine a ukrajinčine. Slovník nie je mechanickým prekladom francúzskeho textu definícií do jednotlivých jazykov (navyše obohatených o jazykové ekvivalenty 14 ďalších jazykov, často aj v latinčine), mnohé heslá boli definované celkom nezávisle od pôvodného francúzskeho textu, vždy však s prihliadnutím na systematicku a na význam pojmu definovaného vo francúzštine.

Vášeň a cieľavedomosť, koncepčné myslenie, predvídavosť, kreativita, vedecká akribia a výtvarný talent vytesali z Ladislava Vrtela heraldika ved-

ca i umelca par excellence, ktorý rozvinul heraldiku tak bezkonkurenčne a ďaleko nad rámec predpísaných povinností, že ju povýšil na „exportný artikel“, ktorý sa doma i vo svete teší veľkému uznaniu. Prezidentka Slovenskej republiky udelila 1. januára 2023 Ladislavovi Vrtelovi štátne vyznamenanie Pribinov kríž I. triedy za mimoriadne zásluhy o kultúrny rozvoj Slovenskej republiky, najmä v oblasti heraldiky.

Lenka Bartalosoová – Peter Kartous

Výberová bibliografia

1. Slovenský znak v rokoch 1948 – 1920. In *Sigilla – arma – monetae*. (Sborník příspěvků k 70. narozeninám profesora Tomáše Krejčíka). Brno: Masarykova universita, 2021, s. 323 – 343

2. Cesta k slovenskej štátnosti heraldickou rečou. In *Na ceste k slovenskej štátnosti*. (TOKÁROVÁ, Lucia, PAVLOVIČ, Richard, Eds.) Bratislava: Ministerstvo vnútra SR, 2018, s. 476 – 499

3. *Slovenský znak, jeho pôvod a vývoj do roku 1918*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2021

4. *Československé a slovenské štátne symboly v rokoch 1918 – 1993*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2022

5. *Osem storočí slovenskej heraldiky. Eight centuries of slovak heraldry*. Matica slovenská, Bolchhezy-Carducci, Inc., 1. vydanie Martin 1999, 2. vydanie Martin 2003, 3. vydanie Martin 2017

6. *Štátne a mestské symboly (vznik, vývoj používanie a ochrana)*. Bratislava: Inštitút MV SSR pre verejnú správu, 1989

7. Československé štátne symboly z roku 1920. In *Slovenská archivistika*, vol. 50, 2020, no 2, s. 7 – 34

8. Tvorba československých štátnych symbolov v rokoch 1918 – 1920. In *Republika Česko-Slovensko. Od monarchie k vlastnému štátu. Ilúzie verzus*

realita. I časť. PEKNÍK, Miroslav Ed. Ústav politických vied SAV, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2021, s. 614 – 646

9. *Štátne symboly v rokoch 1938 – 1945 (Česko-Slovensko, Slovensko, Protektorát Čechy a Morava, Podkarpatská Rus).* Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2020

10. Tvorba symbolov Slovenského štátu a štandardy prezidenta Slovenskej republiky v roku 1939. In *Historica LI.* (Zborník k 70. narodeninám profesora Leona Sokolovekého), ŠEDIVÝ, Juraj Ed.), Bratislava 2015, s. 34 – 56

11. Symboly Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945. In *Vojnová kronika*, časopis Múzea Slovenského národného povstania, 1/2021, roč. X, s. 14 – 24

12. *Štátne symboly Slovenskej republiky.* Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2000

13. Korene národného symbolu. In *Literárny týždenník*, 2, 1989, č.16, s. 13. (Prvý článok o histórii historického znaku Slovenska, ktorý otvoril celonárodnú diskusiu o potrebe návratu historickej symboliky Slovenska do oficiálnej štátnej symboliky Slovenskej republiky a Česko-Slovenskej federácie). Text prevzal *Výber zo svetovej tlače*, 22, 1989, č. 25, s. 14 – 15, *Národný kalendár*. Novi Sad 1990, s. 33 – 36 a viacero iných novín a časopisov. Na článok nadväzovalo viacero ďalších, napr. Štátny znak i symboly Slovenska a Čiech. Federatívnosť, rovnocennosť, rovnoprávnosť. In *Lud*, 42, 29.12.1989, s. 4. Dvojité kríž v tisícročí. In *Vlastivedný časopis*, 39, 1990, č. 3, s.103 – 107. Úvahy o štátnom znaku. In *Príroda a spoločnosť*, 39, 1990, č.6, s. 20 – 24 a viacere ďalšie. Dvojkríž na trojvrší. In *Historická revue*, 4, 1993, č.6, s. 32 – 33. Wappen und Flagge. In *Europa vincet*, 22, 1993, č.1, s. 52 – 53

14. O slovenskom národnom symbole. In *Slovenská archivistika*, 1989, č. 2, s. 60 – 85

15. Štátna vlajka Slovenskej republiky a možnosti jej úpravy. In *Slovenská archivistika*, č. 2/1992. s. 100 – 118

16. Štandarda prezidenta Slovenskej republiky. In *Slovenská archivistika*, č. 1/1993, s. 3 – 9

17. *Na troch vrškoch biely kríž (rozprávanie o slovenskom znaku)*. Bratislava: Archa, 1990. (Text prevzal pod rovnakým názvom časopis *Hlas Nového Mesta*, 2, 1992, č. 9 – 12, 3)

18. *Dvojitý kríž, (k procesu recepcie a transformácie)*. In Genealogicko-heraldický hlas 2/1993, s. 8 – 18

19. *Štátny znak Slovenskej republiky*. Bratislava: Slovenská informačná agentúra, 1995. Vyšlo tiež v jazykových mutáciách: *Das Staatswappen der Slowakischen Republik*, Bratislava 1996. *The National Emblem of the Slovak Republic*. Bratislava 1996. *L'Embleme d'Etat de la République Slovaque*. Bratislava 1996. *Gossudarstvennyj gerb Slovackej republiky*. Bratislava 1996. *El Escudo de la República Eslovaca*. Bratislava 1996

20. *Mystika dvojitého kríža (rebrík duše a strom života)*. Pontiumfex, 1994. Súkromná tlač. Text bol použitý ako podklad pre rovnomennú rozhlasovú reláciu v r. 1995, redaktorka Terézia Ursínyová. Text vyšiel tiež v časopise *Kultúra*.

21. *Rodové erby na Slovensku*. Bratislava: Slovenská informačná agentúra, 1996. Vyšlo tiež v jazykových mutáciách: *Familienwappen in der Slowakei*. Bratislava 1996. *Family Coat of arms*. Bratislava 1996. *Les Blasons de la famille en Slovaquie*. Bratislava 1996

22. *Erby a vlajky miest v Slovenskej republike*. Bratislava, 1991. (*Katalóg erbov a vlajok miest v SR* ako výsledok činnosti Heraldickej komisie MV od r. 1975, spoluautori P. Kartous a J. Novák)

23. *Heraldický register Slovenskej republiky I – VI*. Vyd. Ministerstvo vnútra SR v spolupráci s Maticou slovenskou. Martin zv. I 2000, zv. II 2001, zv. III 2002, zv. IV 2005, zv. V 2006, zv. VI 2008, zv. VII 2009, zv. VIII 2011. Spoluautor P. Kartous

24. *Heraldický almanach*. Martin, zv. I 2008, zv. II 2009. Bratislava zv. III. 2011, zv. IV. 2014, zv. V. 2017. Spoluautori Peter Kartous a Lenka Pavlíková

25. Zásady tvorby mestských vlajok na Slovensku. In *Slovenská archivistika*, č. 2/1989, s. 175 – 178

26. *Heraldická terminológia*. Martin 2009

27. *Občianska heraldika. Civil heraldry*. Zostavili J. Hautová a L. Vrtel. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť v rámci edície Bibliotheca heraldica slovaca, 2002

28. *Bartolo de Saxoferrato: Tractatus de insigniis et armis – Traktát o znameniach a erboch*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2009

29. *Heraldický katechizmus*, čiže základy heraldiky v otázkach a odpovediach, zoradených do trinástich lekcí a pre väčšiu názornosť doplnených o premnohé vyobrazenia. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2012

30. *Heraldické symboly*, čiže prebohato ilustrovaná príručka na rozpoznávanie skrytých významov erbových znamení a tiež poučujúca o spôsoboch heraldického vyjadrovania rozličných cností v erboch. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV, 2014

31. *Heraldica sanctorum*, čiže slovné, ale tiež obrazové poučenie o heraldickom vyjadrení Najsvätejšej Trojice, Panny Márie, ako aj o zobrazovaní a rozpoznávaní jednotlivých svätcov v erboch. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2016

32. *Vocabularium internationale sigillographicum*. Eds. Müller, Karel – Vrtel, Ladislav. Zost. Pavlíková Lenka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2016

ZA PROFESOROM MATÚŠOM KUČEROM

Krátko pred Vianocami minulého roka (15. decembra 2022) zomrel jeden z posledných historikov zakladajúcej generácie slovenských profesionálnych historikov Matúš Kučera. Len nedlho predtým, 28. októbra 2022, sa dožil významného životného jubilea – deväťdesiatich rokov. Vzhľadom na svoj charakter, hlboké a úprimné národné cítenie, doba, ktorú žil, mu nie vždy bola naklonená.

Narodil sa v Mojtíne 28. októbra 1932. Sotva sa dožil dvanástich rokov, prišiel o otca. Zabili ho Nemci počas Slovenského národného povstania. Ako polosirota zo zastrčenej dedinky v Strážovských vrchoch sa musel prebýjať životom omnoho zložitejšie ako mnohí iní. Nastúpil do piaristického gymnázia v Trenčíne, neskôr navštevoval gymnázium v Nitre, aby nakoniec zmaturoval v Trenčíne na tom istom gymnázii, medzičasom už štátnom. V rokoch 1951 – 1956 študoval históriu na Slovenskej/Komenského univerzite. Nie, neboli to dve univerzity, len ako sa hovorí v latinskom prísloví *Tempora mutantur et res mutantur in illis*. Pražská vláda všetky uhorské vysoké školy, vrátane najstaršej technickej univerzity na svete, Banskej akadémie v Banskej Štiavnici, po vzniku Česko-Slovenska zrušila, hoci v Česku staré rakúske univerzity prevzala. Ako náhradu roku 1919 založila pražská vláda v Bratislave univerzitu, ktorú nazvala podľa Jána Amosa Komenského bez toho, aby sa niekoho zo Slovenska opýtala na názor. Hoci Komenský bol určitým spôsobom rodinne zviazaný s Púchovom, odkiaľ pochádzali jeho predkovia, a sám bol moravský Slovák, voči Slovákom v oblasti medzi Tatrami a Dunajom nemal pozitívny vzťah. Napísal na ich adresu niekoľko hanopisov, ale je pravdou, že neboli namierené proti ich národnosti, ale proti ich prevažujúcej luteránskej konfesii. A ako vieme, kalvíni odmietali luteránov viac než katolíkov.

Slovensky národne orientovaným kruhom to však stačilo na to, aby tento názov neprijali za svoj. Po vyhlásení autonómie Slovenska premenovali

vtedajšiu jediná – a treba povedať stále neúplnú – univerzitu (Prírodovedecká fakulta sa zriadila až roku 1940) na Slovenskú univerzitu. Názov nemal nič spoločné s nejakým prehnaným národovectvom, ale takto bola nazvaná univerzita, ktorú Slováci požadovali už v *Žiadostiach slovenského národa* 10. mája 1848. V ťažení proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu si v Prahe spomenuli aj na školstvo a Slovenskú univerzitu roku 1954 opäť premenovali na Komenského univerzitu. Na tejto premenovanej univerzite zrušili aj Katedru slovenských dejín, ktorú vybudoval profesor Daniel Rapant. Samozrejme, aj on musel ako predstaviteľ nemarxistickej historiografie školu opustiť. Takže Matúš Kučera začal študovať na Slovenskej univerzite slovenské dejiny a skončil na Komenského univerzite „československé“ dejiny, hoci ako ten povestný rabín z Podkarpatskej Rusi, okrem ročnej stáže v Prahe na Karlovej univerzite, brány univerzity na Ša-fárikovom námestí neopustil.

Po absolvovaní štúdia nastúpil roku 1956 na Katedru československých dejín a archívniectva Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, na ktorej po všetkých peripetiách vydržal ako kmeňový zamestnanec až do roku 1998. Prednášal stredoveké slovenské a české dejiny. Zároveň sa odborné venoval výskumu slovenských dejín na prechode od raného po vrcholný stredovek. Prvým vyvrcholením jeho vedeckej práce bolo vydanie monografie *Slovensko po páde Veľkej Moravy* (1974), v ktorom analyzoval širokú škálu ekonomických a sociálnych fenoménov typických pre dané obdobie a dal ich do súvislosti. V monografii preukázal kontinuitu vo vývine Slovenska medzi obdobím Veľkej Moravy a ranostredovekým Uhorským kráľovstvom. Najmä poukázanie na skutočnosť, že mnohé inštitúcie z raných dejín Uhorska majú svoje korene vo Veľkej Morave, bolo významným prínosom pre poznanie našich národných dejín.

Určitým nadviazaním a rozpracovaním témy z prvej monografie profesora Kučeru bolo vydanie monografie *Slovensko v dobách stredovekých* (1985), v ktorom poukázal na kontinuálny vývin slovenských dejín od príchodu prvých Slovanov v piatom storočí po Kristovi až do Moháčskej bitky roku 1526. Medzitým vydal knihu *Pater Patriae. Zo starých slovenských a českých dejín* (1981), ktorá bola reflexiou na honosnú výstavu pri príležitosti 600. výročia úmrtia českého kráľa Karola I. (cisár Karol IV.) na Pražskom hrade a 665. výročia jeho narodenia. V knihe poukázal na mnohé paralely, ale aj odlišnosti vo vývine na Slovensku a v Čechách v inkriminovanom historickom období.

V druhej polovici 80. rokov dvadsiateho storočia sa začal vo zvýšenej

miere venovať aj popularizácii historického poznania v radoch širokej verejnosti. Roku 1985 vydal monografiu *Veľká Morava. Spoločnosť, kultúra, tradícia* a roku 1986 knihu *Postavy veľkomoravskej histórie*. V tejto práci pokračoval aj v nasledujúcich rokoch, keď sa začala spoločnosť radikálne meniť. Napriek nespornej vedeckej akribii kariérny postup profesora Matúša Kučera pokrívkať. Napriek tomu, že spĺňal všetky predpoklady na vymenovanie za riadneho profesora, komunistický režim jeho kariérny postup všestranne brzdil. Nebolo to však z ideových dôvodov, tie sa aj pri iných prehliadali. Bolo to predovšetkým jeho úprimné slovenské presvedčenie, ktoré „soudruhům v Praze“ bránilo vydať súhlas s jeho vymenovaním za riadneho profesora tzv. československých dejín. Stalo sa tak až tesne pred pádom komunistického režimu, keď sa už vedenie KSČ snažilo všemožne odstraňovať zbytočné trecie plochy. Profesor Kučera im to s vďakou vrátil, keď hneď po prevrate na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského obnovil Katedru slovenských dejín, ktorú pražskí bolševici zrušili roku 1954.

Po zmene režimu roku 1989 sa profesor M. Kučera intenzívne zapojil aj do politického života na Slovensku. Uvedomoval si, že Slovensku sa opäť otvára historická šanca zavŕšiť svoj národný zápas za získanie štátnej samostatnosti. Otvorene vystupoval proti všetkým, ktorí spochybňovali oprávnenosť Slovákov na vlastnú štátnosť. Roku 1992 kandidoval do Federálneho zhromaždenia ČSFR za Hnutie za demokratické Slovensko. Bol predsedom poslaneckého klubu HZDS a výrazne sa podieľal na procesoch, ktoré viedli k pokojnému a legitímnemu rozdeleniu federálneho štátu na dve samostatné, suverénne republiky. V rokoch 1992 – 1993 bol ministrom školstva Slovenskej republiky a následne bol roku 1993 vymenovaný za veľvyslanca v Chorvátsku. V tejto pozícii výrazne prispel svojimi znalosťami prostredia k mierovému urovnávaniu sporov medzi Chorvátmi a Srbmi. Jeho prácu pociťovali i slovenskí krajanovia v Chorvátsku, žijúci v oblasti Iloku či Daruvaru. V tejto funkcii mu bola výrazne nápomocná aj jeho manželka Kvetoslava, ktorá sa ako historička venovala dejinám Chorvátska a chorvátsko-slovenským vzťahom. Počas pobytu v Záhrebe bol akreditovaný roku 1997 aj do Bosny a Hercegoviny. Diplomatieké poverenie skončil roku 1998 a vrátil sa do Bratislavy.

Po návrate zo Záhrebu roku 1998 sa mu obrátila chrbtom jeho katedra, ktorá s ním ukončila pracovný pomer. Následne bol vymenovaný za generálneho riaditeľa Slovenského národného múzea. Aj popri náročných úlohách, ktoré boli spojené s touto funkciou, nezabúdala ani na historickú vedu. Bol znechutený z toho, že z príležitosti milénia smrti sv. Vojtecha

roku 1997 odmietli Česi, Maďari a Poliaci zapojiť do spoločných osláv aj Slovákov, hoci sv. Vojtech evidentne pôsobil aj na Slovensku a najvýznamnejšia spoločenská organizácia slovenských katolíkov niesla a stále nesie názov Spolok svätého Vojtecha. Preto keď sa Nemci, Česi, Maďari a Poliaci rozhodli roku 2000 usporiadať veľkolepú výstavu k miléniu programu zjednotenej Európy rímsko-nemeckého cisára Ota III. Renovatio Imperii, vymohol si na organizátoroch zapojenie Slovenska do tohto projektu. Výstava sa nakoniec organizovala aj na Bratislavskom hrade a katalóg slovacikárnej časti výstavy neskôr publikoval pod názvom *Slovensko okolo roku 1000* (2002).

Keďže na materskej katedre naďalej nemali o jeho služby záujem, pôsobil až do roku 2008 ako profesor dejín na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V tomto období okrem množstva článkov publikoval aj viacero monografických prác. Niektoré z nich boli reedíciami jeho predchádzajúcich textov, iné boli novým alebo inovovaným spracovaním témy. Medzi najvýznamnejšie môžeme zaradiť *Kalendár Jána z Lefantoviec* (2002), *Novoveké Slovensko* (2004), *Bratislava a starí Slováci, O počiatkoch mesta a národa* (2009) a *Kráľ Svätopluk* (2010). Je aj autorom prvého zväzku vysokoškolskej učebnice dejepisu *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526* (2008). Za určitú formu vedeckého a politického závetu možno považovať knihu, ktorú z rozhovorov s ním napísal publicista Ján Čomaj (*Knieža Matúš*, 2017).

Matúš Kučera bol známy aj svojimi originálnymi názormi a polemikami. Zapojil sa napr. do polemiky o tom, kde stál slávny Wogastisburg, zaznamenaný vo Fredegarových análoch v súvislosti s víťazstvom kráľa Sama nad franským panovníkom Dagobertom (r. 631). Myslím si, že správne poukázal na to, že vtedy používané slovo burgus sa vzťahovalo na vežovité pevnostné stavby, postavené na konci Rímskej ríše na Rímskom limese (Limes Romanus). Na základe tejto úvahy dospel k záveru, že dotýčnej lokalite by mohla zodpovedať dnešná Bratislava, zaznamenaná k roku 907 ako Breslavasburg. Dnes už slovenskí historici lokalizujú slávne Samovo mesto/hrad na inú lokalitu, ale Kučerova polemická stať nesporne rozvírila vtedajšiu hladinu myslenia o danom probléme, ktorý však dodnes nie je definitívne vyriešený. Známe sú aj jeho polemické postoje v prípade diskusií o umiestnení sochy kráľa Svätopluka na Bratislavskom hrade. Bol to aj jeho postoj, ktorý zabránil vtedajšej „svetoobčianskej“ politickej moci odstrániť túto sochu z jej pôvodného miesta.

Oblúbenosť profesora Kučeru medzi študentmi bola rôzna. Myslím si,

že závisela od ich vzťahu k predmetu štúdia. Zapálení pre históriu ho mali v oblube, tí, ktorí prišli stráviť niekoľko rokov na vysokej škole, ho až tak neobdivovali. Keď som sa pripravoval na skúšku u neho, samozrejme, že som sa informoval, ako skúša. Od niektorých som sa dozvedel, že vyhadzuje za také nezmysly, že nevedia, do ktorej krčmy v Nitre chodieval Pribina. Veď kde sa to dá zistiť, lamentovali. Pri skúške uňho som nemal žiaden dojem, že by mal tendencie nejakým spôsobom ma znevažovať. Po rokoch, už ako začínajúci historik, som sa ho na to opýtal. Jeho odpoveď bola plná humoru a preňho typického sarkazmu: „Tóno môj (tak ma oslovoval až do smrti), áno, aj také otázky som občas dával. Keď prišiel niekto dutý ako poleno, zjavne nepripravený alebo nezvládajúci tému, tak som ho chcel nejako utešiť. Nechcel som, aby odchádzal zo skúšky deprimovaný, že nič nevedel. Tak som ho primerane vychválil a potom som mu dal takúto otázku. No nezodpovedal ju správne, tak som mu odporučil, aby sa na to ešte pozrel a prišiel nabudúce.“ Aj takýto bol Matúš Kučera, náš profesor.

Anton Hrnko

